کشف الباری
عما فی
جلد ۲۱
صحیح البخاری
تصنیف
حضرت مولانا سلیم اللہ خان

کشف الباری

عما فی

صحیح البخاری

تالیف ← صدر وفاق المدارس مولانا سلیم الله خان شیخ الحدیث

جامعه فاروقیه کراچئ

کتاب بدء الخلق

جلد (۲۱)

خصوصیات

- ← داحادیثو تخریج
- ← د تعلیقات بخاری تخریج
- ← داسماء الرجال مختصر تعارف
- ← د گرانو لغاتو لغوی صرفی اونحوی حل
- ← ماقبل باب سره د ربط پوره تحقیق
- ← دشرحي دهرې خبرې لاندې په حاشیه کښې حواله
- ← د ترجمة الباب مقصد بیانولو کښې پوره تحقیق
- ← د مختلفو مذاهبو تحقیقی بیان اوبیا د مذهب حنفی ترجیح
- ← د بخاری د احادیثو اطراف خودل

خورونکی: ← فیصل کتب خانه محله جنگی پیښور

موبائل:- ۰۳۲۱۹۰۹۱۸۳۵ .... ۰۳۱۵۹۵۹۵۷۱۷

دکتاب نوم:- کشف الباری عما فی صحیح البخاری

شارح:- صدر وفاق المدارس مولانا سلیم الله خان

شیخ الحدیث جامعه فاروقیه کراچئ

د ملاویدو ځاي: د فیصل کتب خانه پیښور څخه علاوه

- رحیمی کتب خانه خوست -- ۰۷۹۹۱۶۱۳۱۳
- اسلامی کتب خانه خوست--
- دیوبند کتب خانه خوست-- ۰۷۹۹۸۸۶۶۸۰
- روغانیول کتب خانه جلال آباد
- دعوت کتب خانه جلال آباد-- ۰۷۷۶۰۹۷۹۶۵
- رشیدیه جدید کتب خانه کابل
- انتشارات نعمانیه کابل
- انتشارات علامه تفتازانی کابل-- ۰۷۷۷۴۹۰۵۰۰
- قدرت کتب خانه کابل --
- واحدی کتب خانه خوست
- صداقت کتب خانه کابل-- ۰۷۰۰۳۰۵۴۰۷
- مکتبة القرآن والسنة کابل
- مکتبه صدیقیه غزنی
- مکتبه فریدیه خوست
- مسلم کتب خانه جلال اباد-- ۰۷۷۶۰۰۶۴۱۶
- غزنوی کتب خانه غزنی -- ۰۷۴۸۵۷۵۱۹۹

خورونکی: ⬅ فیصل کتب خانه محله جنګی پیښور

موبائل:- ۰۳۲۱۹۰۹۱۸۳۵ .... ۰۳۱۵۹۵۹۵۷۱۷

د مرتب عرض

الحمد لله رب العالمين، والعاقبة للمتقين، والصلاة والسلام على أشرف الأنبياء والمرسلين، وعلى آله وصحبه اجمعين، ومن تبعهم بإحسان إلى يوم الدين.

اللهم لك الحمد لاأحصى ثناء عليك كما أثنيت على نفسك، اللهم لك الحمد كما ينبغي لجلال وجهك وعظيم سلطانك

د رب رحيم او كريم ډير زيات احسانات او كرم او د هغه ډير لطف، مهرباني او انعام دې چې صرف په خپل فضل او كرم سره ئې احقر ته داتوفيق وركړو چې ستاسو په لاسونو كښې دعظيم الشاني شرح كشف البارى د يو بل جلد وړاندې كولو سعادت ورته حاصليږي.

دا جلد د صحيح بخارى د ،،بدء الخلق،، په مباحثو باندې مشتمل دې د كوم ځائې څخه چې د صحيح بخارى د تاريخونو حصه شروع كيږي په دې جلد كښې ټول ۱۱۷ بابونه د تشريح تعليق تحقيق او ترتيب سره راغلى دى. دا خبره دې ياده وى چې په دې جلد په اردو ژبه كښې غالباً په دې موضوع باندې دا اولنې مرتب شوې كار دې.

په دې جلد كښې هم د الله تعالى په فضل و كرم د هغه ټولو خبرو التزام شوې دې د كومو اهتمام چې په كتاب الايمان، كتاب العلم، او كتاب الوضوء كښې شوې دې. دغه شان د كتاب الجهاد په دواړو جلدونو كښې شوې دې. او د ترتيب او تعليق په دوران كښې د هغه نهج او انداز برقرار پاتې كولو كوشش شوې دې د كوم اهتمام چې په پورته ذكر شوو جلدونو كښې شوې دې.

د احاديثو په تشريح كښې چې په كومو ځايونو كښې عربى عباراتونه نقل كړې شوى دى نو د هغې ترجمه هم شوې ده چې د پښتنو د پاره هم د دې څخه فائده اخستل آسان وى.

د دې څخه علاوه په تراجم رجال كښې په سند كښې د راويانو حالاتو ذكر كولو اهتمام شوې دې. چونكه كتاب بدء الخلق د صحيح بخارى د جلد اول تقريباً په آخر كښې دې او د كتاب د اول څخه تر كتاب الجهاد پورې د ډيرو كتابونو د كشف البارى كار لاتراوسه پورې چهاپ شوې نه دې. د دې وجې چې په كوم ځائې كښې هم په حاشيه كښې ليكلى شوى وى مثلاً د دوى د حالاتو د پاره اوګورئ كتاب الوضوء باب.... يا د دوى د حالاتو د پاره اوګورئ كتاب الصوم باب.... نو د دې څخه به مراد د صحيح بخارى ذكر شوې كتاب او باب وى او كه د يو راوى يا شخصيت نوم په اول ځل په كتاب بدء الخق كښې راغلى وى نو هلته د هغه تذكره ليكلې شوې ده او كه د كشف البارى په اولنو جلدونو كښې يا د كتاب الجهاد په دړې جلدونو كښې د هغوى تذكره وى نو د صفحې او كتاب د حوالې سره هغه په ګوته كړې شوې ده.

احقر ته د خپل علم د كمى او د تحقيق په ميدان كښې د خپلې ناتجربه كارئ نه پوازې دا چې احساس دې بلكه د دې پوره اقرار دې خو صرف په الله تعالى باندې بهروسه كولو او د حضرت شيخ الحديث صاحب دامت بركاتهم د حكم او د دوى د عاګانو او توجوهاتو او د دوى د قبول شوو دعاګانو په طفيل مې دې عظيم الشان خدمت ته غاړه كيخوده ده، كه په دې كښې بغير د څه قصد او ارادې څه غلطيانې شوې وى نو

د اهل علم حضراتو په خدمت كښې په ادب سره خواست دې كه په كتاب كښې ئې په څه غلطئ باندې نظر پروزى نو احقر دې د هغې څخه خبر كړى
د دې كتاب د اول څخه تر آخره پورې د ترتيب او تحقيق په دوران كښې چې احقر ته د كومو حضراتو راهنمائى حاصله وه په هغو ټولو كښې د ټولو څخه لوړ حضرت شيخ الحديث صاحب دامت بركاتهم نه پس استاذ مكرم حضرت نور البشر صاحب حفظهم الله دې د دوى راهنمائى بنده ته قدم په قدم حاصله وه الله تعالى دې دوى ته د دې بهترينې بدلې وركړى
او د دې شعبې د پاره د خپل وس مطابق خپل صلاحيتونه خرچ كوى نو الله تعالى دې دوى ته د دې بهترينه بدله او جزاء خير او د نورو توفيق وركړى
د كتاب پروف ريډنګ (تصحيح) احقر په خپله كړې ده. خو په څو ځايونو كښې د بعضو دوستانو تعاون راته حاصل وو الله تعالى دې ټولو مدد كونكو ته د د دې غوره بدله وركړى او علمى او عملى ترقيانې دې وركړى او په دنيا او آخرت كښې دې كامياب كړى دغه شان بنده د هغه ټولو استاذانو مخلصينو او محبينو هم ډير زيات شكر ګذار دې د چا حوصله افزايانې او دعاګانې چې د احقر سره وې.
په آخر كښې ټولو لوستونكو څخه د حضرت شيخ الحديث صاحب دامت معاليهم د پاره د خصوصى دعاګانو خواست دې. چې الله تعالى دې د حضرت د مهربانئ سيورې تر ډيره وخته پورې په عافيت سره قائم او دائم اوساتى او په ملك (پاكستان) كښې د ننه او بهر چې دعلمى افاداتو كومه سلسله (خاص كرد جامعه فاروقيه كراچئ په صورت كښې) تقريباً د نيمئ صدئ راسې جارى ده دا دې ترقيامته پورې جارى اوساتى او د هغوى د پاره دې صدقه جاريه اوګرځوى الله آمين
دغه شان د احقر مرتب د پاره هم د خصوصى دعاګانو درخواست دې چې الله تعالى باقى كار آسان كړى زر ترزره د پوره كولو توفيق ورته وركړى او په خپل دربار كښې ورته قبوليت وركړى او زمونږ د پاره ، او زمونږ د استاذانو مشائخو والدينو او متعلقينو د پاره ئې د آخرت ذخيره او د نجات ذريعه اوګرځوى .
وصلى الله تعالى على خير خلقه محمد وعلى آله وصحبه اجمعين.

حبيب الله زكريا
رفيق شعبه تصنيف وتاليف
د فقه اسلامى اوادب عربى استاذ جامعه فاروقيه كراچئ
اولنې د صفرې مياشت كال ١٤٣٧ هجرى

فهرست مضامين

عنوانات	صفحه

عنوانات	صفحه

عنوانات	صفحه

عنوانات	صفحه

عنوانات	صفحه

عنوانات	صفحه

عنوانات	صفحه

عنوانات	صفحه

عنوانات	صفحه
تراجم رجال	۱۳۳
الحدیث السابع	۱۳۳
تراجم رجال	۱۳۴
ترجمة الباب سره مناسبت	۱۳۴
یوه اهم فائده	۱۳۴
الحدیث الثامن	۱۳۴
ترجمه:	۱۳۵
تراجم رجال	۱۳۵
دَمختلف کلماتو وضاحت	۱۳۵
غبار ساطع	۱۳۵
موکبُ جبریل	۱۳۵
زاد موسی: موکب جبریل	۱۳۵
دَمذکوره تعلیق مقصد	۱۳۵
دَمذکوره تعلیق تخریج	۱۳۶
ترجمة الباب سره مناسبت	۱۳۶
تنبیه	۱۳۶
الحدیث التاسع	۱۳۶
دَترجمة الباب مناسبت	۱۳۷
الحدیث العاشر	۱۳۷
تراجم رجال	۱۳۷
ترجمة الباب سره مناسبت	۱۳۸
تراجم رجال	۱۳۸
ترجمة الباب سره مطابقت	۱۳۹
الحدیث الثاني	۱۳۹
تراجم رجال	۱۳۹
مونږ په خپله مرضئی نه راځو	۱۴۲
الحدیث الثالث	۱۴۲
تراجم رجال	۱۴۳
تنبیه	۱۴۳
ترجمة الباب سره مناسبت	۱۴۳
الحدیث الرابع	۱۴۳
تراجم رجال	۱۴۴
د عبارت وضاحت	۱۴۴
ترجمة الباب سره مناسبت	۱۴۴

عنوانات	صفحه

عنوانات	صفحه

عنوانات	صفحه

عنوانات	صفحه

عنوانات	صفحه

عنوانات	صفحه

عنوانات	صفحه

عنوانات	صفحه

عنوانات	صفحه

بسم الله الرحمن الرحيم

٦٣- كتاب بدء الخلق

دلته نه امام بخاري رحمه الله كتاب بدء الخلق شروع كوى. د امام بخاري رحمه الله دا كتاب جامع الصحيح دې او جامع هغه كتاب ته وائى په كوم كښې چه په قول د عبدالعزيز محدث دهلوى رحمه الله (١) د حديث اته واړه ابواب موجود وى. اود بعض محققينو خيال دې چه هغه عام مضامين ته جامع وى هم په دغه مضامينو كښې يو مضمون د تاريخ هم دې(٢)

امام بخاري رحمه الله د دې ځائى نه د تاريخ مضمون شروع كوى اود كتاب المغازى پورې هم دغه د تاريخ مضمون روان دې. د تاريخ دوه حصې دى د يو تعلق د تخليق د دنيا سره دې اود دويم تعلق سرور كائنات سردار دوعالم ﷺ سره دې. حضرات علماؤ په دواړو اجزاؤ او دواړو قسمونو باندې مستقل كتابونه ليكلى دى. حضرت شاه عبدالعزيز محدث دهلوى رحمه الله فرمائى. د تاريخ اوسير د احاديثو دوه قسمونه كړې شوى دى.① هغه احاديث چه د آسمان، زمكې، حيوانات، شياطين، د فرښتو پيدائش د تيرو شوو انبياء عليهم السلام اود پخوانو امتونو سره متعلق دى. دا قسم احاديث بدء الخلق په نوم سره يادولې شى. ② هغه احاديث كوم چه زمونږ د پيغمبر عليه السلام وجود بامسعود اود صحابه كرامو رضي الله عنهم اود رسول الله ﷺ د عظيم آل اولاد سره متعلق دى اود سرور دوعالم ﷺ د پيدائش نه د وفات په حالاتو باندې مشتمل دى هغه د سير په نوم باندې موسوم دى لكه سيرت ابن اسحاق، سيرت ابن هشام، سيرت ملاعمر دې نه علاوه په دې موضوع باندې نور ډير زيات كتابونه ليكلې شوى دى. (٣)

د بدء الخلق اوسيرت ابتدائى مؤلفات: د دنيا د شروع كيدو په موضوع باندې د حضرت امام بخاري رحمه الله هم يو مستقل تاليف دې د كوم نوم چه كتاب بدء المخلوقات دې. بل البدء والتاريخ په نوم سره د ابوزيد احمد بن سهل بلخى رحمه الله د كتاب تذكره هم ملاويږى. (٤) او سيرت نبويه على صاحبها الف الف تحية په سلسله كښې خو بلامبالغه په سوونو زرګونو كتابونه ليكلې شوى دى چه هغه شميرلې هم نه شى. د حاجى خليفه وينا ده چه په سيرت باندې د ټولو نه اول محمد بن اسحاق رحمه الله كتاب ليكلې دې او ابوالقاسم عبدالرحمن سهيلى رحمه الله تحقيق دا دې چه د سيرت په موضوع باندې د ټولو نه اول امام ابن شهاب زهرى رحمه الله قلم اوچت كړې دې. (٥)

---

(١) عجالہ نافعہ فارسی، مطبوعہ فوائد جامعہ، ص: ٧٨، اقسام کتب حدیث.
(٢) د تفصيل د پاره اوګورئى كشف البارى: ١/١٥-١٤ اووم بحث د مقدمه.
(٣) عجالہ نافعہ اردو، ص: ٢٣٥-٢٣٤.
(٤) فوائد جامعه شرح عجاله نافعه: ٢٣٤.
(٥) كشف الظنون ٢/١٠١٢ والروض الأنف للسهيلى: ١/١٢٢.

راجح قول: ليكن صحيح خبره داده چه د سيرت نګارنى شروع حضرت ابان بن عثمان رضي الله عنه نه شوې ده. بيا عروه بن زبير رحمه الله په دې موضوع باندې قلم اوچت كړو. بيا د شرجيل بن سعد رحمه الله نوم راځى اوبيا د امام زهري رحمه الله.[1] واقدي رحمه الله او ابن سعد رحمه الله وغيره هم په دې موضوع باندې كتابونه ليكلى دى. ابن سعد رحمه الله الطبقات الكبرى ليكلې دې. دې خوداد طبقات كتاب ليكن په هغې كښې هغه د رسول الله ﷺ مكمل سيرت ليكلې دې. د امت بعض علماء داسې دى چاچه مستقل تاريخ ليكلې دې اود تاريخ دغه دواړه جزونه يعنى د دنياد آباديدو شروع او د سيرت نبويه على صاحبها الف الف تحية ذكركړې دې. لكه امام ابن جرير طبرى رحمه الله او حافظ ابن كثير دمشقى رحمه الله. اوامام بخاري رحمه الله هم دا دواړه زمانې په خپل جامع صحيح كښې جمع كړې دى.

چنانچه مصنف علام رحمه الله اوس دلته بدء الخلق ذكركوى اوحضرات انبياء عظام عليهم السلام چونكه دالله تعالى په مخلوق كښې د ټولو نه زيات اعلى او اكمل، اشرف او اوچت دى. لهذا ددوى ذكر اول دې او په انبياء كرام عليهم السلام كښې اشرف او اكمل سيد المرسلين خاتم النبيين حضرت محمد ﷺ دې. لهذا دحضورپاك سيرت تذكره هم امام بخاري رحمه الله كړې ده اود حضور پاك د سيرت يو ښكلى باب صحابه كرام رضي الله عنهم دى. نودهغوى مناقب اومحاسن نى هم ذكركړى دى. دغه شان د رسول الله ﷺ د سيرت طيبه يووسيع او زړه راښكونكې باب مغازى هم دې په دې وجه امام بخاري رحمه الله د مغازى هم اهتمام سره ذكركړې دې چه دمغازى په ذريعه عروج اوترقى اسلام ته حاصله شوه هغه دنيا پيژنى.[2]

د نسخواختلاف او راجح قول: اكثرد بخارى شريف رواة دلته بسمله ذكركړې ده سواد ابوذر نه چه دهغه په نسخه كښې بسمله نشته دې. بل د اكثر په نيزعنوان د كتاب سره معنون دې خود نسفى په نسخه كښې عنوان «أبواب بدء الخلق» سره معنون دې[3] خو راجح د اكثرناسخينونسخې دى ځكه چه مؤلف علام رحمه الله ددې ځائى نه بالكل يونوې بحث شروع كوى ځكه دهغوى دعادت موافق دلته بسمله هم كيدل پكاردى او عنوان هم په لفظ كتاب سره معنون كيدل پكاردى.

---

[1]) دمصر نامور متكلم شيخ الاسلام مصطفى صبرى رحمه الله ليكى: "إن المؤلفين كثيرون، وليس ابن هشام المتوفى: ۲۱۸هجرى أقدمهم، والتاليف يبتدئ من أبان بن عثمان رضي الله عنه، المولود: ۲۰هجرى، ثم عروة بن الزبير، المولودبعد أبان بقليل، ثم شرحبيل بن سعد، ثم الزهرى، المولود: ۵۰هجرى، وهو أستاذ أستاذ البخارى، وإمام كبير فى الحديث، لقى عبدالملك بن مروان،وعمر بن عبدالعزيز، ويحتمل أن يكون تأليفه فى المغازى بإشارة الأخير". موقف العقل والعلم والعالم من رب العالمين: ۴۷/۱بحواله فوائد جامعه برعجاله نافعه: ۲۳۵.

ابومعشر نجيح سندهى رحمه الله دا نجيح بن عبدالرحمن دې ابو معشر ددوى كنيت دې، د سنده سره تعلق لرلو په وجه ورته سندهى وائى. او چونكه د بنى هاشم آزادكړې شوې غلام وو په دې وجه د ولاء هاشمى نسبت لرى. دى د دويمې صدئى د نصف آخر يونوموړې سيرت نګارونه دې خو په علم روايت حديث كښې ضعيف اوكمزورې شميرلې كيږى. اوګورئ خلاصة الخزرجى: ۴۰۶فصل التفاريق حرف النون، والكنى والأسماء لمسلم بن الحجاج وتعليقاته ۶: ۸۱۲/۲رقم :۳۲۸۶.

[2]) تعليقات اللامع ۳۳۱/۷والكنز المتوارى:۱۳/ ۱۱۶-۱۱۵.

[3]) عمدة القارى:۱۰۷/۱۵فتح البارى: ۲۸۷/۶وشرح القسطلانى: ۲۴۸/۵.

لفظ بدء: په فتح د باء سکون د دال او په آخره کښې همزه – د فعل په وزن باندې مصدر دې. بدء الشيء، د بدأ معنی ده ابتدأت به، چه ما دا کار شروع کړو. د باب افعال نه هم ددې دغه معنی ده. او فظ خلق په معنی د مخلوق یعنې مصدر په معنی د مفعول دې او د بدء الخلق نه مراد خلق المخلوق دې. په دې کتاب کښې امام بخاري رحمه الله د الله تعالی د مخلوقاتو په شروع کیدو باندې بحث کوی.(۱)

ماقبل کتاب سره مناسبت: دکتاب بدء الخلق د ماقبل بحثونو جهاد، خمس وجزیه سره دوه مناسبتونه بیان کړې شوی دی. ① حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه په جهاد کښې د ځان نه هم بعض وخت لاس وینځلې کیږی. چنانچه ددې مضمون ذکرکولونه پس بدء الخلق ذکرکولوسره دې طرف ته اشاره کړې شوې ده چه مخلوقات حادث دی آخر دوی به یوه ورځ فنا کیږی او د الله تعالی لم یزل نه علاوه هیڅ یو ته هم همیشه والی اودوام حاصل نه دې. په هدی الساری کښې حافظ رحمه الله لیکی: ((....... إنما ذكر بدء الخلق عقيب كتاب الجهاد، لما أن الجهاد يشتمل على إزهاق النفس، فأراد أن يذكر أن هذه المخلوقات محدثات، وأن مآلها إلى الفناء، وأنه لا خلود لأحد))(۲)

② خود حضرت شیخ الحدیث رحمه الله په خیال کښې دا احتمال هم لرې نه دې چه د نبی علیه السلام دمغازی تذکره د کتاب الجهاد تکمله ده چه مغازی د جهاد په ډیرو مسائلو کښې اسوه اومقتدا دې. چنانچه مقصود هم دغه ذکرد مغازی وو هم دغه وجه ده چه حضرت مصنف رحمه الله ابحاث مغازی په ډیر تفصیل سره ذکرکړې دی اوکله چه هغوی مغازی ذکر کړو اودې ته نی دومره حیثیت اواهمیت ورکړو نو مناسب دا وو چه د نبی علیه السلام احوال هم ذکرکولې شو چه د حضورپاك تذکره هم دمقاصد نه ده. چنانچه ددې احوالو هم ښه وضاحت اوکړې شو. بیا د رسول الله صلی الله علیه وسلم د صحابه کرامو رضی الله عنهم تذکره اوکړې شوه چه دهغوی په مغازی کښې هم دغه مجاهد اومقاتل وو. دې نه علاوه د نبی پاك علیه السلام په تذکره مبارکه باندې دحضرات انبیاء کرام علیهم السلام تذکره په تمهید کښې مقدم کړه په دوی کښې دټولو نه اول حضرت آدم علیه السلام دې. چنانچه دهغوی تذکره اوکړې شوه اودهغوی د پیدائش اوتخلیق تذکره اوکړې شوه. دې نه وړاندې تمهیداً بدء الخلق بیان کړې شو چه راتلونکی ابحاث تعلق هم دې بدء الخلق سره دې. فتأمل.(۳)

۱– باب: ما جاء في قول الله تعالى: ﴿وَهُوَ الَّذِي يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ وَهُوَ أَهْوَنُ عَلَيْهِ﴾/الروم: ۲۷/

قَالَ الرَّبِيعُ بنُ خُثَيْمٍ وَالْحَسَنُ: كُلٌّ عَلَيْهِ هَيِّنٌ. وَهَيْنٌ وَهَيِّنٌ مِثْلُ لَيْنٍ وَلَيِّنٍ، وَمَيْتٍ وَمَيِّتٍ، وَضَيْقٍ وَضَيِّقٍ. ﴿وَأَفَعَيِينَا﴾/ق: ۱۵/: أَفَأَعْيَا عَلَيْنَا حِينَ أَنْشَأَكُمْ وَأَنْشَأَ خَلْقَكُمْ. ﴿لُغُوبٌ﴾/فاطر: ۳۵/و/ق: ۳۸/: النَّصَبُ. ﴿وَأَطْوَاراً﴾/نوح: ۱۴/: طَوْراً كَذَا وَطَوْراً كَذَا، عَدَا طَوْرَهُ أَيْ قَدْرَهُ.

دترجمة الباب مقصد: ددې باب مقصود دادې چه دالله تبارك وتعالی نه علاوه څومره څیزونه دی هغه ټول په ټول مخلوق دې. هم هغه یوقدیم ذات دې. حضرت ګنګوهی رحمه الله فرمائی: ((والمقصود من هذا

---

۱) عمدة القاري: ۱۵/۱۰۷ فتح الباري: ۶/۲۸۷.

۲) هدى الساري: ۶۵۵ ذكر مناسبة الترتيب المذكور.......

۳) الأبواب والتراجم للكاندهلوي: ۱/۲۰۹ والكنز المتواري: ۱/۳۲۹ المقدمة الفائدة الثالثة عشرة.

الباب إثبات أنه ليس شيء سواه تبارك وتعالى قديما، بل الكل محدث ومخلوق» [1] نور تفصيل به وړاندې په خپل مقام باندې راځي ان شاء الله.

مكمل ايت شريف اودهغې مختصر توضيح: امام بخاري رحمه الله دلته د ترجمة الباب لاندې چه کم آيت ذکر کړې دې هغه مکمل داسې دې:

﴿وَهُوَ الَّذِي يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ وَهُوَ أَهْوَنُ عَلَيْهِ ۚ وَلَهُ الْمَثَلُ الْأَعْلَىٰ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ۚ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ﴾

ترجمه: اوهم هغه دې چه په اول خل باندې جوړول کوی، بيا به هغه دوباره کوی اودا آسان دی په هغه باندې اود هغه شان د ټولو نه اوچت دې په زمکه او آسمان کښې اوهم هغه دې د زبردست حکمتونو والا. [2] شيخ الاسلام شبيراحمد عثمانی رحمه الله ددې آيت لاندې ليکی: "يعنی د الله تعالی د قدرت په وړاندې خو ټول برابر دی ليکن ستاسو د محسوساتو په اعتبارسره د اول خل پيداکولويه نسبت سره په دويم دوباره پيداکول آسان کيدل پکار دی. بيا دا عجيبه خبره ده چه په اول خل پيداکولوباندې هغه قادر منئی او په دويم خل راپيداکول مستبعد اوګڼړنی. يعنی د اعلی نه اعلی صفات اود اوچت نه اوچت شان هم دهغه دې د آسمان اوزمکې يوشئ په خپل حسن اوښکلا کښې د هغه د شان او صفت سره لګاؤ نه شی ساتلی مساوی کيدل خو لرې خبره ده. هغه خوددې نه هم اوچت او بالادې. ترکومې چه مخلوق دهغه د جمال اوجلال تصور کولې شی بلکه کومه خوبی چه چرته موجود ده دغه دهغه د کمالاتو يوه ادنی نمونه ده....." [3]

قوله: وقال الربيع بن خثيم والحسن: كل عليه هين: اوحضرت ربيع بن خثيم رحمه الله اوحسن بصری رحمه الله دواړه فرمائی چه دا ټول دهغه دپاره اسان دی.

دمذکوره اثر مطلب او مقصد: په دې اثر کښې "كل" نه مراد بدء اواعاده ده. اومطلب دادې چه مخلوق پيداکول، بيا دا واپس راګرځول دادواړه کارونه دالله تعالی دپاره آسان دی. دالله تعالی د قدرت کامله په وړاندې ټول برابر دی.اود امام بخاري رحمه الله مقصد ددې اثر ذکرکولونه دلته داخبره ده چه په آيت مبارك کښې کوم لفظ ﴿أَهْوَنُ﴾ راغلې دې هغه اګرچه اسم تفضيل دې ليکن مراد دې نه صفت محضه دې. داخبره داسې اوګڼړنی چه اسم تفضيل د فعل نه مشتق داسې صفت ته وائی چه په دوو څيزونوکښې مثلاً مشترك وی ليکن په دې کښې په يو کښې هغه صفت څه زيات موندلې شی لکه خليل أعلم من سعيد په دې مثال کښې خليل اوسعيد دواړه دعلم په صفت کښې مشترك دی خو دا صفت د سعيد په مقابله کښې په خليل کښې زيات دې دا خو شو د اسم تفضيل اصل مطلب اومفهوم ليکن اسم تفضيل کله کله دتفضيل دمعنی نه خالی اوعاری هم استعماليږی لکه چه الله اکبر، دغه شان د مشهور شاعر فرزدق دا شعر:

---

[1] الأبواب والتراجم للكاندهلوى: ۲۰۹/۱ولامع الدرارى: ۳۳٤/۷والكنز المتوارى:۱۲۲/۱۳.

[2] ترجمه شيخ الهند مطبوعه مع تفسير عثمانى: ٥٤١

[3] حواله بالا. قال الإمام الكشميرى رحمه الله: فيض البارى: ۱/٤أتى بصيغة التفضيل رعاية لحال المخاطبين و مجاراة لهم، فان الإعادة عندهم أسهل من الإبداع، وإلا فالكل سواء بالنسبة إلى قدرته، فإن الله تعالى لا مكره له.

إن الذي سمك السماء بنى لنا بيتاً دعائمه أعز وأطول[1]

كه چرې دآيت مبارك لفظ ﴿أَهْوَنُ﴾ په تفضيل باندې محمول كړې شي نومطلب به داشي چه د خلق په مقابله كښې اعاده د الله تعالى دپاره آسانه ده كوم چه خلاف مقصود دې. مقصود خود الله تعالى د قدرت كامله بيان دى په دې وجه ﴿أَهْوَنُ﴾ دلته د هين په معنى كښې دې كوم چه صفت محضه دې چه دالله تعالى د پاره دواړه فعل آسان دى. چنانچه اسم تفضيل دلته په خپل اصل مفهوم باندې نه دې. علامه كرمانى رحمه الله فرمائى «وغرضه أن أهون بمعنى هين، أي: لاتفاوت عندالله بين الابداء والإعادة، كلاهما على السواء فى السهولة»[2] دا خو شود حضرت ربيع حضرت حسن اوحضرت امام بخارى رحمهم الله وغيره رائې. صحابه كرامو رضي الله عنهم كښې دحضرت ابن عباس او ابن مسعود رضي الله عنهم هم دغه قول دې بلكه د حضرت ابن مسعود رضي الله عنه خو قراءت ﴿وَهُوَعَلَيْهِ هَيِّنٌ﴾ دې.[3] خو ډير مفسرين په كوم كښې چه حضرت مجاهد رحمه الله هم شامل دې لفظ ﴿أَهْوَنُ﴾ په معنى د تفضيل باندې محمول كوى. هم دا شيخ الاسلام شبير احمد عثمانى رحمه الله هم په خپل تفسير كښې اختيار كړې دې اود آيت مبارك محمل محسوسات انسانى دې چه په عام توګه د خلقو په نيز په اول خل يوشئ جوړول مشكل وى. بيا خل چه كله شئ تيارشو نودهغې په شان جوړول بيا ګران نه وى. اوس دا څومره عجيبه خبره ده چه الله تعالى خو خالق منى خو ولې معيد دې اونه منلې شى؟[4] بهرحال دواړه تفسيرونه په خپل خپل ځائى صحيح دى. ليكن امام بخارى رحمه الله اولنې تفسير اختيار كړې دې.[5]

قوله: هَيْن، وهيِّن، مثل: ليْن وليِّن، وميْت وميِّت، وضيْق وضيِّق: په دې ټولو كلماتو كښې اولنې لفظ تخفيف سره او دويم تشديد سره دې. په دې عبارت كښې امام بخارى رحمه الله دې خبرې طرف ته اشاره كړې ده چه دلته په دې كلماتو كښې دوه لغتونه دى.[6] امام ابوعبيده رحمه الله دسورة الفرقان آيت ﴿لِّنُحْيِيَ بِهِ بَلْدَةً مَّيْتًا﴾[7] په تفسير كښې فرمائى: «هى مخففة بمنزلة هين ولين وضيق بالتخفيف فيهما والتشديد»[8] دې سره متعلق څه ابحاث كتاب التفسير كښې مونږ بيان كړى دى.[1]

---

[1] انظرهداية النحو:٨٢وجامع الدروس العربية:١٤٩ الباب الثانى...(أفعل)لغير التفضيل، وديوان الفرزدق وروح المعانى:٢١/٢٢الروم:٢٧.

[2] شرح الكرمانى:١٣/١٥٠وعمدة القارى: ١٥/١٠٧.

[3] فتح البارى:٦/٢٨٧وتفسيرالإمام ابن كثير: ٥/٨٤وروح المعانى:٢١/٥٢-٥١والكشاف: ٣/٤٦٢-٤٦١.

[4] حواله جات بالا، آيت مبارك كښې نور احتمالات هم دى دهغې دپاره اوګورئى محوله بالاكتب او نور كتابونه د تفسير.

[5] قال الإمام السندى رحمه الله: ((كل عليه هين)): يريد أن أهون مجرد عن معنى التفضيل لا ستواء الكل. وغالب العلماء حملوه على التفضيل بالنسبة إلى قياس العباد، أى هوأسهل عليه بالنظر إلى قياسكم، فيكف تنكرونه مع إثبات البدء. حاشية السندى على البخارى المطبوع مع صحيح البخارى: ١/٤٥٣ (قديمى).

[6] عمدة القارى:١٥/١٠٧وشرح الكرمانى: ١٣/١٥٠.

[7] سورة الفرقان: ٤٩.

[8] فتح البارى: ٦/٢٨٧ومجاز القرآن: ٢/٧٦سورة الفرقان.

الربیع بن خثیم: دا کبیر تابعی حضرت ربیع بن خثیم[2] عائذ بن عبد الله بن موهبة بن منقذ ثوری کوفی رحمه الله دی.[3] ابویزید د دوی کنیت دې.[4] دې د نبی کریم ﷺ نه مرسلاً روایت کوی. بل حضرت ابن مسعود، ابوایوب انصاری، یو انصاری ښځه، عمرو بن میمون اودی اوعبد الرحمن بن ابی لیلی رضی الله عنهم وغیره نه د حدیث روایت کوی. ددوی نه د حدیث روایت کونکوکښې دهغوی خامن عبد الله، نیز منذر ثوری شعبی هلال بن یساف ابراهیم نخعی او بکر بن ماعز رحمهم الله وغیره شامل دی.[5]

هغوی رحمه الله د حضرت ابن مسعود رضی الله عنه د اجل اومحبوب تلامذه نه وواکثر به هغوی سره اوسیدو. د حضرت ابن مسعود رضی الله عنه خوئی ابو عبیده رحمه الله فرمائی چه د ابن مسعود رضی الله عنه په مجلس کښې به ئې چه کله تشریف راوړو نودواړه به په افاده و استفاده کښې مشغول کیدل. د مجلس والونه به چاته تر هغه وخته پورې د پاسیدو اجازت نه وو ترکومې چه به دا دواړه فارغ شوې نه وو. اوحضرت ابن مسعود رضی الله عنه به ربیع رحمه الله ته وئیل ابویزید! که رسول الله ﷺ تاته کتلې نوضرور به ئې تاسره محبت کولو اوزه چه کله هم تاته ګورم نوماته مخبتین رایادیږی.[6] دې مخضرم تابعی دې هغه د نبوت زمانه خولیدلې ده لیکن د نبې کریم ﷺ زیارت ئې نه دې کړې په دې وجه به د ده د نبی پاك علیه السلام نه روایت مرسل شمیرلې شی.[7] د دوی فضائل اومحاسن بې شمیره دی د څه مونږ دلته تذکره کوو: یحیی بن معین رحمه الله فرمائی: ((لایسأل عن مثله))[8] حضرت شعبی رحمه الله فرمائی: ((کان من معادن الصدق))[9] د مشهور تابعی ابووائل شقیق بن سلمه رحمه الله نه تپوس اوکړې شو ((أیما أکبر؟ أنت أو الربیع بن خثیم؟)) وئې فرمائیل: ((أنا أکبر منه سنا، وهو أکبر منی عقلا))[10] یعنی په عمر کښې خو زه لوئې یم لیکن په عقل اوفهم کښې هغه لوئې دې. امام عجلی رحمه الله فرمائی: ((تابعی ثقة، وکان خیارا))[11] حافظ ذهبی رحمه الله

---

[1] کشف الباری کتاب التفسیر، اول سورة النحل ص: ۳۵۱.

[2] د دې لفظ مشهور ضبط خاء معجمه ضمه اوثاء مثلثه فتحه ده. یعنی تصغیر سره. خو داد خاء فتحه سره هم لوستلې شوې دې اویاء په مینځ کښې ده یعنی خَیْثَم لیکن روم‌بې ضبط راجح دې چه مصغر دې. تعلیقات تهذیب ابن حجر: ۲٤۲/۳ والتقریب له: ۲۹٤/۱ رقم: ۱۸۹۳ وحلیة الأولیاء: ۱۰۵/۲ وخلاصة الخزرجی: ۱۱۵، من اسمه ربیع.

[3] تهذیب الکمال: ۷۱/۹-۷۰ وسیر أعلام النبلاء: ۲۵۸/٤ وإکمال مغلطای: ۳۳۳/٤.

[4] حواله جات بالا وطبقات ابن سعد: ۱۸۲/۶.

[5] د شیوخ اوتلامذه د تفصیل د پاره اوګورئی تهذیب الکمال: ۷۱/۹.

[6] د آیت مبارك جزء ﴿وَبَشِّرِ الْمُخْبِتِيْنَ﴾ [الحج: ۳٤] طرف ته اشاره ده، د مخبت دوه معانی خودلې شوی دی: ① المطمئن ② المتواضع الخاشع لربه. وتعلیقات سیر أعلام النبلاء: ۲۵۸/٤. تهذیب الکمال: ۷٤/۹-۷۳ وتهذیب ابن حجر: ۲٤۲/۳ وحلیة الأولیاء: ۱۰۷/۲ وسیر أعلام النبلاء: ۲۵۸/٤ والطبقات ابن سعد: ۱۸۲/۲.

[7] تقریب ابن حجر: ۲۹٤/۱ رقم: ۱۸۹۳ وسیر أعلام النبلاء: ۲۵۸/٤.

[8] تهذیب الکمال: ۷۲/۹ وتهذیب ابن حجر: ۲٤۲/۳ الجرح والتعدیل: ٤٢٢/٣.

[9] حواله جات بالا. دغه شان شعبی رحمه الله فرمائی: ((کان الربیع أورع أصحاب عبد الله)) سیر أعلام النبلاء: ۲۶۱/٤.

[10] تهذیب الکمال: ۷۲/۹.

[11] تهذیب ابن حجر: ۲٤۲/۳.

فرمائی: ((الإمام، القدوة، العابد، .... أحد الأعلام))[1] حضرت شعبي رحمه الله وائي چه حضرت ربيع رحمه الله د بلوغت نه پس کله هم چرته په يو مجلس کښې کينه ناستو. فرمائيل به ئې چه زه په دغه مجالسو کښې ځکه نه کينم چه په چا باندې ظلم کونکې اووينم او دهغه نصرت او امداد نه شم کولې يا يو سړې په بل سړي باندې د دروغو الزام اولګوي نو بيا خو به معامله چونکه زما په وړاندې وي په دې وجه به د شهادت د پاره مجبور کولې شم يا د نظر حفاظت اونه کړې شم، يا يو مسافر ته لار اونه خودلې شم، يا د چا نه څه شي پريوځي او زه هغه اوچتولو سره هغه ته ورنه کړې شم.[2]

حضرت ابووائل رحمه الله فرمائي يوخل مونږ حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه سره سيل د پاره لاړو ربيع هم مونږ سره وو. په تلو تلو کښې مونږ په يو لوهار تيريدو حضرت ابن مسعود رضي الله عنه اوسپنه په اور کښې سوزيدلو سره اوليدله. ربيع هم هغه اور اوليدلو او چکر خوړلو سره راپريوتلو. حضرت ابن مسعود رضي الله عنه وړاندې تيرشو تردې چه مونږ تول د دريا، فرات په غاړه يوې بهټئي ته اورسيدو کله چه حضرت عبدالله رضي الله عنه په هغه بهټئي کښې دننه اور اوليدلو نو دا آيت ئې اولوستلو ﴿إِذَا رَأَتْهُم مِّن مَّكَانٍ بَعِيدٍ سَمِعُوا لَهَا تَغَيُّظًا وَزَفِيرًا ۝ وَإِذَا أُلْقُوا مِنْهَا مَكَانًا ضَيِّقًا مُّقَرَّنِينَ دَعَوْا هُنَالِكَ ثُبُورًا ۝ لَّا تَدْعُوا الْيَوْمَ ثُبُورًا وَاحِدًا وَادْعُوا ثُبُورًا كَثِيرًا ۝﴾[3]

نو حضرت ربيع رحمه الله بې هوشه شو نو مونږ هغه راپورته کړو او دهغه کورته مو اورسولو هغه سحر بې هوشه شوې وو او ګذاره ئې د ماښام نه پس اوشوه.[4] فرمائيل به ئې چه په هر يو کار کښې چه دالله تعالى رضا شامل نه وي هغه ختميږي. ((كل ما لا يراد به وجه الله يضمحل))[5] د شپې به ئې خوب نه کولو يوخل ورته لور عرض اوکړو پلاره تاسو ولې نه اوده کيږئ؟ وئې فرمائيل چه داسې کس به ولې اوده کيدلو په چا چه د حملې کولو خطره وي؟[6]

د حضرت ربيع رحمه الله د وفات په وخت دهغه لور ژړل نو وئې فرمائيل لورې دا ژاړې ولې؟ بلکه داسې وايه چه زما خوش نصيبي چه زما پلار ته خير ملاؤ شو.[7] د عبيدالله بن زياد د حکومت په زمانه کښې ۶۴ هجري کښې وفات شوې.[8]

د ائمه سته په نيز د هغوى روايات دي خو امام ابوداؤد د سنن په ځائي خپل کتاب القدر کښې د هغوى نه روايت اخستې دې.[9] او د حضرت حسن بصري رحمه الله حالات کتاب الإيمان باب ﴿وَإِن طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا ...... ﴾ لاندې تير شوى دى.[1]

---

[1] سير أعلام النبلاء: ۲۵۸/۴ نورفرمائي ((وكان يعد من عقلاء الرجال)).

[2] تهذيب الكمال: ۷۵/۹ وحلية الأولياء: ۱۱۶/۲ والطبقات الكبرى لابن سعد: ۱۸۳/۶.

[3] سورت الفرقان آيت: ۱۴-۱۲.

[4] تهذيب الكمال: ۷۵/۹ وحلية الأولياء: ۱۱۰/۲.

[5] تهذيب الكمال: ۷۲/۹ وسير أعلام النبلاء: ۲۵۹/۴ والطبقات الكبرى لابن سعد: ۱۸۶/۶.

[6] سير أعلام النبلاء: ۲۶۰/۴ وحلية الأولياء: ۱۱۵/۲-۱۱۴.

[7] تهذيب الكمال: ۷۶/۹ وحلية الأولياء: ۱۱۴/۲.

[8] تهذيب الكمال: ۷۶/۹ والطبقات الكبرى لابن سعد: ۱۹۳/۶ وخلاصة الخزرجي: ۱۱۵. ابن قانع دهغوى دوفات کال ۶۱ هجري ليکلې دې.

[9] تهذيب الكمال: ۷۶/۹ وخلاصة الخزرجي: ۱۱۵ وإكمال مغلطاي: ۳۲۳/۴.

ددوار و اثارو تخریج: د حضرت ربیع رحمه الله اثر امام طبری رحمه الله په خپل تفسیر کښې ابن وکیع، عن یحیی، عن سفیان، عن منذر په سند سره د حضرت ربیع رحمه الله نه موصولاً نقل کړې دې. (۲) او د حضرت حسن رحمه الله اثر هم طبری رحمه الله د قتاده رحمه الله په طریق سره موصولاً نقل کړې دې. په دې کښې سره د دې چه د حضرت حسن رحمه الله تصریح نشته دې خو بیا هم د حافظ رحمه الله خیال هم دغه دې چه قتاده د حسن نه روایت کوی بیا د دې الفاظ هم مختلف دی. والله اعلم. (۳)

قوله: (أَفَعَيِينَا): أَفَأَعْيَا عَلَيْنَا حِينَ أَنْشَأَكُمْ وَأَنْشَأَ خَلْقَكُمْ: په دې کښې امام بخاری رحمه الله د یوبل آیت مبارك طرف ته اشاره کړې ده. ارشاد باری تعالی ﴿أَفَعَيِينَا بِالْخَلْقِ الْأَوَّلِ ۚ بَلْ هُمْ فِي لَبْسٍ مِّنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ﴾ (۴) د آیت ترجمه داده: ولې مونږ ستړی شو په اول خل جوړولو سره؟ هیڅ نه! دوی ته دهوکه شوې ده په یو نوی جوړولو کښې. حضرت شبیر احمد عثمانی رحمه الله د دې آیت په تفسیر کښې لیکی: یعنی دوباره د نوی سر نه پیدا کولو کښې دوی ته فضول دهوکه لګیدلې ده. چا چه په اول خل پیدا کړل په دویم خل پیدا کول څه ګران دی؟ ولې دوی ګمان کوی چه (معاذ الله) هغه په اول خل دنیا جوړولو سره به ستړې شوې وی؟ د هغه قادر مطلق په نسبت داسې داسې توهمات قائم کول سخت جهالت او ګستاخی ده. (۵)

د دې آیت مفهوم چونکه د سابقه آیت موافق د بدء او اعاده حامل دې په دې وجه امام بخاری رحمه الله دا دلته ذکر کړې دې. بیا په دې خبره باندې ځان پوهه کړئی چه په قرآن کښې لفظ عیینا راغلې دې عیی (عي) په معنی د عاجزئی نه مشتق دی. (۶) او ﴿بِالْخَلْقِ الْأَوَّلِ﴾ کښې باء سببیه ده یا د عن په معنی کښې ده. په رومبی صورت کښې به مطلب داسې شی چه مونږ د اول خل تخلیق سره ستړې شوی نه یو چه په دویم خل اعاده او تخلیق کولو نه به عاجز او ستومانه شو. او په دویم صورت کښې به مطلب داسې چونکه مونږ په اول خل تخلیق سره عاجز شوی نه یو په دې وجه په دویم خل اعاده کولو سره به هم نه عاجز کیږو. بل ﴿أَفَعَيِينَا﴾ کښې همزه استفهام انکاری په معنی د نفی د پاره ده. علامه سلیمان الجمل رحمه الله فرمائی:

"الباء سببية أو بمعنى عن، والاستفهام إنكاري بمعنى النفي، قال الكازروني: معناه: لم نعجز عن الإبداء، فلان تعجز عن الإعادة، لأن الظاهر أن معنى قوله: ﴿أَفَعَيِينَا بِالْخَلْقِ الْأَوَّلِ﴾ لم نعجز بسبب الخلق الأول".

دا خو شو د آیت مبارك وضاحت لیکن مؤلف همام رحمه الله دلته یو عبارت بل هم ذکر کړې دې یعنی: (حين أنشأكم وأنشأ خلقكم) نو دا التفات دې په دې کښې د تکلم نه د غیبت طرف ته التفات کړې شوې دې. په ظاهر په دې عبارت کښې امام بخاری رحمه الله د یو بل آیت ﴿هُوَ أَعْلَمُ بِكُمْ إِذْ أَنشَأَكُم مِّنَ الْأَرْضِ وَإِذْ

---

۱) کشف الباری: ۲/۲۲۳-۲۲۰.
۲) رواه الطبری فی تفسیره: ۲۱/۲۴.
۳) فتح الباری: ۶/۲۸۷ وعمدة القاری: ۱۵/۱۰۷ وتغلیق التعلیق: ۳/۴۸۶.
۴) سورت ق آیت: ۱۵.
۵) تفسیر عثمانی سورت ق: ۶۸۹
۶) فتح الباري: ۶/۲۸۷ والقاموس الوحید، مادة: عيي

أَنتُمْ أَجِنَّةٌ فِي بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ ﴾ (١) او ددې د تفسير طرف ته اشاره کړې ده. چنانچه امام بخارى رحمه الله دلته دوه کارونه کړى دى. اول خو دا چه عبارت «حين أنشأكم» په ذريعه د مذکوره بالا آيت طرف ته ئى اشاره اوکړه او عبارت «أنشأ خلقكم» سره ئى د دې تفسير واضح کړو چه د أنشأكم نه مراد أنشأ خلقكم دې (٢).

يو سوال او دهغې دوه جوابونه: خودلته سوال دا پيدا کيږى چه په آيت مبارک کښې ﴿إِذْ أَنشَأَكُم﴾ دې ليکن مصنف رحمه الله چه کوم عبارت ذکر کړې دې په هغې کښې «حين أنشأكم» دې دا فرق ولې دې؟

ددې سوال علامه کرمانى رحمه الله دوه جوابونه ورکړى دى. ① امام بخارى رحمه الله عبارت بالمعنى ذکر کړې دې او چونکه د حين او اذ دواړو معنى يوه ده په دې وجه د إذ په ځائى د حين لفظ اوليکلو ② إذ محذوف في اللفظ دې. چونکه د حين په ذريعه په دې باندې دلالت کيدلو په دې وجه إذ حذف کړې شو او د مفسر د پاره مفسر باندې اکتفاء اوکړه. (٣)

امام بخارى رحمه الله د آيت مبارک ﴿أَفَعَيِينَا بِالْخَلْقِ الْأَوَّلِ﴾ چه کوم تفسير دلته اختيار کړې دې دا د حضرت مجاهد رحمه الله نه هم مروى دې کوم چه طبرى رحمه الله موصولاً روايت کړې دې فرمائى: «أفأعيى علينا حين أنشأناكم خلقا جديدا فتمتروا بالبعث؟» (٤)

قوله: ﴿لُغُوبٌ﴾: النَّصَبُ: دلته د يو بل آيت مبارک طرف ته اشاره کيږى. د الله تعالى ارشاد دې ﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ وَمَا مَسَّنَا مِن لُّغُوبٍ﴾ (٥) او د لغوب وضاحت کولې شى.

د آيت مبارک شان نزول: د حضرت ابوبکر صديق رضي الله عنه نه روايت دې چه يهوديان نبى اکرم صلى الله عليه وسلم له راغله وئى وئيل اې محمد (صلى الله عليه وسلم) په دې شپږو ورځو کښې الله تعالى کوم کوم څيزونه پيدا کړى دى؟ حضور پاک اوفرمائيل الله تعالى د اتوار او پير په ورځ زمکې، د نهې په ورځ غرونه، چارشنبې په ورځ بنارونه، خوراکونه، آبادئى او بيابانونه د زيارت په ورځ آسمانونه او فرښتې پيدا کړې او د جمعې په دريو ساعاتو کښې درې څيزونه تخليق کړل. په اول ساعت کښې مرګونه، دويم کښې آفتونه مصيبتونه او په دريمه ګهړئى کښې حضرت آدم عليه السلام پيدا کړو. يهودو اووئيل که چرې تاسو خبره پوره کړې وه نو رښتونې به وې. حضور پاک دهغوى په مقصد باندې پوهه شو نو ډير زيات خفه شو. د هغې نه پس الله تعالى دا آيت نازل کړو چه مونږ خو هيڅ ستړې شوى نه يو تاسو ددوى په فضوليا تو باندې صبر اوکړئى...... (٦)

---

(١) سورت النجم آيت: ٣٢.

(٢) عمدة القارى: ١٠٧/١٥ وشرح الكرمانى: ١٥٠/١٣ وفتح البارى: ٢٨٨/٦-٢٨٧.

(٣) عمدة القارى: ١٠٧/١٥ وشرح الكرمانى: ١٥٠/١٣.

(٤) تفسير الطبرى: ٢٦،٩٨/١١ سورة ق. وفتح البارى: ٢٨٨/٦ وتعليقات اللامع: ٣٣٢/٧ والكنز المتوارى: ١١٨/١٣ وعمدة القارى: ١٠٧/١٥.

(٥) سورت ق: آيت: ٣٨.

(٦) جامع البيان (طبرى): ٢٦،١١/١١.

د يهوديانو مقصد: دهغوى مقصد څه وو؟ دهغې دپاره د قتاده رحمه الله دا روايت اولولئ: ((قالت اليهود: إن الله خلق السماوات والأرض فى ستة أيام، ففرغ من الخلق يوم الجمعة، واستراح يوم السبت؟ فأكذبهم الله، وقال: ﴿وَمَا مَسَّنَا مِنْ لُّغُوْبٍ﴾)) [1]
يعنى يهوديانو اووئيل چه الله تعالى زمكې او آسمانونه په شپږو ورځو كښې پيدا كړل، د جمعه په ورځ د تخليق نه فارغ شو اود هفتې په ورځ ئې آرام اوكړو.... نوالله تعالى هغوى دروغژن اوګرځول او وئې فرمائيل چه مونږ ته د هيڅ قسم ستړيوالې نه دې شوې چه د آرام ضرورت پيښ شى.
هم د حضرت قتاده رحمه الله په يوروايت كښې راغلى دى چه يهود د هفتې ورځ ته يوم الراحة يعنى دآرام ورځ وئيله. ((يسمونه يوم الراحة)) [2]
د ايت مبارك ترجمه سره مناسبت: په دې آيت مبارك كښې چونكه دتخليق كائنات ذكر دې په دې وجه دا دلته ذكر كړې شوې دې چه كوم ذات په تخليق اول باندې قادر وى هغه به لازماً اويقيناً په اعاده باندې هم قدرت لرى. اوچه كله حقيقى ذات ته په اول ځل تخليق كولوسره دڅه قسم ستومانتيا او ستړيوالې اوپريشانى نه وه شوې په دې وجه په اعاده كښې به هم د څه قسم مشكل نه وى. ((لأن الإعادة أهون من الابداء عادة)).
چنانچه حافظ ابن كثير رحمه الله ددې آيت مبارك لاندې ليكى: ((فيه تقرير للمعاد، لأن من قدر على خلق السماوات والأرض، ولم يعى بخلقهن قادر على أن يحيى الموتى بطريق الأولى والأحرى)) [3]
د لغوب معنى: امام بخارى دلغوب معنى نصب بيان كړې ده اونصب، وزنا اومعنى دتعب په شان دې يعنى ددې دواړو وزن هم يو دې اومعنى ئې هم يوه. علامه زمخشرى د لغوب معنى "الإعياء" بيان كړې ده. هم دا ابن جرير طبرى هم اختيار كړې ده [4] خوبياهم په دواړو معانى كښې څه خاص تعارض نشته. الإعياء معنى عاجزى ده اود النصب معنى ستړيوالې، مګر مصنف رحمه الله النصب اختيار كړې دې.
دمذكوره تعليق تخريج: امام بخارى رحمه الله چه دا للغوب كوم تفسير النصب سره كړې دې هغه د مجاهد رحمه الله د اختيار كړې شوى تفسيرنه ماخوذ دې. كوم چه ابن ابى حاتم رحمه الله په خپل تفسير كښې موصولاً نقل كړې دې. [5]
قوله: ﴿وَأَطْوَارًا﴾: طَوْرًا كَذَا وَطَوْرًا كَذَا: په دې عبارت كښې امام بخارى رحمه الله د يو بل آيت مبارك ﴿وَقَدْ خَلَقَكُمْ أَطْوَارًا﴾ [6] د لفظ أطوارا تفسير ئې ذكر كړې دې. دا لفظ د طور جمع ده د هيئت اوحالت په معنى كښې دې. اوس د اطوار معنى شوه احوال مختلفه. [7]

---

[1] جامع البيان فى تفسير القرآن: ۱۱۱،۲۶/۱۱ وفتح البارى: ۲۸۸/۶.
[2] حوالہ جالات بالا.
[3] تفسير ابن كثير الدمشقى: ۶۸۲/۵ سورة ق، والكنز المتوارى: ۱۱۸/۱۳.
[4] جامع البيان الطبرى: ۱۱۶، ۲۶/۱۱ وفتح البارى: ۲۸۸/۶ وعمدة القارى: ۱۰۸/۱۵ وشرح الكرمانى: ۱۵۱/۱۳ والكشاف عن حقائق غوامض التنزيل: ۳۹۲/۴.
[5] جامع البيان للطبرى: ۱۱۶، ۲۶/۱۱ وفتح البارى: ۲۸۸/۶ عمدة القارى: ۱۰۸/۱۵ وتفسير مجاهد: ۶۱۵/۱ سورة ق.
[6] سورة نوح آيت: ۱۴.

حضرات مفسرينو د اطوار ډير مطلبونه بيان كړي دى: ① د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه ددې معنى دا نقل ده چه د انساناتو مختلف حالات دى كله صحت دې نوكله بيمارى.[2]

② د انسانانو مختلف قسم رنګ، څوك سپين، اوڅوك تور وغيره، دغه شان د انسانانو مختلف خبرې د چا ژبه عربى ده نود چا اردو ده وغيره.[3]

③ اكثر مفسرين حضرات لكه عكرمه قتاده يحيى سدى رحمهم الله اوپه يوروايت كښې حضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه ددې په تفسير كښې دا نقل دى چه الله تعالى تاسو اول د نطفه، بيا علقه او بيامضغه نه پيدا كړنى.[4]

④ ابن الاثير جزرى رحمه الله ددې په تفسير كښې فرمائيلى دى چه مراد دادې انسان كله د ترقئ منازل سركوى نوكله ښكته راپريوځى، كله په پريشانو كښې وى نوكله په نعمت اوخوشحالو كښې وى.[5]

ترجمة الباب سره د آيت مناسبت: ددې آيت مضمون هم هغه دې كوم چه د ترجمة الباب د مقصد وو چه په دې كښې هم د الله تعالى د قدرت قاهره شامله عامه اثبات وو چه كوم ذات انسان په مختلف مدارج كښې پيداكولې شى دهغې نه پس د هغه پالنه كولې شى نود مرګ نه پس هم هغه راپيداكولې شى. علامه آلوسى رحمه الله ددې آيت لاندې فرمائى: «﴿وَقَدْ خَلَقَكُمْ أَطْوَارًا﴾ أي: **والحال أنكم على حال منافية لما أنتم عليه بالكلية، وهو: أنكم تعلمون أنه عزوجل خلقكم مدرجا لكم في حالات عناصر، ثم أغذية، ثم أخلاطا، ثم نطفا، ثم علقا، ثم مضغا، ثم عظاما ولحوما، ثم خلقا آخر، فإن التقصير في توقير من هذا شأنه في القدرة القاهرة والإحسان التام، مع العلم بذلك، مما لا يكاد يصدر عن العاقل.........**»[6]

قوله: عَدَا طَوْرَهُ: أَيْ قَدْرَهُ: دعدا طوره معنى ده چه هغه د خپل حد اومرتبې نه تجاوز اوكړو. امام بخارى رحمه الله په دې جمله كښې د لفظ طور يوه بله معنى بيان كړې ده. دراصل د طور ډيرې معانى دى مثلاً: ① كله ② حد ③ هغه شئ چه د څه شئ مقابل وى ④ هيئت اوحالت وغيره.[7]

دا لفظ په دې معنى كښې چرته راغلې دې؟: غالباً ددې لفظ د ذكر اوددې دمعنى د بيان باره كښې امام بخارى رحمه الله د يو حديث طرف ته اشاره كړې ده. چرته چه دا لفظ طور د قدر اوحد په معنى كښې استعمال شوې دې. په حديث نبيذ كښې راغلى دى: «تعدي طوره»[8] والله اعلم.

---

[1] القاموس الوحيد مادة: طوروفتح البارى: ٢٨٨/٦وعمدة القارى: ١٠٨/١٥قال الجزرى فى النهاية: ١٢٨/٣الأطوار: الحالات المختلفة، والتارات والحدود، واحدها طور.

[2] فتح البارى: ٢٨٨/٦وعمدة القارى: ١٠٨/١٥.

[3] فتح البارى: ٢٨٨/٦وعمدة القارى: ١٠٨/١٥.

[4] تفسير القرآن العظيم لابن كثير: ٣١٥/٦ سورة نوح، وفتح البارى: ٢٨٨/٦ وعمدة القارى: ١٠٨/١٥والكشاف للزمخشرى: ٦١٨/٤

[5] النهاية فى غريب الحديث والأثر: ١٢٨/٣ باب الطاء مع الواو، مادة: طور، وعمدة القارى: ١٠٨/١٥وتعليقات اللامع = ٣٣٣/٧والكنز المتوارى: ١١٩/١٣-١١٨.

[6] روح المعانى: ٨٢/١٥سورة نوح.

[7] القاموس الوحيدمادة: طوروعمدة القارى: ١٠٨/١٥.

[8] په دې وجه ئې ضمناً ددې هم ذكركړې دې چه دا لفظ په يو بله معنى كښې هم مستعمل دې.

علامه كرمانى رحمه الله فرمائى: «واعلم أن عادة البخاري إذا ذكر آية أو حديثا فى الترجمة ونحوها يذكر أيضاً بالتبعية على سبيل الاستطراد ماله أدنى ملابسة، تكثيراً للفائدة» [1]

دحضرت مولانا گنگوهي رحمه الله رائې: حضرت گنگوهي رحمه الله دا جمله دلته د ذكركولو وجه دا خودلې ده چه طور په اصل كښې مطلقًا قدر «حد» دپاره موضوع دې ليكن روستو دا د خپلې معنى موضوع له نه تجاوزاوكړو او په نورو معانو كښې هم استعماليدل شروع شو. هم ددغه خودلو دپاره مصنف رحمه الله دا عبارت دلته ذكركړې دې. لامع الدرارى كښې دى: «قوله: (طوره أي قدره) يعنى بذلك أنه فى الأصل للقدر، ثم صار معناه قدرا من الزمان أوغيره» [2]

دې نه پس دا اوګنړئى چه امام بخارى رحمه الله ددې باب لاندې څلور احاديث ذكركړى دى.
په كوم كښې چه اولنې حديث دحضرت عمران بن حصين رضي الله عنه دې.

الحديث الاول

[۳۰۱۸/۳۰۱۹]- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ، أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ، عَنْ جَامِعِ بْنِ شَدَّادٍ، عَنْ صَفْوَانَ بْنِ مُحْرِزٍ، عَنْ عِمْرَانَ بْنِ حُصَيْنٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: جَاءَ نَفَرٌ مِنْ بَنِي تَمِيمٍ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: «يَا بَنِي تَمِيمٍ أَبْشِرُوا» قَالُوا: بَشَّرْتَنَا فَأَعْطِنَا، فَتَغَيَّرَ وَجْهُهُ، فَجَاءَهُ أَهْلُ اليَمَنِ، فَقَالَ: «يَا أَهْلَ اليَمَنِ، اقْبَلُوا البُشْرَى إِذْ لَمْ يَقْبَلْهَا بَنُو تَمِيمٍ» قَالُوا: قَبِلْنَا، فَأَخَذَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُحَدِّثُ بَدْءَ الخَلْقِ وَالعَرْشِ، فَجَاءَ رَجُلٌ فَقَالَ: يَا عِمْرَانُ رَاحِلَتُكَ تَفَلَّتَتْ، لَيْتَنِي لَمْ أَقُمْ [3]

تراجم رجال

محمد بن كثير: دامحمد بن كثير عبدى بصرى رحمه الله دې. ددوى تذكره كتاب العلم باب الغضب فى الموعظة والتعليم...... لاندې تيره شوې ده. [4]

سفيان: دامشهورامام محدث سفيان بن ثورى رحمه الله دې. ددوى حالات «كتاب الإيمان باب ظلم دون ظلم» لاندې بيان كړې شوى دى. [5]

جامع بن شداد: دا ابوصخر جامع بن شداد رحمه الله دې. ددوى مختصر حالات كتاب العلم باب إثم من كذب على النبى صلى الله عليه وسلم په ذيل كښې تيرشوى دى. [6]

---

[1] شرح الكرمانى: ۱۵۱/۱۳.
[2] لامع الدرارى: ۳۳۲/۷ والأبواب والتراجيم: ۲۱۰/۱ والكنز المتوارى: ۱۱۸/۱۳ نو اوګورئى كشف البارى كتاب التفسير: ۶۹۷
[3] قوله: عن عمر ان بن حصين رضى الله عنهما: الحديث.أخرجه البخارى فى نفس هذا الباب رقم الحديث ۳۱۹۱ وأيضاً كتاب المغازى باب وفد بنى تميم، رقم: ۴۳۶۵ وباب قدوم الأشعريين رقم: ۴۳۸۶ وكتاب التوحيد باب ﴿وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ﴾ رقم الحديث: ۷۴۱۸ والترمذى أبواب المناقب، باب فى ثقيف وبنى حنيفة ـ رقم: ۳۹۵۱.
[4] كشف البارى: ۵۳۶/۳
[5] اوګورئى كشف البارى: ۲۷۸/۲.
[6] كشف البارى: ۱۶۱/۴.

صفوان بن محرز: دا صفوان بن محرز بن زياد المازنى بصرى رحمه الله دي.[1]

عمران بن حصين ﷺ: دامشهور صحابى حضرت عمران بن حصين بن عبيد خزاعى رضي الله عنه دي. ددوى حالات كتاب التيمم باب الصعيد الطيب وضوء المسلم..... لاندي تيرشوى دى.[2]

قوله:: قال: جاء نفر من بني تميم إلى النبي صلى الله عليه وسلم: حضرت عمران بن حصين رضي الله عنه فرمائى چه د بنوتميم څه خلق د نبى كريم ﷺ په خدمت كښې حاضرشو.

د بنوتميم د وفد راتګ: دا سنة الوفود، يعنى د ۹هجرى واقعه ده. په دې كال د بنوتميم وفد د نبى عليه السلام په خدمت كښې حاضريدو سره فيضياب شوى وو.[3] ابن اسحاق رحمه الله ليكلى دى چه په وفد كښې د بنو تميم دا اشراف خلق حاضرشوې وو: عطارد بن حاجب دارمى، اقرع بن حابس تميمى، زبرقان بن بدر سعدى، عمرو بن الاهتم منقرى، حباب بن يزيد مجاشعى، نعيم بن يزيدبن قيس، عيينه بن حصين او قيس بن عام منقرى رضي الله عنهم.[4]

قوله:: فقال: يا بني تميم، أبشروا: نبى كريم ﷺ هغوى ته اوفرمائيل اې بنو تميم زيرې قبول كړئ. **أبشروا:** همزه قطعيه سره د **بشارة** نه صيغه د امر ده.[5]

د بشارت نه څه مراددې؟: د نبى كريم د بشارت نه مراد دادې چه رسول الله ﷺ هغوى ته د دين د اصولو تلقين اوكړو په كوم باندې چه عمل كولوسره هغوى د جنت حقدار كيدې شى. مثلاً مبدا او معاد باندې يقين، بل د دين پوهه اوپه هغې باندې عمل وغيره.[6]

قوله:: قالوا: بشرتنا فأعطنا.......: هغوى اووئيل چه تاسو بشارت راكړې دې نو اوس څه مال وغيره هم راكړه. ابن جوزى رحمه الله ليكلى دي چه دا جمله ويونكې حضرت اقرع بن حابس رضي الله عنه وو په هغه كښې كلى وال خويونه څه زيات وو.[7]

قوله:: فتغير وجهه: چنانچه د رسول الله ﷺ مخ مبارك متغير شو.

دمخ مبارک متغير كيدووجه: شراح حضراتو د مخ مبارك متغيركيدو دوه وجوهات ليكلى دى: ① د افسوس د وجې نه چه زه خودوى ته د آخرت د كاميابئ چل وربنايم اودوى د دنيا د طلب په فكركښې لګيدلى دى. ② يا هغه وخت چونكه نبى پاك عليه السلام سره څه نه وو په كوم سره چه حضورپاك دهغوى د زړه تسلى كړې وې په دې وجه په مخ مبارك باندې د افسوس آثار ښكاره شو. ددې نه يوه

---

[1] ددوى د حالاتودپاره اوګورئى كتاب المظالم......، باب قوله تعالى: ﴿أَلَا لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ﴾.
[2] كشف البارى كتاب التيمم: ۴۱۰.
[3] عمدة القارى: ۱۰۸/۱۵.
[4] فتح البارى: ۸۳/۸كتاب المغازى والسيرة النبوية: ۵۶۲/۴-۵۶۰قدوم وفد بنى تميم......
[5] فتح البارى: ۸۳/۸عمدة القارى: ۱۰۸/۱۵وشرح الكرمانى: ۱۵۱/۱۳.
[6] حواله جات بالا.
[7] فتح البارى: ۸۳/۸عمدة القارى: ۱۰۸/۱۵.

وجه هم كيدې شي اودواړه هم. حافظ رحمه الله فرمائي: «إما للأسف علمهم كيف آثروا الدنيا؟ وإما لكونه لم يحضره ما يعطيهم، فيتألفهم به، أولكل منهما»[1].

حافظ رحمه الله كتاب التوحيد كښې ددې روايت ټول طرق جمع كولونه پس كوم څه چه د متقدمين شراح نه نقل كړى دى د هغې نه روښې وجه راجح معلوميږى هغوى فرمائي: «وسبب غضبه صلى الله عليه وسلم استشعاره بقلة علمهم، لكونهم علقوا آمالهم بعاجل الدنيا الفانية، وقدموا ذلك على التفقه في الدين الذي يحصل لهم ثواب الآخرة الباقية»[2].

قوله: فجاءه أهل اليمن: بيا حضورپاك له اهل يمن راغلل.

د اهل اليمن نه څوک مراددى؟: بعض شراح رحمهم الله د اهل يمن نه مراد دلته اشعريين اخستې دى. علامه عيني رحمه الله فرمائي: «هم الأشعريون، قوم أبي موسى الأشعري»[3] اوحافظ صاحب رحمه الله فرمائي په ظاهره هم دغه صحيح معلوميږى چه اشعريين مراد دى. ليكن روستود غور اوفكرنه پس دا واضحه شوه چه داهل يمن نه مراد دلته اشعريين نه دى بلكه حضرت نافع بن حمير رضي الله عنه په مشرئى كښې، د قبيله حميرچه كوم وفد راغلې وو هغه مراددې.

ددې امر نور تفصيل دادې چه امام بخارى رحمه الله په كتاب المغازى كښې يوباب قائم كړې دې: «باب قدوم الأشعريين وأهل اليمن»[4] په ظاهره خوددې عبارت نه دا متبادركيږى چه عطف العام على الخاص د قبيل نه دې چه اشعريين ئې اول ذكركړى دى بيائې اهل يمن ذكركړى دى حالانكه اشعريين په اهل يمن كښې د اول نه داخل وو. ليكن دا عطف العام على الخاص د قبيل نه نه دى بلكه د اهل يمن نه مراد وفدحمير دې، اشعريين نه دى، دغه شان دا جدا جدا وفود شو. د ابن شاهين رحمه الله كتاب الصحابة كښې اياس بن عمير حميرى په واسطه سره دا روايت نقل دې: «قدموافدا على رسول الله صلى الله عليه وسلم في نفر من حمير، فقالوا: أتيناك لنتفقه في الدين»[5] چه هغه د قبيله حمير يوجماعت سره د وفد په صورت كښې د نبى كريم صلى الله عليه وسلم په خدمت كښې حاضر شو اود راتلو غرض ئې دا بيان كړو چه مونږ تاسوله د دين تفقه (پوهه) حاصلولوډپاره راغلى يو.

د اول احتمال دغير راجح كيدو وجه: علامه عيني رحمه الله وغيره چه كوم احتمال ذكركړو چه داهل يمن نه اشعريين مراد دى، نوددې غير راجح كيدو او صحيح نه كيدو وجه داده چه كه چرې اشعريين په حديث باب كښې اهل يمن اوګرځولې شي نودا په تاريخى اعتبارسره هم صحيح نه دى. هغه داسې چه د ابوموسى اشعرى رضي الله عنه حاضرى د رسول الله صلى الله عليه وسلم په دربار كښې ٧هجرى كښې شوې وه.[6] خو په حديث باب كښې ذكركړې شوې واقعه سنة الوفود ٩هجرى ده. كمامرآنفا. اوهغه دحمير وفدهم

---

[1] فتح الباري: ٨٣/٨عمدة القاري: ١٠٨/١٥شرح القسطلاني: ٢٤٨/٥.

[2] فتح الباري: ٤٠٩/١٣تحت رقم: ٧٤١٨.

[3] عمدة القاري: ١٠٨/١٥شرح القسطلاني: ٢٤٨/٥.

[4] صحيح بخاري: ٦٢٧٩/٢قديمي.

[5] فتح الباري كتاب المغازي: ٩٧/٨.

[6] د حضرت ابوموسى اشعرى رضي الله عنه د هجرت د واقعې دپاره اوګورئى كشف الباري كتاب الجزيه: ٢٤٨.

۹هجری کښې راغلې وو. **كما صرح به ابن سعد في طبقاته.**(۱) هم دغه وجه وه چه بنوتميم اوبنوحمير اجتماع اوشوه او په حديث باب کښې ذکرکړې شوې واقعه پيښه شوه چه د بنوتميم د رسول الله ﷺ د پيشکش په بدله کښې د مال غوښتنه ښکاره کړه اوبنوحمير کوم چه د يمن نه وو هغوی دا بشارت قبول کړو.(۲)

قوله: فقال: يا أهل اليمن، اقبلوا البشرى، إذ لم يقبلها بنو تميم، قالوا: قبلنا: نونبی کريم ﷺ اوفرمائيل اې د يمن والو زيرې قبول کړئی ځکه چه بنوتميم خودا قبول کړې نه دی. حميری قبيلې اووئيل مونږ ستاسو زيرې قبول کړو. قاضي عياض رحمه الله فرمائيلی دی چه د اصيلی په نسخه کښې البشرى په ځائی باندې اليسرى دې د کوم معنی چه آسانی ده. خو صحيح هم هغه اولنې دې. **«والصواب الأول».**(۳) إذ کلمه ظرفيه ده اودلته د حين په معنی کښې استعمال شوې دې.(۴) او په يو روايت کښې د إذ په ځائی أن دې. يعنی أن لم يقبلها مطلب دادې چه هغوی خو بشارت قبول نه کړو په دې وجه ئې هم تاسو قبول کړئی.(۵)

قوله: فأخذ النبي صلى الله عليه وسلم يحدث بدء الخلق والعرش: چنانچه نبی کريم ﷺ د مخلوقاتو ابتداء اودعرش باره کښې خبرې کولې. دلته تقديری عبارت داسې دې. **«يحدث عن بدء الخلق وعن حال العرش»** چه د مخلوقاتو ابتداء او دعرش په احوالو باندې ئې خبرې کولې لکه چه **يحدث** د **يذكر** په معنی کښې دې.(۶)

رسول الله ﷺ هم دغه موضوع ولې خوښه کړه؟: نبی کريم ﷺ دلته بدء الخلق اود عرش د ابتداء کيفيت او حالات دخپلو خبرو موضوع جوړه کړې ده. غالبًا ددې وجه داده چه اهل يمن زمونږ ددې موجوده کائنات باره کښې استفسار کړې وو. دحافظ رحمه الله په قول دا احتمال زيات واضحه او ظاهر دې. په دې صورت کښې د سياق مقتضا داده چه نبی کريم ﷺ هغوی ته اوخودل چه زمونږ په دې کائنات کښې کوم څيز د ټولو نه اول په وجود کښې راغلې دې هغه زمکه او آسمان دې. دويم احتمال دادې چه د اهل يمن پوښتنه کول په جنس مخلوقات کښې چه دټولو نه اول کوم څيز په وجود کښې راغلې باره کښې وو. په دې صورت کښې به مقتضاء د سياق دا شی چه د زمکې او آسمان نه وړاندې

---

(۱) قال الإمام ابن سعد رحمه الله (انظر الطبقات الكبرى: ۳۵۶/۱ ذكر وفادات العرب.....): قدم على رسول الله صلى الله عليه وسلم مالك بن مرارة الرهاوي رسول ملوک حمير بكتابهم وإسلامهم، وذلک في شهر رمضان سنة تسع فأمر بلالا أن ينزله، ويكرمه، ويضيفه، كتب رسول الله صلى الله عليه وسلم إلى الحارث بن عبد كلال وإلى نعيم بن عبد كلال وإلى النعمان قيل ذي رعين ومعافر وهمدان: أما بعد ذلک، فإني أحمد الله الذي لا إله إلا هو، أما بعد، فإنه قد وفد بنا رسولكم مقفلنا من أرض الروم، فبلغ ما أرسلتم، وخبر عما قبلكم، وأنبأنا بإسلامكم، وقتلكم مشركين فإن الله تبارک وتعالى قد هداكم بهداه إن أصلحتم، وأطعتم الله ورسوله وأقمتم الصلاة وأتيتم الزكوة وأعطيتم من المغنم خمس الله نبيه وصفيه، وما كتب على المؤمنين من الصدقة.

(۲) فتح الباري: ۹۷/۸ كتاب المغازي رقم: ۴۳۸۴ و ۲۸۸/۶.

(۳) فتح الباري: ۲۸۸/۶ عمدة القاري: ۱۰۸/۱۵.

(۴) عمدة القاري: ۱۰۸/۱۵.

(۵) فتح الباري: ۲۸۸/۶.

(۶) حواله بالا. وقال القسطلاني: ((يحدث بدء الخلق)): نصب بنزع الخافض. إرشاد الساري: ۲۴۸/۵.

عرش او ماء (اوبه) تخليق شوي وو. چنانچه داد نافع بن زيد حميرى رضي الله عنه په قصه كښې دا الفاظ ذكر دى: «نسألك عن أول هذا الأمر»(١)

قوله:: فجاء رجل، فقال: يا عمران، راحلتك تفلتت، ليتنى لم أقم: هم دغه دوران كښې يو سړي راغلو او وئې وئيل عمران! ستا سورلى ورانه شوه. افسوس چه زه د نبى عليه السلام د مجلس نه (سورلئى پسې) نه وې پاسيدلې. دلته د رجل نه څوك مراد دې؟ ددې تعيين اونه كړې شو.(٢)

تفلتت: صيغه د ماضى واحد مؤنث غائب ده. ضمير د مستتر راحلة طرف ته راجع دې. ددې معنى ده د قبضې نه وتل، شراح د دې معنى تشردت سره كړې ده. يعنى ستا اوښه ستاد قبضې نه اووتله او اوتختيدله. راحلتك كښې دوه اعراب دى مرفوع يا منصوب. مرفوع خود مبتداء كيدو په وجه دې اود نصب وجه فعل محذوف دې. يعنى ادرك، په دې صورت كښې د تفلتت جمله حال واقع كيږى. دې نه علاوه ابن عساكر او ابوالوقت په نسخو كښې «إن راحلتك» دې. دلته خو نصب واضح دې.

قوله:: ليتنى لم أقم: دا د حضرت عمران بن حصين رضي الله عنه مقوله ده. په دې كښې هغه د نبى كريم صلى الله عليه وسلم د مجلس مبارك نه د پاسيدو او د يوې اوښې په لټون كښې په تللو باندې د افسوس اظهار كړې دې چه كاش زه د هغه ځائې نه نه وې پاسيدلې. دهغې د وجې نه چه ما كوم كلام د نبى عليه السلام نه اوريدلې شو د هغې نه محروم شوم افسوس چه ما داسې نه وې كړې.(٣)

ددې جملې نه دهغه حرص على العلم معلوميږى چه هغوى رضي الله عنه د علم څومره حريص او طالب وو.(٤)

الحديث الثانى

[٣٠١٩] - حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصِ بْنِ غِيَاثٍ، حَدَّثَنَا أَبِي، حَدَّثَنَا الأَعْمَشُ، حَدَّثَنَا جَامِعُ بْنُ شَدَّادٍ، عَنْ صَفْوَانَ بْنِ مُحْرِزٍ، أَنَّهُ حَدَّثَهُ عَنْ عِمْرَانَ بْنِ حُصَيْنٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: دَخَلْتُ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَعَقَلْتُ نَاقَتِي بِالْبَابِ، فَأَتَاهُ نَاسٌ مِنْ بَنِي تَمِيمٍ فَقَالَ: «اقْبَلُوا البُشْرَى يَا بَنِي تَمِيمٍ»، قَالُوا: قَدْ بَشَّرْتَنَا فَأَعْطِنَا، مَرَّتَيْنِ، ثُمَّ دَخَلَ عَلَيْهِ نَاسٌ مِنْ أَهْلِ اليَمَنِ، فَقَالَ: «اقْبَلُوا البُشْرَى يَا أَهْلَ اليَمَنِ، إِذْ لَمْ يَقْبَلْهَا بَنُو تَمِيمٍ»، قَالُوا: قَدْ قَبِلْنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَالُوا: جِئْنَاكَ نَسْأَلُكَ [ص:١٠٦] عَنْ هَذَا الأَمْرِ؟ قَالَ: «كَانَ اللَّهُ وَلَمْ يَكُنْ شَيْءٌ غَيْرُهُ، وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى المَاءِ، وَكَتَبَ فِي الذِّكْرِ كُلَّ شَيْءٍ، وَخَلَقَ السَّمَوَاتِ

---

(١) فتح البارى: ٦/٢٨٨.

(٢) إرشادالسارى: ٥/٢٤٩.

(٣) حواله بالا. وعمدة القارى: ١٥/١٠٨ وشرح كرمانى: ١٣/١٥١.

(٤) وقال الحافظ فى الفتح: ٦/٢٩٠: وفيه ما كان (عمران) عليه من الحرص على تحصيل العلم وقد كنت كثير التطلب لتحصيل ما ظن عمران أنه فاته من هذه القصة، إلى أن وقفت على قصة نافع بن زيد الحميرى، فقوى فى ظنى أنه لم يفته شىء من هذه القصة بخصوصها، لخلو قصة نافع بن زيد عن قدر زائد على حديث عمران، إلا أن فى آخره بعد قوله: وما فيهن، واستوى على عرشه عزوجل.

وَالْأَرْضَ»، فَنَادَي مُنَادٍ: ذَهَبَتْ نَاقَتُكَ يَاابْنَ الْحُصَيْنِ، فَانْطَلَقْتُ، فَإِذَاهِيَ يَقْطَعُ دُونَهَا السَّرَابُ، فَوَاللَّهِ لَوَدِدْتُ أَنِّي كُنْتُ تَرَكْتُهَا، [۴۱۰۷، ۴۱۲۵، ۶۹۸۲] (۱)

تراجم رجال

عمر بن حفص بن غياث: دا شيخ بخارى عمر بن حفص بن غياث نخعى كوفى رحمه الله دي.

ابى: اب نه مراد حفص بن غياث بن طلق نخعى كوفى رحمه الله دي. ددې دواړو حضراتو حالات كتاب الغسل باب المضمضة والاستنشاق فى الجنابة كښې تيرشوى دى. (۲)

الاعمش: دامشهورمحدث ابومحمدسليمان بن مهران اسدى الاعمش دې. ددوى حالات «كتاب الإيمان باب ظلم دون ظلم» لاندې تيرشوى دى (۳) دسند د نورو رواتو دپاره دباب سابقه حديث اوګورئى.

قوله: قال: دخلت على النبى صلى الله عليه وسلم، وعقلت ناقتى بالباب، فأتاه ناس من بنى تميم، فقال: اقبلوا البشرى يابنى تميم. قالوا: قد بشرتنا فأعطنا (مرتين).

حضرت عمران بن حصين رضي الله عنه فرمائى چه زه نبى كريم صلى الله عليه وسلم كره داخل شوم او خپله اوښه مې په دروازه كښې اوتړله. چنانچه حضورپاك له د بنوتميم څه خلق راغلل نوحضورپاك هغوى ته اوفرمائيل بشارت قبول كړئى. هغوى اووئيل تاسو مونږ ته بشارت راكړو ليكن مونږ ته مال راكړئى (هغوى دا د مال د غوښتلو خبره دوه ځل اوكړه). دادحديث عمران رضي الله عنه دويم طرق دې. په كوم كښې چه د سابقه طريق په نسبت څه زياتې فائدې دى.

قوله: قالوا: جئناك نسألك عن هذا الأمر: اهل يمن وئيل مونږ ددې معاملې په بابت تاسو نه د پوښتنې دپاره راغلې يو. دلته په روايت كښې «جئناك نسألك» راغلې دې. خو د كتاب التوحيد په روايت كښې عبارت داسې دې: «جئناك لنتفقه فى الدين، ولنسألك عن هذا الأمر» (۴)

د هذاالامر نه څه مراد دې؟: د الامر نه مراد دلته موجوده كائنات دې كوم چه مشاهد او ښكارى. بعض وخت د امر نه مراد مامور وى. غالباً هغوى د دغه كائنات باره كښې تپوس كړې وو. تفصيل په تيرشوى حديث كښې راغلې دې. (۵)

قوله: قال: كان الله، ولم يكن شىء غيره: رسول الله صلى الله عليه وسلم اوفرمائيل الله تعالى په ازل كښې منفرد وودهغه نه علاوه بل هيڅ څيز نه وو. د حديث باب الفاظ ستاسو په وړاندې دى او په كتاب التوحيد كښې «ولم يكن شىء قبله» وارد شوې دې. (۶)

---

(۱) قوله: أنه حدثه عمران..... الحديث، مرتخريجه آنفا فى الحديث السابق.
(۲) كشف البارى كتاب الغسل: ۴۶۷-۴۶۴.
(۳) اوګورئى: كشف البارى: ۲۵۱/۲.
(۴) صحيح البخارى كتاب التوحيد باب (وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ) رقم: ۷۴۱۸.
(۵) فتح البارى: ۲۸۸/۶ وعمدة القارى: ۱۵/۱۰۹ إرشادالسارى: ۲۴۹/۵.
(۶) صحيح البخاري كتاب التوحيد باب (وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ) رقم: ۷۴۱۸.

دې نه علاوه ددې روايت يو طريق كښې «ولم يكن شئ معه»(¹) الفاظ دي. قصه چونكه هم يوه ده په دې وجه به دا منلې كيږي چه دا روايت بالمعنى وارد شوې دې. د دې ټولو طرق مفهوم تقريبا متحد دې خو روايت باب په عدم كښې زيات صريح دې. (²)

دې نه علاوه د باب په روايت كښې په دې خبره باندې دلالت دې چه د الله تعالى نه علاوه بل هيڅ شئ نه وو نه اوبه اونه عرش اونه ددې دواړونه علاوه بل څه څيز «لأن كل ذلك غير الله تعالى» په دې صورت كښې راتلونكې جملې ﴿وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ﴾ معنى به دا شي چه خالق لم يزل اول اوبه پيدا كړې بيانى په دغه اوبو باندې عرش پيدا كړو. دې نه پس څه ترتيب وو؟ نو په دې سلسله كښې د حضرت نافع بن زيد حميرى رضي الله عنه په قصه كښې الفاظ څه داسې دى.

«وكان عرشه على الماء، ثم خلق القلم، فقال: اكتب ما هو كائن، ثم خلق السموات والأرض، وما فيهن».

اود هغه عرش په اوبو باندې وو بيا هغه قلم پيدا كړو اوونى فرمائيل چه راتلونكى وخت كښې څه كيدونكى دى هغه اوليكه. بيا ئې آسمانونه او زمكه او څه چه په هغې كښې دى پيدا كړل. په دې روايت كښې د اوبو او د عرش د تخليق نه پس د نورو مخلوقاتو د پيداكولو ترتيب بيان كړې شوې دې. (³)

قوله: وكان عرشه على الماء، وكتب في الذكر كل شيء، وخلق السموات والأرض

اود الله تعالى عرش په اوبو باندې قائم وو اوهغه هر يو څيز (محل) په ذكر كښې اوليكلو او اسمانونه اوزمكې ئې پيدا كړې. په حديث كښې د ذكر نه مراد محل ذكر يعنى لوح محفوظ دې په كوم كښې چه دمخلوقاتو احوال ليكلې شوى دى. (⁴)

د رواياتو اختلاف او راجح قول: بيا داسې اوګنړنى چه دلته د الله تعالى د دريو مخلوقاتو ذكر راغلې دې. عرش، لوح محفوظ او آسمانونواو زمكو، دريواړه په واؤ عاطفه سره ذكركړې شوى دى. خو د كتاب التوحيد په روايت كښې «ثم خلق السماوات والأرض»(⁵) لفظ ثم سره دې كوم چه دال على الترتيب دې. مطلب دا چه دعرش اوبو وغيره تخليق اول شوې وو بيا آسمانونه اوزمكې پيدا كړې. ددې مفهوم تائيد د حضرت عبدالله بن عمرو رضي الله عنهما د مسلم شريف حديث نه هم كيږى، فرمائى: «سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: كتب الله مقادير الخلائق قبل أن يخلق السماوات والأرض بخمسين ألف سنة، قال: وعرشه

---

¹) لم أجد فى كتب الحديث بعد تبعى الكثير، والله أعلم. وانظر كذلک تعليقات حسن أحمد أسبر على نقد مراتب الإجماع لابن تيمية: ۱/۳۰۴.

²) فتح البارى: ۶/۲۸۹ عمدة القارى: ۵/۱۰۹.

³) فتح البارى: ۲/۲۸۹.

⁴) فتح البار: ۶/۲۹۰ وعمدة القارى: ۱۵/۱۰۹ إرشاد السارى: ۵/۲۴۹ والكرمانى: ص۱۳/۱۵۲.

⁵) صحيح البخارى كتاب التوحيد باب ﴿وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ﴾ رقم: ۷۴۱۸.

على الماء» [1] چنانچه معلومه شوه چه د زمکې او آسمان د تخليق نه پنځوس زره کاله مخکښې د مخلوقاتو تقديرونه ليکلې شوي وو. په دې وجه راجح روايت د ثم والادې. **كمافى التوحيد.** [2]

يو اهم تنبيه: بعض ځايونو کښې په دې روايت کښې دا الفاظ ذکر کړې شوی دی: «**كان الله، ولاشىء معه، وهوالآن على ماعليه كان**» امام تقى الدين ابن تيميه رحمه الله ددې الفاظونه انکار کړې دې اووائی غيرثابت خودلی دی. [3] ليکن حافظ رحمه الله فرمائی چه د امام ابن تيميه رحمه الله داخبره «**وهوالآن على ماعليه كان**» کښې خو مسلم ده ليکن ددې نه وړاندې چه کومه جمله ده «**كان الله، ولاشىء معه**» کښې صحيح نه ده. ځکه چه د حديث باب الفاظ اوددې الفاظو معنى کښې هيڅ فرق نشته دې. صرف د الفاظوفرق دې اودا روايت بالمعنى دې. دې نه علاوه نافع بن زيد حميرى رضي الله عنه الفاظ هم ددې په شان دی: «**كان الله، لاشىء غيره**» البته دومره فرق شته چه په دې روايت کښې واؤ نشته. [4] دلته ځه نور مباحث هم شته کوم چه به ان شاء الله وړاندې ذکر کولې شی.

دامام اخفش رحمه الله يو استدلال: د نحومشهور امام اخفش رحمه الله دحديث باب نه په دې امر باندې استدلال کړې دې چه «**كان وأخواتها**» په خبر باندې واؤ داخلول جائز دی. چنانچه دحديث باب الفاظ «**ولم يكن شىء غيره**» دهغوی د مذهب مطابق دی کوم چه په كان الله کښې د كان خبر دې. ددې نحوى مثال «**كان زيد وأبوه قائم**» دې چه **وأبوه قائم** پوره جمله واؤ سره دكان خبر دې.

د جمهورو په نيز هم دا دويم ترکيب راجح دې. هغه واؤ چه د كان په خبر داخل وی هغه ته: «**الواو الداخلة على خبر الناسخ**» وئيلی شی او امام اخفش رحمه الله چه کوم استدلال کړې دې هغه كالقليل النادر دې. **وهوكالمعدوم.** [5] جمهورپه دې صورت کښې چه خبر كان وغيره باندې واؤ سره داخل شی نو دوه ترکيبونه ښائی. ① جمله حال اوكان تامه. ② محذوف الخبر دې د ضرورت د وجې نه اوكان ناقصه دې. [6]

ددې جملې يوبل ترکيب هم کيدې شی چه «**ولم يكن...**» پوره جمله حال اوګرځولې شی يعنى «**كان الله حال كونه لم يكن شىء غيره**» [7]

---

[1] صحيح مسلم كتاب القدر باب حجاج آدم وموسى عليهماالسلام: رقم: ٢٦٥٣.

[2] فتح البارى: ٢٨٩/٦.

[3] فتح البارى: ٢٨٩/٦وعمدة القارى: ١٠٩/٥وشرح القسطلانى: ٢٤٩/٥مجموع فتاوى شيخ الاسلام ابن تيميه: ٢/١٤٤-١٤٢. ملاعلى قارى رحمه الله ليکلی دی چه (هو) الآن على ما عليه كان " دا اضافه د صوفياؤ ده. مرقاة المفاتيح: ٣٤٦/١٠كتاب احوال القيامة باب بدء الخلق... رقم: ٥٦٩٨. (؟)جارى

[4] فتح البارى: ٢٨٩/٦نور اوګورئى الأسرار المرفوعة فى الأخبار الموضوعة: ٢٦١/١ رقم: ٣٣٦.

[5] النحوالوافى: ٤٩٣/١المسألة: ٤٢نواسخ الابتداء زيادة والتفصيل.

[6] حواله بالا.

[7] إرشادالسارى: ٢٤٩/٥.

په ازل کښې صرف دَالله تعالى ذات وو: د ټولو نه اول خو په دې خبره باندې ښائی پوهه کړنې چه په ازل کښې صرف د الله تعالى ذات وو باقى هيڅ هم نه وو. نه عرش نه اوبونه نه دا زمکه نه آسمان او نه مشاهده او غير مشاهد دا مخلوقات د الله تعالى رب العزت.

اوس دا سوال پيدا کيږی چه کله هيڅ هم نه وو الله تعالى څه مخلوق هم نه وو پيدا کړې نو هغه وخت ذات بارى تعالى چرته وو؟

ددې جواب دترمذى شريف په يوروايت کښې راغلې دې کوم چه د حضرت ابورزين عقيلى رضي الله عنه نه مروى دې فرمائى: ((قلت: يارسول الله صلى الله عليه وسلم، أين كان ربنا قبل أن يخلق خلقه؟ قال: كان في عماء، ماتحته هواء، ولا فوقه، وخلق عرشه على الماء، وقال يزيد بن هارون: العماء: أي ليس معه شيء))[1] يعنى ما اووئيل اې د الله تعالى رسول ﷺ! زمونږ رب دخپلو مخلوقاتو د پيدائش نه وړاندې چرته وو؟ وئې فرمائيل چه هغه په عماء کښې و نه دهغې لاندې هوا وه نه دهغې د پاسه او هغه عرش د اوبود پاسه پيدا کړو. شيخ ترمذى يزيد بن هارون رحمه الله فرمائى چه د العماء معنى ده چه رب سره بل څه څيز نه وو.

دعماء معنى اومراد: په دې حديث کښې راغلى دى چه رب تعالى په عماء کښې وو. نو اوس دا لفظ عماء معمه جوړ شو. مختلف شراح ددې مختلف معانى بيان کړى دى. چا د دې مطلب نرنى شان اوريخ خودلې نو چا کثيف او قطع په قطع اوريخ. بعض فرمائيلى چه ددې معنى ده هغه لوګې (دهوند) کوم چه د اوچتو غرونو په څوکو ښکارى او په قاموس کښې دى: ((هو السحاب المرتفع أو الكثيف أو المطر الرقيق أو الأسود أو الأبيض، أو هو الذي هراق ماؤه))[2] په دې کښې هيڅ شک اوشبه نشته دې چه دا ټولې معانى اومطالب ذات بارى تعالى دمقام اومرتبت سره بالکل مناسب اولائق نه دى. په دې وجه ابوعبيد قاسم بن سلام رحمه الله فرمائى: ((لايدري أحد من العلماء كيف كان ذلك العماء))[3] بعض رواياتو کښې دا لفظ مقصور يعنى عمى وارد شوې دې دکوم معنى چه د نظر دتللو ده يعنى ذهاب البصر.

ابو الهيثم رحمه الله ددې تفسير کولوسره فرمائى چه: ((هو كل أمر لايدركه عقول بني آدم، ولا يبلغ كنهه الوصف، ولا يدركه الفطن))[4] علامه توربشتى رحمه الله فرمائى چه روايت ممدود وى يا مقصور دواړو صورتونو کښې معنى يو ده. ځکه چه د ممدو کيدو په صورت کښې هم ددې مطلب هم دغه دې چه هغه شئ د کوم په ذريعه چه الله تعالى دعقول نه حجاب اختيار کړو چه د هغوى د دې پورې رسائى ممکن نه وى.. خلاصه دا شوه چه د عماء معنى حجاب ده[5] همدا ملاعلى قارى اختيار کړې دې فرمائى: ((إن

---

[1]) جامع الترمذى كتاب التفسير سورة هود، رقم: ٣١٠٩ وابن ماجة كتاب السنة باب فيما أنكرت الجهمية: رقم: ١٨٢ وكتاب السنة لابن أبى عاصم: ٢٧١/١ رقم: ٦١٢.

[2]) القاموس المحيط للفيروز آبادى: ٣٦٨/٤ باب الواؤ فصل العين.

[3]) الميسر للتوربشتى: ١٢٤١/٤ والطيبى: ٢٣٦/١٠ والمرقاة: ٤٠٥/١ وغريب الحديث: ٢/٩ باب عمى.

[4]) حواله جات بالا.

[5]) كتاب الميسر: ١٢٤١/٤ رقم: ٤٣٢٤.

السحاب كناية عن حجاب الجلال، وهو عبارة عن حجاب الذات، الباعث على سر الصفات المتعلقة بالعلويات والسفليات»[1]

په سوال اوجواب كښې مطابقت: د رسول الله ﷺ دا جواب د اوريدونكى د فهم په اعتبار سره وو چه د حضرت ابورزين رضي الله عنه د پوهولو په غرض سره حضورپاك جواب وركړو چه «كان فى عماء.....» خكه چه عماء ونيلو سره دلته خلاء مراد اخستې شوې ده كوم چه عبارت دې دعدم بدن نه. ښكاره خبره ده چه كه چرې عماء په خپل حقيقت باندې محمول كړې شى نو په دې سره تجسيم لازم راځى. بل دې نه مكان هم لازم راځى حالانكه ذات بارى تعالى تجسيم مكان او زمان ټولونه منزه او برى دې.

دې نه علاوه كه چرې عماء موجود وې نولازماً به مخلوق هم وو خكه چه د هغه ذات جل جلاله نه علاوه هرشئ مخلوق دې كوم چه هغه پيداكړې دې. گنى سوال خو «أين كان ربنا قبل أن يخلق خلقه؟» وو. دغه شان به په سوال او جواب كښې مطابقت نه كيږى. په دې وجه حضورپاك د جواب دپاره دا طريقه اختيار كړه ونى فرمائيل گنى د حقيقت پورې د چا رسيدل ممكن نه دى. حضرت قاضى ناصر الدين رحمه الله فرمائى: «المراد بالعماء ما لا تقبله الأوهام، ولا تدركه العقول والأفهام، عبر عن عدم المكان بما لا يدرك ولا يتوهم وعن عدم ما يحويه ويحيط به الهواء، فإنه يطلق ويراد به الخلاء الذي هو: عبارة عن عدم الجسم، ليكون أقرب إلى فهم السامع، ويدل عليه أن السوال عما خلق قبل أن يخلق خلقه، فلوكان العماء أمراً موجوداً الكان مخلوقاً، إذ ما من شىء سواه إلا وهو مخلوق، خلقه وأبدعه، فلم يكن الجواب طبق السوال»[2] خلاصه دا شوه چه ذات بارى تعالى وعز اسمه تجسيم مكان او زمان وغيره ټولونه منزه اوپاك دې اودا چه د مخلوقاتو د تخليق نه وړاندې صرف د الله تعالى خانله والې او يوازې ذات وو نور هيڅ هم نه وو.

اول المخلوقات څه دى؟: د الله تعالى نه علاوه چه څومره هم څيزونه دى هغه ټول مخلوق دى. په دې كښې د اهل حق هيڅ اختلاف نشته ټول هم دغه وائى چه هغه مخلوق اوحادث دى. د ټول اديان سماوى هم دغه عقيده ده. حضرت شاه صاحب رحمه الله فرمائى: «.....سائر العالم بنقيره وقطميره حادث.....، ثم إن هذه عقيدة الأديان السماوية كلها، وما من دين حق إلا ويعتقد بحدوث الأكوان إلا الله»[3]

البته په دې كښې اختلاف دې چه اول المخلوقات څه دى؟ اوخالق لم يزل د خپل صفت خلق اظهار د ټولو نه اول كوم يو څيز پيداكولوسره كړې دې؟ په دې كښې مختلف اقوال دى:

① امام ابن جرير طبرى، امام ابن الجوزى، تابعين نه حضرت حسن بصرى، حضرت عطاء بن ابى رباح اوحضرت مجاهد رحمهم الله وغيره ددې خبرې قائل دى چه د ټولو نه اولنى مخلوق قلم دې. ددې حضراتو استدلال دحضرت عباده بن صامت رضي الله عنه دا مرفوع حديث دې: «إن أول ما خلق الله القلم، ثم قال له: أكتب، فجرى فى تلك الساعة بما هو كائن إلى يوم القيامة». «اللفظ لأحمد»[4] يعنى الله تعالى وتبارك د

---

[1] مرقاة المفاتيح: ٤٠٥/١ الفصل الثانى من كتاب احوال القيامة...... باب بدء الخلق.....

[2] انظر مرقاة المفاتيح: ٤٠٥/١٠ كتاب أحوال القيامة باب بدء الخلق الفصل الثانى وشرح الإمام الطيبى: ٣٢٦/١٠ باب بدء الخلق رقم: ٥٧٢٦.

[3] فيض البارى: ٢٩٩/٤.

[4] رواه الإمام أحمدفى مسنده: ٥٤٧/٧ رقم: ٢٣٠٨١، أبو داؤد الطيالسى: ٣٠٥/١ رقم: ٥٧٨ والترمذى كتاب القدر باب إعظام أمر الإيمان بالقدر رقم: ٢١٥٥.

ټولو نه اول قلم پيدا کړو بيانې هغه ته اووئيل چه ليکه...... نوهغه هم هغه وخت د قيامت پورې ښکاره کيدونکې واقعاتو اوحوادث په کتابت کښې مشغول شو.

② دويم طرحه يو جماعت وائي چه د ټولو نه اولنې مخلوق عرش دې. حافظ ابوالعلاء همداني رحمه الله دا قول د جمهور نه نقل کړې دې.[1] هم دا قول ابن جرير رحمه الله د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما طرف ته منسوب کړې دې. ددې حضراتو استدلال د صحيح مسلم هغه حديث دې کوم چه اوس تيرشو چه: «كتب الله مقادير الخلائق قبل أن يخلق السماوات والأرض.........»[2] جمهور فرمائي چه په دې حديث کښې د کتابت تقدير ذکر دې. چنانچه دا حديث په واضحه توګه دلالت کوي چه دا کتابت د خلق عرش نه پس شوې وو. نو د عرش د تخليق د قلم په تخليق باندې مقدم کيدل ثابت شو. حديث باب د جمهورو مويد دې په کوم کښې چه دي چه «كان الله، ولم يكن شيء غيره، وكان عرشه على الماء.......».

د حضرت عباده رضي الله عنه د حديث متعلق جمهور دا فرمائي چه دا حديث هم صحيح دې خو په دې کښې ذکرشوې اوليت د قلم د هغه مشاهد کائنات باره کښې دې. مطلب دا دې چه زمونږ ددې کائناتو اولين تخليق قلم دې. ليکن په ټولو کائناتو کښې اولين تخليق د عرش دې.

③ يو دريم جماعت دا وائي چه د ټولو نه اول تخليق د اوبو دې. رب کائنات د ټولو نه اول اوبه پيدا کړې دی. ددې قول په قائلينو کښې ابن جرير رحمه الله د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما ابن مسعود رضي الله عنه او نورو بعض صحابه کرامو رضي الله عنهم ذکر کړې دې. دا حضرات فرمائي: «إن الله كان عرشه على الماء، ولم يخلق شيئا غير ما خلق قبل الماء» اود ابن اسحاق رحمه الله رائې داده چه د ټولو نه اول نور او ظلمت پيدا کړې شو د ظلمت نه شپه او د نور نه ورځ جوړه کړه. فرمائي: «أول ما خلق الله عزوجل النور والظلمة، ثم ميز بينهما، فجعل الظلمة ليلا أسود مظلما، وجعل النور نهارا مضيئا مبصرا»[3].

بهرحال په دې مسئله کښې دا مختلف اقوال دی او په دې کښې اولنی دوه اقوال ډير مشهور دی چه اول المخلوقات قلم دې يا عرش. والله اعلم بالصواب.[4]

---

[1] حافظ ابن کثير رحمه الله دا قول نقل کړې دې البداية والنهاية: ۸/۱ په کوم کښې چه د جمهورو نه مراد کوم حضرات دی ددې څه تعيين نشته دې. په ظاهره د جمهورو طرف ته ددې نسبت صحيح نه دې. والله اعلم.

[2] صحيح مسلم كتاب القدر باب حجاج آدم و موسى عليهما السلام رقم: ۲۶۵۳، ۶۷۴۸.

[3] ددې ټولو اقوالو او د نورو اقوالو د پاره اوګورئي البداية والنهاية: ۱/۹-۸ أول فصل من الكتاب وتاريخ الأمم والملوك للطبري: ۲۹/۱ وعمدة القاري: ۱۰۹/۱۵ وفتح الباري: ۲۸۹/۶ وإرشاد الساري: ۲۵۰/۵.

[4] علامه عيني رحمه الله دريم قول راجح ګرځولې دې. ليکي (فإن قلت: إذا كان العرش والماء مخلوقين أولا. فأيهما سابق فى الخلق؟ قلت: الماء لما روى أحمد والترمذى مصححا من حديث أبى رزين العقيلي. رضى الله عنه. مرفوعا: إن الماء خلق قبل العرش).

تنبيه احقر ته په ترمذي او مسند احمد کښې خوځه چه مجموعه احاديث صحيحه او ضعيفه کښې چرته دا حديث په دې الفاظو سره ملاؤ نه شو. دا حديث د علامه عيني رحمه الله نه علاوه حافظ صاحب رحمه الله هم ذکر کړې دې. حافظ ذهبي رحمه الله فرمائي (واستدلال ابن حجر بحديث أبي رزين أن الماء خلق قبل العرش، فغير صحيح، لأنه لم يرد فى أبى رزين هذا اللفظ، وإنما ورد فيه: ثم خلق عرشه على الماء وليس فى هذا ما يدل على اولية الماء). العرش للذهبي: ۳۱۳/۱ المبحث الأول: خلق العرش وهينته بيا هغوي په دې معامله کښې مذکور ټول اقوال ليکلو سره په هغې کښې داسې تطبيق ورکړې دې (قلت التوفيق بين هذه الروايات بأن الأولية نسبي، وكل شيء قيل فيه: إنه أول، فهو بالنسبة إلى ما بعدها. (عمدة القاري: ۱۰۹/۱۵))

يواهم تنبيه: بعض خلقو يوحديث نقل كړي دي «**أول ما خلق الله العقل**». [1] چه الله تعالى د ټولو نه اول دعقل تخليق فرمائيلې دې.

حافظ رحمه الله ددې حديث په جواب كښې دا فرمائيلى دى:

① ددې حديث هيڅ يو طريق دثبوت درجې ته نه رسى. [2]

② اوكه چرې دا حديث صحيح اومنلې هم شى نو مطلب به دا شى چه په جنس عقل كښې د ټولو نه اول دعقل تخليق الله تعالى كړې دې. چنانچه اوليت اضافيه مراد دې. [3]

قوله: فنادى مناد: ذهبت ناقتك يا ابن الحصين. فانطلقت، فإذا هى يقطع دونها السراب، فوالله لوددت أنى كنت تركتها: په دې دوران كښې يو آواز كونكى اواز اوكړو ابن الحصين ستا اوښه لاړه، نوزه دهغې په لټون كښې لاړم، چه اومې كتل نوزما د اوډ هغې په مينځ كښې خود بيابان پرقيدونكى سراب حائل دې. په الله تعالى قسم زما دا خواهش پيدا شو چه افسوس ما هغه پريخودې وه.

شرح حديث: يقطع كښې دوه احتمالات دى، كه ياء سره وى نودا دمجرد نه به دمضارع صيغه وى. كه تاء سره وى نو په هغه صورت كښې دباب تفعيل نه د ماضى صيغه ده. اوددې جملې مطلب دادې چه هغه اوښه په بيابان كښې دومره لرې وتلې وه چه د شګونه علاوه به هيڅ نه ښكاريدل يعنى اوښه ډيره لرې وتلوسره د ستر ګونه غائبه شوې وه. [4] لفظ **السراب** مرفوع دې چه هغه د **يقطع** فاعل دې. [5]

د حديث نه مستنبط فوائد: علامه مهلب رحمه الله فرمائى چه د شيانو مبادى دهغې حقيقت اود هغې باره كښې بحث اومباحثه كول جائز دى اود عالم دين ذمه وارى ده چه د خپل علم مطابق دهغې جواب وركړى اوسائل مطمئن كړى. اوكه د سائل باره كښې دا شك وى چه د هغې په وجه د سائل عقائد متزلزل كيدې شى اوهغه د شبهاتو ښكار كيدې شى نوجواب دې نه وركوى بلكه دا شان معاملاتو كښې د نه پريوتلو تلقين دې اوكړى. [6]

بل د حديث نه دا هم معلومه شوه چه جنس زمان اود هغې لاندې راتلونكى ټول انواع حادث دى اودا چه هم الله تعالى د دې ټولو مخلوقاتو موجد دې. حالانكه دا ټول معدوم وو په دې وجه نه چه هغه د دې د پيدا كولو نه اول عاجز وو اوس قادر شو. داسې نه ده بلكه د قدرت باوجود ئې نه وو پيدا كړى. [7]

---

[1] أخرجه الديلمى فى الفردوس: ۱۳/۱ رقم: ٤ وأبونعيم فى الحلية: ۳۱۸/۷.

[2] دې حديث ته بعض محدثينو موضوع اوبعض ضعيف وئيلې دې ځكه چه ددې دارومدار په قول دَ دې حضراتو، داؤد بن المحبر دې چه كذاب يا كم نه كم ضعيف ضرور دې اوګورئى المقاصد الحسنة: ۹۹/۱ رقم: ۲۳۳ موضوعات الصنعانى: ۲/۱ ومجموع الفتاوى: ۳۳۶/۱۸ وغيره.

[3] فتح البارى: ۲۸۹/۶.

[4] قال الإمام الكشميرى رحمه الله: معناه أنها بعدت بعدا لا يظهر دونه السراب، مع أنه يلمع من البعد، فإذا لم يظهر السراب أيضا، دل على قطعها بعدا بعيدا. والفرض بيان بعدها فقط. فيض البارى على صحيح البخارى: ۳۰۰/٤.

[5] الفتح: ۲۹۰/۶ والعمدة: ۱۰۹/۱۵ وإرشاد السارى: ۲۴۹/۵ وشرح الكرمانى: ۱۵۲/۱۳.

[6] عمدة القارى: ۱۰۹/۱۵ وفتح البارى: ۲۹۰/۶.

[7] فتح البارى: ۲۹۰/۶.

بعض حضراتو حديث باب كښې د كائنات باره كښې ذكر شوې د اشعريين د هغه سوالاتو نه په دې امر باندې استنباط كړې دې چه اصول دين او حدوث عالم باندې خبرې اترې او په دغه دواړو امورو كښې شوق ساتل دهغوى اولاد ته هم منتقل شو. لكه چه دهغوى په گهوټى (خمير) او وينه كښې شامل دى. چنانچه هم د دوى نه امام ابوالحسن اشعرى رحمه الله هم دې. د چاچه په انمه كلام كښې لوئى شان دې. أشار إلى ذلك ابن عساكر.(١).

د باب دويم حديث دحضرت عمر بن الخطاب په شكل د تعليق دې.

الحديث الثالث

[٣٠٢٠]- وَرَوَى عِيسَى، عَنْ رَقَبَةَ، عَنْ قَيْسِ بْنِ مُسْلِمٍ، عَنْ طَارِقِ بْنِ شِهَابٍ، قَالَ: سَمِعْتُ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، يَقُولُ: قَامَ فِينَا النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَقَامًا، فَأَخْبَرَنَا عَنْ بَدْءِ الخَلْقِ، حَتَّى دَخَلَ أَهْلُ الجَنَّةِ مَنَازِلَهُمْ، وَأَهْلُ النَّارِ مَنَازِلَهُمْ، حَفِظَ ذَلِكَ مَنْ حَفِظَهُ، وَنَسِيَهُ مَنْ نَسِيَهُ

تراجم رجال

عيسىٰ: دا ابواحمد عيسىٰ بن موسى الازرق بخارى رحمه الله دې. د بنو تميم طرف ته په اعتبار د ولاء منسوب كيدوسره تيمى يادېږى. اوبعض ورته تميمى وئيلې دې. د مخ د سور والى د وجې نه غنجار(٢) سره ملقب وو. المعروف بغنجار، لقب بذلك لحمرة لونه.(٣)

دې د عبدالله بن كيسان مروزى، سفيان ثورى، زهير بن معاويه، طلحه بن زيد شامى، حفص بن ميسره، ابراهيم بن طهمان، عبيده بن بلال تيمى، عتاب بن ابراهيم، نوح بن ابى مريم، ياسين الزيات، ابوحمزه سكرى رحمهم الله وغيره نه علاوه يولونى جماعت نه دحديث روايت كوى.

ددوى نه روايت كونكو كښې يعقوب بن اسحاق حضرمى، وهومن أقرانه، اسحاق بن حمزه بن فروخ ازدى، ابواحمد بحير بن نصر بخارى، محمدبن اميه ساوى، محمد بن سلام بيكندى رحمهم الله وغيره شامل دى.(٤)

امام حاكم رحمه الله فرمائى: «هو ثقة.....»(٥) مسلمه بن قاسم رحمه الله فرمائى: «كان ثقة جليلا مشهورا بخراسان»(٦) خليلى رحمه الله فرمائى «زاهد ثقة.....»(٧) حافظ ذهبى رحمه الله اوابن حجر رحمه الله هغه ته صدوق وئيلې دې.(٨)

---

(١) حواله بالا

(٢) بضم المعجمة وسكون النون، بعدها جيم. تقريب التهذيب: ٧٧٥/١رقم الترجمة: ٥٣٤٧.

(٣) تهذيب الكمال: ٣٧/٢٣رقم الترجمة: ٤٦٦٢وتهذيب التهذيب: ٢٣٢/٨.

(٤) د شيوخ اوتلامذه د پاره اوگورئى تهذيب الكمال: ٣٩/٢٣-٣٨.

(٥) تهذيب الكمال: ٤١/٢٣وتهذيب التهذيب:٢٣٣/٨.

(٦) تهذيب التهذيب: ٢٣٣/٨وتعليقات تهذيب الكمال: ٤١/٢٣.

(٧) تهذيب التهذيب: ٢٣٣/٨وتعليقات تهذيب الكمال: ٤٠/٢٣.

(٨) ميزان الاعتدال: ٣٢٥/٣الترجمة: ٦٦١٤وتقريب التهذيب: ٧٧٥/١الترجمة: ٥٣٤٧.

بل طرف ته دارقطني رحمه الله وغيره په هغه باندې سخت تنقيد کړې دې. اوهغه ته ئې لاشيء ونيلې دې. خو امام بيهقي رحمه الله فيه ضعف فرمائيلې دې.(١) چنانچه عيسى بن موسى رحمه الله د بخارى شريف د رواة نه دې کوم چه مختلف فيه دې. اودده د وجې نه امام بخارى رحمه الله ته مطعون ونيلې شوې دې.(٢)

په عيسى بن موسى رحمه الله باندې مختلف قسم جرحې شوې دى لکه د ثقات مخالفت، د مناکير روايت، د مجاهيل نه تحديث، تردې چه امام حاکم رحمه الله وغيره ليکلى دى چه دې د سلو نه زياتو مجاهيلو نه روايت کوې، بل دا چه تدليس ئې هم کولو. خوددې ټولو اتهاماتو دفاع کولوسره امام حاکم نيسابورى رحمه الله ليکلى دى چه دې دخپلې زمانې مقتداء وو. د ده جمات اودده مسکن په بخارا کښې مشهو دې. ما د هغه په جمات کښې مونځ هم کړې دې. د علم په طلب کښې د بوډا والى په حالت کښې وتلې. د حجاز، شام، عراق اوخراسان سفرونه ئې کړى. دخپل ذات په اعتبارسره صدوق او ربښتونې وو. په بخارى شريف کښې د هغه نه احتجاج او استدلال هم کړې شوې دې. خوچه کله دې د مجاهيلو نه روايت کوى نود هغه روايتونه د مناکير نه ډك وى په کوم کښې چه دهغه هيڅ قصور نشته. ما د ثقات نه دهغه د مرويات تتبع کړې ده اوهغه ټول مې صحيح او مستقيم موندلې دى.(٣) په يو بل مقام کښې فرمائى: «ثقة، مقبول، غيرأنه يروي عن أكثر من مئة شيخ من المجهولين، لايعرفون، أحاديث مناكير، وربما توهم طالب هذا العلم أنه جرح فيه، وليس كذلك» (٤) هم دغه خبره خليلى رحمه الله هم ليکلى ده فرمائى: «ربما روي عن الضعفاء، فالحمل على شيوخه، لاعليه، والبخاري قد حتج به في أحاديث، ولا يضعفه، وإنما يقع الا ضطراب من تلامذته، وضعف شيوخه، لامنه»(٥) "کله کله د ضعيف راويانو نه روايت کوى. په کوم کښې چه قصور دهغوى د شيوخ دې، نه چه دعيسى بن موسى، امام بخارى رحمه الله په څه احاديثو کښې د هغه نه احتجاج کړې دې او هغه ضعيف نه ګرځوى. دهغه په مرويات کښې اضطراب دهغه د تلامذه او شيوخ د طرف نه کيږى نه چه دهغوى د طرف نه".

ابن حبان رحمه الله دهغوى ذکر کتاب الثقات کښې کړې دې اودهغوى تدليس کړې شوى رواياتو بابت فرمائيلى دى چه کله چرې عيسى رحمه الله د شيخ نه دسماع تصريح اوکړى نو د ثقات نه روايت کړې شوى رواياتو کښې دا د احتجاج قابل دې اوکه چرې تصريح اونه کړى نوهغه روايات قابل احتجاج نه دى. ليکى: «والاحتياط في أمره: الاحتجاج بما روي عن الثقات إذا بين السماع عنهم، لأنه كان يدلس عن الثقات ما سمع من الضعفاء عنهم، وترك الاحتجاج بما روي عن الثقات إذا لم يبين السماع في روايته عنهم»(٦)

ددې ټول تفصيل نه واضحه شوه چه د عيسى بن موسى رحمه الله د وجې نه امام بخارى رحمه الله مطعون کول صحيح نه دى چه هغه ثقه اوقابل احتجاج دې. بيا امام بخارى رحمه الله په بخارى شريف کښې دهغه

---

(١) تهذيب التهذيب: ٢٣٣/٨ وتعليقات تهذيب الكمال: ٤٠/٢٣ وموسوعة أقوال أبى الحسن الدارقطنى فى رجال الحديث وعلله: ٥٠٩/٢ رقم: ٢٧١٥ الطبعة الأولى.

(٢) هدى السارى: ٦٤٥

(٣) تهذيب التهذيب: ٢٣٣/٨ تهذيب الكمال: ٤٠/٢٣-٣٩.

(٤) تهذيب التهذيب: ٢٣٣/٨ تهذيب الكمال: ٤٠/٢٣.

(٥) تهذيب التهذيب: ٢٣٣/٨.

(٦) كتاب الثقات لابن حبان: ٤٩٣/٨-٤٩٢.

صرف هم دغه يو روايت اخستې دې اوهغه هم د تعليق په توګه [١] دامام بخاري رحمه الله نه علاوه امام ابن ماجه رحمه الله هم دهغه نه په خپل سنن کښې روايت اخستې دې. [٢]
عبيدالله بن واصل بخاري رحمه الله فرمائي چه د ١٨٥ يا ١٨٦هجري اواخر يا ١٨٧هجري په اوائل کښې دعيسى بن موسى رحمه الله انتقال شوې. [٣] ابن حبان رحمه الله او امام بخاري رحمه الله ١٨٦هجري تاريخ وفات خودلې دې. [٤]
رقبه دا ابوعبدالله رقبه براء وقاف مفتوحتين [٥] بن مصقله عبدي کوفي رحمه الله دې. بعض حضراتو پوره نسب داسې ليکلې دې. رقبه بن مصقله بن عبدالله بن خوته بن صبره. [٦] د يوقول مطابق ذې د حضرت انس رضي الله عنه نه د حديث روايت کوي. بل دې د يزيد بن ابى مريم، ابواسحاق، عطاء بن ابى رباح، قيس بن مسلم، مجزأة بن زاهر، عبدالعزيز بن صهيب، طلحه بن معرف، ثابت بناني، د خپل پلار مصقله او نافع مولى ابن عمر رحمهم الله غوندې اساطين علم حديث نه روايت کوي.
د هغوى نه روايت کونکوکښې سليمان تيمي، وهومن أقرانه، ابراهيم بن عبدالحميد بن ذي حمايه، جرير بن عبدالحميد، ابوعوانه، ابن عيينه اومحمدبن فضيل رحمهم الله وغيره شامل دى. [٧]
امام احمد رحمه الله فرمائى: «**شيخ، ثقة من الثقات، مأمون**» [٨] امام عجلي رحمه الله فرمائى: «**ثقة، وكان مفوّها، يعد من رجالات العرب، وكان صديقا لسليمان التيمي**» [٩] يعني دې ثقه دې لوئي قادر الکلام، بليغ خطيب وو. په رجال العرب کښې دهغوى شمير کيږي بل دا چه د سليمان تيمي رحمه الله دوست وو. حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى: «**الإمام، الثبت، العالم**» [١٠] دارقطني رحمه الله هم هغه ته ثقه وئيلې دې. [١١] يحيى بن معين رحمه الله فرمائى ثقة. [١٢] ابن حبان رحمه الله د هغوى ذکر کتاب الثقات کښې کړې دې. [١٣] دا د ائمه سته راوى

---

[١] تهذيب الكمال: ٢٣/٤٠، وهدي الساري: ٤٤٥، وتحفة الأشراف: ٣١/٨ رقم: ١٠٤٧٠.
[٢] تهذيب التهذيب: ٢٣٣/٨ تهذيب الكمال: ٢٣/٤١-٤٠.
[٣] تهذيب الكمال: ٢٣/٤٠.
[٤] الثقات: ٤٩٢/٨ وتاريخ الكبير: ٣٩٤/٦ رقم الترجمة: ٢٧٥١.
[٥] تعليقات تهذيب ابن حجر: ٢٨٦/٣.
[٦] تهذيب الكمال: ٢١٩/٩ وتهذيب ابن حجر: ٢٨٦/٣ وسير أعلام النبلاء: ١٥٦/٦.
[٧] شيوخ اوتلامذه دپاره اوګورئ تهذيب الكمال: ٩/٢٢٠-٢١٩ رقم الترجمة: ١٩٢٣.
[٨] تهذيب الكمال: ٢١٩/٩ وتهذيب ابن حجر ٢٨٦/٣ وسير أعلام النبلاء: ١٥٦/٦ وكتاب العلل لابنه: ١٨٤/١ وكتاب الثقات لابن شاهين الترجمة: ٣٧٣
[٩] تهذيب الكمال: ٢١٩/٩ تهذيب ابن حجر: ٢٨٦/٣ سير أعلام النبلاء: ١٥٦/٦.
[١٠] سير أعلام النبلاء: ١٥٦/٦.
[١١] تهذيب ابن حجر: ٢٨٧/٣ رقم: ٥٤١.
[١٢] تهذيب الكمال: ٢٢٠/٩ تهذيب ابن حجر: ٣/٢٨٧.
[١٣] ٦/٣١١

دي البته ابن ماجه رحمه الله د سنن په خاتى خپل تفسير كښي دهغه نه روايت اخستې دې.[1] ابن الاثير رحمه الله دهغوى تاريخ وفات ۱۲۹هجرى بيان كړې دې. رحمه الله تعالى رحمة واسعة.[2]

قيس بن مسلم: دا قيس بن مسلم جدلى ابوعمرو كوفى رحمه الله دې.

طارق بن شهاب: دا طارق بن شهاب احمسى كوفى رحمه الله دې.

عمر بن الخطاب: دا خليفه ثاني اميرالمؤمنين حضرت عمر بن الخطاب رضي الله عنه دې. ددې دريواړو بزرگانو تذكره كتاب الايمان باب زيادة الايمان ونقصانه كښې راغلې ده.[3]

يواهمه تنبيه: اكثر ناسخين حضرات دا سند داسې بيان كړې دې عيسى عن رقبة مگر په دې سند كښې سقط واقع شوې دې. ابوعلى جيانى رحمه الله فرمائى چه دلته عيسى بن موسى اورقبة بن مصقله په مينځ كښې يو راوى پريوتلې دې چه ابوحمزة سكرى دې. د كوم نوم چه محمدبن ميمون دې. ددې اضافه نه بغير به سند متصل نه وى. په دې باندې ابونعيم رحمه الله هم جزم كړې دې.

هم دغه خبره ابومسعود دمشقى رحمه الله هم فرمائيلې ده چه دا حديث عيسى عن ابى حمزة عن رقبة په طريق سره نقل كړې دې. ددې دليل دادې چه طبرانى كښې دا روايت عيسى عن ابى حمزه عن رقبه په طريق سره موجود دې. دې نه علاوه عيسى په دې معامله كښې متفرد هم نه دې. چنانچه حافظ ابونعيم رحمه الله هم داحديث د على بن حسين عن ابى حمزة په طريق سره ذكركړې دې سره ددې چه ددې سند ضعيف دې. بيا داخبره هم چه عيسى بن رقبه نه روايت خو څه؟ ملاقات هم ثابت نه دې هغه خود رقبه د شاگردانونه روايت كوى.[4]

قوله: سمعت عمر رضي الله عنه يقول: قام فينا النبي صلى الله عليه وسلم مقاما: طارق بن شهاب رحمه الله وائى چه ما حضرت عمر رضي الله عنه فرمائيلوسره واوريدوچه يوځل حضور نبى اكرم صلى الله عليه وسلم مونږ ته د خطاب كولو دپاره اودريدو.

دَ خطبې مقام اودهغې دورانيه: دمقام نه مراد منبر دې. چنانچه مسلم اومسنداحمد وغيره كښې د حضرت ابوزيد بن اخطب رضي الله عنه د روايت نه دا مستفادكيږى چه په حديث باب كښې ذكر شوې خطبه حضورپاك د سحر نه د نمر د ډوبيدو پورې په منبر باندې په ولاړه وركړې وه. دهغه روايت الفاظ دا دى: «صلى بنا رسول الله صلى الله عليه وسلم صلاة الصبح، وصعد المنبر، فخطبنا، حتى حضرت الصلاة، ثم نزل فصلى بنا الظهر، ثم صعد المنبر، فخطبنا، ثم العصر كذلك، حتى غابت الشمس، فحدثنا بما كان، وما هو كائن، فأعلمنا أحفظنا».[5]

---

[1] تهذيب الكمال: ۲۲۰/۹سير أعلام النبلاء: ۱۵۶/۶.

[2] الكامل فى التاريخ: ۳۷۷/۵وتعليقات تهذيب الكمال: ۲۲۰/۹وتهذيب التهذيب: ۲۸۷/۳وإكمال مغلطاى: ۳۹۹/٤رقم: ۱۶۰۸.

[3] كشف البارى: ٤٧٤-۲/٤۷۱دَ حضرت عمر رضي الله عنه دَ پاره نور اوگورئى: ۱/۲۳۹.

[4] تهذيب الكمال: ۱/۲۳ ٤عمدة القارى: ۱۱۰/۱۵فتح البارى: ۲۹۰/۶والتوضيح: ۱۷/۱۹وتقييد المهمل للجيانى: ۲/٤۵وفى تعليقات تهذيب الكمال: ٤١/۲۳ ذكر البخارى فى الرواة عنه، وهو وهم، فإنه لن يدركه، إنما روى عن أصحابه".

[5] صحيح الإمام مسلم كتاب الفتن باب إخبار النبى صلى الله عليه وسلم فيما يكون إلى قيام الساعة. رقم: ۲۸۹۳/۷۲۶۷ومسند الإمام أحمد: ۰۱/۷ ٤رقم: ۲۳۲۷۶.

حافظ صاحب رحمه الله وغيره د حضرت ابوزيد رضي الله عنه دا حديث نقل كولوسره ليكي: «وأفاد حديث أبي زيد بيان المقام المذكور زمانا ومكانا في حديث عمر رضي الله عنه، وأنه كان على المنبر، من أول النهار إلى أن غابت الشمس» (١)

قوله: فأخبرنا عن بدء الخلق، حتى دخل أهل الجنة منازلهم، وأهل النار منازلهم

نورسول الله صلى الله عليه وسلم مونږ ته د مخلوقاتو د ابتداء باره كښې ارشاد اوفرمائيلو تردې چه اهل جنت خپلو خپلو خايونوكښې او دوزخيان خپل خپل خائى ته اوانجام ته اورسيدل. «حتى دخل أهل الجنة....» داد أخبرنا دپاره غايت دې. مطلب دادې چه حضورپاك مونږ ته د مخلوقات عالم د ابتداء باره كښې لږ لږ شان خودل تردې چه كله جنتيان جنت كښې اودوزخيان دوزخ كښې داخل شى ددې باره كښې ئى هم اوخودل. (٢)

د سياق نه د عدول وجه: د سياق حديث وجه خودا وه چه "يدخل" (مضارع) ئې فرمائيلې مګر صيغه دماضى "دخل" ئى استعمال كړه چه ددې خبرې طرف ته اشاره ده چه داخبرې د مخبر صادق د طرف نه دى. لكه چه دا هرڅه شوى دى جنتيان په جنت كښې او دوزخيان دوزخ ته تلى دى. (٣)

د رسول الله صلى الله عليه وسلم ښكاره معجزه: د پورته دغه تفصيل نه معلومه شوه چه هم په يومجلس كښې د ټولو مخلوقاتو د عالم د شروع نه واخله تر انجام پورې حالات ئى بيان كړل. چنانچه په دې كښې مبدا، معاش او معاد دريواړو به لازمى ذكر شوې وى. دا معجزه نه ده نوڅه دى؟ هم په يومجلس كښې دومره تفصيلات خودل خارق عادت امر دې اوهم دې ته معجزه وائى.

د حديث باب يوبل مثال: حديث باب سره يوشان يوه واقعه امام ترمذى رحمه الله هم نقل كړې ده. حضرت عبدالله بن عمرو رضي الله عنهما فرمائى چه رسول الله صلى الله عليه وسلم مونږ له راغلو دهغوى په لاس كښې دوه كتابونه (رجسترې) وې. بيا په خپل ښى لاس كښې موجودكتاب طرف ته اشاره كولوسره اوفرمائيل چه دا د رب العالمين د طرف نه يوكتاب دې په كوم كښې چه د جنتيانو نومونه قبيلې اوغيره درج دى اوس په دې كښې زياتوالى كيدې شى نه كمې واقع كيدې شى. بيا حضورپاك په خپل ګس لاس كښې موجود كتاب طرف ته اشاره كولوسره د جهنميانوباره كښې هم دغه شان اوفرمائيل. روستو هغه دواړه كتابونه حضورپاك لرې اوغوزول اوونى فرمائيل «فرغ ربكم من العباد، فريق في الجنة وفريق في السعير» (٤) يعنى ستاسو خلقو رب د بنديګانو د فيصلو نه فارغ شو يو ډله به جنت كښې وى نودويمه به دوزخ كښې وى.

په دې دواړو احاديثوكښې د شك وجه داده چه رومبى حديث (حديث باب) كښې په لږشان وخت كښې د ډيرمضمونونو او ارشادات عاليه په آسانئى سره بيان دې نو په دويم حديث كښې په تنګ شان ظرف (كتاب) كښې ډير زيات مواد د خائى كولوذكر دې چه په يوكتاب كښې د ټولو جنتيانو ذكر وو او په بل كتاب كښې د ټولو دوزخيانوذكر. ښكاره خبره ده چه دا معمولى خبره نه ده بلكه ډيره غيرمعمولى

---

(١) فتح البارى: ٢٩١/٦ عمدة القارى: ١١٠/١٥ وإرشادالسارى: ٢٥٠/٥.
(٢) شرح الطيبى: ٢٩٧/١٠ رقم: ٥٦٩٩ وعمدة القارى: ١١٠/١٥ وفتح البارى: ٢٩٠/٦ أوإرشادالسارى: ٢٥٠/٥.
(٣) حواله جات بالا، والكنزالمتوارى: ١٢٠/١٣.
(٤) جامع الترمذى أبواب القدر باب ماجاء أن الله كتب كتابا لأهل الجنة...... رقم: ٢١٤١.

خبره ده.(١) اود حديث ترمذى الفاظ ((فنهن هما))نه هم دغه متبادر کيږى چه هغه دواړه کتابونه صحابه کرامو رضي الله عنهم ته باقاعده ښکاريدل هم. والله اعلم.(٢)

يوبل خصوصيت: د معجزې د اثبات سره دا هم ثابت شو چه نبى پاك عليه السلام كه يو طرف ته په ډيرو زياتو خصوصياتو سره مشرف کړې شوې وو نو بل طرف ته نى ورته جوامع الكلم هم ورکړې وو. دا حديث د دې واضحه مثال دې. حافظ صاحب رحمه الله فرمانى: ((ودل ذلك على أنه أخبر في المجلس الواحد بجميع أحوال المخلوقات، منذ ابتدأت إلى أن تفنى، إلى أن تبعث، فشمل ذلك الإخبار عن المبدأ والمعاش والمعاد، وفي تيسير إيراده ذلك كله في مجلس واحد، من خوارق العادة، أمر عظيم)) (٣)

قوله: : حفظ ذلك من حفظه، ونسيه من نسيه: چاچه ياد ساتل هغه دغه ټول ياد اوساتل او چاله چه هيرول وو هغه ټول هير کړل. مطلب دادې چه دحضورپاك دغه پوره ته بيان کړې شوې بيان يقيناً خو به اوريدلې ډيرو زياتو صحابه کرامو مگر چا ته ياد پاتې شو په کوم کښې چه زه هم شامل ووم چه الله تعالى ماته دهغه ټولو خبرو د ياد ساتلو توفيق رانصيب کړو. امام ترمذى رحمه الله ليکلى دى چه په دې باب کښې (حضرت ابوسعيد خدرى رضي الله عنه نه علاوه) د ډيرو صحابه کرامو نه روايات دى. لکه حضرت حذيفه بن يمان، حضرت زيد بن اخطب، حضرت ابومريم اوحضرت مغيره بن شعبه (دحضرت عمر د حديث باب تذکره هغوى اونه کړه) رضي الله عنهم ټول حضراتو ته هغه خبرې يادې وې.(٤)

دمذكوره تعليق تخريج: دا تعليق امام طبرانى رحمه الله المعجم الكبير کښې او ابن منذر رحمه الله په خپل امالى کښې موصولاً نقل کړې دې.(٥)

ترجمة الباب سره د حديث مطابقت: دحضرت عمر رضي الله عنه د دې حديث ترجمة الباب سره مطابقت بالكل واضح دې چه په دې کښې دمخلوقاتو د ابتداء وغيره ذکر دې.

د باب دريم حديث د حضرت ابوهريره رضي الله عنه دې کوم چه حديث قدسى هم دې.

الحديث الرابع

[٣٠٢١]- حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، عَنْ أَبِي أَحْمَدَ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ أَبِي الزِّنَادِ، عَنِ الأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "أُرَاهُ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى: يَشْتِمُنِي ابْنُ آدَمَ، وَمَا يَنْبَغِي لَهُ أَنْ يَشْتِمَنِي، وَيُكَذِّبُنِي وَمَا يَنْبَغِي لَهُ، أَمَّا شَتْمُهُ فَقَوْلُهُ: إِنَّ لِي وَلَدًا، وَأَمَّا تَكْذِيبُهُ فَقَوْلُهُ: لَيْسَ يُعِيدُنِي كَمَا بَدَأَنِي [٤٦٩٠، ٤٦٩١] (١)

---

١) فتح البارى: ٢٩١/٦.

٢) حواله بالا.

٣) فتح البارى: ٢٩٠/٦ وارشادالسارى: ٢٥٠/٥ والكنز المتوارى: ١٢٠/١٣.

٤) جامع الترمذى أبواب الفتن، باب ما أخبر النبى صلى الله عليه وسلم أصحابه بما هو كائن إلى يوم القيامة، رقم: ٢١٩١ وفتح البارى: ٢٩١/٦.

٥) هدى السارى: ٤٨ الفصل الرابع كتاب بدء الخلق والتغليق التعليق: ٤٨٧/٣.

تراجم رجال

عبدالله بن ابی شیبه: دا عبدالله بن محمد بن ابی شیبه عبسی کوفی رحمه الله دی.[2]

ابواحمد: دا ابواحمد محمدبن عبدالله زبیری ازدی رحمه الله دی.[3]

سفیان: دامشهورامام محدث سفیان بن سعیدبن مسروق ثوری رحمه الله دی. ددوی حالات «کتاب الإیمان باب علامة المنافق» لاندې بیان کړې شوی دی.[4]

ابوالزناد: دا ابوالزناد عبدالله بن ذکوان رحمه الله دی.

الاعرج: دا عبدالرحمن بن هرمزالاعرج قرشی رحمه الله دی. ددې دواړو محدثینوحضراتو تذکره کتاب الإیمان باب حب الرسول صلی الله علیه وسلم من الإیمان لاندې تیره شوې ده.[5]

ابوهریره: دا مشهور صحابی حضرت ابوهریره رضی الله عنه دی. ددوی حالات کتاب الإیمان باب أمور الإیمان کښې تیرشوی دی.[6]

قوله: قال رسول الله صلی الله علیه وسلم: قال الله تعالی: یشتمني ابن آدم، وما ینبغي له أن یشتمني، ویکذبني، وما ینبغي له، أما شتمه، فقوله: إن لي ولدا: دحضرت ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم ارشاد فرمائیلې دې چه الله تعالی عزوجل فرمائی چه بنیادم ماته بدې ردې وائی حالاتکه دهغه د پاره دا بالکل مناسب نه ده چه ماته دې بدې ردې اووائی. اوهغه ماته دروغژن کوی دا هم هغه سره بنه نه لګی. ترکومې چه دهغه د بدو ردو وئیلوتعلق دې نودهغه زما باره کښې دا وینا کول چه زما خوئی دې (یعنی زما هم اولاد دې).

یشتمني باب ضرب نه دې شتما ددې مصدر دې چاته کنځلې کول تنقیص کول اوبدې ردې وئیل وغیره. د الله تعالی د پاره اولاد ثابتولوسره لویه ګستاخی اوتنقیص د الله تعالی په شان کښې نور څه کیدې شي؟ ځکه چه داد حدوث امکان ته مستلزم دې اوداد الله تعالی په شان اقدس کښې ډیره لویه ګستاخی ده په دې وجه دا په شتم سره تعبیر کړې شوې ده.[7]

قوله: وأما تکذیبه، فقوله: لیس یعیدني کما بدأني: او ترکومې چه د بنیادم زما دروغژن کولو تعلق دې نودهغه دا وینا کول لکه چه څنګه زه الله تعالی په شروع کښې پیداکړم دوباره نه شی پیداکولې. «لیس یعیدني کما بدأني....» دا په ورځ د قیامت د بت پرستو مقوله ده څوک چه په حیات

---

[1] قوله: عن أبي هريرة رضي الله عنه: الحديث، أخرجه البخاري أيضاً، كتاب التفسير سورة قل ﴿هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ باب ١، رقم: ٤٩٧٤ وباب قوله: ﴿اللَّهُ الصَّمَدُ﴾ رقم: ٤٩٧٥ والنسائي كتاب الجنائز باب أرواح المؤمنين رقم: ٢٠٨٠.

[2] كتاب العمل في الصلاة باب لا يرد السلام في الصلاة.

[3] كتاب الأذان باب المكث بين السجدتين.

[4] اوګورئی کشف الباري: ٢٧٨/٢.

[5] کشف الباری: ١١/٢-١٠.

[6] کشف الباری: ٦۵٩/١

[7] فتح الباری: ٢٩١/٦.

بعد الممات باندې يقين نه لري او د قيامت انكار كوي. الله عزوجل دهغوی دا مقوله د خپل قدرت كامله دروغ ګرځولو سره فرمائي چه څومره لويه زياتي ده چه كومه شروع بغير د څه سبب ظاهري يوڅيز پيدا كولې شي نو په دويم ځل يا په دريم ځل ولې نه شي كولې؟حالانكه په عقلي اعتبار سره اعاده كول هم آسان دی. سبحان الله وبحمده سبحان الله العظيم. (1)

ترجمة الباب سره دَحديث مناسبت: ترجمة الباب سره ددې حديث مناسبت په دې دويمه جمله كښې دې: «ليس يعيدني كما بدأني» چه اول هم الله تعالى مخلوقات عالم پيدا كړى دى او دوباره هم هغه په دې قدرت لري، دهرڅيز خالق هم هغه دې. (2)

د باب څلورم او آخري حديث هم د ابوهريره رضي الله عنه نه نقل دې:

الحديث الخامس

٣١٩٤- حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا مُغِيرَةُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ القُرَشِيُّ، عَنْ أَبِي الزِّنَادِ، عَنِ الأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَمَّا قَضَى اللَّهُ الخَلْقَ كَتَبَ فِي كِتَابِهِ فَهُوَ عِنْدَهُ فَوْقَ العَرْشِ إِنَّ رَحْمَتِي غَلَبَتْ غَضَبِي» [٦٩٦٩، ٦٩٨٦، ٧٠١٥، ٧١١٤، ٧١١٥] (3)

تراجم رجال

قتيبه بن سعيد: دا ابوالرجاء قتيبه بن سعيد بن جميل ثقفي رحمه الله دې. ددوی تذكره كتاب الإيمان باب إفشاء السلام من الإيمان لاندې تيره شوې ده. (4)

مغيره بن عبدالرحمن قرشي: دا مغيره بن عبدالرحمن بن عبدالله اسدی مدني رحمه الله دې. دَ دوی دَ حالاتو دپاره اوګورئ: (5)

قوله: عن أبي هريرة رضي الله عنه قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: لما قضى الله الخلق: دحضرت ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمائيلي دي چه كله الله تعالى مخلوقات راپيدا كړل........

دَقضا مختلف معاني: د قضى معنى د خلق دې. لكه چه بل ځائې كښې ارشاد رباني دې: ﴿فَقَضٰهُنَّ سَبْعَ سَمٰوٰتٍ﴾ (1)

---

(1) عمدة القاري: ١١٠/١٥وفتح الباري: ٢٩١/٦وإرشاد الساري: ٢٨٥/٥.

(2) حواله جات بالا.

(3) قوله: عن أبي هريرة رضي الله عنه: الحديث، أخرجه البخاري أيضاً، في التوحيد باب قول الله ﴿وَيُحَذِّرُكُمُ اللّٰهُ نَفْسَهٗ﴾ رقم: ٧٤٠٤ وباب ﴿وَكَانَ عَرْشُهٗ عَلَى الْمَآءِ﴾ رقم: ٧٤٢٢ وباب قول الله تعالى ﴿وَلَقَدْ سَبَقَتْ كَلِمَتُنَا لِعِبَادِنَا الْمُرْسَلِيْنَ﴾ رقم: ٧٤٥٣وباب قول الله تعالى ﴿فِيْ لَوْحٍ مَّحْفُوْظٍ﴾ رقم: ٧٥٥٤-٧٥٥٣وابن ماجه في الزهد باب ما يرجى من رحمة الله يوم القيامة: رقم:٦٩٢٦-٦٩٢٤

(4) كشف الباري:١٨٩/٢.

(5) كتاب الاستسقاء باب دعاء النبي صلى الله عليه وسلم.....

او جد جنسه معنی کښي هم کیدې شي. چنانچه د قضا اطلاق په ډیرو څیزونو اومعانی باندې کیږي لکه حکم جاري کول د یوکار نه فارغ کیدل، فیصله نافذ کول او پوخوالي اومضبوطوالي وغیره. دا ټولي معاني دلته چلیدې شي. قاضي ته هم په دې وجه قاضي وئیلی شي چه هغه خپل حکم نافذ او جاري کولوسره د فریقین دمعاملې نه فارغ کیږي.(٢)

قوله: :کتب فی کتابه: خپل کتاب کښې ئې اولیکل. کتب..... د أمر القلم په معنی کښې دې چه الله تعالی قلم ته حکم اوکړو چه لوح محفوظ اولیکه. اوس نیزدې دحضرت عبادة بن صامت ﷺ حدیث تیرشوې دې چه «فقال للقلم: اکتب، فجري بما هو کائن» په دې اعتبارسره د کتاب نه مراد لوح محفوظ دې.

خو دویم احتمال دادې چه د کتاب نه مراد هغه الفاظ دی د کوم د لیکلو چه فیصله کړې شوې وه یعنی دا جمله «ان رحمتي سبقت غضبي» دغه شان به د مکتوب معنی شي، ددې مثال دا ارشاد رباني دې: ﴿کَتَبَ اللّٰهُ لَاَغْلِبَنَّ اَنَا وَرُسُلِیْ﴾(٣) دلته مکتوب مراددې یعنی ﴿لَاَغْلِبَنَّ اَنَا وَرُسُلِیْ﴾ په دې کښې د کتب معنی ده. «قضی وأوجب»(٤)

قوله: :فهو عنده فوق العرش: اوس دغه هغه سره دعرش دپاسه لیکلې شوی دی. یعنی هغه مکتوب یا کتاب دعرش دپاسه دې.

ددې جملې مختلف مطالب: بعض حضراتو (٥)فوق د دون (ښکته) معنی کښې اخستلو سره دا مطلب بیان کړې دې چه هغه څیز دعرش نه لاندې دې لکه چه د الله تعالی ارشاد ﴿بَعُوْضَةً فَمَا فَوْقَهَا﴾(٦)کښې د فوق نه دون مراد دې یعنی د مچ نه هم وړوکې څیز. ددې مطلب اومفهوم خیال دادې چه یوڅیز د عرش دپاسه څنګه کیدې شي؟ په دې وجه فوق د دون په معنی کښې اخستې شوې دې. خو که فوق په خپل ظاهر باندې کیخودې شي نوبیا څه حرج نشته دې. ځکه چه عرش هم بهرحال مخلوق دې.(٧)

دا هم احتمال دې چه د عند نه مراد ذکر یا علم وی نوبیابه عندیه مکانیه نه وی یعنی په یومخصوص طرف کښې به اشاره نه وی بلکه هغه طرف ته به اشاره وی چه هغه څیز په پوره توګه د خلقو نه پټ وی اودهغوی د ادراك اوشعور نه ماورا وی. دې نه علاوه بعض حضراتو دلته فوق زائده ګرځولې دې

---

(١) سورت فصلت آیت:١٢.

(٢) العمدة: ١١٠/١٥ والفتح: ٢٩٠/٦ وإرشادالساری: ٢٥١/٥ وأعلام الحدیث للخطابی: ١٤٧١/٢.

(٣) سورت المجادله:٢١.

(٤) العمدة: ١١٠/١٥ والفتح: ٢٩١/٦ وإرشادالساری: ٢٥١/٥ والتوضیح: ١٩/١٩.

(٥) قاله أبوعبیدة فی مجاز القرآن: ٣٥/١.

(٦) سورة البقرة: ٢٦.

(٧) ذکر ابن الأنباری أن فوق من الأضداد. فهی بمعنی أعظم کقولك: هذا فوق فلان فی العلم وتأتی بمعنی دون. کقولك أن فلانا لقصیر وفوق القصیر انظر الأضداد ص: ٢٥٠ رقم: ١٥٣.

اوونيلى دى چه بعض وخت په كلام كښې ددې اضافه كولې شى مګر هغه لغو وى. ددې مثال په كلام الله كښې دا دوه آياتونه دى: ﴿ فَاضْرِبُوا فَوْقَ الْأَعْنَاقِ ﴾ [1] او ﴿ فَإِن كُنَّ نِسَاءً فَوْقَ اثْنَتَيْنِ ﴾ [2]
په دې دواړو مقاماتو باندې كلمه فوق زائده ده چونكه د فوق نه بغير د هم دلته معنى اومطلب صحيح دى.
مګر دا احتمال دلته بالكل صحيح نه دې. په آيت ذكر كړې شوى كښې كه چرې فوق حذف كړې شى نو بيا هم ﴿ اثْنَتَيْنِ ﴾ د آيت دمفهوم واضح كولو دپاره كافى دې خوكه په حديث باب كښې داسې اوكړې شى نوعبارت به داسې شى «فهوعندالعرش» ددې فساد محتاج بيان نه دې.[3]
راجح قول: په دې دواړو اقوالو كښې راجح قول دا دوٰيم قول دې. هم دا عينى، ابن حجر، ابن الملقن او كرمانى رحمهم الله وغيره اختيار كړې دې. ددريم قول فساد مونږ بيان كړې دې. تركومې چه د اول قول تعلق دې چه د عرش دپاسه يوڅيز څنګه كيدې شى؟ نو په دې كښې هيڅ استبعاد نشته څكه چه عرش بهرحال مخلوق دې په دې كښې هيڅ استحاله نشته چه يو كتاب مخلوق هغې سره اولګى يا دهغې دپاسه پاتې شى. په رواياتو كښې راځى چه فرشتو عرش په خپلو اوږو باندې اوچت كړې دې. ښكاره خبره ده چه د اوچتولو دپاره ورسره لاس لګول يا مس كول ضرورى دى او په دې كښې څه حرج نشته دې نود يو كتاب عرش سره لګيدل او دهغې دپاسه كيدو كښې هم څه حرج نه دى كيدل پكار.[4]

اوس به ددې جملې مطلب داشى ددې علم د عرش د پاسه الله تعالى سره دې په كوم كښې چه نسخ ممكن ده نه بدلون، يا داسې اووايئى چه ددې جملې ذكرد عرش دپاسه الله تعالى سره دې. لفظ علم يا لفظ ذكربه مقدر ګرځولې شى.[5]
دتخصيص بالذكروجه: دلته دا جمله مخصص بالذكر كولوڅه وجه ده؟حالانكه شاته تيرشوى دى چه قلم په لوح محفوظ باندې ټول هرڅه ليكلو نه فارغ شوې. دخلقو عمرونه ئې هم ليكلى دهغوى رزق ئې هم ليكلې دهغوى انجام ئې هم اوليكلو نو دا جمله ئې ولې مخصص بالذكر كړې ده؟
ددې جواب دادې په دې كښې رجاء كامل ده د اميد لمن ده دې سره به دا اميد لګيدلې وى چه الله تعالى به معافى اوكړى، د آسانئى معامله به اوكړى. بل دې سره ددې امر هم اظهار كيږى چه دهغه رحمت هرڅيز ته محيط دې. ابن الملقن رحمه الله فرمائى: «وإنما اختص هذا بالذكر، وإن كان القلم كتب كل شيء لما فيه من الرجاء، فمن علم أنه نقبل هداه دخل فى هذا، ومن أبى عاقبه، وختم على سمعه وقلبه».[6]

---

[1] سورت الأنفال: ۱۲.
[2] سورت النساء:۱۱.
[3] فتح البارى: ۲۹۱/۶وعمدة القارى: ۱۱۱/۱۵والتوضيح: ۲۰/۱۹-۱۹.
[4] حواله جات بالا. ابن الملقن رحمه الله ليكى: ((....على أن العرش مخلوق، ولا يستحيل أن بمسه كتاب مخلوق، فإن الملائكة حملة العرش، روى أن العرش على كواهلهم، وليس بمستحيل أن يمسوه إذا حملوه.....)) التوضيح: ۲۰/۱۹وكذا انظر الأسماء والصفات للبيهقى: ۲۷۹/۲باب ماجاء فى العرش والكرسى......
[5] فتح البارى: ۲۹۱/۶وعمدة القارى:۱۱۱/۱۵والتوضيح: ۲۰/۱۹.
[6] عمدة القارى: ۱۱۱/۱۵والتوضيح: ۲۰/۱۹.

قوله: :أن رحمتي غلبت غضبي: زما رحمت زما په غصه او غضب باندې غالب دې. أن يا خو مفتوحه دې چه كتب سره بدل دې يا مكسوره دې د ابتداء د وجې نه چه دكتاب دمضمون حكايت كوي.[1] د كتاب التوحيد شعيب عن ابى الزناد روايت كښې غلبت په ځائې سبقت دې.[2]

دَ الله تعالى دَ پاره دَ غضب معنى: غيظ اوغضب كوم چه مونږ په غصه سره تعبير كوو دا ټول د قوت شهوانيه د هيجان په شكل كښې وقوع پذير كيږي. دا دمخلوقات صفت دې د الله تعالى اوچت شان د دې امور شنيعه اوقبيحه نه منزه او بالا دى.

د الله تعالى د غضب معنى ددې لازمه ده يعنى كوم چه د غضې سبب جوړدې هغې ته عذاب رسول د هغه نه دبدلې اخستلو اراده كول ځكه چه سبقت اوغلبه دواړه په اعتبار دتعلق دى. مطلب دا چه د رحمت تعلق غالب او سابق دې په تعلق د غضب باندې. ځكه چه رحمت دَ هغه دمقدس ذات مقتضا دې ليكن غضب دَ عبدحادث د يوخراب او بد حركت نتيجه وى.

يواشكال اودَ هغې جواب: دې تقريرسره هغه اشكال هم ختم شو كوم چه بعض حضراتو دلته كړې وو چه دا څنګه رحمت دې دكوم ظهور چه بعض مقاماتو كښې نه كيږى لكه موحدين (عصاة مومنين) چه هغوى به په اول خل باندې دوزخ كښې اچولې شى بيا به د انبياء كرام عليهم السلام وغيره په شفاعت باندې هغوى د هغه ځائې نه راويستلو سره جنت ته منتقل كولې شى. د هغوى په حق كښې خو هم د دغه رحمت ظهور كيدل پكاروو؟

خود پورته تقريرسره دا اشكال اوس لرې شو ځكه شروع د دغه عصاة مومنين نه شوې ده، كه ددوى نه د ګناهونو او بدو صدور نه كيدلو نودهغوى به دا انجام هم نه كيدلو. بيا به هم د الله تعالى رحمت په جوش كښې راځى اود الله تعالى د طرف نه به د سفارش اجازت ملاويږى د كوم په نتيجه كښې چه به دهغوى سزا ختميږى ګنى هلته د چا څه مجال چه رف اووهلى شى.[3]

د بعض حضراتو يوقول داهم دې چه د غلبه معنى كثرت اوشمول هم ده. چنانچه ونيلى شى «غلب على فلان الكرم» دكوم معنى چه هم دغه ده چه دهغه نه اكثروختونو كښې هم كرم اوسخاوت صادر كيږى.

دَ حديث شريف يو بله توجيه: پورتنې ټول تفصيل په دې اعتبارسره دې چه رحمت اوغضب ته د ذات صفتونه اوونيلې شي خو بياهم بعض علماء كرامو فرمائيلى دى چه رحمت او غضب د صفات افعال نه دى نه چه د صفات ذات نه. بل د بعض افعالو په بعض باندې دتقدم سره څه شئ مانع نه وى. نواوس به داسې وئيلى شى چه د رحمت په ذريعه د پيداكيدونه پس حضرت آدم عليه السلام په جنت كښې د حصاريدلوطرف ته اشاره كړې شوې ده اوددې په مقابله كښې د جنت نه دهغه ويستل اوددنياطرف ته راليګل دى.[4]

هم دغه حال د ټولو امتونوپاتې دې. الله تعالى د رحمت د صفت مظاهره كولوسره هرامت او قوم ته بنه

---

[1] فتح البارى: ٢٩١/٦ وعمدة القارى: ١١١/١٥.
[2] صحيح البخارى كتاب التوحيد، باب ﴿ وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ ﴾ رقم: ٧٤٢٢.
[3] فتح البارى: ٢٩٢/٦ وعمدة القارى: ١١١/١٥ وإرشادالسارى: ٢٥١/٥.
[4] فتح البارى: ٢٩٢/٦ عمدة القارى: ١١١/١٥ أرشادالسارى: ٢٥١/٥ وشرح ابن بطال: ٣٩٥/١٠ كتاب التوحيد رقم: ٣٩١٨ وشرح النووى على صحيح مسلم: ٦٧/١٧

ورکړه اوکړه، ترقي ورکړه په رزق کښې فراخي او وسعت ورکړو بیا چه کله هغوی په کفر بانديې ملا اوتړله اود الله تعالی ناشکری کول شروع کړه نود هغه عذاب په هغوی باندې راغلو. چنانچه د رحمت نزول او مظاهره همیشه شروع شوې بیا په ناشکرئی بانديې رانیول اوشو. عصاة مومنین په دوزخ کښې اچول اوبیاچه د راویستلو ترکومې پورې تعلق دې دا هم د ډیرزیات رحمت مظهردې که چرې دا دومره ډیر رحمت نه وې نوهغوی به همیشه په دوزخ کښې پراته وې.(١)

بغیرد استحقاق د الله تعالی د رحمت حصول: علامه طیبی رحمه الله فرمائی چه د رحمت په سبقت کښې دې امر طرف ته اشاره ده چه په مخلوق کښې د هغه حصه په نسبت دحصې د غضب زیاته ده. بل ددې خبرې طرف ته هم اشاره ده چه دالله تعالی رحمت بغیرد استحقاق هم حاصلیدې شی بلکه کیږی د روز مره مشاهده په دې باندې شاهدعدل دې. مګر غضب بغیرد استحقاق نه نه کیږی. چنانچه د الله تعالی رحمت هغه وخت هم بنده سره شامل حال وی کوم وخت چه هغه د مور په خیټه کښې وی. بیا چه کله د پینو څکلو زمانه راځی. بیا چه کله هغه په مزه مزه ترقی کوی لوئیږی. حالانکه تردغه وخته پورې هغه د نیکئی څه کار نه وی کړې. اود الله ﷻ غضب هغه وخت نازلیږی کوم وخت چه دهغه نه د ګناهونو صادرکیدل کیږی.هم ددغه ګناهونوپه وجه هغه د الله ﷻ دعذاب مستحق کیږی ددې نه وړاندې هیڅ کله نه کیږی. چنانچه لیکی «فی سبق الرحمة إشارة إلى أن قسط الخلق منها أكثر من قسطهم من الغضب، وأنها تنالهم من غير استحقاق، وأن الغضب لا ينالهم إلا باستحقاق، فالرحمة تشمل الشخص جنينًا، ورضيعًا، وفطيمًا، وناشئًا قبل أن يصدر منه شيء من الطاعة، ولا يلحقه الغضب ألا بعد أن يصدر عنه من الذنوب ما يستحق معه ذلك».(٢)

یوه اهمه فائده: د حضرت ابوهریره رضی الله عنه داحدیث، حدیث قدسی دې کوم چه الهیات سره هم تعبیرکولې شی. علامه کورانی حنفی رحمه الله فرمائی چه دې قسم احادیثوته احادیث قدسیه وئیلی شی څکه چه په دې کښې الفاظ د الله تعالی رب العزت د طرف نه القاء کولې شی. لیکن هغه الفاظ د قرآن کریم په شان معجز نه وی. کوم خلق چه دا وائی چه حدیث قدسی هغه حدیث ته وائی کوم چه الله تعالی دخپل نبی په زړه کښې الهام کوی اوهغه دا په خپلو الفاظو کښې تعبیرکولوسره بیانوی نودا تعریف صحیح نه دې څکه چه په دې صورت کښې حدیث قدسی د تخصیص څه وجه نشته دې. چونکه دنبی هریو کلام الهام من الله وی نود حدیث قدسی څه خاصیت نه معلومیږی.(٣)

ترجمة الباب سره مناسبت: ددې حدیث ترجمة الباب سره مناسبت په دې جمله کښې دې: «لما قضى الله الخلق»(٤) په دې کښې دتخلیقات د ابتداء طرف ته اشاره ده. والله اعلم.

د ابلیس او شیخ تُستری مناظره: حضرت کشمیری رحمه الله نقل کړی دی چه ابلیس او مشهور صوفی بزرګ شیخ عبدالله تستری رحمه الله مناظره اوشوه. نو ابلیس اووئیل چه ته وائې ماته به د دوزخ عذاب راکولې شی بنه دا به څنګه کیږی؟ حالانکه الله تعالی پخپله دا خودلی دی چه زما رحمت هرشی ته

---

(١) فتح الباری: ٢٩٢/٦.

(٢) انظر شرح الطیبی: ٢٩٧/١٠ رقم: ٥٧٠٠ كتاب أحوال القيامة باب بدء الخلق.... فتح الباری: ٢٩٢/٦ وعمدة القاری: ١١١/١٥ وإرشاد الساری: ٢٥١/٥ ولكن الإمام القسطلانی رحمه الله نسبه إلى التوربشتی، ولم أجده عنده فی كتاب الميسر له، والله أعلم. لعله فی مصنف آخر له، غير كتاب الميسر.

(٣) الكوثر الجاری: ١٦٠/٦.

(٤) عمدة القاری: ١١١/١٦.

شامل دي. دهرشئ پورې زما رحمت خور شوې دې. نو ولې زه په شئ كښې هم داخل نه يم؟ نوزه ولې د الله تعالى په رحمت كښې داخل نه يم؟

تسترى رحمه الله په جواب كښې اوفرمائيل چه رحمت دالله تعالى خو دهغه خلقو دپاره دې څوك چه مونځ كوى زكوة وركوى او په خپل رب باندې ايمان كامل ساتى اونه دې نه يئى نه، په تا كښې دا صفات نشته دې.په دې باندې ابليس مسكې شو وئى وئيل ما خو ته لوئى عالم فاضل اوعارف بالله گڼړلې مگر تاته خو هيڅ نه درځى. تاخو دالله تعالى صفات مطلقه مقيد كړل. الله تعالى خو قادر مطلق دې خالق مطلق دې دغه شان رحيم مطلق هم دې او ته دهغه صفات مقيد كوې؟ دغه شان تسترى لاجواب شودهغه نه څه جواب جوړنه شو.

حضرت شاه صاحب رحمه الله فر مائى چه پته نشته تسترى رحمه الله ولې لاجواب شو؟ البته د دغه لعين ددې ارشاد بارى تعالى سره څه تعلق؟ په حديث قدسى كښې خو صرف د الله تعالى د رحمت وسعت بيان كړې شوې دې لكه چه هغوى وائى په دې حويلى كښې زر بنديان راتلې شى سره ددې چه په دې كښې فى الحال څوك هم نه وى. چنانچه په دې مثال كښې د حويلئى گنجائش خودلې شوې دې ددې مطلب هيڅ كله دا نه دې چه په دې كښې بالفعل زر بنديان موجود دى.

دغه شان دالله تعالى رحمت هم ټول كائناتو ته شامل دې ابليس لعين ته هم شامل دې. نو كه هغه ددې رحمت لاندې داخليدل غواړې. د رحمان د چهترئى لاندې راتلل غواړى نوهغه به د الله تعالى رحمت هيڅ كله تنگ نه وينى. خو كه چرې دا بدبخت خپل ځان پخپله د هغې د داخليدو نه منع كړى او په هغې كښې نه راځى نو په دې كښې د الله تعالى د رحمت څه قصور دې؟﴿أَنُلْزِمُكُمُوهَا وَأَنتُمْ لَهَا كَارِهُونَ﴾ (سورت هود آيت: ۶۸.)([1])

۲- ما جاء فى سبع أرضين

ماقبل سره مناسبت: په تيرشوى باب كښې اجمال وو، مطلقًا په مخلوقات ربانى باندې خبره كيدله. ددې ځائى نه امام بخارى رحمه الله د يوڅو مشهور تخليقات ذكركوى چه د ټولو مخلوقاتو احاطه او استقصاء خو ناممكن ده اود انسانى حد اوطاقت نه بهرڅيز دې. چنانچه د ټولو نه اول ارض (زمكې) ذكر كوى دكوم په ضمن كښې چه به د آسمانونو ذكر هم راځى. چونكه دا دواړه لازم اوملزوم دى عمومًا د دواړو ذكر هم يو ځائى كولې شى.

دترجمة الباب مقصد: ① حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله فرمائى چه د سبع ارضين ترجمه قائمولوسره حضرت مؤلف رحمه الله د زمكو دتعدادباره كښې د اختلاف طرف ته اشاره كړې ده، په دې باره كښې خپله فيصله هم صادر كړې ده چه دا هم اووه دى او په دې كښې بل د يوقول څه حيثيت نشته دې. چنانچه د آيت مبارك او د باب لاندې ذكر كړې شوې احاديث په دې امر كښې صريح دى چه دآسمانونو په شان زمكې هم اووه دى.([2])

② دحضرت شيخ الحديث رحمه الله رائى داهم ده چه امام بخارى رحمه الله دې ترجمه سره تفضيل الارض على السماء يا ددې عكس تفضيل السماء على الارض بيانول غواړى. تفصيل وراندې راځى.)-([3])

---

[1]) فيض البارى: ۴/۳۰۴-۳۰۱.

[2]) الكنز المتوارى: ۱۲۲/۱۳ وتعليقات اللامع: ۳۳۷/۷.

[3]) الكنز المتوارى: ۱۲۳/۱۳ وتعليقات اللامع: ۳۳۷/۷.

④ حضرت گنگوهي رحمه الله فرمائي چه د ترجمه مقصد داخودل دی چه زمکه هم د الله تعالی مخلوق دې قديم نه دې دغه شان آسمان او هر لونی وړوکې څيز د الله تعالی مخلوق دې.[1]

وَقَوْلِ اللهِ تَعَالَى: ﴿اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَوٰتٍ وَمِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ يَتَنَزَّلُ الْأَمْرُ بَيْنَهُنَّ لِتَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ وَأَنَّ اللَّهَ قَدْ أَحَاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا﴾/الطلاق: ۱۲/. ﴿وَالسَّقْفِ الْمَرْفُوعِ﴾/الطور: ۵/ السماء. ﴿سَمْكَهَا﴾/النازعات: ۲۸/ بِنَاءَهَا، كَانَ فِيهَا حَيَوَانٌ. ﴿الْحُبُكِ﴾/الذاريات: ۷/ اسْتِوَاؤُهَا وَحُسْنُهَا. ﴿وَتَخَلَّتْ﴾/الانشقاق: ۵/سَمِعَتْ وَأَطَاعَتْ. ﴿وَأَلْقَتْ﴾ أَخْرَجَتْ مَا فِيهَا مِنَ الْمَوْتَى ﴿وَتَخَلَّتْ﴾/الانشقاق: ۴/: عَنْهُمْ. ﴿طَحَاهَا﴾/الشمس: ۶/: دَحَاهَا. ﴿بِالسَّاهِرَةِ﴾/النازعات: ۱۴/: وَجْهُ الْأَرْضِ، كَانَ فِيهَا الْحَيَوَانُ، نَوْمُهُمْ وَسَهَرُهُمْ.

وَقَوْلِ اللهِ تَعَالَى: ﴿اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَوٰتٍ وَمِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ﴾ اود الله تعالی قول چه هم الله دې چاچه اووه آسمانونه پيدا کړل او ددې په شان نی اووه زمکې.

اووه زمکې ښکته پورته يا خپل مينځ کښې ملاؤشوی دی؟: ﴿اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَوٰتٍ......﴾ نه معلوميږی چه الله تعالی څنګه اووه آسمانونه پيدا کړی دغه شان اووه زمکې هم پيدا کړی دی. اګرچه اکثرمواضع کښې خلق السموات. په مقابله کښې خلق ارض کښې د واحدصيغه استعمال کړې شوه. د کوم نه چه هم دغه متبادر دی چه آسمانونه اووه دی او زمکه هم يوه طبقه ده. ليکن په دې آيت کښې دا تصريح واقع شوې ده لکه چه څنګه اووه آسمانونه دی، زمکې هم اووه دی لکه چه دې باب کښې دی. بل جامع ترمذی او بعض سنن [2]په رواياتوکښې دی چه دا اووه زمکې د آسمانونو په شان قط په قط نه وی بلکه احتمال دادې چه په اعتبارد بعض حالاتو وی اوبعض حالاتو کښې ممکن دی چه هغه ددې زمکې نه پورته وی. لکه مريخ وغيره د کوم په نسبت چه د نن صبا د يورپ د حکماء خيال دې چه په هغې کښې غرونه دريابونه او آبادنی دی. اودا هم کيدې شی چه دا زمکې قط په قط وی د يو بل د پاسه وی زمونږ دا موجوده زمکه د ټولو دپاسه وی. د سنن ثلاثه وغيره د يوروايت نه هم ددې تائيد کيږی اوهم دغه راجح دې.[3] نودغه شان د اووه زمکو شمير پوره کيدې شی.باقی دا مسئله خونه داصول دين نه ده چه په دې باندې پوره شان سره څان پوهه کړې شی اوددې د تحقيق کولو نه

---

[1] حواله جات بالا.

[2] حافظ ابن کثير رحمه الله د سبع ارضين احاديث نقل کولونه پس ليکی(فهذه الأحاديث كالمتواترة فى إثبات سبع أرضين والمرادبذلک أن كل واحدة فوق الأخرى). البداية والنهاية ۴۳/۱.

[3] دحضرت ابوهريره رضي الله عنه د يوطويل روايت په آخره کښې دی حضورپاک دصحابه کرامو رضي الله عنهم نه تپوس اوکړو: (هل تدرون مالذى تحتكم؟ قالوا: الله ورسوله أعلم قال: إن تحتها أرضا أخرى، بينهما مسيرة خمس مئة سنة، حتى عد سبع أرضين، بين كل أرضين مسيرة خمس مئة سنة،، ثم قال: والذى نفس محمدبيده، لو أنكم دليتم بحبل إلى الأرض السفلى لهبط على الله. ثم قرأ: ﴿هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ﴾). رواه الترمذى كتاب التفسير، باب ومن سورة الحديد رقم: ۳۲۹۸وأبوداؤد رقم: ۴۷۲۳ وابن ماجه، رقم: ۱۹۳ومسندأحمد: ۳۷۱-۳۷۲/۲رقم: ۸۸۱۴ومشكوة المصابيح رقم: ۵۷۳۵باب بدء الخلق، الفصل الثالث. ددې حديث نقل کولونه پس حجة الاسلام حضرت مولانا محمدقاسم نانوتوی قدس الله سره ليکی: ددې حديث نه علاوه دا زمکه په ټولو کښې پورته ده د اووه زمکو کيدل اوهغه هم ښکته پورته کيدل اود هرې يوې زمکې د بلې زمکې پورې اووه واړو زمکو کښې د پنځه پنځه سوو کالو مسافت کيدل په تصريح سره ثابت دی: تحذير

بغير ايمان كامل نه وي نوضروري نه ده چه مونږ ددې هم داسې تحقيق او تشريح پابند يو لكه څنګه چه د اسلام د نورو اصولو اجمالاً دغه شان تصور د كوم طرف ته چه اشاره كړې شوې ﴿ وَمِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ ﴾ مفهوم باندې پوهيدلو دپاره كافي دې..

دَاوه زمكوسره متعلق روايت دَ ابن عباس ﷠ تحقيق: تركومې چه ددې روايت تعلق دې كوم چه د حضرت عبدالله بن عباس ﷠ نه موقوفاً نقل دې.(۱) په كوم كښې دادى چه دا اووه زمكې دى د كومې نه چه په هره زمكه كښې آدم دى. ستاسو د آدم په شان او نوح دې دحضرت نوح عليه السلام په شان او ابراهيم دې د حضرت ابراهيم عليه السلام په شان او عيسىٰ دې د حضرت عيسىٰ عليه السلام په شان . نو محدثينو په اصول سره دا روايت شاذ دې. قابل اعتبار او صحيح نه دې شمير كړې شوې. په دې وجه ددې تحقيق او تجسس كښې د پريوتو په ځائې بهتره هم دغه ده چه د الله تعالى د علم حواله كړې شي.

كيدې شي په هغه زمانه كښې چا سرې د حضرت عبدالله بن عباس ﷠ د بيان كړې شوى اثر په رڼا كښې په څه شك او وهمونو كښې د خلقو اخته كولو كوشش كړې وى يائى دا كوشش كړې وى چه ددې روايت نه معلوميږى چه د رسول الله ﷺ نبوت سره (العياذبالله) د يوبل نبوت هم امكان دې. په دې وجه مناسب ده چه ددې په يوه اندازه باندې تحقيق اوكړې شى دې دپاره چه دا قسم باطل وهمونو څه امكان پاتې نه شى.امام بيهقى د ابن عباس ﷠ ددې روايت راويان معتبر كيدو په سبب اسناد ته قابل د اعتبار خو اوئيل مګر د محدثينو او اصوليين د يومسلمه قانون په رڼا كښې دا حديث د نورو معروفه احاديثو خلاف دې. په دې وجه باندې شاذ اومعلول دې. او شاذ احاديث محدثينوحضراتو قابل اعتبار نه دى ګنړلى. دلته د حضرت مولانا محمد ادريس كاندهلوى رحمه الله يو قيمتى تحقيق قارئينوته وړاندې كولې شى. دا تحقيق الحمدلله د ايمان اواستقامت ضامن اوكفيل دې. فرمائى: د اسلام دعوت دُدې زمكې نه علاوه د زمكې په نورو طبقاتو كښې د كتاب اوسنت نه چرته ثابت نه دې. كه چرې وې نو ضرور به په دې باره كښې څه نص راغلې وې او حضورپاك به هغه خامخا بيانولو. په دې وجه علماء كرامو دا اثر باوجود د صحيح الاسناد كيدو نه شاذ خودلې دې اوكه چرې صحيح هم اومنلې شى نوددې مختلف تاويلونه كيدې شى:

تاويل نمبر ①: ممكن دى چه مراد دا وى چه د زمكې په هره طبقه كښې يو هادى وى چه ددې طبقې د نبى په نوم ئې نوم وى. نو په دې تحتانى طبقاتو كښې ادم، نوح، موسى، عيسى اومحمد رسول الله عليهم السلام په نومونوسره هادى وى. چه په حقيقت كښې انبياء نه وو بلكه صرف هادى وو اوددې

الناس:۶۷، حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله هم دا اختيار كړې ده الكنزالمتواري: ۱۳/۱۲۳ نور اوګورئى فتح البارى: ۶/۲۹۳ وعمدة القارى: ۱۵/۱۱۱.

(۱) الحديث أخرجه الحاكم فى المستدرك: ۲/۵۳۵ رقم: ۳۸۲۲ وكتاب الأسماء والصفات للبيهقى مع تعليقاته للحاشدى: ۲/۲۶۷ رقم: ۸۳۲ باب بدء الخلق. وقال البيهقى: إسنادهذا عن ابن عباس رضى الله عنهما صحيح، وهو شاذ بمرة (بيودم شاذ دې) لا أعلم لأبى الضحى عليه متابعا، والله أعلم. وذكره السيوطى فى تدريب الراوى فى باب الشاذ: ۱/۲۳۳، وقال: ولم أزل أتعجب من تصحيح الحاكم له، حتى رأيت البيهقى قال: إسناده صحيح ولكنه شاذ بمرة (چه يودم شاذ دې). نوراوګورئى تحذير الناس:-۸۲ ۸۴ حضرت ابن عباس دَ اثر تحقيق.

طبقې په شان نوموړنه نې وو او په څه اعتبارسره ددې طبقې د انبياء او رسولانو مشابه وو. لکه چه په حديث کښې دی: «علماء أمتي كأنبياء بني إسرائيل»[1]
او په مشابهت سره مماثلث او مساوات لازم نه راځي چه مشبه د مشبه به مماثل او برابر وی. لهذا په دې سره داخبره ثابتول چه د نبي کريم ﷺ هم څوك مثل او يوشان دې په يوشان سره صحيح نه ده.. بل د الله تعالى د دې قول ﴿إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ آدَمَ وَنُوحًا وَآلَ إِبْرَاهِيمَ وَآلَ عِمْرَانَ عَلَى الْعَالَمِينَ﴾ نه معلوميږی چه نبوت اولاد آدم سره مخصوص دې او د جمهور علماؤ هم دغه قول دې چه په جناتو کښې رسول نه دې راغلې. د تحتانی طبقات او سيدونکی هم ددې زمکې د طبقې د پيغمبرانو تابع پاتې دی.[2]
تاويل نمبر②: دا هم ممکن دی چه د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما مراد دا وی چه څنګه د زمکې په دې طبقه کښې د نبوت سلسله جاری وه دغه شان د زمکې په تحتانی طبقات کښې هم د هدايت دپاره د نبوت او بعثت سلسله جاری وی. او چونکه په عقلی دلائلو او نقلی دلائلو د سلسله غير متناهی کيدل باطل دی. په دې وجه ضروری شو چه په هره طبقه کښې به يو مبدا سلسله وی چه زموږ د آدم عليه السلام مشابه وی او يو آخری سلسله وی کومه چه زموږ د خاتم النبيين ﷺ مشابه وی. پس په دې بنا به طبقات تحتانيه په اواخر انبياء باندې به د خواتم اطلاق صحيح وی. مګر د هغه خاتميت به د هغه طبقې سره مخصوص وی عام به نه وی. بلکه اضافی به وی او زموږ د خاتم الانبياء خاتميت عام تام مطلق او دائم وی ځکه چه د حضورپاك ﷺ دعوت او بعثت عام دې هيڅ فرد بشر ددې نه مستثنی نه دې لهذا د عقائدو مطابق اهل سنت سره دا عقيده لرل پکار دی چه حضورپاك خاتم النبيين دې او د حضورپاك نبوت او رسالت عام دې او د قيامته پورې تام او په جن او انس باندې د رسول الله ﷺ د شريعت تابعداری کول فرض او لازم دی. بالفرض والتقدير که د حضورپاك په زمانه کښې د زمکې په يوه طبقه کښې څوك نبی هم وې نو هم د حضورپاك د شريعت متبع به وې او هغه به صرف هم د خپلې طبقې خاتم وی. بل د هغه خاتميت به اضافی وی او د حضوراکرم خاتميت عام، تام او دائم دې. حضورپرنور ﷺ چه د زمکې په کومه طبقه باندې مبعوث شو په هغه طبقه د زمکې باندې چه څوك هم د نبوت دعوی کوی هغه به د مسيلمه په شان بيشکه او بې شبې دجال کذاب وی. مسيلمه که د يمن وی او که د پنجاب د هغو لو هم يو حکم دې. او د طبقات تحتانيه په خواتم کښې عقلاً درې احتماله دی. اول دا چه هغه خواتم د نبي کريم د نبوت د زمانې نه پس وی. دا احتمال قطعاً باطل دې ځکه چه حديث «لانبی بعدی»[3] په دې باره کښې نص صريح دې. دويم احتمال دادې چه د نورو خواتم نه مقدم وی او دريم احتمال دا چه هغه د حضورپاك په زمانه کښې وی. په دې صورت کښې ضروری دی چه هغه به خامخا د شريعت محمديه متبع وی او د هغه خاتميت به اضافی وی او زموږ د خاتم الانبياء ﷺ خاتميت او دعوت به عام او تام وی. بهرحال که خاتميت حقيقی وی او که اضافی د ظهور خاتم نه پس په هره

---

[1] دا بې اصل او موضوع روايت دې. کشف الخفا: ۶۴/۲ والمصنوع في معرفة الحديث الموضوع: ۱۲۳ د نور تفصيل دپاره اوګورئ کشف الباری کتاب العلم: ۲۳۷/۳.

[2] كشاف اصطلاحات الفنون: ۲۶۱/۱۱.

[3] الحديث متفق عليه عن رواية أبي هريرة، صحيح البخاري رقم: ۳۴۵۵ وصحيح مسلم رقم: ۱۸۴۲ ومشكوة المصابيح كتاب الإمارة رقم: ۳۶۷۵ ومسند الإمام أحمد: ۸۳/۴ رقم: ۱۱۲۹۲ مسند أبي سعيد الخدري: ۲۲۵/۷ رقم: ۲۳۷۵ مسند حذيفة بن اليمان.

طبقه د زمكې كښې به د نبوت دعوى كفر او دجل وى. اودهرې طبقې مدعى نبوت به كذاب اودجال او مسيلمه او اسودعنسى په شان واجب القتل وى. او على هذا كوم سرې چه د حضورپاك نبوت اودعوت هم دې طبقې د زمكې سره مخصوص ګڼړى اود هرې طبقې خاتم صاحب شرع جديد ګڼړى نو بيشكه كافر اودجال دې.

تاويل نمبر ③: داهم وئيلې كيدې شى لكه چه بعض علماء داوائى چه د ابن عباس رضي الله عنهما دا قول په عالم مثال باندې محمول دې چه په هره طبقه د زمكې كښې ددې طبقې د زمكې په شان صورمثاليه او اشباه او امثال موجود دې لكه څنګه چه د ابن عباس رضي الله عنهما يو روايت ددې معنى تائيد كوى. هغه دا چه د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه يو روايت كښې داهم راغلى دى چه په دې زمكوكښې زما په شان ابن عباس هم دې او په هره زمكه اوهر آسمان كښې يوه خانه كعبه موجود ده. دغه شان په زمكه اوآسمانونوكښې څوارلس خانه كعبې موجود دى.(۱) د حضرات اهل كشف په نيز دا روايت صحيح دې او عالم مثال يعنى رؤيت مثاليه باندې محمول دې. او فتوحات مكيه كښې ددې قسم مثالونه په كثرت سره موجود دى. والله سبحانه وتعالى اعلم.(۲)

دَجديد فلاسفه نظريه: د قرآن اوحديث نه ثابته ده چه اووه آسمانونه دى او اووه زمكې دى. ددې زمانې فلاسفه د آسمان ذ وجود خو د سرنه هډو قائل نه دى اود زمكې متعلق داوائى چه صرف هم يوه زمكه ده اود اووه زمكو قائل نه دى. بل د هغوى منل دى چه په فضاكښې دا كوم شين بخن رنګ ښكارى داد فضا يا ايتهر رنګ دې څكه چه لوئى لوئى رانيزدې كونكى دوربينونونه سوا دكواكب په فضا كښې بل څه وجود په نظر نه راځى.

دمغالطه مذكوره جواب: ددې جواب دادې چه د يوڅيزپه نظرنه راتلل د نه كيدو دليل نه شى كيدې ممكن ده چه د لريوالى د مسافت د وجې نه آسمان په نظرنه راځى په دې وجه دا انكار د التفات قابل نه دې. بل د عصر د فلاسفه مذهب دادې چه ددې فضاء او خلا څه انتها نشته دې او ښكاره خبره ده چه د خوردبين رسائى غيرمحدود نه ده. نو ممكن ده چه آسمان د دغه غيرمحدود فضاء او غير متناهى خلا دننه په دومره فاصله باندې واقع وى چه د لريوالى د مسافت د وجې نه دخوردبين رسائى نه شى كيدې او دا شين رنګ كوم چه مونږ ته ښكارى هغه ددنيا د آسمان پلستر وى. كټونكوته خو اصل عمارت نه ښكارى بلكه دهغې پلستر ښكارى.

دغه شان د فلاسفه د اووه زمكو د وجود نه انكار كول هم بالكل بې دليل دى. څنګه چه يوه زمكه موجود كيدې شى دغه شان اووه زمكې هم موجود كيدې شى. د اووه زمكو وجود عقلاً محال او ممتنع نه دې. بل چونكه مخبر صادق صلى الله عليه وسلم مونږ ته ددې د وجود خبر راكړې دې. (۳)لهذا په دې باندې

---

(۱) تفسير روح البيان: ۸۱/۳سورة الأنعام، الآية: ۱۳۰.

(۲) معارف القرآن كاندهلوى بتصرف يسير: ۱۶۱/۸-۱۵۹سورة الطلاق: آيت: ۱۲بل اوګورئى تحذير الناس عن انكار اثر ابن عباس: ۷۶-۶۴.

(۳) وعن أبى هريرة رضي الله عنه قال: بينما نبى الله صلى الله عليه وسلم جالس وأصحابه، إذ أتى عليهم سحاب، فقال نبى الله صلى الله عليه وسلم: هل تدرون ما هذا؟ قالوا: الله ورسوله أعلم. قال: هذا العنان، هذه روايا الأرض، فيسوقها الله إلى قوم لايشكرونه، ولا يدعونه، ثم قال: هل تدرون ما فوقكم؟ قالوا: الله ورسوله أعلم. قال: فإنها الرقيع، سقف محفوظ وموج مكفوف. ثم قال: هل تدرون كم بينكم وبينها؟ قالوا: الله ورسوله أعلم. قال: بينكم وبينها خمس مئة عام. ثم قال: هل تدرون ما فوق ذلک؟ قالوا الله ورسوله أعلم. قال: سماء ان بعد ما بينهما خمس مئة سنة. ثم قال كذلک، حتى عد سبع سموات، ما بين كل سمائين ما بين السماء والأرض. ثم قال:

ایمان راوړل ضروری دی. د فلاسفه بې دلیل خبرو سره په قرآن اوحدیث کښې شکونه اووهمونه پیدا کول یومسلمان ته زیب نه ورکوی.[۱]

اسمان غوره دې که زمکه؟: په دې کښې د علماء اسلاف اختلاف دې چه آسمان غوره دې که زمکه؟ د اکثروشوافع علماؤ رائې داده چه آسمان غوره دی په دې وجه چه په دې کښې د الله تعالی نافرمانی نه ده کړې شوې. ابلیس لعین بیشکه د سجدې نه انکارکړې وو مګر هغه هم یوه واقعه ده چه د شاذ اونادر په درجه کښې به ګرځولې شی په نسبت د هغه ډیرو زیاتو واقعاتو په مقابله کښې کومې چه په زمکه کښې واقع کیږی. او په زمکه باندې خوهروخت د الله ﷻ د معصیت اونافرمانئ سلسله جاری ده لهذا آسمان غوره دې. یو قول دادې چه زمکه غوره ده دا قول هم د اکثرو حضراتو نه نقل کړې شوې دې. ځکه چه داد انبیاء کرامو علیهم السلام دخښیدو ځائې دې. د ابن حجرمکی هیثمی رحمه الله فتاوی حدیثیه کښې دی:

«سئل – نفع الله به – أيما أفضل: السماء أو الأرض؟ فأجاب بقوله: الأصح عند أئمتنا، ونقلوه عن الأكثرين: السماء، لأنه لم يعص الله فيها، ومعصية إبليس لم تكن فيها، أووقعت نادرا، فلم يلتفت إليها. وقيل: الأرض، ونقل عن الأكثرين أيضا، لأنها مستقر الأنبياء ومدفنهم» [۲].

دمذهب مالکیه مشهور کتاب الشرح الکبیر کښې دی: «الأكثر على أن السماء أفضل من الأرض، والله أعلم بحقيقة الحال» [۳] علامه نووی رحمه الله فرمائی چه داکثرجمهورعلماؤ رائې داده چه آسمان د زمکې نه غوره دې.

خوبیادې هم دا خبره واضحه وی که چرته آسمان ته د زمکې نه غوره اووئیلې شی نو هغه بقعه مبارکه چرته چه سرور دوعالم حضوراکرم ﷺ آرام فرما دې هغه به مستثنیٰ کولې شی. چونکه علماؤ لیکلی دی چه هغه بقعه شریفه چرته چه رسول الله ﷺ آرام فرما دې هغه دټولو مخلوقاتو نه افضل دې. تردې چه دعرش اوکرسئ نه هم افضل دې. عرش اوکرسئ هم مخلوق دې. اوس که د محمد رسول الله ﷺ د فضیلت د وجې نه هغه بقعه چرته چه رسول الله ﷺ آرام فرما دې دعرش اوکرسئ نه افضل شی نو په دې کښې د حیرانتیا هیڅ خبره نه ده. ملاعلی قاری رحمه الله فرمائی: «والخلاف فيما عدا موضع القبر المقدس، فما ضم أعضاءه الشريفة فهو أفضل بقاع الأرض بالإجماع، حتى من الكعبة، ومن العرش على ما صرح به بعضهم، وقد صرح التاج الفاكهي بتفضيل الأرض على السماء، لحلوله صلى الله عليه وسلم بها، وحكاه بعضهم عن الأكثرين، لخلق الأنبياء منها، ودفنهم فيها. وقال النووي: الجمهور على تفضيل السماء» [۴]

هل تدرون ما فوق ذلك؟ قالوا: الله ورسوله أعلم. قال: إن فوق ذلك العرش، وبينه وبين السماء بعد ما بين السمائين. ثم قال: هل تدرون ماالذي تحتكم؟ قالوا: الله ورسوله أعلم. قال: إن تحتها أرضا أخرى، بينهما مسيرة خمس مئة سنة، حتى عد سبع أرضين، بين كل أرضين مسيرة خمس مئة سنة، ثم قال: والذي نفس محمدبيده، لو أنكم دليتم بحبل إلى الأرض السفلى لهبط على الله، ثم قرأ: ﴿هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ ۖ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ﴾ الحديث، مر تخريجه آنفا.

[۱] معارف القرآن کاندهلوی بتصرف :۱۶۱/۸فیض الباری:۳۰۳/۳.

[۲] الکنز المتواری: ۱۲۴/۱۳والفتاوی الحدیثیة: ۲۴۸ رقم: ۱۸۶مطلب فی أیما أفضل: السماء أو الأرض؟

[۳] حاشیة الدسوقی مع الشرح الکبیر:۴۷۴/۲باب الأیمان، فصل فی النذر.

[۴] الکنز المتواری: ۱۲۴/۱۳وشرح المناسک لعلی القاری: ۵۳۲ باب زیارة سیدالمرسلین ﷺ فصل.

حضرت الامام خليل احمد سهارنپوری رحمه الله فرمائی. ((فإن البقعة الشريفة الرحبة المنيفة، التي ضم أعضاءه صلى الله عليه وسلم أفضل مطلقا، حتى من الكعبة ومن العرش والكرسی، كما صرح به فقهاؤنا رحمهم الله)) (۱)

حضرت اقدس شيخ الاسلام مولانا محمد قاسم نانوتوی رحمه الله خيال هم دې طرف ته دې چه زمكه د آسمان نه افضل ده. د دې تصريح هغوی په خپل نعتيه كلام قصيده بهاريه كښې فرمائيلې دې.(۲)

يو اشكال او دهغې جواب: كه چرته څوك اووائی چه الله تعالى په عرش باندې دې محمد فرش باندې دې. تاسو فرش ته افضل وايئ چونكه هغه مكان د محمد ﷺ دې حالانكه عرش افضل كيدل پكار دی څكه چه هغه مكان د الله تعالى دې. نو ددې جواب دادې چه الله تعالى د مكان په قيد سره مقيد نه دې، محمد ﷺ خو بدن دې هغه دمكان د قيد سره مقيد دې ليكن الله تعالى دمكان قيد سره مقيد نه دې په دې وجه دا دليل قابل قبول نه دې. خبره هم هغه ده چه دا ټول څيزونه مخلوق دی محمد رسول الله ﷺ هم مخلوق دې، حضور پاك افضل الخلائق دې نو دهغوی بدن مبارك به هم افضل الخلائق والاجسام وی. دغه شان كوم ځائی سره چه رسول الله ﷺ لګيدلې وی هغه به افضل الامكنه والبقاع وی.

يوه اهم فائده: د قرآن كريم د اعجاز او بلاغت يو اړخ دا هم دې چه بعض الفاظ او كلمات داسې دی د كوم عموم چه بلغاء او فصحاء نه استعمالوی. دهغې استعمال د بلاغت خلاف ګڼړلې شی لكه د ارض دوه جمعې راځی "إراضى" او "أرضون" يا "أرضين" نو دا دواړه جمعې داسې دی چه اهل عرب په كلام بليغ كښې ددې استعمال نه كوی او دا دواړه كلمات ثقيل ګڼړی.

پورته په آيت كريمه كښې دا مضمون بيان كړې شو چه اووه آسمانونه او اووه زمكې الله تعالى پيدا كړی. اوس كه چرې فرمائی: سبع أرضين يا سبع أراضى نو دا د كلام بلغاء نه خلاف كيږی په دې وجه الله تعالى چه كوم تعبير اختيار كړې دې هغه دادې: ﴿اللّٰهُ الَّذِىْ خَلَقَ سَبْعَ سَمٰوٰتٍ وَّمِنَ الْاَرْضِ مِثْلَهُنَّ﴾ چه د أراضى يا أرضين د استعمالولو هډو ضرورت پيښ نه شو او مفهوم هم ادا شو.(۳)

---

(۱) المهند على المفند. السوال الأول والثانی توضيح الجواب ص: ۶۷ ادارة الرشيد، كراچى. وفى نسيم الرياض: ولا خلاف بين العلماء والمحدثين فى أن موضع قبره أى الموضع الذى قبره فيه صلى الله عليه وسلم، وضم جسده الشريف أفضل من سائر بقاع الأرض كلها، بل هى أفضل من السماوات والعرش والكعبة، كما نقله السبكى، رحمه الله، لشرفه صلى الله عليه وسلم وعلو قدره. نسيم الرياض شرح شفاء القاضى العياض: ۱۲۱/۵ القسم الثانى فيما يجب على الأنام..... فصل فى حكم زيارة قبره ﷺ

(۲) الكنز المتوارى: ۱۲۴/۱۳. ددې قصيدې بعض اشعار دادی:

پہنچ سکے شجر طور کو کہیں طوبی	مقام یار کو کب پہنچے مسکن اغیار ؟
زمین و چرخ میں ہو کیوں نہ فرق چرخ و زمین	یہ سب کا بار اٹھائے وہ سب کے سر یہ سوار
کرے ہے ذرہ کوے محمدی سے تجلی	فلک کے شمس و قمر کو زمین لیل و نہار
فلک پہ عیسی و ادریس ہیں تو خیر سہی	زمین پہ جلوہ نما ہیں محمد مختار
فلک پہ سب سہی، پر ہے نہ ثانی احمد	زمین پہ کچھ نہ ہو، پر ہے محمدی سرکار

[الامام محمد قاسم نانوتوی، حیات، افکار، خدمات ص: ۳۶۰ - ۳۶۱].

(۳) البيان والتبيين للجاحظ: ۲۱/۱ مقدمة، وقد يستخف الناس ألفاظا، ويستعملونها..... والطراز لأسرار البلاغة: ۲۵/۳-۲۴ الصنف الثانى عشر فى تحويل الألفاظ...... والنبراس شرح شرح العقائد للتفتازانى: ۱۱۲.

دَ ايت ترجمة الباب سره مناسبت: په آيت مبارك كښې د اووه آسمانونو په صراحت سره ذكر دې اود اووه زمكو هم ذكر دې. په آيت كښې مثل نه مثليت في العدد مراد دې.(١) ترجمه هم دې سره متعلق وه نو مناسبت واضح دې.

قوله: ﴿وَالسَّقْفِ الْمَرْفُوْعِ﴾ السماء: د سورت طور آيت ﴿وَالسَّقْفِ الْمَرْفُوْعِ﴾(٢) تفسير فرمانى چه ﴿وَالسَّقْفِ الْمَرْفُوْعِ﴾ يعنى د اوچت چت نه مراد آسمان دې لكه څنګه چه د هريو كور يوچت وى دغه شان دا آسمان د دنيا اوزمكې لكه چه چت دې. دا د حضرت مجاهد رحمه الله تفسير دې.(٣)

دَ مذكوره تعليق تخريج: دا تعليق امام ابن ابى حاتم رحمه الله وغيره د ابن ابى نجيح رحمه الله په طريق سره د حضرت مجاهد رحمه الله نه موصولاً نقل كړې دې.(٤)

قوله:: ﴿سَمْكَهَا﴾ بِنَاءَهَا: په دې آيت مبارك كښې ﴿رَفَعَ سَمْكَهَا فَسَوّٰهَا﴾(٥) د لفظ سمك توضيح كولې شى چه د سمك معنى بناء يعنى د بنياد ده. دا معنى د حضرت ابن عباس رضى الله عنهما نه مراد ده.(٦) سمك بفتح السين وسكون الميم چت اودهغې پيروالى ته هم وائى او اوچتوالى ته هم.(٧)

دَ مذكوره تعليق تخريج: دا تعليق ابن ابى حاتم رحمه الله د ابن ابى طلحه رحمه الله په طريق سره د حضرت ابن عباس رضى الله عنهما نه موصولاً نقل كړې دې.(٨)

قوله:: ﴿الْحُبُكِ﴾ اَسْتِوَاؤُهَا وَحُسْنُهَا: په دې عبارت كښې آيت مبارك ﴿وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الْحُبُكِ﴾(٩) طرف ته اشاره كړې ده. حبك جمع ده ددې مفرد حبيكة دې. ددې يوه معنى مطلقًا د لارې ده. دويمه معنى د ستورى ده خود يو قول مطابق هغه لارو ته وائى كومې چه د اوريځونه جوړيږى. دا ټولې معانى متقارب دى چه ددې ټولو سره د آسمان زينت وى.(١٠)

قوله:: ﴿اَذِنَتْ﴾ سَمِعَتْ وَاَطَاعَتْ: پدې عبارت كښې آيت مبارك ﴿وَاَذِنَتْ لِرَبِّهَا وَحُقَّتْ﴾(١١) طرف ته اشاره كړې شوې ده اوفرمائيلى دى چه د أذنت معنى أطاعت ده. ضمير تانيث ماقبل آيت كښې د السماء طرف ته راګرځى. امام نسفى رحمه الله فرمائى چه أذن الشيء معنى ده د يوڅيزطرف ته غو

---

(١) تحذير الناس ۶۵ فتح البارى: ۲۹۳/۶ عمدة القارى: ۱۱۱/۱۵ والكنز المتوارى: ۱۲۲/۱۳.

(٢) سورة الطور: ۵.

(٣) عمدة القارى: ۱۱۲/۱۵.

(٤) عمدة القارى: ۱۱۲/۱۵.

(٥) سورت النازعات: ۲۸.

(٦) عمدة القارى: ۱۱۲/۱۵.

(٧) القاموس الوحيد، مادة: سمک، ومعارف القرآن للكاندهلوى: ۳۶۱/۸.

(٨) عمدة القارى: ۱۱۲/۱۵.

(٩) سورت الذاريات: ۷.

(١٠) التوضيح: ۲۴/۱۹.

(١١) سورت الانشقاق: ۲.۵.

لګولوسره په غور خبره اوريدل، اطاعت کول او حکم منل. اوس د آيات مطلب دا شو چه د قيامت په ورځ به د آسمان د شليدلوحکم کيږي نو آسمان به د حکم منلودپاره سربنکته کوی ځکم به په ځانی راوړی او شليږی به ځکه چه داد خبرې اوريدل او په هغې باندې عمل کول دهغې ذمه واری ده.[۱]

قوله:: ﴿وَأَلْقَتْ﴾ أَخْرَجَتْ ﴿مَا فِيهَا﴾ مِنَ الْمَوْتَى ﴿وَتَخَلَّتْ﴾ عَنْهُمْ: په دې عبارت کښې آيت مبارك ﴿وَأَلْقَتْ مَا فِيهَا وَتَخَلَّتْ﴾[۲] تفسير کړې شوې دې چه زمکه به دخپل دننه نه هرڅه بهر راؤغورزوی. که هغه خزانې وی اوکه معدنيات وی يا مړی اود هغې اجزاء وغيره ټول به بهر راؤباسی. په خپله خيټه کښې به هيڅ هم پرينږدی اودهغې نه به بالکل خالي شی. ددې آيت تعلق ارض سره دې د سابقه آيت تعلق د سماء سره وو. مقصد هم دغه دې چه هرو دواړو ته به د الله تعالى د طرف نه حکم ورکولې شی اوهغه به دوی پوره کوی.

د مذکوره تعليق تخريج: دا تعليق ابن ابى حاتم رحمه الله دحضرت سعيدبن جبير رحمه الله په طريق سره د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه موصولاً نقل کړې دې.[۳]

قوله:: ﴿طَحَاهَا﴾ دَحَاهَا: آيت مبارك ﴿وَالْأَرْضِ وَمَا طَحَاهَا﴾[۴] طرف ته اشاره فرمائيلې ده چه طحاها معنی دحاها ده. د کوم معنی چه د خوررولوده. طحاالشیء طحوا: خوررول او کولاوول. اوس د آيت معنی دا شوه "اوقسم دې د زمکې اوځنګه چه هغه خوره کړې شوه چه څنګه په عجيبه حکمت اوقدرت سره نی زمکه خوره کړه چه په دې کښې اوسيدل په آسانتيا سره اوکړې شی، بيانی په دې کښې د مخلوق د ضرورت ټول څيزونه پيداکړل".[۵] اودا تعليق عبدبن حميد په خپل تفسيرکښې دحضرت مجاهد رحمه الله نه موصولاً نقل کړې دې. او طبری رحمه الله هم روايت کړې دې.[۶]

قوله:: ﴿بِالسَّاهِرَةِ﴾ وَجْهُ الْأَرْضِ، كَانَ فِيهَا الْحَيَوَانُ، نَوْمُهُمْ وَسَهَرُهُمْ: په دې عبارت کښې ﴿فَإِذَا هُمْ بِالسَّاهِرَةِ﴾[۷] طرف ته اشاره کولوسره لفظ ساهره معنی بيان کړې شوې ده چه ددې معنی مخ د زمکې دې. دې ته د ساهره ونيلووجه داده چه حيوان په دې ويښ هم وی او اوده کيږی هم، سهر ويښيدو ته وائی.[۸]

د قيامت په ورځ چه به په کومه زمکه باندې خلق راجمع کولې شی يعنی محشر دهغې نوم هم ساهره دې. ابن ابی حاتم رحمه الله وائی دې نه مراد د قيامت زمکه ده. دغه شان سپينه هواری زمکې ته هم ساهره وائی. امام بخاری رحمه الله چه کومه معنی اختيارکړې ده هغه دحضرت عکرمه رحمه الله نه نقل ده. اودا

---

[۱] عمدة القاري: ۱۱۲/۱۵ تفسير النسفي (مدارک التنزيل: ۶۱۸/۳) الانشقاق.

[۲] سورت الانشقاق: ٤.

[۳] عمدة القاري: ۱۱۲/۱۵ وفتح الباري: ۲۹٤/۶.

[۴] سورت الشمس: ۶

[۵] معارف القرآن ازكاندهلوی: ٤۶۵/۸ القاموس الوحيد مادة: طحو، وعمدة القاري: ۱۱۳/۱۵.

[۶] عمدة القاري: ۱۱۳/۱۵ جامع البيان (تفسير الطبری): ۶۰۱/۱۲ وتفسير الإمام مجاهد: ۷۲۳/۲ وفتح الباري: ۲۹٤/۶.

[۷] سورت النازعات: ١٤

[۸] عمدة القاري: ۱۱۳/۱۵ والقاموس الوحيد، مادة: سهر. قال سندهی رحمه الله: اشاربه إلى وجه تسميتها بالساهرة، حاشية على البخاری (قديمی ٤٥٤/۱)

تعليق ابن ابي حاتم رحمه الله دهغه نه موصولاً نقل کړې دې.[1]

ترجمه سره د ايات مناسبت: ددې تولو آياتونو ترجمة الباب سره مناسبت بالکل واضح دې چه په دې تولو کښې د زمکې او آسمان د مختلف صفاتو ذکر کړې شوې دې. ددې باب لاندې امام بخاری رحمه الله څلور احاديث ذکر کړې دی. په کوم کښې چه اولنۍ حديث د حضرت عائشه رضي الله عنها دې.

الحديث الاول

[۳۰۲۳]- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، أَخْبَرَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْمُبَارَكِ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ بْنِ الْحَارِثِ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، وَكَانَتْ، بَيْنَهُ وَبَيْنَ أُنَاسٍ خُصُومَةٌ فِي أَرْضٍ، فَدَخَلَ عَلَى عَائِشَةَ فَذَكَرَ لَهَا ذَلِكَ، فَقَالَتْ: يَا أَبَا سَلَمَةَ، اجْتَنِبِ الْأَرْضَ، فَإِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «مَنْ ظَلَمَ قِيدَ شِبْرٍ طُوِّقَهُ مِنْ سَبْعِ أَرَضِينَ».-[ر ۲۳۲۱][2]

ترجمه: دمشهور تابعی حضرت ابوسلمه بن عبدالرحمن رحمه الله نه روايت دې چه دهغه څه خلقو سره د زمکې تنازعه وه. يو خل هغه حضرت عائشه رضي الله عنها له راغلو او صورت حال ئې د هغې مخې ته کيخودو نوام المؤمنين رضي الله عنها اوفرمائيل اې ابوسلمه د زمکې نه بچ شه، څکه چه ما د رسول الله ﷺ نه فرمائيلوسره اوريدلی دی چه کوم سړې د چانه يو ليشت زمکه هم په زور واخلی (د قيامت په ورځ) به هغه ته د اووه زمکو نه طوق (بيړئی) وراغوستلې شی. يعنی په هغې کښې به ورخښولې شی.

دا حديث کتاب المظالم کښې تيرشوې دې.[3]

تراجم رجال

على بن عبدالله: دا مشهور محدث على بن عبدالله المدينى رحمه الله دې. ددوی تذکره کتاب العلم باب الفهم فی العلم لاندې تيره شوې ده.[4]

سفيان: دامشهورامام محدث سفيان بن عيينه رحمه الله دې. ددوی مختصر حالات بدء الوحی کښې او مفصل حالات كتاب العلم باب قول المحدث : حدثنا أو أخبرنا..... کښې تير شوی دی.[5]

عبدالله: دا مشهور محدث عبدالله بن مبارك مروزی رحمه الله دې. ددوی حالات بدء الوحی پنځم حديث کښې تير شوی دی.[6]

يحيى بن ابى كثير: دا يحيى بن ابى كثير طائی يمانی رحمه الله دې. دد وی تفصيلی حالات كتاب العلم باب

---

[1]) عمدة القاری: ۱۱۳/۱۵ والتوضيح: ۱۹/۲۹ وتفسير الطبری: ۴۳۰/۱۲-۴۲۹.

[2]) قوله: فدخل على عائشة: الحديث مرتخريجه، كتاب المظالم باب إنهم من ظلم شيئا من الأرض.

[3]) صحيح البخاری، كتاب المظالم باب إثم من ظلم شيئا من الأرض رقم: ۲۴۵۳.

[4]) كشف البارى: ۲۹۷/۳.

[5]) كشف البارى: ۲۳۸/۱ الحديث الأول: ۱۰۲/۳.

[6]) كشف البارى: ۴۶۲/۱.

كتابة العلم كښې راغلى دى.(١)

محمدبن ابراهيم بن الحارث: دامحمد بن ابراهيم بن الحارث بن خالد تيمى مدنى دې ددوى اجمالى تذكره بدء الوحى اوتفصيلى تذكره **كتاب الايمان باب ماجاء أن الأعمال بالنية والحسبة** لاندې راغلى دى. (٢)

ابوسلمه بن عبدالرحمن: دا مشهور تابعى حضرت ابوسلمه بن عبدالرحمن بن عوف مدنى رحمه الله دې. ددوى مفصل حالات **كتاب الايمان باب صوم رمضان احتسابا من الايمان** كښې راغلى دى (٣)

عائشه رضي الله عنها: د ام المؤمنين حضرت عائشه صديقه رضي الله عنها حالات بدء الوحى دويم حديث لاندې راغلى دى.(٤) د باب دويم حديث د حضرت ابن عمر رضي الله عنهما دى.

الحديث الثاني

[٣٠٢٣] - حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُحَمَّدٍ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ، عَنْ مُوسَى بْنِ عُقْبَةَ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ أَخَذَ شَيْئًا مِنَ [ص: ١٠٧] الْأَرْضِ بِغَيْرِ حَقِّهِ، خُسِفَ بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِلَى سَبْعِ أَرَضِينَ» - [ر ٢٣٢٢] (٥)

تراجم رجال

بشربن محمد: دا بشر بن محمد مروزى سختيانى رحمه الله دې.

عبدالله: دا مشهور محدث عبدالله بن مبارك مروزى رحمه الله دې. ددې دوارو برزګانو حالات بدء الوحى پنځم حديث كښې تير شوى دى.(٦)

موسى بن عقبه: دا امام مغازى حضرت موسى بن عقبه اسدى مدنى رحمه الله دې. ددوى حالات **كتاب الوضوء باب إسباغ الوضوء** لاندې راغلى دى.(٧)

سالم: دا سالم بن عبدالله بن عمر بن خطاب قرشى عدوى رحمه الله دې. ددوى تذكره **كتاب الايمان باب الحياء من الايمان** كښې راغلى دى.(٨)

ابيه: دامشهور صحابى حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما دې. ددوى تفصيلى حالات **كتاب الايمان باب قول النبى صلى الله عليه وسلم بنى الإسلام....** لاندې بيان كړې شوى دى.(٩)

---

١) كشف البارى: ٢٦٧/٤.

٢) اوګورئى كشف البارى: ٢٣٨/١، ٧٣٩/٢.

٣) كشف البارى: ٣٢٣/٢.

٤) كشف البارى: ٢٩١/١.

٥) قوله: عن أبيه: الحديث مرتخريجه، كتاب المظالم باب إثم من ظلم شيئا من الأرض رقم: ٢٤٥٤.

٦) كشف البارى بشر: ٤٦٥/١ كشف البارى ابن المبارک: ٤٦٢/١.

٧) كشف البارى: ١٧٧/٥.

٨) كشف البارى: ١٢٨/٢.

٩) كشف البارى: ٦٣٧/١

ددې حديث شرح هم په کتاب المظالم کښې تيره شوې ده.[1]
دباب دريم حديث دحضرت ابوبکرة نفيع بن حارث رضی الله عنه دې.

الحديث الثالث

[۳۰۲۵]-حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ، حَدَّثَنَا أَيُّوبُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِيرِينَ، عَنِ ابْنِ أَبِي بَكْرَةَ، عَنْ أَبِي بَكْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "الزَّمَانُ قَدِ اسْتَدَارَ كَهَيْئَتِهِ يَوْمَ خَلَقَ اللَّهُ السَّمَوَاتِ وَالأَرْضَ، السَّنَةُ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا، مِنْهَا أَرْبَعَةٌ حُرُمٌ، ثَلاَثَةٌ مُتَوَالِيَاتٌ: ذُو الْقَعْدَةِ وَذُو الْحِجَّةِ وَالْمُحَرَّمُ، وَرَجَبُ مُضَرَ الَّذِي بَيْنَ جُمَادَى وَشَعْبَانَ" [ر ٦٧][2]

ترجمه: رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمائيلى دى چه زمانه خپل اولنى حالت ته واپس شوې ده. په کومه ورځ چه الله تعالى زمکه او آسمان پيداکړو. دکال خو هم دولس مياشتې دى په کوم کښې چه څلور حرام مياشتې دى، درې يو بل پسې دى. ذوالقعده، ذوالحجه او محرم اودمضر قبيلې مياشت رجب ده چه جمادى ثانيه اوشعبان په مينځ کښې وى.

تراجم رجال

محمد بن المثنى: دا محمدبن المثنى عنزى کوفى رحمه الله دې.

عبدالوهاب: دا عبدالوهاب بن عبدالمجيد ثقفى رحمه الله دې.

ايوب: دا ايوب بن کيسان بصرى سختيانى رحمه الله دې. ددې دريواړو محدثينوحضراتو تذکره کتاب الايمان باب حلاوة الايمان کښې راغلې ده.[3]

محمدبن سيرين: دا مشهور معبر محمدبن سيرين انصارى بصرى رحمه الله دې. ددوى حالات کتاب الايمان باب اتباع الجنائزمن الايمان لاندې راغلى دى.[4]

ابن ابى بکرة: دا عبدالرحمن بن ابى بکرة نفيع بن حارث ثقفى رحمه الله دې. ددوى تذکره کتاب العلم باب قول النبى صلى الله عليه وسلم: رب مبلغ أوعى..... په ضمن کښې تيره شوې ده.[5]

ابوبکره: دا مشهور صحابى حضرت ابوبکرة نفيع بن حارث رضی الله عنه دې. د دوى تذکره کتاب الايمان باب ﴿وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا.....﴾ کښې تيره شوې ده.[1]

---

[1] صحيح البخارى كتاب المظالم باب إثم من ظلم شيئا من الأرض رقم: ٢٤٥٤.

[2] قوله: عن أبى بكرة رضى الله عنه: الحديث مرتخريجه فى كشف البارى: كتاب العلم باب رب مبلغ أو عى من سامع: ٢٢٢/٣.

[3] كشف البارى:٢/٢٦-٢٥.

[4] كشف البارى:٥٢٤/٢.

[5] كشف البارى: ٢٢٦/٣.

قوله: :الزمان قد استدار کھیئته یوم خلق....: د حضرت ابوبکرة نفیع بن حارث رضی الله عنه ددې حدیث تعلق خطبه حجة الوداع سره دې. د کوم شرح چه کتاب العلم او کتاب المغازی وغیره کښې راغلې ده.(۲) د باب څلورم حدیث د حضرت سعید بن زید رضی الله عنه دې.

الحدیث الرابع

[۳۰۲۶]-حَدَّثَنِي عُبَيْدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ، عَنْ هِشَامٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ زَيْدِ بْنِ عَمْرِو بْنِ نُفَيْلٍ، أَنَّهُ خَاصَمَتْهُ أَرْوَى فِي حَقٍّ زَعَمَتْ أَنَّهُ انْتَقَصَهُ لَهَا إِلَى مَرْوَانَ، فَقَالَ سَعِيدٌ: أَنَا أَنْتَقِصُ مِنْ حَقِّهَا شَيْئًا أَشْهَدُ لَسَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «مَنْ أَخَذَ شِبْرًا مِنَ الأَرْضِ ظُلْمًا، فَإِنَّهُ يُطَوَّقُهُ يَوْمَ القِيَامَةِ مِنْ سَبْعِ أَرَضِينَ» قَالَ ابْنُ أَبِي الزِّنَادِ، عَنْ هِشَامٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: قَالَ لِي سَعِيدُ بْنُ زَيْدٍ، دَخَلْتُ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ-[ر ۲۳۲۰] (۳)

تراجم رجال

عبیدبن اسماعیل: دا عبید بن اسماعیل بهاری کوفی رحمه الله دې. ددوی تذکره کتاب الحیض باب نقض المرأة شعرها...... په ذیل کښې راغلې ده.(۴)

ابواسامه: دا ابواسامه حماد بن اسامه بن زید کوفی رحمه الله دې. ددوی تفصیلی حالات کتاب العلم باب فضل من علم وعلم کښې تیرشو.(۵)

هشام: دا هشام بن عروه بن زبیربن عوام اسدی رحمه الله دې.

ابیه: دا عروه بن زبیربن عوام رحمه الله دې. ددې دواړو حضراتو تذکره بدء الوحی دویم حدیث کښې اجمالاً او کتاب الایمان باب أحب الدین إلی الله أدومه کښې تفصیلاً تیرشوی دی.(۶)

سعیدبن زیدبن عمرو بن نفیل: دا صحابی رسول صلی الله علیه وسلم حضرت سعید بن زیدبن عمرو بن نفیل عدوی رضی الله عنه دې.(۷)

په حدیث کښې ذکرشوې واقعې خلاصه: په دې حدیث کښې چه د کومې واقعې ذکر دې دهغې

---

۱) کشف الباری: ۲۲۵/۲.

۲) کشف الباری کتاب العلم: ۲۳۲/۳-۲۲۷ کتاب المغازی: ۴۲۵ و کتاب التفسیر: ۲۶۵.

۳) قوله: عن سعیدبن زید: الحدیث: مرتخریجه کتاب المظالم باب إثم من ظلم شیئا من الأرض رقم: ۲۴۵۲.

۴) کشف الباری کتاب الحیض: ۳۹۸.

۵) کشف الباری: ۴۱۴/۳.

۶) کشف الباری: ۲۹۱/۱، ۴۳۶/۲-۴۳۲.

۷) ددوی د حالاتو دپاره اوګورئ: کتاب الجنائز باب غسل المیت وضوئه بالماء.......

تفصیل کتاب المظالم کښې راغلې دې.[1]

دکوم خلاصه چه داده. د مشهور صحابی حضرت سعید بن زید رضي الله عنه خلاف اروی بنت انیس نومې یوې ښځې دا دعوی اوکړه چه حضرت سعید بن زید رضي الله عنه دهغې نه زمکه په زور اخستې وه. اومقدمه د مشهور اموی حکمران مروان بن الحکم چه هغه وخت دمدینې ګورنر وو په عدالت کښې پیش کړه. دمروان په وړاندې چه کله حضرت سعید بن زید رضي الله عنه پیش شو نو په دغه موقع باندې هغه ارشاد اوفرمائیلو چه زه د دغه ښځې حق څنګه ګیرولې شم؟ حالانکه ما د نبی کریم دا مبارک ارشاد اوریدلې دې چه حضورپاک فرمائیلی وو چه کوم سړې د چانه یو لیشت ځائې هم ګیر کړې غصب نې کړې په هغې باندې ناحق قبضه کوی نو د قیامت په ورځ به هغه ته د اووه زمکو طوق وراغوستلې شی دومره سخت وعید اوریدو نه پس ښه ده څنګه زه داسې کولې شم؟

ددې نه پس حضرت سعید بن زید رضي الله عنه خپله زمکه هم دهغه ښځې دپاره پریخوده اودهغې خلاف نې بددعا اوکړه. الله تعالی د دغه ښځې خلاف د حضرت سعید بن زید رضي الله عنه دعا قبوله کړه.[2]

قوله: قال أبوالزناد: عن هشام عن أبيه، قال: قال لي سعيد بن زيد: دخلت على النبي صلى الله عليه وسلم.

دمذکوره تعلیق مقصد اوتخریج: ددې تعلیق مقصد صرف داخودل دی چه دحضرت عروه بن زبیر رحمه الله دحضرت سعید بن زید رضي الله عنه سره ملاقات ثابت دې اوهغوی پخپله د دوی نه داحدیث اوریدلې دې. علامه عینی رحمه الله فرمائی: «وأراد البخاري بهذا التعليق بيان لقاء عروة سعيداً، وتصريح سماعه منه الحديث المذكور»[3]

اوددې تعلیق متعلق حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه دا روایت موصولاً ماته نه دې ملاؤشوې.[4]

د باب رومبې دویم او څلورم حدیث مناسبت خو ترجمة الباب سره بالکل واضح دی چه په دې ټولو کښې په صراحت سره د اووه زمکو ذکردې البته د باب دریم حدیث (حدیث ابوبکره) کښې لفظ الأرض مفرد راغلې دې. دغه شان داحدیث د ترجمة الباب مطابق نه دې چه د آسمانونوخو دلته د متعدد کیدو ذکر شته لیکن دزمکې دپاره دمفرد صیغه استعمال کړې شوې ده.

جوابات: چنانچه حضرت ګنګوهی رحمه الله خو دا ونیلی دی چه الأرض کښې الف لام د جنس دپاره دې لهذا د ارضین تعدد به راؤخی یا ددې طرف ته اشاره دپاره دې چه ارض نه مراد معهود یعنی جمع ده.

① علامه عینی رحمه الله هم دغه فرمائیلی دی چه سره ددې چه دلته ذکرشوې لفظ الأرض دې مګر مراد ترې نه سبع ارضین دې.[5]

② علامه قسطلانی رحمه الله فرمائی چه د ابن عساکر په نسخه کښې لفظ ارضین جمع سره دې (حاشیه کښې هم ددې ذکر دې) بل حضرت ګنګوهی رحمه الله هم فرمائی چه که روایت دجمع والا دې نومناسبت

---

[1]) صحیح البخاري: کتاب المظالم باب إثم من ظلم شیئا من الأرض رقم: ۲۴۵۴.
[2]) عمدة القاري:۱۱۴/۱۵فتح الباری:۲۹۵/۶وشرح القسطلانی: ۲۵۶/۵.
[3]) حواله جات بالا، والتوضیح: ۲۶/۱۹.
[4]) هدی الساري:۴۸.
[5]) عمدة القاري: ۱۱۳/۱۵.

بالکل ښکاره دي. [1] لیکن دویم احتمال ضعیف دې. دا په اختلاف نسخ باندې محمول کول لې شان گران دی ځکه چه هم دغه روایت امام بخاری رحمه الله هم په دې سند سره مغازی کښې هم نقل کړې دې. په دې کښې لفظ ارض مفرد واقع شوې دی. [2]

③ حافظ ابن کثیر رحمه الله فرمانی چه ددې حدیث ذکرکولوسره امام بخاری رحمه الله خپل مراد اومقصد په یومختلف تعبیرسره اداکړې دې. او آیت مبارك ﴿ اَللّٰهُ الَّذِیْ خَلَقَ سَبْعَ سَمٰوٰتٍ وَّمِنَ الْاَرْضِ مِثْلَهُنَّ ﴾ مضمون مؤکد اوثابت فرمانیلودپاره داحادیث ذکرکړې دې چه لکه په کال کښې دولس میاشتې دی او د دولسو میاشتو دا عدد دهغه ورځ نه دې په کومه ورځ چه الله تعالی زمکه اوآسمان پیدا کړل. مګر په جاهلیت کښې د خلقو د شرارت د وجې نه دا میاشتې وړاندې روستو شوې وې او اوس دامیاشتې دوباره واپس راؤګرځیدې او په خپل اصلی اوصحیح ترتیب باندې راغلی دی. دغه شان دا اووه زمکې هم د اووه آسمانونو په شان په عدد کښې مطابق دی لکه د شروع ورځې نه اووه آسمانونه دی دغه شان زمکې هم دهغه ورځ نه اووه دی. چنانچه د کال د دولسو میاشتو مطابقت مطابقتِ زمانی دې اود آسمان او زمکې د عدد مطابقت مطابقتِ مکانی دې. والله اعلم بالصواب. [3]

۳-بَاب: فِی النُّجُومِ

ماقبل سره مناسبت: دالله تعالی د مخلوقاتو ذکر د شروع نه راروان دې. په سابقه باب کښې د زمکو تخلیق بیان کړې شوې وو اودا باب د ستورو په بیان کښې دې. ستوری هم دالله تعالی د مخلوق نه یو مخلوق دې.

دَنجوم لغوی او اصطلاحی تحقیق: نجوم د نجم جمع ده. هر هغه څیز چه ظاهروی یا د زمکې نه راټوکیږی هغې ته نجم ونیلی شی. چونکه مختلف نباتات کوم چه د زمکې نه د زیلو په شکل کښې راټوکیږی مثلاً کدو تورئی وغیره په دې باندې هم د نجم اطلاق کیږی. د حماسی شعر دې:

ولوأنی أشاء لکنت منه   مکان الفرقدین من النجوم [4]

په دې شعر کښې نجوم په یومعنی نبات الارض دې. او ستوری هم چونکه د دنیا په آسمان باندې ښکاره کیږی په دې وجه دې ته نجم ونیلی شی. [5]

او اصطلاحاً نجوم دهغه اجرام سماویه د پاره ونیلې شی چه په آسمان باندې ښکاری. داخپل ګلګ مادی وجود لری. ددې رڼا ذاتی وی لکه نمر چه هغه هم د یواوسط درجې ستورې دې. چنانچه دا اجرام بذات خود د رڼا او حرارت منبع اومرکز دی اودوی ته د بل وجودنه اکتساب نور اوحرارت ضرورت نه وی. په آسمان باندې یو بل څیز هم وی کوم ته چه سیاره وائی. د سیارو رڼا ذاتی نه وی

---

[1] الکنزالمتواری: ۱۲۷/۱۳شرح القسطلانی: ۲۵۵/۵صحیح البخاری (قدیمی): ۴۵۴/۱.

[2] صحیح البخاری کتاب المغازی باب حجة الوداع رقم: ۴۴۰۶.

[3] البدایة والنهایة: ۴۲/۱شرح القسطلانی: ۲۵۵/۵والکنزالمتواری: ۱۲۸/۱۳-۱۲۷.

[4] دیوان الحماسه لأبی تمام: ۳۳ قال بعض بنی أسد طبع قدیمی.

[5] حدیث شریف کښې دَ نبی کریم ﷺ دَ ولادت باسعادت باره کښې راغلی دی. (هذا إبان نجومه، أی:ظهوره..تاج العروس مادة:ن،ج،م. بل اوګورئی تاریخ الخمیس فی إحوال أنفس النفیس: ۳۳۹/۱وأعلام النبوة: ۱۹۸/۱والروض الأنف للسهیلی: ۳۰/۲ذکر الرسول صلی الله علیه وسلم ینتشر، وسمط النجوم العوالی للعصامی: ۳۱۶/۱.

بلکه داد نمر نه اکتساب نور او حرارت کوی لکه سپوږمئی. د ستورو په مقابله کښې سیارې ډیرې کمې دی. تراوسه پورې د تحقیق مطابق د سیارو تعداد ۱۷۰۰ دې خو ستوری کوم ته چه ثوابت هم ونیلی شی د سیارو نه په کرورونو زیات دی.[۱]

ستوری متحرک دی که ساکن؟ : پخوانی حکماء او یونانی فلاسفه وغیره خیال هم دغه وو چه دا ستوری په آسمانونو کښې ور خښ شوی دی په دې کښې حرکت نشته صرف هم سکون دې په یوځائی ولاړ دی. لیکن د بعض فلاسفه جدید او ماهرین فلکیات دا ونیلی دی چه دا ستوری په آسمان پورې انختی نه دی بلکه په حرکت کښې دی. د قرآن کریم نه هم دغه ثابتیږی. ارشاد ربانی دې: ﴿كُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ﴾[۲] چه دا ټول اجرام فلکی په حرکت کښې دی فضاء کښې ګرځی راګرځی.

دلته لفظ کل د جمع دپاره دې دې نه مراد ټول ستوری سره د نمر او ټولې سیارې سره د سپوږمئی. سره ددې چه آیت مبارک کښې لفظ کل ضمیر شمس او قمر طرف ته راجع دې. خودې نه مراد ټول ستوری او سیارې دی. علامه نسفی رحمه الله مدارک کښې فرمائی: ﴿وَكُلٌّ﴾ التنوين فيه عوض عن المضاف إليه،أي: وكلهم،والضمير للشموس والأقمار.[۳] حضرت موسی روحانی بازی رحمه الله هم دا اختیار کړې دې.[۴]

اولکه څنګه چه مونږ اوس اوخودل چه د نن صباجدید تحقیق هم دغه دې.

یواعتراض اودهغې جواب: په قرآن کریم کښې چه دا الله تعالی ارشاد فرمانیلې دې ﴿وَلَقَدْ زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحَ وَجَعَلْنَاهَا رُجُومًا لِّلشَّيَاطِينِ وَأَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابَ السَّعِيرِ﴾[۵] یعنی تحقیق مونږ ښائسته کړې دې آسمان ددنیا ، چه د انسانانو د نظرونو مخکښې دې پرقیدونکی چراغونو سره اودا جوړ کړل مونږ د غورزولو ویشتلو ذریعه د پاره د شیطانانو.... دې نه خو هم دا معلومیږی چه دا اجرام فلکی ددنیا آسمان سره انختی دی. اوچه کله دا انختی وی نو لامحاله په حرکت کښې به نه وی؟ خو تاسو دې ته متحرک وایئی.

ددې اشکال جواب دادې چه د دنیا آسمان ښائسته کولو دپاره دا ضروری نه دی چه ستورې په آسمان کښې دننه یا ددې دپاسه لګیدلې وی بلکه تزیین په دې صورت کښې هم صادق دې چه ستوری د آسمان نه ډیر ښکته په خلا کښې وی. لکه چه په جدید تحقیق سره ددې مشاهده کیږی دا ددې منافی دې او د آیاتونو په مینځ کښې هیڅ تعارض هم نشته.

په اصل کښې هرکس اوناکس د فلکیات دا باریکو باندې نه شی پوهیدلې. چنانچه په آیت مبارک کښې د عام انسانی نظر اعتبار کړې شوې دې چه په کتلو کښې هم داسې معلومیږی لکه چه دا د دنیا د آسمان ستوری دی په حقیقت کښې داسې نه دی دا ستوری د آسمان نه ډیر ښکته په خلا کښې ګرځی.[۶]

---

[۱]) الهيئة الكبرى: ۸۱/۱فصل فى بيان تقسيم الكواكب وفهم فلكيات: ۱۸۸-۱۸۲ملخصاً.

[۲]) سورت يس:۴۰.

[۳]) تفسير النسفى المسمى بمدارك التنزيل وحقائق التأويل: ۱۰۵/۳سورة يس، وفهم فلكيات: ۲۴۳.

[۴]) الهيئة الكبرى: ۸۵/۱-۸۱ فصل فى بيان تقسيم الكوكب.

[۵]) سورت الملك:۵.

[۶]) دنور تفصيل دپاره اوګورئی معارف القرآن ديوبندى: ۵۱۹/۸وكاندهلوى: ۱۸۸/۸-۱۸۵.

په شياطين باندې كوم يوځيز ورغورزولې شي؟: ددې نه پس په دې خبره باندې پوهه شنې چه په آيت مبارك كښې دا هم فرمائيلې شوى دى چه دا ستورى پټ په پټه د آسمانى خبرو په لټون كښې راتلونكى شيطانانو باندې ورغورزولې او ويشتلې شى. او هغوى دغه شان د آسمان نه لرې كولې شى. پورته دا خبره عرض كړې شوې ده چه ستورى كلك وى او هغې ته ثوابت ونيلى شى. ددې مضمون په تفسير كښې حضرت مولانا عبدالمالك كاندهلوى رحمه الله فرمائى:

دلته آيت كښې ﴿وَجَعَلْنَاهَا﴾ ضمير جنس مصابيح طرف ته راجع دې نه چه عين مصابيح طرف ته. حافظ ابن كثير رحمه الله (۱)فرمائى: دا ددې دپاره چه شيطانانو باندې دا ستورى نه شى غورزولې كوم چه په آسمان باندې دى. نواصل دادې چه لفظ مصابيح يا كوكب اونجوم هغه ستورو دپاره ونيلى شى كوم چه په آسمان باندې دى اوهغه پړق او شعاګانوته هم ونيلى شى كوم چه ستورو سره دى. هم دغه پړق او شعاګانې ماتيږى او هم دغه ورغورزولې شى. د زمكې نه كوم د لوګى والامادې چه اوچتيدو سره فضاكښې پورته خيژى نو كره نار ته نيزدې رسيدو سره په هغې كښې اور لګى اوهغه داسې معلوميږى لكه چه لګيدلې شغله ويشتلې شى (دې ته شهاب ونيلى شى) دا د پړقيدونكو ستورو په شان وى په دې وجه دا هم د كواكب او نجوم د جنس نه شمير كړې شوى مګر دا ټول د الله تعالى په حكم سره كيږى. كوم د لوګى والامادې ته چه الله تعالى په خپل حكم سره د ګرځيدو او خوريدو حكم وركوى هم هغه به داسې كيږى ګنى نه كيږى. يعنى ددې دا ماتيدل اوخوريدل پخپله ددې طبعى تقاضا نه ده اوچونكه داهم دستورو يوقسم شان شو په دې وجه د شليدو نه پس په زمكه باندې نه پريوځى. حالانكه د دوى طبعى راتګ (د كشش ثقل دقانون په رڼرا كښې) د زمكې طرف ته كيدل پكاروو بلكه ديوطرف نه بل طرف ته داسې شيندلې شى لكه چه چا ويشتلې وى.(۲)

دترجمة الباب مقصد: حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله فرمائى چه د ترجمة الباب سياق او ددې لاندې كوم څه چه مؤلف رحمه الله درج كړى دى ددې نه په ظاهره دا معلوميږى چه د ستورو دتخليق نه كوم معتبر مقاصد د شريعت نه ثابت دى هغه بيانول دى. بل په دې ستورو كښې چه كوم څه مخترعين اومبتدعين دخپل طرف نه خبرې پيداكړى دى په هغې باندې رد كول دى.(۳)

وَقَالَ قَتَادَةُ: ﴿وَلَقَدْ زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحَ﴾/الملك:۵/: خَلَقَ هَذِهِ النُّجُومَ لِثَلَاثٍ: جَعَلَهَا زِينَةً

---

(۱) قال ابن كثير الدمشقى رحمه الله: عاد الضمير فى قوله ﴿وَجَعَلْنَاهَا﴾ على جنس المصابيح، لا على عينها، لأنه لا يرمى بالكواكب التى فى السماء، بل بشهب من دونها، وقد تكون مستمدة منها. والله أعلم. تفسير ابن كثير، سورة الملك، الآية:۵. وللاستزادة انظر التفسير الكبير للإمام الرازى: ۱۰۴/۲۶-۱۰۸ الصافات:۶-۱۰

(۲) معارف القرآن كاندهلوى:۱۸۴/۸سورت الملك. حضرت مفتى محمدشفيع رحمه الله ددې آيت مبارك لاندې ليكى اوستورى د شيطانانود دفع كولودپاره سكروټې جوړولو مطلب داكيدې شى چه د ستورونه يوه ماده آتيشن دهغوى طرف ته پريخودلې شى، ستورى په خپل ځائى پاتې شى. دعوامو په نظركښې چونكه دا شغله دستورو په شان حركت كونكى ښكارى په دې وجه دې ته ستورى ماتيدل او په عربى كښې انقضاض الكواكب وائى (قرطبى: ۲۱۱/۱۸)، معارف القرآن: ۵۱۷/۸-۵۱۸. امام خازن رحمه الله فرمائى: (فإن قلت: جعل الكواكب زينة للسماء يقتضى بقاءها، وجعلها رجوما للشياطين يقتضى زوالها، فكيف الجمع بين الحالتين؟) قلت: قالوا: إنه ليس المراد أنهم يرمون بإجرام الكواكب، بل يجوز أن تنفصل من الكواكب شعلة، وترمى الشياطين بتلك الشعلة، وهى الشهب، مثلها كمثل قبس يؤخذ من النار، وهى على حالها. تفسير الخازن: ۳۱۹/۴سورة الملك:۵.

(۳) الكنز المتوارى:۱۲۸/۱۳.

لِلسَّمَاءِ، وَرُجُومًا لِلشَّيَاطِينِ، وَعَلَامَاتٍ يُهْتَدَىٰ بِهَا، فَمَنْ تَأَوَّلَ فِيهَا بِغَيْرِ ذَٰلِكَ أَخْطَأَ، وَأَضَاعَ نَصِيبَهُ، وَتَكَلَّفَ مَا لَا عِلْمَ لَهُ بِهِ.

او حضرت قتاده رحمه الله (۱) د آيت مبارك ﴿وَلَقَدْ زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحَ﴾ په تفسير كښې فرمائى چه الله تعالى دا ستورى د دريو مقاصدو دپاره پيدا كړى دى. ددې په ذريعه نى آسمان له ښائست ور كړو، د شيطانانو دفع كولو دپاره ئى ذريعه جوړ كړل او داسې نشانې ئى جوړ كړل د كوم په ذريعه چه لار خودنه اوكړې شي. نو كوم كسان چه ددې دريو مقاصدونه علاوه ددې كوم تاويل كوى نو هغه به يقيناً خطاكاروى. د خپل آخرت نصيب به ضائع كونكې وى او ددې د معلومولو دپاره به بې ځايه تكلف كوى د كوم چه هغه ته علم نه وى.

د قتاده رضى الله عنه د اثر مقصد: حضرت قتاده چه د تخليق نجوم كوم فوائد په دې عبارت كښې ذكر كړى دى په هغې كښې خو په دوو باندې تفصيلى خبره په تيرو صفحاتو كښې شوې ده. خو ددې ستورو دريمه فائده ذاده چه ددې په ذريعه په سفر كښې لارخودنه كيدې شى. چنانچه د زمكې څيزونه صرف د لارو علامتونه نه دى بلكه د خوشې تشې صحراګانو بيابانونو دريابونو سمندرونو اوګرو ځنګلو كښې ستورى هم د لارو علامتونه دى چه قافلې د دوى په ذريعه روانې وى. د سمت طرف او لارو پته دستورو په ذريعه لګى. كه چرې دا علامتونه نه وونو ډير مشكلات به پيښيدل. خاص كر د نن صبا جديد خلائى دور كښې ددې اهميت ډيرزيات دې.. د لونى لونى لوګى والاجهازونو د كپتانانو اسره هم دغه قطب نما (كمپاس) وى چه قطب ستورى. سبحان الله الخالق العلام (۲) سمت او طرف متعين كوى. (۳) خلاصه دا شوه چه الله تعالى دا ستورى د دريو مقاصدو دپاره پيدا كړى دى. ددې نه علاوه كه څوك په دې كښې تاويلونه كوى نو هغه خطاكار دې او بې ځايه تكليفونه اوچتوى. ددې نه د حضرت قتاده مقصد په نجوميانو باندې رد كول دى چه دستورو په ذريعه نيك بختى او بدبختى معلوموى. (۴)

د حضرت قتاده رحمه الله دا اثر دلته مختصراً نقل كړې شوې دې. ددې نور تفصيل عبدبن حميد په دې الفاظوسره نقل كړې دې: ((إن ناساً جهلة بأمر الله قد أحدثوا فى هذه النجوم كهانة: من غرس كذا كان كذا، ومن سافر بنجم كذا كان كذا، ولعمري ما من النجوم نجم إلا ويولد به الطويل والقصير، والأحمر والأبيض، والحسن والدميم، وما علم هذه النجوم وهذه الدابة وهذا الطائر شيء من الغيب)) (۵)

يعنى څه خلق چه د الله تعالى دامر نه بې خبره دى هغوى دا ستورى د كهانت ذريعه جوړه كړى دى. كله وائى چه د فلانكى ستورى د راختو په وخت چه كومه ونه (بوټى) اولګولې شى هغه ته به دا دا فائده وى او كله وائى چه څوك د فلانكى ستورى د راختو په وخت سفر كوى هغه سره به دا معامله كيږى وغيره وغيره. په خدائې ستورو كښې هريو ستورى سره اوږده هم پيدا كيږى ښكته قد والا هم

---

(۱) دَدوى حلات كشف البارى كتاب الإيمان: ۳/۲ باب الإيمان أن يحب لأخيه ....، كښې تير شوى دى.

(۲) قطب ستورې (Polaris) هميشه دَ شمال طرف ته وى د دې په امداد سره دَ طرفونو پيژندل په آسانتيا سره كيږى. په صحراګانو اوسمندرونو كښې دَ مسافرو لارخودنه كوى ددې دَ زمكې نه فاصله ۴۶۶ نورى كاله ده. دا د نمر نه ۱۶۳۰ درجې زيات روښانه دى. فهم فلكيات ۲۱۱ دَستورو فاصلې نورى كال

(۳) ملخصاً وبتصرف يسير من تفسير ماجدي، سورة النحل: ۷۷۵/۲ النحل: ۱۶.

(۴) قال الإمام الكشميرى رحمه الله تعالى: أما النحوسة والبركة، فإنها أهون على الله من ذلك. كيف! وأنها مسخرة تصعد وتغرب، تغيب وتشرق، وتدور كل ساعة كالخدام، فهى أصغير على الله من أن تكون فيها النحوسة والبركة. نعم، يعلم من القرآن أن فى السموات دفاتر، وفيها تدابير أيضا، وإليه أشار البخارى من قوله: فمن تأول فيها بغير ذلك أخطأ. فيض البارى: ۳۰۴/۴.

(۵) فتح البارى: ۲۹۵/۶ والكنز المتوارى: ۱۲۸/۱۳ وعمدة القارى: ۱۱۵/۱۵.

پيدا كيږي سره هم او سپين هم، ښه صورت والا او بدصورت هم. نودې ستورو دې خاورو او دې مرغو ته د غيب څه خبر دې؟ (تولې اټكلي خبرې دى د كومې چه هيڅ حقيقت نه وى).

دَمذكوره اثر تخريج: دا اثر عبدبن حميد رحمه الله په خپل تفسير كښې يونس عن شيبان عن قتادة په طريق سره د سورة النحل كلمه ﴿وَعَلَامَاتٍ﴾[1] دتفسير لاندې نقل كړې ده.[2]

دَمذكوره اثر ترجمة الباب سره مناسبت: دحضرت قتاده رحمه الله ددې اثر مناسبت ترجمة الباب سره واضح دې چه په دې كښې دتخليق نجوم حكمتونه او فوائد بيان كړې شوى دى او په نجوميانو باندې رد كړې شوې دې.

دداؤدى اعتراض اودَحافظ صاحب جواب: علامه داؤدى رحمه الله دلته دحضر قتاده رحمه الله د قول په دې جمله ((أخطأ وأضاع نفسه)) باندې اعتراض كولو سره وئيلى دى چه دلته د حضرت نه تسامح شوې دې ددې په ځائې هغوى له داسې وئيل پكارو ((قائل ذلك كافر)) چه داسې عقيده لرونكې خو كافر دې.[3] حافظ صاحب رحمه الله فرمائى چه څوك داسې عقيده اولرى نو دهغه كفر متعين نه دې بلكه دلته دوه خبرې دى: ① د چا دا عقيده لرل چه ستورى مؤثر بالذات دى او په امور كائنات كښې تصرف لرى. دا كفردې. ② په زمكه باندې ښكاره كيدونكې يوه معامله باندې كه چرې ستورې په ښنه كړې شى چه د ستورو په اؤختو راؤختو سره دا بدلونونه واقع كيږى نودا د كفر عقيده نه ده.[4] لكه چه موسمياتو والاچه د مختلفو حسابونو او آلاتو په ذريعه سره كله د باران اوكله د واؤرې وريدو يا د نورو موسمى بدلون اطلاع وركوى كه دا مؤثر بالذات نه ګنړلې شى نو كفر نه دې.[5] په دې باره كښې به نور تفصيل ان شاء الله كتاب الاستسقاء كښې راځى.

دَعلم نجوم باره كښې احاديث: خطيب بغدادى رحمه الله ذم النجوم كښې دحضرت عمر رضي الله عنه نه مرفوعاً نقل كړې دى: ((لاتسألوا عن النجوم))[6] يعنى د ستورو باره كښې پوښتنه كونكى مه كړځئ. دحضرت على رضي الله عنه نه روايت دې: ((نهى رسول الله صلى الله عليه وسلم عن النظر فى النجوم))[7] يعنى حضورپاك صلى الله عليه وسلم د ستورو باره كښې غور اوفكر نه منع كړې ده. د حضرت ابن مسعود رضي الله عنه نه روايت دې چه حضورپاك

---

[1] سورت النحل:١٦.

[2] فتح البارى: ٢٩٦/٦عمدة القارى: ١١٥/١٥.

[3] فتح البارى: ٢٩٥/٦والتوضيح: ٢٧/١٩.

[4] حواله جات بالا، وعمدة القارى: ١١٥/١٥.

[5] وفى كتاب الأنوار لأبى حنيفه: المنكر فى الذم من النجوم نسبة الأمر إلى الكواكب، وأنهاهى المؤثرة، فأما من نسب التأثير إلى خالقها، وزعم أنه نصيبها أعلاما، وضربها آثارا على ما يحدثه، فلا جناح عليه. عمدة القارى:١١٥/١٥وكذا انظر الأنواء فى مواسم العرب لابن قتيبة الدينورى: ٢٠-٩١معنى العرب فى نسبة المطر إلى النوء.

[6] التوضيح: ٢٧/١٩والفردوس للذيلمى: ٦٤/٥رقم: ٧٤٧٠.

[7] التوضيح:٢٨/١٩والضعفاء الكبير:٥٠/٢رقم: ٤٨٠والكامل لابن عدى: ٤٢/٤-٤١ رقم: ٦٥٣

فرمائی: «إذا ذکر أصحابي فأمسکوا، وإذا ذکر النجوم فأمسکوا، وإذا ذکر القدر فأمسکوا»[۱] د نورو صحابه کرامو نه هم داشان احادیث نقل دی. [۲]مشهور عباسی خلیفه مامون رشید قول دې چه دوه علوم داسې دی په کوم کښې چه ما ډیره دلچسپی واخستله اود هغې د ژوروالی پورې لاړم مګر هغه مې صحیح اونه موندل، یو علم نجوم او بل علم سحر.[۳]

قوله: وقال ابن عباس: ﴿هشیما﴾: متغیرا: د ﴿هشیما﴾ په ذریعه د قرآن کریم آیت ﴿فَأَصْبَحَ هَشِيمًا تَذْرُوهُ الرِّيَاحُ﴾[۴]. اشاره فرمائیلې ده، د حضرت ابن عباس ﷺ تفسیری قول کولو سره مصنف رحمة الله علیه ددې لفظ وضاحت کول غواړی چې ددې ﴿هشیما﴾ معنی متغیر او بدل شوې ده[۵].

او ابوعبیده رحمه الله ددې لفظ معنی یابسامفتتا سره کړې ده. دا چونکه د وښو صفت دې په دې وجه به دلته ددې معنی وی اوچ واښه کوم چه هوا اخوادیخوا الوزوی.[۶]

دمذکوره اثر تخریج: حافظ رحمه الله فرمائی چه ماته موصولاً ددې طریق نه دې ملاؤ شوې خو اسماعیل بن ابی زیاد رحمه الله په خپل تفسیر کښې دا قول د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه روایت کړې دې.[۷]

قوله: والأب: ما یأکل الأنعام: په دې عبارت کښې آیت مبارک ﴿وَفَاكِهَةً وَأَبًّا﴾[۸] طرف ته اشاره کړې شوې ده. اود الأب تفسیرئی کړې دې. داتفسیری جمله هم د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما ده. چنانچه دهغوی په قول الأب هغه څیز ته وائی کوم چه څناور خوری. هسې په لغت کښې الأب شنه یا اوچ وښوته وائی.[۹] بعض حضراتو فرمائیلی دی چه د الأب په څناورو کښې هم هغه درجه ده کوم چه د فواکه (میوو) په انسانانو کښې ده.[۱۰]

دَ مذکوره اثر تخریج: دحضرت ابن عباس رضي الله عنهما دا تفسیری اثر ابن ابی حاتم رحمه الله د عاصم بن کلیب عن أبیه په طریق سره په خپل تفسیر کښې ذکر کړې دې. په هغې کښې دی: «الأب: ما أنبتت الأرض مما تأکله الدواب، ولا یأکله الناس»[۱۱]

قوله: والأنام: الخلق: په دې کښې امام بخاری رحمه الله د آیت مبارک ﴿وَالْأَرْضَ وَضَعَهَا لِلْأَنَامِ﴾[۱۲]

---

[۱] رواه الطبرانی فی الکبیر: ۱۹۸/۱۰ رقم: ۱۰۴۸۰ وأبونعیم فی الحلة: ۱۸۰/۴.
[۲] دتفصیل دپاره اوګورئی تعلیقات التوضیح: ۲۸/۱۹.
[۳] التوضیح: ۲ی۹/۱۹.
[۴] سورة الکهف: ۴۵
[۵] عمدة القاری: ۱۱۵/۱۵
[۶] فتح الباری: ۲۹۵/۶ ومجاز القرآن: ۴۰۵/۱ سورة الکهف.
[۷] حواله بالا، وعمدة القاری: ۱۱۵/۱۵ والتوضیح: ۳۰/۱۹ وتغلیق التعلیق: ۴۹۰/۳.
[۸] سورت عبس: ۳۱.
[۹] القاموس الوحید مادة: الأب.
[۱۰] التوضیح: ۳۰/۱۹.
[۱۱] حواله بالا، عمدة القاری: ۱۱۵/۱۵ وفتح الباری: ۲۹۶/۶ وتغلیق التعلیق: ۴۹۰/۳.
[۱۲] سورت الرحمن: ۱۰.

طرف ته اشاره كولوسره د لفظ انام تفسير بيان كړې دې. مذكوره تفسير هم د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه نقل دې چه لفظ انام په معنى خلق يعنى مخلوق دې. دا د على بن ابى طلحه رحمه الله طريق دې خو د سماك عن عكرمه په طريق سره حضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه ددې لفظ معنى الناس نقل ده. اوس به په دواړو كښې د عموم خصوص نسبت پيدا شى. يعنى ناس خاص دې او خلق عام دې. او د حضرت حسن بصرى رحمه الله په طريق سره الأنام معنى الجن والانس بيان كړې شوې ده. او د حضرت شعبى رحمه الله نه روايت دې چه هر ژوندى څيز ته انام وائى.(١)

د مذكوره اثر تخريج: د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما دا اثر هم ابن ابى حاتم د على بن ابى طلحه رحمه الله په طريق سره موصولاً نقل كړې دې.(٢)

قوله: (برزخ): حاجب: په دې كښې آيت مبارك ﴿بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَّا يَبْغِيَانِ﴾ (٣) لفظ برزخ طرف ته اشاره ده او د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه ددې تفسير حاجب نقل كړې شوې دې. د كوم معنى چه حائل او بنديز دې. د آيت مطلب دادې چه نمكين او شيرين دواړو په مينځ كښې يو نه ښكاريدونكې قدرتى بنديز دې چه دواړه قسم اوبه په خپل مينځ كښې يوځائى كيدو ته نه پريږدى.(٤)

اكثر په نسخ بخارى كښې هم دغه شان حاجب دې خو د مستملى او كشميهنى په نسخو كښې حاجز دې. يعنى د باء موحده په ځائى زاء معجمه دې. معنى د دواړو تقريباً هم يوه ده.(٥)

د مذكوره اثر تخريج: په دې عبارت كښې آيت مبارك ﴿وَجَنَّٰتٍ أَلْفَافًا﴾ (٦) تفسير كړې شوې دې چه په اصل كښې د حضرت مجاهد رحمه الله تفسيرى كلام دې چه الفافا په معنى د ملتفة دې. د كوم معنى چه ګڼړ او ډيره ده. د آيت ترجمه ده "او ګڼړ باغات".(٧)

د الفاف تحقيق: د الفاف واحد څه دې؟ په دې كښې د اهل لغت اختلاف دې. د ابن الملقن رحمه الله په قول ددې واحد لف دې. خو د يو قول مطابق ددې واحد لفيف دې. ليكن امام كسائى رحمه الله دا جمع الجمع ګرځولې دې. امام ابوجعفر طبرى رحمه الله فرمائى چه د اهل عربيت د الفاف په مفرد كښې اختلاف دې. بعض نحاة بصره ددې مفرد لف ګرځوى او بعض نحاة كوفه لف او لفيف دواړو ته مفرد وائى.
نور فرمائى چه الفاف هم جمع ده او ددې مفرد لف هم جمع ده. چنانچه وائى جنة لفاء او جنات لف. بيا د لف جمع الفاف ده څكه چه د عربو نه دا خبره نه ده اوريدلې شوې چه هغوى شجرة لف وائى. نو ددې واحد لفاء دې د كوم چه جمع لف ده او د لف جمع الفاف ده. چنانچه هغه جمع الجمع ده. لكه چه د طبرى رحمه الله په نيز هم دغه راجح دې.

قوله: والغلب: الملتفة: په دې كښې آيت مبارك ﴿وَحَدَآئِقَ غُلْبًا﴾ (١) تفسير كړې شوې دې چه ددې

---

(١) التوضيح: ٣٠/١٩ وعمدة القارى: ١١٥/١٥ وفتح البارى: ٢٩٦/٦ وتغليق التعليق: ٤٩٠/٣.
(٢) حواله جات بالا.
(٣) سورت الرحمن: ٢٠.
(٤) ددې آيت مضمون سره متعلق نور تفصيل وړاندې باب نمبر ١٠ كښې راځى.
(٥) عمدة القارى: ١١٦/١٥ وفتح البارى: ٢٩٦/٦ وشرح القسطلانى: ٢٥٦/٥.
(٦) سورت النبأ: ١٦.
(٧) القاموس الوحيد مادة: لف وعمدة القارى: ١١٦/١٥.

معنی ملتفة ده یعنی په یوبل کښې پیوست، ګڼ باغونه، د باب سمع نه غلب الحدیقة معنی ده. د باغ ګڼ کیدل. دا تفسیر هم دحضرت مجاهد رحمه الله نه نقل دی. [2]

ددواړو اثارو تخریج: حضرت مجاهد رحمه الله دا دواړه آثار عبدبن حمید رحمه الله نه ابن ابی نجیح عن مجاهد په طریق سره په خپل تفسیر کښې موصولاً نقل کړی دی. [3]

قوله: ﴿فراشا﴾: مهادا، کقوله: ﴿ولکم فی الأرض مستقر﴾: په دې عبارت کښې آیت مبارک ﴿الَّذِیْ جَعَلَ لَكُمُ الْاَرْضَ فِرَاشًا﴾ [4] د تفسیر طرف ته اشاره فرمائیلې ده چه د فراش معنی مهاد ده او مهاد هوارې او ښکته زمکې ته وائی. بیا ددې معنی د تائید دپاره ئې یوبل آیت پیش کړو ﴿وَلَكُمْ فِي الْاَرْضِ مُسْتَقَرٌّ﴾ [5] چه کومه معنی د مستقر ده هم هغه معنی د مهاد او فراش ده او د مستقر معنی ده د قیام ځائی، ټکانه او مرکز وغیره.

د آیت مبارک مفهوم: د دواړو آیاتونو مفهوم دادې چه منعم حقیقی الله تبارک وتعالی په انسان باندې د خپل انعام او فضل اظهار فرمائی چه مونږ ستاسو دپاره زمکه هواره او نرمه جوړه کړه دې دپاره چه په آسانئی سره اوګرځیدې شئ او خپل معاملات راغونډ کړې شئ. زمکه ښکته پورته جوړه نه کړه چه انسان چرته په سکون سره کیناستې نه شی.

تاسو په خپله خیال اوکړئ که زمکه چرته خړه یا بومبرقنی غونډې ځیز وې په کوم چه کیناستل تلل اوقدم کیخودل ممکن نه وې نود انسان به څه حال وو؟ که زمکه د خپل هیئت په اعتبار سره ګول وه یا چیته وه، بهرحال ددې تعارف د انسان او انسانیت دپاره ددې نه بهتر ممکن نه دی چه دا د انسان د پاره د فرش کار ورکوی او په دې کار باندې هم الله تعالی دا لګولې ده. ﴿فَتَبٰرَكَ اللّٰهُ اَحْسَنُ الْخٰلِقِیْنَ﴾

دمذکوره اثر تخریج: پورته ذکر کړې شوې تفسیر دحضرت قتاده رحمه الله او حضرت ربیع بن انس رحمه الله نه روایت کړې شوې دې هغوی د فراش تفسیر مهاد سره کړې دې. اوامام طبری رحمه الله ددې دواړو دا اثر موصولاً نقل کړې دې. [6]

قوله: ﴿نکدا﴾: قلیلا: په دې عبارت کښې د آیت مبارک ﴿وَالَّذِیْ خَبُثَ لَا یَخْرُجُ اِلَّا نَكِدًا﴾ [7] لفظ نکدا تفسیر ئې فرمائیلې دې چه ددې معنی قلیل او کم ده. ددې لفظ نورې هم معنې راځی لکه بخیل، ډیر کنجوس، بې فیض سړې. ددې جمع انکاد ده. [8]

درباغ لاله روید: دآیت د دې حصې مفهوم دادې چه کومه زمکه خرابه وی نودهغې نه بغیرد ناقص او

---

[1] سورت عبس: ۳۰.

[2] عمدة القاری: ۱۱۶/۱۵ والقاموس الوحید، مادة: غلب.

[3] عمدة القاری: ۱۱۶/۱۵ وفتح الباری: ۲۹۶/۶ وتغلیق التعلیق: ۴۹۰/۳.

[4] سورت البقرة: ۲۲.

[5] سورت البقرة: ۳۶.

[6] عمدة القاری: ۱۱۶/۱۵ فتح الباری: ۲۹۶/۶ وتفسیر الطبری: ۱۲۶/۱ البقرة: ۲۲.

[7] سورت الاعراف: ۵۸.

[8] عمدة القاری: ۱۱۶/۱۵ فتح الباری: ۲۹۶/۶ والقاموس الوحید، مادة: نکد.

خراب نه بل څه نه راوځي. دې نه ورانديې د آيت تکړه داده. ﴿وَالْبَلَدُ الطَّيِّبُ يَخْرُجُ نَبَاتُهُ بِإِذْنِ رَبِّهِ﴾ چه کومه زمکه ښه وی د الله تعالی په حکم سره دهغې شينکي ښه راوځي. حضرت مولانا محمد ادريس کاندهلوی رحمه الله فرمائي: د ښکلې اوپاکې زمکې نه دمؤمن زړه مراد دې اودناکاره او خرابې زمکې نه د کافر زړه مراد دې. او قرآن کريم په منزله د باران رحمت او آب حيات دې. دا باران چه د مؤمن د زړه په زمکه باندې اووريږي نودهغې نه قسما قسم ثمرات او برکات راښکاره کيږي. هغه د قرآن کريم د مواعظ نه ښه فائده اوچته کړه. اود کافر د زړه زمکه شوره وه هغې د باران هدايت نه هيڅ اثر قبول نه کړو. بلکه د هغې نه دکفر اوالحاد ازغنې جهاړې راؤوتلې.

باراں کہ در لطافت طبعش خلاف نيست

در باغ لاله رويد ودر شوره بوم خس[1]

دَمذکوره اثر تخريج: دا اثر ابن ابی حاتم رحمه الله دعلی بن ابی طلحه رحمه الله په طريق سره موصولاً نقل کړې دې چه حضرت ابن عباس رضی الله عنهما فرمائيلی دی: «**هذا مثل ضرب للكفار، كالبلد السبخة المالحة، التي لا تخرج منها البركة**»[2] دغه شان ابن ابی حاتم رحمه الله دسدی رحمه الله په طريق سره نقل کړی د «**النكد: الشيء القليل الذي لاينفع**»[3]

ترجمة الباب سره دَاياتونو مناسبت: قال ابن عباس.... لکه چه تاسو اوکتل چه امام بخاری رحمه الله دلته د ډيرو زياتو آياتونو تفسير ذکرکړې دې. د غريب الفاظو وضاحت ئې فرمائيلې دې مګر مسئله داده چه ددې آياتونو ترجمة الباب سره يعنی نجوم سره څه تعلق نشته دې؟

ددې اشکال څلور جوابات دی: ① علامه سندهی رحمه الله فرمائی لکه چه امام بخاری ددې الفاظ غريبه اوکلمات تفسيريه دلته ځکه ذکرکړې دی چه د دې تعلق سره ددې چه نجوم سره نه دې مګر خلق سره بهر حال شته دې.[4] نجوم هم مخلوق دې اودا څيزونه هم، يعنی واښه زمکه او باغونه وغيره.

② اوعلامه عينی رحمه الله او علامه قسطلانی رحمه الله فرمائی چه د ادنی ملابست د وجې نه مؤلف رحمه الله دا کلمات دخپل عادت موافق د خبرې نه خبره ويستلو سره استطراداً ذکرکړې دی دې دپاره چه فائده کښې اضافه اوشی.[5]

③ اوحافظ ابن حجر رحمه الله مناسبت بالباب دحضرت قتاده رحمه الله د کلام دا زياتوالې اخلې: «**إن ناساً جهلة بأمر الله قد أحدثوا في هذه النجوم....**» نه اخذکړې ده کوم چه شاته دعبدبن حميد رحمه الله په حواله سره تيره شوه چه د يوڅيز تخليق، حسن اوقبيح، طول اوقصر اوتوروالې او سپينوالې کښې د ستورو څه کردار نه وی بلکې د الله تعالی په غوښتلو سره کيږی هر څيز هم هغه پيداکوی. خو بيا هم په قول د حافظ ابن حجر رحمه الله څه کلمات استطراداً ذکرکړې شوی دی.[6]

---

[1] معارف القرآن کاندهلوی: ۱۳۸/۳

[2] فتح الباري: ۲۹۶/۶ وعمدة القاري: ۱۱۶/۱۵.

[3] حواله جات بالا، وتفسير ابن ابی حاتم: ۱۵۰۴/۵.

[4] حاشية السندهی علی البخاری: ۴۵۴/۱ طبع قديمی، والكنز المتواری: ۱۲۸/۱۳.

[5] عمدة القاري: ۱۱۵/۱۵ و إرشاد الساری: ۲۵۶/۵.

[6] فتح الباري: ۲۹۵/۶.

③ حضرت شيخ الحديث محمد زكريا كاندهلوى رحمه الله فرمائى چه زما په نيز داخبره هم كولې كيدې شوه چه سپوږمئى اوستورى د بعض ستورو د ميوو پخولو په هغې كښې ښائست پيدا كولو اوخوند زياتولو كښې لونى او اهم كردار وى دا څه پټ فناه خبره نه ده. حضرت ليكى: «ويمكن عندهذا العبد الضعيف أن يقال: إنه قد تقرر فى محله أن للشمس والقمر وبعض النجوم تأثيرا فى نضج الثمار، واحداث النضارة واللذة فيها، فتأمل، فإنه لطيف» والله اعلم بالصواب.[1]

۴- باب: صِفَةِ الشَّمْسِ وَالْقَمَرِ بِحُسْبَانٍ.

ماقبل سره مناسبت: مخكښنې باب د ستورو سره متعلق وو. د سپوږمئى او نمر تعلق هم د ستورو سره دې. امام بخارى رحمه الله په خاص توګه د نمر او سپوږمئى په جدا باب كښې ذكر كړې دې. ځكه چه په ستورو كښې ددې دواړو يوخاص شان دې. الله تعالى هم ددې دواړو په خاص خصوصيت سره ذكر فرمائيلې دې. چنانچه خپل مختلف نعمتونه شميرلونه پس فرمائى ﴿اَلشَّمْسُ وَالْقَمَرُ بِحُسْبَانٍ﴾[2] ځكه چه د عالم دنيا ټول نظام كارددې دواړو مرهون منت دې اوددوى حركات او شعاګانوسره تړلې دې.

د ترجمة الباب مقصد: امام بخارى رحمه الله د سپوږمئى او نمر كوم صفت د حسبان دې دهغې تفسير كول غواړى چه د حسبان څه معنى ده وغيره وغيره.[3] ددې لاندې به د دواړو اجسام سماويه څه نور صفات هم ذكر كولې شى. لكه څنګه چه به د راتلونكى تفصيلاتو نه معلومه شى.

قَالَ مُجَاهِدٌ: كَحُسْبَانِ الرَّحَى. وَقَالَ غَيْرُهُ: بِحِسَابٍ وَمَنَازِلَ لَا يَعْدُوَانِهَا. حُسْبَانٌ: جَمَاعَةُ حِسَابٍ، مِثْلُ شِهَابٍ وَشُهْبَانٍ.

امام بخارى رحمه الله په دې عبارت كښې د سورت رحمن آيت ﴿اَلشَّمْسُ وَالْقَمَرُ بِحُسْبَانٍ﴾ تفسير كولوسره دوه اقوال نقل كړى دى. يو د حضرت مجاهد رحمه الله او بل د غيره ونيلوسره د نورو حضراتو. د غيره نه مراد ابن عباس رضي الله عنهما دې. د صغانى رحمه الله په نسخه كښې ددې تصريح ده. حربى رحمه الله او طبرى رحمه الله هم په سند صحيح سره د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه هم دغه نقل كړى دى. امام فراء رحمه الله هم په دې دويم قول باندې جزم كړې دې.[4] بهرحال دواړه تفسيرونه صحيح دى او په دې كښې هيڅ فرق نشته دې.

دړومبى تفسير ماحصل دادې چه سپوږمئى اونمر په خپلو خپلو مدارونوكښې داسې روان دى په ګردش كښې دى لكه ميچن چه دوه اړخيزه چليږى اوددې حركت رحوى وى. دا دواړه د خپل مقرردائرې نه انحراف نه كوى. لكه څنګه چه د ميچن دواړه كاڼړى په خپله خپله دائره كښې په حركت كښې وى دمركزنه دهغوى اخوا كيدل ممكن نه وى. حضرت ګنګوهى رحمه الله فرمائى «يعنى بذلك أنهما لا يختلفان عما هو مقرر لهما، كالرحى، لا يمكن دورانها على غير ما معين فى دورانه من القرب والبعد من القطبة».[5]

ددويم تفسير مطلب دادې چه هردواړه اجسام په خپل خپل نظام كښې يو مخصوص حساب اورفتار

---

[1] الكنز المتوارى: ۱۲۹/۱۳.

[2] سورت الرحمن: ۵.

[3] فتح البارى: ۲۹۸/۶ وعمدة القارى: ۱۱۶/۱۵ والكنز المتوارى: ۱۲۹/۱۳.

[4] فتح البارى: ۲۹۸/۶ ومعانى القرآن للفراء: ۱۱۲/۳.

[5] لامع الدرارى: ۳۳۸/۷ والكنز المتوارى: ۱۲۹/۱۳.

سره روان دی. په دوی کښې دهريو يوخاص منزل مقرردې دکوم نه چه هغوی تجاوزنه کوی اونه ئی کولې شی. او حساب هم داسې چه د لاکهونوکرورونو کالونونه دا نظام شمسی اوقمری روان دې. مگر داسې مضبوط حساب چه په دې کښې کله هم د منټ یا سیکنډ فرق نه راخی.
دحضرت مولانا محمدحسن مکی صاحب رحمه الله په تقریر کښې دی چه دلته تشبیه په دې باره کښې ده چه دواړه په يوه طريقه هم په يوځانی (محور) کښې روان دی ددواړو دپاره په دې کښې بدلون ممکن نه دې. والله اعلم. (١)

قوله: حسبان جماعة حساب، مثل شهاب وشهبان: د ابوعبيد رحمه الله قول دې کوم چه هغوی په المجاز کښې ذکر کړې دې. (٢) چه حسبان جمع ده اودې مفرد حساب دې لکه چه د شهاب جمع شهبان راځی. علامه اسماعیلی رحمه الله فرمائی چه کوم خلق دا د حساب نه مشتق کوی نو دهغوی په نيز دا لفظ دوه احتماله لری جمع به وی یا به مصدر وی. (٣)
دعلامه عینی رحمه الله کلام په دې سلسله کښې نور واضح دې فرمائی: حسبان کله مصدر وی لکه غفران نقصان اوکفران وغیره اوکله جمع وی لکه شهبان چه د شهاب جمع ده رکبان چه د راکب جمع ده او رهبان چه د راهب جمع ده. (٤) اوحضرت گنگوهی رحمه الله فرمائی چه د امام بخاری رحمه الله دا قول ذکر کولو مقصد دادې چه دا کلمه څنگه چه مصدر دې دغه شان جمع هم ده اودغه شان دا لفظ مشترك دې. (٥)
دمجاهد رحمه الله د اثر تخريج: د امام مجاهد رحمه الله قول علامه فريابى رحمه الله په خپل تفسیر کښې ابن أبي نجيح عن مجاهد په طريق سره موصولاً نقل کړې دې. (٦)
د ابن عباس رضی الله عنهما د اثر تخريج: دحضرت ابن عباس رضی الله عنهما اثر کوم چه مؤلف رحمه الله وقال غیره وئیلو سره نقل کړې دې. چه عبدبن حمید رحمه الله حربی رحمه الله او طبری رحمه الله ټولو موصولاً نقل کړې دې. ددې قول نسبت ابومالك غفاری رضی الله عنه طرف ته هم کړې شوې دې کوم چه عبدبن حمید رحمه الله نقل کړې دې. (٧)
﴿وَضُحٰهَا﴾/الشمس: ١/: ضَوْؤُهَا. ﴿اَنْ تُدْرِكَ الْقَمَرَ﴾ /يس: ٤٠/لَا يَسْتُرُ ضَوْءُ أَحَدِهِمَا ضَوْءَ الْآخَرِ. وَلَا يَنْبَغِي لَهُمَا ذَلِكَ. ﴿سَابِقُ النَّهَارِ﴾/يس: ٤٠/: يَتَطَالَبَانِ، حَثِيثَانِ. ﴿نَسْلَخُ﴾/يس: ٣٧/: نُخْرِجُ أَحَدَهُمَا مِنَ الْآخَرِ وَنُجْرِي كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا. ﴿وَاهِيَةٌ﴾/الحاقة: ١٦/: وَهْيُهَا تَشَقُّقُهَا. ﴿اَرْجَآئِهَا﴾/الحاقة: ١٧/: مَا لَمْ يَنْشَقَّ مِنْهَا، فَهُمْ عَلَى حَافَتَيْهَا، كَقَوْلِكَ: عَلَى أَرْجَاءِ الْبِئْرِ. ﴿اَغْطَشَ﴾/النازعات: ٢٩/: و﴿جَنَّ﴾/الأنعام: ٧٦/: أَظْلَمَ.
قوله: ﴿وَضُحٰهَا﴾ ضَوْؤُهَا: د آيت مبارك ﴿وَالشَّمْسِ وَضُحٰهَا﴾ (٨) د لفظ ضحاها تفسير بيانولې شی

---

(١) تعليقات اللامع: ٣٣٨/٧والكنز المتواری: ١٢٩/١٣.
(٢) مجاز القرآن: ٢٤٢/٢سورة الرحمن، مكتبة الخانجي، القاهرة.
(٣) فتح الباري: ٢٩٨/٦والكنز المتواري: ١٢٩/١٢.
(٤) عمدة القاري: ١١٦/١٥.
(٥) لامع الدراري: ٣٣٨/٧ والكنز المتواري:١٢٩/١٣.
(٦) تفسير مجاهد: ٦٣٩/٢والطبري: ٦٨/٢٧فتح الباري: ٢٩٨/٦عمدة القاري: ١١٦/١٥.
(٧) تفسير الطبري: ٦٨/٢٧وفتح الباري: ٢٩٨/٦عمدة القاري: ١١٦/١٥تغليق التعليق: ٤٩٢/٣ والتوضيح :٣٤/١٩ والحاكم : ٤٧٤/٢ كتاب التفسير باب تفسير سورة الرحمن رقم: ٣٧٦٨وصححه المغنى فى تلخيصه.
(٨) سورت الشمس: ١.

چه معنی ضوء یعنی رڼا ده. داهم د حضرت مجاهد رحمه الله قول دې. ددې لفظ نورې معنې هم بیان کړې شوې دی.[۱]

مګر په قول د ابن التین رحمه الله داهل لغت په نیز معروف هم دغه دی چه ضحی هغه وخت دې کوم وخت چه نمر راؤخیژي اوددې نه پس لږ شان وخت. رڼا نوره خوره شي نودې ته ضحاء وائي یعني فتحه ضاد او مده سره.[۲].

دَ مذکوره اثر تخریج: د حضرت مجاهد رحمه الله دا اثر عبدبن حمید رحمه الله په خپل تفسیر کښې موصولاً نقل کړې دې.[۳]

قوله:: ﴿اَنْ تُدْرِكَ الْقَمَرَ﴾ لَا يَسْتُرُ ضَوْءُ أَحَدِهِمَا ضَوْءَ الْآخَرِ: وَلَا يَنْبَغِي لَهُمَا ذٰلِكَ: په دې عبارت کښې آیت مبارك ﴿لَا الشَّمْسُ يَنْۢبَغِيْ لَهَاۤ اَنْ تُدْرِكَ الْقَمَرَ وَلَا الَّيْلُ سَابِقُ النَّهَارِ ؕ وَكُلٌّ فِيْ فَلَكٍ يَّسْبَحُوْنَ﴾[۴] تفسیر کولې شی ، دا تفسیر هم د حضرت مجاهد رحمة الله علیه نه روایت دې . د عبارت مطلب دادې چې د سپوږمۍ او نمر دواړو دپاره دا ښه نه دی چې د یو بل رڼا پټه کړي ګنی په مقرر نظام کښې به خلل پیدا شی.

قوله:: ﴿سَابِقُ النَّهَارِ﴾ يَتَطَالَبَانِ، حَثِيْثَانِ: هم ددې ذکرشوی آیت طرف ته اشاره ده دحثیث معنی سریع او تیز ده.[۵] مطلب دادې چه دا دواړه یوبل پسې لګیدلې دی لیکن یوبل نه شی راګیرولې. داهم د حضرت مجاهد رحمه الله تفسیر دې.

قوله:: ﴿نَسْلَخُ﴾ نُخْرِجُ أَحَدَهُمَا مِنَ الْآخَرِ وَنُجْرِي كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا: د مذکوره بالا آیت طرف ته اشاره ده ددې تولو پوره وضاحت کتاب التفسیر کښې راغلې دې.[۶]

دَمذکوره تخریج اثر: د حضرت مجاهد رحمه الله دا تفسیری اثر علامه فریابی رحمه الله خپل تفسیر کښې ابن ابی نجیح رحمه الله په طریق سره موصولاً نقل کړې دې.[۷]

یوه اهم فائده: ددې خاني عبارت کښې نجري کل واحد منهما نون سره دې. دغه شان به لفظ کل منصوب وی خو وړاندې کتاب التفسیر[۸] په روایت کښې یاء مثناة سره یجري دې. فاعل لفظ کل دې. په اول صورت کښې به مطلب داشي الله تعالی فرمانی چه مونږ دواړه چلوو. په دویم صورت کښې به مطلب داشي چه هغه دواړه په آسمان کښې روان دی. لکه چه د فریابی رحمه الله په تفسیر کښې دی: ((ويجري كل

---

[۱] التوضیح: ۱۹/۳۵ وعمدة القاری: ۱۱۷/۱۵ وتفسیر مجاهد: ۷۶۲/۲.

[۲] حواله جات بالا

[۳] حواله جات بالا، وفتح الباری: ۲۹۸/۶.

[۴] سورة یس: ۴۰ .

[۵] القاموس الوحید مادة: حثیث وعمدة القاری: ۱۱۷/۱۵ والتوضیح: ۳۵/۱۹.

[۶] کشف الباری کتاب التفسیر: ۵۴۱.

[۷] فتح الباری: ۲۹۸/۶ وعمدة القاری: ۱۱۷/۱۵.

[۸] بخاری شریف: ۷۰۹/۲ کتاب التفسیر قدیمی.

منهما فى فلك»»([1])

قوله:: ﴿وَاهِيَةٌ﴾ وهيها تشققها: په دې عبارت كښې آيت مبارك ﴿وَانْشَقَّتِ السَّمَآءُ فَهِيَ يَوْمَئِذٍ وَّاهِيَةٌ﴾ ([2]) د لفظ **واهية** تفسير بيان كړې شوې دې چه دوهي معنى **تشقق** يعنى د شليدلو ده. دغه شان چاودلو ته هم **تشقق** وائى. دا د فراء يا قزاز قول دې ([3])د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه دواهية تفسير **ضعيفة متمزقة** نقل كړې شوې دې.([4])

قوله:: ﴿أَرْجَآئِهَا﴾ مَا لَمْ يَنْشَقَّ مِنْهَا، فَهُمْ عَلَى حَافَتَيْهَا، كَقَوْلِكَ: عَلَى أَرْجَاءِ الْبِئْرِ: آيت مبارك ﴿وَالْمَلَكُ عَلَى أَرْجَآئِهَا ۚ وَيَحْمِلُ عَرْشَ رَبِّكَ فَوْقَهُمْ يَوْمَئِذٍ ثَمٰنِيَةٌ﴾ ([5]). د لفظ **أرجاء** تفسير كولې شي. **أرجاء** جمع ده اوددې مفرد **رجاء** دې. دكوهى غاړې ته وائى. رجوان: دكوهى دوه غاړې. بل دمطلقا غاړې اوګوټ دپاره هم دا لفظ استعمالولې شى.([6])

د ﴿أَرْجَآئِهَا﴾ د ضمير په مرجع كښې دوه اقوال دى. حضرت قتاده رحمه الله او حضرت سعيد بن مسيب رحمه الله سماء مرجع ګرځوى ﴿وَالْمَلَكُ عَلَى أَرْجَآئِهَا﴾: **أي على حافات السماء** اوحضرت سعيد بن جبير رحمه الله دنيا ته **على حافات الدنيا**.([7])

دحافظ رحمه الله په قول د اول قول تصويب كړې شوې دې اوددې په تائيد كښې ئې دحضرت ابن عباس رضي الله عنهما قول نقل كړې دې.«**والملك على حافات السماء حين تشقق**»([8]) امام رازى رحمه الله په تفسير كبير كښې د آيت معنى بيانولو سره فرمائى چه دقيامت په ورځ كله آسمان اوشليږى نو فرښتې د شليدو د ځايونونه د آسمان د غاړو طرف ته منتقل كيږى.([9])

يواشكال اودهغې جوابات: دلته دا شكال پيدا كيږى چه د فرښتو خو به روميى ګرز سره مرګ واقع شى. د الله تعالى ارشاد دې ﴿وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَصَعِقَ مَنْ فِي السَّمٰوٰتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شَآءَ اللّٰهُ ۖ ثُمَّ نُفِخَ فِيهِ أُخْرٰى فَإِذَا هُمْ قِيَامٌ يَّنْظُرُونَ﴾ ([10])بيا اخوا ديخوا د منتقل كيدو څه معنى؟ددې اشكال مختلف جوابات دى: ① فرښتې به د يولحظې دپاره د آسمان په غاړو كښې اودريږى بيا به مړې شى.
② ﴿وَالْمَلَكُ عَلَى أَرْجَآئِهَا﴾نه مراد هغه فرښتې دى كومې چه دمرګ نه مستثنى دى دچاباره كښې چه

---

[1]) فتح البارى: ۲۹۸/۶.

[2]) سورت الحاقة: ۱۶.

[3]) كما قال ابن الملقن. التوضيح: ۳۵/۱۹..

[4]) حواله بالا والفتح: ۲۹۸/۶والعمدة : ۱۱۷/۱۵ومعانى القرآن للفراء: ۱۸۱/۳دارالمصرية.

[5]) سورة الحاقة :۱۷

[6]) عمدة القارى: ۱۱۷/۱۵والقاموس الوحيدمادة: رجا

[7]) فتح البارى: ۲۹۸/۶وعمدة القارى: ۱۱۷/۱۵والكنزالمتوارى: ۱۳۰/۱۳.

[8]) حواله جات بالا.

[9]) التفسير الكبير: ۹۶/۳۰سورة الحاقة والكنزالمتوارى:۱۳۰/۱۳.

[10]) سورت الزمر: ۶۸

پخپله الله تعالى ارشاد فرمائى ﴿إِلَّا مَن شَاءَ اللَّهُ﴾ يعنى د غاړو والا فرښتې به د مرګ نه مستثنى وى.[1]

③ علامه سليمان جمل رحمه الله فرمائى د آيت معنى داده چه فرښتې به په هغه اطراف كښې ولاړې وى چه دغه وخت لا پريوتلې نه وى ځكه چه دهغوى خپل مساكن خوبه د آسمان د شليدو د وجې نه برباد شوې وى. په دغه غاړو باندې به دهغوى د اودريدو وجه داوى چه هغوى به د الله تعالى د امر په انتظار وى چه په زمكه باندې كوزيدوسره د هغې اوسيدونكى راګير كړى. والله اعلم.[2]

قوله:: ﴿أَغْطَشَ﴾ و﴿جَنَّ﴾ أَظْلَمَ: په اول كلمه كښې آيت مبارك ﴿وَأَغْطَشَ لَيْلَهَا وَأَخْرَجَ ضُحَاهَا﴾[3] طرف ته اودويمه كلمه كښې ﴿فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ رَأَىٰ كَوْكَبًا ۖ قَالَ هَٰذَا رَبِّي ۖ فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَا أُحِبُّ الْآفِلِينَ﴾[4] طرف ته اشاره ده. د لفظ أظلم په ذريعه ددې تفسير كړې شوې دې چه ددې معنى د تيارې كولو ده.[5]

د اول آيت تفسير دحضرت قتاده رحمه الله دې اوددويم تفسير د امام ابوعبيده رحمه الله. چه هغوى په المجاز كښې په دې الفاظوسره كړې دې. ﴿فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ﴾: أي غطى عليه وأظلم.[6]

د اول تفسير تخريج: دامام قتاده رحمه الله مذكوره پورتنې تفسيرى اثر عبدبن حميد رحمه الله په خپل تفسير كښې په خپل طريق سره موصولاً ذكركړې دې.[7]

قوله:: وقال الحسن: ﴿كُوِّرَتْ﴾ تكور حتى يذهب ضوءها: دلته مصنف رحمه الله آيت مبارك ﴿إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ﴾[8] په تفسير كښې دحضرت حسن بصرى رحمه الله قول ذكركړې دې چه نمر به راغونډ كړې شى تردې چه دهغه رڼا به ختمه شى.

دمذكوره اثر تخريج: د حضرت حسن بصرى رحمه الله دا اثر ابن ابى حاتم رحمه الله په خپل تفسير كښې ابو رجاء عن الحسن په طريق سره موصولاً بيان كړې دې.[9]

قوله:: ﴿وَاللَّيْلِ وَمَا وَسَقَ﴾: جمع من دابة: د شپې يوصفت دادې چه هغه هرڅيز پټوى هرشۍ د هغې په تياره كښې پټيږى خوددې په خلاف د ورځې هرشۍ په حركت كښې راځى او په خپل كاركښې

---

[1] التفسير الكبير: ۹۶/۳۰.

[2] حاشية الجمل على الجلالين: ۹۵/۹سورة الحاقة الآية:۱۷والكنز المتوارى:۱۳۰/۱۳.

[3] سورت النازعات:۲۹.

[4] سورت الانعام:۷۶.

[5] فتح البارى:۲۹۸/۶عمدة القارى: ۱۱۷/۱۵.

[6] فتح البارى:۲۹۸/۶عمدة القارى: ۱۱۷/۱۵مجازالقرآن: ۱۹۸/۱سورة الانعام:۷۶و ۲۸۵/۲.

[7] حواله جات بالا

[8] سورت التكوير:۱.

[9] فتح البارى: ۳۹۸/۶وتغليق التعليق: ۴۹۲/۲والتوضيح: ۳۵/۱۹.

لګيا کيږی. په آيت مبارک کښې د شپې هم دغه صفت په خصوصيت سره بيان کړې شوې دې[1] د من دابة قيد په ظاهره اتفاقی دې ځکه چه شپه هرشي راجمع کوی صرف ځناور نه. والله اعلم.

دمذکوره اثر تخريج: دا اثر عبدبن حميد رحمه الله دمبارک بن فضاله عن الحسن په طريق سره موصولاً نقل کړې دې. بل طبری رحمه الله هم دا اثر ابن عليه عن ابی رجاء په طريق سره موصولاً ذکر کړې دې.[2]

قوله:: ﴿اتسق﴾: أستوى: د آيت مبارک ﴿وَالْقَمَرِ إِذَا اتَّسَقَ﴾[3] لفظ ﴿اتَّسَقَ﴾ معنی بيانولې شی چه ددې معنی برابر اود استواء ده. اود آيت معنی ده کله چه سپوږمنی پوره شی بدر کامل جوړه شی اودا د ايام بيض په شپو کښې کيږی.[4] اتسق په اصل کښې أوتسق وو واؤ په تاء سره بدل کړې شو دواړه تاء مدغم کړې شوې.[5]

ددې مشتق منه هم وسق دې. دکوم معنی چه اوس پورته ذکرکړې شوه چه جمع کول دی. سپوږمنی هم په دې شپو کښې خپله رڼا جمع کوی. قاله مجاهد.[6]

دمذکوره اثر تخريج: حضرت حسن رحمه الله دا اثر د عبدبن حميد رحمه الله نه منصور عن الحسن په طريق سره موصولاً نقل کړې دې.[7] امام طبری رحمه الله هم دا اثر موصولاً ذکر کړې دې.[8]

قوله:: ﴿بروجا﴾ منازل الشمس والقمر: د الله تعالی د ارشاد ﴿تَبَارَكَ الَّذِي جَعَلَ فِي السَّمَاءِ بُرُوجًا﴾[9] د لفظ بروج تفسير کولې شی. ددې لفظ ډير مطلبونه اوتفسيرونه کړې شوی دی دکوم نه چه يو امام بخاری رحمه الله اختيارکړې دې کوم چه د حضرت حسن بصری رحمه الله نه نقل دې چه د بروج معنی د سپوږمنی او نمر منازل دی.[10] آسمان په دوولسو برجونو کښې تقسيم دې د هرې يوې دولسمې حصې نوم برج دې. بيا دا دوولس برجونه په اتلسو منزلونو کښې تقسيم دی اود هربرج دپاره دوه منزلونه او ثلث مقرردې. دا اته ويشت منزلونه د قمر يعنې سپوږمنی دی اود هر برج ديرش درجې مقرر دی اود دولسو برجو درې سوه شپيته (۳۶۰) درجې دی. دا ټولې درجې چه کله نمر پوره کوی نو د هغه يوه دوره پوره کيږی دا دوره د ټول آسمان ده. نمر دا په يوکال کښې او سپوږمنی په اته ويشت ورځو کښې پوره کوی.[11]

---

[1] التوضيح: ۳۶/۱۹.

[2] فتح الباری: ۲۹۸/۶ وعمدة القاری: ۱۱۷/۱۵وتفسير الطبری: ۷۶/۳۰.

[3] الانشقاق: ۱۸.

[4] التوضيح : ۳۶/۱۹عمدة القاری:۱۱۸/۱۵.

[5] عمدة القاری: ۱۱۸/۱۵.

[6] حواله بالا. والتوضيح: ۳۶/۱۹.

[7] فتح الباری: ۲۹۸/۶وعمدة القاری: ۱۱۸/۱۵وتغليق التعليق: ۴۹۳/۳.

[8] تفسير طبري: ۷۷/۳۰ خو ابن الملقن رحمه الله دحضرت حسن رحمه الله دا ټول آثار دحضرت ابن عباس رضی الله عنهما طرف ته منسوب کړی دی. اوګورئ: التوضيح: ۳۲/۱۹.

[9] سورت الفرقان:۶۱

[10] فتح الباری: ۲۹۹/۶وعمدة القاری: ۱۱۸/۱۵.

[11] معارف القرآن کاندهلوی: ۲۹۳/٤، ۵۱۹/۵.

خو د ابوصالح رحمه الله نه ددې تفسير لونى لونى ستورى نقل دې اوعطيه عوفى رحمه الله ، يحيى بن رافع رحمه الله او حضرت قتاده رحمه الله فرمائى چه دا په آسمان كښې څه محلات دى.[1] علامه طبرى رحمه الله دا آخرى قول راجح ګرځولې دې چه په آيت كښې د بروج نه محلات او قصور مراد دى.[2]

نجوميانو او جوتشيانو دخپل فرضى علم دپاره چه كوم اصطلاحات مقرر كړى دى هغه دلته هيڅ كله مراد نه دى. والله اعلم.[3]

دمذكوره اثر تخريج: دحضرت حسن بصرى رحمه الله دا اثر عبدبن حميد رحمه الله موصولاً نقل كړې دې.[4]

قوله: الحرور بالنهار مع الشمس: آيت مبارك ﴿ وَلَا الظِّلُّ وَلَا الْحَرُورُ ۝ ﴾[5] تفسير فرمائى چه حرور د نمر ګرمئى اوتاؤ ته وائى. داد ابوعبيد رحمه الله تفسير دې كوم چه هغوى په المجاز كښې ذكر كړې دې.[6]

خو فراء رحمه الله فرمائى چه حرور د هميشه ګرمئى ته وائى كه هغه په شپه كښې وى اوكه په ورځ كښې وى اوسموم د ورځې ګرمئى (تاؤ) ته وائى.[7]

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ وَرُؤْبَةُ: الْحَرُورُ بِاللَّيْلِ، وَالسَّمُومُ بِالنَّهَارِ، يُقَالُ: ﴿يُولِجُ﴾/الحج: ۶۱/: يُكَوِّرُ ﴿وَلِيجَةً﴾/التوبة: ۱۶/: كُلُّ شَيْءٍ أَدْخَلْتَهُ فِي شَيْءٍ.

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ وَرُؤْبَةُ: الْحَرُورُ بِاللَّيْلِ، وَالسَّمُومُ بِالنَّهَارِ: حضرت ابن عباس رضي الله عنهما او رؤبه بن عجاج تميمى رحمه الله قول دادې چه حرور د شپې ګرمې هوا اوسموم په ورځ كښې چليدونكې ګرمې هوا ته وائى. اود سدى رحمه الله نه روايت دې چه په آيت مبارك كښې ظل اوحرور نه مراد جنت او دوزخ دې. د سدى رحمه الله دا قول ابن ابى حاتم رحمه الله نقل كړې دې.[8]

د مذكوره اثر تخريج: حافظ رحمه الله فرمائى چه دحضرت ابن عباس رضي الله عنهما طرف ته منسوب كړې شوې دا اثرموصولاً چا نقل كړې دې. ماته تراوسه پورې معلومه نه شوه.[9] خود رؤبه بن عجاج رحمه الله قول ابو عبيده رحمه الله په المجاز كښې ذكر كړې دې.[10]

رؤبه بن عجاج: دا مشهور شاعر ابوالجحاف يا ابومحمد رؤبه بن عبدالله العجاج بن رؤبه تميمى سعدى رحمه الله دې. رجزيه شاعر وو په دې فن كښې دهغه ډير لونى نوم وو اود عرب په مشهورو فصحاء

---

[1]) فتح البارى: ۲۹۹/۶ عمدة القارى: ۱۱۸/۱۵ والتوضيح: ۳۶/۱۹ تفسير ابن أبى حاتم: ۲۸۱۶/۸.

[2]) تفسير طبرى: ۱۹/۱۹.

[3]) قال الإمام الكشميرى رحمه الله تعالى: أما النحوسة والبركة، فإنها أهون على الله من ذلك. كيف! وأنها مسخرة تصعد وتغرب، تغيب وتشرق، وتدور كل ساعة كالخدام، فهى أصغر على الله من أن تكون فيها النحوسة والبركة. نعم، يعلم من القرآن أن فى السموات دفاتر، وفيها تدابير أيضا، وإليه أشار البخارى من قوله: فمن تأول فيها بغير ذلك أخطأ. فيض البارى: ۳۰۴/۴.

[4]) فتح البارى: ۲۹۹/۶.

[5]) سورت فاطر: ۲۱.

[6]) مجاز القرآن: ۱۵۴/۲ والتوضيح: ۳۷/۱۹.

[7]) فتح البارى: ۲۹۹/۶ عمدة القارى: ۱۱۸/۱۵ وتفسير طبرى: ۴۰۶/۱۰.

[8]) فتح البارى: ۲۹۹/۶ عمدة القارى: ۱۱۸/۱۵.

[9]) فتح البارى: ۲۹۹/۶ خو د ابن الملقن رحمه الله په قول ابن ابى زيات دا اثر په تفسير ابن عباس رضي الله عنهما كښې ذكر كړې دې. التوضيح: ۳۷/۱۹.

[10]) الفتح: ۲۹۹/۶ والعمدة القارى: ۱۱۸/۱۵ وتغليق التعليق: ۴۹۳/۳ ومجاز القرآن: ۱۵۴/۲ الفاطر: ۲۸.

كښې دهغوى شمير كيدلو. مخضرم الدولتين دې يعنى د اموى او عباسى دواړو خلافتونو زمانه ئى ليدلې ده. ددواړو د ډيروخلفاؤ مدح سرائى ئى هم كړې ده.[1]

دې د خپل پلار عبدالله عجاج رحمه الله او دغفل بن حنظله بكرى رحمه الله نه د حديث روايت كوى. ددوى نه روايت كونكو كښې د هغوى خوئى عبدالله نه علاوه عمرو بن العلاء - وهومن أقرانه - يونس بن حبيب، خلف الاحمر، يحيى القطان، نضر بن شميل، ابوعبيده معمر بن المثنى، ابوزيد انصارى او عثمان بن الهيثم الموذن وغيره شامل دى.[2]

دې د روايت حديث په اعتبارسره مختلف فيه راوى دې. بعض تضعيف كړې او بعض توثيق، نوددرميانه درجې راوى دې. مگر په لغت شعر اوفصاحت كښې امام منلې كيدو. چنانچه د ژوند اكثر حصه ئى په بصره كښې تيره كړې ده. دهغه زمانې اكثر اكابر اهل لغت دهغوى نه استفاده كړې ده. دې په شعر كښې حجت او لغت كښې مقتدااوو. په دې وجه چه كله دهغوى وفات اوشو نومشهور امام نحو خليل بن احمد فراهيدى رحمه الله دا وقيع جمله ارشاد كړه ((**دفنّا الشعرواللغة والفصاحة**)).[3]

امام بخارى رحمه الله دده نه صرف يوتعليق نقل كړې دې دكوم تعلق چه لغت سره دې نه چه حديث سره اوپه لغت كښې لكه چه اوس تير شوهغه امام وو.[4]

كله چه ابراهيم بن عبدالله بن حسن بن على رحمه الله په بصره كښې د اموى خلافت خلاف خروج كړې وو نو رؤبه بن عجاج رحمه الله د فتنې د ويرې نه د كلى طرف ته وتلې وو اوهم هلته ۱۴۵هجرى كښې د ډيروتكاليفو زغملونه پس انتقال شو. **رحمه الله تعالى رحمة واسعة**.[5]

قوله: يقال: ﴿يولج﴾: يكور: آيت مبارك ﴿يُولِجُ الَّيْلَ فِي النَّهَارِ﴾[6] تفسير فرمائى چه د يولج معنى يكور ده. يعنى راغونډول شپه په ورځ كښې. ابوعبيده رحمه الله فرمائى چه مطلب دادې چه شپه وړه كوى لكه چه په گرميانوكښې كيږى اوورځ زياتوى. ددې برعكس په يخنيانوكښې كوى چه شپې لوئى او ورځې وړې كيږى.[7]

قوله: ﴿وليجة﴾ كل شيء أدخلته في شيء: وليجة هغه څيز كوم چه څوك په يوبل څيز كښې داخل كړى (اوهغه د هغې حصه نه وى) لكه چه وزن فعليه په معنى مفعوله وى. صاحب الجمل علامه سليمان رحمه الله دكلام نه هم دغه مستفاد كيږى. چنانچه وليجه به په معنى د مدخوله وى.[8]

پورته ذكركړې شوې قول د امام ابوعبيده رحمه الله دې كوم چه هغه د آيت مبارك ﴿أَمْ حَسِبْتُمْ أَن تُتْرَكُوا وَلَمَّا يَعْلَمِ اللَّهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنكُمْ وَلَمْ يَتَّخِذُوا مِن دُونِ اللَّهِ وَلَا رَسُولِهِ وَلَا الْمُؤْمِنِينَ وَلِيجَةً﴾[1] وضاحت كولوسره

---

[1] تهذيب ابن حجر: ۲۹۰/۳والأعلام للزركلى: ۳٤/۳.
[2] تهذيب التهذيب: ۲۹۰/۳.
[3] الأعلام للزركلى: ۳٤/۳ووفيات الأعيان: ۱۸۷/۱.
[4] تهذيب التهذيب: ۲۹۱/۳وميزان الاعتدال: ٤۷۹/۳.
[5] تهذيب التهذيب: ۲۹۱/۳وميزان الاعتدال: ٤۸۰/۳.
[6] سورت الفاطر:۱۳.
[7] فتح البارى: ۲۹۹/٦وعمدة القارى: ۱۱۸/۱۵.
[8] لامع الدرارى وتعليقاته: ۳۳۹/۷والكنز المتوارى:۱۳۱/۱۳وحاشية لجمل على الجلالين: ۲۳۵/۲.

ارشاد فرمائيلي دي.[2] حضرت مفسرين رحمهم الله ددې کلمې مختلف معاني ليکلي دي مثلاً خيانت، مکر، غيرمسلمو سره پټ روابط ساتل چه د مسلمانانو راز غيرمسلم ته ښکاره کول وغيره.[3]

ترجمة الباب سره د ايات مناسبت: امام بخاري رحمه الله ترجمة الباب صفة الشمس والقمر قائم فرمائيلي وودې لاندې ډير تفسيري کلمات هم دمختلف مفسرينو حضراتو په حواله سره درج کړي. ددغه ټولو کلماتو مناسبت په ترجمه سره واضح دې چه په هغې کښې د دې دواړو يعني سپوږمئ او نمر څه نه څه صفت بيان کړې شوې دې.

خود آخري کلمې باب سره په ظاهره مناسبت نشته دې يعني د ﴿وَلِيجَةً﴾، ځکه چه ددې سپوږمئ او نمر سره څه واسطه نشته دې. غالباً داکلمه د سابقه کلمې ﴿يُولِجُ﴾ مناسبت سره دلته ذکر کړې شوې ده کومه چه د باب افعال نه وه اووليجه د باب ضرب نه ده. استطراداً ئې دلته ذکر کړې ده. والله اعلم بالصواب.

ددې نه پس په دې پوهه شئ چه مصنف رحمه الله ددې باب لاندې شپږ احاديث ذکر کړي دي دکوم نه چه رومبې حديث دحضرت ابوذر رضي الله عنه دې.

الحديث الاول

[۳۰۲۷] - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ الأَعْمَشِ، عَنْ [ص: ۱۰۸] إِبْرَاهِيمَ التَّيْمِيِّ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي ذَرٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لِأَبِي ذَرٍّ حِينَ غَرَبَتِ الشَّمْسُ: «أَتَدْرِي أَيْنَ تَذْهَبُ؟»، قُلْتُ: اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ، قَالَ: "فَإِنَّهَا تَذْهَبُ حَتَّى تَسْجُدَ تَحْتَ العَرْشِ، فَتَسْتَأْذِنَ فَيُؤْذَنُ لَهَا وَيُوشِكُ أَنْ تَسْجُدَ، فَلاَ يُقْبَلَ مِنْهَا، وَتَسْتَأْذِنَ فَلاَ يُؤْذَنَ لَهَا يُقَالُ لَهَا: ارْجِعِي مِنْ حَيْثُ جِئْتِ، فَتَطْلُعُ مِنْ مَغْرِبِهَا، فَذَلِكَ قَوْلُهُ تَعَالَى: {وَالشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا ذَلِكَ تَقْدِيرُ العَزِيزِ العَلِيمِ} [4]" [۴۵۲۴، ۴۵۲۵، ۶۹۸۸، ۶۹۹۶] [5]

---

[1]) سورت التوبة: ۱۶.

[2]) فتح الباري: ۲۹۹/۶ وعمدة القاري: ۱۱۸/۱۵ ومجاز القرآن: ۲۵۴/۱ سورة التوبة.

[3]) عمدة القاري: ۱۱۸/۱۵ والكنز المتواري: ۱۳۱/۱۳.

[4]) يس: ۳۸

[5]) قوله: عن أبي ذر رضي الله عنه، الحديث: رواه البخاري في تفسير سورة يس، باب قوله تعالى: ﴿وَالشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا﴾ رقم الحديث ۴۸۰۲-۴۸۰۳ وفي التوحيد باب ﴿وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ﴾ رقم: ۷۴۲۴ وباب قوله تعالى ﴿تَعْرُجُ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ إِلَيْهِ﴾ رقم: ۷۴۳۳ ومسلم رقم: ۳۹۹-۴۰۲ في الإيمان باب الزمن الذي لا يقبل فيه الإيمان والترمذي رقم: ۳۲۲۷ وفي التفسير باب ومن سورة يس، وفي الفتن باب ماجاء في طلوع الشمس من مغربها، رقم: ۲۱۸۶.

تراجم رجال

محمدبن یوسف: دا محمدبن یوسف بن واقد فریابی رحمه الله دي. ددوی تفصیلی تذکره کتاب العلم باب ماکان النبی صلی الله علیه وسلم یتخولهم..... په ضمن کښې تیره شوې ده. [1]

سفیان: دا سفیان بن عیینه رحمه الله دي. ددوی مختصر حالات بدء الوحی کښې او تفصیلی حالات «کتاب العلم باب قول المحدث: حدثنا أو أخبرنا....کښې تیر شوی دی. [2]

اعمش: دامشهورمحدث ابومحمدسلیمان بن مهران الکاهلی المعروف بالاعمش رحمه الله دي. ددوی حالات «کتاب الإیمان باب ظلم دون ظلم» لاندې تیرشوی دی. [3]

ابراهیم تیمی: دا ابراهیم بن یزید بن شریك تیمی رحمه الله دي. ددوی حالات کتاب الإیمان باب خوف المؤمن من أن یحبط عمله......، لاندې راغلی دی. [4]

ابیه: دا مشهور تابعی حضرت یزیدبن شریك بن طارق رحمه الله دي. [5]

ابي ذر: دامشهور صحابی رسول حضرت ابوذر غفاری رضي الله عنه دي.د دوی تفصیلی تذکره کتاب الإیمان باب المعاصی من أمر الجاهلیة په ضمن کښې راغلی دی. [6]

مستقرمکانی مراد دې که زمانی؟: آیت دې ﴿وَالشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَّهَا﴾ په دې کښې اختلاف دې چه دلته مستقر مکانی مراد دې که زمانی؟ دحدیث باب نه د مستقر مکانی تائید کیږی چه نمر دعرش لاندې لاړشی سجده کوی لیکن بعض علماء وائی چه دې نه مستقر زمانی مراددې. یعنی دده د حرکت انتها مراد ده چه هغه هلته تلو سره ختم شی کله چه الله تعالی دا ختمول غواړی.

بعض مفسرین حضرات لکه قاضی بیضاوی رحمه الله [7] دویم تفسیر لیکلې دې نوشیخ عبدالحق محدث دهلوی دلته ډیر خفه دې اوهغه دا وائی چه دا ټول د فلسفې نه د متاثر کیدو اثر دې. واقعه داده چه آیت مبارك دخپل اطلاق په اعتبارسره د دواړو تفسیرونو محتمل دې. په دې کښې هیڅ استعجاب نشته چه حدیث مخې ته کولوسره مستقر مکانی مراد واخستې شی او آیت مخې ته کیخودوسره مستقر زمانی مراد واخستې شی. [8]

اوس پاتې شوه داخبره چه نمر سجده څنګه کوی؟ نوددې تفصیل کتاب التفسیرکښې شوې دې. [9]

---

[1] کشف البای: ۲۵۲/۳.

[2] اوګورئی کشف الباري: ۲۳۸/۱.

[3] اوګورئی: کشف الباري: ۲۵۱/۲.

[4] کشف الباری: ۵٤٤/۲.

[5] ددوی دحالاتودپاره اوګورئی کتاب فضائل المدینة باب حرم المدینة

[6] کشف الباری: ۲۳۸/۲.

[7] تفسیر البیضاوی مع حاشیة الشهاب: ۲۲/۸،یس: ۳۸.

[8] وإلیه أشار الشهاب الخفاجی رحمه الله فی حاشیته علی البیضاوی: ۲۳/۸وفیض الباری: ۳۰۶/٤ولمعات التنقیح شرح مشکوة المصابیح: ۶۸۵/۸کتاب الفتن باب لعلامات بین یدی الساعة.... الفصل الاول رقم:۵٤۶۸.

[9] کشف الباری کتاب التفسیر ص: ۵٤۷-۵٤۵.

ترجمة الباب سره د حديث مناسبت: ترجمة الباب سره مطابقت په دې معنى دې چه په دې كښې د نمر يو صفت دا بيان كړې شوې دې چه هغه روزانه د عرش لاندې د سجدې دپاره خى.... دا هم د ټولو صفاتو د شمس نه يو صفت دې دې سره د ورځې دورانيه مكمل كيږى.[1]
دباب دويم حديث دحضرت ابوهريره رضي الله عنه دې.

الحديث الثاني

[٣٠٢٨]-حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا عَبْدُ العَزِيزِ بْنُ المُخْتَارِ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ الدَّانَاجُ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو سَلَمَةَ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «الشَّمْسُ وَالقَمَرُ مُكَوَّرَانِ يَوْمَ القِيَامَةِ»[2]

تراجم رجال

مسدد: دامسدد بن مسرهد اسدى بصرى رحمه الله دې. ددوى تذكره **كتاب الايمان باب من الايمان أن يحب لأخيه مايحب لنفسه** لاندې راغلې ده.[3]

عبدالعزيزبن المختار: داعبدالعزيز بن المختار انصارى بصرى رحمه الله دې.[4]

عبدالله الداناج: دا عبدالله بن فيروزداناج بصرى رحمه الله دې. دانا فارسى ژبه كښې عالم ته وائى. كله چه دهغه تعريف اوكړې شو نوهغه داناج شو لكه نمونه (فارسى)، ته عربى كښې نموذج وائى چه د آخرې هاء په جيم معجمه سره بدل وركوى. بعض حضراتو ددوى لقب دانا نقل كړې دې مګر په دواړو كښې هيڅ فرق نشته دې. د داناج او دانا دواړو معنى يوه ده.[5] په صغار تابعين كښې ددوى شمير كيږى.[6]

دې دحضرت يانس حضرت ابوبرزه اسلمى رضي الله عنه نه علاوه ابوسلمه بن عبد الرحمن[7] ابوساسان حصين بن منذر، ابو رافع الصائغ، سليمان بن يسار عكرمه رحمهم الله وغيره نه دحديث روايت كوى. اوددوى نه روايت كونكو كښې حضرت قتاده (**وهومن أقرانه**) سعيدبن ابى عروبه، حماد بن سلمه، همام بن يحيى، عبدالعزيز بن المختار اسماعيل بن عليه رحمهم الله وغيره شامل دى.[8]

---

[1] فتح الباري: ٢٩٩/٦عمدة القاري: ١١٩/١٥.
[2] قوله: عن أبي هريرة رضى الله عنه: الحديث،انفرد به الإمام البخاري رحمه الله. انظر تحفة الأشراف: ٤٦٤/١٠رقم: ١٤٩٦٧.
[3] كشف الباري:٢/٢.
[4] ددوى حالاتودپاره اوګورئى كتاب الصلاة باب التعاون في بناء المسجد.
[5] تهذيب الكمال: ٤٣٧/١٥وإكمال مغلطاى: ١٢٣/٨تهذيب ابن حجر: ٣٥٩/٥.
[6] فتح الباري: ٢٩٩/٦.
[7] وذكرابن أبي حاتم أنه رأى أبا برزة الأسلمي وروى عن أبي سلمة ففرق بينهما الجرح والتعديل:١٣٦/٥وإكمال مغلطاى: ١٢٤/٤.
[8] د شيوخ اوتلامذه د تفصيل دپاره اوګورئى تهذيب الكمال:٤٣٧/١٥تهذيب ابن حجر: ٣٥٩/٥.

امام ابوزرعه رازى رحمه الله فرمائى ثقة.[1] امام نسائى رحمه الله فرمائى «لابأس به»،[2] ابن حبان رحمه الله هغه په كتاب الثقات كښې ذكر كړې دې.[3] امام عجلى رحمه الله فرمائى «بصري ثقة».[4]
امام بخارى رحمه الله دعبدالله بن داناج رحمه الله نه صرف هم دغه يو حديث باب روايت كړې دې.[5]
په ائمه سته كښې د امام ترمذي رحمه الله نه علاوه نورو پنځوارو حضراتو دهغه روايات قبول كړى دى.
رحمه الله تعالى رحمة واسعة.[6]

ابوسلمه بن عبدالرحمن: دا مشهور تابعى حضرت ابوسلمه بن عبد الرحمن بن عوف مدنى رحمه الله دې.
ددوى تفصيلى حالات **كتاب الإيمان باب صوم رمضان احتسابا من الإيمان** كښې راغلى دى.[7]

ابوهريره: دا مشهور صحابى حضرت ابوهريره رضي الله عنه دې ددوى تذكره **كتاب الإيمان باب أمور الإيمان** كښې تيره شوې ده.[8]

قوله: قال: الشمس والقمر مكوران يوم القيامة: دحضرت ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دې چه د نبى كريم صلى الله عليه وسلم ارشاد مبارك دې چه د قيامت په ورځ به سپوږمئى او نمر دواړه راغونډولې شى.
مكوران صيغه تثنيه ده د تكوير نه مشتق ده . اول دا خبره راغلې ده چه ددې معنى د راغونډولو ده.
اوس د حديث شريف مطلب دا شو چه د قيامت په ورځ به دا دواړه راغونډولې شى اوددې رڼړا به ختمولې شى.
دمسند بزار رحمه الله وغيره په روايت كښې دا اضافه هم نقل ده: «في النار، فقال الحسن: وما ذنبهما؟ قال أبوسلمة: أنا أحدثك عن رسول الله صلى الله عليه وسلم وأنت تقول: ما ذنبهما؟ فسكت الحسن».[9]

دَ حديث نور تفصيل: علامه طحاوى رحمه الله په شرح مشكل الآثار كښې نور تفصيل دا نقل كړې دې چه عبدالله دانا رحمه الله فرمائى چه خالدبن عبدالله بن خالد بن اسيد په كومه زمانه كښې چه د بصره ګورنرووهم په هغه زمانه كښې به دَ حضرت ابوسلمه بن عبد الرحمن رحمه الله په مجلس كښې كوم چه به په جامع مسجد كښې لګيدلې وو كښې هم حاضر شو. هم په دغه دوران كښې حضرت حسن بصرى رحمه الله تشريف راورو اوحضرت ابوسلمه رحمه الله سره كيناستو اوداحاديثو مذاكره ئى كوله. چنانچه حضرت ابوسلمه رحمه الله ددې مذاكره په دوران كښې احاديث، او حديث باب واورولو چه د قيامت په ورځ به سپوږمئى اونمر جمع كولوسره راغونډ كړې شى او په جهنم كښې به غورزولې شى. او دواړو ته به د غوائى شكل وركولې شى. په دې باندې حضرت حسن بصرى رحمه الله اوويئيلې آخر په كوم

---

[1] تهذيب الكمال:۴۳۷/۱۵ تهذيب ابن حجر: ۳۵۹/۵.
[2] تهذيب الكمال:۴۳۷/۱۵ تهذيب ابن حجر: ۳۵۹/۵ وخلاصة الخزرجى: ۲۱۰.
[3] ۳۹/۵.
[4] تعليقات تهذيب الكمال:۴۳۸/۱۵.
[5] فتح البارى: ۲۹۹/۶.
[6] تهذيب الكمال:۴۳۸/۱۵.
[7] كشف البارى:۳۲۳/۲.
[8] كشف البارى:۲۵۹/۱.
[9] مسندالبزار: ۴۵۴/۲ رقم:۸۶۹۶ وفيض القدير: ۲۳۴/۴ حرف الشين رقم: ۴۹۴۸.

بنيادباندې؟ دې دواړو داسې څه ګناه کړې ده چه دوی ته به دومره خطرناکه سزا ورکولې شي؟ علامه طحاوی رحمه الله ليکي: ((فكان ماكان من الحسن في هذا الحديث إنكارا على أبي سلمة إنما كان -والله أعلم- لما وقع في قلبه أنهما يلقيان في النار ليعذبا بذلك)) خوحضرت ابوسلمه د هغه د اشکال خو څه جواب اونه کړو صرف ني دا اوفرمائيل چه تاسو ته زه د نبی کريم ﷺ ارشاد نقل کوم. په دې باندې حسن بصری خاموش شو.([1])

دحضرت حسن بصری رحمه الله د حيرانتياوجه: دلته حضرت حسن بصری رحمه الله د حديث په مضمون باندې دحيرانتيا اظهار کړې دې اودعلت تپوس نې کړې دې چه په جهنم کښې غورزولوسره د کوم جرم سزا ورکولې شي؟ دا څه نوې خبره خو نه وه. دغه شان اشکال خو حضرت ابن عباس رضی الله عنهما ته هم شوې ووچنانچه حضرت کعب احبار رحمه الله دا اووئيل چه ((يجاء بهما كأنهما ثوران عقيران، فيقذفان في النار))([2])

علامه طبری رحمه الله سند متصل سره دحضرت عکرمه نه نقل کړی دی چه کله حضرت ابن عباس رضی الله عنهما دا خبره واورېده نوهغه حضرت کعب رضی الله عنه دروغژن اوګڼړلو اووئی فرمائيل: ((هذه يهودية يريد إدخالها في الإسلام، الله أكرم وأجل من أن يعذب على طاعته، ألم تر إلى قوله تعالى: ﴿وَسَخَّرَ لَكُمُ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ دَآئِبَيْنِ﴾؟([3]) يعني دوبهما في طاعته، فكيف يعذب عبدين أثنى الله عليهما؟))([4])

يعنی دا يهوديت دې کوم چه کعب په اسلام کښې داخلولوسره ددې حصه جوړول غواړی داالله تعالی شان ددې نه ډير لوئی او اوچت دې. اود هغه د کريمانه خصلت نه دا ډيره لرې خبره ده چه چاله په خپل طاعت باندې سزا ورکړی. ولې ستاسو مخې ته داالله تعالی داکلام نه دې ﴿وَسَخَّرَ لَكُمُ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ دَآئِبَيْنِ﴾ دا دواړه الله تعالی دخپل طاعت عادتی جوړکړی دی. نودا څنګه ممکن ده چه خپل داسې طاعت ګذاروته الله تعالی عذاب ورکړی دکومو چه پخپله هغه تعريف کړې دې؟

د سورت حج آيت نمبر ١٨ نه هم دغه سوال پيداکيږی. په دې آيت کښې الله تعالی رب العزت فرمائی په زمکو او آسمانونوکښې چه کوم څه دی هغه ټول، دارنګه سپوږمئ نمبر ستوری اوغرونه ونې او ټول ځناور ټول داالله تعالی په مخکښې سجده کوی مګر څه داسې کم ظرف هم دی په چا باندې چه داالله تعالی عذاب مقررشوی دې. دويم فريق ﴿وَكَثِيرٌ حَقَّ عَلَيْهِ الْعَذَابُ﴾ ([5])دې. عقل پخپله تپوس کوی چه کله دا دواړه په اول فريق کښې شامل دی د طاعت ګذارو سره ددوی تعلق دې نود دويم فريق په شانتاب هغوی ته ولې کيږی؟ دا خو نعوذبالله زياتې دې؟([6])

دَ مذکوره اشکال مختلف جوابات: دحضرت حسن بصری رحمه الله او د ابن عباس رضی الله عنهما دواړو خبره په خپل ځائی صحيح ده خود نورو حضراتو خبره هم ټيک ده د دواړو په موقف کښې هيڅ تضاد نشته دې. د دې مختلف وجوهات دی: ① د نورو حضراتو د موقف تائيد ددې آيت نه هم کيږی ﴿إِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِن

---

[1]) شرح مشكل الآثار: ١٧٠/١رقم: ١٨٣وأعلام الحديث للخطابي: ١٤٧٥/٢عمدة القاري:١٢٠/١٥.

[2]) التوضيح١٩/ ٤٠كتاب العظمة لأبي شيخ: ١١٦٣/٤ذكرعظمة الله.... دارالعاصمه. رياض.

[3]) سورت ابراهيم : ٣٣.

[4]) التوضيح:١٩/ ٤١وتفسيرالطبري: ٤٥٨/٧عمدة القاري: ١٢٠/١٥.

[5]) سورت الحج:١٨.

[6]) شرح مشكل الآثار للطحاوي: ١٧٢/١رقم: ١٨٤باب بيان مشكل ما روى عن رسول الله ﷺ من قوله:إن الشمس والقمر ثوران.

دُوْنِ اللّٰهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ ۭ اَنْتُمْ لَهَا وٰرِدُوْنَ﴾ [1] په کوم کښې چه کافرانو ته خطاب دې چه تاسو او ستاسو ټول معبودان باطله به د جهنم خشاك جوړيږي.

تاسو پوهيږئ چه په دنيا کښې دمظاهر قدرت عبادت پوجا کونکو هيڅ کمې نشته دَسپوږمنۍ اونمر په هره زمانه کښې عبادت شوې دې. نن هم د دنيا په ډيرو خطو کښې د دې عبادت کولې شي. لهذا د آيت مبارك په رڼا کښې دا دواړه هم د جهنم حصه کيدل پکار دي چه خلق د دوی عبادت کوی. د دې تائيد د دې روايت د دې تکړې نه هم کيږی کوم چه ابويعلی موصلی رحمه الله دحضرت انس بن مالك رضي الله عنه نه مرفوعاً نقل کړې ده. په دې کښې دی: «ليراهما من عبدهما» [2] دې د پاره چه کوموخلقو د دې دواړو اجرام سماوی عبادت کولو هغوی چه دا په دوزخ کښې سوزيدونکی اووينی نوعبرت به اخلی مگر هلته به دا څه فائده نه ورکوی.

② علامه خطابی رحمه الله فرمائی چه دواړه سپوږمنی او نمر راغونډولو سره په جهنم کښې د غورزولو مقصد هغوی ته عذاب ورکول نه دی بلکه د دغه مظاهر پرستو تنبيه اوتوبيخ به کيږی چه په دنيا کښې به ئې د دې عبادت کولو. د دې د پاره چه دوی ته معلومه شی چه دهغوی د سپوږمنی او نمر عبادت باطل اولغو وو او په دنيا کښې دا عبث کار کولو سره خپل خانونه تباه اوبرباد کولو سره راغلی دی. د دې بعينه مثال هغه روايت دې په کوم کښې چه راغلی دی چه مچان به ټول په ټول دوزخ ته ځی. [3] حالانکه د دوی هم څه گناه نشته دې. چنانچه دا مچان په دوزخ کښې د اچولو مقصد به صرف دا وی چه د دغه دوزخيانو په تکليف کښې زياتوالې اوکړې شی. علامه خطابی رحمه الله فرمائي «والمعنى في ذلك: لتكون عقوبة لأهل النار، يتأذون بها، كما يتأذون بالحيات وشبهها» [4]

③ تقريباً هم دغه دويم سره يوشان جواب امام طحاوی رحمه الله هم ورکړې دې هغوی فرمائی چه مونږ دحضرت ابوسلمه رحمه الله دطرف نه به حضرت حسن بصری رحمه الله ته په جواب کښې دا وايو چه سپوږمنی او نمر به په دې وجه راغونډولې شی چه دوزخيانو ته به د دې په ذريعه عذاب ورکولې شی نه دا چه دا دواړه به د دوزخ دَعذاب سره مخ کولې شی.

گورئی که نه چه په دوزخ کښې به فرښتې هم وی چه دوزخيانو ته به عذاب ورکوی نو د دې دواړو حيثيت به هم په دوزخ کښې د دغه ټولو فرښتو په شان وی. دالله تعالی دا ارشاد مبارك مخې ته کيږدئي. ﴿يٰۤاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا قُوْۤا اَنْفُسَكُمْ وَاَهْلِيْكُمْ نَارًا وَّقُوْدُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ عَلَيْهَا مَلٰٓئِكَةٌ غِلَاظٌ شِدَادٌ لَّا يَعْصُوْنَ اللّٰهَ مَاۤ اَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُوْنَ مَا يُؤْمَرُوْنَ﴾ [5]

په دې کښې ﴿لَّا يَعْصُوْنَ اللّٰهَ مَاۤ اَمَرَهُمْ﴾ معنی ده «من تعذيب أهل النار» دوزخيانو ته چه دعذاب ورکولو کوم حکم هغوی ته الله تعالی ورکوی په هغې کښې به دوی حکم عدولی نه کوی. ښکاره خبره ده چه د دې فرښتو په جهنم کښې دموجود گئی مطلب هيڅ کله دا نه دې چه دوی څه گناه کړې ده د کوم

---

[1] سورت الأنبياء: ۹۸.

[2] مسندأبی يعلی الموصلی: إنما عزاها إليه الحافظ. ولم أجدها فی مسنده. والله اعلم.

[3] الحديث رواه البزار فی مسنده رقم: ۳۴۹۸ والطبرانی فی المعجم الكبير ۳۸۹/۱۲ رقم: ۱۳۴۳۶ عن ابن عمر رضي الله عنه. ۳۹۸/۱۲ رقم: ۱۳۴۶۸ وفی الأوسط: ۱۶۰/۲ رقم: ۱۵۷۵ ومعجم الزوائد: ۴۱/۴.

[4] أعلام الحديث خطابی: ۱۴۷۶/۲.

[5] سورت التحريم: ۶

په وجه چه هغوی په دوزخ کښې غورزولې شوی دی. هم دغه شان د سپوږمئی او نمر معامله ده هغې هم څه ګناه نه ده کړې بلکه دابه هم د فرښتو په شان دوزخیانوته د عذاب مزه ورڅکی.
طحاوی رحمه الله فرمائی: «وكذلك الشمس والقمر، هما فيها بهذه المنزلة، معذبان لأهل النار بذنوبهم، لا معذبان فيها، إذ لا ذنوب لهما»[1] هم دغه خبره علامه اسماعیلی رحمه الله هم ارشاد فرمائیلې ده.[2]
د بحث خلاصه: اوس ددې پوره بحث خلاصه داشوه چه دا دواړه به په دوزخ کښې د څه ګناه د وجې نه نه شی اچولې بلکه په دې وجه به اچولې شی چه د شمس اوقمر د عبادت کونکو په حسرت کښې اضافه اوشی. یوه فائده به دا هم کیږی چه ددوی په ورتلو سره به د جهنم په ګرمئی کښې اضافه کیږی اود هغې اشتعال به زیاتیږی نولکه چا چه ددې عبادت کولو هم هغه به په عذاب ورکولو کښې د تشدید سبب جوړیږی. والله اعلم بالصواب.
د ثوران عقیران معنی: دې نه پس داخبره یاده ساتئی چه هم دغه روایت د نورو صحابه کرامو نه هم نقل دې مثلاً ابوداؤد طیالسی رحمه الله وغیره د حضرت انس رضی الله عنه نه مرفوعاً نقل کړی دی: «إن الشمس والقمر ثوران عقیران فی النار»[3]
خود حضرت کعب احبار رحمه الله روایت وړاندې تیرشوې دې نو په حدیث باب اوهغه احادیثو کښې فرق دادې چه په دې کښې د مکوران په ځائې عقیران دې. عقیران هغه ځناور د کوم پښونو نه چه پرې کړې شوی وی. مطلب دا چه سپوږمئی او نمر به لکه چه دوه ذبح کړې شوی غوایان وی. اوس دا دوه تشبیهونه شو یو مکوران بل عقیران. د مکوران وضاحت اول کړې شوې دې چه ددې دواړو رڼا به ختمه کړې شی نودا به د پنیر د دوو ټکړو په شان شی چه ښکاری خو به سپین مګر په دې کښې به رڼا نه وی نودا تشبیه سلب نور سره متعلق ده.
خود دویمې تشبیه تعلق د سیر سره دې چه په آخرت کښې به ددې دواړو سیر اوحرکت منقطع شی لکه مضبوط غوایان کله چه دهغوی خپې پرې کړې شی نو هغه دحرکت کولو قابل نه پاتې کیږی خوزیدې راخوزیدې نه شی. ددې حدیث دا مطلب هیڅ کله نه دې چه په حقیقت کښې به د دغه دواړو غوایانو چه په اصل کښې به سپوږمئی اونمر وی خپې پرې کولې شی. امام طحاوی رحمه الله فرمائی: «فعاد بإقطاعهما عن ذلك كالزمنين بالعقر، فقيل لهما: عقيران، على استعارة هذا الاسم لهما، لا على حقيقة حلول عقر بهما.......»[4]

---

[1]) شرح مشکل الآثار للطحاوی: ۱۷۱/۱باب رقم: ۳۰بیان مشکل ماروی عن رسول الله صلی الله علیه وسلم من قوله: إن الشمس والقمر ثوران.......

[2]) قال الإسماعیلی: وقد جعل الله فی النار ملائكة، ولیست تتأذی بها، ولا تعذب بها، وحجارة یعذب بها أهل النار. فیجوز أن یجعل الشمس والقمر عذابا فی النار لأهل النار، أو بآلة من آلات العذاب، نعوذ بالله من النار. التوضیح: ۴۴/۱۹عمدة القاری: ۱۲۰/۱۵فتح الباری: ۳۰۰/۶.

[3]) مسند الطیالسی: ۵۷۴/۲رقم:۲۲۱۷مسند أنس بن مالک رضی الله عنه ومسند أبی یعلی الموصلی: ۴۰۱/۳رقم: ۴۱۰۲ والکامل لابن عدی: ۹۶۹/۳والحدیث حسن.

[4]) شرح مشکل الآثار للطحاوی: ۱۷۲/۱فتح الباری: ۳۰۰/۶فیض القدیر للمناوی: ۲۳۴/۳رقم: ۴۹۴۹.

ترجمة الباب سره دحديث مناسبت: ددې حديث ترجمة الباب سره مناسبت بالكل واضح دې خكه چه د سپوږمئى اونمر راغونډول يووصف دې. (١)
د باب دريم حديث د ابن عمر رضي الله عنهما نه روايت دې.

الحديث الثالث

[۳۰۲۹] - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَمْرٌو، أَنَّ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ الْقَاسِمِ، حَدَّثَهُ عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّهُ كَانَ يُخْبِرُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «إِنَّ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ لَا يَخْسِفَانِ لِمَوْتِ أَحَدٍ وَلَا لِحَيَاتِهِ، وَلَكِنَّهُمَا آيَتَانِ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ، فَإِذَا رَأَيْتُمُوهُمَا فَصَلُّوا» - [ر ۹۹۵] (٢)

ترجمه: حضرت ابن عمر رضي الله عنهما نبى كريم ﷺ نه نقل كوى چه حضورپاك اوفرمائيل چه دې نمر او سپوږمئى دواړو ته د چاد مرګ د وجې نه تندر لګى نه د چا په ژوندى كيدو سره، بلكه دا دواړه خودالله تعالى نښانې دى. چنانچه كله چه تاسو دا دواړه په تندر كښې اووينئى نود (كسوف يا خسوف) مونځ كوئى.

تراجم رجال

يحيى بن سليمان: دايحيى بن سليمان بن يحيى جعفى كوفى رحمه الله دې. ددوى تفصيلى حالات كتاب العلم باب كتابة العلم كښې تيرشوى دى. (٣)

ابن وهب: دا عبدالله بن وهب مسلم مصرى رحمه الله دې. د دوى تذكره كتاب العلم باب من يرد الله به خيرا يفقهه.....، لاندې تيره شوې ده. (٤)

عمرو: دا ابواميه عمرو بن الحارث مصرى انصارى رحمه الله دې. (٥)

عبدالرحمن بن القاسم: داعبدالرحمن بن قاسم بن محمد بن ابى بكر صديق رحمه الله دې. ددوى تفصيلى تذكره كتاب الغسل باب هل يدخل الجنب يده.....؟ په ضمن كښې تيرشوى دى. (٦)

ابيه: دا مشهور تابعى بزرګ حضرت قاسم بن محمد بن ابى بكر صديق رحمه الله دې. ددوى تفصيلى تذكره كتاب الغسل باب من بدأ بالحلاب والطيب عند الغسل په ضمن كښې تيره شوې ده. (٧)

عبدالله بن عمر رضي الله عنه: دا مشهور صحابى رسول حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما دې. ددوى حالات

---

(١) عمدة القارى: ١٥/١٢٠.
(٢) قوله: عن عبدالله بن عمر رضى الله عنهما: الحديث: مرتخريجه فى كتاب صلوة الكسوف.
(٣) كشف البارى: ٣٢٧/٤.
(٤) كشف البارى: ٢٧٧/٣.
(٥) ددوى دحالاتو دپاره اوګورئى كتاب الوضوء باب المسح على الخفين.
(٦) كشف البارى: كتاب الغسل: ٥٥٧.
(٧) كشف البارى: كتاب الغسل: ٤٣٩.

كتاب الإيمان باب قول النبي صلى الله عليه وسلم: بني الإسلام..... لاندې ذكر كړې شوى دى.[1]

د باب څلورم حديث د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما دى.

الحديث الرابع

[۳۰۲۰]-حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي أُوَيْسٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مَالِكٌ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنَّ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ آيَتَانِ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ لاَ يَخْسِفَانِ لِمَوْتِ أَحَدٍ وَلاَ لِحَيَاتِهِ، فَإِذَا رَأَيْتُمْ ذَلِكَ فَاذْكُرُوا اللَّهَ» [ر ۲۹][2]

تراجم رجال

اسماعيل: دا اسماعيل بن ابى اويس مدنى اصبحى رحمه الله دى. ددوى تفصيلى حالات كتاب الإيمان باب من كره أن يعود فى الكفر.... كښې تير شوى دى.[3]

مالك: دا امام دارالهجرة امام مالك بن انس اصبحى مدنى رحمه الله دى. ددوى اجمالى حالات بدء الوحى او تفصيلى حالات كتاب الإيمان باب من الدين الفرار من الفتن لاندې بيان كړې شوى دى.[4]

زيد بن اسلم: دا زيد بن اسلم عدوى مولى عمر رحمه الله دى.

عطاء بن يسار: دا ابومحمد عطاء بن يسار هلالى مدنى رحمه الله دى.

عبدالله بن عباس: دا مشهور صحابى حضرت عبد الله بن عباس رضي الله عنهما دى. ددې دريوارو محدثين حضراتو تفصيلى حالات كتاب الإيمان باب كفران العشير، وكفر.... كښې بيان كړې شوى دى.[5]

د باب پنځم حديث د حضرت عائشه رضي الله عنها دى.

الحديث الخامس

[۳۰۲۱]-حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ عُقَيْلٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عُرْوَةُ، أَنَّ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، أَخْبَرَتْهُ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ خَسَفَتِ الشَّمْسُ، قَامَ فَكَبَّرَ وَقَرَأَ قِرَاءَةً طَوِيلَةً، ثُمَّ رَكَعَ رُكُوعًا طَوِيلًا، ثُمَّ رَفَعَ رَأْسَهُ، فَقَالَ: «سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ»، وَقَامَ كَمَا هُوَ، فَقَرَأَ قِرَاءَةً طَوِيلَةً، وَهِيَ أَدْنَى مِنَ القِرَاءَةِ الأُولَى، ثُمَّ رَكَعَ رُكُوعًا طَوِيلًا، وَهِيَ أَدْنَى مِنَ الرَّكْعَةِ الأُولَى، ثُمَّ سَجَدَ سُجُودًا طَوِيلًا، ثُمَّ فَعَلَ فِي الرَّكْعَةِ

---

[1]) كشف البارى: ۶۳۷/۱

[2]) قوله: عن عبدالله بن عباس رضي الله عنهما الحديث، مر تخريجه فى كتاب الكسوف.

[3]) كشف البارى:۱۱۳/۲.

[4]) كشف البارى: ۲۹۰/۱، ۸۰/۲.

[5]) كشف البارى: ۲۰۵/۲-۲۰۳ د ابن عباس رضي الله عنهما دپاره نور اوګورئ كشف البارى:۳۳۵/۱.

الآخِرَةِ مِثْلَ ذٰلِكَ، ثُمَّ سَلَّمَ وَقَدْ تَجَلَّتِ الشَّمْسُ، فَخَطَبَ النَّاسَ، فَقَالَ فِي كُسُوفِ الشَّمْسِ وَالقَمَرِ: «إِنَّهُمَا آيَتَانِ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ لاَ يَخْسِفَانِ لِمَوْتِ أَحَدٍ وَلاَ لِحَيَاتِهِ، فَإِذَا رَأَيْتُمُوهُمَا فَافْزَعُوا إِلَى الصَّلاَةِ».-[ر ۹۹۷] (۱)

تراجم رجال

يحيى بن بكير: دا يحيى بن عبدالله بن بكير مخزومى رحمه الله دي.

الليث: دا مشهور امام ليث بن سعد فهمى رحمه الله دي.

عقيل: دامشهور امام حديث عقيل بن خالد رحمه الله دي.(۲)

ابن شهاب: دا مشهور محدث محمد بن مسلم ابن شهاب زهرى رحمه الله دي. ددي څلورو واړو حضراتو محدثينو مختصر تذكره بدء الوحى دريم حديث كښې تيره شوې ده.(۳)

عروة بن الزبير: داحضرت عروه بن زبير بن عوام مدنى رحمه الله دي. ددوى اجمالى حالات بدء الوحى اوتفصيلى حالات كتاب الإيمان باب أحب الدين إلى الله أدومه لاندې بيان كړې شوى دى.(۴)

عائشه رضي الله عنها: دحضرت عائشه رضي الله عنها حالات بدء الوحى ددريم حديث لاندې راغلى دى.(۵)

د باب آخرى او شپږم حديث دحضرت ابومسعود عقبه بن عمرو رضي الله عنه دي.

الحديث السادس

[۳۰۳۲]-حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ المُثَنَّى، حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ إِسْمَاعِيلَ، قَالَ: حَدَّثَنِي قَيْسٌ، عَنْ أَبِي مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «الشَّمْسُ وَالقَمَرُ لاَ يَنْكَسِفَانِ لِمَوْتِ أَحَدٍ وَلاَ لِحَيَاتِهِ [ص:۱۰۹]، وَلَكِنَّهُمَا آيَتَانِ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ، فَإِذَا رَأَيْتُمُوهُمَا فَصَلُّوا».-[ر۹۹۳] (۶)

تراجم رجال

محمدبن المثنى: دا محمد بن المثنى عنزى رحمه الله دي. ددوى تذكره كتاب الإيمان باب حلاوة الإيمان كښې راغلې.(۷)

---

۱) قوله: أن عائشة رضى الله عنها....و الحديث: مرتخريجه فى الكسوف باب الصدقة فى الكسوف.

۲) ددوى تفصيلى تذكره كتاب العلم باب فضل العلم كښې راغلى ده. كشف البارى ۴۵۵/۳.

۳) كشف البارى:۱/۳۲۶-۳۲۳.

۴) كشف البارى: ۲۹۱/۱، ۴۳۶/۲.

۵) كشف البارى: ۲۹۱/۱.

۶) قوله عن أبى مسعود رضى الله عنه: الحديث، مرتخريجه كتاب الكسوف باب لا تنكسف الشمس لموت أحد ولا لحياته.

۷) كشف البارى: ۲۵/۲.

یحیٰی: دا یحیی بن سعید بن فروخ القطان رحمہ اللہ دي. ددوی تذکره **کتاب الإیمان باب من الإیمان أن یحب لأخیه.....** لاندې ذکر کړې شوې ده. (۱)

اسماعیل: دا اسماعیل بن ابی خالد احمسی بجلی رحمہ اللہ دي. د دوی حالات **کتاب الإیمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده**، لاندې راغلی دی. (۲)

قیس: داقیس بن ابی حازم احمسی بجلی رحمہ اللہ دي. ددوی تذکره **کتاب الإیمان باب قول النبی صلی الله علیه وسلم الدین النصیحة.....**، کښې راغلې ده. (۳)

ابی مسعود: دا مشهور بدری صحابی حضرت ابن مسعود عقبه بن عمرو انصاری رضی اللہ عنہ دي. ددوی تفصیلی حالات **کتاب الإیمان باب ما جاء أن الأعمال بالنیة.....**، په ذیل کښې بیان کړې شوې دی. (۴)

ددې آخرې څلور احادیثو شرح به ان شاء الله تعالی کتاب الکسوف کښې راځي.

داحدیث د مسندعقبه نه دې: دا حدیث دحضرت ابومسعود عقبه بن عمرو البدری رضی اللہ عنہ د مسانید نه دې خو په بعض نسخو کښې ابن مسعود دې یعنی حضرت عبدالله بن مسعود رضی اللہ عنہ دې. علامه کرمانی رحمہ اللہ فرمائی چه دا دویم احتمال سره ددې چه په دې اعتبار سره صحیح دې چه حضرت قیس بن ابی حازم رحمہ اللہ د حضرت ابن مسعود نه هم روایت کوی. مګر ټول روات په دې باندې متفق دی چه داحدیث د مسند عقبه رضی اللہ عنہ نه دې د مسند عبدالله رضی اللہ عنہ نه نه دې. (۵)

اوحافظ ابن حجر رحمہ اللہ دا دویم احتمال تصحیف ګرځولې دې اوفرمائی: ((**وقوله فی الحدیث الأخیر: عن أبی مسعود، کذا فی الأصول بأداة الکنیة، وهو أبومسعود البدري، ووقع فی بعض النسخ: عن ابن مسعود، بالموحدة والنون وهو تصحیف**)) (۶)

ترجمة الباب سره دَ احادیثو مطابقت: د باب دا آخری څلورو احادیثو مطابقت بالترجمه په دې معنی دې چه کسوف کوم ته چه د نمر تندر نیول وائی یا کوم ته چه د سپوږمئی تندر نیول وائی د دواړو د صفاتونه دی. (۷)

۵- باب: ما جاء فی قوله: ((وَهُوَ الَّذِي أَرْسَلَ الرِّيَاحَ نُشُرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ))

ماقبل سره مناسبت: کتاب د بدء الخلق روان دې. امام بخاری رحمہ اللہ لکه څنګه چه دَ نجوم، شمس او قمر ذکراوکړو هم دغه شان د هواګانو هم ذکرفرمائی.

---

(۱) کشف الباری: ۲/۲.

(۲) کشف الباری: ۲۷۹/۱.

(۳) کشف الباری: ۷۶۱/۲.

(۴) کشف الباری: ۷٤۸/۲.

(۵) شرح الکرمانی: ۱۶۱/۱۳عمدة القاری: ۱۲۲/۱۵-۱۲۱.

(۶) فتح الباری: ۳۰۰/۶.

(۷) عمدة القاری: ۱۲۱/۱۵.

د ترجمة الباب مقصد: ددې څانى نه امام بخارى رحمه الله دهواګانو ذکرفرمانى چه الله تعالى يوطرف ته ډير شيان پيدا کړى دى نوبل طرف ته هواګانې هم دهغه مخلوق دې هم دهغه په حکم سره روانې دى چه اوريځې راجمع کوى. بيا هم دغه اوريځې د الله تعالى په حکم باندې بارانونه وروى. دا د رحمت هواګانې وى خو کله هواګانې د عذاب په توګه هم چليږى. تفصيل ان شاء الله وړاندې راځى

﴿قَاصِفًا﴾/الاسراء: ۶۹/: تَقْصِفُ كُلَّ شَيْءٍ. ﴿لَوَاقِحَ﴾/الحجر: ۲۲/: مَلَاقِحَ مُلْقِحَةً. ﴿إِعْصَارٌ﴾ /البقرة: ۲۶۶/: رِيحٌ عَاصِفٌ تَهُبُّ مِنَ الْأَرْضِ إِلَى السَّمَاءِ كَعَمُودٍ فِيهِ نَارٌ. ﴿صِرٌّ﴾/آل عمران: ۱۱۷/: بَرْدٌ. ﴿نُشُرًا﴾: مُتَفَرِّقَةً.

قوله: ﴿قَاصِفًا﴾ تَقْصِفُ كُلَّ شَيْءٍ: ددې عبارت په ذريعه امام بخارى رحمه الله د آيت مبارك ﴿فَيُرْسِلَ عَلَيْكُمْ قَاصِفًا مِّنَ الرِّيحِ﴾ [۱] ﴿قَاصِفًا﴾ تفسير اوتوضيح کوى چه قاصفا معنى ده هغه هوا کوم چه هر څه مات رامات کړى

قوله: الريح القاصف: تيزه راتنبيدونکى هوا ددې جمع القواصف ده [۲]

دغه پورته ذکر کړې شوې تفسيرى قول د امام ابوعبيده رحمه الله دې کوم چه هغوى په المجاز کښې ذکر کړې دې. [۳] هم ددې په شان قول دحضرت قتاده رحمه الله نه هم نقل دې. [۴]

اته قسمه هواګانې: حضرت عبدالله بن عمر رضى الله عنهما فرمائى چه د هواګانو اته قسمونه دى. څلور عذابونه دى نو باقى څلور رحمت. د رحمت والا هواګانې دادى: ① ناشرات ② ذاريات ③ مرسلات ④ مبشرات. اود عذاب والا د هواګانو نومونه دادى: عاصف اوقاصف، ددې دواړو تعلق سمندر سره دې. صرصر او عقيم ددې دواړو تعلق د اوچې سره دې [۵]

قوله: ﴿لَوَاقِحَ﴾ مَلَاقِحَ مُلْقِحَةً: په دې عبارت کښې آيت مبارك ﴿وَأَرْسَلْنَا الرِّيَاحَ لَوَاقِحَ﴾ [۶]. مونږ هواګانې باران ورونکې جوړولوسره اوليګلې، سره د لفظ لواقح تفسير کړې شوې دې چه لواقح ملاقح په معنى کښې دې کوم چه د ملقحة جمع ده. دا داسې اوګنړنى چه لقحت الناقة ﴿باب سمع﴾ اونحوها معنى ده د اوښې حامله کيدل. دا فعل لازم دې هم ددې اسم فاعل لاقح دې. د کوم جمع چه لواقح ده. اوس به ددې معنى شى حاملې اوښې.

الله تعالى په مذکوره آيت مبارك کښې دا لفظ هواګانوسره ذکرکړو دکوم مطلب چه به وى حامله هوا ګانې. يعنى د اوبونه ډکې هواګانې. حالانکه په هواکښې اوبه نه وى بلکه په اوريځوکښې وى کوم چه هوا ګانې چلوى. دې نه علاوه القحت الريح السحاب (افعال) په معنى کښې دى د هوا اوريځ سره جنګيدل

---

[۱] سورة الاسراء : ۶۹

[۲] عمدة القارى:۱۵/۱۲۲التوضيح: ۱۹/۴۶والقاموس الوحيد، مادة: قصف.

[۳] مجاز القرآن: ۱/۳۸۵ سورة الإسراء: ۶۹

[۴] تعليقات التوضح: ۱۹/۴۶وتفسير الطبرى: ۸/۱۱۴.

[۵] عمدة القارى: ۱۵/۱۲۲والتوضيح: ۱۹/۴۶.

[۶] سورة الحجرات :۲۲

او باران ورول. دا متعدى دې اسم فاعل د دې ملقحة دې د كوم جمع چه ملاقح ده.[1]

دامام بخارى رحمه الله مقصد: اوس امام بخارى رحمه الله دا فرمائيل غوارى چه په آيت مبارك كښې راغلې لفظ لواقح لازم دې خو د متعدى په معنى كښې دې. ګنى د آيت مفهوم واضح كيږى نه. حضرت ګنګوهى رحمه الله فرمائى «يعني أن الرياح ليست لاقحة، بل هي ملقحة، فكأن اللازم بمعنى المتعدي».[2]

هم دغه خبره په لږ زيات وضاحت سره حضرت مولانا محمد حسن مكى رحمه الله په تقرير كښې هم ده هغوى فرمائى: «يريد أن المراد باللواقح: الملاقح، دون معناه الحقيقي، لأن اللاقحة لازم، يقال: لقحت الناقة أي حملت، والملقحة متعدية، يقال: ألقح الفحل الناقة».[3] حضرت مولانا مكى رحمه الله نور فرمائى چه بعض حضراتو لواقح د ملقحة خلاف قياس جمع ګرځولې ده خو دا غلطه ده ځكه چه دا د لاقحة جمع ده. استاذ محترم (حضرت ګنګوهى رحمه الله) هم دغه فرمائيلى دى.[4]

دَ ابوعبيده رحمه الله اوابن اسحاق رحمه الله رائې: اوهغه حضرات كوم چه لواقح ته د ملقحة جمع وائى. امام ابوعبيده رحمه الله او ابن اسحاق رحمه الله دى.[5] هم د دغه روستو ذكرشوى اتباع كولو سره ابوعبيده رحمه الله هم دغه قول اختيار كړې دې خو بعض حضراتو په ده باندې نكير كړې دې. علامه ابن ملقن رحمه الله فرمائى: «هذا قول أبي عبيدة وغيره، وأنكره بعضهم، وقال: هو بعيد جدا، لأن حذف الزوائد إنما يجوز من مثل هذا في الشعر، ولكنه جمع لاقحة ولاقح بلا خلاف».[6]

د دې لفظ لاندې شراح ډير څه ليكلى دى خو زړه ته لګيدونكې خبره د ابن جرير طبرى رحمه الله ده هغه فرمائي چه صواب دادې چه رياح لاقحه هم دى او ملقحه هم دى. لاقحه خو په دې لحاظ سره چه هغه اوبه اوچتوى او ملقحه په دې اعتبارسره چه هغه اوبه د اوريځو دننه رسوى.[7] بيا ابن جرير رحمه الله د خپل قول د تائيد او تقويت د پاره د حضرت ابن مسعود رضي الله عنه ارشاد نقل كړې دې د كوم سند چه قوى دې. حضرت ابن مسعود رضي الله عنه فرمائي «يرسل الله الرياح، فتحمل الماء، فتلقح السحاب، وتمر به، فتدر كما تدر اللقحة ثم تمطر».[8] يعنى الله تعالى اوريځې راليږى چه اوبه اوچتوى، اوريځې باردار كوى بيا چه كله په دې باندې چليږى نو دا اوريځې بيا باران وروى. لكه څنګه چه د پيئو وركونكې اوښه ډير زيات پيئى وركوى. د امام لغت علامه زهرى رحمه الله نه هم دغه شان قول نقل دې.[9] او هم دغه معنى او مفهوم زيات واضح دې. والله اعلم بالصواب.

---

[1] لسان العرب مادة: لقح والقاموس الوحيد مادة: لقح.

[2] الكنز المتوارى: ١٣/١٣٣ ولامع الدرارى: ٧/٣٤٠.

[3] حواله جات بالا.

[4] حواله جات بالا.

[5] مجاز القرآن: ١/٣٤٨ عمدة القارى: ١٥/١٢٢ والتوضيح: ١٩/٤٧.

[6] عمدة القارى: ١٥/١٢٢ والتوضيح: ١٩/٤٧ وفتح البارى: ٦/٣٠١ وإرشاد السارى: ٥/٢٦١.

[7] جامع البيان: ١٤/١٤ سورة الحجر.

[8] حواله بالا: ١٤/١٤-١٥ سورة الحجر ولباب التأويل فى معانى التنزيل للخازن: ٣/١١١.

[9] الكنز المتوارى: ١٣/١٣٤-١٣٥ عمدة القارى: ١٥/١٢٢ فتح البارى: ٦/٣٠١ والتوضيح: ١٩/٤٧ وتهذيب اللغة: ٤/٣٢٨٥ مادة: لقح.

قوله:: ﴿إِعْصَارٌ﴾: رِيحٌ عَاصِفٌ تَهُبُّ مِنَ الْأَرْضِ إِلَى السَّمَاءِ كَعَمُودٍ فِيهِ نَارٌ: په دې عبارت سره آيت مبارك ﴿فَأَصَابَهَا إِعْصَارٌ فِيهِ نَارٌ فَاحْتَرَقَتْ كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ﴾ [1] كښې د لفظ اعصار تفسير كړې شوې دې. چه په اصل كښې د امام ابوعبيده رحمه الله تفسيرى كلام دې. اعصار غولئى ته وائى يعنى ډيره تيزه هوا چه دوړې الوزوى دعمود په شكل كښې د آسمان طرف ته اوچتيږى. په دې كښې اور هم (بعض وخت) وى. د امام ضحاك رحمه الله نه ددې معنى دا نقل ده: ((ريح فيها برد شديد)) مګر د امام بخارى رحمه الله په اختيار كړې شوې معنى زياته واضحه او ښكاره ده چه پخپله رب كريم د اور تصريح فرمائيلې ده. ﴿فِيهِ نَارٌ﴾ اود نار نه مراد سموم يعنى ګرمه هوا ده. قاله السدي. [2]

قوله:: ﴿صِرٌّ﴾: بَرْدٌ: په دې كښې د آيت مبارك ﴿رِيحٍ فِيهَا صِرٌّ﴾ [3] لفظ صر توضيح كولې شى چه ددې معنى برد ده يعنى يخوالې. د ابوعبيده رحمه الله نه روايت دې صر سخت يخ ته وائى. اوس به د آيت معنى شى داسې هوا په كومه كښې چه ډيرزيات يخوالې وى. [4]

قوله:: ﴿نُشُرًا﴾: مُتَفَرِّقَةً: دلته چه په ترجمة الباب كښې كوم آيت جز جوړ كړې وو هم دهغې طرف ته اشاره ده. ﴿وَهُوَ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيَاحَ نُشُرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ﴾ [5] چه په دې كښې د نشر معنى دمتفرق ده. نشر دنشور جمع ده يعنى اوريځې اوچتونكې اوالوزونكې هواګانې. دا تفسير هم دامام ابوعبيده رحمه الله د كلام مقتضى مطابق دې. هغوى د نشرا تفسير فرمائيلې دې: ((أي: من كل مهب وجانب وناحية)) [6].
البته دا دې واضحه وى چه دا تفسير د آيت د هغه قراءت مطابق دې په كوم كښې چه نشرا راغلې دې. زمونږ په قراءت كښې بشرا دې. د كوم معنى چه مبشرات ده يعنى بشارت او خوشخبرى وركونكې هواګانې. د كوم چه يو تفسير باران هم كړې شوې دې. [7]

د ايت ترجمة الباب سره مناسبت: امام بخارى رحمه الله آيت د رحمت د ترجمې جز جوړ كړې وو خو ددې لاندې مونږ خودلې وو چه مؤلف رحمه الله به د نور قسم هواګانو ذكرهم كوى. چنانچه هغه چه يو طرف ته د رحمت نه د ډكو هواګانو ذكر اوكړو نو بل طرف ته نى د عذاب والاهواګانو ذكر هم اوكړو. خكه چه ((وبضدها تتبين الأشياء)) والله اعلم.
دې نه پس داسې اوګڼړئى چه امام بخارى رحمه الله د باب لاندې دوه احاديث ذكر كړى دى په كوم كښې چه ړومبې حديث دحضرت ابن عباس رضي الله عنهما دې.

---

[1] سورت البقرة: ٢٦٦.

[2] عمدة القاري: ١٢٢/١٥ فتح الباري: ٣٠١/٦ والتوضيح: ٤٧/١٩.

[3] سورت آل عمران: ١١٧.

[4] عمدة القاري: ١٢٢/١٥ وفتح الباري: ٣٠١/٦.

[5] سورت الفرقان: ٤٨.

[6] حواله جات بالا

[7] عمدة القاري: ١٢٢/١٥ والتوضيح: ٤٨/١٩.

الحديث الاول

[٣٠٣٣]- حَدَّثَنَا آدَمُ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنِ الحَكَمِ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ ﷺ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «نُصِرْتُ بِالصَّبَا، وَأُهْلِكَتْ عَادٌ بِالدَّبُورِ» [ر ٩٨٨] [1]

ترجمه حضرت ابن عباس رضي الله عنهما دنبي كريم ﷺ نه نقل كوى چه حضورپاك فرمائيلي دى زما امداد په بادصبا سره كړې شوې دې اوقوم عاد د دبور په ذريعه هلاك كړې شو.

تراجم رجال

ادم دا ابوالحسن آدم بن ابى اياس عسقلانى رحمه الله دې

شعبه دا اميرالمؤمنين فى الحديث شعبه بن حجاج عتكى رحمه الله دې. ددې دواړو حضراتو حالات كتاب الايمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده لاندې ذكر كړې شوې دى [2]

الحكم دا الحكم بن عتيبه كندى كوفى رحمه الله دې ددوى تذكره كتاب العلم باب السمر فى العلم كښې راغلې ده [3]

مجاهد دا مشهور تابعى حضرت مجاهد بن حبر مخزومى رحمه الله دې. ددوى تذكره كتاب العلم باب الفهم فى العلم په ذيل كښې تيره شوې ده [4]

ابن عباس دا مشهور صحابى حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنهما دې. د دوى اجمالى تذكره بدء الوحى اوتفصيلى كتاب الايمان باب كفران العشيروكفر... كښې شوې ده [5]

ترجمة الباب سره دحديث مناسبت داحديث كتاب الاستسقاء كښې راغلې دې دلته د ذكر كولو مقصد صرف دادې چه په دې كښې د رحمت هوا يعنى بادصبا ذكر دې [6]

د باب دويم حديث د ام المؤمنين حضرت عائشه رضي الله عنها دې كوم چه ثلاثى روايت دې.

الحديث الثانى

[٣٠٣٤]- حَدَّثَنَا مَكِّيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا، قَالَتْ: كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، إِذَا رَأَى مَخِيلَةً فِي السَّمَاءِ، أَقْبَلَ وَأَدْبَرَ، وَدَخَلَ وَخَرَجَ، وَتَغَيَّرَ وَجْهُهُ، فَإِذَا أَمْطَرَتِ السَّمَاءُ سُرِّيَ عَنْهُ، فَعَرَّفَتْهُ عَائِشَةُ ذَلِكَ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى

---

[1] قوله: عن ابن عباس رضى الله عنهما: الحديث مرتخريجه فى الاستسقاء رقم: ١٠٣٥.

[2] كشف البارى: ٦٧٨/١

[3] كشف البارى: ٤١٤/٤.

[4] كشف البارى: ٣٠٧/٣.

[5] كشف البارى: ٤٣٥/١و٢٠٥/٢.

[6] صحيح البخارى كتاب الاستسقاء باب قول النبى صلى الله عليه وسلم: نصرت بالصبا رقم: ١٠٣٥وعمدة القارى: ١٢٢/١٥.

اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَا أَدْرِي لَعَلَّهُ كَمَا قَالَ قَوْمٌ»: {فَلَمَّا رَأَوْهُ عَارِضًا مُسْتَقْبِلَ أَوْدِيَتِهِمْ} [الأحقاف: ۲۴] الآيَةَ [٤٥٥١] (١)

تراجم رجال

مكى بن ابراهيم: دا مشهور محدث مكى بن ابراهيم بن بشيربن فرقد حنظلى رحمه الله دي. د دوى تفصيلى تذكره كتاب العلم باب من أجاب الفتيا بإشارة اليد والرأس لاندې تيره شوې ده.(٢)

ابن جريج: دا ابوالوليد عبدالملك بن عبدالعزيز بن جريج اموى رحمه الله دي. ددوى تذكره كتاب الحيض باب غسل الحائض رأس زوجها... كښې راغلې.(٣)

عطاء: دا مشهور تابعى محدث حضرت عطاء بن ابى رباح رحمه الله دي. ددوى تفصيلى حالات كتاب العلم باب عظة النساء... كښې تيرشوى دى.(٤)

عائشه رضي الله عنها: دحضرت عائشه رضي الله عنها حالات بدء الوحى حديث دريم نمبر حديث كښې تيرشوى دى. (٥)

قوله: قالت: كان النبي صلى الله عليه وسلم إذا رأى مخيلة في السماء حضرت عائشه صديقه رضي الله عنها فرمائى چه كله به نبى كريم صلى الله عليه وسلم په فضا كښې داسې اوريځې ليدلې د كومې د وريدو چه گمان وى.......

قوله: مخيلة: د ميم زبر اوخاء زير اوياء سكون سره دې پرق پروق والاهغه اوريځې د كومې د وريدو چه گمان وى. «السحابة التى يخال فيها المطر»(٦)

د نسائى په روايت كښې ددې وضاحت هم شته «إذا رأى مخيلة، يعنى: الغيم»(٧)

قوله: أقبل وأدبر، ودخل وخرج، وتغير وجهه: رسول الله صلى الله عليه وسلم وړاندې كيدو روستوكيدو، دننه به تلو بيا به هر راوتو اومخ مبارك به ئې متغير كيدلو.

دَ اضطراب اوپريشانئ وجه: داد اضطرابى كيفيت نه كنايه دې چه اوريځو ليدلو سره به حضورپاك پريشان كيدلو چه چرته دا د عذاب والا اوريځې نه وى اود حضورپاك امت هم د عامة الناس د

---

(١) قوله: عن عائشة رضى الله عنها: الحديث أخرجه البخارى فى تفسير سورة الأحقاف باب قوله تعالى: ﴿فَلَمَّا رَأَوْهُ عَارِضًا مُسْتَقْبِلَ أَوْدِيَتِهِمْ قَالُوا هَٰذَا عَارِضٌ مُمْطِرُنَا ۚ بَلْ هُوَ مَا اسْتَعْجَلْتُمْ بِهِ ۖ رِيحٌ فِيهَا عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾ رقم: ٤٨٢٠، ٤٨٢٨ وفى الأدب باب التبسم والضحك رقم: ٦٠٩٢ ومسلم رق: ٢٠٨٦-٢٠٨٤ فى الاستسقاء باب التعوذ عند رؤية الريح، وأبوداؤد رقم: ٥٠٩٩-٥٠٩٨ فى الأدب باب مايقول إذا هاجت الريح، والترمذى رقم: ٣٢٥٧ فى التفسير باب من سورة الإحقاف وفى كتاب الدعوات باب مايقول إذا هاجت الريح رقم: ٣٤٤٩ وابن ماجه فى سننه كتاب الدعاء باب مايدعو به الرجل إذا رأى السحاب والمطر رقم: ٣٨٨٩، ٣٨٩١.

(٢) كشف البارى: ٤٨١/٣.

(٣) كشف البارى كتاب الحيض: ٢٠٤.

(٤) كشف البارى: ٣٧/٤.

(٥) كشف البارى: ٢٩١/١.

(٦) عمدة القارى: ١٢٢/١٥ والتوضيح: ٤٩/١٩ وفتح البارى: ٣٠١/١.

(٧) التوضيح: ٤٩/١٩ والسنن الكبرى للنسائى: ٥٦٢/١ كتاب الاستسقاء القول عندالمطر رقم: ١٨٣١.

گناهونو د وجې نه د عذاب ښکارنه شي. لکه څنګه چه هغه قوم (د هود علیه السلام قوم) چه د عذاب ښکار شوې چه د اوريخو په کتلو به خوشحاله کيدل او دهغې په کتلوسره به نې داسې وينا کوله ګرځيدل به ﴿هٰذَا عَارِضٌ مُّمْطِرُنَا﴾[1] چه دا اوريځې په مونږ باندې باران راوړونکې دی. حالانکه هغه د عذاب اوريځې وې نو حضورپاك ته هم خطره محسوس شوه چه دا چرته هغه د عذاب والا اوريځې خونه دی؟ ددې نه دحضورپاك په خپل امت باندې د زحمت او شفقت په ښه شان سره اندازه کيږی. په حقيقت کښې ټول انبياء کرام عليهم السلام په دغه صفت باندې متصف پاتې دی چه هر يو نبی په خپل قوم باندې ډير زيات شفيق او مهربان وو او دا صفت په حضورپاك عليه السلام کښې هم تر آخری درجې پورې موجود وو.[2]

قوله:: فإذا أمطرت السماء سري عنه: بيا کله چه به آسمان باران راوړولو دحضورپاك ويره به لرې کيدله. مطلب دا چه حضورپاك ته به تسلی کيدله هغوی ﷺ به مطمئن کيدلو چه دا اوريځې دعذاب والانه وې. ددې وضاحت د كتاب التفسير د روايت نه هم کيږی په هغې کښې دی: «مايؤمنني أن يكون فيه عذاب»[3]

قوله:: فعرفته عائشة ذلك، فقال النبي صلى الله عليه وسلم: ما أدري لعله كما قال قوم: ﴿فَلَمَّا رَأَوْهُ عَارِضًا مُّسْتَقْبِلَ أَوْدِيَتِهِمْ﴾: حضرت عائشه صديقه رضي الله عنها په دې باره کښې د حضورپاك نه تپوس اوکړو نو حضورپاك اوفرمائيل ما ته څه پته ده کيدې شی چه دلته هم هغه معامله وی کومه چه هغه قوم سره وه چه کله هغوی اوريځې دخپلو واديانو طرف ته راتلونکې اوليدلې نود (خوشحالئی نه ئی دا) اوونيل ﴿هٰذَا عَارِضٌ مُّمْطِرُنَا﴾. په دې عبارت سره د رسول الله ﷺ د اضطرابی کيفيت نور وضاحت اوشو.

قوله:: عرفته: دتعريف نه دې، مطلب دا چه دحضورپاك نه حضرت عائشه رضي الله عنها د مخ مبارك د بدليدو د وجې نه تپوس اوکړو.[4] عارض هغه اوريخو ته وائی چه د آسمان په افق باندې عرضاً ښکاره شوې وی.[5]

ترجمة الباب سره دحديث مناسبت: ترجمة الباب سره دحديث مناسبت په دې وجه دې چه په دې کښې د باران ذکر دې د کوم سبب چه هواګانې جوړيږی. والله اعلم.[6]

---

[1] سورت الأحقاف: ٢٤.

[2] عمدةُ القاری: ١٢٣/١٥ والتوضيح: ٤٩/١٩ وفتح الباری: ٣٠١/٦.

[3] صحيح البخاری كتاب التفسير باب قوله: ﴿فَلَمَّا رَأَوْهُ عَارِضًا.....﴾ رقم: ٤٨٢٩ وعمدة القاری: ١٢٢/١٥ والتوضيح: ٤٩/١٩.

[4] عمدة القاری: ١٢٣/١٥.

[5] حواله بالا.

[6] حواله بالا.

۶- باب: ذِكْرِ الْمَلَائِكَةِ.

ماقبل سره مناسبت: د الله تعالى په مخلوقاتو باندې خبره شروع ده. تيرشوى باب درحمت دهواگانو په بيان كښې وو دكوم په ضمن كښې چه د نورو هواګانو هم ذكر راغلې وو اوس د ملائكه ذكر كيږي. سا والا مخلوقاتو كښې فرښتې چونكه د نورو عامو مخلوقاتونه وړاندې پيدا شوى دى. په دې وجه مصنف رحمه الله دهغوى ذكر اول كوى.

دَ ترجمة الباب مقصد: دامام بخارى رحمه الله ددې ترجمه نه دوه مقاصد دى: ① په هغه ملاحده باندې رد كول دى څوك چه دملائكه د وجود نه انكار كوى. تفصيل ان شاء الله مخكښې راروان دې. ② حضرت مصنف رحمه الله ددې ترجمه لاندې شپږ ديرش (۳۶) روايتونه موصول اومعلق نقل كړى دى. حالانكه د مصنف دا عادت نه دې. (١)ليكن هغه دا خبره ثابتول غوارى چه (د قرآن كريم نه قطع نظر) د ملائكه د ثبوت دپاره روايات سره ددې چه اخبار آحاد دى خو بيا هم دهغې تعداد حد تواتر ته رسيدلې دې. دكوم نه چه دا معلوميږى چه د ملائكه ثبوت د احاديث متواتره نه دې.

ملائكه لغوى تحقيق: ملائكه جمع ده ددې مفرد ملك دې. اوس ددې ماده د اشتقاق څه ده؟ په دې كښې مختلف اقوال دى: ① ابن سيده رحمه الله فرمائى چه ملك په اصل كښې ملاك وو لكه چه شمأل دې د كوم جمع چه شمائل ده. په دې كښې تخفيف اوشو همزه چونكه ثقيل دې په دې وجه د كثرت استعمال د وجې نه دا حذف كړې شوې دې. اودغه همزه په جمع كښې ښكاره شو اوددې په آخر كښې چه كومه تاء مدوره زياتوالې دې هغه يا خود مبالغه دپاره دې يا د تانيث جمع دپاره دې ګنى اصل جمع ملائك ده. (٢)

② قزاز رحمه الله وائى دا لفظ د ألوكة نه مشتق دې دكوم معنى چه رسالت اوپيغام رسول دى. د فرښتو اصل كار هم پيغام رسول دى. دا قول د جمهور اوامام سيبويه رحمه الله هم دې. په دې صورت كښې به د دې اصل لاك وى. (٣)

③ يوقول دا دې چه دا ((ملك -بكسر اللام- بفتح الميم وسكون اللام-)) نه ماخوذ دې. دكوم معنى چه په مضبوطيا سره نيول دى ((وهو الأخذ بالقوة)) دا هم د لوئى قوت والاوى. (٤)

④ يوقول دا دې چه دا ((ملك -بكسر اللام-)) نه دې څكه چه په دې كښې هريو ته الله تعالى يو مستقل څيز وركړې دې. مثلاً ملك الموت ته قبض ارواح اختيار وركړو اسرافيل ته د شپيلئ پوكولو اختيار وركړو وغيره. خودا قول فاسد دې ګنى د دې په جمع كښې به همزه نه وو. (٥) لفظ ملك په قرآن كريم كښې د جمع په توګه هم استعمال شوې دې. دالله تعالى ارشاد دې ﴿وَالْمَلَكُ عَلَىٰ أَرْجَائِهَا﴾ (٦) په دې ټولو كښې راجح قول دريم دې څكه چه د رسالت او پيغام رسانئ كار دحضرت جبرائيل عليه السلام

---

(١) فتح البارى: ۳۰۷/۶ والكنز المتوارى: ۱۳۸/۱۳.

(٢) عمدة القارى: ۱۲۳/۱۵ وفتح البارى: ۳۰۶/۶ والتوضيح: ۵۶/۱۹ والمحكم: ۴۷/۷.

(٣) عمدة القارى: ۱۲۳/۱۵ فتح البارى: ۳۰۶/۶ والتوضيح: ۵۶/۱۹.

(٤) عمدة القارى: ۱۲۳/۱۵ فتح البارى: ۳۰۶/۶ ولسان العرب مادة: ملك.

(٥) عمدة القارى: ۱۲۳/۱۵ والتوضيح: ۵۶/۱۹.

(٦) سورت الحاقة: ۱۶.

او يوځو فرښتې هغوى سره كونكې دى. ټولې فرښتې د پيغام رسولوكار نه كوى او ملائكه ټولو فرښتو ته ونيلى شى په خلاف ددې چه قوت په دې ټولوكښې زيات دې په دې صفت كښې هغه ټولې مشترك دى. اوس څه فرښتې په ركوع كښې دى څه په سجده كښې دى څوك په قيام كښې دى اوالله تعالى چه په كوم حال باندې كومې فرښتې مقرركړى دى هغه هم يو شان په هغه حال باندې دى. يوه فرښته په ركوع كښې ده نو زرګونه كالونه تير شو هغه هم په ركوع كښې ده. يوه په سجده كښې ده نو د كله نه چه پيدا شوې هم په دغه حال كښې ده سترې كيږى نه. نودا دقوت خبره ده.[1]

دَملائكه اصطلاحي تعريف: ملائكه كوم ته چه په اردو كښې فرشته وائى نورى مخلوق دې وجود خارجي لرى. عادةً انسان ته په نظر نه راځى. د ضرورت په وخت مختلف شكلونه اختيارولې شى ددوى مسكن او ځكانې په آسمانونو كښې دى. علامه رازى رحمه الله ليكى: «**أجسام لطيفة هوائية، تقدر على التشكل بأشكال مختلفة، مسكنها السماوات، وهذا قول أكثر المسلمين**»[2] قاضى بيضاوى رحمه الله فرمائى. «**وذهب أكثر المسلمين إلى أنها أجسام لطيفة، قادرة على التشكل بأشكال مختلفة، مستدلين بأن الرسل كانوا يرونهم كذلك**»[3] ددوى شمير اوتعدادچاته معلوم نه دې په وجود كښې په انسانانو باندې تقدم زمانى لرى. فطرت نې معصومانه وى، د بدنى اوګناه ظهور ددوى نه ممكن نه دې. الله تعالى دا د نور نه پيداكړى دى. په مسلم شريف وغيره كښې دحضرت عائشه صديقه رضي الله عنها نه روايت دې: «**خلقت الملائكة من نور، وخلق الجان من مارج من نار، وخلق آدم مما وصف لكم**»[4]

خودعيسايانو خيال دې چه دا اعلى او افضل نفوس بشريه دى چه خپلو بدنونو او جوسو نه جدا شوى دى. «**هى النفوس الفاضلة البشرية المفارقة للأبدان**» اود حكما او فلاسفه خيال دادې چه فرښتې جواهر مجرده دى چه دنفوس ناطقه نه علاوه يوجدا او مستقل مخلوق دې.

دَ فرښتو دوه قسمونه: بياټولې فرښتې د قاضى بيضاوى په قول حقيقت كښې دوو قسمونو كښې تقسيم دى: ① په اول قسم كښې هغه فرښتې داخل دى چه هروخت د الله تعالى په معرفت كښې مستغرق وى. د غيرالله سره متعلق هر خيال نه بچ وى لكه چه رب كريم ددوى باره كښې ارشاد فرمائى ﴿يُسَبِّحُونَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ لَا يَفْتُرُونَ﴾[5] چه هغوى شپه ورځ سحر مابنام هروخت د الله تعالى تسبيح او تحميد او تقديس كښې مشغول وى كله سترې كيږى نه. دوى ته د العليون او الملائكة المقربون نوم وركړې شوې دې.

② دويم قسم دهغه فرښتو دې چه د زمكې او آسمان ټول انتظامات پوره كوى. خالق لم يزل چه په ازل كښې كوم څه ددې كائنات باره كښې تردې وخته پورې فيصلې كړى دى هغه په ځائى راوړى په هيڅ معامله كښې دالله تعالى نافرمانى نه كوى دهغې نه هيڅ انحراف نه كوى هروخت د الله تعالى حكم

---

[1]) حاشية الشهاب الخفاجي على البيضاوي: ١٨٢/١ وشرح القسطلاني: ٢٦٢/٥.

[2]) التفسير الكبير للرازي: ١٤٧/٢/١ البقرة: ٣٠ عمدة القاري: ١٣٣/١٥ فتح الباري: ٣٠٦/٦.

[3]) البيضاوي مع حاشية الشهاب: ١٨٢/١ البقرة: ٣٠.

[4]) صحيح الإمام مسلم كتاب الزهد باب فى أحاديث متفرقة رقم: ٢٩٩٦ ومسند الإمام أحمد: ١٦٨/٦ رقم: ٢٥٧٠٩، ١٦٨/٦ رقم: ٢٥٨٦٨ ومسند عائشة رضى الله عنها ومصنف عبدالرزاق: ٣٥٣/١٠ رقم: ٢١٠٦٨.

[5]) سورت الأنبياء: ٢٠.

پوره کوی دې ته المدبرات امرا ونیلې شی. بیا په دې کښې څه سماوی وی او څه ارضی (زمینی)[1]

د سابقه اجمال تفصیل: پورته دهغه خلقو اختلاف نقل کړې شوې ووچه د فرښتو د وجود قائل دی دهغوی په وجود باندې متفق دی. سره ددې چه دهغوی په حقیقت کښې دهغوی اختلاف دې په دې دریوارو مذاهبو کښې حق مذهب د اهل سنت دې دکوم چه جمهور اهل کلام قائل دی چه فرښتې د نور نه پیدا کړې شوی دی اود الله تعالی یو مستقل مخلوق دې. ترکومې چه دنصاری د مذهب تعلق دې نوهغوی آیت مبارک ﴿وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَٰٓئِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً﴾[2] په رڼړا کښې باطل دی ځکه رب تعالی فرښتو ته چه کله دا خطاب فرمائیلې وو هغه وخت انسان هډو موجود نه وو. دهغه تخلیق نه وو شوې په دې وجه «هی النفوس الفاضلة البشرية المفارقة للأبدان» څه معنی نشته دې[3]

د حکماء او فلاسفه مذهب باطل کیدل هم ښکاره دی ځکه چه په قرآن اوسنت کښې داسې هیڅ خبره نه ملاویږی چه ددوی په موقف باندې دلالت کوی. دې نه علاوه څه خلق ستوری فرښتې ګڼړی حافظ رحمه الله ددې ټولو باره کښې لیکی: «وأبطل من قال: إنها الكواكب، أو أنها الأنفس الخيرة التي فارقت أجسادها، وغير ذلك من الأقوال التي لا يوجد في الأدلة السمعية شيء منها»[4]

دملائکه باره کښې د ملاحده موقف: دهرې زمانې عقل پرستو د ملائکه د وجود نه انکار کړې دې ښکاره خبره ده خالص عقلیت ګمراهئی طرف ته اوړی. دغه عقل پرستوسره هم دغه اوشو چه بوطرف ته د ډیرو زیاتو حقائقو نه انکاری راروان دی نوبل طرف ته هغوی د ملائکه نه هم انکار اوکړو د هندوستان متجددین اوعقل پرستو مشر سرسید د فرښتو د وجود نه د انکار کولودپاره پوره زور لګولې وو په خپل ګمان کښې ئې د دلائلو ډیری لګولې دی[5] مګر د قرآن کریم آیات کثیره او احادیث متواترة المعنی په موجودګئی کښې ددغه خبرو هیڅ حیثیت نشته د یو مسلمان دپاره د وحی رڼړا کافی ده هغوی ته د اخوادیخوا د فضول ددروغو خبرو څه ضرورت نشته. حافظ صاحب رحمه الله د ملائکه په وجود باندې مختلف احادیث نقل کولو نه پس لیکی «وفي هذا وما ورد من القرآن رد على من أنكر وجود الملائكة من الملاحدة»[6]

فرښتې خوراک څښاک نه کوی: حضرت سعید بن مسیب رحمه الله فرمائی: «الملائكة ليسوا ذكورا ولا إناثا، ولا يأكلون، ولا يشربون، ولا يتناكحون، ولا يتوالدون»[7] یعنی فرښتې نه سړی دی نه ښځې، دوی نه خوراک کوی نه څښاک، اونه دوی نکاح کوی بل په دوی کښې د توالد او تناسل سلسله هم نشته.

---

[1]) البیضاوی مع حاشیة الشهاب: ۱۸۳/۱-۱۸۲وقال القسطلاني رحمه الله زيادة عليه: فهم بالنسبة إلى ما هيأهم الله له أقسام فمنهم حملة العرش، ومنهم كروبيون الذين هم حول العرش، وهم أشرف الملائكة مع حملة العرش، وهم الملائكة المقربون. ومنهم جبريل وميكائيل واسرافيل..... إلى آخرما بسطه من أنواعهم. إرشادالساری: ۲۶۲/۵، والکنزالمتواری: ۱۳۸/۱۳.

[2]) سورت البقرة: ۳۰.

[3]) حاشیة الشهاب: ۱۸۲/۱.

[4]) فتح الباری: ۳۰۶/۶.

[5]) اوګورئی د سرسید تفسیر القرآن: ۶۰/۱-۵۲

[6]) فتح الباری: ۳۰۶/۶، الکنزالمتواری: ۱۳۶/۱۳.

[7]) فتح الباری: ۳۰۶/۶ وکذا انظر آکام المرجان: ۵۰الباب الحادی عشر.

معلومه شوه چه نصوص شرح کښې ددوی دپاره چه کومې دمذکر صیغې استعمال کړې شوی دی هغه د تشریف اوتعظیم دپاره دی نه چه دهغوی د جنس خودلو دپاره. په قرآن کریم کښې چه د فرښتو حضرت ابراهیم علیه السلام او حضرت ساره کومه قصه ذکرکړې شوې ده ﴿ وَلَقَدْ جَآءَتْ رُسُلُنَآ اِبْرٰهِیْمَ بِالْبُشْرٰی قَالُوْا سَلٰمًا ؕ قَالَ سَلٰمٌ فَمَا لَبِثَ اَنْ جَآءَ بِعِجْلٍ حَنِیْذٍ ۝ فَلَمَّا رَاٰۤ اَیْدِیَهُمْ لَا تَصِلُ اِلَیْهِ نَكِرَهُمْ وَاَوْجَسَ مِنْهُمْ خِیْفَةً ؕ قَالُوْا لَا تَخَفْ اِنَّاۤ اُرْسِلْنَاۤ اِلٰی قَوْمِ لُوْطٍ ۝ ﴾ [1] دغه شان ﴿ هَلْ اَتٰىكَ حَدِیْثُ ضَیْفِ اِبْرٰهِیْمَ الْمُكْرَمِیْنَ ۝ اِذْ دَخَلُوْا عَلَیْهِ فَقَالُوْا سَلٰمًا ؕ قَالَ سَلٰمٌ ۚ قَوْمٌ مُّنْكَرُوْنَ ۝ فَرَاغَ اِلٰۤی اَهْلِهٖ فَجَآءَ بِعِجْلٍ سَمِیْنٍ ۝ فَقَرَّبَهٗۤ اِلَیْهِمْ قَالَ اَلَا تَاْكُلُوْنَ ۝ ﴾ [2] په دې سره هم په دې امر باندې دلالت کیږی چه فرښتې خوراك نه کوی. اوس ددوی خوراك څښاك څه دې؟ نوددې جواب دادې «طعامهم التسبیح، وشرابهم التقدیس» [3] اود شجره خلد باره کښې چه کوم خودلې شوی دی چه دا دهغه ونې نوم دې دکوم نه چه فرښتې خوراك کوی نودا قصه ثابته نه ده. [4] خلاصه دا شوه چه دا د انسان او جناتو نه بالکل یوجدا مخلوق دې.

په ملائکه او انبیاء کرامو کښې څوك افضل دی؟: حضرت امام بخاری رحمه الله دلته لکه څنګه چه ستاسو په مخکښې دی د ملائکه ذکر دانبیاء کرام علیهم السلام په ذکر باندې مقدم کړې دې. دهغوی ذکر ډیر روستو راغی نوآیا ددې وجه داده چه په انبیاء کرامو باندې ملائکه ته فضیلت حاصل دې؟ ملائکه افضل دی او انبیاء کرام مفضول؟ ددې جواب دادې چه داسې نه ده افضل هم انبیاء کرام علیهم السلام دی مګر د بعض وجوهاتو د وجې نه ئې د فرښتو ذکر مقدم کړې دې. ① د فرښتو پیدائش د انبیاء کرامو د پیدائش نه وړاندې دې. ② د قرآن کریم په مختلف آیاتونو کښې د فرښتو ذکرمقدم کړې شوې دې لکه چه ارشاد ربانی دې ﴿ كُلٌّ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَمَلٰٓىٕكَتِهٖ وَكُتُبِهٖ وَرُسُلِهٖ ﴾ [5] په یوحدیث کښې باقاعده ارشاد نبوی صلی الله علیه وسلم دې «ابدأ بما بدأ الله تعالی به» [6]. چه الله تعالی کوم ترتیب قائم کړې دې په هغې باندې څئی د کوم نه چه هغه شروع کړې ده هم دهغې نه شروع کوئی. اګرچه دا حدیث د حج باره کښې دې لیکن دې نه استدلال کیدې شی. ③ فرښتې د الله تعالی او انبیاء کرامو په مینځ کښې واسطه وی هم دوی دالله تعالی پیغام انبیاء کرامو ته رسوی. په دې وجه هم ددوی دمقدم کولوسره څه حرج نه پیداکیږی. خو بیاهم ددې ټولو وجوهاتو باوجو دا لازم نه راځی چه فرښتو ته په انبیاء کرامو باندې فضیلت حاصل شی. والله أعلم بالصواب. [7]

وَقَالَ أَنَسٌ: قَالَ عَبْدُ اللهِ بْنُ سَلَامٍ لِلنَّبِيِّ صلی الله علیه وسلم: إِنَّ جِبْرِيلَ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَدُوُّ الْيَهُودِ مِنَ الْمَلَائِكَةِ. [ر: ۳۱۵۱]

دتعلیق مقصد او باب سره مناسبت: دا تعلیق دې. په دې کښې دحضرت عبدالله بن سلام رضی الله عنه د یو اوږد حدیث یوه ټکړه دلته نقل کړې شوې ده. په دې سره دحضرت جبرائیل علیه السلام اثبات کیږی. بل نور ملائك هم ثابتیږی. هم دغه د امام بخاری رحمه الله مدعی او مقصود هم وو.

---

[1] سورت هود: ۷۰-۶۹

[2] سورت الذاریات: ۲۷-۲٤.

[3] عمدة القاری: ۱۲۳/۱۵.

[4] فتح باری: ۳۰۶/۶.

[5] سورت البقره: ۲۷۹.

[6] مسلم کتاب الحج باب حجة النبی صلی الله علیه وسلم رقم: ۱۲۲۱۸. ۲۹۵۰عن جابر بن عبدالله رضی الله عنهما

[7] التفسیر الکبیر للإمام الرازی: ۱/۱۴۷/۲ وفتح الباری: ۳۰۶/۶ والکنز المتواری: ۱۳۶/۱۳.

دمذکوره تعلیق تخریج: دا تعلیق امام بخاري رحمه الله موصولاً به څو مقاماتو باندې نقل کړې دې لکه کتاب احادیث الانبیاء مناقب الانصار وغیره.[1]

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: ﴿لَنَحْنُ الصَّافُّونَ﴾/الصافات: ۱۶۵/: الْمَلَائِكَةُ.

ددې تعلیق مقصد هم واضح دې چه ددې آیت اود ابن عباس رضی الله عنهما د آیت ددې تفسیر نه دملائکه وجود ثابتیږي. پوره آیت داسې دې: ﴿وَإِنَّا لَنَحْنُ الصَّافُّونَ﴾ چه مونږ ترلې صفونه اودریږو. حضرت ابن عباس رضی الله عنهما ددې تفسیر په ملائکه سره کړې دې. دې نه علاوه هم دغه مضمون مرفوعاً هم نقل دې. طبراني وغیره یو روایت نقل کړې دې د کوم الفاظ چه دادی: «مافی السماء الدنیا موضع قدم إلا علیه ملك ساجد أو قائم، فذلك قوله تعالى ﴿وَإِنَّا لَنَحْنُ الصَّافُّونَ﴾».[2] یعنی د دنیا په آسمان باندې د قدم کیخودو ځائي نشته دې مګر هلته یو نه یوه فرښته په حالت د سجدې یا په حالت د قیام کښې موجود ده. هم دا د الله تعالى په دې قول کښې بیان کړې شوی دی......[3]

دمذکوره اثر تخریج: دحضرت ابن عباس رضی الله عنهما مذکوره اثر امام عبدالرزاق رحمه الله «سماك عن عكرمه عن ابن عباس» په طریق سره موصولاً نقل کړې دې.[4]

ترجمة الباب سره مناسبت: ددې اثر د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما ترجمة الباب سره مناسبت بالکل واضح دې. په دې سره هم د ملائکه وجود ثابتیږي.

ددې نه پس داسې اوګڼرئي چه امام بخاري رحمه الله د خپل معروف عادت نه بالکل اخوا کیخودو سره په دې باب کښې ۳۰ نه زیات احادیث ذکر کړي دی. داددې کتاب د نوادر نه دی څکه چه دحضرت مصنف رحمه الله غالب عادت هم دغه دې چه هغه د تراجم په ذریعه باندې د احادیثو تفصیل اوتوضیح کوی خو دلته داسې نه دی کړې شوی بس حدیث ئې ذکر کړي او روان دې.[5] ددې وجه وړاندې مونږ ذکر کړې ده چه امام بخاري رحمه الله د ملائکه په وجود باندې تواتر ثابتول غواړي. والله اعلم.

د باب د ټولو نه اولنې حدیث دحضرت مالك بن صعصعه رضی الله عنه دې.

الحديث الاول

[۳۰۳۵]- حَدَّثَنَا هُدْبَةُ بْنُ خَالِدٍ، حَدَّثَنَا هَمَّامٌ، عَنْ قَتَادَةَ، ح وَقَالَ لِي خَلِيفَةُ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، حَدَّثَنَا سَعِيدٌ، وَهِشَامٌ، قَالاَ: حَدَّثَنَا قَتَادَةُ، حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ، عَنْ مَالِكِ بْنِ صَعْصَعَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "بَيْنَا أَنَا عِنْدَ الْبَيْتِ بَيْنَ

---

[1] صحيح البخاري كتاب أحاديث الأنبياء باب خلق آدم.... رقم: ۳۳۲۹ وكتاب مناقب الأنصار (الهجرة) باب هجرة النبى صلى الله عليه وسلم.... رقم: ۳۹۱۱ وباب بلاترجمة رقم: ۳۹۳۸ وكتاب التفسير باب قوله: ﴿مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ﴾ رقم: ۴۴۸۰.

[2] رواه الطبراني: ۲۱۴/۹ رقم: ۹۰۴۲ عن ابن مسعود رضى الله عنه وكنزالعمال: ۱۶۹/۱۰ كتاب العظمة من قسم الأفعال عن حكيم بن حزام وسعد بن العلاء رضى الله عنهما رقم: ۲۹۸۵۱ وتعظيم قدر الصلاة للمروزى: ۲۶۲/۱-۲۶۱ رقم: ۲۵۴-۲۵۳.

[3] فتح البارى: ۳۰۷/۶ عمدة القارى: ۱۲۳/۱۵ والتوضيح: ۵۷/۱۹

[4] فتح البارى: ۳۰۷/۶ وتغليق التعليق: ۴۹۴/۳.

[5] فتح البارى: ۳۰۷/۶ والكنز المتوارى: ۱۳۸/۱۳.

النَّائِمِ، وَالْيَقْظَانِ - وَذَكَرَ: يَعْنِي رَجُلًا بَيْنَ الرَّجُلَيْنِ -، فَأُتِيتُ بِطَسْتٍ مِنْ ذَهَبٍ، مُلِئَ حِكْمَةً وَإِيمَانًا، فَشُقَّ مِنَ النَّحْرِ إِلَى مَرَاقِّ الْبَطْنِ، ثُمَّ غُسِلَ الْبَطْنُ بِمَاءِ زَمْزَمَ، ثُمَّ مُلِئَ حِكْمَةً وَإِيمَانًا، وَأُتِيتُ بِدَابَّةٍ أَبْيَضَ، دُونَ الْبَغْلِ وَفَوْقَ الْحِمَارِ: الْبُرَاقُ، فَانْطَلَقْتُ مَعَ جِبْرِيلَ حَتَّى أَتَيْنَا السَّمَاءَ الدُّنْيَا، قِيلَ: مَنْ هَذَا؟ قَالَ جِبْرِيلُ: قِيلَ: مَنْ مَعَكَ؟ قَالَ: مُحَمَّدٌ، قِيلَ: وَقَدْ أُرْسِلَ إِلَيْهِ؟ قَالَ: نَعَمْ، قِيلَ: مَرْحَبًا بِهِ، وَلَنِعْمَ الْمَجِيءُ جَاءَ، فَأَتَيْتُ عَلَى آدَمَ، فَسَلَّمْتُ عَلَيْهِ، فَقَالَ: مَرْحَبًا بِكَ مِنِ ابْنٍ وَنَبِيٍّ، فَأَتَيْنَا السَّمَاءَ الثَّانِيَةَ، قِيلَ مَنْ هَذَا؟ قَالَ: جِبْرِيلُ، قِيلَ: مَنْ مَعَكَ؟ قَالَ: مُحَمَّدٌ، قِيلَ: أُرْسِلَ إِلَيْهِ، قَالَ: نَعَمْ، قِيلَ: مَرْحَبًا بِهِ، وَلَنِعْمَ الْمَجِيءُ جَاءَ، فَأَتَيْتُ عَلَى عِيسَى، وَيَحْيَى فَقَالَا: مَرْحَبًا بِكَ مِنْ أَخٍ وَنَبِيٍّ، فَأَتَيْنَا السَّمَاءَ الثَّالِثَةَ [ص: ١١٠]، قِيلَ: مَنْ هَذَا؟ قِيلَ: جِبْرِيلُ، قِيلَ: مَنْ مَعَكَ؟ قِيلَ: مُحَمَّدٌ، قِيلَ: وَقَدْ أُرْسِلَ إِلَيْهِ؟ قَالَ: نَعَمْ، قِيلَ: مَرْحَبًا بِهِ، وَلَنِعْمَ الْمَجِيءُ جَاءَ، فَأَتَيْتُ عَلَى يُوسُفَ، فَسَلَّمْتُ عَلَيْهِ قَالَ: مَرْحَبًا بِكَ مِنْ أَخٍ وَنَبِيٍّ، فَأَتَيْنَا السَّمَاءَ الرَّابِعَةَ، قِيلَ: مَنْ هَذَا؟ قَالَ: جِبْرِيلُ، قِيلَ: مَنْ مَعَكَ؟ قِيلَ مُحَمَّدٌ، قِيلَ: وَقَدْ أُرْسِلَ إِلَيْهِ؟ قِيلَ: نَعَمْ، قِيلَ: مَرْحَبًا بِهِ وَلَنِعْمَ الْمَجِيءُ جَاءَ، فَأَتَيْتُ عَلَى إِدْرِيسَ، فَسَلَّمْتُ عَلَيْهِ، فَقَالَ: مَرْحَبًا بِكَ مِنْ أَخٍ وَنَبِيٍّ، فَأَتَيْنَا السَّمَاءَ الْخَامِسَةَ، قِيلَ: مَنْ هَذَا؟ قَالَ: جِبْرِيلُ، قِيلَ: وَمَنْ مَعَكَ؟ قِيلَ: مُحَمَّدٌ، قِيلَ: وَقَدْ أُرْسِلَ إِلَيْهِ؟ قَالَ: نَعَمْ، قِيلَ: مَرْحَبًا بِهِ وَلَنِعْمَ الْمَجِيءُ جَاءَ، فَأَتَيْنَا عَلَى هَارُونَ فَسَلَّمْتُ عَلَيْهِ، فَقَالَ: مَرْحَبًا بِكَ مِنْ أَخٍ وَنَبِيٍّ، فَأَتَيْنَا عَلَى السَّمَاءِ السَّادِسَةِ، قِيلَ: مَنْ هَذَا؟ قِيلَ جِبْرِيلُ، قِيلَ: مَنْ مَعَكَ؟ قِيلَ: مُحَمَّدٌ، قِيلَ: وَقَدْ أُرْسِلَ إِلَيْهِ مَرْحَبًا بِهِ وَلَنِعْمَ الْمَجِيءُ جَاءَ، فَأَتَيْتُ عَلَى مُوسَى، فَسَلَّمْتُ عَلَيْهِ، فَقَالَ: مَرْحَبًا بِكَ مِنْ أَخٍ وَنَبِيٍّ، فَلَمَّا جَاوَزْتُ بَكَى، فَقِيلَ: مَا أَبْكَاكَ: قَالَ: يَا رَبِّ هَذَا الْغُلَامُ الَّذِي بُعِثَ بَعْدِي يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مِنْ أُمَّتِهِ أَفْضَلُ مِمَّا يَدْخُلُ مِنْ أُمَّتِي، فَأَتَيْنَا السَّمَاءَ السَّابِعَةَ، قِيلَ مَنْ هَذَا؟ قِيلَ: جِبْرِيلُ، قِيلَ مَنْ مَعَكَ؟ قِيلَ: مُحَمَّدٌ، قِيلَ: وَقَدْ أُرْسِلَ إِلَيْهِ، مَرْحَبًا بِهِ وَلَنِعْمَ الْمَجِيءُ جَاءَ، فَأَتَيْتُ عَلَى إِبْرَاهِيمَ فَسَلَّمْتُ عَلَيْهِ، فَقَالَ: مَرْحَبًا بِكَ مِنِ ابْنٍ وَنَبِيٍّ، فَرُفِعَ لِي الْبَيْتُ الْمَعْمُورُ، فَسَأَلْتُ جِبْرِيلَ، فَقَالَ: هَذَا الْبَيْتُ الْمَعْمُورُ يُصَلِّي فِيهِ كُلَّ يَوْمٍ سَبْعُونَ أَلْفَ مَلَكٍ، إِذَا خَرَجُوا لَمْ يَعُودُوا إِلَيْهِ آخِرَ مَا عَلَيْهِمْ، وَرُفِعَتْ لِي سِدْرَةُ الْمُنْتَهَى، فَإِذَا نَبِقُهَا كَأَنَّهُ قِلَالُ هَجَرٍ وَوَرَقُهَا، كَأَنَّهُ آذَانُ الْفُيُولِ فِي أَصْلِهَا أَرْبَعَةُ أَنْهَارٍ نَهْرَانِ بَاطِنَانِ، وَنَهْرَانِ ظَاهِرَانِ، فَسَأَلْتُ جِبْرِيلَ، فَقَالَ: أَمَّا الْبَاطِنَانِ: فَفِي الْجَنَّةِ، وَأَمَّا الظَّاهِرَانِ: النِّيلُ وَالْفُرَاتُ، ثُمَّ فُرِضَتْ عَلَيَّ خَمْسُونَ صَلَاةً، فَأَقْبَلْتُ حَتَّى جِئْتُ مُوسَى، فَقَالَ: مَا صَنَعْتَ؟ قُلْتُ: فُرِضَتْ عَلَيَّ خَمْسُونَ صَلَاةً، قَالَ: أَنَا أَعْلَمُ بِالنَّاسِ مِنْكَ، عَالَجْتُ بَنِي إِسْرَائِيلَ أَشَدَّ الْمُعَالَجَةِ، وَإِنَّ أُمَّتَكَ لَا تُطِيقُ، فَارْجِعْ إِلَى رَبِّكَ، فَسَلْهُ، فَرَجَعْتُ، فَسَأَلْتُهُ فَجَعَلَهَا أَرْبَعِينَ، ثُمَّ مِثْلَهُ، ثُمَّ ثَلَاثِينَ، ثُمَّ مِثْلَهُ فَجَعَلَ عِشْرِينَ، ثُمَّ مِثْلَهُ فَجَعَلَ عَشْرًا، فَأَتَيْتُ

مُوسَى، فَقَالَ: مِثْلَهُ، فَجَعَلَهَا خَمْسًا، فَأَتَيْتُ مُوسَى فَقَالَ: مَا صَنَعْتَ؟ قُلْتُ [ص: ■]: جَعَلَهَا خَمْسًا، فَقَالَ مِثْلَهُ، قُلْتُ: سَلَّمْتُ بِخَيْرٍ، فَنُودِيَ إِنِّي قَدْ أَمْضَيْتُ فَرِيضَتِي، وَخَفَّفْتُ عَنْ عِبَادِي، وَأَجْزِي الْحَسَنَةَ عَشْرًا، وَقَالَ هَمَّامٌ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنِ الْحَسَنِ،
عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ،
عَنِ النَّبِيِّ ﷺ فِي الْبَيْتِ الْمَعْمُورِ[٣٢١٣، ٣٢٤٧، ٣٦٧٤، ٥٢٨٧، وانظر ٣٤٢]([1])

تراجم رجال

هدبه بن خالد: دا ابوالاسود هدبه بن خالد قيسى بصرى رحمه الله دي.([2])

همام: دا همام بن يحيى بن دينار عوذى بصرى رحمه الله دي.([3])

قتاده دا قتاده بن دعامه سدوسى بصرى رحمه الله دي. ددوى تذكره **كتاب الايمان باب من الايمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه** په ذيل كښې راغلې ده.([4])

خليفه: دا خليفه بن خياط بصرى رحمه الله دي.([5])

يزيد بن زريع: دا يزيد بن زريع عيشى بصرى تميمى رحمه الله دي.([6])

سعيد: دا سعيد بن ابى عروبه مهران يشكرى بصرى رحمه الله دي.([7])

هشام: دا هشام بن ابى عبدالله دستوائى رحمه الله دي. ددوى تذكره **كتاب الإيمان باب زيادة الإيمان ونقصانه** لاندې تيره شوې ده.([8])

انس بن مالک: دا مشهور صحابى خادم رسول حضرت انس بن مالک رضي الله عنه دي. ددوى تذكره **كتاب الإيمان باب من الإيمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه** په ذيل كښې راغلې ده.([9])

مالک بن صعصعه: دا صحابى رسول حضرت مالک بن صعصعه بن وهب بن عدى بن مالک نجارى انصارى مدنى رضي الله عنه دي.([10])

---

[1]) قوله: عن مالک بن صعصعة: الحديث: رواه البخارى فى أحاديث الأنبياء باب قوله الله تعالى ﴿وَهَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ مُوسَىٰ إِذْ رَأَىٰ نَارًا﴾ رقم: ٣٣٩٣ وباب قول الله تعالى ﴿ذِكْرُ رَحْمَتِ رَبِّكَ عَبْدَهُ زَكَرِيَّا﴾ رقم: ٣٤٣٠ وفى كتاب مناقب الأنصار باب المعراج رقم: ٣٨٨٧ ومسلم رقم: ٤١٦ باب من سورة ألم نشرح والنسائى رقم: ٤٤٩ فى الصلاة باب فرض الصلوة.

[2]) ددوى د حالاتو دپاره اوگورئى كتاب مواقيت الصلاة باب من صلى بالناس جماعة......

[3]) ددوى د حالاتو دپاره اوگورئى كتاب مواقيت الصلاة باب من نسى صلاة تحت رقم: ٥٩٧

[4]) كشف البارى: ٢/٣.

[5]) ددوى د حالاتو دپاره اوگورئى كتاب الجنائز باب الميت يسمع خفق النعال.

[6]) ددوى د حالاتو دپاره اوگورئى كتاب الوضوء باب غسل المنى وفركه......

[7]) ددوى د حالاتو دپاره اوگورئى كتاب الغسل باب إذا جامع ثم عاد......

[8]) كشف البارى: ٢/٤٥٦.

[9]) كشف البارى: ٢/٤.

[10]) تهذيب الكمال: ٢٧/١٤٧ رقم الترجمة: ٥٧٤٤ والإصابة: ٣/٣٤٦ رقم الترجمة: ٧٦٣٩.

دي د رسول الله ﷺ نه روايت كوى اوددوى نه حضرت انس رضي الله عنه دحديث روايت كوى.[1]

د محدثينو د تصريح مطابق دمعراج په قصه كښې د ټولو نه صحيح حديث هم ددوى دې. «إنه ليس في أحاديث المعراج أصح ولا أحسن منه»[2] تردآخرى ژونده پورې هم په مدينه منوره كښې پاتې دي.[3] ددوى نه صرف پنځه احاديث نقل دى. په كوم كښې چه يوحديث متفق عليه دې يعنى حديث باب.

[4]حضرت مالك بن صعصعه رضي الله عنه د صحيحين اونسائى شريف راوى دې. رضى الله عنه وأرضاه.[5]

دحضرت مالك بن صعصعه رضي الله عنه دا اورد حديث د معراج سره متعلق دى. دكوم مكمل تفصيلات چه كتاب الصلاة په شروع كښې راغلى دى. باقى څه مباحث به باب المعراج كښې راخى ان شاء الله.[6]

قوله: وقال همام عن قتادة عن الحسن عن أبي هريرة رضي الله عنه......

داحديث امام بخارى رحمه الله په دوو سندونوسره نقل كړې دې. يوسند د هدبه رحمه الله اودويم سند د خليفه. د هدبه رحمه الله په سند كښې همام رحمه الله دې. دامام بخارى رحمه الله مقصد ددې عبارت نه دادې چه همام كله دا روايت نقل كوى نود بيت المعمور قصه د معراج د قصې نه جدا بيانوى. چنانچه هغه اصل حديث خو د «عن قتادة عن أنس» په سندسره نقل كوى اود بيت المعمور قصه «عن قتادة عن الحسن عن أبي هريرة» په سندسره روايت كوى.

تركومې چه د سعيد بن ابى عروبه او هشام دستوائى معامله ده نو دا دواړه حضرات د بيت المعمور قصه د حضرت انس رضي الله عنه په حديث كښې مدرج بالخبر جوړولو سره نقل كوى چه دا قصه هغه د معراج قصې سره بيانوى خود همام رحمه الله روايت صواب او ارجح دې.

دا تعليق نه دې: دې نه علاوه دهمام رحمه الله روايت دلته موصول دې معلق نه دې. چاچه دا وئيلى دى چه دا معلق دې نودهغه قول صحيح نه دې. هغه ته وهم شوې دې. چنانچه حسن بن سفيان رحمه الله په خپل سند كښې مكمل طويل حديث د هدبه رحمه الله نه روايت كړې دې كله چه هغه دې عبارت ته رسيږى «فرفع لي البيت المعمور» نوحديث مكمل كولوسره ئى دا اوفرمائيل «قال قتادة: فحدثنا الحسن عن أبي هريرة أنه رأى البيت المعمور، يدخله كل يوم سبعون ألف ملك، ولا يعودون فيه» په آخر كښې ئى دا ذكر كړې دې. دكوم نه چه معلوميږى چه دا جدا روايت دې ددې تعلق بيت المعمور سره دې دمعراج قصې سره نه دې.[7]

امام اسماعيلى رحمه الله هم دا روايت د حسن بن سفيان، ابويعلى، بغوى وغيره نه د هدبه رحمه الله په واسطه سره مفصلاً نقل كړې دې. ددې تفصيل نه دامام بخارى رحمه الله دا كلمات «في البيت المعمور» مراد هم

---

[1] تهذيب الكمال: ۱۴۷/۲۷ رقم الترجمة: ۵۷۴۴ والإصابة: ۳۴۶/۳ رقم الترجمة: ۷۶۳۹.

[2] تهذيب الكمال: ۱۴۸/۲۷ رقم الترجمة: ۵۷۴۴ وتعليقات خلاصة الخزرجي: ۳۶۷.

[3] الإصابة: ۳۴۶/۳، خلاصة الخزرجي: ۳۶۷.

[4] خلاصة الخزرجي: ۳۶۷ من اسمه مالك.

[5] حواله بالا وتهذيب الكمال: ۱۴۸/۲۷.

[6] كشف البارى: كتاب الصلاة ص: ۲۱۸-۸۷

[7] الإحسان بترتيب صحيح ابن حبان: ۲۳۹/۱ كتاب الوحى، ذكر وصف الإسراء.. رقم: ۴۸ ومسند الإمام أحمد: ۲۰۹/۴ رقم ۱۷۸۳۵

واضح شو چه هغه دا فرق واضح كول غواړي. چنانچه طبري د سعيد بن ابي عروبه عن قتاده په طريق سره دا روايت نقل كړې دې: «البيت المعمور مسجد في السماء بحذاء الكعبة، لو خر لخر عليها، يدخله سبعون ألف ملك كل يوم، إذا خرجوا منه لم يعودوا» (۱) يعنى بيت المعمور د كعبې شريفې عين دپاسه په آسمان كښې يوجمات دې كه چرې فرض كړه راپريوځي نو په كعبه به راپريوځي. په دې كښې هره ورځ اويازره فرښتې داخليږي چه كله يوځل راوځي نوبيا نه ورواپس كيږي.

ددې روايت اوماقبل روايت نه محسوس كيږي چه حضرت قتاده رحمه الله د بيت المعمور قصه كله د حضرت انس رضي الله عنه په حديث كښې مدرج كوى اوكله تفصيل فرمائيلوسره ددواړو په مينځ كښې فرق ساتي اوچه كله تفصيل فرمايي نوبيا كله ددې سند ذكر كوى اوكله ئې مبهم ساتي. والله أعلم.

حافظ رحمه الله ليكي

«وهذا وما قبله يشعر بأن قتادة كان تارة يدرج قصة البيت المعمور في حديث أنس، وتارة يفصلها، وحين يفصلها تارة يذكر سندها، وتارة يبهمه» (۲)

ترجمة الباب سره مناسبت: په دې حديث كښې د حضرت جبرائيل عليه السلام ذكر راغلې دې د چاتعلق چه د فرښتو د ټولګى كروبيون سره دې. په دې ډله كښې د فرښتو سردار دې. بل دحديث په آخره كښې دى «هذا البيت المعمور، يصلي فيه كل يوم سبعون ألف ملك......» نوجود د ملائكه ثابت شو. (۳)

د باب دويم حديث دحضرت ابن مسعود رضي الله عنه دې.

الحديث الثاني

[۳۰۳۶] - حَدَّثَنَا الحَسَنُ بْنُ الرَّبِيعِ، حَدَّثَنَا أَبُو الأَحْوَصِ، عَنِ الأَعْمَشِ، عَنْ زَيْدِ بْنِ وَهْبٍ، قَالَ عَبْدُ اللَّهِ: حَدَّثَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ الصَّادِقُ المَصْدُوقُ، قَالَ: "إِنَّ أَحَدَكُمْ يُجْمَعُ خَلْقُهُ فِي بَطْنِ أُمِّهِ أَرْبَعِينَ يَوْمًا، ثُمَّ يَكُونُ عَلَقَةً مِثْلَ ذَلِكَ، ثُمَّ يَكُونُ مُضْغَةً مِثْلَ ذَلِكَ، ثُمَّ يَبْعَثُ اللَّهُ مَلَكًا فَيُؤْمَرُ بِأَرْبَعِ كَلِمَاتٍ، وَيُقَالُ لَهُ: اكْتُبْ عَمَلَهُ، وَرِزْقَهُ، وَأَجَلَهُ، وَشَقِيٌّ أَوْ سَعِيدٌ، ثُمَّ يُنْفَخُ فِيهِ الرُّوحُ، فَإِنَّ الرَّجُلَ مِنْكُمْ لَيَعْمَلُ حَتَّى مَا يَكُونُ بَيْنَهُ وَبَيْنَ الجَنَّةِ إِلَّا ذِرَاعٌ، فَيَسْبِقُ عَلَيْهِ كِتَابُهُ، فَيَعْمَلُ بِعَمَلِ أَهْلِ النَّارِ، وَيَعْمَلُ حَتَّى مَا يَكُونُ بَيْنَهُ وَبَيْنَ النَّارِ إِلَّا ذِرَاعٌ، فَيَسْبِقُ عَلَيْهِ الكِتَابُ، فَيَعْمَلُ بِعَمَلِ أَهْلِ الجَنَّةِ"

[۷۰۱۶، ۶۲۲۱، ۳۱۵٤] (۴)

---

۱) جامع البيان: ۵۶۵/۲۱سورة الطور: ٤.

۲) فتح الباري: ۳۰۸/۶والكنز المتواري: ۱۴۵/۱۳-۱٤٤وعمدة القاري: ۱۲۹/۱۵وإرشادالساري: ۲۶۵/۵.

۳) عمدة القاري: ۱۲۳/۱۵.

۴) قوله: قال عبدالله: الحديث رواه البخاري في القدر باب في القدر رقم: ۶۵۹٤وفي الأنبياء باب خلق آدم وذريته رقم: ۳۳۳۲وفي التوحيد باب ﴿وَلَقَدْ سَبَقَتْ كَلِمَتُنَا لِعِبَادِنَا الْمُرْسَلِينَ﴾ رقم: ۷٤۵٤ومسلم رقم: ۶۷۲۴-۶۷۲۳في القدر باب كيفية خلق الآدمي في بطن أمه، وأبوداؤد رقم: ٤۷۰۸في سننه باب في القدر والترمذي باب ماجاء أن الأعمال بالخواتيم رقم: ۲۱۳۸وابن ماجه في المقدمة باب في القدر رقم: ٦٤.

تراجم رجال

الحسن بن الربيع دا ابوعلى الحسن بن الربيع بن سليمان بجلى قسرى كوفى رحمه الله دې.[1]
د لرګو او بانړس کار به ئې کولو په دې وجه ورته خشاب او بوراني ونيلې شي.[2]
دې د ائمه حديث نه ابواسحاق فزارى، عبدالله بن ادريس، عبدالله بن مبارك، حمادبن زيد، ابوالاحوص، ابوعوانه، مهدى بن ميمون، عبدالواحد بن زياد، قيس بن الربيع او حارث بن عبيد رحمهم الله وغيره نه دحديث روايت كوى. ددوى نه حضرات شيخين ابوداؤد، عمرو بن منصورنسائى، محمدبن يحيى بن كثير حرانى، ابو حاتم، ابوزرعه، عباس دورى، حنبل بن اسحاق، يعقوب بن سفيان فارسى، على بن عبدالعزيز بغوى اسماعيل بن عبدالله سمويه، ابوعمران بن ابى غزيه رحمهم الله نه علاوه يوه لويه ډله دحديث روايت كوى.[3]
امام عجلى رحمه الله فرمائى «**كان يبيع البواري، كوفى، ثقة، رجل صالح، متعبد**»[4] ابوحاتم رحمه الله فرمائى «**كان من أوثق أصحاب ابن إدريس**»[5] نور فرمائى: «**الحسن بن الربيع ثقة، وكنت أحسب أنه مكسور العنق، لانحنائه، حتى قيل لى: إنه لاينظر إلى السماء**»[6] يعنى حسن ثقه دې مابه هميشه دهغه بنكته شوې ستې (بنكته شوې سر كنلو سره دا ګنړل چه د ده ستې مات دې. بيا ماته اوخودلې شو چه په اصل كښې هغه د آسمان طرف ته نه ګورى. عبدالرحمن بن يوسف بن خراش رحمه الله فرمائى «**كوفى ثقة**»[7] حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى «**الإمام الحافظ الحجة العابد.....، وكان من العلماء العاملين**»[8] امام ابن حبان رحمه الله د هغوى ذكر كتاب الثقات كښې كړې دې او ليكلى دى چه حضرت عبدالله بن مبارك رحمه الله هغه پخپله په خپلو لاسونو باندې په قبر كښې وركوز كړې دې اوخښ كړې وو. دا د هغوى ډير نيزدې شاګردوو.[9]
امام بخارى فرمائى چه ۲۲۰ هجرى كښې دهغوى انتقال شوې. خو ابن سعد رحمه الله ئې وفات په رمضان ۲۲۱ هجرى كښې ښائى[10] دې د ائمه سته راوى دې. ټولو د ده نه روايت كړې دې. رحمه الله تعالى رحمة واسعة.[11]

ابوالاحوص دا سلام بن سليم حنفى مولى بنى حنيفه كوفى رحمه الله دې.[12]

---

[1] تهذيب الكمال: ۱۴۸/۶-۱۴۷ وتهذيب ابن حجر: ۲۷۸/۲-۲۷۷ وسير أعلام النبلاء: ۳۹۹/۱۰.
[2] تهذيب الكمال: ۱۴۸/۶ وتهذيب ابن حجر: ۲۷۸/۲ وسير أعلام النبلاء: ۴۰۰/۱۰.
[3] د شيوخ اوتلامذه د تفصيل دپاره اوګورئى تهذيب الكمال: ۱۵۰/۶-۱۴۸.
[4] تهذيب الكمال: ۱۵۰/۶ وتهذيب ابن حجر: ۲۷۸/۲.
[5] حواله بالا والجرح والتعديل: ۳ رقم الترجمة: ۴۴.
[6] الجرح والتعديل: ۳ رقم الترجمة: ۴۴ وتعليقات تهذيب الكمال: ۱۵۰/۶ وتهذيب التهذيب: ۲۷۸/۲.
[7] تهذيب الكمال: ۱۴۸/۶ تاريخ بغداد: ۳۰۸/۷.
[8] سير أعلام النبلاء: ۴۰۰/۱۰-۳۹۹.
[9] الثقات لابن حبان: ۱۷۲/۸ وتهذيب ابن حجر: ۲۷۸/۲.
[10] حواله جات بالا وتاريخ البخارى الكبير: ۲ رقم الترجمة: ۲۵۱۶ وطبقات ابن سعد: ۴۰۹/۶ وتهذيب الكمال: ۱۵۱/۶.
[11] تهذيب الكمال: ۱۵۱/۶.
[12] ددوى دحالاتو دپاره اوګورئى كتاب الأذان باب التفات فى الصلاة.

اعمش: دا سليمان بن مهران الكاهلى المعروف بالاعمش رحمه الله دې. ددوى حالات كتاب الايمان باب ظلم دون ظلم كښې تېرشوى دى.[1]

زيد بن وهب: دا زيد بن وهب ابوسليمان همدانى كوفى رحمه الله دې.[2]

عبدالله: دا مشهور صحابى حضرت عبدالله بن مسعود رضى الله عنه دې. ددوى تفصيلى حالات كتاب الايمان باب ظلم دون ظلم په ذيل كښې بيان كړې شوى دى.[3]

ترجمة الباب سره د حديث مناسبت: ددې حديث دترجمة الباب سره مناسبت په دې جمله سره دې «ثم يبعث الله ملكا، فيؤمر بأربع كلمات......» چه په حديث كښې دهغه فرښتې ذكر دې چه دخلقو په تقديرونو ليكلو باندې مامور ده.[4] په دې سره د فرښتو وجود ثابتيږي. ددې حديث تفصيلى شرح به ان شاء الله كتاب القدر كښې راځى.[5]

د باب دريم حديث د حضرت ابوهريره رضى الله عنه دې.

الحديث الثالث

[۳۰۳۷]- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَلَامٍ، أَخْبَرَنَا مَخْلَدٌ، أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي مُوسَى بْنُ عُقْبَةَ، عَنْ نَافِعٍ، قَالَ: قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَتَابَعَهُ أَبُو عَاصِمٍ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي مُوسَى بْنُ عُقْبَةَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "إِذَا أَحَبَّ اللَّهُ العَبْدَ نَادَى جِبْرِيلَ: إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ فُلَانًا فَأَحْبِبْهُ، فَيُحِبُّهُ جِبْرِيلُ، فَيُنَادِي جِبْرِيلُ فِي أَهْلِ السَّمَاءِ: إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ فُلَانًا فَأَحِبُّوهُ، فَيُحِبُّهُ أَهْلُ السَّمَاءِ، ثُمَّ يُوضَعُ لَهُ القَبُولُ فِي الأَرْضِ [۵۶۹۳، ۷۰۴۷][6]

تراجم رجال

محمدبن سلام: دا محمدبن سلام بيكندى رحمه الله دې. ددوى تذكره كتاب الايمان باب قول النبى صلى الله عليه وسلم: أنا أعلمكم بالله..... كښې تېره شوې ده.[7]

مخلد: دامخلد بن يزيد الحرانى القرشى رحمه الله دې.[1]

---

[1] كشف البارى: ۲۵۱/۲.

[2] ددوى دحالاتو دپاره اوګورئى كتاب مواقيت الصلاة باب الإبراد بالظهر فى شدة الحر.

[3] كشف البارى: ۲۵۷/۲.

[4] عمدة القارى: ۱۲۹/۱۵ وفتح البارى: ۳۰۹/۶.

[5] صحيح البخارى كتاب القدرباب فى القدر رقم: ۶۵۹۴.

[6] قوله: قال أبوهريرة: الحديث، رواه البخارى فى التوحيد باب كلام الرب مع جبرائيل ونداء الله الملائكة رقم: ۷۴۸۵ وفى الأدب باب المقة فى الله تعالى رقم: ۶۰۴۰ ومسلم رقم: ۶۷۰۵-۶۷۰۷ فى البر والصلة باب إذا أحب الله عبدا حببه إلى عباده، والترمذى فى التفسيرباب ومن سورة مريم...... رقم: ۳۱۶۱.

[7] كشف البارى: ۹۳/۲.

ابن جريج: دا ابو الوليد عبد الملك بن عبد العزيز بن جريج اموى رحمه الله دي. ددوى تذكره **كتاب الحيض باب غسل الحائض رأس زوجها....** کښې تیره شوې ده.(۲)

موسى بن عقبه: دا امام مغازى حضرت موسى بن عقبه اسدى مدنى رحمه الله دې. د دوى حالات **كتاب الوضوء باب إسباغ الوضوء** لاندې تیرشوی دی.(۳)

نافع: دا مشهور تابعی محدث حضرت نافع مولى ابن عمر رحمه الله دې. ددوى تفصيلى حالات **كتاب العلم باب ذكر العلم والفتيا في المسجد** په ذيل کښې راغلی دی.(۴)

ابوهريرة: دَ مشهور صحابی حضرت ابوهريره رضي الله عنه حالات **كتاب الإيمان باب أمور الإيمان** لاندې تیرشوی دی.(۵) د دې حدیث شرح كتاب الادب کښې رغلې ده.(۶)

قوله: :وتابعه أبوعاصم عن ابن جريج... امام بخارى رحمه الله دا حديث دلته په دوو طرق سره ذکرکړې دې. یوموصول بل معلق. ((**وتابعه أبوعاصم عن ابن جريج**)) سره معلق روایت شروع کیږي. دې نه وړاندې موصول روايت دې. امام بخارى رحمه الله د موصول په ځائې دلته دمعلق روايت الفاظ ذکر کړی دی. اومعلق روايت موصولاً امام رحمه الله په كتاب الادب کښې ذکرکړی دی.(۷)

دا په دغه مقاماتوکښې یومقام دې چرته چه امام بخارى رحمه الله د خپل شيخ په واسطه سره معلق روايت نقل کړې دې ځکه چه ابوعاصم رحمه الله دهغه شيخ دې ليکن ددې باوجود د واسطې سره د هغه نه معلق روایت کوی.(۸)

ترجمة الباب سره مناسبت: ددې حديث ترجمة الباب سره مطابقت په دې جمله کښې دې: ((**إذا احب الله العبد نادي جبريل**)) الله تعالى حضرت جبرائيل عليه السلام ته آواز ورکوی.(۹)

دباب څلورم حديث دحضرت عائشه صديقه رضي الله عنها نه دی.

الحديث الرابع

[۳۰۳۸]- حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ، حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي مَرْيَمَ، أَخْبَرَنَا اللَّيْثُ، حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، زَوْجِ النَّبِيِّ ﷺ أَنَّهَا سَمِعَتْ

---

(۱) دَ دوی دَحالاتو دپاره اوګورئی كتاب الاذان باب ماجاء فی الشوم.

(۲) كشف البارى كتاب الحيض: ۲۰۴.

(۳) كشف البارى: ۱۷۷/۵.

(۴) كشف البارى: ۶۵۱/۴.

(۵) كشف البارى: ۶۵۹/۱.

(۶) كشف البارى كتاب الادب: ۴۱۴-۴۱۶ باب المقة من الله.

(۷) صحيح البخارى كتاب الادب باب المقة من الله رقم: ۶۰۴۰.

(۸) فتح البارى: ۳۰۹/۶ وعمدة القارى: ۱۳۰/۱۵.

(۹) حواله جات بالا.

رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: "إِنَّ المَلَائِكَةَ تَنْزِلُ فِي العَنَانِ: وَهُوَ السَّحَابُ، فَتَذْكُرُ الأَمْرَ قُضِيَ فِي السَّمَاءِ، فَتَسْتَرِقُ الشَّيَاطِينُ السَّمْعَ فَتَسْمَعُهُ، فَتُوحِيهِ إِلَى الكُهَّانِ، فَيَكْذِبُونَ مَعَهَا مِائَةَ كَذْبَةٍ مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِهِمْ" [۳۱۱٤، وانظر ٥٤٢٩] (١)

تراجم رجال

محمد: دې محمدنه څوک مراد دې؟ ددې حديث د سند په شروع کښې چه دا کوم محمد غير منسوب راغلې دې، دې نه څوک مراد دې؟ په دې کښې د شراح اختلاف دې. ① ابومسعود غسانى جيانى رحمه الله وينا دا ده چه دې نه مراد مشهور محدث امام محمد بن يحيى ذهلى رحمه الله دې. ② د بخارى شريف مشهور ناسخ ابوذر د دې حديث نقل کولونه پس ليکى: ((محمد هذا هو البخاري)).

د حافظ رحمه الله رائې: حافظ ابن حجر رحمه الله دا دويم احتمال راجح گرځولو سره فرمائيلى دى چه اسماعيلى رحمه الله او ابونعيم رحمه الله دواړو ته داحديث د امام بخارى رحمه الله د روايت نه بغيرنه دې ملاؤشوې هم په دې وجه دواړو دا حديث هم دهغه نه نقل کړې گنى د امام بخارى رحمه الله د روايت نه علاوه که د بل چا نه روايت نقل وې نودهغه پورې رسيدل ددې دواړو حضراتو دپاره گرانه نه وه (٢)

د علامه عينى رحمه الله رائې او راجح قول: خو علامه عينى رحمه الله اولنې احتمال راجح گرځولې دې. زمونږ په خيال هم دمحمد رحمه الله نه امام ذهلى دې. دعلامه عينى رحمه الله موقف صحيح او مضبوط معلوميږى. دهغوى وينا داده چه امام اسماعيلى او حافظ ابونعيم ته که چرې دا روايت د بل خائى نه ملاؤ شوې وې نو په دې سره دا لازم نه راځى چه ددې نه هم بخارى رحمه الله مراد دې. دا ښکاره شان خبره ده څکه چه دامام بخارى رحمه الله داعادت چرته هم نه دې پاتې چه هغه د خپل شيخ نه وړاندې خپل نوم ذکر کړې اوداسې اووائى حدثنا محمد (بيا سرې دخپل خان باره کښې داسې څنګه ونيلى شى چه حدثنا محمد؟). دې نه علاوه د صحيح بخارى په رجال کښې محمد بن يحيى بن عبدالله بن خالد بن فارس ابوعبدالله ذهلى رحمه الله هم دې. امام بخارى رحمه الله تقريباً په ديرش مقاماتو باندې دهغه نه روايت کړې دې اوچرته ئې هم د نوم داسې تصريح نه ده کړې ((حدثنا محمد بن يحيى الذهلي)) بلکه کله صرف حدثنا محمد وائې اوکله محمد بن عبدالله چه د نيکه طرف ته نسبت کوى اوکله د ترنيکه وړنيکه طرف ته منسوب کولوسره ((حدثنا محمد بن خالد)) وائى. (٣)

دمذکوره صنيع وجه: اوس په قدرتى توګه دا سوال پيداشو چه حضرت مصنف رحمه الله داسې ولې کوى؟ نو ددې وجه معروف ده د امام بخارى رحمه الله په حالاتو کښې تاسو لوستلى دى چه کوم وخت هغوى په ۲۵۰ هجرى کښې نيشاپور ته تشريف اوړلې وو نو په مسئله خلق قرآن باندې دهغوى خپل استاذ محمد بن يحيى ذهلى رحمه الله سره ئې اختلاف شوې وو. حضرت مصنف رحمه الله دهغوى نه د حديث سماع

---

(١) قوله: عن عائشة رضى الله عنها: الحديث، رواه البخارى فى الطب باب الكهانة رقم: ٥٧٦٢ وفى الادب باب قول الرجل للشىء: ليس بشىء، رقم: ٦٢١٣ وفى التوحيد باب قراءة الفاجر والمنافق وأصواتهم رقم: ٧٥٦١ وفى بدء الخلق باب صفة إبليس وجنوده رقم: ٣٢٨٨ ومسلم فى السلام باب تحريم الكهانة وإتيان الكهان رقم: ٥٨١٨-٥٨١٦.

(٢) فتح البارى: ٣٠٩/٦ وإرشاد السارى: ٢٦٨/٥.

(٣) تهذيب الكمال: ٦٢٢/٢٦ رقم الترجمه: ٥٦٨٦.

اول کړې وه اود هغوی شیخ وو نو دهغوی د روایاتو بیانولو سلسله خوجاري وه مګر د نوم تصریح کول ئې پریخودل.(١) دعلامه عینی رحمه الله د موقف تائید ددې خبرې نه هم کیږي چه د حدیث په سند کښې بل شیخ ابن ابی مریم رحمه الله یعنی سعید بن الحکم رحمه الله دې. دهغوی نه امام بخاری رحمه الله په خپل کتاب کښې تعلیقاً روایت خو نقل کړې دې مګر مسنداً او موصولاً ئې روایت نه دې کړې.(٢) ددې نه هم دغه معلومیږي چه دمحمد نه مراد ذهلی دې نه چه بخاري. والله اعلم ، وعلمه اتم واحکم

اللیث: دا مشهور امام لیث بن سعد فهمی رحمه الله دې. ددوی مختصر ذکر بدء الوحی دریم حدیث کښې راغلې دې. (٣)

ابن ابی جعفر: دا عبیدالله بن ابی جعفر یسار قرشی رحمه الله دې.

محمدبن عبدالرحمن: دامحمدبن عبدالرحمن بن نوفل بن اسود یتیم عروه رحمه الله دې. (٤)

عروة بن الزبیر: دا حضرت عروه بن زبیر بن عوام قرشی مدنی رحمه الله دې. د دوی اجمالی حالات بدء الوحی او تفصیلی حالات کتاب الایمان باب أحب الدین إلی الله أدومه لاندې تیرشوی دی.(٥)

عائشه رضي الله عنها: دام المؤمنین عائشه صدیقه رضي الله عنها حالات بدء الوحی دویم حدیث لاندې تیرشوی دی. (٦)

دَسندخصوصیت: ددې سند یوخصوصیت دادې چه ددې دنصف اول رجال بصری دی اود نصف ثانی رجال مدنی دی. یعنی محمدبن عبدالرحمن، عروه او حضرت عائشه رضي الله عنها دا دریواړه مدنی دی.(٧)

تنبیه: داحدیث وړاندې مخ ته باب صفة ابلیس کښې هم راځی. ددې حدیث تفصیلی شرح کتاب الطب او کتاب الأدب کښې راغلې ده. (٨)

د باب پنځم حدیث د حضرت ابوهریره رضي الله عنه دې.

الحدیث الخامس

[٣٠٣٩]- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ، حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ، حَدَّثَنَا ابْنُ شِهَابٍ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ وَالأَغَرِّ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ [ص: ١١٢]: «إِذَا كَانَ يَوْمُ الجُمُعَةِ، كَانَ عَلَى كُلِّ بَابٍ مِنْ أَبْوَابِ المَسْجِدِ المَلاَئِكَةُ، يَكْتُبُونَ الأَوَّلَ فَالأَوَّلَ، فَإِذَا جَلَسَ الإِمَامُ طَوَوُا الصُّحُفَ، وَجَاءُوا يَسْتَمِعُونَ الذِّكْرَ».-[ر ٨٤١] (٩)

---

(١) عمدة القاري: ١٥/١٣٣-١٣٢ دواقعي د تفصیل دپاره اوګورئی: کشف الباري: ١/١٤٧.

(٢) تهذیب الکمال: ١٠/٣٩٣رقم الترجمة: ٢٢٣٥.

(٣) کشف الباري:١/٣٢٤.

(٤) د دواړو بزرګانو د تذکره دپاره اوګورئی کتاب الغسل باب الجنب یتوضا......

(٥) کشف الباري: ٢/٤٣٦.

(٦) کشف الباري: ١/٢٩١.

(٧) عمدة القاري: ١٥/١٣٣فتح الباري: ٦/٣٠٩.

(٨) کشف الباري کتاب الطب: ٩٦-٩٤کتاب الادب: ٦٣٦-٦٣٥ نوراوګورئی التوضیح:١٩/٢١٣-٢١٢.

(٩) قوله: عن أبي هریرة رضي الله عنه: الحدیث، مرتخریجه کتاب الجمعة باب الاستماع إلی الخطبة.

تراجم رجال

احمدبن يونس: دا احمدبن عبدالله بن يونس يربوعى رحمه الله دي. ددوى حالات كتاب الايمان باب من قال: إن الإيمان هوالعمل لاندې تيرشوى دى.[1]

ابراهيم بن سعد: دا ابراهيم بن سعد بن ابراهيم زهرى مدنى رحمه الله دي. ددوى حالات كتاب الإيمان باب من كره أن يعود...... كښې تيرشوى دى.[2]

ابن شهاب: دا مشهور محدث محمد بن مسلم ابن شهاب زهرى رحمه الله دې. ددوې مختصر ذكر بدء الوحى دريم حديث كښې تير شوې دې.[3]

ابى سلمه: دا مشهور تابعى حضرت ابوسلمه بن عبدالرحمن بن عوف مدنى رحمه الله دې. ددوى تفصيلى حالات كتاب الإيمان باب صوم رمضان احتساباً من الإيمان كښې راغلى دى.[4]

الاغر: دا ابوعبدالله سلمان جهنى مدنى رحمه الله دې.[5]

ابوهريره: دا مشهورصحابى رسول حضرت ابوهريره رضي الله عنه دې. ددوى حالات كتاب الإيمان باب أمور الإيمان كښې تيرشوى دى.[6]

ترجمة الباب سره مناسبت: ددې دواړو احاديثو ترجمة الباب سره مطابقت لفظ الملائكة كښې دې[7] د باب شپږم حديث هم دحضرت ابوهريره رضي الله عنه دى.

الحديث السادس

[۳۰۴۰]-حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، حَدَّثَنَا الزُّهْرِيُّ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، قَالَ: مَرَّ عُمَرُ فِي الْمَسْجِدِ وَحَسَّانُ يُنْشِدُ فَقَالَ: كُنْتُ أُنْشِدُ فِيهِ، وَفِيهِ مَنْ هُوَ خَيْرٌ مِنْكَ، ثُمَّ الْتَفَتَ إِلَى أَبِي هُرَيْرَةَ، فَقَالَ: أَنْشُدُكَ بِاللَّهِ، أَسَمِعْتَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «أَجِبْ عَنِّي، اللَّهُمَّ أَيِّدْهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ؟» قَالَ: نَعَمْ [ر ۴۴۲][8]

---

[1] كشف البارى: ۱۵۹/۲.

[2] كشف البارى: ۱۲۰/۲.

[3] كشف البارى كتاب الغسل: ۱۹٤.

[4] كشف البارى: ۳۲۳/۲.

[5] ددوى حالاتودپاره اوګورئى كتاب الجمعة باب الاستماع إلى الخطبة.....

[6] كشف البارى: ۶۵۹/۱ داحديث كتاب الجمعه كښې تيرشوې دې صحيح البخارى كتاب الجمعة باب الاستماع إلى الخطبة.

[7] عمدة القارى: ۱۳۳/۱۵.

[8] قوله: عن سعيد بن المسيب: الحديث مرتخريجه كتاب الصلاة باب الشعر فى المسجد.

ترجمه: حضرت سعيد بن مسيب رحمه الله فرمائي چه حضرت عمر رضي الله عنه مسجد نبوى سره تيريدو په داسې حال كښې چه حضرت حسان رضي الله عنه اشعار لوستل. ونې فرمائيل ما به هغه وخت هم دا شعر لوستلو كله به چه تا (عمر) نه بهتر (نبى كريم صلى الله عليه وسلم) موجود وو. بيا هغه دحضرت ابوهريره رضي الله عنه طرف ته متوجه شو اوهغه ته ئې د الله تعالى قسم وركولوسره معلومه كړه چه آيا تا نبى كريم صلى الله عليه وسلم فرمائيلوسره اوريدلې وو چه (اې حسان) زما د طرف نه (ددغه مشركانو د فضول وينا) جواب وركړه، اې الله په روح القدس سره د حضرت حسان امداد اوكړه؟ حضرت ابوهريره رضي الله عنه په جواب كښې اووئيل اوجى. ددې حديث شرح كتاب الصلاة كښې تيره شوې ده.[1]

تراجم رجال

على بن عبدالله: دامشهور محدث على بن عبدالله المدينى رحمه الله دې. د دوى تذكره **كتاب العلم باب الفهم فى العلم** لاندې بيان كړې شوى دى.[2]

سفيان: دا سفيان بن عيينه رحمه الله دې. ددوى مختصر حالات بدء الوحى كښې او تفصيلى حالات **كتاب العلم باب قول المحدث: حدثنا أو أخبرنا....** كښې تيرشوى دى.[3]

الزهرى: دا مشهور محدث محمد بن مسلم ابن شهاب زهرى رحمه الله دې. ددوى مختصر ذكر بدء الوحى دريم حديث لاندې راغلى دى.[4]

سعيد بن مسيب: دا سعيد بن مسيب بن حزن قرشى مخزومى رحمه الله دې. ددوى حالات **كتاب الإيمان باب من قال: إن الإيمان هو العمل** لاندې تيرشوى دى.[5]

د باب اووم حديث دحضرت براء بن عازب رضي الله عنه دې.

الحديث السابع

[۳۰۴۱]- حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَدِيِّ بْنِ ثَابِتٍ، عَنِ الْبَرَاءِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِحَسَّانَ: «اهْجُهُمْ - أَوْ هَاجِهِمْ وَجِبْرِيلُ مَعَكَ»
[۳۸۹۷، ۵۸۰۱][6]

---

[1] صحيح البخارى كتاب الصلاة باب الشعر فى المسجد رقم: ٤٥٣.

[2] كشف البارى: ۲۲٤/۳.

[3] كشف البارى: ۲۳۸/۱الحديث الأول: ۱۰۲/۳.

[4] كشف البارى: ۳۲۶/۱.

[5] كشف البارى: ۱۵۹/۲.

[6] قوله: عن البراء رضى الله عنه: الحديث رواه البخارى فى المغازى باب مرجع النبى صلى الله عليه وسلم من الأحزاب رقم: ٤١٢٤-٤١٢٣وفى الأدب باب هجاء المشركين رقم: ٦١٥٣ومسلم فى كتاب فضائل الصحابة باب فضائل حسان بن ثابت رضى الله عنه ٦٣٤٦-٦٣٤٥

تراجم رجال

حفص بن عمر: داحفص بن عمر الحوصى رحمه الله دی. (۱)

شعبه: دا امیر المؤمنین في الحدیث شعبه بن حجاج عتکی بصری دي. ددوی تفصیلی حالات کتاب الایمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده لاندې تیر شوی دی. (۲)

عدی بن ثابت: دا مشهور تابعی حضرت عدی بن ثابت انصاری کوفی رحمه الله دي. ددوی تذکره کتاب الایمان باب ماجاء أن الأعمال بالنیة والحسبة لاندې راغلې ده. (۳)

البراء بن عازب: دا مشهور صحابی رسول حضرت براء بن عازب رضی الله عنه دي. ددوی تذکره کتاب الایمان باب الصلوة من الایمان لاندې راغلې ده. (۴) ددې حدیث مختصر شرح کتاب الادب کښې راغلې ده (۵)

ترجمة الباب سره مناسبت: ددې دواړو احادیث ترجمة الباب سره مناسبت داسې دې چه دحضرت ابوهریره رضی الله عنه په حدیث کښې «اللهم أیده بروح القدس» معاً حدیث براء بن عازب رضی الله عنه ذکرکولوسره د روح القدس تعیین اوکړې شو چه دروح القدس نه مراد حضرت جبرائیل علیه السلام دي. (۶)

یوه اهم فائده: دحدیث باب دا الفاظ «عن البراء رضی الله عنه قال: قال النبی صلی الله علیه وسلم» نه معلومیږی چه دا حدیث دحضرت براء بن عازب مسند دې مګر داسې نه ده. هم دغه حدیث امام نسائی رحمه الله هم «یزید بن زریع عن سعید» په طریق سره نقل کړې دې. (۷) په دې کښې داخودلی شوی دی چه براء رضی الله عنه د حضرت حسان نه نقل کوی. والله اعلم.

دباب اتم حدیث دحضرت انس بن مالك رضی الله عنه دی.

الحديث الثامن

[۳۰۳۲]-حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، ح حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ، أَخْبَرَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، حَدَّثَنَا أَبِي، قَالَ: سَمِعْتُ حُمَيْدَ بْنَ هِلَالٍ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: «كَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَى غُبَارٍ سَاطِعٍ فِي سِكَّةِ بَنِي غَنْمٍ» زَادَ مُوسَى، «مَوْكِبَ جِبْرِيلَ» (۸) [۳۸۹۲]

---

(۱) ددوی دحالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الوضوء باب ماجاء فی قول الله تعالی ﴿إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَوٰةِ﴾.

(۲) کشف الباری: ۶۷۸/۱.

(۳) کشف الباری: ۷۴۵/۲.

(۴) کشف الباری: ۳۷۵/۲.

(۵) کشف الباری کتاب الأدب: ۵۷۲باب هجاء المشرکین.

(۶) عمدة القاری: ۱۳۴/۱۵-۱۳۳فتح الباری: ۳۱۰/۶.

(۷) السنن الکبری للنسائی: ۴۹۳/۳کتاب القضاء باب شهادة الشاعر رقم: ۶۰۲۵.

(۸) قوله: عن أنس بن مالک رضی الله عنه: الحدیث، انفرد به البخاری وأخرجه أیضاً فی المغازی باب مرجع النبی صلی الله علیه وسلم من الأحزاب،.... رقم: ۴۱۱۸انظر تحفة الأشراف: ۲۱۵/۱رقم:۸۲۱

ترجمه: حضرت انس رضی الله عنه فرمائی چه د بنوغنم په کوڅو کښې راؤچتيدونکې دوړې لکه چه اوس هم وينم. موسی په خپل روايت کښې "موکب جبريل" الفاظ زياتي بيان کړی دی.

تراجم رجال

اسحاق: دا اسحاق بن ابراهيم بن مخلد بن ابراهيم ابن راهويه مروزی رحمه الله دی.

ددوی تذکره **كتاب العلم باب فضل من علم وعلم** لاندې تيره شوې ده.[1]

وهب بن جرير: دا وهب بن جرير بن حازم رحمه الله دی.[2]

ابی: د اب نه مراد جرير بن حازم رحمه الله دی.[3]

حميدبن هلال: داحميدبن هلال بن هبيره عدوی بصری رحمه الله دی.[4]

انس بن مالک: دا مشهور صحابی خادم رسول حضرت انس بن مالک رضی الله عنه دی. ددوی تذکره **كتاب الإيمان باب من الإيمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه** په ذيل کښې راغلې ده.[5]

دمختلف کلماتو وضاحت: سكة: د سين کسره او کاف مشدده سره کوڅې ته وائی. دمغازی په روايت کښې[6] د سكة په ځائی زقاق الفاظ دی چه د زقة جمع ده ددې معنی هم کوڅه ده.

غبار ساطع: اوچت شوې يا الوتلې دوړې. د بنوغنم نه د خزرج شاخ بنوغنم – بفتح الغين وسكون النون – بن مالک بن نجار مراد دی. دحضرت ابوايوب انصاری رضی الله عنه تعلق هم دې قبيلې سره وو.[7] علامه کرمانی رحمه الله دلته داوئيلی دی چه د بنوغنم نه مراد د بنو تغلب يوشاخ دی خو په دې کښې دهغه نه تسامح شوې دې ځکه چه د کوم وخت په حديث کښې خبره کيږی په هغه زمانه کښې دا خلق په مدينه منوره کښې نه وو.[8]

موکب جبريل: دحضرت جبرائيل عليه السلام شاهانه سورلی.[9]

زاد موسی: موکب جبريل: دموسی نه ابن اسماعيل تبوذکی رحمه الله مراد دی.

دمذکوره تعليق مقصد: دامام بخاری رحمه الله د دې عبارت نه مراد دادې چه هم دغه حديث په مذکوره سند سره جرير بن حازم رحمه الله نه موسی بن اسماعيل رحمه الله هم روايت کوی. موسی چه کله روايت کوی نو په متن کښې موکب جبرايل الفاظ زياتوالې هم ذکر کوی.[10]

---

[1] کشف الباری: ۴۲۸/۳.

[2] دَ دَوی دَحالاتو دَپاره اوګورئی کتاب الوضوء باب من لم یر الوضوء إلا من.....

[3] دَ دَوی دَحالاتو دَپاره اوګورئی کتاب الصلاة باب الخوخة والممر.....

[4] دَوی دَحالاتو دَپاره اوګورئی کتاب الصلاة باب یرد المصلی.....

[5] کشف الباری: ۴/۲.

[6] صحیح البخاری کتاب المغازی باب مرجع النبی صلی الله علیه وسلم..... رقم: ۴۱۱۸.

[7] فتح الباری: ۳۱۰/۶ عمدة القاری: ۱۳۴/۱۵.

[8] حواله جات بالا وشرح الکرمانی: ۱۳/۰-۱۷.

[9] فیض الباری: ۱۰۰/۴ إرشادالساری: ۲۶۹/۵ عمدة القاری: ۱۳۴/۱۵.

[10] عمدة القاری: ۱۳۴/۱۵ فتح الباری: ۳۱۰/۶.

دمذكوره تعليق تخريج: دموسى بن اسماعيل رحمه الله ذكرشوې پورتنۍ تعليق حضرت مصنف رحمه الله مغازي كښې موصولاً ذكركړې دې.[1]

ترجمة الباب سره مناسبت: ترجمة الباب سره مناسبت په دې معنى باندې دې چه په حديث موصول كښې د دوړو الوزولو وجه ذكرنه وه. تعليق موسى ذكركولوسره نې ددې وجه بيان كړه چه د جبرائيل عليه السلام د شاهانه سورلئى تګ سره دوړې الوتلې چنانچه د فرښتې ذكر اواثبات دې.[2]

تنبيه: دحديث باب دوه سندونه دى تحويل هم دې. د اسحاق نه مراد ابن راهويه رحمه الله دې. ابن السكن هم دغه شان بيان كړې دې په كوم چه كلاباذى رحمه الله جزم كړې دې. بل اسماعيلى رحمه الله او ابونعيم رحمه الله هم ددې تصريح كړې ده چه ابن راهويه رحمه الله مراد دې.[3] دحديث باقى شرح مغازي كښې راغلې ده.[4]

د باب نهم حديث د حضرت عائشه صديقه رضي الله عنها دې.

الحديث التاسع

[۳۰۴۳] - حَدَّثَنَا فَرْوَةُ، حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مُسْهِرٍ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا: أَنَّ الحَارِثَ بْنَ هِشَامٍ سَأَلَ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَيْفَ يَأْتِيكَ الوَحْيُ؟ قَالَ: «كُلُّ ذَاكَ يَأْتِينِي المَلَكُ أَحْيَانًا فِي مِثْلِ صَلْصَلَةِ الجَرَسِ، فَيَفْصِمُ عَنِّي، وَقَدْ وَعَيْتُ مَا قَالَ، وَهُوَ أَشَدُّهُ عَلَيَّ، وَيَتَمَثَّلُ لِي المَلَكُ أَحْيَانًا رَجُلًا فَيُكَلِّمُنِي، فَأَعِي مَا يَقُولُ»[5] [ر ۲۶۸٦]

ترجم رجال

فروة: دا فروه بن ابى مغراء كندى كوفي رحمه الله دې.[6]

على بن مسهر: دا على بن مسهر قرشى رحمه الله دې. ددوى تفصيلى تذكره كتاب الحيض باب مباشرة الحائض كښې راغلې ده.[7]

هشام: دا هشام بن عروه بن زبير بن عوام اسدى رحمه الله دې.

---

[1] صحيح البخاري كتاب المغازي باب مرجع النبى صلى الله عليه وسلم ...... رقم: ٤١١٨ فتح البارى: ٣١٠/٦ وعمدة القارى: ١٣٤/١٥ والتوضيح: ٨٦/١٩ وإرشادالسارى: ٢٦٩/٥.

[2] عمدة القارى: ١٣٤/١٥.

[3] فتح البارى: ٣١٠/٦ عمدة القارى: ١٣٤/١٥ والتوضيح: ٨٦/١٩

[4] كشف البارى: كتاب المغازى: ٢٩٩.

[5] قوله: عائشة رضي الله عنها: الحديث، مرتخريجه انظر كشف البارى بدء الوحى: ٢٨٩/١.

[6] ددوى دحالاتو كتلو دپاره اوګورئى كتاب الجنائز باب ماجاء فى قبرالنبى صلى الله عليه وسلم.

[7] كشف البارى: كتاب الحيض: ٢٤٨.

عروه: دا عروه بن زبير بن عوام رحمه الله دي. ددې دواړو حضراتو تذکره بدء الوحي دويم حديث کښې او اجمالي په كتاب الإيمان باب أحب الدين إلى الله أدومه کښې تفصيلاً تيره شوې ده.(١)
عائشة رضي الله عنها: دحضرت عائشه صديقه رضي الله عنها حالات بدء الوحي دويم حديث لاندې راغلي دي (٢) دحضرت عائشه رضي الله عنها نه روايت شوې دا مشهور حديث په شروع د کتاب بدء الوحي کښې تير شوې دې.(٣)
دترجمة الباب مناسبت: ددې حديث ترجمة الباب سره مناسبت لفظ الملك کښې دې چه دوه ځل په حديث کښې راغلې دې دکوم معنی چه فرښتې دي.(٤)
د باب لسم حديث دحضرت ابوهريره رضي الله عنه دې.

الحديث العاشر

[٣٠٤٤]-حَدَّثَنَا آدَمُ، حَدَّثَنَا شَيْبَانُ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: «مَنْ أَنْفَقَ زَوْجَيْنِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ، دَعَتْهُ خَزَنَةُ الجَنَّةِ، أَيْ فُلُ هَلُمَّ» فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ: ذَاكَ الَّذِي لاَ تَوَى عَلَيْهِ، قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَرْجُو أَنْ تَكُونَ مِنْهُمْ»(٥)[ر ٢٦٨٦]

تراجم رجال

ادم: دا ابوالحسن آدم بن ابی اياس عسقلاني رحمه الله دي. ددوی مختصر تذکره كتاب الإيمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده کښې راغلې ده.(٦)
شيبان: دا ابومعاويه شيبان بن عبد الرحمن نحوی رحمه الله دي.
يحيى بن ابى كثير: دا يحيى بن ابى كثير طائى يمانى رحمه الله دې. ددې دواړو بزرګانو تفصيلي تذکره كتاب العلم باب كتابة العلم لاندې راغلې ده.
ابوسلمه بن عبدالرحمن: دا مشهور تابعي حضرت ابوسلمه بن عبدالرحمن بن عوف مدنى رحمه الله دي. ددوی مفصل حالات كتاب الإيمان باب صوم رمضان احتسابا من الإيمان کښې راغلي دي.(٧)
ابوهريرة: دمشهور صحابى ابوهريره رضي الله عنه حالات كتاب الإيمان باب أمور الإيمان لاندې تيرشوی دی.(٨)

---

(١) كشف الباري: ٢٩١/١، ٢/ ٤٣٦-٤٣٢.
(٢) كشف الباري: ٢٩١/١.
(٣) صحيح البخاري حديث نمبر ٢ كشف الباري: ٣٢١/٢٩٥/١.
(٤) عمدة القاري: ١٣٤/١٥.
(٥) قوله: عن أبي هريرة رضي الله عنه: الحديث مرتخريجه كتاب الصوم باب الريان للصائمين.
(٦) كشف الباري: ٦٧٨/١.
(٧) كشف الباري: ٣٢٣/٢.
(٨) كشف الباري: ٦٥٩/١.

ترجمة الباب سره مناسبت: دحضرت ابوهريره رضي الله عنه دا حديث كتاب الجهاد كښې تيرشوې دې [1]، دلته دا دوباره ذكر كولومقصد ددې دا الفاظ دي: «دعته خزنة الجنة» د خزنة نه مراد فرښتې دی. [2] د باب يولسم حديث دحضرت عائشه صديقه رضي الله عنها دې.

الحديث الحادي عشر

[٣٠٣٥] - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا هِشَامٌ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ لَهَا: «يَا عَائِشَةُ هَذَا جِبْرِيلُ يَقْرَأُ عَلَيْكِ السَّلاَمَ»، فَقَالَتْ: وَعَلَيْهِ السَّلاَمُ وَرَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ، تَرَى مَا لاَ أَرَى، تُرِيدُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ([3])[٣٥٥٧، ٥٨٤٨، ٥٨٩٥، ٥٨٩٨]

تراجم رجال

عبدالله بن محمد: دا عبدالله بن محمدبن عبدالله جعفى رحمه الله دې. ددوى حالات كتاب الإيمان باب أمور الإيمان كښې تيرشوى دى. [4]

هشام: دا هشام بن يوسف صنعانى قاضى يمن رحمه الله دې. د دوى تفصيلى تذكره كتاب الحيض باب غسل الحائض رأسها.... په ضمن كښې راغلى ده. [5]

معمر: دا معمر بن راشد ازدى بصرى رحمه الله دې. ددوى تذكره بدء الوحي اوكتاب العلم باب كتابة العلم كښې راغلې ده. [6]

الزهري: دامحمدبن مسلم ابن شهاب زهرى رحمه الله دې. ددوى مختصر تذكره بدء الوحي په دريم حديث كښې راغلې ده. [7]

---

[1] كشف الباري: كتاب الجهاد باب فضل النفقة فى سبيل الله: ٣١٥-٣١٢.

[2] فتح الباري: ٣١٠/٦عمدة القاري:١٣٥/١٥.

[3] قوله: عن عائشة رضى الله عنها: الحديث، أخرجه البخاري، فى فضائل الصحابة باب فضل عائشة رقم: ٣٧٦٨وفى الأدب باب من دعا صاحبه فنقص من اسمه حرفا رقم: ٦٢٠١ وفى الاستيذان باب تسليم الرجال على النساء، والنساء على الرجال رقم: ٦٢٤٩ وباب إذا قال: فلان يقرأ عليك السلام رقم: ٥٢٣٢ومسلم رقم: ٦٢٦٢-٦٢٥٩فى فضائل الصحابة باب فى فضل عائشة رضى الله عنها، وأبوداؤد فى الأدب باب فى الرجل يقرأ عليك السلام رقم:٥٢٣٢والترمذى فى المناقب باب مناقب عائشة رضى الله عنها رقم: ٣٨٧٦والنسائى فى عشرة النساء باب حب الرجل بعض نسائه أكثر من بعض رقم: ٣٩٥٣.

[4] كشف الباري: ٦٥٧/١.

[5] كشف الباري كتاب الحيض: ٢٠٢.

[6] كشف الباري: ٤٦٥/١، ٣٢١/٤.

[7] كشف الباري: ٣٢٦/١.

ابوسلمه بن عبدالرحمن: دا مشهور تابعی حضرت ابوسلمه بن عبدالرحمن بن عوف مدنی رحمه الله دې.
د دوی مفصل حالات کتاب الایمان باب صوم رمضان احتسابا من الایمان کښې راغلی دی.(۱)
عائشة رضي الله عنها: دحضرت عائشه صدیقه رضي الله عنها حالات بدء الوحی په دویم حدیث کښې راغلی دی.(۲)
ترجمة الباب سره مطابقت: په دې حدیث کښې چونکه دحضرت جبرائیل علیه السلام ذکردې هذا جبریل.....
چه هغه حضرت عائشه رضي الله عنها ته سلام عرض کړې وو. په دې وجه امام بخارى رحمه الله دا د ذکر ملائکه لاندې ذکرکړې دې.(۳)ددې حدیث شرح په مختلف مقاماتوکښې راغلې ده.(۴)
دباب دولسم حدیث دحضرت ابن عباس رضي الله عنهما دې.

الحدیث الثاني عشر

۳۰۴۶-حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ ذَرٍّ، قَالَ: ح حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ جَعْفَرٍ، حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ عُمَرَ بْنِ ذَرٍّ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِجِبْرِيلَ: «أَلاَ تَزُورُنَا أَكْثَرَ مِمَّا تَزُورُنَا؟»، قَالَ: فَنَزَلَتْ: {وَمَا نَتَنَزَّلُ [ص:۱۱۳] إِلَّا بِأَمْرِ رَبِّكَ لَهُ مَا بَيْنَ أَيْدِينَا وَمَا خَلْفَنَا} (۵) الآيَةَ(۶) [٤٤٥٤، ۷۰۱۷]

تراجم رجال

ابونعیم: دا ابونعیم فضل بن دکین تیمی رحمه الله دې. ددوی تفصیلی تذکره کتاب الایمان باب فضل من استبرألدینه لاندې تیره شوې ده.(۷)
عمر بن ذر: دا مشهور امام فقیه محدث عابد وزاهد عمر بن ذر بن عبدالله بن زراره همدانی مرهبی کوفی رحمه الله دې.(۸)
دې د خپل پلار ذر بن عبدالله نه علاوه سعید بن جبیر، ابووائل شقیق بن سلمه، یزید بن امیه، مجاهد بن جهر، عمر بن عبدالعزیز، یحیی بن جعفر، شهیب ابورصافه باهلی، عطاء بن ابی رباح او معاذه عدویه رحمهم الله وغیره نه حدیث روایت کوی.

---

۱) کشف الباری: ۲/۳۲۳.
۲) کشف الباری: ۱/۲۹۱.
۳) عمدة القاری: ۱۵/۱۳۵.
٤) کشف الباری کتاب الأدب: ۶۱۹-۶۱۸ کتاب الاستئذان: ۷۲-۷۷.
۵) مریم: ٦٤
۶) قوله: عن ابن عباس رضي الله عنه: الحدیث، أخرجه البخاری فی التفسیر باب ﴿وَمَا نَتَنَزَّلُ إِلَّا بِأَمْرِ رَبِّكَ﴾ رقم: ٤۷۳۱وفی التوحید باب قوله الله تعالی ﴿وَلَقَدْ سَبَقَتْ كَلِمَتُنَا لِعِبَادِنَا الْمُرْسَلِينَ﴾ رقم:۷٤۵۵والترمذی فی التفسیر باب ومن سورة مریم رقم: ۳۱۵۸
۷) کشف الباری: ۲/۶۶۹.
۸) تهذیب الکمال: ۲۱/۳۳٤سیر أعلام النبلاء: ۶/۳۸۵تهذیب التهذیب: ۷/٤٤٤.

ددوى نه د حديث روايت كونكو كښې ابان بن تغلب، امام اعظم ابوحنيفه (وهو أقرانه) ابن عيينه، يعلى بن عبيد، يونس بن بكير، وكيع، عبدالله بن داؤد خريبى عبدالله بن مبارك، اسحاق بن يوسف ازرق، ابونعيم فضل بن دكين، خلاد بن يحيى اوابوعاصم ضحاك بن مخلد رحمهم الله وغيره داسې جليل القدر علماء اومشائخ شامل دى.(١)

امام بخارى رحمه الله د على بن المدينى رحمه الله نه نقل كړى دى چه دعمربن ذر د مرويات ټول شمير تقريباً ۳۰ دى.(٢)

د يحيى بن سعيد قطان رحمه الله نمسى احمدبن محمد رحمه الله فرمائى: **«قال جدي يحيى بن سعيد: عمر بن ذر ثقة في الحديث ليس ينبغي أن يترك حديثه لرأي أخطأ فيه»**.(٣)

امام يحيى بن معين رحمه الله فرمائى ثقة.(٤) امام نسائى رحمه الله اوامام دارقطنى رحمه الله هم دهغوى توثيق كړې دې(٥) امام عجلى رحمه الله فرمائى **«كان ثقة بليغا، وكان يري الإرجاء وكان ليس القول فيه»**(٦) دامام ابوحاتم رحمه الله نه داړه قسمه اقوال نقل دى. په يوكښې هغه ناقابل احتجاج او مرجئه ګرځولې دې خو يوقول دادې **«كان رجلا صالحا، محله الصدق»**(٧) امام ابوداؤد رحمه الله فرمائى: **«كان رأسا في الإرجاء»**(٨) امام يعقوب بن سفيان فسوى رحمه الله فرمائى: **«كوفي، ثقة، مرجئ»**(٩) امام خراش رحمه الله فرمائى: **«كوفي، صدوق، من خيار الناس، وكان مرجئا»**(١٠) امام ابن سعد رحمه الله فرمائى: **«كان ثقة إن شاء الله، كثير الحديث»**(١١) امام ابن حبان رحمه الله اوامام ابن شاهين رحمه الله دواړو دهغوى ذكر خپل كتاب الثقات كښې كړې دې.(١٢)

د عمر بن ذر رحمه الله باره كښې ائمه جرح والتعديل د پورته ذكر شوو اقوالو په رڼاكښې دا خبره معلومه شوه چه هغه ثقه وو خو په هغوى باندې د ارجاء الزام وو چه د مرجئه نه وو اود اهل بدعت نه وو بلكه په قول د ابوداؤد رحمه الله دهغوى په مشرانوكښې وو. ابن سعد په طبقات كښې ليكلى دى چه دعمر بن ذر رحمه الله د مرجئ كيدو وجهې نه امام سفيان ثورى رحمه الله او امام حسن بن صالح بن حئى دهغه په جنازه كښې نه وو شريك شوې.(١٣) اوس دا داسې الزام اوجرح ده چه د هرقسم راوى د مجروح او متروك

---

١) دَ شيوخ اوتلامذه دَ تفصيل دَپاره اوګورئى تهذيب الكمال: ۶/۳۳۴رقم الترجمه: ۴۲۳۰.

٢) تهذيب الكمال: ۲۱/۳۳۵سير أعلام النبلاء: ۶/۳۸۶تهذيب التهذيب: ۷/۴۴۴.

٣) تهذيب الكمال: ۲۱/۳۳۵سير أعلام النبلاء: ۶/۳۸۶تهذيب التهذيب: ۷/۴۴۴والجرح والتعديل: ۶رقم الترجمة: ۵۶۵.

٤) تهذيب الكمال: ۲۱/۳۳۵سير أعلام النبلاء: ۶/۳۸۶تهذيب التهذيب: ۷/۴۴۴ وتاريخ الثورى: ۲/۴۲۸.

٥) تهذيب الكمال: ۲۱/۳۳۵سير أعلام النبلاء: ۶/۳۸۶تهذيب التهذيب: ۷/۴۴۴.

٦) حواله جات بالا.

٧) حواله بالا والجرح والتعديل: ۶رقم: ۵۶۵.

٨) حواله جات بالا.

٩) تهذيب الكمال: ۲۱/۳۳۵سير أعلام النبلاء: ۶/۳۸۶تهذيب التهذيب: ۷/۴۴۵.

١٠) حواله جات بالا.

١١) طبقات ابن سعد: ۶/۳۶۲.

١٢) الثقات لابن حبان: ۷/۱۶۸والثقات لابن شاهين رقم الترجمة: ۷۰۸.

١٣) الطبقات الكبرى لابن سعد: ۳/۳۶۲.

كولو دپاره كافى ده. ددې نه باوجود اكثر ائمه د عمر بن ذر رحمه الله توثيق كړې دې اود هغه مرويات ئې صحيح گرځولې دى. داسې ولې؟

ددې جواب دا دې چه كه چرته راوى مبتدع داعى الى بدعة وى اود هغه روايت نه د دغه مبتدع تائيد كيږى نودهغه د روايت نه احتجاج صحيح نه دې اوكه چرې داسې راوى ثقه او ضابط وى اود دغه روايت نه دهغه د بدعت تائيد نه كيږى نودهغه روايت به قابل قبول وى. دحضرت عمر بن ذر رحمه الله ثقاهت او ضبط بل دهغه تقوى اوتفقه متفق عليه او مسلم ده. په دې وجه د هغه روايات اخستلو كښې هيڅ حرج نشته دې.([1]) لهذا ددوى باره كښې معتدل ترين رائې هم دغه ده كومه چه د يحيى بن سعيد رحمه الله ده. چه «ليس ينبغي أن يترك حديثه لرأي أخطأفيه» چه د يوې غلطې رائې په اختيارولو سره د هغه مرويات ترك كول مناسبت او صحيح نه دى.

دغه شان على بن المدينى رحمه الله فرمائى چه ما حضرت يحيى بن سعيد قطان رحمه الله ته اووئيل چه عبدالرحمن بن مهدى رحمه الله وائى چه زه به دهر هغه محدث نه روايت نه اخلم چه د اهل بدعت لوئى او مشر كس وى. نو حضرت سعيد مسكې شو او وئې فرمائيل چه ته به بيا قتاده رحمه الله سره څه كوې؟ د عمر بن ذر رحمه الله به څه كوې؟ اود ابن ابى داؤد رحمه الله باره كښې دې څه خيال دې؟ دغه شان حضرت يحيى رحمه الله د يوجماعت نومونه اوشميرل كوم چه زه نه ذكر كوم. بيا حضرت يحيى رحمه الله اوفرمائيل چه كه چرې عبدالرحمن رحمه الله ددې قسم محدثينونه روايت نه كوى نو ډير څه به پريږدى او هغه به د ډيرو زياتو صحيح احاديثو نه محروم پاتې شى.([2])دهغه د وفات په تاريخ كښې ډير اقوال دى. چنانچه د قعنب نه ۱۵۰ ابونعيم نه ۱۵۲ او ۱۵۵ محمدبن عبدالله اسدى نه ۱۵۳ اوابوعبيد قاسم بن سلام رحمهم الله نه ۱۵۷ هجرى اقوال نقل دى خو راجح قول د ۱۵٦ هجرى دى. دا قول هم د ابونعيم رحمه الله نه نقل دې. دهغوى نه دا قول امام احمد رحمه الله امام بخارى رحمه الله امام تذمذى رحمه الله عمر بن على عثمان بن ابى شيبه رحمه الله او يعقوب بن سفيان فسوى رحمه الله وغيره نقل كړې دې. حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى «فهذا أصح»([3])عمر بن ذر رحمه الله د ائمه خمسه راوى دې. د امام مسلم رحمه الله نه علاوه ټولوحضراتو د هغوى مرويات قبول كړى دى. خو ابن ماجه رحمه الله د سنن په ځائى ځېل تفسير كښې دهغه مرويات درج كړى دى.([4])

يحيى بن جعفر: دا ابوزكرياء يحيى بن جعفر ازدى بخارى رحمه الله دې.([5])

وكيع: دا مشهور امام وكيع بن جراح بن مليح كوفى رحمه الله دې. ددوى تذكره كتاب العلم باب كتابة العلم كښې راغلې ده.([6])

عمر بن ذر: ددوى تفصيلى تذكره اوس پورته تيره شوه.

---

[1]) كشف البارى كتاب العلم: ۳۰۵/۳-۳۰٤ وهدى السارى: ۳۸۵.

[2]) تهذيب الكمال: ۳۳۷/۲۱-۳۳٦.

[3]) سير أعلام النبلاء: ۳۸۸/٦ تهذيب الكمال: ۳۳۹/۲۱تاريخ البخارى الصغير: ۱۲۲/۲والمعرفة والتاريخ للفسوى: ۱٤۲/۱وطبقات ابن سعد: ۳٦۲/٦وفيات الأعيان: ٤٤۳/۳.

[4]) سير أعلام النبلاء: ۳۸۵/٦ تهذيب الكمال: ۲٤۰/۲۱.

[5]) دَ دوى دَ حالاتودپاره اوگورئى كتاب صلاة الخوف باب الصلاة عند مناهضة.....

[6]) كشف البارى: ۲۱۹/٤.

ابیه: دا ذر بن عبد الله همدانی رحمه الله دې. د دوی حالات کتاب التیمم باب المتیمم هل ینفخ فیهما؟ لاندې تیرشوی دی. [۱]

سعیدبن جبیر: دا مشهور تابعی بزرګ حضرت سعید بن جبیر کوفی رحمه الله دې. ددوی مختصر ذکر بدء الوحی کښې او مفصل تذکره کتاب العلم باب السمر فی العلم په ضمن کښې راغلی. [۲]

ابن عباس: دا مشهور صحابی حضرت عبد الله بن عباس رضی الله عنهما دې. ددوی اجمالی ذکر بدء الوحی او تفصیلی ذکر کتاب الایمان باب کفران العشیر، وکفر.... کښې تیرشوې دې. [۳]

داحدیث هم امام بخاری رحمه الله په دوو سندونوسره نقل کړې دې او امام وکیع بن جراح رحمه الله د روایت الفاظ نې ذکرکړی دی.

مونږ په خپله مرضئی نه راځو: دحضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه روایت دې چه یوځل رسول الله ﷺ حضرت جبرائیل علیه السلام ته اووئیل چه ته مونږ له زر زر ولې نه راځې دې دپاره چه ملاقاتونه زیات وی؟ په دې باندې آیت مبارک ﴿وَمَا نَتَنَزَّلُ إِلَّا بِأَمْرِ رَبِّكَ﴾ [۴].

نازل شو چه مونږ دالله تعالی په حکم سره نازلیږو او تاسو علیه السلام زمونږ په ناوخته راتلو سره دا خیال اونه کړې چه ستاسو پروردګار تاسو هیرکړی ینی. الله تعالی د هیرې نسیان اوغفلت نه منزه او پاک دې دهغه علم اودهغه قدرت ټول کائناتوباندې محیط دې. مونږ دهغه په حکم سره نازلیږو په خپله مرضئی نه راځو. [۵]

کلمه ألالام مخففه سره عرض، تحضیض اوتمنی دپاره وی اومراد ترې نه اظهار مودت او الفت دې. ﴿نَتَنَزَّلُ﴾ تنزل نه مشتق دې النزول علی مهلة یعنی په مزه مزه راکوزیدل خو بیا هم بعض وخت مطلقًا د نزول دپاره هم راځی. [۶]

دباب د دیارلسم حدیث راوی هم حضرت ابن عباس رضی الله عنهما دی.

الحدیث الثالث عشر

۳۰۳۷- حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ، قَالَ: حَدَّثَنِي سُلَيْمَانُ، عَنْ يُونُسَ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ بْنِ مَسْعُودٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «أَقْرَأَنِي جِبْرِيلُ عَلَى حَرْفٍ، فَلَمْ أَزَلْ أَسْتَزِيدُهُ حَتَّى انْتَهَى إِلَى سَبْعَةِ أَحْرُفٍ» [۷][٤۷۰۵]

---

[۱] کشف الباری: کتاب التیمم:۱۹۶.

[۲] کشف الباری: ۱/٤۳۵الحدیث الرابع: ٤/٤۱۸.

[۳] کشف الباری: ۱/٤۳۵، ۲/۲۰۵.

[٤] سورت مریم: ٦٤

[۵] معارف القرآن للکاندهلوی بتصرف: ۵/۸۱عمدة القاری: ۱۵/۱۳۶أرشادالساری:۵/۲۷۱.

[٦] عمدة القاری:۱۵/۱۳٦أرشادالساری: ۵/۳۷۱والکوثر الجاری: ٦/۱۷٦.

[۷] قوله: عن ابن عباس رضی الله عنهما الحدیث، أخرجه البخاری فی فضائل القرآن باب أنزل القرآن علی سبعة أحرف، رقم: ٤۹۹۱ومسلم فی الصلاة باب بیان أن القرآن نزل علی سبعة أحرف رقم:۱۹۰۳-۱۹۰۲.

تراجم رجال

اسماعيل: دا اسماعيل بن ابى اويس مدنى اصبحى رحمه الله دې. ددوی تفصيلى حالات كتاب الايمان باب من كره أن يعود فى الكفر.... كښې تير شوى دى.[1]

سليمان: دا سليمان بن بلال تيمى ابومحمد قرشى رحمه الله دى. ددوى تذكره كتاب الايمان باب أمور الايمان كښې تيره شوې ده.[2]

ابن شهاب: دا مشهور محدث محمد بن مسلم ابن شهاب زهرى رحمه الله دې. ددې خلورو وارو حضراتو محدثينو مختصر تذكره بدء الوحى دريم حديث كښې تيره شوې ده.[3]

عبيدالله بن عبدالله: دا عبيدالله بن عبدالله بن عتبه بن مسعود هذلى رحمه الله دې. د دوى اجمالى تذكره بدء الوحى او تفصيلى تذكره كتاب العلم باب متى يصح سماع الصغير؟ كښې تيره شوې ده.[4]

ابن عباس: دا مشهور صحابى حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنهما دې. ددوى اجمالى ذكر بدء الوحى او تفصيلى ذكر كتاب الايمان باب كفران العشير، وكفر.... كښې تيرشوې دې.[5]

تنبيه: داحديث چه د سبعة احرف باره كښې دې تفصيلى شرح سره فضائل القرآن كښې تيرشوې دې.[6]

ترجمة الباب سره مناسبت: دحضرت ابن عباس رضی الله عنهما ددې دوارو احاديثو ترجمة الباب سره مناسبت بالكل واضح دې چه په دوارو كښې جليل القدر فرښتې حضرت جبرائيل عليه السلام ذكر دې.[7]
د باب څوارلسم حديث هم د ابن عباس رضی الله عنهما نه نقل دې.

الحديث الرابع عشر

٣٠٤٨- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُقَاتِلٍ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ، أَخْبَرَنَا يُونُسُ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، قَالَ: حَدَّثَنِي عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «أَجْوَدَ النَّاسِ، وَكَانَ أَجْوَدُ مَا يَكُونُ فِي رَمَضَانَ حِينَ يَلْقَاهُ جِبْرِيلُ، وَكَانَ جِبْرِيلُ يَلْقَاهُ فِي كُلِّ لَيْلَةٍ مِنْ رَمَضَانَ، فَيُدَارِسُهُ الْقُرْآنَ، فَلَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى

---

[1] كشف البارى:٢/١١٣.
[2] كشف البارى: ١/٦٥٨
[3] كشف البارى:١/٣٢٦-٣٢٣.
[4] كشف البارى: ١/٤٦٦الحديث الخامس: ٣/٢٧٩.
[5] كشف البارى: ١/٤٣٥، ٢/٢٠٥.
[6] كشف البارى فضائل القرآن: ٦٠-٥٠
[7] عمدة القارى: ١٥/١٣٦-١٣٥.

اللہ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِينَ يَلْقَاهُ جِبْرِيلُ أَجْوَدُ بِالْخَيْرِ مِنَ الرِّيحِ الْمُرْسَلَةِ»
وَعَنْ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا مَعْمَرٌ بِهَذَا الإِسْنَادِ نَحْوَهُ.[1] [ر ۶، ۳۴۲۶، ۴۷۱۲]

تراجم رجال

محمدبن مقاتل: دا محمدبن مقاتل المروزى الكيسانى رحمه الله دي. ددوى تذكره كتاب العلم باب مايذكر فى المناولة وكتاب أهل العلم...... لاندې تيره شوې ده.[2]

عبدالله: دا مشهور محدث، عبدالله بن مبارك مروزى رحمه الله دي. ددوى حالات بدء الوحى پنځم حديث كښې تيرشوى دى.[3]

يونس: دا يونس بن يزيد ايلى قرشى رحمه الله دي. ددوى اجمالى تذكره بدء الوحى اومفصل كتاب العلم باب من يرد الله به خيرا يفقهه..... لاندې تيره شوې ده.[4]

د سند د نور رواة دپاره سابقه سند اوګورئى. دحضرت ابن عباس رضي الله عنهما دا حديث بدء الوحى كښې تيرشوې دې. هلته په دې باندې تفصيلى خبره شوې ده.[5]

وعن عبدالله قال: حدثنا معمر بهذا الإسناد نحوه:

د عبارت وضاحت: د عبدالله نه مراد ابن المبارك مروزى حنظلى رحمه الله دي. هذا الإسناد نه مراد پورتنئى سند دې چه دا روايت معمر هم سابقه سندسره موصول دې. لكه حضرت عبدالله ابن مبارك رحمه الله په دې كښې دخپلو دواړو شيوخو يونس رحمه الله او معمر رحمه الله روايات جدا جدا بيانول غواړى.

حافظ ابن حجر رحمه الله تعليق كښې فرمائى چه حديث د معمر په حديث د يونس باندې معطوف دې. دا دواړه حديث په يوځائى حسن بن سفيان رحمه الله په خپل روايت كښې «حبان بن موسى، عن عبدالله، عن معمرو يونس معا» په طريق زهرى نه موصولاً نقل كړې دې. ابونعيم رحمه الله هم په مستخرج كښې ددې تخريج كړې دې.[6]

ترجمة الباب سره مناسبت: دحديث ترجمة الباب سره مطابقت لفظ جبريل كښې دې.[7]

وروى أبوهريرة وفاطمة رضى الله عنها، عن النبى صلى الله عليه وسلم: أن جبريل كان يعارضه القرآن:

ددواړو تعليقات تخريج: دحضرت ابوهريره رضي الله عنه مؤلف رحمه الله فضائل القرآن كښې موصولاً ذكر كړې دې.[8] اود حضرت فاطمه رضي الله عنها روايت كتاب المناقب كښې موصولاً ذكر كړې دې.[9]

---

[1]) قوله: عن ابن عباس رضي الله عنهما الحديث، مرتخريجه كشف البارى: الوحى: ۴۶۱/۱.

[2]) كشف البارى: ۲۰۶/۳.

[3]) كشف البارى: ۴۶۲/۱.

[4]) كشف البارى: ۴۶۳/۱، ۲۸۲/۳.

[5]) كشف البارى: ۴۷۴/۱-۴۶۶.

[6]) فتح البارى: ۳۱۱/۶ عمدة القارى: ۱۳۶/۱۵ تغليق التعليق: ۴۹۶/۳.

[7]) عمدة القارى: ۱۳۶/۱۵.

[8]) صحيح البخارى كتاب فضائل القرآن باب كان جبريل يعرض...... رقم: ۴۹۹۸.

[9]) صحيح البخارى كتاب المناقب باب علامات النبوة فى الاسلام رقم: ۳۶۲۴-۳۶۲۳.

ددوارو تعليقاتو ترجمة الباب سره مناسبت: ددې دواړو تعليقاتو ترجمه سره مناسبت بالكل واضح دى. دحضرت جبرائيل عليه السلام ذكر په دواړو كښې موجود دې چه رئيس الملائك دې.

د باب پنځلسم حديث دحضرت ابومسعود بدرى رضي الله عنه دې

الحديث الخامس عشر

٣٠٣٩- حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ، حَدَّثَنَا لَيْثٌ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ أَنَّ عُمَرَ بْنَ عَبْدِ الْعَزِيزِ أَخَّرَ الْعَصْرَ شَيْئًا، فَقَالَ لَهُ عُرْوَةُ: أَمَا إِنَّ جِبْرِيلَ قَدْ نَزَلَ فَصَلَّى أَمَامَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ عُمَرُ اعْلَمْ مَا تَقُولُ يَا عُرْوَةُ قَالَ: سَمِعْتُ بَشِيرَ بْنَ أَبِي مَسْعُودٍ يَقُولُ: سَمِعْتُ أَبَا مَسْعُودٍ يَقُولُ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «نَزَلَ جِبْرِيلُ فَأَمَّنِي، فَصَلَّيْتُ مَعَهُ، ثُمَّ صَلَّيْتُ مَعَهُ، ثُمَّ صَلَّيْتُ مَعَهُ، ثُمَّ صَلَّيْتُ مَعَهُ، ثُمَّ صَلَّيْتُ مَعَهُ» يَحْسُبُ بِأَصَابِعِهِ خَمْسَ صَلَوَاتٍ [1] [ر ٤٩٩]

تراجم رجال

قتيبه بن سعيد: دا ابوالرجاء قتيبه بن سعيد بن جميل ثقفى رحمه الله دې. ددوى تفصيلى حالات كتاب الايمان باب إفشاء السلام من الايمان لاندې راغلى دى. [2]

الليث: دا مشهور امام ليث بن سعد فهمى رحمه الله دې.

ابن شهاب: دا مشهور محدث محمد بن مسلم ابن شهاب زهرى رحمه الله دې. ددې دواړو حضراتو محدثينو مختصر تذكره بدء الوحى دريم حديث كښې تيره شوې ده. [3]

عمر بن عبدالعزيز: دا مشهوراموى خليفه حضرت عمر بن عبدالعزيز بن مروان رحمه الله دې. ددوى تذكره كتاب الايمان باب قول النبى صلى الله عليه وسلم: بنى الاسلام على خمس.........، په ضمن كښې راغلې ده. [4]

عروه: دا عروه بن زبير بن عوام رحمه الله دې. ددې دواړو حضراتو تذكره بدء الوحى دويم حديث كښې او اجمالى په كتاب الايمان باب أحب الدين إلى الله أدومه كښې تفصيلاً تيره شوې ده. [5]

بشير بن ابى مسعود: دا دحضرت ابومسعود رضي الله عنه خوئى بشير بن ابى مسعود رحمه الله دې. [6]

ابومسعود: دامشهور بدرى صحابى حضرت ابومسعود عقبه بن عامر بدرى انصارى رضي الله عنه دې. ددوى مفصل حالات كتاب الايمان باب ماجاء أن الأعمال بالنية......، په ذيل كښې بيان كړې شوى دى. [1]

---

[1]) قوله: سمعت أبا مسعود البدرى رضى الله عنه: الحديث، مر تخريجه كتاب مواقيت الصلاة باب مواقيت الصلاة وفضلها.

[2]) كشف البارى: ١٨٩/٢.

[3]) كشف البارى: ٣٢٦/١-٣٢٣ دامام زهرى رحمه الله د پاره نور اوګورئى كشف البارى كتاب الغسل: ١٩٤.

[4]) كشف البارى: ٦٢٣/١

[5]) كشف البارى: ٢٩١/١، ٤٣٦/٢-٤٣٢.

[6]) ددوى دحالاتو دپاره اوګورئى كتاب مواقيت الصلاة باب قوله تعالى: ﴿إِنَّ الصَّلَوٰةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَٰبًا مَّوْقُوتًا﴾.

ترجمة الباب سره مناسبت: دا حدیث د مواقیت الصلاة بالکل په شروع کښې تیرشوې دې.[2] دلته د ذکرکولومقصد صرف دادې چه په دې کښې دحضرت جبرائیل علیه السلام ذکر دې. «أما إن جبریل قد نزل»[3] د باب شپاړلسم حدیث دحضرت ابوذر رضی الله عنه دې.

الحدیث السادس وعشر

[۳۰۵۰]-حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عَدِيٍّ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ حَبِيبِ بْنِ أَبِي ثَابِتٍ، عَنْ زَيْدِ بْنِ وَهْبٍ، عَنْ أَبِي ذَرٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «قَالَ لِي جِبْرِيلُ مَنْ مَاتَ مِنْ أُمَّتِكَ لَا يُشْرِكُ بِاللَّهِ شَيْئًا دَخَلَ الْجَنَّةَ، أَوْلَمْ يَدْخُلِ النَّارَ» قَالَ: وَإِنْ زَنَى وَإِنْ سَرَقَ؟ قَالَ: «وَإِنْ»([4]).-[ر ۲۲۵۸]

تراجم رجال

محمدبن بشار: دا محمدبن بشار بن عثمان بندار عبدی رحمه الله دې. ددوی تذکره کتاب العلم باب ماکان النبی صلی الله علیه وسلم یتخولهم..... لاندې تیره شوې ده.[5]

ابن ابی عدی: دا محمدبن ابراهیم بن ابی عدی اسلمی رحمه الله دې.[6]

شعبه: دا امیرالمؤمنین فی الحدیث شعبه بن حجاج عتکی بصری رحمه الله دې. ددوی حالات تفصلاً کتاب الإیمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده لاندې ذکرکړې شوی دی.[7]

حبیب بن ابی ثابت: دا حبیب بن ابی ثابت اسدی رحمه الله دې.[8]

زید بن وهب: دا زید بن وهب جهنی همدانی رحمه الله دې.[9]

ابی ذر: دا مشهور صحابی رسول حضرت ابوذر غفاری رضی الله عنه دې. ددوی تفصلی تذکره کتاب الإیمان باب المعاصی من أمر الجاهلیة په ضمن کښې راغلې ده.[10]

---

[1]) کشف الباری: ۷٤۸/۲.
[2]) صحیح البخاری کتاب مواقیت الصلاة باب مواقیت الصلاة رقم: ۵۲۱.
[3]) عمدة القاری: ۱۳۷/۱۵.
[4]) قوله عن أبی ذر رضی الله عنه: الحدیث، مرتخریجه کتاب الجنائز باب فی الجنائز ومن کان آخر کلامه : لا أله ألا الله
[5]) کشف الباری: ۲۵۸/۳.
[6]) ددوی دحالاتودپاره اوګورئی کتاب الغسل باب إذا جامع ثم عاد.....
[7]) کشف الباری: ۶۷۸/۱
[8]) ددوی دحالاتودپاره اوګورئی کتاب الصوم باب صوم داؤد.
[9]) ددوی دحالاتودپاره اوګورئی کتاب الصلاة باب الإبراد بالظهر.....
[10]) کشف الباری: ۲۳۸/۲.

ترجمة الباب سره مناسبت: دا حديث کتاب الاستقراض کښې تيرشوې دې. [1] ددې حديث څه شرح کتاب الاستئذان [2] کښې راغلې ده. دلته د باب په مناسبت سره دوباره ذکرکړې شوې دې چه په دې کښې دحضرت جبرائيل عليه السلام ذکر دې. «قال لي جبريل» [3]
دباب اوولسم حديث دحضرت ابوهريره رضي الله عنه دې.

الحديث السابع عشر

٣٠٥١- حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ، أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ، حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ، عَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "الْمَلَائِكَةُ يَتَعَاقَبُونَ مَلَائِكَةٌ بِاللَّيْلِ، وَمَلَائِكَةٌ بِالنَّهَارِ، وَيَجْتَمِعُونَ فِي صَلَاةِ الْفَجْرِ، وَصَلَاةِ الْعَصْرِ، ثُمَّ يَعْرُجُ إِلَيْهِ الَّذِينَ بَاتُوا فِيكُمْ، فَيَسْأَلُهُمْ وَهُوَ أَعْلَمُ، فَيَقُولُ: كَيْفَ تَرَكْتُمْ عِبَادِي، فَيَقُولُونَ: تَرَكْنَاهُمْ يُصَلُّونَ، وَأَتَيْنَاهُمْ يُصَلُّونَ" [4]-[ر ٥٣٠]

ترجمه: حضرت ابوهريره رضي الله عنه د رسول الله صلى الله عليه وسلم نه نقل کوی چه حضورپاك فرمائيلی دی چه فرښتې وار په وار راکوزيږی. څه فرښتې د شپې دی او څه فرښتې د ورځې دی. هغه ټولې سحر او مازيګر جمع کيږی. بيا هغه فرښتې آسمانونو ته الله تعالى له ورځی. کومو چه تاسو سره شپه تيره کړې وی نو الله تعالى دهغوی نه تپوس کوی حالانکه هغه زيات پيژندونکې دې فرمائی: تاسو زما بندګان په کوم حال کښې پريخودی راغلی يئ؟ فرښتې وائی چه مونږ هغوی په مونځ کولوسره پريخودی دی مونږ چه کوم وخت تلی وو نوبيا هم هغوی په مانځه کښې وو.

تراجم رجال

ابواليمان: دا ابواليمان الحکم بن نافع مصرى رحمه الله دې.

شعيب: دا شعيب بن ابى حمزه قرشى اموى رحمه الله دې. ددې دواړو مختصر حالات بدء الوحى الحديث السادس کښې راغلی دی. [5]

ابوالزناد: دا ابوالزناد عبدالله بن ذکوان رحمه الله دې.

الاعرج: دا مشهومحدث عبدالرحمن بن هرمز قرشى رحمه الله دې. ددې دواړو حضراتو تذکره کتاب الايمان باب حب الرسول صلى الله عليه وسلم من الايمان کښې راغلې ده. [6]

---

[1] صحيح البخاري کتاب الاستقراض باب أداء الدين رقم: ٢٣٨٨.
[2] کشف الباري: ١١٢-١٠٩.
[3] عمدة القاري: ١٣٧/١٥.
[4] قوله: عن أبي هريرة رضي الله عنه: الحديث، مرتخريجه کتاب مواقيت الصلاة باب فضل صلاة العصر.
[5] کشف الباري: ١/٤٨٠-٤٧٩.
[6] کشف الباري: ٢/١١-١٠.

ابوهريره ﷺ: د صحابى رسول حضرت ابوهريره رضى الله عنه حالات كتاب الإيمان باب أمور الإيمان كښې تيرشوى دى.[1]

ترجمة الباب سره مناسبت: داحديث كتاب الصلاة كښې تيرشوى دې.[2] چونكه په حديث كښې د ملائكه ذكر دې په دې وجه امام بخارى رحمه الله دا ددې باب لاندې ذكر كړې دې.[3]

۷- باب: إِذَا قَالَ أَحَدُكُمْ: آمِينَ، وَالْمَلَائِكَةُ فِي السَّمَاءِ، فَوَافَقَتْ إِحْدَاهُمَا الْأُخْرَى، غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ.

د ترجمه مقصد اود نسخ اختلاف: دا باب دلته داسې واقع شوې دې چه ددې موجودګئى قديم او جديد شراح ټول په كشمكش كښې اچولى دى. چنانچه د لفظ باب دزياتوالى په توجيه كښې دلته مختلف اقوال دى:

① شاه ولى الله محدث دهلوى رحمه الله صرف ددې باب دپاره يونوې اصل ذكركړې دې چه دامام بخارى رحمه الله عادت دې چه بعض وخت لفظ باب د محدث قول "ح" په ځائى استعمالوى. يعنى باب دلته دحاء تحويل په توګه استعمال كړې شوې دې.[4] ليكن په پوره الجامع الصحيح كښې ددې بل هيڅ يومثال نه ملاويږى. صرف دلته لفظ باب "ح" په ځائى استعمال كړې دې. لهذا صرف د يوباب د وجې نه دا د امام بخارى رحمه الله عادت ګرځول په ذهن كښې نه راځى.

② علامه سندهى رحمه الله اوحضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله د دواړو رائې ده چه د امام بخارى رحمه الله دا باب مثبت دعوى نه دې بلكه مثبِت دليل دې. يا داسې اووايه مثبت نه بلكه د ترجمه سابق دپاره مثبت. مطلب دا دې چه دا باب يعنى دملائكه آمين اود سرو د آمين وئيلو په سلسله كښې چه كوم ټول روايات وارد شوى دى هغه د ملائكه د وجود مثبت دى مګر دلته د آمين اثبات مقصود نه دې بلكه پخپله د ملائكه اثبات مقصود دې.[5]

③ علامه كشميرى رحمه الله فرمائى چه دملائكه د ذكر دوران كښې د نوى باب ذكر عجيبه خبره ده كيدې شى چه ددې وجه د يو ې فائده اضافيه طرف ته اشاره كول وى چه فرښتې په دې امر باندې هم مقرر دى چه د مونځ ګذارو په آمين باندې دې آمين وائى.[6]

④ حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه دلته په ډيرو نسخو كښې «باب إذا قال أحدكم......» الفاظ دى. په كوم سره چه دوه مسئلې پيدا شوې، يو ترجمه بغيرد څه حديث نه بل چه ددې ترجمې لاندې كوم احاديث نقل دى دهغې ترجمې سره څه تعلق نشته دې. په دې وجه دا معامله ډيره پيچيده شوه. د اشكال دپاسه اشكال. خود ابوذر په نسخه كښې لفظ باب ذكردې په كوم سره چه په اشكال كښې څه

---

[1] كشف البارى: ۶۵۹/۱.

[2] صحيح البخارى كتاب الصلاة باب فضل صلاة العصر رقم: ۵۵۵.

[3] عمدة القارى: ۱۳۷/۱۵.

[4] الكنزالمتوارى: ۱۴۹/۱۳.

[5] الكنزالمتوارى ۱۴۹/۱۳ وحاشية السندى على البخارى: ۴۵۸/۱-۴۵۷ قديمى.

[6] فيض البارى: ۳۱۵/۴.

تخفيف اوشو چه دزيات نه زيات دا اوشو چه ((باب إذا قال أحدكم: آمين......)) والاحديث بغيرد سند نه ذكركړې شوې دې. خوكه چرته نور وضاحت شوې وې اوداقسم څه الفاظ ذكركړې شوې وې ((وبهذا الإسناد)) يا ((وبه قال)) وغيره نواشكال به بالكليه ختميدلو.

چنانچه هم دغه طريقه اسماعيلى رحمه الله اختيار كړې ده چه هغوى اول تيرشوې حديث ((الملائكة يتعاقبون)) نقل كړو بيا دا كلمات ((وبهذا الإسناد)) سره ((باب إذا قال أحدكم: آمين......)) والاحديث ذكركړو اود ابوالزناد نه ئې په دوو طريقو سره نقل كړو. حافظ رحمه الله فرمائى چه دې تفصيل سره دا خبره واضحه شوه چه د آمين والاحديث اوددې نه پس تقريباً پنځلس حديثونه ټول په ټول د ترجمه ذكر الملائكة حصه ده.[1] لكه چه حافظ رحمه الله د آمين والا مستقل حديث شميرلې دې اود باب لفظ ئې ساقط ګرځولې دې.

د بخارى شريف نور شراح مثلاً علامه عينى رحمه الله حافظ كرمانى رحمه الله حافظ قسطلانى رحمه الله علامه كورانى رحمه الله اوحضرت ګنګوهى رحمه الله ټول هم دا اختيار كړى دى چه دلته د لفظ باب حذف اولى دې.

حضرت ګنګوهى رحمه الله فرمائى ((زيادة الباب ههنا من تصرف النساخ، فإن الأحاديث الموردة بعد ذلك من الباب الأول من غير تفاوت))[2]

يعنى دلته د باب زياتوالى اواضافه د ناسخينو تصرف دې ځكه چه روستو ذكركړې شوى احاديث هم بغيرد څه فرق نه د باب اول حصه دى.

(په مجموعى اعتبارسره) د باب اتلسم حديث د حضرت عائشه صديقه رضي الله عنها دې.

الحديث الاول

۳۰۵۲- حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ، أَخْبَرَنَا مَخْلَدٌ، أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أُمَيَّةَ، أَنَّ نَافِعًا، حَدَّثَهُ أَنَّ الْقَاسِمَ بْنَ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَهُ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، قَالَتْ: حَشَوْتُ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وِسَادَةً فِيهَا تَمَاثِيلُ كَأَنَّهَا نُمْرُقَةٌ، فَجَاءَ فَقَامَ بَيْنَ الْبَابَيْنِ وَجَعَلَ يَتَغَيَّرُ وَجْهُهُ، فَقُلْتُ: مَا لَنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: «مَا بَالُ هَذِهِ الْوِسَادَةِ؟»، قَالَتْ: وِسَادَةٌ جَعَلْتُهَا لَكَ لِتَضْطَجِعَ عَلَيْهَا، قَالَ: "أَمَا عَلِمْتِ أَنَّ الْمَلاَئِكَةَ لاَ تَدْخُلُ بَيْتًا فِيهِ صُورَةٌ، وَأَنَّ مَنْ صَنَعَ الصُّورَةَ يُعَذَّبُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَقُولُ: أَحْيُوا مَا خَلَقْتُمْ"[3] [ر ۱۹۹۹]

تراجم رجال

محمد: دا محمد بن سلام بيكندى رحمه الله دې. ددوى تذكره كتاب الإيمان باب قول النبى صلى الله عليه وسلم: أنا أعلمكم بالله...... كښې تيره شوې ده.[4]

---

[1] فتح البارى ۳۱۴/۶

[2] الكنز المتوارى: ۱۴۹/۱۳ ولامع الدرارى: ۳۴۷/۷.

[3] قوله: عن عائشة رضى الله عنها: الحديث، مرتخريجه صحيح البخارى كتاب البيوع باب التجارة فيما يكره لبسه.... رقم: ۲۱۰۵

[4] كشف البارى: ۹۳/۲.

مخلد: دا مخلد بن یزید قرشی ابوالحسن دی.[1]

ابن جریج: دا مشهور محدث عبدالملک بن عبدالعزیز بن جریج مکی قرشی رحمه الله دی. ددوی تذکره کتاب الحیض باب غسل الحائض رأس زوجها.... لاندې تیره شوې ده.[2]

اسماعیل بن امیه: دا اسماعیل بن امیه بن عمرو بن سعید اموی قرشی رحمه الله دی.[3]

نافع: دا مشهور تابعی محدث حضرت نافع مولی ابن عمر رحمه الله دی. ددوی تفصیلی حالات کتاب العلم باب ذکر العلم والفتیا فی المسجد لاندې راغلی دی.[4]

القاسم بن محمد: دا مشهور تابعی بزرګ حضرت قاسم بن محمد بن ابی بکر صدیق رحمه الله دی. ددوی تفصیلی حالات کتاب الغسل باب من بدأ بالحلاب والطیب عند الغسل په ضمن کښې تیرشوی دی.[5]

عائشه: د ام المؤمنین حضرت عائشه صدیقه رضي الله عنها حالات بدء الوحی دویم حدیث لاندې تیرشوی دی[6]

دحضرت عائشه رضي الله عنها ددې حدیث شرح کتاب اللباس کښې دمختلف ابواب لاندې راغلې ده هم هلته د تصویر وغیره باره کښې هم تفصیلی خبره شوې ده.[7] او په کتاب البیوع کښې هم دا حدیث تیر شوې دې.[8]

د باب نورلسم حدیث دحضرت ابوطلحه رضي الله عنه دی.

الحدیث الثانی

۳۰۵۳/۳۰۵۳- حَدَّثَنَا ابْنُ مُقَاتِلٍ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، أَنَّهُ سَمِعَ ابْنَ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، يَقُولُ: سَمِعْتُ أَبَا طَلْحَةَ، يَقُولُ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «لاَ تَدْخُلُ المَلاَئِكَةُ بَيْتًا فِيهِ كَلْبٌ، وَلاَ صُورَةُ تَمَاثِيلَ»[9]

---

[1] ددوی د حالاتو دپاره اوګورئی: کتاب الأذان باب ماجاء فی النوم.....

[2] کشف الباری کتاب الحیض: ۲۰٤.

[3] ددوی د حالاتو دپاره اوګورئی: کتاب الزکوة باب لاتؤخذ کرائم أموال الناس فی الصدقة.

[4] کشف الباری: ٤/٦٥١

[5] کشف الباری: ٤٣٩.

[6] کشف الباری: ١/٢٩١.

[7] کشف الباری: کتاب اللباس: ٣٠٩-٢٩٥.

[8] صحیح البخاری کتاب البیوع باب التجارة فیما یکره لبسه..... رقم: ٢١٠٥.

[9] قوله: سمعت أباطلحة: الحدیث رواه البخاری فی بدء الخلق الحدیث الأنی رقم: ٣٢٢٦فی اللباس باب من کره القعود علی الصور رقم: ٥٩٥٨وباب التصاویر رقم: ٥٩٤٩ وفی المغازی باب شهود الملائکة بدراً رقم: ٤٠٠٢ومسلم رقم: ٥٥١٩-٥٥١٤فی اللباس باب تحریم صورة الحیوان، وأبوداؤد رقم: ٤١٥٥-٤١٥٣فی اللباس باب فی التصاویر والترمذی رقم: ٢٨٠٤فی الأدب باب ماجاء أن الملائکة لاتدخل بیتا فیه صورة ولا کلب والنسائی، فی الزینة باب التصاویر رقم: ٥٣٥٠-٥٣٤٧وابن ماجه فی اللباس باب الصور فی البیت رقم: ٣٦٩٣.

تراجم رجال

ابن مقاتل: دا محمد بن مقاتل المروزى الكيسانى رحمه الله دي. ددوى تذكره كتاب العلم باب مايذكرفى المناولة وكتاب أهل العلم... لاندې تيره شوې ده.[1]
عبدالله: دا مشهور محدث عبدالله بن مبارك مروزى رحمه الله دي. ددوى حالات بدء الوحى پنځم حديث لاندې تيرشوى دى.[2]
معمر: دامعمربن راشد ازدى بصرى رحمه الله دي. ددوى تذكره بدء الوحى او كتاب العلم باب كتابة العلم كښې راغلې ده.[3]
الزهرى: دا محمد بن مسلم ابن شهاب زهرى رحمه الله دي. ددوى مختصر تذكره بدء الوحى دريم حديث لاندې راغلې ده.[4]
عبيدالله بن عبدالله: دا عبيدالله بن عبدالله بن عتبه بن مسعود هذلى رحمه الله دي. ددوى اجمالى تذكره بدء الوحى او تفصيلى تذكره كتاب العلم باب متى يصح سماع الصغير؟ كښې بيان شوې ده.[5]
ابن عباس رضي الله عنهما: دامشهور صحابى حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنهما دي. ددوى اجمالى تذكره بدء الوحى اوتفصيلى تذكره كتاب الايمان باب كفران العشيروكفر..... كښې شوې ده.[6] داحديث هم په كتاب اللباس كښې تيرشوې دي.[7]
دباب شلم حديث هم دحضرت طلحه رضي الله عنه دي.

الحديث الثالث

٣٠٥٣- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ، حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَخْبَرَنَا عَمْرٌو، أَنَّ بُكَيْرَ بْنَ الأَشَجِّ حَدَّثَهُ، أَنَّ بُسْرَ بْنَ سَعِيدٍ حَدَّثَهُ، أَنَّ زَيْدَ بْنَ خَالِدٍ الْجُهَنِيَّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ حَدَّثَهُ، وَمَعَ بُسْرِ بْنِ سَعِيدٍ عُبَيْدُ اللَّهِ الْخَوْلاَنِيُّ الَّذِي كَانَ فِي حِجْرِ مَيْمُونَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، حَدَّثَهُمَا زَيْدُ بْنُ خَالِدٍ، أَنَّ أَبَا طَلْحَةَ حَدَّثَهُ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «لاَ تَدْخُلُ الْمَلاَئِكَةُ بَيْتًا فِيهِ صُورَةٌ» قَالَ بُسْرٌ: فَمَرِضَ زَيْدُ بْنُ خَالِدٍ فَعُدْنَاهُ، فَإِذَا نَحْنُ فِي بَيْتِهِ بِسِتْرٍ فِيهِ تَصَاوِيرُ، فَقُلْتُ

---

[1] كشف البارى: ٢٠٦/٣.
[2] كشف البارى: ٤٦٢/١.
[3] كشف البارى: ٤٦٥/١، ٣٢١/٤.
[4] كشف البارى: ٣٢٦/١.
[5] كشف البارى: ٤٦٦/١، ٣٧٩/٣.
[6] كشف البارى: ٤٣٥/١، ٢٠٥/٢.
[7] كشف البارى كتاب اللباس: ٢٩٠-٢٨٧.

لِعُبَيْدِ اللّٰهِ الْخَوْلَانِيِّ: أَلَمْ يُحَدِّثْنَا فِي التَّصَاوِيرِ؟ فَقَالَ: إِنَّهُ قَالَ: إِلَّا رَقْمٌ فِي ثَوْبٍ أَلَا سَمِعْتَهُ قُلْتُ لَا، قَالَ: بَلَى قَدْ ذَكَرَهُ[1] [٣١٤٤، ٣٧٨٠، ٥٦٠٥، ٥٦١٣]

تراجم رجال

احمد: دا احمد بن صالح طبری مصری رحمه الله دي.[2]

ابن وهب: دا عبدالله بن وهب مسلم مصری رحمه الله دي. ددوی تذکره کتاب العلم باب من یرد الله به خیرا یفقهه.....،لاندې تیره شوې ده.[3]

عمرو: دا ابوامیه عمروبن الحارث مصری انصاری رحمه الله دي.[4]

بکیربن الاشج: دا بکیر بن عبدالله بن اشج رحمه الله دي.[5]

بسر بن سعید: دا بسر بن سعید مولی ابن الحضرمی مدنی رحمه الله دي.[6]

زید بن خالد جهنی: دا مشهور صحابی حضرت ابوعبدالرحمن زید بن خالد جهنی مدنی رضی الله عنه دي. د دوی تفصیلی حالات کتاب العلم باب الغضب فی الموعظة والتعلیم کښې تیرشوی دی.[7]

عبیدالله خولانی: دا عبیدالله بن اسود خولانی رحمه الله دي.[8]

ابوطلحه: دا مشهور انصاری صحابی حضرت ابوطلحه زید بن سهل نجاری رضی الله عنه دي.[9]

دا د تیرشوی حدیث دویم طریق دي. ددې په سند کښې د احمد نه احمد بن صالح رحمه الله مراد دي. لکه څنګه چه ابونعیم رحمه الله په دې باندې جزم کړې دي. حافظ ابن منده رحمه الله فرمائی چه په جامع صحیح کښې په یوځائی کښې هم امام بخاری رحمه الله چرته احمد عن ابن وهب اووائی نوددې نه حتماً ابن صالح مصری رحمه الله مراد وی.[10]

د باب یوویشتم حدیث دحضرت ابن عمر رضی الله عنهما دي.

---

[1] قوله: أن أباطلحة حدثه: الحديث مر تخريجه آنفا فی الحديث السابق.

[2] دَدوی دَ حالاتودپاره اوګورئی کتاب الصلاة باب رفع الصوت فی المسجد.

[3] کشف الباری: ٢٧٧/٣.

[4] دَدوی دَ حالاتودپاره اوګورئی کتاب الوضوء باب المسح علی الخفين.

[5] دَدوی دَ حالاتودپاره اوګورئی کتاب الوضوء باب من مضمض من السويق......

[6] دَدوی دَ حالاتودپاره اوګورئی کتاب الصلاة باب الخوخة والممر.....

[7] دَدوی دَ حالاتودپاره اوګورئی کتاب الصلاة باب الخوخة والممر.....

[8] دَدوی دَ حالاتودپاره اوګورئی کتاب الصلاة باب من بنی مسجدا.

[9] دَدوی دَ حالاتودپاره اوګورئی کتاب الوضوء باب الماء الذی يغسل به شعر الإنسان.

[10] فتح الباری: ٣١٤/٦ وعمدة القاری: ١٤٠/١٥ التوضيح: ٩٦/١٩.

الحديث الرابع

۳۰۵۵- حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي عُمَرُ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: وَعَدَ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جِبْرِيلُ فَقَالَ: «إِنَّا لَا نَدْخُلُ بَيْتًا فِيهِ صُورَةٌ وَلَا كَلْبٌ» (۱)۔[۵٦۱۵]

تراجم رجال

يحيى بن سليمان: دا ابوسعيد يحيى بن سليمان كوفى رحمه الله دي. ددوى تذكره **كتاب العلم باب كتابة العلم** كښې تيره شوې ده.(۲)

ابن وهب: دا عبدالله بن وهب مسلم مصرى رحمه الله دي. ددوى تذكره **كتاب العلم باب من يرد الله به خيرا يفقهه.....**لاندې تيره شوې ده.(۳)

عمرو: دا عمروبن الحارث رحمه الله دي يا عمر بن محمد؟ په دې کښې اختلاف دي.

يوه اهم تنبيه: د دې حديث په سند كښې يونوم عمرو راغلې دې. يعنى د عين په فتحه او واؤ سره، په اكثر نسخوكښې هم داسې دې. د بعض حضراتو خيال دادې چه دا عمرو بن الحارث دې. ليكن دا صحيح نه ده ځکه چه د ده سماع د حضرت سالم رحمه الله نه ثابته نه ده، ملاقات هم نه دې شوې. صحيح نوم عمر، په ضمه دعين او بغيرد واؤ نه. دې نه عمر بن محمد بن زيد بن عبدالله بن عمر بن الخطاب رحمه الله مراد دې. دغه شان دكشميهنى رحمه الله په نسخه كښې دارنګه د كتاب اللباس (۴) په يوروايت كښې چه هم د يحيى بن سليمان رحمه الله نه دې كښې د عمر بن محمد رحمه الله تصريح ذكر ده.(۵) دا ابواميه عمرو بن الحارث مصرى انصارى رحمه الله دې.(۶)

سالم: دا سالم بن عبدالله بن عمر بن خطاب قرشى عدوى رحمه الله دې. ددوى تذكره **كتاب الايمان باب الحياء من الايمان** لاندې تيره شوې ده.(۷)

ابيه: دا مشهور صحابى حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما دې. ددوى تفصيلى حالات كتاب الإيمان باب قول النبي صلى الله عليه وسلم: بني الإسلام على خمس...... ، لاندې راغلى دى.(۸)

---

(۱) قوله: عن أبيه: الحديث، أخرجه البخارى فى اللباس، باب لاتدخل الملائكة بيتا فيه صورة ولا كلب رقم: ۵۹٦۰وانفرد به البخارى، ولم يخرجه غيره.

(۲) كشف البارى: ۳۲۷/٤.

(۳) كشف البارى: ۳/۲۷۷.

(۴) صحيح البخارى كتاب اللباس باب لا تدخل الملائكة بيتا..... رقم: ۵۹٦۰.

(۵) فتح البارى: ۳۱۵/٦عمدة القارى: ۱٤۰/۱۵وقال ابن الملقن رحمه الله: ((وكشط الدمياطى الواؤ من عمرو فى أصله، وقال: ما ذكرناه فى الحاشية عن أصحاب الأطراف))، التوضيح: ۱۰۰/۱۹.

(۶) ددوى د حالاتو دپاره اوګورئى كتاب الوضوء، باب المسح على الخفين.

(۷) كشف البارى: ۱۲۸/۲.

(۸) كشف البارى: ٦۳۷/۱.

ترجمة الباب سره د حدیث مناسبت: ددې څلورو وارو احادیثو مناسبت ترجمة الباب سره بالکل واضح دې چه په دې ټولوکښې د ملائکه د رحمت په هغه کورونوکښې د عدم دخول ذکردې چرته چه تصویر وغیره وی نود ملائکه ثبوت موجود شو.
دباب دویشتم حدیث دحضرت ابوهریره رضی الله عنه دې.

الحدیث الخامس

۳۰۵۶-حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ، قَالَ: حَدَّثَنِي مَالِكٌ، عَنْ سُمَيٍّ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ، قَالَ: إِذَا قَالَ الإِمَامُ سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ، فَقُولُوا: اللَّهُمَّ رَبَّنَا لَكَ الحَمْدُ فَإِنَّهُ مَنْ وَافَقَ قَوْلُهُ قَوْلَ المَلاَئِكَةِ غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ(1)-[ر ۷۶۳]

تراجم رجال

اسماعیل: دا اسماعیل بن ابی اویس مدنی اصبحی رحمه الله دې. ددوی تفصیلی حالات کتاب الایمان باب من کره أن یعود فی الکفر.... کښې تیر شوی دی.(2)
مالک: دا امام دارالهجرة امام مالک بن انس اصبحی مدنی رحمه الله دې. ددوی اجمالی حالات بدء الوحی او تفصیلی حالات کتاب الایمان باب من الدین الفرار من الفتن لاندې بیان کړې شوی دی.(3)
سمی: دا سُمَی - بضم السین المهملة وفتح المیم وتشدید الیاء - (4)
مولی ابی بکر بن عبدالرحمن بن حارث رحمه الله دې.(5)
ابوصالح: دا ابو صالح عبدالله بن ذکوان سمان زیات رحمه الله دې.
ابوهریره: دا مشهور صحابی حضرت ابوهریره رضی الله عنه دې. ددوی حالات کتاب الایمان باب أمور الایمان کښې تیرشوی دی.(6)
دا حدیث شریف کتاب الأذان کښې تیرشوې دې.(7)
د باب درویشتم حدیث هم دحضرت ابوهریره رضی الله عنه دې.

---

(1) قوله: عن أبی هریرة رضی الله عنه: الحدیث، مر تخریجه کتاب الأذان باب فضل: اللهم ربنالک الحمد.
(2) کشف الباری:۱۱۳/۲.
(3) کشف الباری: ۲۹۰/۱، ۸۰/۲
(4) عمدة القاری: ۱۴۰/۱۵.
(5) ددوی د حالاتودپاره اوګورئی کتاب الأذان باب الاستهام فی الأذان.
(6) کشف الباری: ۶۵۹/۱-۶۵۸
(7) صحیح البخاری کتاب الأذان باب فضل اللهم ربنالک الحمد رقم: ۷۹۶.

الحديث السادس

٣٠٥٧- حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ فُلَيْحٍ، حَدَّثَنَا أَبِي، عَنْ هِلَالِ بْنِ عَلِيٍّ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي عَمْرَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "إِنَّ أَحَدَكُمْ فِي صَلَاةٍ مَا دَامَتِ الصَّلَاةُ تَحْبِسُهُ، وَالْمَلَائِكَةُ تَقُولُ [ص: ١١٥]: اللَّهُمَّ اغْفِرْ لَهُ وَارْحَمْهُ مَا لَمْ يَقُمْ مِنْ صَلَاتِهِ أَوْ يُحْدِثْ" [1] [ر ٤٣٤]

تراجم رجال

ابراهيم بن المنذر: دا مشهور محدث حضرت ابراهيم بن المنذر بن اسحاق حزامى رحمه الله دي.

محمدبن فليح: دامحمدبن فليح بن سليمان خزاعى رحمه الله دي. بعض نسخوكښې محمدبن فليح په ځائې ابن افلح راغلې دې كوم چه تصحيف دې. [2]

ابى: دا فليح بن سليمان خزاعى اسلمى رحمه الله دي.

هلال بن على: دا هلال بن على قرشى عامرى مدنى رحمه الله دي. ددې ځلورو وارو حضراتو حالات كتاب العلم باب من سئل علماء وهو مشتغل فى حديثه...... لاندې تيرشوى دى. [3]

عبدالرحمن بن ابى عمره: دا عبدالرحمن بن ابى عمره انصارى نجارى مدنى رحمه الله دي. [4]

ابوهريره: دا مشهور صحابى حضرت ابوهريره رضي الله عنه دي. ددوى حالات كتاب الايمان باب أمور الايمان كښې تيرشوى دى. [5]

دا حديث شريف كتاب الصلاة كښې تيرشوې دې. [6]

ترجمة الباب سره مناسبت: د حضرت ابوهريره رضي الله عنه ددې دوارو احاديثو ترجمة الباب سره مطابقت لفظ الملائكة كښې دې.

د باب څليريشتم حديث د حضرت يعلى بن اميه رضي الله عنه دې.

---

[1] قوله: عن أبى هريرة رضى الله عنه: الحديث، مرتخريجه كتاب الصلاة باب الحدث فى الصلاة.

[2] فتح البارى: ٣١٥/٦.

[3] كشف البارى: ٦٣/٣-٥٣.

[4] دَدوى دَ حالاتودپاره اوګورئى كتاب المظالم باب اثم من خاصم فى باطل.

[5] كشف البارى: ٦٥٩/١.

[6] صحيح البخارى كتاب الصلاة باب الحدث فى المسجد رقم: ٤٤٥.

الحديث السادس

۳۰۵۸- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَمْرٍو، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ صَفْوَانَ بْنِ يَعْلَى، عَنْ أَبِيهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقْرَأُ عَلَى الْمِنْبَرِ {وَنَادَوْا يَا مَالِكُ} [الزخرف:۷۷] قَالَ سُفْيَانُ: فِي قِرَاءَةِ عَبْدِ اللَّهِ وَنَادَوْا يَا مَالِ ()[۳۰۹۳، ۴۵۴۲]

ترجمه: حضرت يعلى بن اميه رضي الله عنه فرمانى چه ما نبى كريم ﷺ په منبرباندې تلاوت كولوسره واوريدو چه لوستل ئې ﴿وَنَادَوْا يَٰمَٰلِكُ لِيَقْضِ عَلَيْنَا رَبُّكَ﴾. حضرت سفيان رحمه الله فرمانى چه د حضرت ابن مسعود رضي الله عنه په قراءت كښې ﴿يَا مَالِ﴾ دې.

مالك، خازن يعنى د جهنم د داروغه نوم دې.[2] دويم قراءت كښې ترخيم دې كاف حذف كړې شوې دې. اوس په لام باندې ضمه او كسره دواړه لوستل جائز دى.[3]

تراجم رجال

على بن عبدالله: دا مشهور محدث على بن عبد الله المدينى رحمه الله دې. ددوى تذكره كتاب العلم باب الفهم فى العلم لاندې بيان شوې ده.[4]

سفيان: دا سفيان بن عيينه رحمه الله دې. ددوى مختصر حالات بدء الوحى اومفصل حالات كتاب العلم باب قول المحدث حدثنا أو أخبرنا.... كښې تيرشوى دى.[5]

عمرو: دا عمرو بن دينار جمحى رحمه الله دې. ددوى تذكره كتاب العلم باب كتابة العلم كښې تيره شوې ده.[6]

عطاء: دا مشهور تابعى محدث حضرت عطاء بن ابى رباح رحمه الله دې. ددوى تفصيلى حالات كتاب العلم باب عظة النساء كښې راغلى.[7]

صفوان بن يعلى: دا صفوان بن يعلى بن اميه تميمى رحمه الله دې.[8]

ابيه: دا مشهور صحابى حضرت يعلى بن اميه رضي الله عنه دې.[9]

---

[1] قوله: عن أبيه (يعلى) الحديث: رواه البخاري فى تفسير سورة الزخرف باب ﴿وَنَادَوْا يَٰمَٰلِكُ لِيَقْضِ عَلَيْنَا رَبُّكَ﴾ رقم: ۴۱۱۹ وبدء الخلق باب صفة النار وأنها مخلوقة رقم: ۳۲۶۶ ومسلم رقم: ۲۰۱۱ فى الجمعة باب تخفيف الصلاة والخطبة وأبوداؤد رقم: ۳۹۹۲ أبواب الحروف والقرآن والترمذى رقم: ۵۰۸ فى الصلاة باب ماجاء فى القراءة على المنبر.

[2] عمدة القارى: ۱۴۱/۱۵.

[3] فتح البارى: ۳۱۵/۶ عمدة القارى: ۱۴۱/۱۵.

[4] كشف البارى: ۲۹۷/۳.

[5] كشف البارى: ۲۳۸/۱ الحديث الأول: ۱۰۲/۳.

[6] كشف البارى: ۳۰۹/۴.

[7] كشف البارى: ۳۷/۴.

[8] ددوى د حالاتو دپاره اوګورئى كتاب الحج باب غسل الخلوق.

[9] حواله بالا.

ترجمة الباب سره مناسبت: دحديث ترجمة الباب سره مطابقت لفظ مالك كښې دې چه فرښته ده.
دباب پنځه ويشتم حديث دحضرت عائشه رضي الله عنها دې.

الحديث السابع

۳۰۵۹- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ، أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي يُونُسُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي عُرْوَةُ، أَنَّ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، زَوْجَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، حَدَّثَتْهُ أَنَّهَا قَالَتْ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: هَلْ أَتَى عَلَيْكَ يَوْمٌ كَانَ أَشَدَّ مِنْ يَوْمِ أُحُدٍ، قَالَ: "لَقَدْ لَقِيتُ مِنْ قَوْمِكِ مَا لَقِيتُ، وَكَانَ أَشَدَّ مَا لَقِيتُ مِنْهُمْ يَوْمَ العَقَبَةِ، إِذْ عَرَضْتُ نَفْسِي عَلَى ابْنِ عَبْدِ يَالِيلَ بْنِ عَبْدِ كُلاَلٍ، فَلَمْ يُجِبْنِي إِلَى مَا أَرَدْتُ، فَانْطَلَقْتُ وَأَنَا مَهْمُومٌ عَلَى وَجْهِي، فَلَمْ أَسْتَفِقْ إِلَّا وَأَنَا بِقَرْنِ الثَّعَالِبِ فَرَفَعْتُ رَأْسِي، فَإِذَا أَنَا بِسَحَابَةٍ قَدْ أَظَلَّتْنِي، فَنَظَرْتُ فَإِذَا فِيهَا جِبْرِيلُ، فَنَادَانِي فَقَالَ: إِنَّ اللَّهَ قَدْ سَمِعَ قَوْلَ قَوْمِكَ لَكَ، وَمَا رَدُّوا عَلَيْكَ، وَقَدْ بَعَثَ إِلَيْكَ مَلَكَ الجِبَالِ لِتَأْمُرَهُ بِمَا شِئْتَ فِيهِمْ، فَنَادَانِي مَلَكُ الجِبَالِ فَسَلَّمَ عَلَيَّ، ثُمَّ قَالَ: يَا مُحَمَّدُ، فَقَالَ، ذَلِكَ فِيمَا شِئْتَ، إِنْ شِئْتَ أَنْ أُطْبِقَ عَلَيْهِمُ الأَخْشَبَيْنِ؟ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: بَلْ أَرْجُو أَنْ يُخْرِجَ اللَّهُ مِنْ أَصْلاَبِهِمْ مَنْ يَعْبُدُ اللَّهَ وَحْدَهُ، لاَ يُشْرِكُ بِهِ شَيْئًا (۱) [۶۹۵۴]

تراجم رجال

عبدالله بن يوسف: دا عبدالله بن يوسف تنيسى دمشقى رحمه الله دې. ددوى اجمالى حالات بدء الوحى او تفصيلى حالات كتاب العلم باب ليبلغ الشاهد الغائب لاندې تيرشوى دى.(۲)

ابن وهب: دا عبدالله بن وهب مسلم مصرى رحمه الله دې.

يونس: دا يونس بن يزيد ايلى قرشى رحمه الله دې. د دوى دواړو حضراتو تذكره كتاب العلم باب من يرد الله به خيرا يفقهه...... لاندې تيره شوې ده.(۳)

ابن شهاب: دا مشهور محدث محمد بن مسلم ابن شهاب زهرى رحمه الله دې. ددې څلورو واړو حضراتو محدثينو مختصر تذكره بدء الوحى دريم حديث كښې تيره شوې ده.(۴)

عروة: دا حضرت عروه بن زبير بن عوام مدنى رحمه الله دې. ددوى اجمالى حالات بدء الوحى دريم حديث او تفصيلى حالات كتاب الإيمان باب أحب الدين إلى الله أدومه لاندې بيان كړې شوى دى.(۵)

---

(۱) قوله: عائشة رضى الله عنها: الحديث، رواه البخارى أيضاً فى التوحيد باب ﴿وَكَانَ اللَّهُ سَمِيعًا بَصِيرًا﴾ رقم: ۷۳۸۹ ومسلم رقم: ۴۶۵۳ فى الجهاد باب مالقى النبى صلى الله عليه وسلم من أذى المشركين والمنافقين.

(۲) كشف البارى: ۲۸۹/۱و ۱۱۳/۴.

(۳) كشف البارى: ۲۷۷/۳- ۳۸۲.

(۴) كشف البارى: ۳۲۶/۱-۳۲۳.

(۵) كشف البارى: ۲۹۱/۱، ۴۳۶/۲.

عائشه رضي الله عنها: دحضرت عائشه رضي الله عنها حالات بدء الوحي ددريم حديث لاندې راغلي دی.[1]

قوله: قالت النبي صلى الله عليه وسلم: هل أتى عليك يوم كان أشد من يوم أحد؟ قال: لقد لقيتُ من قومك ما لقيت، وكان أشد ما لقيت منهم يوم العقبة. ام المؤمنين حضرت عائشه رضي الله عنها فرمائي چه هغې د حضورپاك نه تپوس اوكړو چه ايا د جنګ احدنه هم زياته دسختئي ورځ په تاسو باندې راغلې ده؟ حضورپاك اوفرمائيل ستاسود قوم نه چه كوم تكليف ماته اورسيدو پس راؤرسيدو مګر دهغې نه زيات تكليف ماته په يوم عقبه كښې اورسيدو.

دعقبه نه څه مراد دي؟ دعقبه نه عقبه منى مراد دې. داكثرشراح حضراتو هم دغه رائې ده.[2] خو علامه سندهي فرمائي چه دا ډيره ګرانه معامله ده ځكه چه عقبه په منى كښې ده او حضورپاك چه كومه واقعه په حديث باب كښې بيان كړې ده هغه د طائف ده. په دې وجه كيدې شي چه دا چرته بله عقبه وى چه په طائف كښې دننه وى[3] خو علامه كورانى فرمائي چه په ظاهره قرن الثعالب مراد دې.[4]

قوله: إذ عرضت نفسي على ابن عبد ياليل بن عبد كلال، فلم يجبني إلى ما أردتُ: كله چه ما خپل ځان ته عبد يا ليل بن عبد كلال په خوئى باندې پيش كړو مګر هغه ماته زما د خواهش مطابق مثبت جواب رانه كړو.

دا د كوم وخت واقعه ده؟: دا د شوال لسم نبوت واقعه ده. د رسول الله ﷺ تره ابوطالب او بى بى محترمه حضرت خديجه رضي الله عنها انتقال شوې وو.[5] اول ئې بى بى رخصت شوه او بيا مهربان تره هم دمفارقت داغ وركړو. چنانچه د ابوطالب نه پس هيڅوك حامي اوامدادكونكې پاتې نه شو اودحضرت خديجه رضي الله عنها د رخصت كيدو سره هيڅوك د تسلئي وركونكې اوغم كونكې پاتې نه شو. دمكې په دومره لويه زمكه باندې اوس هيڅ د پناه ځائې پاتې نه شو. هرطرف ته دښمنان او دښمنان او يوموټې مسلمانان. چنانچه حضورپاك د پناه په غرض طائف ته روان شو. اود هغه ځائې سردارانوته د اسلام ددعوت وركولواراده ئې هم وه چه كوم پيغام ته په خپلوانوكښې حوصله افزائي او قبلول حاصل نه شو كيدې شي چه د بهروالائې قبول كړي او هغوى د اسلام معاون اوامداديان جوړشي. دغه شان به د اسلام په خوريدو كښې آسانى پيداشي.

---

[1] كشف البارى: ۲۹۱/۱.

[2] شرح الكرمانى: ۱۷۷/۱۳عمدة القارى:۱۴۲/۱۵شرح القسطلانى: ۲۷۵/۵.

[3] قال الإمام السندى رحمه الله: يوم العقبة، هومشكل جدا، لأن يوم العقبة فى منى، وعرضه صلى الله عليه وسلم كان بالطائف والأقرب أن يقال: إذ عرضه بدل من يوم العقبة، بتقدير قرب يوم العقبة، أو أنه بواسطة القرب اعتبرالوقت واحدا، ويحتمل على بعد أن يكون المراد بالعقبه، عقبة بالطائف. حاشيةُ السندى على صحيح البخارى: ۱۵۹ قديمى والكنزالمتوارى: ۱۵۴/۱۳.

[4] الكوثرالجارى: ۱۸۲/۶.

[5] وفى الطبقات لما توفى أبوطالب تناولت قريش من رسول الله صلى الله عليه وسلم، اجترؤ عليه، فخرج الى الطائف ومعه زيد بن حارثة. وذلك فى ليال بقين من شوال سنة عشر من حين بنى رسول الله صلى الله عليه وسلم.... فأقام بالطائف عشرة أيام، لا يدع أحدا من اشرفهم الاجاءه وكلمه فلم يجيبوه وخافوا على أحداثهم، فقالوا: يا محمد، اخرج من بلدنا، والحق بمجانك من الأرض واغر، به سفهاء هم فجعلوا يرمونه بالحجارة. الطبقات الكبرى لابن سعد: ۲۱۲/۱-۲۱۱.

په دې سفر کښې د رسول الله ﷺ متبنٰی حضرت زید بن حارثه رضي الله عنه هم حضورپاک سره وو. عبد یا لیل، مسعود او حبیب دا دریواړه رونړو باندې چه دهغه خانې د سردارانو نه وو اسلام وړاندې کړو. په خانې ددې چه هغوی د حق کلمه اوریدلې وه ډیرزیات په سختئی سره نې حضورپاک ته جواب ورکړو. یو اوونیل چه ولې الله تعالی د کعبې پرده شلولو دپاره هم ته نبې جوړکړې راليږلې؟ يو ونيل ولې خدائی ته د خپل رسالت دپاره ستانه بغیر بل څوك ملاؤ نه شو؟ او دريم اوونيل چه په الله قسم زه به تاسره خبرې هم اونه کړم. که چرې په واقع کښې الله ته خپل رسول جوړولوسره راليږلې نوستاد خبرې رد کول سخت خطرناك دی او که چرې ته دالله تعالی رسول نه نې نو بیا قابل د توجو او قابل دخطاب هم نه نې دغه شان هغوی ډیر ناروا سلوك اوکړو او داسې رویه ئې اختیارکړه چه سوچ هم نه شی کیدلې. هغوی بدمعاشانو او لوفران قسم بنیادمان هغوی پسې اولګول په کانړو نې اوویشتلو اوظالمانو دومره کانړې اوورول چه حضورپاك زخمی شو او بدن مبارك ئې وينې وينې شو.
حضرت زید رضي الله عنه به رسول الله ﷺ بچ کولو او کوشش به ئې کولو چه کوم کانړې هم راځې هغه په خانې د حضورپاك په ما باندې راپريوځي هم په دې کښې د حضرت زيد ټول سر زخمی شو.(١)
ابن عبدياليل بن عبدكلال: یا لیل کښې د یاء نه پس الف دې. اول لام مکسوره دې دې نه پس یاء ساکته ده آخره کښې لام دې او دکلال په کاف باندې ضمه ده لام مخفف دې او آخره کښې لام دې.(٢)
دلته د امام بخاری نه یوه سهو خودا شوې ده چه د طائف پورته ذکرشوی سردار نوم ابن عبدياليل ليکلې دې ليکن دا واقعه پخپله د عبدياليل ده. دهغه د خوئی نه ده. د عربو نسب نګارانو ددې تصريح کړې ده. کلبی په اجميره کښې دهغوی نسب داسې ليکلې دې: عبدياليل بن عمرو بن عمير بن عوف بن عقده بن عيرة بن عوف بن ثقيف.(٣)
ترکومې چه دعبدياليل د خوئی تعلق دې نودهغه نوم کنانه يا مسعود دې. چه په هغه وفد کښې شامل وو چه په لسم هجری کښې د قبيله ثقيف د طرف نه راغلې وو. په دغه وفد کښې ټول لس کسان وو. د کنانه باره کښې د اکثر حضراتو رائې داده چه پوره وفد سره دې هم مسلمان شوې وو. خو مدائنی ليکلی دی چه پوره وفد کښې کنانه اسلام نه وو قبول کړې اوهغه د هغه خائی د بلاد روم طرف ته اووتلو اوهم هلته دکفر په حالت کښې مړشو.
دويمه سهو د امام بخاری رحمه الله نه دا شوې ده چه د عبدياليل د پلار نوم عبد کلال خودلې شوې دې حالانکه دهغه نوم عمرو وو لکه چه اوس پورته تيرشو دې ټولو ته به بنوعمرو وئيلې کيدلو. عبد کلال خودهغه د رور نوم دې. والله اعلم.(٤)

قوله:: فانطلقت وأنا مهموم على وجهي نودغم په حالت کښې ما خپله لار واخستله. دعلى وجهي تعلق انطلقت سره دې. مطلب دا چه هم په هغه حال کښې زه خفه اودلګير حضورپاك د واپسئ دپاره روان شو. علامه طيبی رحمه الله ددې معنی دا بيان کړې ده: ((أي انطلقت حيران هائماه لا أدري أين أتوجه من شدة ذلك؟)) چه زه د غم اوتکليف د سختئی د وجې نه حيران اوسرګردان ووم چه اوس به چرته

---

(١) فتح البارى: ٣١٥/٦عمدة القارى: ١٤٢/١٥شرح القسطلانى: ٢٧٥/٥سيرة المصطفى ﷺ ٢٧٥-٢٧٤ملخصا وبتصرف يسير.
(٢) فتح البارى: ٣١٥/٦عمدة القارى: ١٤٢/١٥شرح القسطلانى: ٢٧٥/٥.
(٣) كماذكر ابن الملقن والعينى والحافظ، وهو فى غير الجمهرة من كتب الأنساب، كالأنساب للسمعانى: ٤٨٢/٤.والله اعلم.
(٤) عمدة القارى:١٤٢/١٥فتح البارى: ٣١٥/٦والتوضيح: ١٠١/١٩.

خم.[١]

قوله::فلم أستفق الا وأنابقرن الثعالب كله چه زه قرن الثعالب ته اورسيدم نو څه كذاره مې اوشوه

قوله::قرن الثعالب: دا مكې مكرمې سره نيزدې د يوځائى نوم دې. علامه نووى رحمه الله ليكلى دى چه دا د اهل نجد ميقات دې دې ته قرن المنازل هم وائى. د قاضى عياض رحمه الله د قول مطابق د مكې مكرمې نه ددې فاصله د يوې ورځې او يوې شپې ده.[٢]

مطلب دا چه كله حضورپاك مكې سره نيزدې قرن الثعالب يا قرن المنازل ته اورسيدو نوطبيعت ئې لږ شان په ځائې شو، غم ئې لږ شان سپك شو اود طائف نه د مكې په لاره باندې د ربيعه د ځامنو شيبه او عتبه يوباغ وو هلته د يوې ونې لاندې حضورپاك د سا اخستلو دپاره كيناستو اودا مشهوره دعائى اوغوښتله:

«اللهم أشكو إليك ضعف قوتي، وقلة حيلتي، وهواني على الناس، ياأرحم الراحمين، أنت رب المستضعفين، إلى من تكلني؟ إلى عدو بعيد يتجهمني أم إلى صديق قريب ملكته أمري؟ إن لم تكن غضبانا على فلا أبالي، غير أن عافيتك أوسع لي، أعوذ بنور وجهك الذي أشرقت له الظلمات، وصلح عليه أمر الدنيا والآخرة، من ان تنزل بي غضبك، أو يحل بي سخطك، لك العتبى حتى ترضى، ولا حول، ولا قوة إلا بك».[٣]

"اې الله زه تا ته د خپلې كمزورئى د تدبيردكمى اود خلقو د بې توقيرئى شكايت كوم. اې ارحم الراحمين ته د كمزورو په خاص توګه مربى او مددګار ئې. ته به ما چاته حواله كوې؟ د يوغضبناك دښمن طرف ته، يا د يودوست طرف ته څوك چه ته زما د امورو مالك جوړ كړې. كه چرې ته ما نه ناراض نه وې نوبيا ماته د هيچا پرواه نشته دې. مګر ستا عافيت او سلامتى زما دپاره د سلو آسانو سبب دې. زه پناه غواړم ستا د بزرګ ذات په وسيله سره، په كوم سره چه ټولې تيارې روښانه شى اودهغه نور د وجې نه د دنيا او آخرت كارخانه روانه ده. زه د هغې نه پناه غواړم چه ستا غضب او خفګان په ما باندې راكوز شى اواصل مقصود هم تاته اوورول او راضى كول ئې دى. په يوبنده كښې د څه شرنه د اوښتو اود خيرد كولو څه قدرت نشته مګر څومره چه ستا د دربار نه وركړې شى"

فرفعت رأسي، فإذا أنا بسحابة قد أظلتني، فنظرت فيها جبريل، فناداني، فقال: إن الله قد سمع قول قومك لك وما ردوا عليك، وقد بعث الله إليك ملك الجبال لتأمره بما شئت فيهم: ناڅاپې چه سرمې اوچت كړو نواومې كتل چه يوه اوريځ ده چه په ما باندې سورې كړې دې او په هغې كښې حضرت جبرائيل عليه السلام موجود دې..... جبرائيل ماته د هغه ځائى نه آواز راكړو چه ستاسو قوم تاسو ته كوم جواب دركړې دې هغه الله تعالى واوريدو. هغه وخت الله تعالى تاسوته د غرونو فرښته راليږلې دې دپاره چه تاسو هغې ته څه حكم وركول غواړئى چه وركړئى.

---

[١] عمدة القارى: ١٤٢/١٥ شرح القسطلانى: ٢٧٥/٥ - ٢٧٦ والكنز المتوارى: ١٥٣/١٣ شرح الطيبى: ٦١/١١ كتاب الفضائل والشمائل باب المبعث وبدء الوحى رقم: ٥٨٤٨.

[٢] عمدة القارى: ١٤٢/١٥ شرح القسطلانى: ٢٧٦/٥ وشرح النووى على صحيح مسلم ومشارق الأنوار: ١٩٩/٢-١٩٨.

[٣] أخرجه ابن إسحاق كما فى الروض الأنف: ٢٣١/٢ خبر عداس. رضى الله عنه. والطبرانى فى الكبير ١٣٩٨/١٤ رقم: ١٤٧٦٤ أحاديث عبدالله بن جعفر رضى الله عنهما. وسبل الهدى والرشاد: ٤٣٩/٢ الباب الحادى والثلاثون فى سفر النبى صلى الله عليه وسلم، كتاب الرقة والبكاء لابن قدامة: ١١٤/١.

او دعاقبوله شوه: اود دعـاد قبليدو دپاره خود نبوت اورسالت وصف كـافي وو خكه چه هر نبي مستجاب الدعوات وي ليكن دغه وخت كښې د وصف نبوت نه علاوه اضطرار اومظلوميت د غربت او مسافرت هم اضافه اوشوه. نودداسې صفتي ذات ددعا تپوس به څه كوې چه نبي هم وي رسول هم وي ناقراره هم وي مظلوم هم وي اوغريب الديار او مسافر هم وي، د داسې دعا د ژبې نه وتل وو چه د قبليدو دروازې فوري توګه باندې كولاؤ شوې اودعا قبوله شوه. حضرت جبرائيل ﷺ د غرونو فرښتې سره راورسيدو اوهم د آسمان نه ئې آواز وركړو چه د هرقسم د حكم د پوره كولودپاره د غرونو فرښته حاضره ده حكم كوئې.

قوله:: فناداني ملك الجبال، فسلم علي، ثم قال: يا محمد، فقال: ذلك فيما شئت. إن شئت أطبق عليهم الأخشبان: په دې كښې د غرونو فرښتې ماته آواز اوكړو ماته ئې سلام اوكړو او وئې وئيل اې محمد! لكه څنګه چه جبرائيل اووئيل څنګه چه تاسو غواړئ كه غواړې نو زه دا دواړه د كاڼړې ككك غرونه په خپل مينځ كښې رايوځائې كړم؟

قوله:: ذلك :: مبتداء دې اوددې خبر محذوف دې. ددې تقدير خو يا كما علمت دې يا كما قال جبريل مطلب دادې چه څنګه تاسو پوهيږئ چه داكيدې شي يا څنګه چه جبرائيل اووئيل هم هغه شان زه كولې شم تاسو صرف حكم اوكړئ.([1])

قوله:: ما شئت كښې ما استفهاميه دې او إن شئت شرط دې. د كوم جزا چه محذوف ده يعنى لفعلت.([2]) اود اطباق معنى په خپل مينځ كښې د رايوخائى كولوده. مطلب دادې كه چرې ستاسو حكم وي نو دا دواړه غرونه رايوځائى كړم. دغه شان به ددې په مينځ كښې ټول خلق اوره شي او هلاك به شي.

قوله:: الاخشبان:دا همزه مفتوحه او خاء معجمه ساكنه، شين معجمه او با موحده سره د اخشب تثنيه ده. دمكې مكرمې د دوو غرونودپاره دا كلمه وئيلې شي. يو جبل ابوقبيس دې چه دمكې په جنوب كښې واقع دې دويم قيقعان دې چه د مكې په شمال كښې دې. د اول ذكرشوي بالكل مقابل كښې دې اوددې دواړو ښاريو په مينځ كښې پخوانې مكه ښكاره آباد دې. خود علامه صغانى رحمه الله وينا ده چه د قيقعان په ځائې جبل احمر مراد دې اوعلامه كرمانى رحمه الله ليكلې دى چه جبل ثور مراد دې. لكه چه په اول كښې خو اتفاق دې چه جبل ابوقبيس مراد دې او په دويم كښې د شارحينو رائې مختلف دى. د علامه كرمانى رحمه الله قول خو د صغانى رحمه الله په قول وهم دې او قيقعان او جبل احمر دواړه نيزدې نيزدې دى نو دواړه مراد كيدې شى. خو مشهوره هم دغه ده چه د اخشبان نه جبل ابوقبيس او جبل قيقعان مراد دى.([3])

دې دواړو غرونوته اخشبان د دې سختوالى صلابت او كاڼړو پوخوالى د وجې نه وئيلى شى. په يو

---

[1]) فتح البارى : ۳۱٦/٦وإرشادالسارى: ۲۷٦/٥ علامه عينى رحمه الله نور احتمالات هم ذكركړى دى مګر ټول يو شان دى. عمدة القارى:۱٤۲/۱٥.

[2]) حواله جات بالا.

[3]) عمدة القارى: ۱٤۲/۱٥شرح القسطلانى: ۲۷٦/٥فتح البارى: ۳۱٦/٦الكواكب الدرارى للكرمانى: ۱۷۸/۱۳.

حديث شريف كښې راځي: ((لايزول مكة حتى يزول أخشباها)) (۱)
د شراح د اخشبين پورته ذكركړې شوې تشريح نه دا متبادركيږي چه ملك الجبال اخشبين يوځائې كولوسره اهل مكه تباه كولوپيش كش كړې وو ليكن د روايت سياق د اهل طائف باره كښې دې نو ددې دپاره عين ممكن دى چه طائف يو دوه غرونه مراد وى او هغې ته ئې اخشبين وئيلې وى. والله اعلم بالصواب.

قوله: فقال النبي صلى الله عليه وسلم: بل أرجو أن يخرج الله من أصلابهم من يعبد الله وحده، لايشرك به شيئا: حضورپاك اوفرمائيل نه، بلكه زه خودالله تعالى نه دا ميد كوم چه الله تعالى به دهغوى د نسل نه داسې اولاد پيداكوى چه صرف دهغه وحده لاشريك له عبادت به كوى او هغه سره به څوك شريك نه ګنړى.
د اهل طائف د تكاليفو رسولو اود ګستاخو نه باوجود هغه پيكر رحمت ﷺ ملك الجبال ته په اثبات كښې څه جواب ورنه كړو. دهغه خلقو هلاكت اوبربادى ئې اونه غوښتل. چونكه حضورپاك آخرى نبى وو او رحمت ئې جوړولو سره راليږلې وو په دې وجه دحضورپاك نه هم د رحمت ظهور كيدل وو. په دې وجه حضورپاك خيرې اونه كړې بلكه دا ئې اوفرمائيل چه دهغوى راتلونكې نسل به مسلمان شى او بيا هم دغه شان اوشو. دهغوى د نسل نه نه صرف مسلمانان پيدا شو بلكه ډير زيات مضبوط مسلمانان پيدا شو. چنانچه امام ابن سعد رحمه الله په طبقات كښې نقل كړى دى چه د عربو د نورو قبيلو په شان د اسلام قبلولو په غرض سره د قبيله ثقيف وفد هم په دربار نبى كښې حاضر شوې وو چه د پنځلسو نه تر شلو كسانو پورې وو په هغوى كښې اكثرخلقو اسلام قبول كړو. مشهور صحابى حضرت مغيره بن شعبه رضي الله عنه دهغوى د ايمانى كيفيت باره كښې فرمائى:
((فدخلوا في الإسلام، فلا أعلم قوما من العرب بني أب ولا قبيلة كانوا أصح إسلاما ولا أبعد أن يوجد فيهم غش لله ولكتابه منهم)) (۲)
پس دا خلق په اسلام كښې داخل شو دعربو يوې لوئې يا ورې قبيلې ماته علم نشته د چا اسلام چه دهغوى نه زيات رښتونې وى. الله تعالى اود هغه پاك كتاب دوكه وركولوسره څوك دهغوى نه زيات لرې وى. مشهور فاتح په هندوستان كښې اولين اسلامى حكمران محمد بن قاسم رحمه الله تعلق هم قبيله ثقيف سره وو. دچاچه داسلام دپاره ډير ښكاره خدمات د يو صاحب بصيرت نه پټ نه دى.
ترجمة الباب سره د حديث مناسبت: ددې حديث ترجمة الباب سره مناسبت هم واضح دې چه په دې كښې دحضرت جبرائيل امين عليه السلام او په غرونو باندې مامور فرښتې ذكر دې.
دباب شپږويشتم حديث دحضرت ابن مسعود رضي الله عنه دې.

---

(۱) لم أقف عليه مرفوعا، وإنما رواه موقوفا في أخبارمكة: ۷۸/۱من قول ابن عباس، أنه وجد في حجر كتب فيه: أنا الله، ذوبكة الحرام، وصنعتها يوم صنعت الحرم...... وفيه: لا تزول حتى يزول أخشباها..... ثم رواه عن مجاهد، وكذا عبدالرزاق في مصنفه: ۱۵۰/۵كتاب الحج، باب الحجر وما فيه مكتوب رقم: ۹۲۸۴-۹۲۸۳رواه عن مجاهد أيضا. وانظرسيرة ابن هشام: ۲۱۲/۱.
(۲) الطبقات الكبرى لابن سعد: ۳۱۴/۱-۳۱۳وفد ثقيف.

الحدیث الثامن

۳۰٦۰- حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ، حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، حَدَّثَنَا أَبُو إِسْحَاقَ الشَّيْبَانِيُّ، قَالَ: سَأَلْتُ زِرَّ بْنَ حُبَيْشٍ عَنْ قَوْلِ اللهِ تَعَالَى {فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَى. فَأَوْحَى إِلَى عَبْدِهِ مَا أَوْحَى} [النجم: ۱۰] قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ مَسْعُودٍ: أَنَّهُ «رَأَى جِبْرِيلَ، لَهُ سِتُّمِائَةِ جَنَاحٍ»[1] [٤٥٧٥، ٤٥٧٦]

ترجمه: ابواسحاق شیبانی رحمه الله وائی چه ما د زر بن حبیش رحمه الله نه دالله تعالی د ارشاد ﴿ فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَىٰ ۝ فَأَوْحَىٰ إِلَىٰ عَبْدِهِ مَا أَوْحَىٰ ۝ ﴾ باره کښې تپوس اوکړو نوهغوی اوفرمائیل چه مونږ ته حضرت ابن مسعود رضي الله عنه اوفرمائیل چه حضورپاك حضرت جبرائیل علیه السلام په داسې حالت کښې اولیدلو چه دهغه شپږ سوه وزرې وې. ددې حدیث شرح کتاب التفسیر کښې راغلې ده.[2]

تراجم رجال

قتیبه بن سعید: دا ابوالرجاء قتیبه بن سعید بن جمیل ثقفی رحمه الله دې. ددوی تفصیلی حالات کتاب الایمان باب افشاء السلام من الایمان لاندې تیرشوی دی.[3]

ابوعوانه: دا ابوعوانه وضاح بن عبدالله یشکری رحمه الله دې. ددوی تذکره بدء الوحی څلورم حدیث لاندې راغلې.[4]

ابواسحاق الشیبانی: دا سلیمان بن ابی سلیمان فیروز شیبانی کوفی رحمه الله دې. ددوی تذکره کتاب الحیض باب مباشرة الحائض په ذیل کښې راغلی ده.[5]

زر بن حُبَیش: دا جلیل القدر تابعی اومشهور مقری حضرت زر بن حبیش بن حباشه بن اوس بن بلال (یاهلال) بن سعد کوفی اسدی رحمه الله دې. ابومریم یا ابومطرف ددوی کنیت دې.[6] دا مخضرم تابعی دې د جاهلیت زمانه ئې هم لیدلې.[7]

دې د حضرات صحابه کرامو نه د امیرالمؤمنین عمر بن الخطاب، ابی بن کعب، عثمان بن عفان، علی بن ابی طالب، ابن مسعود، عمار بن یاسر، عباس بن عبدالمطلب، عبدالرحمن بن عوف، حذیفه بن یمان، صفوان بن عسال، ابوذر غفاری او حضرت عائشه صدیقه رضي الله عنهم وغیره نه د حدیث روایت کوی. او تابعینو نه حضرت ابووائل شقیق بن سلمه اسدی نه روایت کوی. چه ددوی د زمانې

---

[1] قوله: حدثنا ابن مسعود رضي الله عنه: الحديث، رواه البخاري أيضا، في تفسير سورة النجم باب: ﴿ فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَىٰ ﴾ رقم: ٤٨٥٦ وباب ﴿ فَأَوْحَىٰ إِلَىٰ عَبْدِهِ مَا أَوْحَىٰ ﴾ رقم: ٤٨٥٧ ومسلم رقم: ٤٣٢-٤٣٤ في الإيمان باب ذكر سدرة المنتهى والترمذي رقم: ٣٢٧٩ في التفسير باب ومن سورة النجم.

[2] كشف الباري كتاب التفسير: ٦٣٣-٦٣٤ سورة النجم.

[3] كشف الباري: ١٨٩/٢.

[4] كشف الباري: ٤٣٤/١.

[5] كشف الباري كتاب الحيض: ٢٥٠.

[6] تهذيب الكمال: ٣٣٥-٣٣٦/٩ وسير أعلام النبلاء: ١٦٦/٤.

[7] تهذيب الكمال: ٣٣٦/٩ وسير أعلام النبلاء: ١٦٦/٤.

اوددوی دوست هم وو. د علم قراءت تکمیل ئې د حضرت عبدالله بن مسعود او حضرت علی رضی الله عنهما نه کړې.
ددوی نه روایت کونکو کښې امام ابراهیم نخعی، اسماعیل بن ابی خالد، یحیی بن وثاب، عاصم بن بهدله، اعمش، ابواسحاق شیبانی، ابوبرده اشعری، عدی بن ثابت، منهال بن عمرو وغیره داسې اساطین علم حدیث شامل دی.([1])
ددوی نه دقراءت علم حاصلونکو کښې دهغه زمانې مشهور قراء حضرات یعنی یحیی بن وثاب، عاصم بن بهدله، ابواسحاق شیبانی او اعمش رحمهم الله وغیره شامل دی. ([2])
امام یحیی بن معین رحمه الله فرمائی ثقة.([3]) ابن سعد رحمه الله د کوفې د تابعینو په طبقه اولی کښې دهغوی شمیر کړې دې او فرمائیلی دی «كان ثقة، كثير الحديث» ([4])د عربیت ډیر لوئی عالم وو تردې چه حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه به هم د عربیت په معامله کښې هغوی ته رجوع کوله.([5])
حضرت زر دخپل مدینې منورې د سفرباره کښې فرمائی چه زه په یووفد کښې دکوفې نه دمدینې منورې دپاره اووتلم. په خدائی چه ددې نه علاوه مې هیڅ خواهش نه وو چه د رسول الله ﷺ صحابه کرام، مهاجرین اوانصار سره ملاقات اوکړم اودهغوی د په زیارت کولوسره مستفید شم. چنانچه زه کله مدینې منورې ته اورسیدلم اوحضرت ابی بن کعب رضی الله عنه اوحضرت عبدالرحمن بن عوف رضی الله عنه سره ملاؤ شوم. هم دغه دواړه بزرګان زما هم نشین او هم مجلس وو. یوه ورځ حضرت ابی رضی الله عنه اوفرمائیل ای زر ته د قرآن یوآیت پریخودل نه غواړې؟ دهر یوآیت باره کښې دې زما نه تپوس کړې دې. حضرت زر رحمه الله په جواب کښې اووئیل حضرت بیا دومره لرې نه زه ولې راغلې یم؟ بیا ما عرض اوکړو چه ابوالمنذر الله تعالی دې په تاسو باندې رحم اوکړی زما په معامله کښې نرمی کوه زه تاسو نه ډیره فائده اخستل غواړم.([6])
امام اعمش رحمه الله او امام ابوبکر بن ابی عاصم رحمه الله فرمائی چه مونږ خپل استاذان او ابووائل شقیق بن سلمه رحمه الله کتلې دې چه دا دواړه حضرات د یوبل د رائې د احترام بهترین مثال وو. ابووائل رحمه الله عثمانی وو حضرت عثمان رضی الله عنه ئې د خلافت حقدار ګڼړلو اودهغوی حمایت به ئې کولو. خو حضرت زر رحمه الله بنحبیش علوی وو حضرت علی رضی الله عنه ئې حقدار ګڼړلو. ددې نه باوجود به ئې هم په یومسجد کښې مونځ کولو. مګر مجال دې چه په یوبل باندې ئې خپله رائې لګولو کوشش کړې وی. د وفات پورې ددواړو هم دغه حال پاتې دې. حضرت ابووائل رحمه الله د استاذ کیدو نه باوجود د حضرت زر رحمه الله احترام کولو چه زر رحمه الله د هغوی نه په عمر کښې مشر دې اود هغوی په موجودګئی کښې به ئې تحدیث هم نه کولو. په خپل مینځ کښې د دواړو تعلق او محبت ډیرزیات وو.([7])
دحضرت زربن حبیش رحمه الله ډیر اوږد عمر وو پخپله به ئې فرمائیل «أنا ابن عشرين ومئة سنة» دهغوی

---

[1]) تهذیب الکمال: ٣٣٦/٩وسیر أعلام النبلاء: ١٦٦/٤.
[2]) سیر أعلام النبلاء: ١٦٦/٤.
[3]) الجرح والتعدیل: ٣ رقم الترجمة: ٢٧١٧.
[4]) الطبقات الکبری: ١٠٥/٦.
[5]) حواله بالا.
[6]) حواله بالا، تهذیب الکمال: ٣٣٧/٩سیر أعلام النبلاء: ١٦٨/٤-١٦٧.
[7]) تهذیب الکمال: ٣٣٨/٩-٣٣٧ سیر أعلام النبلاء ١٦٩/٤-١٦٨طبقات ابن سعد:١٠٥/٦والاستیعاب: ٣٣٧/١.

وفات کله شوې؟ په دې باره کښې مختلف اقوال دی. خو دومره تاکلې شوې ده چه دحجاج بن یوسف په زمانه کښې د دیر الجماجم واقعه سره خواوشا شپږ شلې بهارونه لیدلونه پس هغه ددې دنیا نه رخصت شو. د وفات کال بعض ۸۱ بعض ۸۲ او بعض ۸۳ خودلې دې. دمختلف قرائنو د وجې نه ابن عبدالبر رحمه الله آخری قول راجح گرځولې دې چه په ۸۳هجری کښې د هغوی انتقال شوې.(۱) دې د ائمه سته راوی دې. ټولو حضراتو دهغوی روایتونه نقل کړی دی.(۲)

عبدالله: دمشهور صحابی حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه حالات مفصلاً **کتاب الایمان باب ظلم دون ظلم** په ذیل کښې بیان کړې شوی دی.(۳)

دباب اووه ویشتم حدیث هم د حضرت ابن مسعود رضی الله عنه دې.

الحدیث التاسع

۳۰۷۱- حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنِ الأَعْمَشِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، {لَقَدْ رَأَى مِنْ آيَاتِ رَبِّهِ الكُبْرَى} [النجم: ۱۸]، قَالَ: «رَأَى رَفْرَفًا أَخْضَرَ سَدَّ أُفُقَ»(۴) [۴۵۷۷]

تراجم رجال

حفص بن عمر: داحفص بن عمر الحوصی رحمه الله دې.(۵)

شعبه: دا امیرالمؤمنین فی الحدیث شعبه بن حجاج عتکی بصری رحمه الله دې. ددوی حالات **کتاب الایمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده** لاندې ذکر کړې شوی دی.(۶)

الاعمش: دا سلیمان بن مهران الکاهلی المعروف بالاعمش رحمه الله دې.

ابراهیم: دا مشهور فقیه ابو عمران ابراهیم بن یزید نخعی کوفی رحمه الله دې.

علقمه: دا مشهور فقه علقمه بن قیس نخعی کوفی رحمه الله دې.

عبدالله: دا مشهور صحابی حضرت عبدالله بن مسعو رضی الله عنه دې. ددې څلورو واړو بزرګانو تفصیلی تذکره **کتاب الایمان باب ظلم دون ظلم** کښې راغلې.(۷)

عن عبدالله رضی الله عنه قال: ﴿لَقَدْ رَأَى مِنْ آيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرَى﴾ قال: رأى رفرفا أخضر سد أفق السماء:
حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه د الله تعالی کلام ﴿لَقَدْ رَأَى مِنْ آيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرَى﴾ تفسیر کښې فرمائیلی

---

(۱) تهذیب الکمال: ۹/۳۳۹-۳۳۸سیر أعلام النبلاء: ۴/۱۶۹-۱۶۸طبقات ابن سعد: ۶/۱۰۵ الاستیعاب: ۱/۳۳۷.

(۲) تهذیب الکمال: ۹/۳۳۹.

(۳) کشف الباری: ۲/۲۵۷.

(۴) قوله: عن عبدالله. الحدیث. أخرجه البخاری فی کتاب التفسیر باب ﴿لَقَدْ رَأَى مِنْ آيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرَى﴾ رقم: ۴۸۵۸؛ والترمذی فی کتاب التفسیر باب ومن سورة النجم رقم: ۳۲۷۷.

(۵) د دوی د حالاتو د پاره اوګورئی کتاب الوضوء باب ماجاء فی قول الله تعالی ﴿إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ﴾.

(۶) کشف الباری: ۱/۶۷۸.

(۷) کشف الباری: ۲/۲۶۰-۲۵۱.

دى چه حضورپاك شين لباس اوليدلو كوم چه د آسمان افق ډك كړې وو.

دَ رفرف معنى: ددې لفظ مختلف معانى بيان كړې شوى دى: ① رفرف شنې كپړې ته وائى يا مطلق لباس ته، دا لباس حضرت جبرائيل اغوستې وو لكه چه د لباس ليدل دحضرت جبرائيل عليه السلام ليدل وو. كپړو چه د آسمان طرفونه او افق ډك كړې وولكه چه دا هم دحضرت جبرائيل عليه السلام فعل وو.[1]

② علامه كرمانى رحمه الله يودا احتمال هم بيان كړې دې چه د رفرف نه د حضرت جبرائيل عليه السلام وزرې (متې) مراد دى. مطلب دا چه هغه خپلې وزرې داسې خورې كړې وې لكه څنګه چه كپړې خورولې شى. خودا احتمال حافظ صاحب رحمه الله رد كړې دې چه د علامه خطابى رحمه الله په تقليد كښې دا خبره كرمانى رحمه الله نقل خوكړه مګر دا ډيره لرې خبره ده.[2]

③ علامه قسطلانى رحمه الله ددې معنى بستره كړې ده. نو دَ رفرف اخضر معنى شوه شنه بستره. اوس دحديث باب مطلب دا شو چه حضورپاك يوه شنه بستره اوليدله كوم چه د آسمان افق راګير كړې وو په هغې باندې حضرت جبرائيل عليه السلام تشريف فرما وو.[3]

ددې آخرى معنى تائيد ددې حديث نه هم كيږى كوم چه امام حاكم رحمه الله او امام نسائى رحمه الله دحضرت ابن مسعود رضي الله عنه نه نقل كړې دې: ((أبصرنبى الله صلى الله عليه وسلم جبريل عليه السلام على رفرف قد ملأ مابين السماء والأرض)) ([4])په دې حديث كښې د رفرف معنى بستره ده.

دَ نسخو اختلاف: په اكثرنسخو كښې ((رفرف أخضر)) دې خود حموى او مستملى په نسخو كښې أخضر په ځائې خضر دې، يعنى د خاء معجمه فتحه او ضاد معجمه كسره سره. بعض نورو حضراتو خضر روايت كړې دې يعنى د ضاد د سكون سره . خوددې د صحيح منلو دپاره رفرف به مؤنث ګرځولې كيږى څكه چه ابن ملقن ليكلى دى چه دا د رفرفة جمع ده دغه شان به دا ضبط هم صحيح شى.[5]

ترجمة الباب سره مناسبت: ددې حديث او تيرشوى حديث ترجمة الباب سره مطابقت واضح دې چه په دواړو كښې دحضرت جبرائيل عليه السلام تذكره ده. په يوكښې صراحتاً او بل كښې دلالةً لكه چه اوس پورته تيرشو.

د باب اته ويشتم حديث دحضرت عائشه صديقه رضي الله عنها دې.

الحديث الثامن

۳۰۶۲- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ الأَنْصَارِيُّ، عَنِ ابْنِ عَوْنٍ، أَنْبَأَنَا القَاسِمُ، عَنْ عَائِشَةَ رضي الله عنها، قَالَتْ: ((مَنْ زَعَمَ أَنَّ مُحَمَّدًا رَأَى رَبَّهُ فَقَدْ أَعْظَمَ، وَلَكِنْ

---

[1] لامع الدرارى: ۳۴۹/۷الكنز المتوارى: ۱۵۵/۱۳.

[2] شرح الكرمانى: ۱۷۹/۱۳التوضيح: ۱۰۳/۱۹أعلام الحديث للخطابى: ۱۴۹۱/۲عمدة القارى: ۱۴۳/۱۵فتح البارى: ۳۱۶/۲.

[3] شرح القسطلانى: ۲۷۶/۵الكنز المتوارى: ۱۵۵/۱۳.

[4] الحديث: أخرجه الحاكم فى المستدرك: ۴۶۹/۲رقم: ۳۷۳۶تفسير سورة النجم وصححه الذهبى فى تلخيصه (المطبوع مع المستدرك)والنسائى فى السنن الكبرى، كتاب التفسير سورة النجم رقم: ۱۱۵۳۱.

[5] فتح البارى: ۳۱۶/۶التوضيح: ۱۰۳/۱۹.

قَدْ رَأَى جِبْرِيلَ فِي صُورَتِهِ وَخَلْقُهُ سَادٌّ مَا بَيْنَ الْأُفُقِ (۱)

ترجمه: حضرت عائشه صديقه رضي الله عنها فرمائى چه څوك داګنړى چه محمد ﷺ خپل رب ليدلې دې نوهغه لوئى جرات اوكړو بلكه هغوى خو حضرت جبرائيل په خپل اصل شكل اوصورت كښې ليدلې وو په داسې حال كښې چه افق هغه راګير كړې وو.

تراجم رجال

محمدبن عبدالله بن اسماعيل: دامحمدبن عبدالله بن اسماعيل بن ابى ثلج بغدادى رازى رحمه الله دې. ابوبكر يا ابوعبدالله ددوى كنيت دې. د اصلاړې اوسيدونكې دې د امام احمدبن حنبل رحمه الله د صحبت ملګرې دې. (۲)

دې د عبدالصمد بن عبدالوارث، حجاج بن محمد، حسن بن موسى اشيب، على بن حفص مدائنى، يزيدبن هارون، محمدبن عبدالله انصارى، سعيد بن عامر ضبعى، يونس بن محمد المودب، روح بن عباده، ابوالنضر هاشم بن قاسم، يحيى بن اسحاق رحمهم الله وغيره نه د حديث روايت كوى.

ددوى نه روايت كونكو كښې امام بخارى او امام ترمذى نه علاوه دهغوى نمسې محمدبن احمدبن محمد بن عبدالله، بل ابن خزيمه، ابوقريش محمدبن جمعه الحافظ، ابوبكر بن ابى داؤد، احمدبن جعفر بن نصر الجمال او عبدالرحمن بن ابى حاتم رحمهم الله وغيره شامل دى. (۳)

امام عبدالرحمن بن ابى حاتم رحمه الله فرمائى چه ما دخپل پلار سره په ۲۵۴ هجرى كښې دهغوى نه احاديث اوليكل اوهغه صدوق دې. (۴)

ابن حبان رحمه الله دهغوى ذكركتاب الثقات كښې كړې دې. (۵) حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى صدوق. (۶)

ابن قانع رحمه الله فرمائى ۲۵۷ هجرى كښې وفات شوې دې. رحمه الله تعالى رحمة واسعة. (۷)

محمدبن عبدالله انصارى: دا قاضى محمد بن عبدالله بن مثنى بن عبدالله انصارى رحمه الله دې. (۸)

ابن عون: دا عبدالله بن عون بن ارطبان مزنى بصرى رحمه الله دې. ددوى تذكره **كتاب العلم باب قول النبى صلى الله عليه وسلم: رب مبلغ أوعى....** لاندې تيره شوې ده. (۱)

---

(۱) قوله: عن عائشة رضي الله عنها: الحديث رواه البخارى فى هذا الباب أيضاً، الحديث الآتى رقم: ۳۲۳۵ وفى تفسير سورة المائدة باب ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلرَّسُولُ بَلِّغْ مَآ أُنزِلَ إِلَيْكَ مِن رَّبِّكَ﴾ رقم: ۴۶۱۲ وفى أول باب تفسير سورة النجم رقم: ۴۸۵۵ وفى التوحيد باب قول الله تعالى ﴿عَٰلِمُ ٱلْغَيْبِ فَلَا يُظْهِرُ عَلَىٰ غَيْبِهِۦٓ أَحَدًا﴾ رقم: ۷۳۸۰ وباب قوله الله تعالى ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلرَّسُولُ بَلِّغْ مَآ أُنزِلَ إِلَيْكَ مِن رَّبِّكَ﴾ رقم: ۷۵۳۱ ومسلم رقم: ۴۴۲-۴۳۹ فى الإيمان باب معنى قول الله عزوجل ﴿وَلَقَدْ رَءَاهُ نَزْلَةً أُخْرَىٰ﴾ والترمذى رقم: ۳۰۷۰ فى التفسير باب ومن سورة الأنعام وباب من تفسير سورة النجم رقم: ۳۲۷۸.

(۲) تهذيب الكمال: ۴۴۹/۲۵ رقم الترجمة: ۵۳۲۷ وتهذيب ابن حجر: ۲۴۷/۹.

(۳) د شيوخ اوتلامذه د تفصيل دپاره اوګورئى تهذيب الكمال: ۴۵۰/۲۵-۴۴۹.

(۴) الجرح والتعديل: ۷ رقم الترجمة: ۱۵۹۶ تهذيب الكمال: ۴۵۰/۲۵ وتهذيب ابن حجر: ۲۴۸/۹.

(۵) ۱۳۵/۹.

(۶) تقريب التهذيب: ۱۹۲/۲ رقم: ۶۰۱۸.

(۷) تاريخ بغداد: ۴۲۵/۵ تهذيب الكمال: ۴۵۱/۲۵ تهذيب ابن حجر: ۲۴۸/۹.

(۸) ددوى د حالاتو دپاره اوګورئى كتاب الاستيعاب باب سوال الناس الإمام الاستسقاء.

القاسم: دا قاسم بن محمد بن ابى بكر صديق رحمه الله دي. ددوى تفصيلى تذكره كتاب الغسل باب من بدأ بالحلاب....، لاندې تيره شوې ده.[2]

عائشه: د ام المؤمنين حضرت عائشه صديقه رضي الله عنها حالات كتاب بدء الوحى دويم حديث لاندې تير شوى دى.[3]

تنبيه: ددې حديث تفصيلى شرح به ان شاء الله باب المعراج كښې راځى.[4]

دباب يوكم ديرشم حديث هم د حضرت عائشه صديقه رضي الله عنها دى.

الحديث التاسع

۳۰٦۳- حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ، حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ، حَدَّثَنَا زَكَرِيَّاءُ بْنُ أَبِي زَائِدَةَ، عَنِ ابْنِ الأَشْوَعِ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، عَنْ مَسْرُوقٍ، قَالَ: قُلْتُ لِعَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا: فَأَيْنَ قَوْلُهُ {ثُمَّ دَنَا فَتَدَلَّى فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَى} [النجم: ۹] قَالَتْ: «ذَاكَ جِبْرِيلُ كَانَ يَأْتِيهِ فِي صُورَةِ [ص: ۱۱٦] الرَّجُلِ، وَإِنَّهُ أَتَاهُ هَذِهِ المَرَّةَ فِي صُورَتِهِ الَّتِي هِيَ صُورَتُهُ فَسَدَّ الأُفُقَ».[5] [٤٣٣٦، ٤٥٧٤، ٦٩٤٥، ٧٠٩٣]

تراجم رجال

محمدبن يوسف: دا محمد بن يوسف بيكندى رحمه الله دي. ددوى تذكره كتاب العلم باب متى يصح سماع الصغير لاندې تيره شوې ده.[6] ابوعلى جيانى رحمه الله هم په دې باندې جزم كړې دې.[7]

ابواسامه: دا ابواسامه حماد بن اسامه بن زيد كوفى رحمه الله دي. ددوى تفصيلى حالات كتاب العلم باب فضل من علم وعلم كښې تير شو.[8]

زكريا بن ابى زائده: دا زكريا بن ابى زائده خالد همدانى سكونى رحمه الله دي. ددوى تذكره كتاب الايمان باب فضل من استبرأ لدينه په ذيل كښې راغلې ده.[9]

ابن الاشوع: دا سعيد بن عمرو بن الاشوع همدانى كوفى رحمه الله دي.[10]

الشعبى: دا مشهور محدث عامر بن شرجيل رحمه الله دي. ددوى تذكره كتاب الايمان باب المسلم من سلم

---

[1]) كشف البارى: ۲۲٤/۳.

[2]) كشف البارى كتاب الغسل ٤۳۹.

[3]) كشف البارى: ۲۹۱/۱.

[4]) صحيح البخارى كتاب مناقب الأنصار باب المعراج.

[5]) قوله: قلت لعائشة رضى الله عنها: الحديث، مر تخريجه آنفا فى الحديث السابق.

[6]) كشف البارى: ۳۸۷/۳.

[7]) فتح البارى: ۳۱٦/٦ عمدة القارى: ۳۱٦/۱۵ تقييد المهمل للجيانى: ۵۳۸/۲.

[8]) كشف البارى: ٤۱٤/۳.

[9]) كشف البارى: ٦۷۳/۲.

[10]) ددوى د حالاتو دپاره اوګورئى كتاب الزكاة باب قوله الل تعالى عزوجل: ﴿لَا يَسْئَلُونَ النَّاسَ إِلْحَافًا﴾.

المسلمون من لسانه ويده لاندې تير ه شوې ده.[1]

مسروق: دا مشهور محدث مسروق بن اجدع كوفى همدانى رحمه الله دې. ددوى تفصيلى ذكر كتاب الإيمان باب ظلم دون ظلم كښې راغلې دې.[2]

دا د تيرشوى حديث دويم طريق دې. ددې شرح به هم ان شاء الله باب المعراج كښې راځى.

ترجمة الباب سره مناسبت: دحضرت عائشه صديقه رضي الله عنها ددې حديث دواړه طرق دترجمة الباب سره مناسبت لفظ جبريل كښې دې.

دباب ديرشم حديث دحضرت سمره رضي الله عنه دې.

الحديث العاشر

٣٠٦٣- حَدَّثَنَا مُوسَى، حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، حَدَّثَنَا أَبُو رَجَاءٍ، عَنْ سَمُرَةَ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «رَأَيْتُ اللَّيْلَةَ رَجُلَيْنِ أَتَيَانِي قَالَا الَّذِي يُوقِدُ النَّارَ مَالِكٌ خَازِنُ النَّارِ، وَأَنَا جِبْرِيلُ وَهَذَا مِيكَائِيلُ»([3])-[ر ٨٠٩]

تراجم رجال

موسى بن اسماعيل: دا موسى بن اسمٰعيل تيمى تبوذكى رحمه الله دې. د دوى حالات اجمالاً بدء الوحى او تفصيلاً كتاب العلم باب من أجاب الفتيا بإشارة اليد..... په ضمن كښې راغلى دى.[4]

جرير: دا جرير بن حازم ازدى بصرى رحمه الله دې.[5]

ابورجاء: دا ابورجاء عمران بن ملحان عطاردى بصرى رحمه الله دې. ددوى تفصيلى حالات كتاب التيمم باب الصعيد الطيب وضوء المسلم....، لاندې راغلى دى.[6]

سمرة: دا مشهور صحابى حضرت سمره بن جندب رضي الله عنه دې. ددوى تذكره كتاب الحيض باب من سمى النفاس حيضاً په ضمن كښې راغلې ده.[7]

ترجمة الباب سره مناسبت: دا حديث بعينه هم په دې سند سره كتاب الجنائز كښې تفصيلاً راغلې دې.[1] دلته ددې مختصر حصه د باب په مناسبت سره نقل كړې شوې ده چه په دې كښې د دريو جليل القدر فرښتو مالك جبريل او ميكائيل عليهم السلام ذكر دې.[2]

---

[1]) كشف البارى: ٢٧٩/١.

[2]) كشف البارى: ٢٨١/٢.

[3]) قوله: عن سمرة رضي الله عنه: الحديث مرتخريجه فى صفة الصلاة باب يستقبل الإمام الناس إذا سلم.

[4]) كشف البارى:٤٣٣/١ الحديث الرابع: ٤٧٧/٣.

[5]) ددوى دحالاتو دپاره اوګورئى كتاب الصلاة باب الخوخة والممر....

[6]) كشف البارى كتاب التيمم: ٤٠٥.

[7]) كشف البارى: كتاب الحيض: ٦٣٣.

دباب یو دیرشم حدیث دحضرت ابوهریره رضی الله عنه دي.

الحديث الحادي عشر

۳۰۶۵- حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنِ الأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي حَازِمٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِذَا دَعَا الرَّجُلُ امْرَأَتَهُ إِلَى فِرَاشِهِ فَأَبَتْ فَبَاتَ غَضْبَانَ عَلَيْهَا لَعَنَتْهَا المَلاَئِكَةُ حَتَّى تُصْبِحَ» تَابَعَهُ شُعْبَةُ، وَأَبُو حَمْزَةَ، وَابْنُ دَاوُدَ، وَأَبُو مُعَاوِيَةَ، عَنِ الأَعْمَشِ (۳)[۴۸۹۸، ۴۸۹۷]

تراجم رجال

مسدد: دا مسدد بن مسرهد اسدی بصری رحمه الله دي. ددوی تذکره کتاب الایمان باب من الإیمان أن یحب لأخیه مایحب لنفسه لاندې راغلي. (۴)

ابوعوانه: داابوعوانه وضاح بن عبدالله یشکری رحمه الله دي. ددوی تذکره بدء الوحی څلورم حدیث لاندې راغلي ده. (۵)

الاعمش: دامشهورمحدث ابومحمدسلیمان بن مهران اسدی الاعمش رحمه الله دي. ددوی حالات «کتاب الإیمان باب ظلم دون ظلم» لاندې تیرشوی دی. (۶)

ابوحازم: دا ابوحازم سلمان اشجعی رحمه الله دي. ددوی تذکره کتاب العلم باب هل یجعل للنساء یوم...؟ کښې تیره شوې ده. (۷)

ابوهریره: دا مشهور صحابی حضرت ابوهریره رضی الله عنه دي. ددوی حالات کتاب الإیمان باب أمور الإیمان کښې تیرشوی دی. (۸)

ترجمة الباب سره مناسبت: داحدیث کتاب النکاح کښې هم راغلي دی (۹) دلته د ذکرکولومقصد صرف هم دغه دی چه په دې کښې د ملائکه ذکر دی.

قوله: تابعه شعبة وأبو حمزة وابن داؤد وأبومعاوية عن الأعمش: ائمه حدیث شعبه(۱) ابوحمزه

---

(۱) صحیح البخاری کتاب الجنائز باب بلاترجمة رقم: ۱۳۸۶.

(۲) فتح الباری: ۳۱۶/۶.

(۳) قوله: عن أبی هریرة رضی الله عنه، الحدیث: أخرجه البخاری أیضاً، فی النکاح باب إذ اهانت المرأة مهاجرة فراش زوجها رقم: ۵۱۹۴-۵۱۹۳ومسلم رقم: ۳۵۴۰-۳۵۳۸فی النکاح باب تحریم امتناعها من فراش زوجها، أبوداؤد رقم: ۲۱۴۱فی النکاح باب حق الزوج علی المرأة.

(۴) کشف الباری: ۲/۲.

(۵) کشف الباری: ۴۰۳۴/۱.

(۶) اوګورئ: کشف الباری: ۲۵۱/۲.

(۷) کشف الباری: ۱۰۱/۴.

(۸) کشف الباری: ۴۵۹/۱.

(۹) کشف الباری کتاب النکاح باب إذاهانت المرأة.... ص: ۳۳۹.

(محمد بن ميمون سكرى)[1] ابن داؤد (عبدالله الخريبى)[2] او ابومعاوية (محمد بن حازم)[4] رحمهم الله تولو د اعمش رحمه الله نه روايت كښې د ابوعوانه رحمه الله متابعت كړې دې.

دمتابعات مذكوره موصولاً تخريج: دلته امام بخارى رحمه الله د ابوعوانه د روايت څلور متابعات ذكر كړې دى. په كوم كښې چه دهريو تفصيل ترتيبوار ذكركولې شى:

① دحضرت شعبه رحمه الله متابعت امام بخارى رحمه الله كتاب النكاح كښې موصولاً ذكر كړې دې.[5]

② د ابوحمزه رحمه الله متابعت باره كښې حافظ ابن حجر رحمه الله ليكلى دى ((فلم أجدها)).[6]

③ د ابن داؤد رحمه الله متابعت مسدد رحمه الله په خپل مسند كبير كښې موصولاً ذكر كړې دې.[7]

④ د ابومعاويه رحمه الله متابعت امام مسلم رحمه الله موصولاً ذكر كړې دې.[8]

دباب دوه ديرشم حديث دحضرت جابر بن عبدالله رضى الله عنهما دې.

الحديث الثاني عشر

۳۰۶۶- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ، أَخْبَرَنَا اللَّيْثُ، قَالَ: حَدَّثَنِي عُقَيْلٌ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا سَلَمَةَ، قَالَ: أَخْبَرَنِي جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، أَنَّهُ سَمِعَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: "ثُمَّ فَتَرَ عَنِّي الوَحْيُ فَتْرَةً، فَبَيْنَا أَنَا أَمْشِي، سَمِعْتُ صَوْتًا مِنَ السَّمَاءِ، فَرَفَعْتُ بَصَرِي قِبَلَ السَّمَاءِ، فَإِذَا المَلَكُ الَّذِي جَاءَنِي بِحِرَاءٍ، قَاعِدٌ عَلَى كُرْسِيٍّ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالأَرْضِ، فَجُئِثْتُ مِنْهُ، حَتَّى هَوَيْتُ إِلَى الأَرْضِ، فَجِئْتُ أَهْلِي فَقُلْتُ: زَمِّلُونِي زَمِّلُونِي، فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى {يَا أَيُّهَا المُدَّثِّرُ قُمْ فَأَنْذِرْ} [المدثر: ۲] إِلَى قَوْلِهِ {وَالرُّجْزَ} [المدثر: ۵] فَاهْجُرْ"، قَالَ أَبُو سَلَمَةَ: وَالرِّجْزُ: الأَوْثَانُ.[9] [ر ٤]

تراجم رجال

عبدالله بن يوسف: دا عبدالله بن يوسف تنيسى دمشقى رحمه الله دې. ددوى اجمالى حالات بدء الوحى او تفصيلى حالات كتاب العلم باب ليبلغ الشاهد الغائب لاندې تيرشوى دى.[10]

---

[1] كشف البارى: ۶۷۸/۱

[2] ددوى دحالاتودپاره اوگورئى كتاب الغسل باب نقض اليدين من الغسل عن الجنابة.

[3] كشف البارى: ۶۳۳/٤

[4] كشف البارى: ٤/٥/٦٠٥

[5] صحيح البخارى كتاب النكاح باب إذ اهانت المرأة... رقم: ۵۱۹۳.

[6] فتح البارى: ۳۱۶/۶.

[7] حواله بالا تغليق التعليق: ۴۹۷/۳ وهدى السارى: ٤٨.

[8] صحيح مسلم كتاب النكاح باب تحريم امتناعها من فراش زوجها رقم: ۳۵٤۱.

[9] قوله: أخبرنى جابر بن عبدالله رضى الله عنهما: الحديث. أخرجه البخارى أيضاً فى التفسير فى مواضع متعددة سورة المدثر رقم: ۴۹۲۶-۴۹۲۲ وسورة اقرأباسم ربك..... رقم: ٤٩٥٤ وكتاب الأدب باب رفع البصر إلى السماء...... رقم: ۶۲۱٤ ومسلم فى صحيحه كتاب الإيمان باب بدء الوحى إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم رقم: ۱۶۱-۱۶۰، ٤۱۰-۴۰۶.

[10] كشف البارى: ۲۸۹/۱ و ۱۱۳/٤.

الليث: دا مشهور امام ليث بن سعد فهمى رحمه الله دي.
عقيل: دامشهور امام حديث عقيل بن خالد رحمه الله دي.[1]
ابن شهاب: دا مشهور محدث محمد بن مسلم ابن شهاب زهرى رحمه الله دي. ددې حضراتو محدثينو مختصر تذكره بدء الوحى دريم حديث كښې تيره شوې ده.[2]
ابوسلمه: دا مشهور تابعى حضرت ابوسلمه بن عبدالرحمن بن عوف رحمه الله دي. ددوى تفصيلى حالات كتاب الإيمان باب صوم رمضان احتسابا من الإيمان لاندې راغلى.[3]
جابر: دا مشهور صحابى رسول حضرت جابر بن عبدالله انصارى رضي الله عنه دي.[4]
ترجمة الباب سره مناسبت: دا حديث بدء الوحى كښې تيرشوې دي. ددې تفصيلى شرح هم شوې ده.[5] دلته د باب په مناسبت سره ذكركړې شوې دې چه په دې كښې الملك يعنى د فرښتې ذكر دې.
دباب درې ديرشم حديث دحضرت ابن عباس رضي الله عنهما دي.

الحديث الثالث عشر

٣٠٦٧- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ قَتَادَةَ، ح وقَالَ لِي خَلِيفَةُ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، حَدَّثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ، حَدَّثَنَا ابْنُ عَمِّ نَبِيِّكُمْ يَعْنِي ابْنَ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "رَأَيْتُ لَيْلَةَ أُسْرِيَ بِي مُوسَى رَجُلًا آدَمَ طُوَالًا جَعْدًا، كَأَنَّهُ مِنْ رِجَالِ شَنُوءَةَ، وَرَأَيْتُ عِيسَى رَجُلًا مَرْبُوعًا، مَرْبُوعَ الْخَلْقِ إِلَى الْحُمْرَةِ وَالْبَيَاضِ، سَبِطَ الرَّأْسِ، وَرَأَيْتُ مَالِكًا خَازِنَ النَّارِ، وَالدَّجَّالَ فِي آيَاتٍ أَرَاهُنَّ اللَّهُ إِيَّاهُ: {فَلَا تَكُنْ فِي مِرْيَةٍ مِنْ لِقَائِهِ} [السجدة: ٢٣]، قَالَ أَنَسٌ، وَأَبُو بَكْرَةَ: عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «تَحْرُسُ الْمَلَائِكَةُ الْمَدِينَةَ مِنَ الدَّجَّالِ»[6] [٣٢١٥، ٣٢٣٢، ٤٣٥٤، ٧١٠١]

ترجمه: حضرت ابن عباس رضي الله عنهما فرمائى چه نبى كريم ﷺ اوفرمائيل چه د معراج په شپه ما موسى عليه السلام ليدلې وو غنم رنګې، لوړ قد او ګورګوچى ويښته ئى وو داسې ښكاريدو لكه د قبيله شنوءة خوك سړې. اوما يحيى عليه السلام هم ليدلې وو، درميانه قد، غونډې ښكلې بدن، سور سپين رنګ اود سر ويښته ئى نيغ (يعنى ګورګوچې نه وو)، او ما د دوزخ داروغه هم ليدلې وو او دجال هم منجمله ددغه

---

[1] ددوى تفصيلى تذكره كتاب العلم باب فضل العلم كښې راغلى ده. كشف البارى: ٤٥٥/٣.
[2] كشف البارى: ٣٢٦/١-٣٢٣.
[3] كشف البارى: ٣٢٣/٢.
[4] كتاب الوضوء، باب من لم ير الوضوء إلا من المخرجين......
[5] كشف البارى: بدء الوحى والإيمان: ٤٢٩/١-٤٢١.
[6] قوله: حدثنا ابن عم نبيكم: الحديث، أخرجه البخارى فى أحاديث الأنبياء، باب قول الله تعالى ﴿وَهَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ مُوسَى﴾ ﴿وَكَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى تَكْلِيمًا﴾ رقم: ٣٣٩٦ ومسلم رقم: ٩٦٩-٩٦٨ كتاب الإيمان باب الإسراء برسول الله صلى الله عليه وسلم إلى السموات (الحديث متفق عليه جامع الأصول: ٣٩/٤).

نښو کومې چه الله تعالى هغوى ته خودلې وې. نو «اې نبي!» دوى سره د ملاقات باره کښې تاسو په څه شك شبه کښې مه پرېوځه.

تراجم رجال

محمدبن بشار: دا محمدبن بشار بن عثمان بندار عبدی رحمه الله دې. ددوى تذکره کتاب العلم باب ما کان النبي صلى الله عليه وسلم يتخولهم....، لاندې تيره شوې ده.(۱)

غندر: دا محمد بن جعفر بصرى المعروف به غندر رحمه الله دې. ددوى تفصلى حالات کتاب الإيمان باب ظلم دون ظلم په ذيل کښې بيان کړې شوى دى.(۲)

شعبه: دا امير المؤمنين فى الحديث شعبه بن حجاج عتکی رحمه الله دې. ددې دواړو حضراتو حالات کتاب الايمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده لاندې ذکر کړې شوې دى.(۳)

قتاده: دا قتاده بن دعامه سدوسى بصرى رحمه الله دې. ددوى تذکره کتاب الايمان باب من الايمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه په ذيل کښې راغلې ده.(۴)

خليفه: داخليفه بن خياط بصرى رحمه الله دې.(۵)

يزيد بن زريع: دا يزيد بن زريع بصرى تميمى رحمه الله دې.(۶)

سعيد: دا سعيد بن ابى عروبه مهران يشکرى بصرى رحمه الله دې. ددوى د حالاتو د پاره او ګورئ کتاب الغسل باب إذا جامع ثم عاد......

ابوالعاليه: دا ابوالعاليه رفيع بن مهران رياحى بصرى رحمه الله دې. ددوى تذکره کتاب الايمان باب قول المحدث: حدثنا أو أخبرنا......، لاندې تيره شوې ده.

ابن عم نبيکم: دا مشهور صحابى حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنهما دې. ددوى اجمالى تذکره بدء الوحى او تفصيلى ذکر کتاب الايمان باب کفران العشير، وکفر....، لاندې تيرشوې دې.(۷)

تنبيه (يواهم فائده): د ابوالعاليه کنيت دوه راويان دحضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه روايت کوى. د يونوم رفيع بن مهران دې د ده نسبت رياحى دې او دويم نوم د اکثر علماء په نيز زياد بن فيروز دې براء د هغه لقب دې. ده به غشى تراشل او دا دواړه بصرى دى. دلته اول ذکرشوې مراد دې ددويم ذکر امام بخارى رحمه الله کتاب تقصير الصلاة (۸) کښې بيان کړې دې.(۹)

---

(۱) کشف الباری: ۲۵۸/۳.

(۲) کشف الباری: ۲۵۰/۲.

(۳) کشف الباری: ۶۷۸/۱.

(۴) کشف الباری: ۳/۲.

(۵) ددوى د حالاتو د پاره اوګورئ کتاب الجنائز باب الميت يسمع خفق النعال.

(۶) ددوى د حالاتو د پاره اوګورئ کتاب الوضوء باب غسل المنى وفرکه......

(۷) کشف الباری: ۱۱۴/۳.

(۸) صحيح البخاری کتاب تقصير الصلاة باب کم أقام النبى صلى الله عليه وسلم فى حجته؟ رقم: ۱۰۸۵.

(۹) فتح الباری: ۴۲۹/۶ کتاب أحاديث الأنبياء، وعمدة القاری: ۱۴۶/۱۵-۱۴۵.

یوه بله تنبیه: حضرت امام بخاری رحمه الله دا حدیث په دوو سندونوسره روایت کړې دې او شعبه رحمه الله اوسعید بن ابی عروبه ددواړو روایتونه جمع کړی دی. ددواړو مدار قتاده رحمه الله دې. خو د حدیث ابن ابی عروبه رحمه الله الفاظ ئې ورسره ذکر کړی دی ځکه چه هغه د شعبه رحمه الله د روایت په مقابله کښې اتم اواکمل دې. علامه اسماعیلی رحمه الله لیکی: «جمع البخاري بين روايتي شعبة وسعيد، وساقه على لفظ سعيد، وفي روايته زيادة ظاهرة على رواية شعبة»(۱)

ددې حدیث شرح به ان شاء الله کتاب احادیث الانبیاء کښې راځی.

ترجمة الباب سره مناسبت: ددې حدیث ترجمة الباب سره مناسبت په دې جمله کښې دې: «ورأيت مالكا خازن النار» په دې کښې د جهنم د داروغه مالك ذکر دې کوم چه د فرښتونه دې.

قوله: قال أنس وأبوبكرة عن النبي صلى الله عليه وسلم: تحرس الملائكة المدينة من الدجال:

دَ تعلیقاتو مقصد: ددې دواړو تعلیقاتو د ذکرکولومقصد واضح دې چه په دې کښې د هغه فرښتو ذکردې چه دمدینې منورې د دجال لعین د فتنې نه به حفاظت کوی.

دَدواړو تعلیقاتو تخریج: د حضرت انس رضی الله عنه دا تعلیق امام بخاری رحمه الله دخپل صحیح په مختلف مقاماتو کښې موصولاً هم نقل کړې دې.چنانچه کتاب فضائل المدینة کښې په یوځائی، کتاب الفتن کښې دوه ځایه اوکتاب التوحید کښې په یومقام باندې مسنداً ذکرکړې دې.(۲)

خو د حضرت ابوبکره نفیع بن الحارث رضی الله عنه تعلیق ئې کتاب فضائل المدینة اوکتاب الفتن کښې موصولاً ذکرکړې دې. (۳)

ترجمة الباب سره مناسبت: ددې تعلیقاتو ترجمة الباب سره مناسبت بالکل ښکاره دې کوم چه په لفظ الملائکة کښې دې.

۸- باب: ما جاء في صفة الجنة وأنها مخلوقة

ماقبل سره مناسبت: د الله تعالی عزوجل دمختلف اومتنوع مخلوقاتو ذکرکیږی تیرشوې باب د فرښتو دتخلیق اود هغوی د وجود او اثبات سره متعلق وو. په دې باب کښې د الله تعالی د پیداکړې شوی یوبل څیز چه د رب کریم د جمال صفت یوه نمونه ده ذکردې یعنی جنت. کوم چه د نیکانو خلقو د همیشه د اوسیدو ځائی دې.

دَترجمة الباب مقصد: امام بخاری رحمه الله یوه ترجمه صفت جنت سره متعلق قائم کړې ده او دویمه ترجمه

---

(۱) فتح الباری: ۳۱۷/۶.

(۲) صحیح البخاری کتاب فضائل المدینة، باب لایدخل الدجال المدینة رقم: ۱۸۸۱وکتاب الفتن باب ذکر الدجال رقم: ۷۱۲۴وباب لایدخل الدجال المدینة رقم: ۷۱۳۴وکتاب التوحید باب فی المشیئة والارادة رقم: ۷۴۷۳.

(۳)صحیح البخاری کتاب فضائل المدینة،باب لایدخل الدجال المدینة رقم: ۱۸۷۹وکتاب الفتن باب ذکر الدجال رقم: ۷۱۲۵-۷۱۲۶

وراندې تلو سره صفت جهنم سره متعلق قائمه کړې ده. اولنې که دالله تعالى د صفات جمال مظهر دې نو دويمه دهغه د صفت جلال مظهر. د دې باب دوه جزونه دی ① صفة الجنة ② أنها مخلوقة.
داول جز مطلب خودا دې چه مصنف رحمه الله به دلته مختلف احاديث او روايات نقل کوی. په کوم کښې چه به د جنت ابدی د لازوال نعمتونو ذکر خیر وی. مؤمنین او مؤمناتو ته چه به کوم انعامات سرمديه هلته ملاویږی دهغې خبره به کيږی.
خو په دویم جزکښې په معتزله باندې رد کولوسره د اهل سنت والجماعة مسلك مدلل اومبرهن فرمائيلې دی. معتزله دا وائی چه جنت او دوزخ تردې وخته پورې لا پيدا شوی نه دی د قيامت په ورځ به هغه راپيدا کولې شی خو اهل سنت مسلك دادې چه دا دواړه څيزونه پيدا کړې شوی دی. د امام بخاری رحمه الله مقصود هم دغه دې. حضرت مصنف رحمه الله چه د باب لاندې کوم احاديث ذکرکړی دی په هغې کښې د بعض تعلق د ترجمه د اول جز سره دې چه د جنت د نعمتونو وغيره ذکر دې او د بعض تعلق دويم جز سره دې چه جنت پيدا کړې شوې دې.

دَ جنت او جهنم په وجود باندې صريح دليل: د جنت په مخلوق کيدو او موجود کيدو باندې صريح دليل د حضرت ابوهريره رضي الله عنه روايت دې کوم چه امام احمد رحمه الله او اصحاب سنن ذکرکړې دې: «أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: لما خلق الله الجنة قال لجبريل اذهب، فانظر إليها، فذهب، فنظر إليها،......»[1]
يعنی کله چه الله تعالى جنت پيدا کړو نو جبرائيل عليه السلام ته نې اوفرمائيل لاړشه اودا اوګوره. چنانچه هغه لاړو اود هغې مشاهده نې اوکړه. بيا راغلو وئې وئيل اې ربه، ستا دعزت قسم کوم يو بنده دې چه ددې باره کښې واورى اوپه دې کښې دې داخل نه شی؟....
چنانچه دا حديث په دې باره کښې صريح دې چه جنت او دوزخ دواړه پيدا کړې شوی دی.[2]

دابن العربی رحمه الله رائې: په اهل سنت کښې شيخ اکبر محی الدين ابن العربی رحمه الله صاحب فتوحات مکيه فرمائی چه جنت او دوزخ خو پيدا کړې شوی دی ليکن ددې تکميل نه دې شوې خکه چه ددې تکميل د بنديګانو په افعال سره کيږی. لهذا چه څنګه د بنديګانو د اعمالو تکميل کيږی هم دغه شان به ددې تعمير مکمل کيږی. ددې تائيد د حضرت ابن مسعود رضي الله عنه د يو روايت نه کيږی. د حضورپاك ارشاد دې چه د معراج په شپه زما حضرت ابراهيم عليه السلام سره ملاقات اوشو نو حضرت ابراهيم عليه السلام اوفرمائيل: «يا محمد، اقرأ أمتك منى السلام، وأخبرهم أن الجنة طيبة التربة، عذبة الماء، وأنها قيعان وأن غراسها: سبحان الله، والحمد لله، ولا إله إلا الله، والله أكبر، رواه الترمذي، وحسنه»[3] يعنی اې محمد صلى الله عليه وسلم خپل امت ته زما سلام وايه اوهغوی ته دا اوښايه چه جنت خود پاکې خاورې او خوږو اوبو والاځائی دې اود چه هغه يوخالی ميدان دې دهغې بوټی دا کلمات دی: سبحان الله، والحمد لله.......
يعنی د دې کلماتو په وئيلو سره اوددې په ورد کولوسره په جنت کښې ونې لګی. ابن العربی ته دهغه

---

[1]) الحديث أخرجه أبوداؤد كتاب السنة باب فى خلق الجنة والنار رقم: ٤٧٤٤ والترمذى كتاب صفة الجنة باب ماجاء فى صفة الجنة..... رقم: ٢٥٦٠ والنسائى كتاب الإيمان والنذور باب الحلف بعزة الله رقم: ٣٧٩٤ وأحمد فى مسنده مسند أبى هريرة ٣٣٢/٢ رقم: ٧٣٧٩ و ٣٥٤/٢ رقم: ٨٦٣٣ و ٣٧٣/٢ رقم: ٨٨٤٨
[2]) فتح البارى: ٣٢٠/٦ عمدة القارى: ١٤٦/١٥ والكنز المتوارى: ١٥٩/١٣.
[3]) جامع الترمذى كتاب الدعوات باب: ٦٠ بلاترجمة رقم: ٣٤٥٨ والمعجم الكبير للطبرانى: ١٧٣/١٠ رقم: ١٠٣٦٣ وفيض القدير للمناوى رقم: ٤٣٧٩.

په دې موقف باندې مختلف جوابونه ورکړې شوی دی:

① بعض علماء وائی چه کیدې شی دوه جنتونه وی یو مکمل شوې وی او بل د بندیګانو په اعمالو سره مکمل کیږی.

② د علامه طیبی رحمه الله رائې داده چه د اعمال عباد سره د مکمل کولو معنی داده چه انسان څنګه اعمال کوی هم دهغې په اعتبار سره به هغوی ته تیارشوې جنت ملاویږی. جنت خود اول نه تیار شوې دې نوچه څنګه هغوی اعمال کوی دهغې مطابق به هغوی ته جنت ورکولې شی.[1]

③ خو ملاعلی قاری رحمه الله وائی چه جنت خو تیار دې لیکن ددې څه ونې جدا جدا لګیدلې دی کله چه بنده عمل کوی نوهغه اوچتولوسره په هغه علاقه کښې کومه چه ده ته ملا ویدونکې ده لګولې شی. بیا هغه هم هلته پالنه کوی. دغه شان څه ونې خو به هم هغه وی چه جنتی ته به بغیر د سبب نه ملاویږی اوڅه به هغوی ته د دغه کلماتو په وجه ورکولې شی. والله اعلم بالصواب.[2]

قَالَ أَبُو الْعَالِيَةِ: ﴿مُطَهَّرَةٌ﴾ مِنَ الْحَيْضِ وَالْبَوْلِ وَالْبُزَاقِ ﴿كُلَّمَا رُزِقُوا﴾ أُتُوا بِشَيْءٍ ثُمَّ أُتُوا بِآخَرَ ﴿قَالُوا هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ﴾ أُتِينَا مِنْ قَبْلُ ﴿وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا﴾/البقرة: ۲۵/يُشْبِهُ بَعْضُهُ بَعْضًا وَيَخْتَلِفُ فِي الطُّعُومِ قَالَ أَبُو الْعَالِيَةِ: ﴿مُطَهَّرَةٌ﴾ مِنَ الْحَيْضِ وَالْبَوْلِ وَالْبُزَاقِ.

حضرت ابوالعالیه رفیع بن مهران رحمه الله فرمائی چه دمطهرة معنی داده چه هغه جنتی ښځې به دمتیازو او توکانړو نه پاکې صفا وی. دا آیت مبارک ﴿وَلَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ﴾[3]. د لفظ مطهرة تفسیر دی.

﴿كُلَّمَا رُزِقُوا﴾ أُتُوا بِشَيْءٍ ثُمَّ أُتُوا بِآخَرَ: په دې کښې د آیت مبارک ﴿كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقًا قَالُوا هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ﴾[4]. تفسیر ذکرکړې شوې دې. ددې آیت دوه مطالب دی. ① رومبې مطلب دادې چه د جنت میوې به په کتوکښې د دنیا دمیوو په شان وی په دې وجه به هغې ته په کتو سره جنتی وائی چه دا خو هم هغه میوې دی کومې چه مونږ ته په دنیاکښې ملاؤ شوې وې. خو په جنت کښې به د دغه میوو خوند اوخصوصیات د دنیا دمیوو نه ډیرزیات وی. ② دویم مطلب دادې چه هم په جنت کښې به جنتیانوته وخت په وخت داسې میوې ورکولې شی چه په کتلوکښې به بالکل یوشان وی خو په خوند اومزه کښې به هره یوه میوه نوې وی. چنانچه په آیت کې ﴿مِنْ قَبْلُ﴾ نه مراد دنیاوی قبلیت هم کیدې شی او اخروی قبلیت هم.[5]

﴿وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا﴾....... ددې جملې مطلب اوس پورته د دویم مطلب لاندې تیر شو.

دمذکوره تعلیق مقصد اوتخریج: ددې تعلیق مقصد د جنت دمختلف صفاتو ذکر کول دی. اودا تعلیق ابن ابی حاتم رحمه الله د حضرت مجاهد رحمه الله په روایت سره موصولاً ذکر کړې دې.[6]

---

[1] شرح الطیبی: ۸۶/۵کتاب الدعوات باب ثواب التسبیح..... رقم: ۱۵۲۳وتحفة الأحوذی: ۳۹۹/۹ رقم: ۳۴۶۲ولمعات التنقیح: ۱۳۹/۵کتاب الدعوات رقم: ۲۳۱۵.

[2] شرح الملاعلی القاری علی المشکاة: ۲۲۵/۵کتاب الدعوات باب ثواب التسبیح......

[3] البقرة: ۲۵

[4] حواله بالا

[5] عمدةالقاری: ۱٤۷/۱۵فتح الباری: ۳۲۰/۶والتوضیح: ۱۱۷/۱۹.

[6] عمدة القاری: ۱٤۷/۱۵فتح الباری: ۳۲۰/۶وتغلیق التعلیق: ٤۹۹/۳.

دتعليق مناسبت ترجمه سره: ددې پوره تعليق ترجمة الباب سره مناسبت په اول جز كښې دې په هغې كښې د جنت د مختلف صفاتو ذكر دې.

﴿قُطُوفُهَا﴾ يَقْطِفُونَ كَيْفَ شَاءُوا ﴿دَانِيَةٌ﴾/الحاقة: ۲۳/: قَرِيبَةٌ. ﴿الْأَرَآئِكِ﴾/الكهف: ۳۱/و/يس: ۵۶/: السُّرُرُ.

﴿قُطُوفُهَا﴾ يَقْطِفُونَ كَيْفَ شَاءُوا....... په دې عبارت كښې د آيت مبارك ﴿قُطُوفُهَا دَانِيَةٌ﴾ (1) تفسير ذكر كړې شوې دې. او فرمائيلي دى چه قطوفها د يقطفون معنى ده. يعنى جمله حاليه ده اود آيت معنى داده چه اهل جنت څنګه غوارى ميوې به راشوكوى اوخورى به. ميوې به ډيرې نيزدې لګيدلې وى نه به د ورتوپ كولو ضرورت اونه د ازغو ويره. (2)

ډ مذكوره تعليق تخريج: دا تعليق عبدبن حميد رحمه الله أسرائيل عن أبى اسحاق عن البراء په طريق سره موصولاً نقل كړې دې. (3)

﴿الْأَرَآئِكِ﴾: السُّرُرُ: آيت مبارك ﴿مُتَّكِـِٔينَ فِيهَا عَلَى الْأَرَآئِكِ﴾ (4) طرف ته اشاره ده چه دلته د ارائك معنى سرير يعنى تخت ده. ارائك جمع ده ددې مفرد اريكة دې. ددې ډيرې معنې راځى لكه مسند، تخت، قبه، په كوم كښې چه ناوې أوچتولې شى. دلته امام بخارى رحمه الله هم دتخت والا معنى اختيار كړې ده. هسې په دې معانو كښې هيڅ اختلاف نشته دې ټولې مراد اخستې شى. (5)

ډ مذكوره تعليق تخريج: دا تعليق عبدبن حميد رحمه الله حصين عن مجاهد عن ابن عباس رضى الله عنهما په طريق سره په خپل تفسير كښې موصولاً نقل كړې دې. (6) دغه شان طبرى رحمه الله هم دا موصولاً روايت كړې دې. (7)

قوله: وَقَالَ الْحَسَنُ: النَّضْرَةُ فِى الْوُجُوهِ وَالسُّرُورُ فِى الْقَلْبِ.

اوحضرت حسن بصرى رحمه الله چه نضرة (تازه والې) په مخ باندې وى او سرور په زړه كښې. په دې كښې حضرت الامام رحمه الله د آيت ﴿وَلَقّٰىهُمْ نَضْرَةً وَّسُرُوْرًا﴾ (8) تفسير د حضرت حسن بصرى رحمه الله په حواله سره بيان كړې دې چه ډ اهل جنت مخونه به تازه وى اود خوشحالئى او فرحت نه به دهغوى زړونه معمور اومسرور وى. دابه د جنتيانو شان اوصفت وى. (9)

ډ مذكوره تعليق تخريج: دا تعليق عبدبن حميد رحمه الله د مبارك بن فضاله عن الحسن په طريق سره

---

(1) الحاقة: ۲۳.

(2) عمدة القارى: ۱۴۷/۱۵ فتح البارى: ۳۲۱/۶.

(3) عمدة القارى: ۱۴۷/۱۵ فتح البارى: ۳۲۱/۶.

(4) الدهر: ۱۳.

(5) قال ابن فارس: الأريكة: الحجلة على السرير، لاتكون إلا كذا، وقال عن ثعلب: الأريكة لا تكون إلا سريرا منجداً فى قبة، عليه سوار ومخدة. وقال ابن عزيز: أرائک: أسرة فى الحجال.....

(6) عمدة القارى: ۱۴۷/۱۵ فتح البارى: ۳۲۱/۶.

(7) تفسير الطبرى: ۳۶۸/۱۲.

(8) سورة الدهر: ۱۱.

(9) قال العينى رحمه الله: ولقاهم أى أعطاهم بدل عبوس الفجار وحزنهم نضرة فى الوجوه وهوأثر النعمة. وحسن اللون والبهاء، وسرورا فى القلوب. عمدة القارى: ۱۴۸/۱۵.

موصولاً ذكر كړې دي. (١)

وَقَالَ مُجَاهِدٌ: ﴿سَلْسَبِيلًا﴾/الانسان أوالدهر: ١٨/: حَدِيدَةُ الْجِرْيَةِ. ﴿غَوْلٌ﴾ وَجَعُ الْبَطْنِ ﴿يُنْزَفُونَ﴾/الصافات: ٤٧/: لَا تَذْهَبُ عُقُولُهُمْ.

او حضرت مجاهد رحمه الله فرمائى چه د سلسبيل معنى ده تيزبهيدونكې. د قرآن كريم يو آيت مبارك دې: ﴿عَيْنًا فِيهَا تُسَمَّى سَلْسَبِيلًا﴾ (٢) چه په جنت كښې يوه چينه داسې ده چه د خپل تيزوالى د وجې نه به هغې ته سلسبيل ونيلى شى. د سلسبيل ډير معانې دى په كوم كښې چه يوه حضرت مجاهد رحمه الله اختيار كړې ده. ددې لفظ نورې هم معانى دى لكه.

① په آسانئى سره په حلق كښې تيريدونكې شربت، دا د امام زجاج رحمه الله مختار دې.

② بعض حضرات (عكرمه) دا د جنت د يوې چينې بعينه نوم گرخولې دې ليكن ابن الملقن رحمه الله دې ته غلط ونيلى دى چه كه چرې داسې وه نو دا لفظ به منصرف نه وې. (٣)

قاضى عياض رحمه الله نقل كړى دى چه د قابسى په نسخه كښې د حديد په ځائ جريدة دې. يعنى جيم او دال مهمله سره او ددې تفسير نرم او نازك سره كړې ده. خو قاضى رحمه الله دا غلط گرخولو سره ونيلى دى چه ددې جريدة دا معنى غير معروف ده. (٤)

د مذكوره تعليق تخريج: دا تعليق عبد بن حميد رحمه الله او سعيد بن منصور رحمه الله دواړو په خپل خپل سند سره موصولاً ذكر كړې دې. (٥)

قوله: ﴿غَوْلٌ﴾ وَجَعُ الْبَطْنِ. د الله تعالى ارشاد ﴿لَا فِيهَا غَوْلٌ وَلَا هُمْ عَنْهَا يُنْزَفُونَ﴾ (٦) كښې د غول تفسير كړې دى چه ددې معنى د خيټې درد دې. مطلب په جنت كښې به څه د خيټې درد كښې اخته نه وى. دا تفسير د حضرت مجاهد رحمه الله نه روايت دې. خو حضرت ابن عباس رضى الله عنهما او قتاده رحمه الله فرمائى چه ددې معنى د سر درد دې. (٧)

قوله: ﴿يُنْزَفُونَ﴾: لَا تَذْهَبُ عُقُولُهُمْ: مذكوره پورته د آيت مبارك جمله ﴿وَلَا هُمْ عَنْهَا يُنْزَفُونَ﴾ تفسير بيانولې شى چه د جنت شراب څكلو سره به څوك نه بې واكه كيږى د چا په عقل كښې به خرابوالى نه راځى. د دنيا شرابو سره عقل خرابيږى د مور خور تميز نه پاتې كيږى مگر د جنت شراب به هيڅ كله داسې نه وى. دا د حضرت ابن عباس رضى الله عنهما وغيره تفسير دې. د كوم مدار چه په دې باندې دې چه

(١) حواله بالا، وفتح البارى: ٣٢١/٦.

(٢) سورة الدهر: ١٨.

(٣) التوضيح: ١١٨/١٩ عمدة القارى: ١٤٨/١٥ وقال الحافظ فى الفتح: ٣٢١/٦: وروى ابن أبى حاتم عن عكرمة قال: السلسبيل اسم العين المذكورة. وهو ظاهر الآية، ولكن استبعد لوقوع الصرف فيه.

(٤) فتح البارى: ٣٢١/٦ عمدة القارى: ١٤٨/١٥.

(٥) فتح البارى: ٣٢١/٦ عمدة القارى: ١٤٨/١٥.

(٦) سورة الصافات: ٤٧.

(٧) التوضيح: ١١٨/١٩ فتح البارى: ٣٢١/٦ عمدة القارى: ١٤٨/١٥.

قراءت د زاء معجمه فتحه سره ﴿يُنْزَفُونَ﴾ (مجهول) وى لكه چه په يو قراءت كښې دى. خو يو بل قراءت چه دَ حمزه او كسائى دې په هغې كښې ﴿يُنْزِفُونَ﴾ معروف راغلې دې. [1]

چنانچه د «أنزف الرجل» دوه معانى دى: ① د شرابو ختميدل، مطلب دادې چه د اهل جنت شراب به كله هم نه ختميږى هروخت به موجود وى. ② نشه به نه وى. مطلب دا چه د جنت شراب څكلوسره به نشه كيږى نه. او نه به په عقل كښې څه فتور نه راځى. [2]

دَ مذكوره تعليق تخريج: دا تعليق عبدبن حميد رحمه الله په خپل تفسيركښې په سند متصل سره د حضرت مجاهد رحمه الله نه نقل كړې دې. [3]

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: ﴿دِهَاقًا﴾/النبأ: ٣٤/: مُمْتَلِئًا. ﴿وَكَوَاعِبَ﴾/النبأ: ٣٣/: نَوَاهِدَ. الرَّحِيقُ: الْخَمْرُ. التَّسْنِيمُ: يَعْلُو شَرَابَ أَهْلِ الْجَنَّةِ. ﴿خِتَامُهُ﴾ طِينُهُ ﴿مِسْكٌ﴾/المطففين: ٢٦/. ﴿نَضَّاخَتَانِ﴾/الرحمن: ٦٦/: فَيَّاضَتَانِ.

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: ﴿دِهَاقًا﴾: مُمْتَلِئًا: آيت مبارك ﴿وَكَأْسًا دِهَاقًا﴾ تفسير حضرت ابن عباس رضى الله عنهما نه نقل كړى دى چه د دهاقا معنى ممتلئا دې. يعنى راوتونكې، ترخوكوپورې ډك جام. [4]

دَ مذكوره تعليق تخريج: دا تعليق عبدبن حميد رحمه الله دعكرمه رحمه الله په طريق سره دحضرت ابن عباس رضى الله عنهما نه موصولاً نقل كړې دې. [5]

طبرى رحمه الله دا په يوبل طريق سره هم موصولاً نقل كړې دې چه حضرت ابن عباس رضى الله عنهما خپل خادم ته اووئيل مونږ. باندې دهاق اوڅكوه نوهغه د څوكو پورې يوډك ګلاس راوړو راغلو نوحضرت نوش كړو. دا دهاق دې. [6]

قوله: ﴿وَكَوَاعِبَ﴾: نَوَاهِدَ: آيت مبارك ﴿وَكَوَاعِبَ أَتْرَابًا﴾ [7] لفظ كواعب تفسير ذكركوى كوم چه د كاعب جمع ده. ددې معنى ناهد ده. يعنى د اوچتو سينو والا نهد الثدي معنى ده. د سينو راڼكيدل. دا تفسير د ابن عباس رضى الله عنهما نه نقل دې. [8]

دَ مذكوره تعليق تخريج: دا تعليق ابن ابى حاتم رحمه الله دعلى بن ابى طلحه عن ابن عباس رضى الله عنهما په طريق سره موصولاً نقل كړې دې. [9]

---

[1] حواله جات بالا، والكشف عن وجوه القراءات: ٢٢٤/٢.

[2] التوضيح: ١١٩/١٩عمدةالقارى: ١٤٨/١٥والكوثر الجارى: ١٨٦/٦.

[3] فتح البارى: ٣٢١/٦.

[4] التوضيح: ١١٩/١٩عمدةالقارى: ١٤٨/١٥ فتح البارى: ٣٢١/٦.

[5] فتح البارى: ٣٢١/٦.

[6] التوضيح: ١١٩/١٩عمدةالقارى: ١٤٨/١٥ تفسير الطبرى: ١١/١٢.

[7] سورة النبأ: ٣٣.

[8] فتح البارى: ٣٢١/٦عمدة القارى: ١٤٨/١٥.

[9] حواله جات بالا.

قوله:: الرَّحِيقُ: الْخَمْرُ: آيت مبارك ﴿رَحِيقٍ مَّخْتُومٍ﴾ [۱] د لفظ رحيق تفسير فرمائى چه رحيق خمر يعنى شرابو ته وائى. يعنى جنتيانو ته به هلته بند سر والا شراب ملاويږى. د رحيق معنى خالص هم ده. يعنى خالص شراب. پورته ذکر شوې تفسير هم د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما دې. [۲]

د مذکوره تعليق تخريج: دا تعليق امام طبرى رحمه الله د على بن ابى طلحه عن ابن عباس رضي الله عنهما په طريق سره موصولاً نقل کړې دې. [۳]

قوله:: التَّسْنِيمُ: يَعْلُو شَرَابَ أَهْلِ الْجَنَّةِ: آيت مبارك ﴿وَمِزَاجُهُ مِن تَسْنِيمٍ﴾ [۴] تفسير کولې شى چه پورته د کومو شرابو ذکر تيرشو په هغې کښې به د تسنيم آميزش او ملاوټ وى. دا «يعلو شراب أهل الجنة» کښې بيان کړې دې.

تسنيم څه څيز دې؟: اوس دا تسنيم څه څيز دې؟ نوددې وضاحت په وړاندې آيت کښې اوکړې شو چه د يوې چينې يا نهر نوم دې چه د اوچت ځائى نه لاندې طرف ته رابهيدونکى شرابو يوه چينه به وى. د کوم خوند او خوشبوئى لطافت او د تصور احاطه نه بالاترخبره ده. دا به خالص د مقربين حضراتو دپاره وى. خود اصحاب اليمين په رحيق شرابو کښې به ددې هم ملاوټ وى. [۵]

د مذکوره تعليق تخريج: دا تعليق عبدبن حميد رحمه الله په صحيح سند سره د سعيدبن جبير عن ابن عباس رضي الله عنهما په طريق سره موصولاً نقل کړې دې. دحضرت ابن مسعود رضي الله عنه نه هم دغه نقل دى. [۶]

﴿خِتَٰمُهُۥ﴾ [طِينَتُهُ] ﴿مِسْكٌ﴾ دکوم مهر چه به مشك وى. پورته د کوم رحيق شرابو ذکر چه تيرشو دهغې باره کښې فرمائى چه دا به سربمهر کولې شى د مهرلګولودپاره به مشك استعمالولې شى. په دې سره به د څه قسم هوا او دورې څه اثر هم نه وى. امام بخارى رحمه الله ختامه معنې طينة اختيارکړې ده چه د شرابو بوتلې بندولودپاره چه کومه مساله استعماليږى هغه به مشك وى [۷]

د مذکوره تعليق تخريج: دا تعليق ابن ابى حاتم رحمه الله د حضرت مجاهد رحمه الله په طريق سره موصولاً نقل کړې دې. [۸]

قوله:: ﴿نَضَّاخَتَانِ﴾: فَيَّاضَتَانِ آيت مبارك ﴿فِيهِمَا عَيْنَانِ نَضَّاخَتَانِ﴾ [۱] تفسير فرمائى. عين د نضاخة په معنى کښې دې هغه تيزه چينه دکوم نه چه اوبه ډيرې او په جوش سره راخوټکيږى. هم دا امام بخارى رحمه الله فياضتان سره تعبيرکړې دې. [۲]

---

[۱] سورة المطففين: ۲۵.

[۲] عمدة القارى: ۱۴۹/۱۵.

[۳] حواله جات بالا فتح البارى: ۳۲۱/۶.

[۴] سورة المطففين: ۲۶.

[۵] التوضيح: ۱۱۹/۱۹ عمدة القارى: ۱۴۹/۱۵ ومعارف القرآن للكاندهلوى بتصرف: ۴۰۷/۸.

[۶] التوضيح: ۱۱۹/۱۹ عمدة القارى: ۱۴۹/۱۵ فتح البارى: ۳۲۱/۶.

[۷] حوالا بالا والكوثر الجارى: ۱۸۷/۶.

[۸] عمدة القارى: ۱۴۹/۱۵ فتح البارى: ۳۲۱/۶.

د مذكوره تعليق تخريج: دا تعليق ابن ابى حاتم رحمه الله د على بن ابى طلحه عن ابن عباس رضي الله عنهما په طريق سره موصولاً روايت كړې دې.[3]

يُقَالُ: ﴿مَّوْضُونَةٍ﴾/الواقعة: ۱۵/: مَنْسُوجَةٌ، مِنْهُ وَضِينُ النَّاقَةِ. وَالْكُوبُ: مَا لَا أُذُنَ لَهُ وَلَا عُرْوَةَ، وَالْأَبَارِيقُ: ذَوَاتُ الْآذَانِ وَالْعُرَى ﴿عُرُبًا﴾/الواقعة: ۳۷/: مُثَقَّلَةً، وَاحِدُهَا عَرُوبٌ، مِثْلُ صَبُورٍ وَصُبُرٍ، يُسَمِّيهَا أَهْلُ مَكَّةَ الْعَرِبَةَ، وَأَهْلُ الْمَدِينَةِ الْغَنِجَةَ، وَأَهْلُ الْعِرَاقِ الشَّكِلَةَ.

قوله: يُقَالُ: ﴿مَّوْضُونَةٍ﴾: مَنْسُوجَةٌ، مِنْهُ وَضِينُ النَّاقَةِ: په دې كښې د الله تعالى ارشاد ﴿عَلَىٰ سُرُرٍ مَّوْضُونَةٍ﴾ طرف ته اشاره فرمائيلې شوې ده چه موضونة معنى منسوجه ده. يعنى دهغوى پالنګونه به د سرو زرو يا ياقوتو او مرغلرو سره ښائسته كړې شوى وى. ((وضن السرير بالجوهر))، د باب ضرب نه وضناً په معنى كښې دې. په تخت وغيره كښې مرغلرې پيلل داسې وضين الناقة هم دې يعنى د اوښې جلب، ددې جمع وُضُن ده.[4]

د مذكوره تعليق تخريج: دا تعليق ابن ابى حاتم رحمه الله دعكرمه رحمه الله نه روايت كړې دې.[5] بل دا تفسير ابوعبيده رحمه الله المجاز كښې ذكر كړې دې.[6]

قوله: وَالْكُوبُ: مَا لَا أُذُنَ لَهُ وَلَا عُرْوَةَ، وَالْأَبَارِيقُ: ذَوَاتُ الْآذَانِ وَالْعُرَى: كوب هغه پياله په كوم كښې چه نه تو تنى اونه كنډه وى او اباريق د كومې لوټې چه تو تنى هم وى او كنډې هم. دا د امام فراء رحمه الله قول دې اوددې عبارت په ذريعه امام بخارى رحمه الله آيت مبارك ﴿بِأَكْوَابٍ وَأَبَارِيقَ ۙ وَكَأْسٍ مِّن مَّعِينٍ﴾[7] طرف ته اشاره كړې ده. اكواب جمع ده د كوب، دكوم چه تو تنى اوكنډه نه وى. يوقول دادې چه ګول پياله دكومې چه كنډه نه وى ددې جمع الجمع اكاويب ده.[8]

﴿عُرُبًا﴾: مُثَقَّلَةً، وَاحِدُهَا عَرُوبٌ، مِثْلُ صَبُورٍ وَصُبُرٍ.........: آيت مبارك ﴿عُرُبًا أَتْرَابًا﴾[9] لفظ عربا تحقيق بيانولې شى چه عربا د عروب جمع ده لكه چه صبر د صبور جمع ده. دا قول د فراء رحمه الله نحوى قول دې كوم چه امام بخارى رحمه الله اختيار كړې دې.[10] مګر علامه كورانى حنفى رحمه الله فرمائى چه ددې معنى داده

---

[1] سورة الرحمن: ۶۶

[2] عمدة القارى: ۱۴۹/۱۵ والقاموس الوحيد، مادة: نضخ.

[3] عمدة القارى: ۱۴۹/۱۵ فتح البارى: ۳۲۲/۶.

[4] عمدة القارى: ۱۴۹/۱۵ التوضيح: ۱۲۰/۱۹ والقاموس الوحيد، مادة: وضن.

[5] عمدة القارى: ۱۴۹/۱۵.

[6] فتح البارى: ۳۲۲/۶ ومجاز القرآن: ۲۴۸/۲.

[7] سورة الواقعه: ۱۸.

[8] عمدة القارى: ۱۴۹/۱۵ فتح البارى: ۳۲۲/۶.

[9] سورة الواقعة: ۳۷.

[10] عمدة القارى: ۱۴۹/۱۵ فتح البارى: ۳۲۲/۶.

چه ددې راء متحرکه ده ساکن نه ده. بل دا لازم هم ده څکه چه حمزه رحمه الله او ابوبکر رحمه الله په قراءت کښې په سکون د راء دې. ددوی رائې ډیره مناسبه معلومیږی. والله اعلم. (۱)

يُسَمِّيهَا أَهْلُ مَكَّةَ.......... اوس د عروب څه معنی ده؟ نوامام بخاری رحمه الله د مختلف علاقو په اعتبارسره ددې معنی بیان کړه چه اهل مکه داسې ښځې ته عروبه ، اهل مدینه غنجه او اهل عراق شکله سره په نوم کوی. عربه یا عروب د خاوند خوښه بی بی چه د خپل خاوند انداز په ښه طریقه باندې پوهیږی او پوره پوره دهغې خیال ساتی. غنجه: د ناز اونخرې والا ښځه. او شکله: د نخرو والا ښځه. حاصل چونکه دټولو تقریباً یو دې په دې وجه علامه کورانی رحمه الله فرمانی «وحصل الكل أنها ذات دلال ولطف خلق» (۲)

وَقَالَ مُجَاهِدٌ: ﴿رَوْحٌ﴾/الواقعة: ۸۹/: جَنَّةٌ وَرَخَاءٌ، وَالرَّيْحَانُ الرِّزْقُ. وَالْمَنْضُودُ الْمَوْزُ. وَالْمَخْضُودُ الْمُوقَرُ حَمْلاً، وَيُقَالُ أَيْضًا: لاَ شَوْكَ لَهُ. وَالعُرُبُ: الْمُحَبَّبَاتُ إِلَى أَزْوَاجِهِنَّ. وَيُقَالُ: ﴿مَسْكُوبٍ﴾/الواقعة: ۳۱/: جَارٍ. ﴿وَفُرُشٍ مَرْفُوعَةٍ﴾/الواقعة: ۳۴/: بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ. ﴿لَغْوًا﴾ بَاطِلاً ﴿تَأْثِيمًا﴾/الواقعة: ۲۵/: كَذِبًا. ﴿أَفْنَانٍ﴾/الرحمن: ۴۸/: أَغْصَانٌ. ﴿وَجَنَا الْجَنَّتَيْنِ دَانٍ﴾/الرحمن: ۵۴/: مَا يُجْتَنَى قَرِيبٌ. ﴿مُدْهَامَّتَانِ﴾/الرحمن: ۶۴/: سَوْدَاوَانِ مِنَ الرِّيِّ.

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ: ﴿رَوْحٌ﴾: جَنَّةٌ وَرَخَاءٌ، وَالرَّيْحَانُ الرِّزْقُ: په دې عبارت کښې آیت مبارك ﴿فَرَوْحٌ وَرَيْحَانٌ﴾ تفسیر کولې شی چه امام بخاری د روح معنی جنت، آسانی اونرمی اود ریحان معنی رزق سره کړې ده. بعض حضراتو د روح معنی بادنسیم او مزیدارې هوا سره هم کړې ده (۳)

دمذکوره تعلیق تخریج: دحضرت مجاهد رحمه الله دا تفسیری اثر فریابی رحمه الله بیهقی رحمه الله عبدبن حمید رحمه الله او ابونعیم رحمه الله وغیره ټولو په خپل خپل متصل سندسره موصولاً نقل کړې دې. (۴)

وَالْمَنْضُودُ الْمَوْزُ. وَالْمَخْضُودُ الْمُوقَرُ حَمْلاً، وَيُقَالُ أَيْضًا: لاَ شَوْكَ لَهُ:

د شراح کرام مختلف رائې: په دې عبارت کښې آیات مبارکه ﴿فِي سِدْرٍ مَّخْضُودٍ ۝ وَطَلْحٍ مَّنْضُودٍ ۝﴾ (۵) طرف ته اشاره کولوسره امام بخاری رحمه الله ددې تفسیر کوی. چنانچه هغوی د منضود معنی موز یعنی کیلا بیان کړې ده. دا قاضی عیاض تخلیط او تسامح ګرځولې ده چه امام بخاری رحمه الله دلته د آیات معانی خلط کړې دی څکه چه د منضود معنی هیڅ کله کیلا نه ده بلکه ددې معنی خو مرتب أو قط په قط ده. البته طلح ته موز ونیلو کښې څه حرج نشته دې مګر منضود بهرحال موز نه دې. علامه عینی رحمه الله هم د قاضی صاحب تائید کولوسره په حافظ صاحب باندې رد کړې دې اوونیلی دی چه د قاضی صاحب خبره صحیح ده. (۶)

---

۱) الكوثر الجارى: ۶/۱۸۷.

۲) حواله بالا. نور اوګورئی عمدة القارى: ۱۵/۱۴۹فتح البارى: ۲/۳۲۲التوضيح: ۱۹/۱۲۰ كشف البارى كتاب التفسير سورة الواقعة: ۶۵۸

۳) عمدة القارى: ۱۵/۱۵۰.

۴) عمدة القارى: ۱۵/۱۵۰فتح البارى: ۶/۳۲۲.

۵) سورة الواقعة: ۲۹-۲۸.

۶) عمدة القارى: ۱۵/۱۵۰فتح البارى: ۶/۳۲۲.

دحضرت گنگوهی رحمه الله چه په دې مقام باندې کوم تقرير دې هغه ددې ټولو اعتراضونو حل دې په کوم سره چه خبره بې دوړو کیږی هغوی فرمائی: «يعنى بذلك (الموز) تفسير الطلح، لا المنضود، فمراده بذلك أن المنضود صفة للموز، المعبر عنه بالطلح»[1] يعنى امام بخارى رحمه الله لفظ موز ذکر کولوسره د طلح تفسیر کړې دې نه چه د منضود، نودهغوی مراد ددې نه دادې چه منضود د موز صفت دې نه چه عین موز، کوم چه په طلح سره تعبیر کړې شوې دې. چنانچه موز د طلح تفسیر دې منضود ددې صفت دې. د کوم معنی چه قط په قط اومرتب ده. دا هلته کیږی چرته چه د یوځیز کثرت وی چه بیا هغه په ترتیب کولوسره کیخودې شی. مطلب دا چه هلته به د کیلو بې انتها زیاتوالې او فراوانی وی. والله اعلم.[2]

په اول آیت کښې ﴿ سِدۡرٍ مَّخۡضُودٍ ﴾ یعنی د بیرې ونې په کوم چه به ازغی نه وی اود ازغو په ځائی به هم ټولې بیرې وی. د بیرې په ونه کښې ازغی ډیر زیات وی خو په جنت کښې د اغو څه کاردې؟ په دې وجه به هلته د دې په ځائی هم بیرې وی. ونې به د میوو نه ډکې وی. هم دا په الموقر حملا سره تعبیر کړې دی. یعنی د بوج نه ډکې اود ونې بوج هم دهغې میوه وی. والله اعلم.[3]

دمذکوره تعلیق تخریج: دا تعلیق امام فریابی رحمه الله اوعلامه بیهقی رحمه الله د حضرت مجاهد رحمه الله نه موصولاً نقل کړې دې.[4]

قوله: وَالْعُرُبُ: الْمُحَبَّبَاتُ إِلَى أَزْوَاجِهِنَّ: ددې جملې شرح اوس شاته ﴿ عُرُبًا أَتۡرَابًا ﴾ په توضيح کښې شوې ده.

دمذکوره تعلیق تخریج: دا تعلیق عبدبن حمید رحمه الله فریابی رحمه الله اوطبری رحمه الله وغیره ټولو د حضرت مجاهد رحمه الله وغیره په طریق سره نقل کړې دې. د حضرت ام المؤمنین ام سلمه رضی الله عنها نه هم په دې معنی کښې یو مرفوع حدیث هم نقل دې. کوم چه طبری روایت کړې دې.[5]

قوله: وَيُقَالُ: ﴿مَسْكُوبٍ﴾: جَارٍ: آیت مبارك ﴿ وَمَآءٍ مَّسۡكُوبٍ ﴾[6] تفسیر بیان کړې دې چه د مسکوب معنی جاری اوساری ده. سکب الماء سکبا وسکوبا د اوبو وغیره بهیدل، د پورته نه ښکته پریوتلوده. لفظ مسکوب ذکر کولو حکمت او وجه داده چه هغه اوبه به په تیزئی سره بهیږی نو ډیرې صفا اوستره به هم وی. علامه عینی رحمه الله فرمائی: «وأراد به أنه قوي الجري، كأنه يسكب سكبا».[7]

---

[1] الكنز المتوارى: ۱۶۰/۱۳.

[2] عمدة القارى: ۱۵۰/۱۵.

[3] عمدة القارى: ۱۵۰/۱۵ فتح البارى: ۳۲۲/۶ التوضيح: ۱۲۱/۱۹.

[4] فتح البارى: ۳۲۲/۶ وكتاب البعث والنشور للبيهقى: ۱۸۸ باب ماجاء فى أشجار الجنة......

[5] طبرى: ۱۰۸/۲۷ فتح البارى: ۳۲۳/۶.

[6] سورة الواقعة: ۳۱.

[7] عمدة القارى: ۱۵۰/۱۵.

[وَفُرُشٍ مَرْفُوعَةٍ] (¹)[بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ] او بسترې به وى ډيرې اوچتې يود بل د پاسه. د جنت د بسترو باره كښې فرمائيلى دى چه هغه څنګه د حسى اوچتوالى حامل وى هم هغه شان به معنوى عظمت او اوچتوالى هم هغه بسترو ته حاصل وى.
ابوعبيد رحمه الله المجاز كښې ليكي چه د المرفوعة معنى العالية ده. چنانچه دا د بناء مرتفع معنى ده بناء عال.(²) دحضرت ابوسعيد رضي الله عنه نه په ترمذى او ابن حبان كښې يو روايت دې د كوم مطابق چه ددې اوچتوالې به د پنځوسوو كالو په مسافت كښې وى.(³)
ددواړو تعليقاتو تخريج: دا تعليق اوددې نه وړاندې تعليق دواړه حضرت مجاهد رحمه الله نه امام فريابى رحمه الله موصولاً نقل كړى دى.(⁴)

قوله:: ﴿لَغْوًا﴾ بَاطِلًا ﴿تَأْثِيمًا﴾: كَذِبًا: آيت مبارك ﴿لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا وَلَا تَأْثِيمًا﴾ (⁵)د دې دوو كلماتو توضيح فرمائى چه د لغو معنى باطل او د تاثيم معنى دروغو ده.(⁶)
مطلب دادې چه په جنت كښې به فضوليات اولغويات وى نه دروغ اودهو كه ځكه چه دا ټول څيزونه د باطل ګندګئى آثار اوثمرات دى او جنت دار الطيبين دې. «لايدخلها إلا الطيبون».
د مذكوره تعليق تخريج: دا تعليق فريابى رحمه الله دحضرت مجاهد رحمه الله نه موصولاً روايت كړې دې.(⁷)

قوله:: ﴿أَفْنَانٍ﴾: أَغْصَانٌ: د آيت مبارك ﴿ذَوَاتَا أَفْنَانٍ﴾ (⁸)تفسير كولې شى. ددې آيت دوه تفسيرونه دى. يو دحضرت عكرمه رحمه الله اومجاهد رحمه الله كوم چه امام بخارى رحمه الله اختيار كړې دې اودويم د امام ضحاك رحمه الله. دحضرت عكرمه رحمه الله مطابق أفنان د فنن جمع ده اوددې معنى أغصان (ښاخونه) دى. مطلب دا چه په جنتيانو كښې به د اوچتې درجې متقيانو ته چه كوم دوه جنتونه وركولې شى هغه به د ډيرو ښاخونو والاوى. اوحضرت ضحاك رحمه الله د دې معنى ألوان كوى. د هغوى په نيز دا د فن جمع ده نومطلب به داشى چه دواړه جنتونه به د مختلف قسم او انواع په ميوو باندې مشتمل وى.(⁹)

---

¹) سورة الواقعة: ٣٤
²) عمدة القاري: ١٥/ ١٥٠فتح الباري: ٦/ ٣٢٢ومجاز القرآن: ٢/ ٢٥٠سورة الواقعة: ٣٤.
³) سنن الترمذي أبواب صفة الجنة باب ماجاء في صفة ثياب أهل الجنة رقم: ٢٥٤٠وأبواب تفسير القرآن باب ومن سورة الواقعة رقم: ٣٢٩٤وصحيح ابن حبان: ١٦/ ٤١٩-٤١٨كتاب إخباره صلى الله عليه وسلم عن مناقب الصحابة باب وصف الجنة..... ذكر الإخبار عن الفرش التي أعدها الله..... رقم: ٧٤٠٥.
⁴) فتح الباري: ٦/ ٣٢٣.
⁵) سورة الواقعة: ٢٥.
⁶) عمدة القاري: ١٥/ ١٥٠فتح الباري: ٦/ ٣٢٣.
⁷) عمدة القاري: ١٥/ ١٥٠فتح الباري: ٦/ ٣٢٣.
⁸) سورة الرحمن: ٤٨.
⁹) عمدة القاري: ١٥/ ١٥١فتح الباري: ٦/ ٣٢٣التوضيح: ١٩/ ١٢٢.

قوله:: ﴿وَجَنَا الْجَنَّتَيْنِ دَانٍ﴾ [1]: مَا يُجْتَنَى قَرِيبٌ مِنْهَا: اوددي دوارو باغونو ميوې به ډيرې نيزدې وي يعني ددې نه چه كومې ميوې راشوكولې شى هغه به ډيرې نيزدې وى. حضرت عكرمه رحمه الله فرمائى: «ثمارها دانية، لايرد هم عنها بُعدٌ ولاشوك» [2] دا تفسير هم دحضرت مجاهد رحمه الله نه روايت دې. دا امام طبرى رحمه الله موصولاً ذكركړې دې. [3]

قوله:: ﴿مُدْهَامَّتَانِ﴾ [4]: سَوْدَاوَانِ مِنَ الرِّيِّ: هغه دواړه جنتونه به د شينوالى دَ شدت او زياتوالى د وجې نه تك تور وى. شينوالې چه كله ډير زيات شى نوهغه توربخن كيږى لكه چه مشاهده هم ده. هم دا ﴿مُدْهَامَّتَانِ﴾ سره تعبيركړې شوې دى چه دشينوالى د شدت د وجې نه ددې شينوالې تور شان معلوميږى. [5]

دَمذكوره تعليق تخريج: دا تعليق امام فريابي رحمه الله دحضرت مجاهد نه موصولاً روايت كړې دې. خو الفاظ لږشان مختلف دى. والله اعلم. [6]

ترجمة الباب سره دَ اياتونو مناسبت: ترجمة الباب لاندې چه امام بخارى رحمه الله ډير آياتونه سره د تفسير ذكركړى دى دهغې د شرح نه به دا خبره واضحه شوې وى چه د دې ټولو آياتونو مناسبت د ترجمې جزء اول سره دى. په دې ټولو كښې د جنت اودهغه ځائى د هميشه والى د نعمتونو مختلف صفات ذكرشوى دى. والله اعلم بالصواب.دې نه پس په دې خبره باندې پوهه شئى چه ددې باب لاندې امام بخارى رحمه الله ۱۴ احاديث ذكركړى دى. په كوم كښې چه اولنې حديث د حضرت ابن عمر رضي الله عنهما دې.

الحديث الاول

۳۰۶۸-حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ بْنُ سَعْدٍ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِذَا مَاتَ أَحَدُكُمْ، فَإِنَّهُ يُعْرَضُ عَلَيْهِ مَقْعَدُهُ بِالْغَدَاةِ وَالعَشِيِّ، فَإِنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ الجَنَّةِ، فَمِنْ أَهْلِ الجَنَّةِ، وَإِنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ النَّارِ فَمِنْ أَهْلِ النَّارِ» [7]-[ر ۱۳۱۳]

ترجمه: حضرت ابن عمر رضي الله عنهما فرمائى چه رسول الله صلى الله عليه وسلم ارشاد فرمائيلې دې چه كله په تاسوكښې څوك انتقال كيږى نو (په قبركښې) سحر ماښام هغه ته د هغه مقام خودلې شى. چنانچه كه چرې هغه

---

[1] الرحمن: ٥٤.

[2] عمدة القارى:۱۵/۱۵۱ التوضيح: ۱۹/۱۲۲.

[3] عمدة القارى:۱۵/۱۵۱فتح البارى: ۶/۳۲۳.

[4] الرحمن: ۵۶.

[5] عمدة القارى:۱۵/۱۵۱ فتح البارى: ۶/۳۲۳التوضيح: ۱۹/۱۲۲.

[6] فتح البارى: ۶/۳۲۳.

[7] قوله: عن ابن عمر رضى الله عنهما: الحديث، مرتخريجه كتاب الجنائز باب الميت يعرض....

جنتي وي نود جنت والو شان هغه ته معلوم شو او كه چرې دوزخي وي نود دوزخيانو حال هغه ته اوخودلې شو.(۱)

تراجم رجال

احمدبن يونس:: دا احمد بن عبدالله بن يونس يربوعي رحمه الله دي. ددوى حالات **كتاب الإيمان باب من قال: إن الإيمان هو العمل** لاندې تيرشوى دى.(۲)

الليث بن سعد: دا مشهور امام ليث بن سعد فهمي رحمه الله دي. ددوى مختصر ذكر بدء الوحي دريم حديث لاندې راغلې دې. (۳)

نافع: دا مشهور تابعي محدث حضرت نافع مولى ابن عمر رحمه الله دي. ددوى تفصيلي حالات **كتاب العلم باب ذكر العلم والفتيا في المسجد** په ذيل كښې راغلى دى.(۴)

عبدالله بن عمرk: دا مشهور صحابى رسول حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما دي. ددوى حالات **كتاب الإيمان باب قول النبى صلى الله عليه وسلم: بنى الإسلام.....**، لاندې ذكركړې شوى دى (۵)

ترجمة الباب سره دحديث مناسبت: ددې حديث ترجمة الباب سره مناسبت په جزء ثانى كښې دې. په دې سره د جنت او دوزخ وجود ثابتيږى. ښكاره خبره ده كه چرې دا دواړه موجود نه وى نودخودلو څه معنى؟

دباب دويم حديث دحضرت عمران بن حصين رضي الله عنه دي.

الحديث الثاني

٣٠٦٩-حَدَّثَنَا أَبُو الوَلِيدِ، حَدَّثَنَا سَلْمُ بْنُ زَرِيرٍ، حَدَّثَنَا أَبُو رَجَاءٍ، عَنْ عِمْرَانَ بْنِ حُصَيْنٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «اطَّلَعْتُ فِي الجَنَّةِ فَرَأَيْتُ أَكْثَرَ أَهْلِهَا الفُقَرَاءَ، وَاطَّلَعْتُ فِي النَّارِ فَرَأَيْتُ أَكْثَرَ أَهْلِهَا النِّسَاءَ» (۶)[۶۱۸۰، ۶۰۸۴، ۴۹۰۲]

تراجم رجال

ابوالوليد: دا ابوالوليد هشام بن عبدالملك طيالسي باهلي بصري رحمه الله دي. ددوى حالات **كتاب الإيمان باب علامة الإيمان حب الأنصار** كښې تيرشوى دى.(۱)

---

(۱) قال الحنفي في شرح "فإن كان من أهل الجنة/...": أي فقد بلغك شأن أهل الجنة، كما تقدم من قوله: "فمن كانت هجرته إلى الله ورسوله...." الكوثر الجاري: ۱۸۸/۶.

(۲) كشف الباري: ۱۵۹/۲.

(۳) كشف الباري: ۳۲٤/۱.

(۴) كشف الباري: ٦٥١/٤.

(۵) كشف الباري: ٦٣٧/١

(۶) قوله: عن عمران بن حصين: الحديث، رواه البخاري في النكاح باب كفران العشير. رقم: ٥١٩٨وفي الرقاق، باب فضل الفقر رقم: ٦٤٤٩وباب صفة الجنة والنار رقم:٦٥٤٦والترمذي في صفة جهنم باب ماجاء أن أكثر أهل النار النساء رقم: ٢٦٠٦-٢٦٠٥

سلم بن زریر: دا ابویونس سلم بن زریر عطاردی بصری رحمه الله دې. (۲) دې د برید بن ابی مریم سلولی، خالد الاحدب، عبدالرحمن بن طرفه، ابورجاء عطاردی او ابوغالب رحمهم الله نه د حدیث روایت کوی. اوددوی نه حبان بن هلال، سعید بن سلیمان، ابوقتیبه سلم بن قتیبه، ابوداؤد طیالسی، سهل بن تمام بن بزیع، ابوعلی حنفی، ابوالولید هشام بن عبدالملك طیالسی او یعقوب بن حضرمی رحمهم الله وغیره د حدیث روایت کوی.(۳) امام ابوحاتم رازی رحمه الله فرمائی: ((ثقة، مابه بأس))(۴) امام ابوزرعه رازی رحمه الله فرمائی ((صدوق))(۵) امام عجلی رحمه الله فرمائی: ((فی عداد الشیوخ، ثقة)) (۶) خویل طرف ته ائمه حدیث نه یحیی بن معین، یحیی بن سعید، ابوداؤد، نسائی او ابن حبان رحمهم الله وغیره سلم بن زریر ضعیف گرځوی. (۷) تردې چه ابن حبان رحمه الله خو دومره پورې وئیلی دی چه: ((یخطئ خطأ فاحشا، لایجوز الاحتجاج به إلا فیما یوافق الثقات))(۸) چه فحش غلطیانې کوی په دې وجه هغه سره احتجاج صحیح نه دې، خو بیا هم که د ثقات موافقت وی نو هم څه حرج نشته.

اوس دلته دوه خبرې دی: ① سلم رحمه الله متفق علیه ضعیف راوی نه دې. چرته چه ددوی تضعیف کړې شوې دې هلته ددوی توثیق هم روایت کړې شوې دې. په دې وجه ده ته ناقابل احتجاج او استدلال نه شی وئیلې.

② دحضرت یحیی بن معین رحمه الله چه ترکومې د ده د ضعیف گرځولو تعلق دې نوددې باره کښې امام حاکم رحمه الله فرمائیلی دی چه امام بخاری رحمه الله د دوی روایات اصالةً او امام مسلم رحمه الله د شواهد په توګه نقل کړی دی. اود امام یحیی رحمه الله ده ته ضعیف وئیل په دې معنی دی چه سلم بن زریر د علم حدیث سره مشغولیت هم ډیر کم لرلو اود ده د روایاتو تعداد هم کم دې. اودَ علم سره دهغه شوق هم څه خاص نه وو په دې وجه ئې ورته ضعیف اووئیل ګنی د ده مرویات ډیر ښه دی او ټول په ټول صحیح دی. ما د ده ټول احادیث د حافظ ابوعلی رحمه الله په وړاندې لوستلی دی چه ټول اتلس (۱۸) وو.(۹) دغه شان ابن عدی رحمه الله فرمائی چه مرویات ئې ډیر کم دی بل ددې تعداد دومره نه دې چه هغه بنیاد جوړولوسره سلم بن زریر رحمه الله ته ضعیف اووئیلې شی.(۱۰) امام ابن حبان رحمه الله سره ددې چه په هغه باندې جرح کړې ده خوهم ددوی نه د هغوی توثیق هم نقل دې. چنانچه کتاب الثقات کښې د هغه

---

[۱] كشف البارى: ۳۸/۲.

[۲] تهذیب الکمال: ۲۲۲/۱۱ رقم الترجمة: ۲۴۲۸ وتهذیب التهذیب: ۱۳۰/۴ وفی تاریخ البخاری الکبیر: ۱۵۸/۴ وقال ابن مهدی: سلم بن رزین. والصحیح زریر.

[۳] د شیوخ اوتلامذه دپاره اوګورئی تهذیب الکمال: ۲۲۲/۱۱.

[۴] تهذیب الکمال: ۲۲۳/۱۱ تهذیب التهذیب: ۱۳۰/۴ والجرح والتعدیل: ۴ رقم الترجمة: ۱۱۴۲.

[۵] حواله جات بالا.

[۶] تهذیب الکمال: ۲۲۳/۱۱ تهذیب التهذیب: ۱۳۰/۴.

[۷] حواله جات بالا. والضعفاء للنسائی: ۳۶ وسؤالات الآجری: ۳ رقم الترجمة: ۳۰۳.

[۸] کتاب المجروحین: ۴۳۶/۱ رقم الترجمة: ۴۳۳ وتعلیقات تهذیب الکمال: ۲۲۳/۱۱ وإکمال مغلطای: ۴۲۷/۵.

[۹] إکمال مغلطای: ۴۲۹/۵ وهدی الساری: ۵۷۷ الفصل التاسع، فی سیاق من طعن فیه..... حرف السین. تعلیقات تهذیب الکمال: ۲۲۳/۱۱.

[۱۰] تهذیب الکمال: ۲۲۳/۱۱ والکامل لابن عدی: ۳۲۷/۳ رقم: ۷۸۰.

ترجمه نقل کولوسره هغه سکوت اختیار کړې دې کوم چه د ثقاهت دلیل دې.[۱] بیا سلم بن زریر رحمه الله د بخارى شریف، مسلم اونسائى راوى دې. چه پخپله هم د یو قسم توثیق دې.[۲]
فرض کړه که دې متکلم فیه او ضعیف هم اومنلې شى نو په صحیح بخارى کښې د دوى ټول درې روایتونه دى. په کوم کښې چه دوه د شاهد اومتابعت په توګه دى. یو په صلاة کښې تیرشوې دې او یو حدیث باب دې او یو حدیث ئې اصالةً ذکر کړې دې. د کوم تعلق چه ابن صیاد سره دې چه حضورپاک هغوى ته فرمائیلى وو «خبأت لك خبيئًا»،[۳] دا هم څه ضعیف روایت نه دې مشهور حدیث دې. حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه ددې حدیث ډیر شواهد دى. والله الموفق[۴] په دې وجه په امام بخارى رحمه الله باندې خو څه اعتراض نه شى کیدې.
اوس خلاصه دا شوه چه سلم بن زریر رحمه الله څه ضعیف راوى نه دې بلکه قابل د احتجاج او استدلال دې. البته د روایاتو د کمى د وجې نه هغه ته مطعون ونیلې شوې دې چه هیڅ کله د طعن وجه نه ده. په ۱۶۰هجرى کښې ددوى انتقال شوې. رحمه الله تعالى رحمة واسعة.[۵]
ابورجاء: دا ابورجاء عمران بن ملحان عطاردى بصرى رحمه الله دې. ددوى تفصیلى حالات **كتاب التيمم باب الصعيد الطيب وضوء المسلم.....**، لاندې راغلى دى.[۶]
عمران بن حصين: دامشهور صحابى ابونجید عمران بن حصین خزاعى رضى الله عنه دې. ددوى تفصیلى حالات **كتاب التيمم باب الصعيد الطيب وضوء المسلم.....**، لاندې تیرشوى دى.[۷]
دحديث ترجمة الباب سره مناسبت: ددې حدیث دترجمې د دویم جزء سره مطابقت په دې جمله کښې دې: «**اطلعت فى الجنة**» ځکه چه په دې کښې صریح دلالت دې چه حضورپاک علیه السلام کله جنت اولیدلو نوهغه موجود وو. ظاهره خبره ده چه هم موجود شئ لیدلې کیږى او په هغې کښې نظر کولې شى.[۸]
د باب دریم حدیث دحضرت ابوهریره رضى الله عنه دې.

الحديث الثالث

۳۰۷۰- حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، قَالَ: حَدَّثَنِي عُقَيْلٌ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيِّبِ، أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: بَيْنَا نَحْنُ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، إِذْ قَالَ: "بَيْنَا أَنَا نَائِمٌ رَأَيْتُنِي فِي الْجَنَّةِ، فَإِذَا امْرَأَةٌ تَتَوَضَّأُ إِلَى جَانِبِ

---

[۱] كتاب الثقات: ۴۲۱/۶رقم: ۸۳۸۴
[۲] تهذيب الكمال:۲۲۳/۱۱.
[۳] صحيح البخارى كتاب الأدب باب قول الرجل للرجل: اخسأ، رقم: ۶۱۷۲.
[۴] هدى السارى: ۵۷۷.
[۵] إكمال مغلطاى: ۴۲۸/۵وخلاصة الخزر جى: ۱۴۶وتهذيب التهذيب: ۱۳۱/۴.
[۶] كشف البارى كتاب التيمم: ۴۰۵.
[۷] كشف البارى كتاب التيمم: ۴۱۰-۴۰۵.
[۸] فتح البارى: ۳۲۳/۶.

قصرٍ فقلتُ: لِمَنْ هٰذَا القصرُ؟ فقالوا: لِعُمَرَ بْنِ الخَطَّابِ فذكرتُ غيْرَتَهُ فولَّيتُ مُدبِرًا، فبكى عُمَرُ وقَالَ: أَعَلَيْكَ أَغَارُ يَارَسُولَ اللّٰهِ" [1] [۳۴۷۷، ۴۹۲۹، ۶۶۲۰، ۶۶۲۲]

تراجم رجال

سعيد بن ابی مریم: دا سعيد بن الحكم بن محمد بن ابی مریم جمحی بصری رحمه الله دي. ددوی تفصیلی حالات كتاب الإيمان باب من سمع شيئا فراجع..... لاندې راغلی دی. [2]

الليث: دا مشهور امام ليث بن سعد فهمی رحمه الله دي.

عقيل: دامشهور امام حديث عقيل بن خالد رحمه الله دي. [3]

ابن شهاب: دا مشهور محدث محمد بن مسلم ابن شهاب زهری رحمه الله دي. ددې حضراتو محدثينو مختصر تذكره بدء الوحی دريم حديث كښې تيره شوې ده. [4]

سعيدبن مسيب: دا سعيد بن مسيب بن حزن قرشی مخزومی رحمه الله دي. ددوی حالات **كتاب الإيمان باب من قال: إن الإيمان هوالعمل** لاندې تيرشوی دی. [5]

ابوهريره: د صحابی رسول حضرت ابوهريره رضی الله عنه حالات **كتاب الإيمان باب أمور الإيمان** كښې تير شوی دی. [6]

داحديث كوم چه دحضرت عمر رضی الله عنه په فضيلت باندې مشتمل دې ددې تفصيلی شرح كتاب الفضائل او كتاب النكاح كښې شوې ده. [7] عليهم السلام

ترجمة الباب سره مناسبت: ددې حديث شريف ترجمة الباب سره مطابقت په دې جمله كښې دې «**رأيتنی فی الجنة**» چه ما خپل ځان په جنت كښې اوليدلو دا اګرچه د خوب واقعه ده مګر د انبياء كرام عليهم السلام خوب حجت وی چنانچه معلومه شوه چه جنت موجود دې. دغه شان دحديث د ترجمة الباب ددويم جزسره مناسبت واضح دې بل دترجمې د الول جزسره هم ددې حديث مناسبت ښكاره دې چه په دې كښې دعمر رضی الله عنه د محل او په هغې كښې د موجود جاريه ذكر دې كوم چه د جنت صفت دې. دباب څلورم حديث دحضرت عبدالله بن قيس (ابوموسى) اشعری رضی الله عنه دې.

---

[1] قوله: أن أباهريرة رضی الله عنه: الحديث، رواه البخاری فی فضائل أصحاب النبی صلی الله عليه وسلم باب مناقب عمربن الخطاب رضی الله عنه رقم: ۳۶۸۰وفی النكاح باب الغيرة رقم: ۵۲۲۷وفی التعبير باب القصر فی المنام رقم: ۷۰۲۳وباب الوضو فی المنام رقم: ۷۰۲۵ومسلم رقم: ۶۲۰۱-۶۲۰۰فی فضائل الصحابة باب فضائل عمر بن الخطاب رضی الله عنه.

[2] كشف الباری: ۱۰۶/٤.

[3] ددوی تفصیلی تذكره كتاب العلم باب فضل العلم كښې راغلی دی كشف الباری: ۴۵۵/۳.

[4] كشف الباری: ۳۲۶/۱-۳۲۳.

[5] كشف الباری: ۱۵۹/۲.

[6] كشف الباری: ۴۵۹/۱.

[7] كشف الباری كتاب فضائل اصحاب النبی صلی الله عليه وسلم: ۳۶۹-۳۶۱وكتاب النكاح باب الغيرة: ۳۷۸.

الحديث الرابع

٣٠٧١- حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، حَدَّثَنَا هَمَّامٌ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا عِمْرَانَ الْجَوْنِيَّ، يُحَدِّثُ عَنْ أَبِي بَكْرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ قَيْسٍ الأَشْعَرِيِّ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «الْخَيْمَةُ دُرَّةٌ، مُجَوَّفَةٌ طُولُهَا فِي السَّمَاءِ ثَلاَثُونَ مِيلاً، فِي كُلِّ زَاوِيَةٍ مِنْهَا لِلْمُؤْمِنِ أَهْلٌ لاَ يَرَاهُمُ الآخَرُونَ [ص:٨٨]» قَالَ: أَبُو عَبْدِ الصَّمَدِ، وَالحَارِثُ بْنُ عُبَيْدٍ، عَنْ أَبِي عِمْرَانَ «سِتُّونَ مِيلاً»(١) [٤٥٩٧، ٤٥٩٨، ٧٠٠٦]

تراجم رجال

حجاج بن منهال: دا حجاج بن منهال انماطی سلمی رحمه الله دی. د دوی تفصیلی حالات كتاب الإيمان باب ماجاء أن الأعمال بالنية...... په ذيل كښې بيان كړې شوى دى.(٢)

همام: دا همام بن يحيى بن جبان بن دينار عوذى بصرى رحمه الله دی.(٣)

ابوعمران الجونى: دا ابوعمران عبدالملك بن حبيب الجونى رحمه الله دی.(٤)

ابوبكر بن عبدالله بن قيس اشعرى: دا ابوبكر بن عبدالله بن قيس اشعرى عجلى رحمه الله دی. ددوى نوم عمرو يا عامر دی.(٥)

ابيه: دامشهور صحابى حضرت ابو موسى عبدالله بن قيس اشعرى رضي الله عنه دی. ددوى تفصيلى تذكره كتاب الإيمان باب أي الإسلام أفضل؟ لاندې بيان كړې شوى دى.(٦)

قوله: عن أبيه عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: الجنة درة مجوفة: د حضرت عبدالله بن قيس اشعرى رضي الله عنه نه روايت دې چه (د جنتيانو) خيمه به د ډوو مرغلرو وى. دنياوى خيمې اكثر د كپړې يا څرمن وى مګر جنتيانوته چه كومې خيمې وركولې شى هغه به د ډوو مرغلرو وى. د مجوفه معنى د دننه نه خالى. په اكثرنسخوكښې دغه شان دى. يعنى درة مجوفة خود سرخسى اومستملى په روايت كښې درمجوف دې يعنى مذكر.(٧)

---

(١) قوله: عن أبيه (أبي موسى الأشعري رضي الله عنه): الحديث، أخرجه البخاري في تفسير سورة الرحمن باب ﴿حُورٌ مَقْصُورَاتٌ فِي الْخِيَامِ﴾ رقم: ٤٨٧٩، وباب ﴿وَمِنْ دُونِهِمَا جَنَّتَانِ﴾ رقم: ٤٨٧٨، وفي التوحيد باب ﴿وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاضِرَةٌ إِلَى رَبِّهَا نَاظِرَةٌ﴾ رقم: ٧٤٤٤، ومسلم كتاب الجنة باب صفة الخيام وما للمؤمنين فيها..... رقم: ٧١١٦-٧١١٤، والترمذي في صفة الجنة باب ماجاء في صفة غرف الجنة رقم: ٢٥٢٨، وابن ماجه في المقدمة باب في ما أنكرت الجهمية رقم: ١٨٦.

(٢) كشف البارى: ٧٤٤/٢.

(٣) ددوى د حالاتو دپاره اوګورئ كتاب الصلاة باب من نسى صلاة فليصل......

(٤) ددوى د حالاتو دپاره اوګورئ كتاب أبواب الاستسقاء باب الجهر بالقراءة في الاستسقاء.

(٥) ددوى د حالاتو دپاره اوګورئ كتاب مواقيت الصلاة باب فضل صلواة الفجر.

(٦) كشف البارى: ٦٩٠/١.

(٧) فتح البارى: ٣٢٣/٦، والقاموس الوحيد مادة: جوف. وعمدة القارى: ١٥٣/٥.

قوله:: طولها فی السماء ثلاثون میلا، فی کل زاویة منها للمؤمن أهل لایراهم الآخرون: ددې خیمې اوږدوالې به د آسمان طرف ته دیرش میله وی. ددې په هرکوټ کښې به د مومن دپاره داسې حورې وی کومې چه به نور څوك نه وینی. علامه قرطبی رحمه الله فرمائی ددې نه معلومیږی چه په جنت کښې به د حورو او انسانی ښځو شمیر د سړو په مقابله کښې ډیرزیات وی.[1]

په دې حدیث کښې د سورت الرحمن آیت ﴿حُورٌ مَّقْصُورَاتٌ فِي الْخِيَامِ﴾[2] تفسیر کړې شوې دې چه هغه خیمې به داسې وی. چنانچه امام بخاری رحمه الله دا حدیث د سورت رحمن د پورته ذکر شوی آیت د تفسیر لاندې په کتاب التفسیر کښې هم درج کړې دې.[3]

قوله:: قال أبوعبدالصمد والحارث بن عبید، عن أبی عمران: ستون میلا: مطلب دا چه ابوعبدالصمد[4] اوحارث بن عبید رحمه الله ستون میلا نقل کړې دې. په ظاهره دا معلومیږی چه امام بخاری رحمه الله ددې روایت دویم طریق طرف ته اشاره کولو سره د روایاتو اختلاف بیانول غواړی اود ستون میلان والاروایت د ثلاثون میلا والاپه روایت باندې ترجیح ورکوی.[5]

حارث بن عبید: دا ابوقدامه حارث بن عبید ایادی بصری رحمه الله دې. دې د مسجد البرتی مؤذن وو.[6]

دې د ابوعمران الجونی، سعید الجریری، مطرالوراق، عبدالعزیز صهیب، ثابت بنانی اومحمد بن عبدالملك بن ابی محذوره رحمهم الله وغیره نه روایت دحدیث کوی. اود دوی نه روایت کونکو کښې ازهر بن قاسم، زید بن الحباب، عبدالرحمن بن مهدی، ابوداؤد طیالسی، ابونعیم، سعیدبن منصور، یحیی بن یحیی نیشاپوری، ابوسلمه تبوذکی، مسدد بن مسرهد او طالوت بن عباد رحمهم الله وغیره شامل دی.[7]

امام احمد بن حنبل رحمه الله فرمایې «مضطرب الحدیث»[8] او په یوبله موقع باندې ارشاد فرمائیلې «لا أعرفه»[9] امام یحیی بن معین رحمه الله فرمائی «ضعیف الحدیث»[10] امام ابوحاتم رحمه الله فرمائی: «یکتب حدیثه ولایحتج به»[11] امام نسائی فرمائی «لیس بذاك القوي»[12] حافظ ابن عبدالبر رحمه الله فرمائی «لیس بالقوي

---

[1] المفهم: ۱۸۱/۷ التوضیح: ۱۳۶/۱۹ عمدة القاری: ۱۵۳/۱۵.
[2] الآیة: ۷۲.
[3] التوضیح: ۱۳۶/۱۹ صحیح البخاری کتاب التفسیر الرحمن رقم: ۴۸۷۹.
[4] ابوعبدالصمد د حالاتو دپاره اوګورئی کتاب العمل فی الصلاة باب من سمی قوما أو سلم......
[5] فیض الباری: ۳۲۰/۴.
[6] تهذیب الکمال: ۲۵۸/۵ رقم الترجمة: ۱۰۲۹ وتهذیب ابن حجر: ۱۵۰/۲.
[7] د شیوخ او تلامذه دپاره اوګورئی تهذیب الکمال: ۲۵۹/۵-۲۵۸.
[8] تهذیب الکمال: ۲۵۹/۵ تهذیب ابن حجر: ۱۵۰/۲.
[9] تهذیب الکمال: ۲۵۹/۵.
[10] حواله بالا، والجرح والتعدیل: ۹۱/۳ رقم الترجمة: ۳۷۱ وکتاب المجروحین: ۲۶۷/۱.
[11] الجرح والتعدیل: ۹۱/۳ رقم: ۳۷۱ وتهذیب الکمال: ۲۶۰/۵.
[12] تهذیب الکمال: ۲۶۰/۵.

عندهم) (۱) حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی: «لیس بالقوي» (۲) حافظ عبد الرحمن بن مهدی فرمائی: «کان من شیوخنا، وما رأیت إلا خیرا» (۳) پورته ذکر کړې شوې اکثر اقوالونه معلومیږی چه حارث بن عبید رحمه الله ضعیف، ناقابل احتجاج او غیر معتبر راوی دې. یوڅو حضراتو دهغوی توثیق کړې دې. امام نسائی رحمه الله ددوی د تضعیف سره سره توثیق هم نقل دې. چنانچه مغلطاي رحمه الله او ابن حجر رحمه الله د امام نسائی رحمه الله الجرح والتعدیل په حواله سره لیکلی دی چه حارث صالح وو. دغه شان ابن شاهین رحمه الله هغه په خپل کتاب الثقات کښې ذکر کړې دې. (۴) ددوی باره کښې د ټولو نه مناسب رائې غالبا د امام ابن حبان رحمه الله معلومیږی. فرمائی: «کان شیخا صالحا، ممن کثر وهمه، حتی خرج عن جملة من یحتج بهم إذا انفردوا» (۵) چه ښه سړې وومگر کثیرالوهم وو. په دې وجه انفراداً دهغوی مرویات معتبر نه دی اود متابعت او شاهد په توګه دهغوی مرویات معتبر دی. چنانچه ددې تفصیل نه معلومه شوه چه حارث بن عبید رحمه الله بنیاد جوړولوسره دلته په حضرت مصنف رحمه الله باندې اعتراض کول صحیح نه دی چه داسې ضعیف او ناقابل احتجاج راوی نه روایت څه معنی ده؟ ځکه چه، امام بخاری رحمه الله دې په خپل صحیح کښې صرف په دوو ځایونو کښې تعلیقاً او متابعةً اخستې دی. یوتعلیق دا او بل تعلیق فضائل القرآن کښې دې. (۶) په دې وجه امام بخاری رحمه الله خو د اعتراض په زد کښې بالکل نه راځی چه هغوی دحارث نه اصالةً اومسنداً څه روایت نه دې اخستې. البته امام مسلم رحمه الله د دوی نه اصالةً روایت کړې دې. دهغې هم متابعین امام مسلم رحمه الله ذکرکړې دې او په متابعات اوشواهد کښې حارث بن عبید رحمه الله معتبردې. بل ددوی د اصالةً مرویات که چرې متابعت ذکرکړو نوبیا هم معتبر دې. والله اعلم (۷)

امام بخاری رحمه الله الادب المفرد کښې هم ددوی نه روایت نقل کړې دې. (۸) حارث بن عبید رحمه الله د مسلم، ابوداؤد او ترمذی راوی دې. دا هم د اعتبار او احتجاج یوه وجه ده. (۹)

یوه اهم تنبیه: مګر دا دې واضحه وی چه امام بخاری دکوم دوو طرق حواله ورکړې ده په هغې کښې د طولها په ځائې عرضها دې. ثلاثون میلا والا روایت غالبا صرف هم دغه ذکر کړې دې ګنی د بخاری شریف نه علاوه مسلم شریف (۱۰) اوسنن ترمذی (۱۱) کښې هم ستون میلا دې. البته د عرض او طول

---

(۱) تعلیقات تهذیب المال: ۲۶۰/۵.

(۲) حواله بالا والکاشف: ۱۵۰/۱ رقم: ۸۷۱

(۳) تهذیب الکمال: ۲۵۹/۵.

(۴) تعلیقات تهذیب الکمال: ۲۶۰/۵.

(۵) کتاب المجروحین: ۲۲٤/۳.

(۶) صحیح البخاری کتاب فضائل القرآن، باب اقرؤو القرآن ما ائتلفت علیه قلوبکم رقم: ۵۰۶۱ ...

(۷) تحریر تقریب التهذیب: ۲۳۷/۱-۲۳۶وهدی الساری: ٦٤٢فصل.

(۸) تهذیب الکمال: ۲۶۰/۵.

(۹) تهذیب الکمال: ۲۶۰/۵.

(۱۰) صحیح مسلم کتاب الجنة وصفة نعیمها باب فی صفة خیام الجنة ..... رقم: ۷۱۱۶-۷۱۱٤.

(۱۱) سنن الترمذی أبواب صفة الجنة باب ماجاء فی صفة غرف الجنة رقم: ۲۵۲۸.

اختلاف په هغې كښې هم دې. بعض عرضاً ستون ميلا روايت كړې دې او بعض طولاً ستون ميلا. شراح په دې كښې تطبيق كولوسره دا وئيلى دى چه ددغه خيمو اوږدوالې او پلنوالې به برابر وى. والله اعلم (١).

د مذكوره طرق تخريج: د ابوعبدالصمد تعليق او طرق امام بخارى رحمه الله پخپله د محمد بن المثنى په واسطه سره مسندا ذكر كړې دې. دې نه علاوه دا امام مسلم رحمه الله هم موصولاً ذكر كړې دې. (٢) او حارث بن عبيد رحمه الله طريق امام مسلم رحمه الله موصولاً كتاب الجنة كښې ذكر كړې دې. (٣)

ترجمة الباب سره د حديث مناسبت: ددې حديث ترجمة الباب سره مناسبت ددې په اول جزء كښې دې. يعنى صفة الجنة.

د باب پنځم حديث حضرت ابوهريره رضى الله عنه دې.

الحديث الخامس

٣٠٧٢-حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ، عَنِ الأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: قَالَ اللَّهُ «أَعْدَدْتُ لِعِبَادِي الصَّالِحِينَ مَا لاَ عَيْنٌ رَأَتْ، وَلاَ أُذُنٌ سَمِعَتْ، وَلاَ خَطَرَ عَلَى قَلْبِ بَشَرٍ، فَاقْرَءُوا إِنْ شِئْتُمْ فَلاَ تَعْلَمُ نَفْسٌ مَا أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ» (٤)[٤٥٠١، ٤٥٠٢، ٧٠٥٩]

تراجم رجال

الحميدى: دا ابوبكر بن عبدالله بن زبير قرشى اسدى حميدى مكى رحمه الله دې. د دوى تذكره بدء الوحى اول حديث كښې تيره شوې ده. (٥)

سفيان: دا سفيان بن عيينه رحمه الله دې. ددوى مختصر حالات بدء الوحى كښې او تفصيلى حالات كتاب العلم باب قول المحدث: حدثنا أو أخبرنا..... لاندې بيان كړې شوى دى. (٦)

ابوالزناد: دا ابوالزناد عبدالله بن ذكوان رحمه الله دې.

الاعرج: دا عبدالرحمن بن هرمز الاعرج قرشى رحمه الله دې. ددې دواړو محدثينو حضراتو تذكره كتاب الإيمان باب حب الرسول صلى الله عليه وسلم من الإيمان لاندې تيره شوې ده. (٧)

ابوهريره: دا مشهور صحابى حضرت ابوهريره رضى الله عنه دې. ددوى حالات كتاب الإيمان باب أمور الإيمان

---

(١) التوضيح: ١٣٥/١٩ وأرشاد السارى: ٢٨١/٥ وتحفة الأحوذى: ٢٧٦/٧ والكوثر الجارى: ١٨٩/٦.

(٢) صحيح البخارى كتاب التفسير سورة الرحمن باب ﴿حُورٌ مَقْصُورَاتٌ﴾ رقم: ٤٨٧٩ ومسلم رقم: ٢٨٣٨.

(٣) صحيح مسلم كتاب الجنة وصفة نعيمها باب فى صفة خيام الجنة..... رقم: ٧١١٤.

(٤) قوله: عن أبى هريرة رضى الله عنه: الحديث. أخرجه البخارى أيضاً الرقاق باب حجبت النار بالشهوات رقم: ٦٤٨٧ ومسلم ٧٠٨٨-٧٠٩٠ كتاب الجنة وصفة نعيمها وأهلها باب صفة الجنة.

(٥) كشف البارى: ٢٣٧/١.

(٦) اوګورئ كشف البارى: ٢٣٨/١ الحديث الأول: ١٠٢/٣.

(٧) كشف البارى: ١١/٢-١٠.

کښې تیرشوی دی. (1)دامشهور حدیث دې کتاب التفسیر کښې ددې شرح راغلې ده(2) خو بیاهم د دوو څیزونو ذکر به دلته مناسب وی:

① دحدیث جمله «اقرؤاان شئتم» باره کښې اختلاف دې چه د چا جمله یا مقوله ده؟ نو امام داؤدی رحمه الله دا دحضرت ابوهریره رضی الله عنه کلام گرځولې دې خو ابن التین رحمه الله فرمائی چه ظاهرد حدیث ددې خلاف دې اودا د حضورپاك د ارشاد حصه ده. دحضرت ابوهریره رضی الله عنه کلام نه دې. (3)

② لکه چه دا حدیث شریف د آیت مبارك تفصیل او توضیح دې. په آیت کښې دعلم نفی ده ﴿فَلَاتَعْلَمُ نَفْسٌ مَّآأُخْفِيَ لَهُمْ مِّنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ﴾ او په حدیث کښې ددې علم خاص د طرق نفی ده چه په دنیاکښې کومه یوه ذریعه او حس هم اختیارکړئی د جنت د نعمتونو حقیقی علم تاسو نه شئی حاصلولې دهغه خائی پورې ستاسو رسیدل نه شی کیدې. والله اعلم. (4)

ترجمة الباب سره د حدیث مناسبت: داحدیث د جنت په وجودباندې دلالت کوی ځکه چه اعداد «تیاری» غالبًا عمومًا دهغه څیزکیږی کوم چه موجود او حاصل وی. (5)

د باب شپږم حدیث هم د حضرت ابوهریره رضی الله عنه دې.

الحديث السادس

[۳۰۷۳/۳۰۷۴]- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُقَاتِلٍ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ هَمَّامِ بْنِ مُنَبِّهٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَوَّلُ زُمْرَةٍ تَلِجُ الْجَنَّةَ صُورَتُهُمْ عَلَى صُورَةِ الْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ، لاَ يَبْصُقُونَ فِيهَا، وَلاَ يَمْتَخِطُونَ، وَلاَ يَتَغَوَّطُونَ، آنِيَتُهُمْ فِيهَا الذَّهَبُ، أَمْشَاطُهُمْ مِنَ الذَّهَبِ وَالفِضَّةِ، وَمَجَامِرُهُمُ الأَلُوَّةُ، وَرَشْحُهُمُ المِسْكُ، وَلِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمْ زَوْجَتَانِ، يُرَى مُخُّ سُوقِهِمَا مِنْ وَرَاءِ اللَّحْمِ مِنَ الحُسْنِ، لاَ اخْتِلاَفَ بَيْنَهُمْ وَلاَ تَبَاغُضَ، قُلُوبُهُمْ قَلْبٌ وَاحِدٌ، يُسَبِّحُونَ اللَّهَ بُكْرَةً وَعَشِيًّا» (6)

تراجم رجال

محمدبن مقاتل: دا مام محمد بن مقاتل مروزی رحمه الله دې. ددوی تذکره کتاب العلم باب مایذکرفی المناولة..... کښې تیره شوې ده. (7)

---

(1) کشف الباری: ۴۵۹/۱.
(2) کشف الباری: کتاب التفسیر سورة تنزیل: ۵۱۵.
(3) عمدة القاری: ۱۵۴/۱۵-۱۵۳التوضیح: ۱۳۷/۱۹.
(4) عمدة القاری: ۱۵۳/۱۵.
(5) عمدة القاری: ۱۵۳/۱۵التوضیح: ۱۳۷/۱۹.
(6) قوله: عن أبی هریرة رضی الله عنه: الحدیث، أخرجه البخاری فی الأنبیاء، باب خلق آدم وذریته رقم: ۳۳۲۷ومسلم رقم: ۷۱۰۶-۷۱۰۳کتاب الجنة باب أول زمرة تدخل الجنة علی صورة القمر لیلة البدر وأزواجهم، والترمذی فی صفة الجنة باب ماجاء فی صفة الجنة رقم: ۲۵۳۷وابن ماجه فی الزهد باب صفة الجنة رقم: ۴۳۸۹-۴۳۸۸.
(7) کشف الباری: ۲۰۶/۳.

عبدالله: دا مشهور محدث عبدالله بن مبارك حنظلي رحمه الله دي. ددوی حالات بدء الوحی پنځم حدیث لاندې یترشوی دی.[1]

معمر: دامعمر بن راشد ازدی بصری رحمه الله دي. ددوی تذکره بدء الوحی او كتاب العلم باب كتابة العلم کښې راغلې ده.[2]

همام بن منبه: دا همام بن منبه یمانی صنعانی رحمه الله دي. ددوی حالات كتاب الإيمان باب حسن إسلام المرء تركه مالا يعنيه په ذیل کښې بیان کړې شوی دی.[3]

ابوهريره: دا مشهور صحابی حضرت ابوهریره رضی الله عنه دي. ددوی حالات كتاب الإيمان باب أمور الإيمان کښې تیر شوی دی.[4]

قوله:: عن أبي هريرة رضي الله عنه قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: أول زمرة تلج الجنة صورتهم على صورة القمر ليلة البدر حضرت ابوهریره رضی الله عنه د رسول الله صلی الله علیه وسلم نه روایت کوی چه حضورپاک اوفرمائیل ! چه د جنتیانو ړومبې ډله کومه چه جنت ته داخلیږی دهغوی مخونه به د څوارلسمې شپې د سپوږمئ په شان پړقیږی.

قوله: تلج ولوجانه مشتق دې. د باب ضرب نه دې ددې معنی د داخلیدلو ده.[5] هم په دې باب کښې ددې حدیث دویم طریق کښې د تدخل الفاظ راځی. دا حدیث امام بخاری رحمه الله هم په دې باب کښې په دریو طرق سره روایت کړې دې.

قوله:: صورتهم على صورة القمر....: ددې نور وضاحت دكتاب الرقاق په روایت کښې دې. «يدخل الجنة من أمتي زمرة هم سبعون ألفا، تضيء وجوههم إضاءة القمر.....»[6] د دغه ډلې شمیر به اویا زره وی او د اویا عدد د کثرت د بیان د پاره وی. مطلب دادې چه ډیره لویه ډله به په دغه صفت باندې متصف وی. بیابه یوه ډله داسې وی چه د ستورو په شان به پړقیږی کوم ته چه په راتلونکی حدیث «والذين على أثرهم كأشد كوكب إضاءة» سره تعبیر کړې شوې دې.

بیا به دې نه پس نور منازل وی لکه د مسلم شریف روایت[7] کښې «ثم هم بعد ذلك منازل» فرمائیلې شوی دی.[8]

---

[1] كشف الباري: ٤٦٢/١.

[2] كشف الباري: ٤٦٥/١، ٣٢١/٤.

[3] كشف الباري: ٤٢٨/٢.

[4] كشف الباري: ٤٥٩/١.

[5] عمدة القاري: ١٥٤/١٥.

[6] صحيح البخاري كتاب الرقاق باب يدخل الجنة سبعون...... رقم: ٦٥٤٢

[7] صحيح مسلم رقم: ٢٨٣٤.

[8] فتح الباري: ٣٢٤/٦التوضيح: ١٤٤/١٩عمدة القاري: ١٥٤/١٥كشف الباري كتاب الرقاق: ٦٣٢.

قوله: :لايبصقون فيها، ولا يمتخطون، ولا يتغوطون په جنت كښې به نه هغوى توكانړې توكى، نه به دهغوى پوزه رابهيرى اونه به هغوى متيازې كوى **لايبصقون** دا د بصاق نه دې د باب نصر نه دې ددې معنى د توكلو ده. **ولايمتخطون** دا د مخاط نه دې د پوزې گندگنې وغيره ته وائى **ولا يتغوطون** داد غائط نه دې غټومتيازو ته وائى. دا جمله د **خارج من السبيلين** نه كنايه ده يعنى متيازو ته هم شامل ده. د كتاب الأنبياء روايت كښې ((**لايبولون ولايتغلون**))[۱] زياتوالې هم نقل دې. د باب په دويم طريق كښې ((**ولايسقمون**)) راغلې دې. مطلب دا چه جنتيان به بيمار كيږى هم نه. اوددې ټولو جملو مقصد دادې چه جنت به د ټول صفات ناقصه سلبيه نه پاك اوصفا وى.

دحضرت جابر رضي الله عنه په مسلم شريف كښې حديث راغلې دې. [۲]په دې كښې دى چه جنتيان به خورى هم څكى هم خو دا خوراك څښاك به د سبيلين نه نه خارج كيږى. بلكه هغوى به يو اډركې اوكړى اودا ټول هضم. د اډركى نه به د بدبو په ځائى خوشبونى خارج كيږى.[۳]

امام نسائى رحمه الله امام احمد رحمه الله او ابن حبان رحمه الله وغيره د حضرت زيد بن ارقم رضي الله عنه يوحديث نقل كړې دې چه د اهل كتاب يو سړې دحضورپاك په خدمت كښې حاضر شو او وئى وئيل. ((**ياأباالقاسم، تزعم أن أهل الجنة يأكلون ويشربون؟ قال: نعم، ان أحدكم ليُعطى قوة مائة رجل فى الإكل والشرب والجماع، قال: الذي يأكل ويشرب تكون له الحاجة، وليس فى الجنة أذي! قال: تكون حاجة أحدهم رشحا، يفيض من جلودهم، كرشح المسك**))[۴]

يعنى اې ابوالقاسم! تاسو دا وايئى اوگمان لرئى چه جنتيان به خورى او څكى؟ حضورپاك اوفرمائيل بالكل. تاسو خلقو ته به هلته خوراك څښاك او جماع كښې د سلو كسانو برابر قوت دركولې شى نودې كتابى اووئيل چه كوم بنده خورى څكى نوهغه ته خو به د قضاء حاجت ضرورت هم پيښيږى حالانكه په جنت كښې به گندگى نه وى (نو دا خورل څكل به چرته ځى؟) حضورپاك اوفرمائيل چه ددوى قضاء حاجت به داسې وى چه دهغوى د ويښتود سورو نه به خوله اوځى د كومې خوشبوئى چه به د مشك په شان وى. امام طبرانى رحمه الله ليكلى دى چه د سائل كتابى نوم ثعلبه بن حارث وو.[۵]

علامه ابن الجوزى رحمه الله فرمائى: چونكه دجنتيانو خوراكونه به ډير معتدل او مزيدار وى په دې وجه به د هغې نه فضله نه پيداكيږى بلكه د دغه خوراكونونه به مزيدار او خوشبونى والاهوا پيداكيږى.[۶]

علامه انور شاه كشميرى رحمه الله د صدرالدين شيرازى كوم چه شيعه دې ليكن وائى چه صوفى دې مگر دا بالكل تضاد دې د باطنى مسلك كيدې شى. صوفى متبع شريعت څوك رافضى نه شى كيدې. په دې وجه هغه اووئيل په جنتيانو به د روحانيت غلبه وى او په دوزخيانو به د ماديت غلبه وى. په دې وجه به د دوزخيانو بدنونه خورولې شى او د بعض اضراس (داړې) به د احد دغر[۱] برابر وى.[۲]

---

[۱]) صحيح البخارى كتاب أحاديث الأنبياء باب خلق آدم..... رقم: ۳۳۲۷.

[۲]) صحيح مسلم كتاب الجنة..... باب فى صفات الجنة..... رقم: ۷۱۱۱-۷۱۰۸.

[۳]) عمدة القارى: ۱۵/۱۵۴ فتح البارى: ۶/۳۲۴.

[۴]) السنن الكبرى للنسائى: ۶/۴۵۴ رقم: ۱۱۴۷۸ وابن حبان، رقم: ۷۴۲۴ ومسندأحمد: ۴/۳۶۷ رقم: ۱۹۴۸۴ ومسندالبزار رقم: ۳۵۲۲ والمعجم الكبير: ۵/۱۷۷ رقم: ۵۰۰۴ والمعجم الأوسط: ۶/۳۱۱-۳۱۰ رقم: ۸۸۷۶ ثمامة بن عقبة المحلى عن زيد بن أرقم.

[۵]) فتح البارى: ۶/۳۲۴ وفى العمدة: الطبرى، بدل الطبرانى. انظر العمدة: ۱۵/۱۵۴ لعله من خطأ النساخ، حيث رواه الطبرانى فى المعجم الكبير رقم: ۵۰۰۴ والأوسط من اسمه محمد رقم: ۷۷۴۱ انظر مجمع الزوائد: ۱۰/۴۱۶.

[۶]) فتح البارى: ۶/۳۲۴ والتوضيح: ۱۹/۱۴۲.

قوله: آنيتهم فيها الذهب، أمشاطهم من الذهب والفضة: په جنت كښې به لوښى د سرو زرو وى اود هغوى بنګړى به د سرو زرو او سپينو زرو وى. په وړاندينى روايت كښې د فضه يعنى چاندنى هم ذكر دې. لكه چه په وړاندې روايت كښې د فضه په ذكر باندې اكتفا كړې شوې ده اودلته نى د هغې د ذكر كولو ضرورت نه دې ګڼړلې ځكه چه دا بهر حال احتمال دې چه دواړه څيزونه دهريو سړى دپاره وى اوداهم احتمال دې چه د څه كسانود پاره به د سرو زرو لوښى وى او د څه د پاره د سپينو زرو. د احاديثو نه د دواړو احتمالاتو تائيد كيږى او په دې كښې څه استبعاد هم نشته دې ځكه چه په هر صورت كښې په درجو كښې به تفاوت خو وى.
امشاط كښې هم دغه تقرير دې دلته د سپينو زرو او د سرو زرو د ږمونځ ذكر دې خو په وړاندې روايت كښې صرف د چاندنى د ږمونځ ذكر دې. پورتنى دواړه احتمالات دلته هم محتمل دى.(٢) امشاط جمع ده ددې مفرد مشط دې. ددې ميم مثلثه دې يعنى په ميم باندې زبر زير او پيش درېواړه صحيح دى. خو افصح پيش دې.(٤)

قوله: مجامرهم الألوة: دهغوى انګيټنى به د "اګر" وى. مجامر د مجمر جمع ده هغه لوښى كوم كښې چه خوشبوئى لوګې كولې شى. دهونى دان. او الوة (٥)عود ته وائى. يعنى هغه خوشبوئى كونكې لرګې چه د بخور دپاره سوزولې شى. په اردو كښې دې ته "اګر" وائى د كومې نه چه اګربتنى جوړيږى دغې ته عود هندى هم ونيلى شى.(٦) مجامر مبتدا دې او الألوة ددې خبر دې.

يو تعارض او دهغې لرې كول: ددې روايت نه معلومه شوه چه انګيټنى به د اګر وى يعنى اګر (عود) جوړې شوې به وى. وړاندې چه كوم روايت راځى په هغې كښې دى ((وقود مجامرهم: الألوة)) يعنى مجامر او انګيټو كښې چه كوم څيز سوزولې شى هغه اګر اوعود دى. اوس په دواړو روايتونو كښې په ظاهره تعارض دې. ددې تعارض مختلف وجوهات دى: ① يو جواب خودا كيدې شى چه محل ونيلو سره حال مراد اخستې شوې وى او ((مجامرهم الألوة)) معنى كښې دا وى ((مايجمر فى المجمر هو العود)) ② دويم جواب دادې چه ممكن دى انګيټنى هم د عود وى او څه چه په دې كښې سوزولې شى هغه هم عود وى.(٧)

يو اشكال او دهغې جوابات: مګر د پورته تقرير نه دا اشكال پيدا كيږى چه په جنت كښې تاسوې د اور ذكر كونى نو ولې په جنت كښې به اور هم وى؟ اوهلته د اور څه كار دې؟ ددې يو جواب علامه اسماعيلى رحمه الله دا وركړې دې چه كيدې شى دا انګيټنى د اور نه بغير سوزيږى دا څه ناممكن خبره نه ده الله تعالى ته په دې باندې قدرت شته چه د اور نه بغير انګيټنى سرې شى او مجمر دې ته په

---

(١) مستدرك الحاكم: ٦٣٨/٤ كتاب الأهوال رقم: ٨٧٥٩، ٨٧٦١عن أبى هريرة رضى الله عنه و ٨٧٧١عن أبى سعيد الخدرى رضى الله عنه.
(٢) فيض البارى: ٣٢٠/٤رقم: ٣٢٤٥.
(٣) فتح البارى: ٣٢٤/٦عمدة القارى: ١٥٤/١٥، ١٥٦.
(٤) فتح البارى: ٣٢٤/٦عمدة القارى: ١٥٤/١٥.
(٥) بفتح الهمزه ويجوز ضمها وبضم اللام وتشديد الواؤ، وحكى ابن التين كسر الهمزة وتخفيف الواؤ (أى الوة) فتح البارى: ٣٢٤/٦عمدة القارى: ١٥٤/١٥والتوضيح: ١٤٢/١٩.
(٦) القاموس الوحيد مادة: جمر.
(٧) فتح البارى: ٣٢٤/٦عمدة القارى: ١٥٤/١٥، ١٥٦.

اعتبار د اصل وضع ونيلې شوی وی. هغوی ددې يو جواب دا هم ورکړې دې چه کيدې شی هلته هم اور وی مګر هغه اور د تکليف ورکونکې نه وی او تکليف سبب به نه جوړيږی.[1] ترمذی شريف کښې د ابن مسعود رضي الله عنه مرفوع روايت دې چه جنتيان به د وريتې کړې مرغنی د خوراك تمنا کوی نو وريته کړې مرغنی به دهغوی مخې ته راشی.[2] ښکاره خبره ده چه د وريتولو دپاره به هم د اور ضرورت وی. نورپورتنی دواړه جوابونه به دلته هم ورکولې شی.[3] ابن قيم رحمه الله د ترمذی ددغه پورتنی حديث په شرح کښې فرمائی چه کيدې شی د جنت نه بهر مرغنی د ورتولو انتظامات وی يا هم په جنت کښې داسې اسباب اختيار کړې شی چه هغه مرغنی وريته شی د اور څه تعيين نشته دې.[4]

يوسوال اودهغې جواب: اوس شاته د سرو زرو او سپينو زرو د ږمونځ ذکر راغلې وو اودلته د بخور او لوګی کولو ذکر دې. سوال دادې چه دا جنتيان خو به امرد وی بيا هلته ګندګی اوخيرې به هم نه وی تعفن او بدبوئی به هم نه وی نوسربه ئې خيرن شی نه بدن نه کپړې نوبيا هلته د ګمنز کولو او خوشبوئی د لوګی کولو څه ضرورت دې؟

ددې جواب دادې چه دا هرڅه به ددې دپاره نه وی چه هلته بدبوئی وغيره وی يا خيرې وغيره څه مسئله وی بلکه دا هر څه به داعزاز او اکرام په توګه وی. مقصد دادې چه په دنيا کښې هر هغه څيز کوم چه د اعزاز او د انعام د قبيل نه ګڼړلې شی دوی ته به هلته حاصل وی سره ددې چه د هغې ضرورت نه وی. رزقناها الله واياكم.[5]

قوله:: ورشحهم المسك: اودهغوی خوله به دمشکو د بوئی په شان وی. رشح خولې ته وائی. مطلب واضح دې بلکه د بعض خلقو دخولې بدبوئی خو د برداشت قابل نه وی. په جنت کښې به هم خوله راشی لکه څنګه چه شاته تيرشو چه دقضاء حاجت به هم دغه شکل وی. مګر ددې خولې نه به بدبوئی هيڅ کله نه راځی بلکه ددې نه به د مشك خوشبوئی راځی.[6]

قوله:: ولكل واحد منهم زوجتان: او په دې کښې به دهر جنتی دپاره دوه بيبيانې وی.

---

[1]) حواله جات بالا.

[2]) عزاها أليه الحافظان العينى وابن حجر، وإنما هو عندالبزار: ٤٠١/٥رقم: ٢٠٣٣وجمع الزوائد: ٤١٤/١٠كتاب أهل الجنة باب فيما أعده الله سبحانه وتعالى رقم: ١٨٧٣٤.

[3]) فتح البارى: ٣٢٤/٦عمدة القارى: ١٥٤، ١٥٦/١٥.

[4]) وقد ذكر نحو ذلک ابن القيم فى الباب الثانى والأربعين من حادى الأرواح الى بلاد الأفراح. وزاد فى الطبرى: أويشوى خارج الجنة أو بأسباب قدرت لا نضاجه. ولا تتعين النار، قال: وقريب من ذلک قوله تعالى: ﴿هُمْ وَأَزْوَاجُهُمْ فِي ظِلَالٍ أُكُلُهَا دَائِمٌ وَظِلُّهَا﴾ [الرعد/٣٥] وهى لا شمس فيها. فتح البارى: ٣٢٤/٦وحادى الأرواح إلى بلاد الأفراح: ١٩١الباب الثامن والأربعون.

[5]) وقال القرطبى: يقال هنا: أى حاجة فى الجنة للأمشاط، ولا تتبلد شعورهم ولا تتسخ. وأى حاجة للبخور، وريحهم أطيب من المسک؟ ويجاب عن ذلک: بأن نعيم أهل الجنة وكسوتهم ليس عن دفع ألم اعتراهم، فليس أكلهم عن جوع،ولا شرابهم عن ظمأ، ولا تطيبهم عن نتن، وإنما هى لذات متوالية، ونعم متتابعة. ألا ترى إلى قوله تعالى لآدم: ﴿إِنَّ لَكَ أَلَّا تَجُوعَ فِيهَا وَلَا تَعْرَىٰ وَأَنَّكَ لَا تَظْمَأُ فِيهَا وَلَا تَضْحَىٰ﴾ [طه: ١١٨-١١٩]وحكمة ذلک أن الله تعالى نعمهم فى الجنة بنوع ما كانوا يتنعمون به فى الدنيا. المفهم: ١٨٠/٧باب فى الجنة أكل وشرب.... رقم: ٢٧٥٣والفتح : ٣٢٤/٦والعمدة: ١٥٤/١٥والتوضيح: ١٤٢/١٩.

[6]) عمدة القارى: ١٥٥/١٥.

كومې ښځې مراد دي؟: دې نه دنياوى ښځې مراد دى حورې نه دى. هغوى خو به د مرتبو مطابق ډيرې زياتې وى. هم دا قاضى عياض رحمه الله حافظ ابن حجر رحمه الله اوعلامه عينى رحمه الله وغيره اختيار كړې دې چه د زوجتان نه د دنيا ښځې مراد دى. اوس چه د چا په دنياكښې دوه ودونه شوې وى دهغوى معامله خو واضحه ده اود چا چه هم يوه ښځه وى دهغه به يوداسې ښځې سره واده كولېشى دكومې چه په دنياكښې واده نه وى شوې دغه شان به دوه دوه پوره شى. والله اعلم.[1]

زوجه صحيح ده كه زوج؟: په قرآن او حديث كښې دا لفظ په تاء مربوطه سره زوجة استعمال شوې دې د عربو په كلام كښې هم ددې ډير مثالونه دى. ليكن مشهور لغت په حذف دتاء دې. په قرآن پاك كښې هم راغلى دى: ﴿اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ﴾[2]

هم ددې په رڼا كښې امام اصمعى رحمه الله دا د تاء والاصورت نه منلو. حالانكه د قرآن اوحديث نه زيات كوم يوځيز فصيح كيدې شى؟ ابوحاتم سجستانى رحمه الله د ډيرو زياتو دلائلو سره په امام اصمعى باندې رد كړې دې.[3]

قوله: يرى مخ سوقهما من وراء اللحم من الحسن: ددې دواړو د پنډو يا خپو مازغه دښائست د وجې نه د غوښې دپاسه ښكارى.

دَمذكوره جملې نور وضاحت: مخ د ميم ضمه او خاء معجمه تشديد سره: مغز. من الحسن كښې من بيانيه دې يا تعليليه. ددغه دواړو ښخو ډير زيات ښائست بيانولې شى چه د هغوى د پنډئى به دومره صفا او شفاف وى چه په نلى كښې دننه كوم مازغه وى هغه به هم ښكارى.[4]

په ترمذى شريف كښې دحضرت ابن مسعود رضي الله عنه په روايت كښې هم راځى چه دغه ښځې به اويا جوړې اغوستې وى اوددغه جوړو دپاسه به هغه مازغه ښكارى. ((ليرى بياض ساقها من وراء سبعين حلة حتى يرى مخها))[5]

په دې كښې د حيرانتيا څه عجيبه خبره نشته آبى حيات كښې ددې نمونې په دې دنياكښې هم موجود دى. په خوړو اوبو كښې د كبانو يوقسم موندلې شى د كوم نوم چه چندا نامه او چندارنګا دې په عام عرف كښې دې ته شيشه كب وائى. د بدن د وړوكوالى په اعتبارسره د وړوكى كيدونه باوجود په هغه كښې دننه ټول اندامونه تردې چه كولمې هم په عام انسانى ستركوسره په آسانتئى سره ليدلې شى. سبحان الله الخالق القادر العلام.

چه كله د خپې د هډوكى دا حال دې نودمخ به ئى څه شان وى؟ په مسند احمد كښې دحضرت ابوسعيد

---

[1] فتح البارى: ۳۲۵/۶عمدة القارى: ۱۵۵/۱۵الكنزالمتوارى: ۱۶۸/۱۳-۱۶۶.

[2] سورة البقرة: ۳۵.

[3] فتح البارى: ۳۲۵/۶عمدة القارى: ۱۵۵/۱۵والتوضيح: ۱۴۳/۱۹وقد قال الفرزدق: وإن الذى يسعى ليفسد زوجتى كساع إلى أسد البشرى يستبيلها والشعر فى أدب الكاتب: ۲۷۷، كتاب تقويم اللسان، باب ماجاء فيه لغتان استعمل الناس فى أضعفهما، وكتاب الأمالى لأبى على القالى: ۲۰/۱مطلب: أسماء الزوجة.

[4] عمدة القارى: ۱۵۵/۱۵قال الحافظ فى الفتح ۳۲۵/۶والمراد به وضفها بالصفاء البالغ، وأن ما فى داخل العظم لايستتر بالعظم واللحم والجلد

[5] روى الترمذى هذا الحديث مرفوعا وموقوفا، أما المرفوع ففى رقم: ۲۵۳۳وأما موقوفا ففى رقم: ۲۵۳۴كتاب صفة الجنة باب ماجاء فى صفة نساء أهل الجنة، ثم قال فى الموقوف:..... وهذا أصح.

خدري رضي الله عنه حديث كښې دى: «ينظروجهه في خدهاأصفى من المرآة»(١) جنتى به خپل مخ دهغې په اننګوکښې وينى چه د آئينې نه به هم صفا وى.

قوله:: لااختلاف بينهم ولاتباغض: ددغه جنتيانو به په خپل مينځ كښې نه څه اختلاف وى اونه دخپل مينځ بغض. د جنتيانو به په خپل مينځ كښې هيڅ قسم دښمنى نه وى ځكه چه دهغوى زړونه به د خفګانونو اوغمونو نه پاك اوصفا وى.(٢)

قوله:: قلوبهم قلب واحد: دهغوى زړونه به د يوبنده د زړه په شان وى. قلوبهم مبتدا دې او قلب واحد ددې خبر. داكثر ناسخينو روايت قلبُ واحد تركيب اضافى دې. اود مستملى په روايت كښې واحد مرفوع دې يعنى تركيب توصيفى دې. دا تشبيه بليغ ده. په كوم كښې چه اداة تشبيه حذف كړې شوې ده يعنى **قلوبهم كقلب رجل واحد**.(٣) دا جمله مفسره ده دماقبل جمله ددې تفسير وو. ښكاره خبره ده چه كله د ټولو زړونه يووى نود خپل مينځ اختلافات او خفګانونه به ولې وى؟(٤)

قوله:: يسبحون الله بكرة وعشيا: هغوى به سحر ماښام دالله تعالى پاكى بيانوى. په اهل جنت باندې به دا تسبيح لازم او ضرورى نه وى. چنانچه په مسلم شريف كښې د حضرت جابر بن عبدالله انصارى رضي الله عنهما حديث كښې دا الفاظ راغلى دى. «يلهمون التسبيح والتكبيركمايلهمون النفس»(٥) چه دهغوى په زړونوكښې به د تسبيح او تكبير داسې الهام او القاء كيږى لكه د ساه اخستلو الهام چه كولې شى. ددې دواړو په مينځ كښې د مشابهت وجه داده چه انسان څنګه بغيرد تكليف او مشقت نه ساه اخلى دهغې دپاره سوچ نه شى كيدلې ددې نه بغيرژوندې نه پاتې كيږى دغه شان دهغوى ساه اخستل به هم تسبيح وى بغير د څه مشقت نه به هغوى دا كار كوى. ددې وجه به دا وى چه د جنتيانو زړه به د الله تعالى د معرفت نه منور او دهغه په محبت كښې معمور وى اوقاعده داده چه د چاچاسره زيات محبت وى دهغه تذكره هم دهغه په ژبه باندې ډيره وى. «من أحب شيئاأكثرمن ذكره»(٦).

دبكرة وعشيا معنى: په جنت كښې به نه طلوع شمس كيږى اونه غروب شمس يعنى د نمر ختل او ډوبيدل نوبيا هلته د سحر اوماښام څه مطلب؟ نودلته د بكرة وعشيا نه مراد دهغې اندازه ده. يعنى د سحر اوماښام په اندازه به هغوى په تسبيح كښې مشغول وى. يوضعيف حديث(٧) كښې راغلى دى

---

(١) فتح البارى: ٣٢٦/٦عمدة القارى: ١٥٥/١٥ومسندالإمام أحمد: ٧٥/٣رقم: ١١٧١٥.

(٢) فتح البارى: ٣٢٦/٦عمدة القارى: ١٥٥/١٥.

(٣) فتح البارى: ٣٢٦/٦عمدة القارى: ١٥٥/١٥.

(٤) فتح البارى: ٣٢٦/٦عمدة القارى: ١٥٥/١٥.

(٥) صحيح مسلم كتاب الجنة.... باب فى صفات الجنة.... رقم: ٧١٠٨-٧١١١.

(٦) فتح البارى: ٣٢٦/٦عمدة القارى: ١٥٥/١٥والتوضيح: ١٤٣/١٩وقال الشاه أنور الكشميرى رحمه الله فى الفيض: وعند مسلم: يلهمون التسبيح كالنفس، فيجرى منهم التسبيح جريان النفس بدون عمد وقصد. وبه تكون حياتهم، وذلك لبلوغهم نهاية الروحانية. فيض البارى: ٣٢١/٤رقم: ٣٢٤٥.

(٧) حيث روى: إن تحت العرش ستارة معلقة فيه، ثم تطوى، فإذا نشرت كانت علامة البكور، وإذا طويت كانت علامة العشاء. فتح البارى: ٣٢٦/٦عمدة القارى: ١٥٥/١٥.

چه دعرش لاندې يوه پرده زوړند ده. دكومې په كولاويدو او بنديدو باندې يوه فرښته مامور ده. كله چه هغه كولاؤ كړې شى نوددې مطلب به داشى چه اوس سحر شو او كله چه بنده كړې شى نو مطلب به نى دا وى چه اوس مابنام شو گنى په جنت كښې به د سحر مابنام هيڅ تصور نه وى.[1]

ترجمة الباب سره دحديث مناسبت: دحديث ترجمة الباب سره مناسبت بالكل واضح دې چه په دې كښې د جنت د ډيرو زياتو لازوال نعمتونو ذكر دې.

دباب اووم حديث هم د حضرت ابوهريره رضي الله عنه دې.

الحديث السابع

۳۰۷۳- حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ، أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ، حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ، عَنِ الأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "أَوَّلُ زُمْرَةٍ تَدْخُلُ الْجَنَّةَ عَلَى صُورَةِ الْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ، وَالَّذِينَ عَلَى إِثْرِهِمْ كَأَشَدِّ كَوْكَبٍ إِضَاءَةً، قُلُوبُهُمْ عَلَى قَلْبِ رَجُلٍ وَاحِدٍ، لاَ اخْتِلاَفَ بَيْنَهُمْ وَلاَ تَبَاغُضَ، لِكُلِّ امْرِءٍ مِنْهُمْ زَوْجَتَانِ، كُلُّ وَاحِدَةٍ مِنْهُمَا يُرَى مُخُّ سَاقِهَا مِنْ وَرَاءِ لَحْمِهَا مِنَ الْحُسْنِ، يُسَبِّحُونَ اللَّهَ بُكْرَةً وَعَشِيًّا، لاَ يَسْقَمُونَ، وَلاَ يَمْتَخِطُونَ، وَلاَ يَبْصُقُونَ، آنِيَتُهُمُ الذَّهَبُ وَالْفِضَّةُ، وَأَمْشَاطُهُمُ الذَّهَبُ، وَوَقُودُ مَجَامِرِهِمُ الأَلُوَّةُ- قَالَ أَبُو الْيَمَانِ: يَعْنِي الْعُودَ-، وَرَشْحُهُمُ الْمِسْكُ" وَقَالَ مُجَاهِدٌ: الإِبْكَارُ: أَوَّلُ الْفَجْرِ، وَالْعَشِيُّ: مَيْلُ الشَّمْسِ إِلَى أَنْ -أُرَاهُ- تَغْرُبَ.[2] [۳۰۸۱، ۳۱۴۹]

تراجم رجال

ابواليمان: دا ابواليمان الحكم بن نافع مصرى رحمه الله دې.

شعيب: دا شعيب بن ابى حمزه قرشى اموى رحمه الله دې. ددې دواړو مختصر حالات بدء الوحى الحديث السادس كښې راغلى دى.[3]

ابوالزناد: دا ابوالزناد عبدالله بن ذكوان رحمه الله دې.

الاعرج: دا مشهومحدث عبدالرحمن بن هرمز قرشى رحمه الله دې. ددې دواړو حضراتو تذكره كتاب الايمان باب حب الرسول صلى الله عليه وسلم من الايمان كښې راغلې ده.[4]

ابوهريره رضي الله عنه: د صحابى رسول حضرت ابوهريره رضي الله عنه حالات كتاب الايمان باب أمور الايمان كښې تير شوى دى.[1] دا د تيرشوى حديث دويم طريق دې. وَقَالَ مُجَاهِدٌ: الإِبْكَارُ: أَوَّلُ الْفَجْرِ، وَالْعَشِيُّ: مَيْلُ الشَّمْسِ إِلَى -أَن أُرَاهُ- تَغْرُبَ. [۳۱۴۹،۳۰۸۱]

---

[1] فتح البارى: ۳۲۶/۶عمدة القارى: ۱۵۵/۱۵

[2] قوله: عن أبى هريرة رضى الله عنه: الحديث، مرتخريجه فى الحديث السابق آنفا.

[3] كشف البارى: ۴۸۰/۱-۴۷۹.

[4] كشف البارى: ۱۱/۲-۱۰.

دمذكوره تعليق مقصد: دا امام بخارى رحمه الله د حضرت مجاهد رحمه الله تعليق ذكر كړې دې د دې نه د هغوى مقصد په حديث كښې راغلى الفاظ بكرة وعشيا توضيح اوتفسير كول دى. "أراه" جمله دا امام بخارى رحمه الله خپله ده. دا جمله معترضه ده اود أظنه په معنى كښې ده. لكه چه د مصنف رحمه الله په لفظ تغرب كښې شك دې نو دهغې اظهار كولوسره د تغرب نه وړاندې أراه اضافه اوكړه. هغه حضراتو چاچه دا تعليق موصولاً نقل كړې دې دهغوى په كلام كښې دا شك ذكر نه دې.

«أبكر فلان فى حاجته يبكر إبكارا» معنى ده د نمر د راختو نه ترسحر وخته پورې د خپل يو كار د پاره وتل. ليكن دعشى تعلق د زوال نه پس د نمر ډوبيدو پورې وخت سره دې. دحضرت مجاهد رحمه الله د قول مطابق د نمر ډوبيدو پورې عشى ممتد كيږى اوحضرت مصنف رحمه الله په نيز د نمر ډوبيدو نه څه وړاندې وخت پورې عشى وى. دكوم اظهار چه هغوى أراه جمله معترضه سره كړې دې. طبرى رحمه الله وغيره دا تعليق نقل كړې دې په هغې كښې أن تغيب الفاظ راغلى دى. دا هم هغه معنى ده كومه چه مصنف رحمه الله اختيار كړې ده. بهرحال په دواړو كښې څه منافات نشته دې. د دواړو معنى نيزدې نيزدې دى. والله اعلم. (۲)

دَ تعليق تخريج: دحضرت مجاهد رحمه الله دا تعليق عبدبن حميد رحمه الله ابن ابى حاتم رحمه الله وغيره د ابن ابى نجيح رحمه الله په طريق سره موصولاً ذكر كړې دى (۳) او امام طبرى رحمه الله هم دا روايت كړې دې (۴)

د باب اتم حديث د حضرت سهل بن سعد رضى الله عنه دې.

الحديث الثامن

۳۰۷۵- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي بَكْرٍ الْمُقَدَّمِيُّ، حَدَّثَنَا فُضَيْلُ بْنُ سُلَيْمَانَ، عَنْ أَبِي حَازِمٍ، عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «لَيَدْخُلَنَّ مِنْ أُمَّتِي سَبْعُونَ أَلْفًا، أَوْ سَبْعُمِائَةِ أَلْفٍ، لاَ يَدْخُلُ أَوَّلُهُمْ حَتَّى يَدْخُلَ آخِرُهُمْ، وُجُوهُهُمْ عَلَى صُورَةِ الْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ» (۵) [۶۱۷۷، ۶۱۸۷]

تراجم رجال

محمدبن ابى بكر المقدمى: دا محمدبن ابى بكر المقدمى رحمه الله دې.

فضيل بن سليمان: دا فضيل بن سليمان نميرى رحمه الله دې. (۶)

---

(۱) كشف البارى: ۴۵۹/۱.

(۲) فتح البارى: ۳۲۶/۶عمدة القارى: ۱۵۶/۱۵والتوضيح: ۱۴۴/۱۹ومجمل اللغة: ۶۶۸/۲

(۳) فتح البارى: ۳۲۶/۶عمدة القارى: ۱۵۶/۱۵والتوضيح: ۱۴۴/۱۹وتغليق التعليق: ۵۰۶/۳

(۴) تفسير الطبرى: ۳۹۲/۶رقم: ۷۰۲۵.

(۵) قوله: عن سهل بن سعد رضى الله عنه: الحديث، رواه البخارى فى كتاب الرقاق باب: يدخل الجنة سبعون ألفا بغير حساب، رقم: ۶۵۴۲وباب صفة الجنة والنار رقم: ۶۵۵۴ومسلم رقم: ۵۳۷كتاب الإيمان باب الدليل على دخول طوائف من المسلمين فى الجنة بغير حساب ولا عذاب، والحديث متفق عليه.

(۶) دَدغه دواړو حضراتو دَ حالاتو دَپاره اوګورئى كتاب الصلاة باب المساجد التى على طرق المدينة.

ابوحازم: دا ابوحازم سلمة بن دينار رحمه الله دي.

سهل بن سعد: دا مشهور صحابى رسول حضرت ابوالعباس سهل بن سعد الساعدى رضي الله عنه دي.[1]

تنبيه: داحديث دحضرت سهل رضي الله عنه نه علاوه دحضرت عمران بن حصين رضي الله عنه نه هم نقل دي. دحضرت سهل رضي الله عنه د حديث شرح كتاب الرقاق كښې[2] اودحضرت عمران رضي الله عنه دحديث شرح كتاب الطب كښې راغلې دے.[3]

په دې حديث كښې دهغه كسانو پيژندګلو اوعلامت خودلې شوې دې چه بې حسابه بې كتابه به په دومره لوئى شمير كښې جنت كښې داخليږى. فرمائيلى دى: «هم[4] الذين لايسترقون، ولايتطيرون، ولا يكتوون، وعلى ربهم يتوكلون»[5]

يوه بله تنبيه: دا حديث ابن ملقن رحمه الله په افراد بخارى كښې شمير كړې دې چه صرف په بخارى شريف كښې دا روايت موجود دې. حالانكه داسې نه دے. داحديث په صحيح مسلم كښې هم دې. غالبًا هغه د امام حميدى رحمه الله په اتباع كښې داسې وئيلى دى. چونكه دحميدى رحمه الله هم دغه موقف دې نودوارو حضراتو ته دلته تسامح شوې دې. والله اعلم.[6]

ترجمة الباب سره د حديث مناسبت: ددې حديث ترجمة الباب سره مناسبت واضح دې. هغه داسې چه جنتيان به خپل مينځ كښې اتفاق سره اوسيږى اودهغوى مخونه به د څوارلسمې د سپوږمئى په شان پړقيږى. دا رومبى جزء سره مناسبت شو چه حديث د جنت د اوسيدونكو په صفت باندې مشتمل دې.

د باب نهم حديث دحضرت انس رضي الله عنه دي.

الحديث التاسع

۳۰۷۶- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ الْجُعْفِيُّ، حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا شَيْبَانُ، عَنْ قَتَادَةَ، حَدَّثَنَا أَنَسٌ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: أُهْدِيَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جُبَّةُ سُنْدُسٍ وَكَانَ يَنْهَى عَنِ الْحَرِيرِ فَعَجِبَ النَّاسُ مِنْهَا فَقَالَ: «وَالَّذِي نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ لَمَنَادِيلُ سَعْدِ بْنِ مُعَاذٍ فِي الْجَنَّةِ أَحْسَنُ مِنْ هَذَا»[7]-[ر ۲٤۷۳]

---

[1]) ذدغه دوارو حضراتوذ حالاتودپاره اوګورئى كتاب الوضوء باب غسل المرأة أباها الدم........

[2]) كشف البارى كتاب الرقاق باب يدخل الجنة سبعون ألفا.....:۶۲۶-۶۲۲

[3]) كشف البارى كتاب الطب باب من اكتوى.....: ۵۷۷-۵۷۳.

[4]) دا هغه خلق دى چه كودې جادوان نه كوى بدفالى نه نيسى خالونه نه لګوى او په خپل رب باندې يقين لرى

[5]) صحيح بخارى رقم: ۵۷۰۵التوضيح: ۱٤۵/۱۹وقال ابن كثير: إن المعروف فى الروايات دخول سبعين ألفا ومع كل منه سبعون ألفا... ولا بد من تسليمه أيضا، وإن لم يذكره الراوى هناك، فإنه سرد له الروايات أيضا. أما من قال: سبع مائة ألف فالظاهر أنه وهم من الراوى. فيض البارى: ٤/۳۲۱.

[6]) التوضيح: ۱٤۵/۱۹والجمع بين الصحيحين رقم: ۹۲۶وصحيح مسلم كتاب الإيمان رقم: ۲۱۹.

[7]) قوله: حدثنا أنس رضى الله عنه: الحديث، مرتخريجه مالهبة باب قبول الهدية من المشركين.

ترجمه حضرت انس رضي الله عنه فرمائي چه رسول الله ﷺ ته د سندس كپړې يوه جبه هديه كړې شوه او حضورپاك به خلق د ريښمو د اغوستو نه منع كول خلقو په ډيره خوښئي سره دې ته كتل نوحضورپاك ﷺ اوفرمائيل چه د حضرت سعد بن معاذ رضي الله عنه كوم رومال په جنت كښې دې هغه ددې كپړې نه ډير ښه دې.
داريښمي جبه حضورپاك ته د دومة الجندل والي اكيدر هديه كړې وه «وكان الذي أهداها أكيدر دومة» (١)

تراجم رجال

عبدالله بن محمدجعفي: دا عبدالله بن محمد جعفي مسندي رحمه الله دې. ددوى تذكره كتاب الايمان باب أمور الايمان كښې تيره شوې ده.(٢)

يونس بن محمد: دا يونس بن محمد المؤدب بغدادى رحمه الله دې. ددوى حالات كتاب الوضوء باب الوضوء مرتين مرتين كښې راغلى دى.(٣)

شيبان: دا ابومعاويه شيبان بن عبدالرحمن نحوي رحمه الله دې. ددوى تفصيلي حالات كتاب العلم باب كتابة العلم لاندې بيان كړې شوى دى.(٤)

قتاده: دا قتاده بن دعامه سدوسي بصري رحمه الله دې. ددوى تذكره كتاب الايمان باب من الايمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه په ذيل كښې راغلې ده.(٥)

انس بن مالك: دا مشهور صحابي خادم رسول حضرت انس بن مالك رضي الله عنه دې. ددوى تذكره كتاب الايمان باب من الايمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه په ذيل كښې راغلې ده.(٦)

دحديث شرح كتاب الهبة (٧)

د باب لسم حديث د حضرت براء بن عازب رضي الله عنه دې.

الحديث العاشر

٣٠٤٧- حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ سُفْيَانَ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو إِسْحَاقَ،

---

(١) إرشادالساري: ٢٨٤/٥ التوضيح: ١٥٢/١٩ وصحيح البخارى كتاب الهبة باب قبول الهدية من المشركين تعليقا عن أنس رقم: ٢٦١٦.

(٢) كشف البارى: ٢٥٧/١.

(٣) كشف البارى: ٤٨٣/٥.

(٤) كشف البارى: ٢٦٣/٤.

(٥) كشف البارى: ٣/٢.

(٦) كشف البارى: ٤/٢.

(٧) باب قبول الهدية من المشركين رقم: ٢٦١٥. اوكتاب اللباس كښې راغلې ده. كشف البارى كتاب اللباس باب من مس الحرير من...... ص: ١٩٥.

قَالَ: سَمِعْتُ البَرَاءَ بْنَ عَازِبٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمَا [ص:۱۹]، قَالَ: أُتِيَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، بِثَوْبٍ مِنْ حَرِيرٍ فَجَعَلُوا يَعْجَبُونَ مِنْ حُسْنِهِ وَلِينِهِ، فَقَالَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَمَنَادِيلُ سَعْدِ بْنِ مُعَاذٍ فِي الجَنَّةِ أَفْضَلُ مِنْ هَذَا» [1]-[۳۵۹۱، ۵۴۹۸، ۶۲۶۴]

تراجم رجال

مسدد: دا مسدد بن مسرهد اسدى بصرى رحمه الله دي. ددوى تذكره كتاب الإيمان باب من الإيمان أن يحب لأخيه مايحب لنفسه لاندې راغلې. [2]

يحيى: دا يحيى بن سعيد قطان تميمى رحمه الله دي. ددوى تذكره كتاب الإيمان باب من الإيمان أن يحب لأخيه...، لاندې ذكر كړې شوې ده. [3]

سفيان: دامشهورامام محدث سفيان بن عيينه رحمه الله دي. ددوى مختصر حالات بدء الوحى كښې اومفصل حالات كتاب العلم باب قول المحدث : حدثنا أو أخبرنا.... كښې تير شوى دى. [4]

ابواسحاق: دا ابواسحاق عمرو بن عبدالله همدانى سبيعى رحمه الله دي.

البراء بن عازب: دا مشهور صحابى رسول حضرت براء بن عازب رضي الله عنه دي. ددې دواړو حضراتو تذكره كتاب الإيمان باب الصلوة من الإيمان لاندې بيان كړې شوې ده. [5]

ددې حديث مضمون هم دغه دې كوم چه دتير حديث وو فرق صرف دومره دې چه هلته د خلقو د خوښئى ذكر وو مگر وجه ئى ذكر نه وه كومه چه په دې حديث براء رضي الله عنه كښې ذكر كړې شوې. «فجعلوا يعجبون من حسنه ولينه» چه د دغه جبې ښائست نريوالې او نرموالې د خلقو د حيرانتياوجه وه. [6]

ترجمة الباب سره د حديث مناسبت: ددې حديث ترجمة الباب سره مطابقت په دې معنى دې چه په دې كښې د حضرت سعد بن معاذ رضي الله عنه د جنت د رومال ذكر دې دكوم ښائست چه به بې مثال وى. [7]

دباب يوولسم حديث دحضرت سهل بن سعد الساعدى رضي الله عنه دي.

---

[1] قوله: سمعت البراء بن عازب رضى الله عنه: الحديث، أخرجه البخارى فى فضائل الصحابة، باب مناقب سعدبن معاذ رقم: ۳۸۰۲ وفى اللباس باب من مس الحرير من غيرلبس رقم: ۵۸۳۶وفى الأيمان والنذور باب كيف كان يمين رسول الله صلى الله عليه وسلم؟ رقم: ۶۶۴۰ومسلم رقم: ۶۳۰۸-۶۳۰۶فى فضائل الصحابة باب من فضائل سعدبن معاذ رضى الله عنه، والترمذى مناقب سعدبن معاذ رضى الله عنه، رقم: ۳۸۴۶وابن ماجه فى المقدمة فى فضل سعد بن معاذ رضى الله عنه رقم: ۱۴۴.

[2] كشف البارى:۲/۲.

[3] كشف البارى:۲/۲.

[4] كشف البارى:۲۳۸/۱الحديث الأول: ۱۰۲/۳.

[5] كشف البارى: ۳۷۵/۲-۳۷۰.

[6] فتح البارى: ۳۲۶/۶.

[7] سواله بالا.

الحديث الحادي عشر

۳۰۷۸- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ أَبِي حَازِمٍ، عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ السَّاعِدِيِّ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «مَوْضِعُ سَوْطٍ فِي الْجَنَّةِ خَيْرٌ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا» (۱)-[ر ۲٦٤۱]

تراجم رجال

على بن عبدالله: دا مشهور محدث على بن عبد الله المدينى رحمه الله دي. ددوى تذكره كتاب العلم باب الفهم فى العلم لاندې تيره شوې ده.(۲)

سفيان: دامشهورامام محدث سفيان بن عيينه رحمه الله دې. ددوى مختصر حالات بدء الوحى كښې اومفصل حالات كتاب العلم باب قول المحدث : حدثنا أو أخبرنا.... كښې تير شوى دى. (۳)

ابوحازم: دا ابوحازم سلمة بن دينار رحمه الله دې.

سهل بن سعد: دا مشهور صحابى رسول حضرت ابوالعباس سهل بن سعد الساعدى رضي الله عنه دې.(۴)

ددې حديث تفصيلي شرح كتاب الجهاد كښې راغلې ده.(۵)

ترجمة الباب سره دحديث مناسبت: ددې حديث ترجمة الباب سره مناسبت داسې دې چه د جنت د معمولى شان خائى برابر ددنيا او مافيها نه بهتر دې. چنانچه صفة الجنة يعنى جزء اول سره ددې مطابقت دې.

دباب دولسم حديث دحضرت انس بن مالك رضي الله عنه دى.

الحديث الثاني عشر

۳۰۷۹- حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ عَبْدِ الْمُؤْمِنِ، حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، حَدَّثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «إِنَّ فِي الْجَنَّةِ لَشَجَرَةً يَسِيرُ الرَّاكِبُ فِي ظِلِّهَا مِائَةَ عَامٍ لَا يَقْطَعُهَا» (۶)

تراجم رجال

روح بن عبدالمومن: دا ابوالحسن روح - بفتح راء وسكون واو، وإهمال حاء- (۱)بن عبد المومن هذلى بصرى مقرى رحمه الله دې. (۲)

---

[۱] قوله: عن سهل بن سعد الساعدى: الحديث مر تخريجه كشف البارى كتاب الجهاد: ۱۰۱/۱.

[۲] كشف البارى: ۲۹۷/۳.

[۳] كشف البارى: ۱۳۸/۱ الحديث الأول: ۱۰۲/۳.

[۴] ددغه دواړو حضراتو حالاتو دپاره اوګورئ كتاب الوضوء باب غسل المرأة أباها الدم........

[۵] كشف البارى كتاب الجهاد اول. ۵۵۹-۵۵۸.

[۶] قوله: حدثنا أنس بن مالك رضي الله عنه: الحديث، أخرجه الترمذى كتاب التفسير باب ومن تفسير سورة الواقعة، رقم: ۳۲۹۳.

دي د يزيد بن زريع حماد بن زيد، عبد الواحد بن زياد، ابوعوانه، جعفر بن سلميان ضبعي اومعاذ بن هشام رحمهم الله وغيره نه دحديث روايت كوي. اوددوى نه دحديث روايت كونكوكښې امام بخارى، عثمان بن سعيد دارمي، ابوزرعه رازى، حرب كرماني، عبدالله بن احمد، مطين، ابوخليفه، محمدبن محمدتمار بصرى او ابويعلى موصلى رحمهم الله غوندې اساطين علم حديث شامل دى.[3]

ابن حبان رحمه الله دوى په كتاب الثقات كښې ذكركړى دى.[4] ابوحاتم رازى رحمه الله فرمانى صدوق.[5]

حافظ ذهبي رحمه الله معرفة القراء كښې ليكلي دى چه دې د يعقوب الحضرمي نيزدې دوست وو او فرمانى «كان متقنا مجودا».[6] حافظ ابن حجر رحمه الله فرمانى صدوق.[7] ددوى تاريخ وفات كښې اختلاف دې. امام ابن حبان رحمه الله د ۲۳۳ هجرى نه وړاندې يا روستو قول اختيار كړې دې.[8] او ابن ابى عاصم، دانى، ابن خلفون، مطين او مغلطاى رحمهم الله وغيره ۲۳۴ هجرى د وفات كال ګرځولې دې.[9] خو ابن زبير ربعي د ۲۳۵ هجرى قول اختيار كړې دې.[10]

روح بن عبد المومن رحمه الله د كتب سته نه صرف د بخارى شريف راوى دې. اوامام بخارى رحمه الله دهغوى نه صرف هم دغه حديث باب روايت كړې دې. رحمه الله تعالى رحمة واسعة.[11]

يزيد بن زريع: دا يزيد بن زريع تميمى بصرى رحمه الله دې.[12]

سعيد: دا سعيد بن ابى عروبة يشكرى بصرى رحمه الله دې.[13]

قتاده: دا قتاده بن دعامه سدوسى بصرى رحمه الله دې.

انس: دا مشهور صحابى خادم رسول حضرت انس بن مالك رضي الله عنه دې. ددې دواړو حضراتو تذكره كتاب الايمان باب من الايمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه په ذيل كښې راغلې ده.[14]

قوله: عن النبى صلى الله عليه وسلم قال: إن فى الجنة لشجرة يسير الراكب فى ظلها مائة عام لا يقطعها: حضرت انس رضي الله عنه د نبى كريم صلى الله عليه وسلم نه روايت كوى چه هغوى عليه السلام فرمانيلى دى

---

[1]) المغنى فى ضبط الأسماء: ۱۳۵ حرف الراء، وتعليقات تهذيب التهذيب: ۲۹۶/۳.

[2]) تهذيب الكمال: ۲۴۶/۹ وتهذيب ابن حجر: ۲۹۶/۳.

[3]) د شيوخ اوتلامذه د تفصيل دپاره اوګورئى تهذيب الكمال: ۲۴۷/۹-۲۴۶.

[4]) ۲۴۴/۸.

[5]) الجرح والتعديل: ۳ رقم الترجمة: ۲۲۵۹.

[6]) معرفة القراء: ۱ رقم: ۱۰۹ مؤسسة الرسالة، بيروت.

[7]) تقريب التهذيب: ۳۰۴/۱ رقم: ۱۹۶۸.

[8]) الثقات: ۲۴۴/۸.

[9]) تعليقات تهذيب الكمال: ۲۴۷/۹.

[10]) حواله بالا.

[11]) فتح البارى: ۳۲۶/۶ عمدة القارى: ۱۵۷/۱۵ تهذيب الكمال: ۲۴۶/۹.

[12]) ددوى د حالاتو دپاره اوګورئى كتاب الوضوء باب غسل المنى وفركه وغسل ما يصيب من المرأة.

[13]) ددوى د حالاتو دپاره اوګورئى كتاب الغسل باب إذا جامع ثم عاد....

[14]) كشف البارى: ۴/۲-۳.

چه په جنت کښې يوه ونه ده د کومې په سورى کښې به چه سور سل کاله روان وى مگر هغه به پوره نه کړى.
دباب ديارلسم حديث دحضرت ابوهريره رضي الله عنه دى.

الحديث الثالث عشر

۳۰۸۰- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سِنَانٍ، حَدَّثَنَا فُلَيْحُ بْنُ سُلَيْمَانَ، حَدَّثَنَا هِلَالُ بْنُ عَلِيٍّ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي عَمْرَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "إِنَّ فِي الْجَنَّةِ لَشَجَرَةً يَسِيرُ الرَّاكِبُ فِي ظِلِّهَا مِائَةَ سَنَةٍ، وَاقْرَءُوا إِنْ شِئْتُمْ {وَظِلٍّ مَمْدُودٍ} [الواقعة:۳۰] ([1]) [۴۵۹۹]

تراجم رجال

محمدبن سنان: دا محمدبن سنان عوقى بصرى باهلى رحمه الله دى.
فليح بن سليمان: دا فليح بن سليمان خزاعى مدنى رحمه الله دى.
هلال بن علي: داهلال بن على قرشى عامرى مدنى رحمه الله دى. ددې دريواړو حضراتو حالات كتاب العلم باب من سئل علماً وهومشتغل في حديثه لاندې تيرشوى دى. ([2])
عبدالرحمن بن ابي عمرة: دا عبدالرحمن بن ابى عمره انصارى رحمه الله دى. ([3])
ابوهريره: دا مشهور صحابى حضرت ابوهريره رضي الله عنه دى. ددوى حالات كتاب الايمان باب أمور الايمان كښې تيرشوى دى. ([4])
ددې حديث مضمون هم هغه دې كوم چه د تير حديث وو. بس فرق صرف دومره دې چه په دې كښې څه زياتوالى او اضافه ده.
دپورته ذكرشوې ونې نوم: د پورته ذكر شوې نوم په قول د علامه خطابى رحمه الله او ابن الجوزى رحمه الله طوبى دې. ددې تائيد دحضرت عتبه بن عبد رضي الله عنه دحديث نه هم كيږى. كوم چه احمد، طبرانى او ابن حبان رحمهم الله روايت كړې دې. ([5]) حافظ رحمه الله فرمائى «هذا هو المعتمد»، ځكه چه د بعض حضراتو رائې داده چه دا څه متعين ونه نه ده. چونكه نكره استعمال شوې ده نوداسې به ډيرې ونې وى مگر دا

---

[1]) قوله: عن أبى هريرة رضى الله عنه: الحديث، رواه البخارى فى تفسير سورة الواقعة باب: {وَظِلٍّ مَمْدُودٍ} رقم: ۴۸۸۱ ومسلم رقم: ۷۱۳۷-۷۱۳۶في صفة الجنة باب إن فى الجنة شجرة يسير الراكب فى ظلها مئة عام لا يقطعها، والترمذى رقم: ۲۵۲۳في الجنة باب ماجاء فى صفة شجرة الجنة وابن ماجه فى الزهد باب صفة الجنة رقم: ۴۳۹۱.

[2]) كشف البارى: ۵۳/۶۳/۳.

[3]) ددوى د حالاتو دپاره اوگورئى كتاب المياه باب حلب الإبل على الماء.

[4]) كشف البارى: ۴۵۹/۱.

[5]) المعجم الكبير للطبرانى: ۱۲۷/۱۷-۱۲۶عامر بن زيد عن عتبة بن عبد رقم:۳۱۲والإحسان بترتيب صحيح ابن حبان كتاب إخباره عن مناقب الصحابة، باب وصف الجنة: ۴۲۹/۱۶عن أبى سعيد الخدرى رضى الله عنه رقم: ۱۱۶۹۶.

راني معتمد نه ده.(1) او د راكب نه مراد راكب معتدل دې چه په درمیانه رفتار سره تګ کونکې سور د سلوکالو تللو نه باوجود به هغې سورې پوره نه کړی. په جنت کښې خو به سورې وی نه څکه چه دهغې دپاره نمراوبیا ګرمی پکار ده هلته د دې څیزونو څه کار دې؟ په دې وجه د سوری نه مراد ددې غاړه ده. مطلب دادې چه ددې ونې اوږدوالې په انسانی شعور کښې نه شی راتلې. انسانی احساسات د هغې حقیقت ته نه شی رسیدلې.(2)

دکعب احبار تصدیق: حضرت عبدالله بن مبارك رحمه الله یوروایت نقل کړې دې چه دحضرت ابوهریره رضي الله عنه داحدیث چه حضرت کعب احبار رحمه الله واؤریدو نوونی فرمائیل: «صدق والذي أنزل الفرقان على لسان محمد، لوأن رجلا راكب حقة أوجذعة، ثم سار في أصل تلك الشجرة، ما بلغها حتى يسقط هرما، إن الله تعالى غرسها بيده، ونفخ من روحه، وما في الجنة نهر إلا ويخرج من أصلها» (3) یعنی دهغه ذات قسم چاچه فرقان (قرآن) د محمد ﷺ په ژبه مبارکه باندې نازل کړې دې. ابوهریره رښتیااووئیل که یو سړې په حقه یا جذعه اوښه باندې سور وی اوبیا د دغه ونې په جرړو کښې سفر کوی نو آخر ته به اونه رسی تردې چه بوډا به شی پریوبه څی. یقینًا دغه ونه الله تعالی پخپله لګولې ده د خپل روح په ذریعه ئی په هغې کښې پوکې وهلې دې په جنت کښې هر یو نهر د دغه ونې د أصل نه راوځی. هم دې ته شجرة الخلد هم فرمائیلې شوې دې. حواله جات بالا.

قوله: واقرءوا إن شئتم: ﴿وَظِلٍّ مَمْدُودٍ﴾ كه چرې غواړئی نودا آیت اولولئی. په دې آیت کښې د جنت د اوږد سوری خبره کیږی لکه چه دا حدیث ددې آیت تفسیردې. او د «ولقاب قوس أحدكم» معنی داده چه په جنت کښې د لیندې برابر خانې د ښائست وغیره په وجه د دنیا اومافیها نه بهتر دې. داجمله کتاب الجهاد کښې تیره شوې ده.(4)

ترجمة الباب سره مطابقت: دحدیث ترجمة الباب سره مطابقت واضح دې چه په دې کښې د جنت ښائست او وسعت وغیره تذکره کړې شوې ده.

د باب څوارلسم حدیث هم د حضرت ابوهریره رضي الله عنه دې.

الحديث الرابع عشر

۲۰۸۱- حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ فُلَيْحٍ، حَدَّثَنَا أَبِي، عَنْ هِلَالٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي عَمْرَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ؓ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «أَوَّلُ زُمْرَةٍ تَدْخُلُ الْجَنَّةَ عَلَى صُورَةِ الْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ، وَالَّذِينَ عَلَى آثَارِهِمْ كَأَحْسَنِ كَوْكَبٍ دُرِّيٍّ فِي

---

(1) فتح الباري: ۳۲۶/۲.

(2) عمدة القاري: ۱۵۸/۱۵ فتح الباري: ۶/۳۲۷-۳۲۶ وشرح القسطلاني: ۲۸۵/۵ قال ابن الملقن رحمه الله: المراد بظلها: راحتها ونعيمها، من قولهم: عز ظليل، وقيل معناه: ذراها وناحيتها وكنفها، كما يقال: أنا في ظلك، أي: في كنفك، وإنما أحوج إلى هذا التأويل، لأن ظل المتعارف عندنا إنما هو وقاية حر الشمس، وأذاها، وليس في الجنة شمس، وإنما هي أنوار متوالية، لا حرفيها ولا قر، بل لذات متوالية، ونعم متتابعه. التوضيح: ۱۵۴/۱۹.

(3) التوضيح: ۱۵۳/۱۹ وكتاب الزهد لابن المبارك: ۲۶۷.

(4) كشف الباري: كتاب الجهاد اول: ۱۰۱-۱۰۰.

السَّمَاءِ إِضَاءَةً، قُلُوبُهُمْ عَلَى قَلْبِ رَجُلٍ وَاحِدٍ، لَا تَبَاغُضَ بَيْنَهُمْ وَلَا تَحَاسُدَ، لِكُلِّ امْرِءٍ زَوْجَتَانِ مِنَ الحُورِ العِينِ، يُرَى مُخُّ سُوقِهِنَّ مِنْ وَرَاءِ العَظْمِ وَاللَّحْمِ» (۱) [ر ۳۰۷۳]

تراجم رجال

ابراهيم بن المنذر: دا مشهور محدث حضرت ابراهيم بن المنذر بن اسحاق حزامى رحمه الله دي.

محمد بن فليح دا محمد بن فليح بن سليمان خزاعى رحمه الله دي ددې دواړو حضراتو حالات كتاب العلم باب من سئل علما وهو مشتغل فى حديثه لاندې تېر شوى دى (۲) ددې سند د نورو رواة دپاره سابقه سند اوګورئى دا د باب د شپږم حديث دريم طريق دى د دې حديث تفصيلى شرح شاته شوې ده د باب پنځلسم حديث د حضرت براء بن عازب رضى الله عنه دى

الحديث الخامس عشر

۳۰۸۲- حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، قَالَ عَدِيُّ بْنُ ثَابِتٍ: أَخْبَرَنِي قَالَ: سَمِعْتُ البَرَاءَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: لَمَّا مَاتَ إِبْرَاهِيمُ قَالَ: «إِنَّ لَهُ مُرْضِعًا فِي الجَنَّةِ» (۳)- [ر ۱۳۱۶]

تراجم رجال

حجاج بن منهال: دا حجاج بن منهال سلمى انماطى بصرى رحمه الله دي. ددوى تذكره كتاب الايمان باب ماجاء أن الأعمال بالنية والحسبة لاندې راغلى دى. (۴)

شعبه: دا امير المؤمنين فى الحديث شعبه بن حجاج عتكى رحمه الله دي ددې دواړو حضراتو حالات كتاب الايمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده لاندې ذكر كړې شوې دى. (۵)

عدي بن ثابت: دا مشهور تابعى حضرت عدى بن ثابت انصارى كوفى رحمه الله دي. ددوى تذكره كتاب الايمان باب ماجاء أن الأعمال بالنية والحسبة لاندې راغلى دى (۶)

البراء بن عازب: دا مشهور صحابى رسول حضرت براء بن عازب رضى الله عنه دي ددوى تذكره كتاب الايمان باب الصلوة من الايمان لاندې تيره شوې ده. (۷)

قوله: قال: لما مات ابراهيم، قال: إن له مرضعا فى الجنة حضرت براء بن عازب رضى الله عنه

---

(۱) قوله: عن أبى هريرة رضى الله عنه: الحديث، مر تخريجه آنفا فى الحديث السادس من هذا الباب.

(۲) فتح البارى: ۳/۶۲-۵۸.

(۳) قوله: سمعت البراء رضى الله عنه: الحديث، انفرد به البخارى.

(۴) كشف البارى: ۲/۷۴۴.

(۵) كشف البارى: ۱/۶۷۸.

(۶) كشف البارى: ۲/۷۴۵.

(۷) كشف البارى: ۲/۳۷۵.

فرمائي چه كله حضرت ابراهيم صاحب زاده رسول ﷺ وفات شو نوحضورپاك اوفرمائيل چه په جنت كښې دهغه دپاره يوه پيئې وركونكې مرضعه ده.

دَ حياة الانبياء عليهم السلام ثبوت: د رسول الله ﷺ خوني حضرت ابراهيم رضي الله عنه د وروكوالي يعني د پينوڅكلو په زمانه كښې وفات شوې وو. نو رسول الله ﷺ د كورد خلقو او مسلمانانو د تسلئي دپاره د تعزيت په توګه دا ارشاد فرمائيلي. په دې حديث سره چه يو طرف نه دحضرت ابراهيم رضي الله عنه چه دحضورپاك خوئي دې د هغه منقبت ښكاره او واضح دې بل طرف ته دا زيرې هم دې چه هغه په جنت كښې خوراك كوي. دهغوى دپاره هلته هم د مرضعه پيئو وركونكې انتظام دې. په دې سره دهغوى حيات بعد الممات ثابتيږي نو په درجه اولى سره دا حيات دحضرات انبياء عليهم السلام دپاره هم ثابت دې. مولانا بدر عالم ميرټهي رحمه الله فرمائي: ((وفيه بشارة بفضل إبراهيم رضي الله عنه، حيث عدمن أخبر عنهم الله تعالى بحياتهم، فيأتيهم رزقهم غدواوعشيا، وكان رزقه لبنا، فأوتي في الجنة. أعني في نمأ رزقه أنباء بحياته على شاكلة حياة الأنبياء عليهم السلام والشهداء. والله تعالى أعلم)) [1]

ترجمة الباب سره دَ حديث مناسبت: په دې حديث سره د جنت وجود ثابتيږي دغه شان ددې د ترجمې د جزء ثاني سره مناسبت دې.

د باب شپاړسم او آخرى حديث د حضرت ابوسعيد خدرى رضي الله عنه دې.

الحديث السادس عشر

٣٠٨٣- حَدَّثَنَا عَبْدُ العَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: حَدَّثَنِي مَالِكُ بْنُ أَنَسٍ، عَنْ صَفْوَانَ بْنِ سُلَيْمٍ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «إِنَّ أَهْلَ الجَنَّةِ يَتَرَاءَوْنَ أَهْلَ الغُرَفِ مِنْ فَوْقِهِمْ، كَمَا يَتَرَاءَوْنَ الكَوْكَبَ الدُّرِّيَّ الغَابِرَ فِي الأُفُقِ، مِنَ المَشْرِقِ أَوِ المَغْرِبِ، لِتَفَاضُلِ مَا بَيْنَهُمْ» قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ تِلْكَ مَنَازِلُ الأَنْبِيَاءِ لاَ يَبْلُغُهَا غَيْرُهُمْ، قَالَ: «بَلَى وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ، رِجَالٌ آمَنُوا بِاللَّهِ وَصَدَّقُوا المُرْسَلِينَ» [2]

عبدالعزيز بن عبدالله: دا عبدالعزيزبن عبدالله قرشي اويسى رحمه الله دې. ددوى تذكره كتاب العلم باب الحرص على الحديث په ذيل كښې ذكركړې شوې ده. [3]

مالك بن انس: دا امام دارالهجرة حضرت مالك بن انس مدني رحمه الله دې. ددوى اجمالي حالات بدء الوحى او تفصيلي حالات كتاب الإيمان باب من الدين الفرار من الفتن لاندې بيان كړې شوى دى. [1]

---

[1]) البدر السارى مع فيض البارى: ٣٢١/٤ وقال الكورانى الحنفى رحمه الله فيه شرح: إن له مرضعافى الجنة: تكمل له الرضاع، صرح به فى الرواية الأخرى. الكوثر الجارى: ١٩٤/٦ وانظر أيضا الطبقات الكبرى لابن سعد: ١٤٠/١ ذكر أبراهيم، ابن رسول الله ﷺ

[2]) قوله: عن أبى سعيد الخدرى رضى الله عنه: الحديث. رواه البخارى فى الرقاق، باب ماجاء فى صفة الجنة وأنها مخلوقة: رقم: ٦٥٥٦ وفى التوحيد باب كلام الرب مع أهل الجنة رقم: ٧٥١٨ ومسلم رقم: ٧١٤٤ فى صفة الجنة باب ترائى أهل الجنة أهل الغرف والترمذى فى صفة الجنة باب بلاترجمة رقم: ٢٥٥٥.

[3]) كشف البارى: ٤٨/٤.

صفوان بن سليم: دا صفوان بن سليم مدني زهري رحمه الله دې. (۲)

عطاء بن يسار: دا ابومحمد عطاء بن يسار هلالي مدني رحمه الله دې. ددوی تذکره کتاب الایمان باب کفران العشیر... کښې تیره شوې ده.(۳)

ابوسعيد خدري: دا مشهور صحابی رسول حضرت سعد بن مالك بن سنان ابوسعيد خدری انصاری رضي الله عنه دې. ددوی حالات کتاب الایمان باب من الدین الفرار من الفتن لاندې بیان کړې شوی دی. (۴)

قوله: عن صفوان بن سليم: د سنن يو راوی دی. دکوم نوم چه ايوب بن سويد دې.(۵) ددوی نه دا وهم شوې دې چه د صفوان په ځائې زید بن اسلم رحمه الله په سند کښې داخل کړې دي کوم چه صحيح نه دې. دارقطني رحمه الله په غرائب مالك کښې د هغوی ذکر کړې دې. غرائب مالك د دارقطنی رحمه الله هغه تالیف دې په کوم کښې چه د امام مالك رحمه الله هغه صحیح احادیث جمع کړې دی کوم چه په موطا کښې ذکر نه دی. حدیث باب هم دهغې نه دې. (۶)

قوله: عن ابي سعيد: په ترمذی شریف وغیره کښې حدیث باب مسند ابی هریره ګرځولې شوې دې چنانچه هم دغه حدیث هلته «فليح عن هلال بن على عن عطاء بن يسار عن أبي هريرة» په طریق سره راغلې دې.(۷) د امام ذهلي رحمه الله قول امام دارقطني رحمه الله نقل کړې دې:

«لست أدفع حديث فليح، يجوز أن يكون عطاء بن يسار حدث به عن أبي سعيد وعن أبي هريرة»(۸) چه زه د فليح حدیث نه رد کوم ځکه چه دا بالکل ممکن دی چه عَطاء دا د ابوسعید او حضرت ابوهریره رضي الله عنهما دواړو نه روایت کړې وی. خلاصه دا چه دا حدیث د دواړو صحابه کرامو رضي الله عنهما د مسند نه کیدې شی.(۹)

قوله: عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: إن أهل الجنة يتراءيون أهل الغرف من فوقهم كما يتراءيون الكوكب الدري الغابر في الأفق من المشرق والمغرب، لتفاضل ما بينهم: حضرت ابوسعيد خدری رضي الله عنه د نبی کریم صلى الله عليه وسلم نه روایت کوی چه حضور پاك فرمائیلی دی چه بیشکه جنتیان به دخپل ځان دپاسه درجاتو بالاخانې داسې وینی لکه ځنګه چه تاسو د آسمان مشرقی یا مغربی کنارې سره یو روښانه ستورې ته ګورئ. دهغه فاصلې د وجې نه کومه چه دهغې په مینځ کښې وی. په دې حدیث کښې چه د جنتیانو په مینځ کښې کوم تفاضل او تفاوت وی هغه بیان کړې شوې دې اوفرمائیلې شوی دی چه د اوچتو درجو والا جنتی به دومره په اوچتوالی

---

(۱) کشف الباری: ۲۹۰/۱ الحدیث الثانی: ۸۰/۲
(۲) ددوی دحالات دپاره اوګورئ کتاب الغسل باب من اغتسل عریانا وحده فی خلوة.
(۳) کشف الباری: ۲۰۴/۲.
(۴) کشف الباری: ۸۲/۲
(۵) دا ضعیف او کثر الوهم راوی دې. اوګورئ تهذیب الکمال ۴۷۷/۳-۴۷۵ رقم الترجمة ۶۱۶
(۶) فتح الباری: ۳۲۷/۶ عمدة القاری: ۱۵۹/۱۵.
(۷) رواه الترمذی رقم: ۲۵۵۶ أبواب صفة الجنة باب ماجاء فی ترائی أهل الجنة فی الغرف وأحمد: ۲/۳۳۵ رقم: ۸۴۰۴ ۲/۳۳۹ رقم: ۸۴۹۲
(۸) التوضیح: ۱۵۶/۱۹ وفتح الباری: ۳۲۷/۶ عمدة القاری: ۱۵۹/۱۵.
(۹) التوضیح: ۱۵۶/۱۹ وفتح الباری: ۳۲۷/۶ عمدة القاری: ۱۵۹/۱۵.

باندې وي لکه په دنیا کښې په آسمان باندې ستورې ته د هغې د کتلو د پاره ستونه اوچتولې شي هغه د دنیا په آسمان باندې د ډیر لرې نه پرقیږي هم دغه تفاضل اوتفاوت دلته د یوحسي مثال په ذریعه واضح کړې شوې دې. اودادې وجه هم خودلې شوې ده چه «لتفاضل مابینهم». او دا ظاهري خبره ده، په دنیا کښې هم دمرتبو د فرق لحاظ ساتلې شي نو په آخرت کښې به هم د اعمالو په ذریعه ددې لحاظ ساتلې شي.[1]

دَ لفظ دري تحقیق: الدري. دا لفظ په څلور قسم سره لوستلې شوې دې ① دُرِّيٌّ ② دُرِيءٌ ③ دِرِّيٌّ ④ دِرِيءٌ بیا د دې معنې هم مختلف دي. چه د دال ضمه وي نو د در طرف ته به منسوب وي یعنی د مرغلرې په شان، تشبیه به په سپینوالي او پړق کښې وي. اوکه چرې د دال په کسره سره وې نو درأ په معنی د دفع دې یعنی لرې کول شړل، د ستورو په ذریعه شیطانان هم شړلې شي.[2]

ابن الجوزي د کسائي په حواله سره دال مثلث هم روایت کړې دې اوفرمائیلي دي چه د دال په ضمه سره ذې نودر(مرغلره) طرف ته منسوب دې چه کسره سره وې نو معنی جاري اوساري ده اوکه فتحه سره وې نومعنی اللامع یعنی پړقیدونکي دې[3] راجح هم دغه دي چه دري بغیرد همزه ضمه سره وي د کوم معنی چه ډیرزیات روښانه اوپړقیدونکي ستورې او فراء فرمائي چه ډیر لوئي ستوري ته وائي.[4]

دَ الغابر تحقیق: الغابر د اکثر په روایت کښې هم دغه شان دي. دابن الحذاء په روایت کښې غایر دې یعنی د باء په ځائي یاء ده. خو ترمذي شریف[5] په روایت کښې غارب دې. ددې ټولو معانی نیزدې نیزدې دی یعنی غیبیدل او لرې کیدل او ډوبیدل. مطلب دادې چه ستورې د ډوبیدو او راختو په وخت د نظر نه په لرې فاصله باندې وی په دې وجه ډیر وړوکي ښکاري. دا بین المشرق والمغرب سره تعبیر کړې شوې دې. یعنی د راختو په وخت او ډوبیدو په وخت اود افق نه د دنیا آسمان مراد دې.[6]

قوله: **قالوا: یارسول الله، تلك منازل الأنبیاء، لایبلغها غیرهم**: صحابه کرامو رضي الله عنهم عرض اوکړو یارسول الله ﷺ داخو به د انبیاء کرامو علیهم السلام منازل وی د نورو خو به د هغه ځائی پورې رسیدل نه کیږي.

قوله: **قال: بلی، والذي نفسي بیده، رجال آمنوا بالله وصدقوا المرسلین**: نبي کریم ﷺ اوفرمائیل اوجې، هغه ذات د چا په لاس کښې چه زما ځان دې هغه بندیګان چه په الله باندې ایمان راوړي اود رسولانو تصدیق نې کړې هغوی د هغه ځائي پورې رسیدل حاصلولې شي.

بلی صحیح دې یا بل؟: امام قرطبي رحمه الله فرمائي چه بلی حرف ایجاب او تصدیق دې د سیاق حدیث

---

[1] التوضیح: ۱۵۸/۱۹وفتح الباري: ۳۲۷/۶عمدة القاري: ۱۵۹/۱۵.

[2] التوضیح: ۱۵۹/۱۹-۱۵۸وفتح الباري: ۳۲۷/۶.

[3] حواله جات بالا. والحجة للقراء السبعة: ۳۲۳/۵-۳۲۲والحجة فی القراءات السبعة: ۱۶۱سورت النور.

[4] التوضیح:۱۵۹/۱۹وفتح الباري: ۳۲۷/۶.

[5] رواه الترمذي رقم: ۲۵۵۶أبواب صفة الجنة باب ماجاء في ترائي أهل الجنة في الغرف.

[6] التوضیح: ۱۵۸/۱۹وفتح الباري: ۳۲۷/۶عمدة القاري: ۱۵/۱۵۹.

تقاضاداده چه په جواب کښې د اول نه اضراب وی اود ثانی ایجاب او تصدیق. کیدې شی چه دا سل
وو کوم چه په بلی سره بدل کړې شوی دې. ددې وجه داده چه د ایجاب مقام نه دې صحابه کرامو
حضراتو څه سوال نه وو کړې چه د سوال په جواب کښې د حرف ایجاب استعمال کیږی بلکه هغوی خو
هم پخپله خودلې وو چه دغه مقامات رفیعه او درجات عالیه خو به انبیاء کرامو حضراتو ته حاصل
وی زمونږ مقام او رسیدل: هغه خانی پورې چرته؟ په دې وجه بل ونیل وو نه چه بلی. لکه چه دلته
تسامح شوې دې. دې نه علاوه ابن التین رحمه الله لیکلی دی چه د ابوذر په روایت کښې: بلی په خانی بل
دې. ددې نه هم د قرطبی رحمه الله تائید کیږی چه بل کیدل پکار وو نه چه بلی. علامه قرطبی رحمه الله نور
فرمائی چه رجال د مبتداء محذوف خبر دې یعنی هم رجال اوس د رسول الله ﷺ د دغه پورتنی
ارشاد مطلب دا شو چه دا بالاخانې به هغه خلقو ته حاصلیږی اوددې نعمتونه به هغه کسان حاصلوی
چه په الله تعالی باندې مضبوط ایمان لری اود انبیاء مرسلین داسې تصدیق کوی څنګه چه هغوی
مستحق دی.(١)

د بلي ایجابیه توجیه: که چرې روایت د بلی ایجابیه سره وې نوددې توجیه به داسې کیږی چه تیك ده
دا اوچت منازل د الله تعالی دمقرر کولود وجې نه به هم انبیاء کرام علیهم السلام ته حاصل وی مګر....
الله تعالی دهغوی نه علاوه هم په ډیرو خلقو چه هغوی به انبیاء نه وی خپل خصوصی فضل کوی اود
هغه خانی پورې به هغوی ته رسیدل ورکوی. حافظ رحمه الله فرمای: «ویمکن توجیه "بلی" بأن التقدیر: نعم هی منازل
الأنبیاء بإیجاب الله تعالی لهم ذلك، ولکن قد یتفضل الله تعالی علی غیرهم بالوصول إلی تلك المنازل» (٢) هم دحضرت
ابوسعید خدری رضی الله عنه روایت دې کوم چه امام ترمذی رحمه الله وغیره نقل کړې دې په دې کښې دی چه
حضرات شیخین رضی الله عنهما به هم په هغه خلقو کښې شامل وی چاته چه دغه نعمتونه اوبالاخانې حاصل وی.
په دې روایت کښې دی: «وإن أبابکر وعمر منهما، وأنعما»(٣)

د بالاخانو استحقاق به څنګه کیږي؟: امام ترمذی رحمه الله دحضرت علی رضی الله عنه نه مرفوعاً نقل کړی دی:
«إن فی الجنة لغرفا، تری ظهورها من بطونها، وبطونها من ظهورها. فقال أعرابی: لمن هی یارسول الله؟ قال: هی لمن ألان
الکلام، وأدام الصیام، وصلی باللیل والناس نیام»(٤) چه په جنت کښې داسې بالاخانې دی چه دهغې بهر د
دننه نه او دننه د بهر نه ښکاری. یوباندچی تپوس اوکړو یا رسول الله! دهغې مستحق به څوك وی؟ نو
حضورپاك اوفرمائیل دا بالاخانې به دهغوی دپاره وی چه په نرمئی سره خبرې اترې کوی، همیشه
روژې ساتی او کله چه ټول خلق اوده وی هغه وخت د الله تعالی مخې ته د مانځه دپاره اودریږی.

دا بالاخانې به کوم امت ته ملاویږی؟: یو احتمال خودادې چه دغه پورته ذکرشوې بالاخانې به امت
محمدیه علی صاحبها الف تحیه ته ملاویږی. او ښکته منازل به د نورو امتونو موحدینو ته. او دویم
احتمال دادې چه ددغه بالاخانو استحقاق به هغه خلق لری چه مخکښې په جنت کښې داخل شی

---

(١) الملهم: ١٧٦/٧ التوضیح: ١٥٩/١٩ وفتح الباری: ٣٢٧/٦ عمدة القاری: ١٥٩/١٥.

(٢) فتح الباری: ٣٢٨/٦.

(٣) الجامع الترمذی کتاب المناقب باب مناقب أبی بکر الصدیق رضی الله عنه رقم: ٣٦٥٨ وأخرجه صاحب الحلیة: ٢٥٦/٢ عن جابر بن عبدالله رضی الله عنه.

(٤) الجامع الترمذی کتاب صفة الجنة باب ماجاء فی صفة غرف الجنة رقم: ٢٥٢٧ ونوادرالأصول کما فی المختصر المطبوع: ٢٧٣ التوضیح: ١٥٧/١٩ وفتح الباری: ٣٢٨/٦.

اوسکته درجات به هغه خلقو ته ملاویږی چه د شفاعت او سفارش په ذریعه په جنت کښې داخلیږی.

راجح قول: حافظ ابن حجر رحمه الله اول قول راجح ګرځولوسره فرمائی چه ددې احتمال تائید دحدیث باب ددې جملې سره کیږی چه دهغه جنتیانو په حق کښې راغلې ده «هم الذين آمنوا بالله وصدقوا المرسلين» چه دټولو انبیاء کرام علیهم السلام د تصدیق تحقق صرف امت محمدیه علی صاحبها الف تحیه په حق کښې ثابت دې په خلاف د نورو قومونو او ملتونو سابقه. چه ددوی په حق کښې هم راتلونکې د ټولو انبیاء کرامو علیهم السلام تصدیق ثابت دې مګر هغه په طریق د توقع دې نه چه په طریق د واقع.[1]

یوه اهم تنبیه: علامه کورانی حنفی رحمه الله فرمائی چه بعض شراح دا دعوی کړې ده چه دامت محمدیه هر یو کس به ددغه بالاخانو مستحق وی. حالانکه دا خالص غلطه خبره ده، د قرآن اوحدیث نه ددې هیڅ تائیدنه کیږی بلکه هلته خو معامله ددې برعکس ده. پورته روایت تیرشوې دې چه حضوریاک علیه السلام حضرات شیخین رضی الله عنهما هم ددغه بالاخانو مستحق ګرځولې دی چه په دې خبره باندې صراحتاً دلالت کوی چه دا دخول عمومی نه بلکه خصوصی دې ګنی ددې حضراتو د تخصیص څه معنی؟ والله اعلم بالصواب.[2]

ترجمة الباب سره دحدیث مناسبت: ددې حدیث ترجمة الباب سره مناسبت بالکل واضح دې چه د ترجمې جزء اول سره دې چه په حدیث کښې د جنت د بالاخانو ذکر دې اودهغې د مستحقینو د اوصاف بیان دې.

۹-باب: صِفَةِ أَبْوَابِ الْجَنَّةِ

ماقبل سره مناسبت: په تیرشوی باب کښې مطلقاً د جنت د نعمتونو تذکره وه دلته دهغې د دروازو صفت یعنی دهغې د شمیر او نومونو وغیره ذکرکولې شی لکه چه دا تخصیص بعد التعمیم دې.

دترجمة الباب مقصد: ددې ترجمة الباب مقصد څه دې؟ په دې کښې د شراح رائې مختلف دی. ① د حافظ ابن حجر رائې خودا ده چه امام بخاری صفت وئیلو سره عدد (تعداد یعنی شمیر) یا تسمیه مراد اخستې دې. د عدد مراد اخستلو مطلب دادې چه د باب په مسند حدیث کښې د جنت د اتو دروازو ذکر دې. دتسمیه مراد اخستلو مطلب دادې چه په دې کښې د یوې دروازې نوم ریان ذکر دې او د نورو دروازو ذکر دمعلق روایاتو په تفصیل کښې دې کوم چه شاته په مختلف مقاماتو باندې موصولاً اومرفوعاً تیرشوی دی.[3]

② علامه عینی رحمه الله فرمائی چه امام بخاری رحمه الله دلته د جنت د دروازو شمیر اودهغې صفت بیانول غواړی. ددې ټولو خلاصه دا شوه چه دلته دوه خبرې دی: (۱) اول خودا چه د جنت د دروازو صفت څه دې؟ (۲) دویم دا چه دهغې د دروازو تعداد څه دې؟

---

[1] فتح الباری: ۳۲۸/۶.

[2] الکوثرالجاری: ۱۹۵/۶وفی هامش المصرية عن شيخ الإسلام: فإن قلت: فلا يبقى فی غير الغرف أحد، لأن أهل الجنة كلهم مؤمنون مصدقون بالرسل؟ قلت: المصدقون بجميع الرسل هم أمة محمدصلى الله عليه وسلم، فتبقى أمة غيره من سائر الأنبياء فی غير الغرف. الكنزالمتواری: ۱۶۸/۱۳.

[3] فتح الباری: ۳۲۸/۶.

دَجنت دَ دروازو صفت: دجنت د دروازود اوږدوالی اوپلنوالی باره کښې دحدیث په کتابونوکښې مختلف روایات راغلی دی.چنانچه مصنف ابن أبی شیبه اومسند احمدوغیره کښې دابوسعید خدری رضي الله عنه [1] او کعب رضي الله عنه [2] نه مرفوعاً روایت دې چه:((أن مابين المصراعين، سيرة أربعين سنة)) چه د جنت د دروازو د دواړوزنځیرونوپه مینځ کښې دڅلویښتوکالو مسافت دې.اود ابن عمر رضي الله عنهما نه مرفوعاً نقل دی:((باب أمتي الذي يدخلون منه الجنة عرض مسيرة الراكب المجود ثلاثا..)) [3] ښکاره خبره ده چه په دغه روایاتوکښې تعارض دې.

دَ روایاتو په مینځ کښې تطبیق: ددې په مینځ کښې تطبیق دادې چه څنګه په جنت کښې د جنتیانو درجات اومنازل کښې تفاوت وی هم دغه شان به په دروازوکښې هم تفاوت وی. د چا چه څومره لوئی جنت وی هم دهغې په اعتبارسره به دهغې دَ دروازې اوږدوالې او پلنوالې هم وی. [4]

دَ جنت دَ دروازو شمیر: د جنت د دروازو د شمیر په سلسله کښې په کثرت سره روایات راغلی دی په اکثر روایاتوکښې دا راغلی دی چه د جنت اته دراوازې دی. خو که په مختلف روایاتو باندې نظر واچولې شی نوداسې روایات هم شته په کوم کښې چه د زیاتو دروازو ذکر دې. علامه قسطلانی رحمه الله څوارلس یا پنځلس دروازې شمیرلې دی. [5] دا خو ډیرکم تعداد دې. دعبدالله بن عمرو بن العاص نه مرفوعاً روایت کښې پنځه زره دروازې نقل دی [6] اودحضرت عمر اوحضرت ابن مسعود رضي الله عنهما نه لس زره [7] اودحضرت انس ،حضرت ابوسعید الخدری اوحضرت ابن عباس رضي الله عنهم نه اویازره دروازو روایت نقل دې. [8]

اصل خبره داده چه په کومو روایاتوکښې دا راغلی دی چه د جنت دروازې به اته وی دې نه مراد د اتو واړو جنتونو جدا جدا اته دروازې دی. دا به دهغه جنتیانو صدر دروازې وی. بیا په دې کښې مختلف درجات وی اودهغه درجاتو به جدا جدا دروازې وی لکه چه څه به لوئی دروازې وی اوڅه وړې حضرت شیخ الحدیث رحمه الله فرمائی: ((فلابد للجمع بينهما من الحمل على أبواب صغار وكبار)) [9]

یوبل ځائی کښې فرمائی : ((ولابد من حمل هذه الأبواب الكثيرة على أبواب من داخل أبواب الجنة الأصلية......

---

[1]) كنزالعمال: ١٩٣/١٤رقم:٣٩٢٢٧.عتبه بن غزوان رضي الله عنه المصنف لابن ابی شیبة: ١٨/ ٤٥٦-٤٥٥كتاب صفة الجنة والنار، باب رقم: ٣٥١٧٢ومسند الإمام أحمد: ١٧٤/٤رقم: ١٧٧١٨مسندعتبة بن غزوان. المعجم الكبير: ١١٢/١٧ما أسنده عتبة.... رقم: ٢٧٤

[2]) مصنف ابن ابی شیبة: ٤٥٦/١٨رقم: ٣٥١٧٣.

[3]) الجامع للترمذی أبواب صفة الجنة باب ماجاء فی صفة الجنة رقم: ٢٥٤٨.

[4]) حادی الأرواح إلی بلاد الأفراح: ١٢٣/١ فصل الباب الحادی عشر فی صفة أبوابها والكنزالمتواری: ١٧١/١٣.

[5]) دَدغه دروازو نومونه دادی:① باب الريان ② باب الصلاة ③ باب الجهاد ④ باب الصدقه ⑤ باب الرحمة (باب التوبة) ⑥ باب الزكوة ⑦ باب الحج ⑧ باب العمره ⑨ باب الكاظمين الغيظ ⑩ باب الراضين ⑪ الباب الايمن ⑫ باب الضحى ⑬ باب الفرح ⑭ باب الذكر ⑮ باب الصابر ين. اوګورئی إرشادالساری: ٢٨٦/٥.

[6]) رواه ابن جرير الطبری فی تفسيره: ٥١٢/١٣تحت قول الله تعالى ﴿ يَدْخُلُوْنَ عَلَيْهِمْ مِّنْ كُلِّ بَابٍ ﴾ وروى ذلک موقوفا عن عمر، المصنف لابن أبی شیبة: ٤٥٣/١٨كتاب صفة الجنة رقم:٣٥١٦٦.

[7]) المصنف لابن أبی شیبة: ٣٩/٧رقم: ٣٤٠٣٢وكنزالعمال: ٢٧٣/١٤كتاب القيامة، الجنة رقم:٣٩٧٦٣ عن عمر.

[8]) كنزالعمال: ٥٥٠/١عن أنس رقم:٢٤٦٣وفضل الأوقات للبيهقی: ١٥٤/١رقم: ٤٤-٤٣عن أبی سعيد رضي الله عنه

[9]) الكنزالمتواری: ١٧٣/١٣والكوكب الدری: ٤٠٢/٤.

وبه جزم مشايخى عند الدرس». والله اعلم بالصواب.[1]

وَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: (مَنْ أَنْفَقَ زَوْجَيْنِ دُعِيَ مِنْ بَابِ الْجَنَّةِ). [ر: ۱۷۹۸]

او نبی کریم ﷺ فرمائیلی دی چه کوم سړي دوه یوشان څیزونه (د الله په لار کښې) خرچ کوی نو هغه ته به د باب الجنة نه آواز کیږی.

د مذکوره تعلیق تخریج دا تعلیق امام بخاری رحمه الله مسنداً کتاب الصوم وغیره کښې د حضرت ابوهریره رضی الله عنه په روایت سره موصولاً نقل کړې دی. فِيهِ عُبَادَةُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ. [ر: ۳۲۵۲]

د مذکوره تعلیق تخریج: لکه چه په دې عبارت کښې امام بخاری رحمه الله ددې حدیث طرف ته اشاره کړې ده کوم چه هغوی پخپله کتاب احادیث الانبیاء کښې موصولاً نقل کړې دی. په هغې کښې دی.

«من شهد أن لا إله إلا الله وحده، لا شريك له، وأن محمدا عبده ورسوله، وأن عيسى عبد الله ورسوله، وكلمته ألقاها إلى مريم، وروح منه، والجنة حق، والنار حق، أدخله الله الجنة على ما كان من العمل، .... من أبواب الجنة الثمانية أيها شاء»[2]

د حضرت عبادة رضی الله عنه نه یوبل حدیث هم ددې مضمون نقل دې په هغې کښې هم د ابواب الجنة ذکر دې. دا امام طبرانی رحمه الله[3] امام احمد رحمه الله[4] امام حاکم رحمه الله[5] امام ابن ابی عاصم رحمه الله[6] او حافظ ابن حبان رحمه الله[7] وغیره[8] ذکر کړې دې.[9] د هغې الفاظ دادی:

«عليكم بالجهاد في سبيل الله فإنه باب من أبواب الجنة، يذهب الله به الهم والغم»

چه د الله تعالى په لار کښې جهاد کوئی ځکه چه هغه د جنت د دروازو نه یوه دروازه ده. الله تعالى ددې په ذریعه پریشانی او غم لرې کوی

د دواړو تعلیقاتو مقصد او مناسبت: ددې دواړو تعلیقاتو د ذکر کولو مقصد هم دغه دې چه د جنت مختلف دروازې دی د کومې چه مختلف صفات دی. چونکه ترجمه هم ددې وه په دې وجه ترجمة الباب سره د دواړو تعلیقاتو مطابقت واضح دې چه په دواړو کښې د جنت د دروازو ذکر دې. والله اعلم.

الحديث الاول

۳۰۸۴- حَدَّثَنَا سَعِيدُ [ص: ۱۲۰] بْنُ أَبِي مَرْيَمَ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُطَرِّفٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو حَازِمٍ، عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «فِي الْجَنَّةِ ثَمَانِيَةُ أَبْوَابٍ، فِيهَا بَابٌ يُسَمَّى الرَّيَّانَ، لَا يَدْخُلُهُ إِلَّا الصَّائِمُونَ»[10]- [ر ۱۷۹۷]

---

[1] الكنز المتوارى: ۱۷۲/۱۳ وأوجز المسالک: ۴۵۷/۹.

[2] صحيح البخارى كتاب احاديث الأنبياء رقم: ۳۴۳۵.

[3] المعجم الكبير: ۱۸۱/۱۸ رقم: ۸۳۳۴ عن أبى أمامة الباهلى.

[4] مسند أحمد: ۲۳۰ رقم: ۲۳۱۸۱ حديث عبادة.

[5] المستدرک: ۸۴/۲ كتاب الجهاد رقم: ۲۴۰۴.

[6] الجهاد لابن ابى عاصم: ۱۳۴-۱/۱۳۳ و۱۳۶ ماذكر عن النبى صلى الله عليه وسلم أنه قال: الجهاد باب.....

[7] صحيح ابن حبان: ۱۹۴/۱۱ كتاب السير باب الغلول ذكر الإخبار بأن الغال يكون غلوله: ۴۸۵۵.

[8] الأحاديث المختارة للضياء المقدسى: ۲۹۲/۸-۲۹۱ رقم: ۳۵۸-۳۵۶ والسنن الكبرى للبيهقى: ۲۰/۹ باب أصل فرض الجهاد رقم: ۱۸۲۵۵.

[9] التوضيح: ۱۶۱/۱۹.

[10] قوله: عن سهل بن سعد رضى الله عنه: الحديث، مر تخريجه فى كتاب الصوم باب الريان للصائمين رقم: ۱۸۹۶.

تراجم رجال

سعیدبن ابي مریم: دا سعید بن ابی مریم جمحی بصری رحمه الله دي ددوی تفصیلی حالات کتاب العلم باب من سمع شیئا فراجع لاندې راغلی دی [1]
محمدبن مطرف: دا ابوغسان محمد بن مطرف بن داؤد تیمی مدنی رحمه الله دي [2] ابوحازم: دا ابوحازم سلمة بن دینار رحمه الله دي
سهل بن سعد: دا مشهور صحابی رسول حضرت ابوالعباس سهل بن سعد الساعدی رضي الله عنه دي [3]
ترجمة الباب سره د حدیث مطابقت: ددې حدیث ترجمة الباب سره مطابقت په دوو وجوهاتو سره دې چه په دې کښې د جنت اته دروازو هم ذکر دې اوپه دې کښې د یوې دروازې صفت هم ذکر دې یعنی ریان په کوم باندې چه به روژه دار په جنت کښې داخلیږی دا د ري نه ماخوذ دې دکوم معنی چه د خروبوالی ده. مطلب دادې چه کوم سرې تکې په دې دروازه دننه داخلیږی دهغه تنده به ماته شی اوختمه به شی نولکه څنګه چه دا صفت په یو دروازه کښې دې په نورو دروازو کښې به دغه شان صفاتو لحاظ کړې شوې وی [4] ددې حدیث شرح د کتاب الصوم په شروع کښې تیره شوې ده [5]

۱۰-باب: صِفَةِ النَّارِ، وَأَنَّهَا مَخْلُوقَةٌ.

ماقبل سره مناسبت: په تیرشوو دوارو بابونو کښې د جنت د هغې د نه ختمیدونکو نعمتونو ذکر وو ددې خانی نه د جهنم ذکر شروع کیږی اولنې که د الله تعالی د جمالی صفت مظهر دې نو دویم د الله تعالی د جلالی صفت مظهر دې. په دنیا کښې دوه قسم خلق دی نیکان او ګناهګاران جنت د نیکانو خانی دې او جهنم د بدانو، نو مناسبت واضح دې.
دترجمة الباب مقصد: ددې ترجمة الباب مقصد بالکل واضح دې امام بخاری رحمه الله په معتزله او تولو عقلیت خوښونکو باندې رد کوی څوك چه د جهنم نه انکار کوی چه د جهنم ثبوت بالکل برحق دې او هغه پیداکړې شوې دې. [6]
پاتې شو دا سوال چه اوس جهنم چرته دې؟ نوددې جواب دحضرت معاذ بن جبل رضي الله عنه په دې حدیث کښې دې چه د رسول الله نه پوښتنه اوکړې شوه چه جهنم به د کوم خانی نه راوړلې شی؟ نو اوفرمائیلې شو چه د قیامت په ورځ به جهنم د اوومې زمکې نه راوړلې شی. ددې به اویا زره واګې وی [7] مطلب دا چه هغه په اوومه زمکه کښې دې حسب عادت دلته هم امام بخاری رحمه الله په ترجمة الباب

---

[1] کشف الباری: ۱۰۶/٤.
[2] ددوی دحالاتودپاره اوګورئی کتاب الأذان باب فضل من غدا إلی المسجد.....
[3] دَدغه دوارو حضراتو د حالاتودپاره اوګورئی کتاب الوضوء باب غسل المرأة أباها الدم........
[4] عمدة القاري:۱۶۰/۱۵.
[5] کتاب الصوم باب الریان للصائمین.
[6] قال الإمام النسفی رحمه الله: والجنة حق، والنار حق، وهما مخلوقتان الآن، موجودتان، باقیتان، لا تفنیان، ولا یفنی أهلهما. متن العقائد النسفیة: ٤١٨المطبوع مع شرحه للتفتازانی، البشری.
[7] التوضیح: ۱۶۶/۱۹والتفسیر المظهری سورة النحل، الآیة: ۱۱۱، ۳۸۳/۵.

باندې دلالت کونکي احادیث ذکرکولونه اول آیات قرآني ذکرکړې دی چه ددې هم دې موضوع سره مناسبت دې. ﴿غَسَّاقًا﴾/النبأ: ۲۵/ يُقَالُ: غَسَقَتْ عَيْنُهُ وَيَغْسِقُ الْجُرْحُ، وَكَأَنَّ الْغَسَاقَ وَالْغَسَقَ وَاحِدٌ. ﴿غِسْلِينٍ﴾/الحاقة: ۳۶/ كُلُّ شَيْءٍ غَسَلْتَهُ فَخَرَجَ مِنْهُ شَيْءٌ فَهُوَ غِسْلِينٌ، فِعْلِينٌ، مِنَ الْغَسْلِ مِنَ الْجُرْحِ وَالدَّبَرِ.

په دې عبارت کښې امام بخاری رحمه الله د آیت مبارك ﴿إِلَّا حَمِيمًا وَغَسَّاقًا﴾ طرف ته اشاره کړې ده اوددې تفسير ئې کړې دې. په دې آيت کښې موجود لفظ **غساقا** تفسير اومعنی کښې اختلاف دې. علامه جوهری رحمه الله فرمائی د**غسقت عينه** معنی ده په سترګوباندې تياره خوره شوه اودهغه سترګه خرابه شوه. او**غسق الجرح** معنی ده د زخم نه زيړې زيړې اوبه بهيدل د زخم سخاکيدل اوخرابيدل. بعض د دې مطلب **السائل** خودلې دې يعنی بهيدونکې.

يوقول دادې چه د **الغساق** معنی ده **البارد الذي يحرق ببرده** چه داسې يخې اوبه چه د خپل يخوالی او بردودت د وجې نه سوزول کوی. بعض وئيلی دی چه **الماء البارد المنتن** يخې بدبوئی والا اوبه. دا معنی دحضرت ابوسعيد خدری رضی الله عنه د مرفوع حديث نه هم ثابته ده. د ترمذی اوحاکم روايت دې. «**لوأن دلوا من غساق يهراق إلى الدنيا لأنتن أهل الدنيا**» (١)

ابن دريد رحمه الله فرمائی چه دا د دوزخيانو د نونو اوبه دی چه هلته به په يو تالاب کښې راجمع کيږی. د تندې لګيدو په صورت کښې به جهنميان ددې نه غساق څکی. اعاذنا الله منه. (٢)

دَ غساق ضبط: بيا داسې اوګڼړئی چه د غساق سين مشدد اومخفف دواړه شان لوستلې شوې دې. د امام ابوعمر ودانی رحمه الله په قراءت کښې مشدد دې اوداامام کسائی رحمه الله په قراءت کښې مخفف دې. نوچه چا مشدد لوستلې دې هغه السائل مراد اخستې دې اوڅوك چه مخفف وائی هغوی البارد مراد اخستې دې. د دې ټولو اقوال حاصل لکه چه دا دې جهنميان به غساق څکی چه ډير زيات يخ بدبوئی داره او بهيدلې نوونه دی. (٣)

اوامام بخاری رحمه الله دې «**وكأن الغساق....**» سره دا خودلی دی چه غساق اوغسيق کښې د فعال اوفعيل وزنونه هم يوه معنی اداکوی. مولانا محمد حسن مکی رحمه الله ليکی چه دامام بخاری رحمه الله طريقه او عادت دادې چه کله هغه ته د يو لفظ په معنی او ترادف وغيره په سلسله کښې د لغت د کتابونونه څه حتمی خبره نه معلوميږی نود خپلې رائې اظهار "**كأن**" په ذريعه کوی. (٤)

﴿غِسْلِينٍ﴾: كُلُّ شَيْءٍ غَسَلْتَهُ فَخَرَجَ مِنْهُ شَيْءٌ فَهُوَ غِسْلِينٌ، فِعْلِينٌ، مِنَ الْغَسْلِ مِنَ الْجُرْحِ وَالدَّبَرِ: په دې

---

(١) الجامع للترمذی فی صفة جهنم باب ماجاء فی شراب أهل النار رقم: ٢٥٨٨والمستدرک للحاکم: ٦٠٢/٤كتاب الأهوال رقم: ٨٧٧٩

(٢) ددې ټولو اقوالو دپاره اوګورئی عمدة القاری: ١٦٠/١٥وإرشادالساری: ٢٨٧/٥ ولسان العرب مادة:غسق والصحاح للجوهری مادة غسق وفتح الباری ٣٣١/٦ التوضيح: ١٦٦١٩.

(٣) عمدة القاری: ١٦٠/١٥وفتح الباری: ٣٣١/٦.

(٤) الكنز المتواری: ١٧٤/١٣وقال العينی فی العمدة: ١٦١/١٥وقد تردد البخاری فی كون الغساق، والغسق واحدا،وليس بواحد......

عبارت کښې د قرآن کريم د آيت ﴿وَلَا طَعَامٌ إِلَّا مِنْ غِسْلِينٍ﴾ (١) طرف ته اشاره کړې ده اود غسلين وضاحت او تفسير کړې شوې دې چه غسلين د فعلين په وزن دې. غسل - بفتح الغين - نه مشتق اوماخوذ دې. د زخم وينخلې شوى ته غسلين وائى.

دَ مذکوره عبارت وضاحت: جرح خو هريوزخم ته وائى مګر دبر (٢)

هغه زخم ته وائى کوم چه اوښ ته لګيدلې وى. عموماً د بوج اوچټولوسره د اوښانو شا زخمى کيږى. اوس به مطلب داسې شى چه غسلين د زخمونو د وينځلو سره چه کوم ګند اومردارى او اوبه راوځى هغې ته وائى. کوم ته چه دهون هم وائى. (٣)

پورته ذکر کړې شوې د غسلين تفسير دحضرت ابوعبيده رحمه الله دې. خو طبرى رحمه الله په خپل طريق سره د حضرت ابن عباس رضى الله عنهما نه د غسلين معنى دا نقل کړې ده. «صديد أهل النار» (٤) يعنې د دوزخيانو نوونه. (٥) مطلب دادې چه د زخمونو وينه او پيپ (نوونه) به دهغوى خوراك وى. چونکه دهغوى زخمونه هلته وينځلې خو به شى نوچه کوم دهغې نه پيپ (نوونه) او وينه راوځى هغوى به دغه خورى.

يواشکال اودهغې جوابات: دلته اشکال دا پيدا کيږى چه الله تعالى ارشادفرمائى ﴿وَلَا طَعَامٌ إِلَّا مِنْ غِسْلِينٍ﴾ بل خائې دى ﴿لَيْسَ لَهُمْ طَعَامٌ إِلَّا مِن ضَرِيعٍ﴾ (٦) اوضريع بنکاره خبره ده چه نبات ته وائى نو په ظاهره په دواړو آياتونو کښې تعارض راغلې؟

بعض حضراتو دجمع بين الآيتين لار اختيارولوسره ونيلى چه ضريع به هم د غسلين نه وى ليکن دا غلط دى ځکه چه کتاب التفسير (٧) کښې راځى چه ضريع نبات دې اودلته پخپله مصنف رحمه الله د غسلين شرح دهون سره کړې ده. اصل خبره داده چه دوزخيان به مختلف قسم وى د هريو قسم خوراك به جدا جدا وى د چا به ضريع اود چا به غسلين وى. والله اعلم. (٨)

وَقَالَ عِكْرِمَةُ: ﴿حَصَبُ جَهَنَّمَ﴾/الأنبياء: ٩٨/: حَطَبُ بِالْحَبَشِيَّةِ. وَقَالَ غَيْرُهُ: ﴿حَاصِبًا﴾/الإسراء: ٦٨/: الرِّيحُ الْعَاصِفُ، وَالْحَاصِبُ مَا تَرْمِي بِهِ الرِّيحُ، وَمِنْهُ ﴿حَصَبُ جَهَنَّمَ﴾ يُرْمَى بِهِ فِي جَهَنَّمَ هُمْ حَصَبُهَا، وَيُقَالُ: حَصَبَ فِي الْأَرْضِ ذَهَبَ، وَالْحَصَبُ مُشْتَقٌّ مِنْ حَصْبَاءِ الْحِجَارَةِ. ﴿صَدِيدٍ﴾/إبراهيم: ١٦/: قَيْحٌ وَدَمٌ ﴿خَبَتْ﴾ /الإسراء: ٩٧/: طَفِئَتْ ﴿تُورُونَ﴾/الواقعة: ٧١/: تَسْتَخْرِجُونَ، أَوْرَيْتُ أَوْقَدْتُ. ﴿لِلْمُقْوِينَ﴾/الواقعة: ٧٣/: لِلْمُسَافِرِينَ، وَالْقِيُّ الْقَفْرُ.

وَقَالَ عِكْرِمَةُ: ﴿حَصَبُ جَهَنَّمَ﴾: حَطَبُ بِالْحَبَشِيَّةِ: آيت مبارك ﴿إِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِن دُونِ اللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ﴾ طرف ته اشاره ده چه حضرت عکرمه رحمه الله په دې آيت کښې ذکر شوې لفظ حصب تفسير

---

(١) الحاقة: ٣٦.

(٢) والدبر: بفتح الدال المهملة والموحدة: ما يصيب الأبل من الجراحات. شرح القسطلاني: ٢٨٧/٥.

(٣) فيروزاللغات فارسى حصه دوم ١٦٨ ماده غ،س.

(٤) عمدة القارى: ١٦١/١٥فتح البارى: ٣٣١/٦تفسير الطبرى: ٤١/٢٩.

(٥) عمدة القارى: ١٦١/١٥فتح البارى: ٣٣١/٦

(٦) سورة الغاشية: ٦

(٧) صحيح البخارى كتاب التفسير، (تفسير) سورة هل أتک حديث الغاشية قال البخارى رحمه الله هناک: ويقال: لضريع نبت.....

(٨) فتح البارى: ٣٣١/٦وعمدة القارى: ١٦١/١٥.

حطب سره کړې دې او فرمائیلی دی چه په حبشی ژبان کښې حصب ته حطب وائی، او د حطب معنی د لرګی او خشاك ده. علامه خلیل بن احمد فراهیدی فرمائی چه حصب مطلقاً خشاك ته وائی یعنی کوم چه د اور بلولو په کار راشی. کوم لرګی چه د خشاك په توګه مستعمل نه وی هغه حصب نه دې.[1]
ابن عرفه رحمه الله فرمائی چه که د حضرت عکرمه رحمه الله مراد دادې چه لفظ حصب حبشی الاصل دې لکه چه عربو اوریدلی دی او دائی د عربی ژبې حصه جوړه کړو نو په دې کښې هیڅ حرج نشته دې. او س دا عربی لفظ دې ګڼی په قرآن کریم کښې څه غیر عربی لفظ موجود نه دی.[2]
دمذکوره تعلیق تخریج: د حضرت عکرمه رحمه الله دا تعلیق ابن ابی حاتم رحمه الله په خپل تفسیر کښې عبدالملك بن ابجر په طریق سره موصولاً نقل کړې دې.[3] هم دغه شان ابن ابی عاصم هم دا موصولاً تخریج کړې دې.[4]
وَقَالَ غَيْرُهُ: ﴿حَاصِبًا﴾: الرِّيحُ الْعَاصِفُ: د غیره ضمیر مجرور د حضرت عکرمه رحمه الله طرف ته راجع دې او د غیر نه مراد ابوعبیده رحمه الله. هغوی د سورة الملك آیت ﴿أَمْ أَمِنتُم مَّن فِي السَّمَاءِ أَن يُرْسِلَ عَلَيْكُمْ حَاصِبًا﴾[5] کښې راغلې لفظ **حاصبا** تفسیر په **الریح العاصف** سره کړې دې.[6] یعنی داسې سخته سیلئی چه خاورې او قوت کانړی الوزوی.
وَالْحَصَبُ مُشْتَقٌّ مِنْ حَصْبَاءِ الْحِجَارَةِ: امام بخاری رحمه الله پورته لفظ حصب د اشتقاق په بدلون سره مختلف معانی ذکر کړې وی په دې جمله کښې ئې د دغه ټولو معانی اصل او خودلو چه حصب په اصل کښې د **حصباء** نه دې او **حصباء** قوت کانړی ته وائی. جوهری رحمه الله لیکلی دی **حصبت الرجل أحصبه** په معنی کښې دې. **رمیته بالحصباء** یعنی ما هغه په قوت کانړی اوویشتلو.[7]
اهل جهنم ته هم ﴿حَصَبُ جَهَنَّمَ﴾ ونیلې شوې دې چه هغوی به په دې کښې غورزولې شی لکه چه قوت کانړی غورزولې شی چرته چه به هغه د خشاك په توګه سوزیږی.[8] او **حصب فی الأرض** معنی ده تلل، تګ. والله اعلم.[9]
﴿صَدِيدٍ﴾: قَيْحٌ وَدَمٌ: په دې کښې دې آیت مبارك ﴿وَيُسْقَىٰ مِن مَّاءٍ صَدِيدٍ﴾[10] طرف ته اشاره ده چه ابوعبیده د صدید تفسیر نوونه اووینې سره کړې دې. مطلب دادې چه دوزخیانو له به د ځکلو پاره وینې او نوونه ورکولې شی.[2]

---

[1]) کتاب العین للفراهیدی: ۱۲۳/۳ باب الحاء والصاد والباء معهما مادة: حصب، وعمدة القاری: ۱۶۱/۱۵.
[2]) التوضیح: ۱۶۶/۱۹ عمدة القاری: ۱۶۱/۱۵.
[3]) فتح الباری: ۳۳۱/۶ وتغلیق التعلیق: ۵۰۸/۳.
[4]) عمدة القاری: ۱۶۱/۱۵.
[5]) سورة الملك: ۱۷.
[6]) فتح الباری: ۳۳۱/۶ عمدة القاری: ۱۶۱/۱۵ ولسان العرب مادة حصب
[7]) الصحاح للجوهری مادة حصب، وعمدة القاری: ۱۶۱/۱۵.
[8]) فتح الباری: ۳۳۲/۶ عمدة القاری: ۱۶۱/۱۵.
[9]) عمدة القاری: ۱۶۱/۱۵ فتح الباری: ۳۳۲/۶ و کشف الباری کتاب التفسیر سورة الإسراء: ۳۶۴-۳۶۳ ولسان العرب مادة حصب

[خبت] طفئت : په دې كښې آيت مبارك. [كُلَّمَا خَبَتْ زِدْنٰهُمْ سَعِيْرًا] [3] طرف ته اشاره ده چه په دې كښې راغلې لفظ خبت معنى طفئت يعنى د مړه كيدو ده
دخبت تحقيق اومختلف معاني محتمله: خبت د فعل ماضى مؤنث صيغه ده په دې كښې ضمير دې كوم چه راګرځى د النار طرف ته اومطلب دادې چه هغه اور كله يخ شى نوموږ (الله) به دهغې شدت زياتوو.
خبت خبؤ نه مشتق دې، دنصرنه راځى دكوم معنى چه كه چرې د دې فاعل النار وى نود يخيدو ده. خو امام بخارى رحمه الله د دې تفسير **طفئت** سره كړې دې. د كوم معنى چه د مړه كيدو ده دا تفسير په اصل كښې امام طبرى رحمه الله په خپل طريق سره د امام مجاهد رحمه الله نه نقل كړې دې. خودحضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه د دې تفسير **سكنت** نقل دې. دغه شان د امام ابوعبيده رحمه الله نه هم نقل دې. [4]
حافظ ابن حجر فرمائى چه هم دغه دويمه معنى راجح كيدل ښكارى ځكه چه اهل عرب د اور باره كښې كله چه هغه يخ شى او په سكروټوباندې ايره غالب شى نو خبت النار وائى. اوكله چه اكثر سكروټې مړې شى نوخمدت النار وائى اوكله چه بالكل مړ شى نو همدت النار وائى. خو په دې خبره كښې هيڅ شك نشته دې چه د دوزخ اور به نه مړ كيږى. په دې وجه د لفظ خبت مناسب تفسير هم هغه دې كوم چه دعبدالله بن عباس رضي الله عنهما نه نقل دې. چه د دې معنى سكنت ده. والله اعلم بالصواب [5]
(تُوْرُوْنَ): تستخرجون، أوريت أوقدت: تورون يعنى تاسو راوباسئ. أوريت: أوقدت. د لفظ تورون په ذريعه حضرت مصنف رحمه الله د سورت واقعه آيت مبارك (اَفَرَءَيْتُمُ النَّارَ الَّتِيْ تُوْرُوْنَ) [6] طرف ته اشاره كړې ده. او مذكوره تفسير دحضرت ابوعبيده رحمه الله دې. هغوى د تورون تفسير تستخرجون سره كړې دې. دكوم معنى چه د راويستو ده. د ونو لرګى سوزولوسره دهغې نه د اور د راويستلو كاراخستې شى. [7] أوريت د باب افعال نه دماضى متكلم صيغه ده دكوم معنى چه د اور لګولو او تيزولو ده دمجرد نه هم د دې هم دغه معنى راځى. [8]
(لِلْمُقْوِيْنَ) للمسافرين، والقى القفر: هم په سورت واقعه كښې راغلى دى (نَحْنُ جَعَلْنٰهَا تَذْكِرَةً وَّمَتَاعًا لِّلْمُقْوِيْنَ) [9]
چنانچه امام بخارى رحمه الله په دې كښې راغلې لفظ مقوين تفسير اوتوضيح فرمائى چه د مقوين معنى مسافر ده.

---

[1] سورة ابراهيم: ١٦.
[2] عمدة القارى: ١٦١/١٥ومجاز القرآن: ٣٣٨/١سورة إبراهيم.
[3] سورة الاسراء :٩٧
[4] تفسير الطبرى: ١١٣/١٥سورة الإسراء ومجازالقرآن: ٣٩١/١.
[5] فتح البارى: ٣٣٢/٦ ولسان العرب مادة خبء، والقاموس الوحيد مادة: خبء.
[6] سورت واقعه: ٧١.
[7] فتح البارى: ٣٣٢/٦ مجازالقرآن: ٢٥٢/٢.
[8] عمدة القارى: ١٦١/١٥والقاموس الوحيد مادة ورى.
[9] سورة الواقعة: ٧٣.

متعدد تفسيري اقوال: ددې لفظ په تفسير او مطلب کښې متعدد اقوال دی. حضرت ابن عباس رضي الله عنهما مجاهد قتاده او ابن جرير رحمهم الله وغيره ددې معنی مسافرين بيان کړې ده. بعض نور د تفسير ائمه فرمائی چه دا د قی نه مشتق دې د کوم معنی چه ځنګل او بيابان دې. خو عبدالرحمن بن زيد بن اسلم نه ددې معنی محتاج اوفقير نقل ده. او ابن ابی نجيح رحمه الله معنی مستمعين يعنی غوږ کيخودونکې او په توجوسره اوريدونکې هم کړې ده.[1]

دا ټول مطالب اومعانی بلاتکلف په دې ځائی کښې راجمع کيدې هم شی ځکه چه داور په شان نعمت دکوم ذکر چه دې نه وړاندې شوې، هريوسړې محتاج دې اود خالق لم يزل طرف نه عظيم احسان اوانعام، که مقيم وی که مسافر، ځنګل وی که بيابان يا آبادئی کښې محتاج وی يا آسوده حال، غنی وی که تنګ دست...، هريو ددې نعمت محتاج دې اودې نه فائده اوچتوی. **القی قفر يعنی** بيابان، بې آب وګيا صحراء، ځنګل خالی ميدان ددې جمع قفار راځی.[2]

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: ﴿صِرَاطِ الْجَحِيمِ﴾/الصافات: ۲۳/: سَوَاءِ الْجَحِيمِ وَوَسَطِ الْجَحِيمِ. ﴿لَشَوْبًا مِنْ حَمِيمٍ﴾ /الصافات: ۶۷/: يُخْلَطُ طَعَامُهُمْ بِالْحَمِيمِ. ﴿زَفِيرٌ وَشَهِيقٌ﴾ /هود: ۱۰۶/: صَوْتٌ شَدِيدٌ وَصَوْتٌ ضَعِيفٌ. ﴿وِرْدًا﴾ /مريم: ۸۶/: عِطَاشًا ﴿غَيًّا﴾/مريم: ۵۹/: خُسْرَانًا. وَقَالَ مُجَاهِدٌ: ﴿يُسْجَرُونَ﴾/غافر: ۷۲/: تُوقَدُ بِهِمُ النَّارُ. ﴿وَنُحَاسٌ﴾/الرحمن: ۳۵/: الصُّفْرُ يُصَبُّ عَلَى رُءُوسِهِمْ. يُقَالُ: ﴿ذُوقُوا﴾/الحجر: ۲۲/: بَاشِرُوا وَجَرِّبُوا، وَلَيْسَ هَذَا مِنْ ذَوْقِ الْفَمِ. ﴿مَارِجٍ﴾ /الرحمن: ۱۵/: خَالِصٌ مِنَ النَّارِ، مَرَجَ الأَمِيرُ رَعِيَّتَهُ إِذَا خَلاَّهُمْ يَعْدُو بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ. ﴿مَرِيجٍ﴾/ق: ۵/: مُلْتَبِسٍ، مَرِجَ أَمْرُ النَّاسِ اخْتَلَطَ. ﴿مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ﴾/الرحمن: ۱۹/: مَرَجْتَ دَابَّتَكَ تَرَكْتَهَا.

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: ﴿صِرَاطِ الْجَحِيمِ﴾: سَوَاءِ الْجَحِيمِ وَوَسَطِ الْجَحِيمِ: قرآن مجيد کښې يوځائی ﴿صِرَاطِ الْجَحِيمِ﴾ او يوځائی کښې ﴿سَوَاءِ الْجَحِيمِ﴾ [3] مصنف رحمه الله ددې تفسير وسط الجحيم سره کړې دې او په دليل کښې دابن عباس رضي الله عنهما قول نقل کړې دې. مطلب دادې چه دا لفظ په دواړو کښې مشترک دې.[4]

دمذکوره تعليق تخريج: دحضرت ابن عباس رضي الله عنهما پورته ذکرشوې تفسيری اثر ابن ابی حاتم او امام طبری رحمه الله موصولاً نقل کړې دې.[5]

﴿لَشَوْبًا مِنْ حَمِيمٍ﴾: يُخْلَطُ طَعَامُهُمْ بِالْحَمِيمِ: آيت مبارک کښې ﴿ثُمَّ إِنَّ لَهُمْ عَلَيْهَا لَشَوْبًا مِنْ حَمِيمٍ﴾[6] طرف ته اشاره کړې ده اودشوب تفسير ئی خلط سره کړې دې. حضرت ابوعبيده رحمه الله فرمائی «**تقول العرب: کل شيئ خلطته بغيره فهومشوب**».[7]

---

[1] فتح الباری: ۳۳۲/۶عمدة القاری:۱۶۲/۱۵ومعارف القرآن للکاندهلوی: ۶۲۰/۷
[2] لسان العرب مادة (ق، ی، ی) وعمدة القاری: ۱۶۲/۱۵.
[3] سورة الصافات: ۵۵
[4] فتح الباری: ۳۳۲/۶ عمدة القاری: ۱۶۲/۱۵ تحفة الباری: ۳۲/۴.
[5] فتح الباری: ۳۳۲/۶عمدة القاری: ۱۶۲/۱۵ تغليق التعليق: ۵۰۸/۳والدرالمنثور:۲۷۷/۵ تفسيرالطبری: ۳۹/۲۳.
[6] سورة الصافات: ۶۸
[7] فتح الباری: ۳۳۲/۶عمدة القاری: ۱۶۲/۱۵وتفسيرالطبری: ۴۱/۲۳.

دآيت مبارك مطلب دادې چه دهغوی خوراك به د ترخې ونې خوړل ګرمو خوټکيدلو اوبو سره ګډوډ ملاؤ شوې وی. ساط يسوط سوطا اوخلط يخلط هم يوه معنى ده يعنى يوځائى كول اوګډوډ كول.[1]

[زَفِيرٌ وَشَهِيقٌ] صَوْتٌ شَدِيدٌ وَصَوْتٌ ضَعِيفٌ [فَفِي النَّارِ لَهُمْ فِيهَا زَفِيرٌ وَشَهِيقٌ﴿﴾][2] طرف ته اشاره كړې ده. په دې كښې راغلى الفاظ زفير او شهيق تفسير كوى چه د زفير معنى سخت آواز او د شهيق معنى كمزورې آواز دې. امام طبرى رحمه الله او ابن ابى حاتم رحمه الله د على بن ابى طلحه رحمه الله په طريق سره دحضرت ابن عباس رضي الله عنهما د دې الفاظو هم دغه تفسير روايت كړې دې.[3]

په لغت كښې زفير د خر د شروع والاآواز ته وائى كوم چه سخت وى اوشهيق دخر روستونى آواز ته وائى كوم چه په مزه مزه كميږى مګر په هغې كښې ساه ډيره اوږده وى. اوس د آيت مبارك مطلب دا شو چه د دوزخيانو به په دوزخ كښې دا حالت وى چه دهغوى دپاره به د خر اول آواز په شان چغې صورې وى. د غم كرب شدت، اوشدت د الم اوخفګان نه به دهغوى د اشقياء دا حالت وى. أعاذنا الله منها.[4]

﴿وِرْدًا﴾: عِطَاشًا: آيت مبارك ﴿وَنَسُوقُ الْمُجْرِمِينَ إِلَىٰ جَهَنَّمَ وِرْدًا﴾[5] كښې د لفظ وردا تفسير كولې كيږى چه دا د عطاشا په معنى كښې دې يعنى تږى. د ابن ابى حاتم رحمه الله مطابق دا تفسير هم د ابن عباس رضي الله عنهما نه نقل دې.[6] دحضرت مجاهد رحمه الله نه ددې تفسير ((منقطعة أعناقهم من الظمأ)) نقل دې[7] چه د تندې د سختئى نه به د هغوى ستونه زوړندوى.

﴿غَيًّا﴾: خُسْرَانًا: آيت مبارك ﴿فَسَوْفَ يَلْقَوْنَ غَيًّا﴾[8] لفظ غي تفسير بيانولې شى چه دا د خسران او نقصان په معنى كښې دې. دا تفسير هم د ابن عباس رضي الله عنهما نه نقل دې كوم چه ابن ابى حاتم رحمه الله موصولاً نقل كړې دې.[9] خو هم ابن ابى حاتم رحمه الله د ابوعبيده بن عبدالله بن مسعود رحمه الله په طريق سره دهغوى د پلار ابن مسعود رضي الله عنه نه ددې لفظ غي معنى دا خودلې ده چه دا د دوزخ يوه وادى ده چه ډيره ژوره ده.[10] په دې صورت كښې به د آيت مبارك مفهوم داسې شى چه هغوى به د دغه وادئى غي ګرمولى اوحرارت كښې اچولې شى.[11]

وَقَالَ مُجَاهِدٌ: ﴿يُسْجَرُونَ﴾: تُوقَدُ بِهِمُ النَّارُ: د قرآن كريم د آيت ﴿ثُمَّ فِي النَّارِ يُسْجَرُونَ﴾[12] لفظ يسجرون

---

[1] عمدة القارى: ۱۶۲/۱۵ كشف البارى كتاب التفسير: ۵۵۰والقاموس الوحيد مادة "سوط".

[2] سورة هود: ۱۰۶

[3] فتح البارى: ۳۳۲/۶عمدة القارى: ۱۶۲/۱۵ تفسيرالطبرى: ۷۰/۱۲.

[4] فتح البارى: ۳۳۲/۶عمدة القارى: ۱۶۲/۱۵ معارف القرآن للكاندهلوى: ۷۳/۴سورة هود.

[5] سورة مريم: ۸۶

[6] فتح البارى: ۳۳۲/۶عمدة القارى: ۱۶۲/۱۵الدرمنثور: ۳۵۰/۳تغليق التعليق: ۵۰۹/۳.

[7] فتح البارى: ۳۳۲/۶عمدة القارى: ۱۶۲/۱۵.

[8] سورة مريم: ۵۹.

[9] فتح البارى: ۳۳۲/۶تغليق التعليق: ۵۰۹/۳.

[10] فتح البارى: ۳۳۲/۶- ۳۳۳عمدة القارى: ۱۶۲/۱۵.

[11] عمدة القارى: ۱۶۲/۱۵.

[12] سورة غافر: ۷۲.

تفسير د حضرت مجاهد رحمه الله په حواله سره نقل کړې شوې دې چه ددغه مشرکانو او کافرانو په ذريعه د دوزخ اور لګولې شي يعني دوى به ددې خشاك وى لکه څنګه چه لرګى وى.[1] لفظ يسجرون د باب نصر نه دې سجرا وسجورا ددې مصدر دې.[2]

[ونحاس] الصفر يصب على رؤوسهم دلته آيت مبارك [يُرْسَلُ عَلَيْكُمَا شُوَاظٌ مِّن نَّارٍ وَنُحَاسٌ فَلَا تَنتَصِرَانِ][3] وضاحت کولې شي چه په دې کښې راغلې لفظ نحاس معنى صفر ده يعنى پيتل... چه دا ويلى کړې شي اود جهنميانو په سرونو باندې وارولې شى.[4]

(ذوقوا): باشروا وجربوا، وليس هذا من ذوق الفم. د قرآن کريم آيت (ذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ)[5] طرف ته اشاره ده اودا خودلې شوى دى چه دلته ذوق د قبيل د امر معنوى دې. يعنى ادراك احساس او پوهه، څکه چه عذاب د خوړلو څيز نه دې بلکه د تجربې او زغملو څيز دې. په دې وجه نى د دې تفسير کولو سره اوفرمائيل چه دوزخيانوته به ونيلى شى چه د سوزولو دا عذاب اوس اوزغمئى او تجربه اوکړئى. اودا ذوق د الفم نه نه دې يعنى په خله سره څکل مراد نه دى چنانچه دا مجازدى څکه چه د ذوق حقيقت خو هم په خله سره څکلې کيږى. په نورو ډيرو آياتونو کښې هم دا ماده هم په دې مجازى معنى کښې استعمال شوې ده. لکه چه فرمائيلې شوى دى (ذَاقُوا وَبَالَ أَمْرِهِمْ)[6] نور فرمائى (ذُقْ إِنَّكَ أَنتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ)[7] اونور فرمائى (لَا يَذُوقُونَ فِيهَا الْمَوْتَ)[8]

ابن ابى حاتم رحمه الله د حضرت ابوبرزه اسلمى رضي الله عنه نه[9] مرفوعاً او طبرى رحمه الله د حضرت عبدالله بن عمرو نه موقوفاً[10] نقل کړى دى چه په جهنميانوباندې ددې آيت نه زيات څه بل سخت آيت نه دې نازل شوې. چنانچه فرمائى (فَذُوقُوا فَلَن نَّزِيدَكُمْ إِلَّا عَذَابًا)[11] چه دا اوزغمئى اوددې مزه اوڅکئى مونږ به ستاسو دپاره په عذاب کښې هم زياتوالې کوو. أعاذنا الله منها.[12]

---

[1] فتح البارى: ۳۳۳/۶ تغليق التعليق: ۵۰۹/۳.

[2] القاموس الوحيد مادة سجر.

[3] سورة الرحمٰن :۳۵

[4] عمدة القارى: ۱۶۳/۱۵ کشف البارى کتاب التفسير : ۶۵۲ دا تفسير هم د حضرت مجاهد رحمه الله نه نقل دې. تغليق التعليق: ۵۱۰/۳ فتح البارى: ۳۳۳/۶ وتفسير مجاهد: ۵۶۶.

[5] سورة آل عمران: ۱۳۱.

[6] سورة الحشر: ۱۵.

[7] سورة الدخان: ۴۹.

[8] سورة الدخان: ۵۶.

[9] کتاب البعث والنشور باب قول الله تعالى عزوجل (إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا.....) : ۳۱۸/۱ رقم: ۵۷۹ مجمع الزوائد: ۴۱۱/۲ رقم: ۱۱۴۶۳ وتفسير ابن کثير: ۳۷۷/۶ سورة النبأ.

[10] جامع البيان للطبرى: ۳۶/۲۴ سورة النبأ.

[11] سورة النبأ: ۳۰.

[12] فتح البارى: ۳۳۳/۶ وتحفة البارى: ۳۳/۴.

(مَارِجٍ): خَالِصٍ مِنَ النَّارِ، مَرَجَ الأَمِيرُ رَعِيَّتَهُ إِذَا خَلَّاهُمْ يَعْدُو بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ. (مَرِيجٍ): مُلْتَبِسٍ، مَرِجَ أَمْرُ النَّاسِ اخْتَلَطَ امام بخاري په دې عبارت كښې دقرآن كريم د دريو آياتو ددريو الفاظو تشريح كړې ده. په دې دريواړو الفاظو كښې مشترك شي دادې چه په دې كښې كلمه د مرج په مختلف معانو كښې استعمال شوې ده.

دمارج په ذريعه آيت مبارك (وَخَلَقَ الْجَانَّ مِن مَّارِجٍ مِّن نَّارٍ) [1] طرف ته اشاره كړې ده چه په دې كښې د لفظ مارج معنى خالص ده. په اصل كښې مارج هغه تيزې شغلې ته وائى كومې سره چه لوګې نه وى اوهم دغه شان سره كړې شوې شغله هم هغې ته ونيلى شى.[2]

مرج الأمير رعيته معنى ده د بادشاه يا حاكم رعايا ته د فساد آزادى وركول چه څنګه غواړنى په يو بل باندې ظلم كونى اوهغوى بې واكو پريږدل.[3]

مريج سره امام بخارى رحمه الله د آيت مبارك (بَلْ كَذَّبُوا بِالْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُمْ فَهُمْ فِي أَمْرٍ مَّرِيجٍ) [4] لفظ د مريج تفسير كړې دې چه ددې معنى د ملتبس ده يعنى اينختې او نه خلاصيدونكې. دغه شان مرج أمر الناس دې يعنى مشتبه اوګډوډ كيدل، ورانيدل، دا د باب سمع نه دې اومرج ددې مصدر دې.[5]

(مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ): مَرَجْتَ دَابَّتَكَ تَرَكْتَهَا: د سورة الرحمن آيت (مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ) [6] طرف ته اشاره كولو سره امام بخارى رحمه الله ددې تفسير فرمائې اومرجت دابتك معنى ده كله چه ته څاروې د څرن دپاره پريږدې. دا د ابوعبيده رحمه الله ارشاد دې.[7]

دبحرين نه څه مراد دې؟ په آيت مبارك كښې د بحرين نه څه مراد دې؟ په دې كښې دمفسرينو حضراتو اختلاف دې. چنانچه بعض وائى چه بحر السماء اوبحر الأرض مراد دى.[8] بعض وائى چه بحر فارس او بحر روم مراد دى[9] دبعض مفسرينو رائې داده چه دې نه شيرين اونمكين دريابونه مراد دى[10]

قول اول يعنى بحر السماء وبحر الأرض ابن جرير طبرى رحمه الله راجح ګرځولې دې څكه چه الله تبارك وتعالى دې نه پس فرمانيلى دى: (يَخْرُجُ مِنْهُمَا اللُّؤْلُؤُ وَالْمَرْجَانُ) [11] لولو اومرجان اصداف او سيپونه راوځى. د بحر السماء نه بحر الأرض كښې څاڅكې پريوځى اوهلته نه د سيپئى په خله كښې داخليدوسره مرغلره جوړيږى بيا ددغه سيپونه مرغلرې راويستلې شى.[1]

---

[1] سورة الرحمن: ۱۵.
[2] لسان العرب مادة مرج، والقاموس الوحيد مادة مرج، عمدة القارى: ۱۶۳/۱۵.
[3] حواله جات بالا وفتح البارى: ۳۳۳/۶.
[4] سورة ق: ۵
[5] لسان العرب مادة مرج والقاموس الوحيد مادة مرج، وعمدة القارى: ۶۳/۱۵فتح البارى: ۳۳۳/۶.
[6] سورة الرحمن: ۱۹.
[7] مجاز القرآن: ۲/۷۷سورة الفرقان وشرح القسطلانى: ۲۸۷/۵عمدة القارى: ۱۶۳/۱۵فتح البارى: ۳۳۳/۶.
[8] عن ابن عباس، قال: المراد بالبحرين هنا: بحر السماء والأرض يلتقيان كل عام. رواه الطبرى من طريق على بن أبى طلحة: ۷۵/۲۷.
[9] ومن طريق قتادة والحسن: هما بحرا فارس والروم. فتح البارى: ۳۳۳/۶و ۷۵/۲۷.
[10] فتح البارى: ۳۳۳/۶.
[11] سورة الرحمن: ۲۲.

حافظ صاحب رحمه الله هم دا راجح گرځولی دی. (۲) مګر په آخري احتمال کښې هم څه اشکال نشته دې خکه چه دلته د الله تبارك وتعالى د قدرت کامله بيان کيږی چه رب کريم دوه دريابونه داسې هم روانولې شی سره ددې چه دواړه يوځائی او يوبل سره ملاؤ شوی دی مګر يو شيرين او بل نمکين دداړو اوبه خپل مينځ کښې ملاؤنه شی، هم په دې باندې په تفسير کښې مونږ خبره کړې ده (۳)

د شبهې نه خالي دليل: مولانا محمد ادريس کاندهلوی رحمه الله يوه واقعه نقل کړې ده چه يوعالم ته يوځل په ادله کلاميه کښې څه شك اوتردد پيداشو نو الله تعالى نه نی دعا اوغوښتله اې پروردګار يوڅه داسې دليل را القاء کړې چه په هغې کښې هيڅ يو فلسفی ته څه شبهه اونه شی اونه هغه دڅه قسم تشکيك جاری کړې شی. نو په خوب کښې اوليدل چه يو سړې د قرآن کريم تلاوت کوی اودا آيت لولی. ﴿ مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيٰنِ ۝ بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَّا يَبْغِيٰنِ ۝ ﴾ (۴)هغه عالم زر مطمئن شو اوپوهه شو چه واقعی دا استدلال داسې حجت قاطعه دې چه ددې باره کښې هيڅ يو دهريه اومنکر خدا ته لږشان هم تامل اوتردد ګنجائش نه شی ويستلې. اودې آيت د ماده پرستو طبعيينو شك شبهې ختمې کړې چه د اوبو طبعيت خو اختلاط اتصال او امتزاج دې نو..... سوا د الله تعالى د ذات نه کوم يوڅيز دواړو دريابونو اوبه په يوبل کښې د ورګډيدونه منع کونکې دې.تعالى الله تعالى وجلت قدرته (۵)

ترجمة الباب سره د ايات مناسبت: امام بخاری رحمه الله چه کومه ترجمه قائمه کړه دهغې عنوان وو "صفة النار وأنها مخلوقة" ددې لاندې هغه مختلف قرآنی آياتونو متنوع الفاظ اودهغې تفسير او توضيح ذکرکړې دې. ددې ټولو آياتونو د جهنم او د اهل جهنم سره څه نه څه تعلق دې. چنانچه غساق اوغسلين به د جهنميانود خوراك حصه وی حصب جهنم يعنی دا جهنميان به دهغه ځائې د اور دپاره د خشاك په توګه استعماليږی. بياد صديد ذکر دې چه د اهل جهنم مشروب به وی. ﴿كُلَّمَا خَبَتْ زِدْنٰهُمْ سَعِيْرًا ۝ ﴾ کښې خودلی شوی دی چه هغه اور به کله يخيږی نه. ﴿ اَفَرَءَيْتُمُ النَّارَ الَّتِيْ تُوْرُوْنَ ۝ ﴾ کښې د اور ذکر دې. په مقوين کښې هم د اور ذکر دې چه د جهنم لازمه دې. ﴿صِرَاطِ الْجَحِيْمِ﴾ او ﴿سَوَآءِ الْجَحِيْمِ﴾ کښې د وسط جهنم ذکر دې. ﴿لَشَوْبًا مِّنْ حَمِيْمٍ﴾ کښې دا مذکور دی چه دوی ته به په خوراك کښې سرې کړې ګرمې اوبه ملاوولوسره ورکولې شی. په زفير اوشهيق کښې دا ذکرکړې شوی دی چه جهنميان به د سخت تکليف د وجې نه د خريه شان چغې وهی. ﴿وِرْدًا﴾ کښې دهغوی د تندې ذکر دې. او ﴿غَيًّا﴾ کښې دا اوخودلې شو چه هغوی به په ډيره خساره کښې وی.

دحضرت مجاهد رحمه الله اثر ﴿ يُسْجَرُوْنَ﴾ .... کښې دا ذکرفرمائيلې شوې دې چه ددې جهنم د اور خشاك به هم دا جهنميان وی. ﴿وَنُحَاسٌ﴾ کښې په جهنميانو باندې کيدونکې متنوع عذاب يوقسم ذکرکړې شوې دې چه هغوی به دا ټول قسم عذابونه زغمی او برداشت کوی به نی. هره ورځ به د نوی تجرباتو نه تيريږی بيابه هغوی ته ونيلی شی چه اوڅکنی دا عذاب....

---

(۱) تفسير الطبرى: ۷۵/۲۷فتح البارى: ۳۲۳/۶.

(۲) قلت: وفي هذا دفع لمن جزم بأن المراد بهما البحر الحلو والبحر الملح.... فتح البارى: ۳۲۳/۶.

(۳) كشف البارى كتاب التفسير: ۶۵۱

(۴) سورة الرحمن: ۲۰-۱۹.

(۵) معارف القرآن كاندهلوى: ۶۰۹/۷

آخرى لفظ چه كوم ذكر كړې شوې دې هغه ﴿مَارِجٍ مِّنْ نَّارٍ﴾ دې چه د سور كړې شوى اور شغلونه دى جناتو تخليق اوشو. نار او جهنم يوځيز دې اونار د جهنم لازمه ده. اعاذنا الله من جميعها دې نه پس ئ اوګنړئى چه امام بخارى رحمه الله ددې ترجمې لاندې لس احاديث ذكر كړى دى په كوم كښې چه رومبې حديث دحضرت ابوذر رضي الله عنه دې

الحديث الاول

۳۰۸۵-حَدَّثَنَا أَبُو الوَلِيدِ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ مُهَاجِرٍ أَبِي الحَسَنِ، قَالَ: سَمِعْتُ زَيْدَ بْنَ وَهْبٍ، يَقُولُ: سَمِعْتُ أَبَا ذَرٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، يَقُولُ: كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي سَفَرٍ فَقَالَ: «أَبْرِدْ» ثُمَّ قَالَ: «أَبْرِدْ» حَتَّى فَاءَ الفَيْءُ، يَعْنِي لِلتُّلُولِ ثُمَّ قَالَ: «أَبْرِدُوا بِالصَّلاَةِ، فَإِنَّ شِدَّةَ الحَرِّ مِنْ فَيْحِ جَهَنَّمَ» (۱)-[ر ۵۱۱]

ترجمه: حضرت ابوذر رضي الله عنه فرمائى چه نبى كريم ﷺ په يوسفر كښې وو نوونى فرمائيل تاخير كونى، بيااوفرمائيل تاخير كوئى تردې چه سورى واوړى، يعنى د غونډو طرف ته، بيائى اوفرمائيل چه مونځ (د ماسپښين) كښې تاخير كوئى ځكه چه د ګرمئى شدت د جهنم د تاؤ نه دې.

تراجم رجال

ابوالوليد: دا ابوالوليد هشام بن عبدالملك طيالسى باهلى بصرى رحمه الله دې. ددوى حالات كتاب الايمان باب علامة الايمان حب الأنصار كښې تيرشوى دى.(۲)

شعبه: دا اميرالمؤمنين فى الحديث شعبه بن حجاج عتكى رحمه الله دې. ددې دواړو حضراتو حالات كتاب الايمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده لاندې ذكر كړې شوې دى.(۳)

مهاجر: مهاجر مولى ابى الحسن رحمه الله دې.

زيدبن وهب: دا زيد بن وهب الجهنى الهمذانى رحمه الله دې (۴)

ابوذر: دا مشهور صحابى حضرت ابوذر غفارى رضي الله عنه دې. ددوى تفصيلى حالات كتاب الايمان باب المعاصى من أمر الجاهلية.... لاندې راغلى دى.(۵)

داحديث كتاب الصلاة كښې تيرشوې دې (۶) دلته د ترجمه په مناسبت سره دوباره ذكر كړې شوې دې.

ترجمة الباب سره د حديث مناسبت: ددې حديث ترجمة الباب سره مناسبت په دې جمله كښې دې

---

(۱) قوله: أباذر رضى الله عنه: الحديث مر تخريجه كتاب مواقيت الصلاة باب الإبراد بالظهر فى شدة الحر.

(۲) كشف البارى: ۳۸/۲.

(۳) كشف البارى: ۶۷۸/۱

(۴) ددې دواړو دحالاتودپاره اوګورئى كتاب مواقيت الصلوة باب الإبراد بالظهر فى شدة الحر.

(۵) كشف البارى: ۲۳۸/۲.

(۶) صحيح البخارى كتاب مواقيت الصلاة باب الإبراد بالظهر فى شدة الحر رقم: ۵۳۵.

«فإن شدة الحر من فيح جهنم»[1] په دې سره د ترجمې دواړه جزونه ثابتيږي. صفة النار هم اود جهنم موجود کيدل هم. ښکاره خبره ده که چرې هغه موجود نه وې نو دهغې تاؤ به د کوم ځائی نه راتللو.[2]
دباب دويم حديث دحضرت ابوسعيد خدرى رضي الله عنه دې.

الحديث الثاني

۳۰۸۲- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ الأَعْمَشِ، عَنْ ذَكْوَانَ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَبْرِدُوا بِالصَّلاَةِ فَإِنَّ شِدَّةَ الحَرِّ مِنْ فَيْحِ جَهَنَّمَ»[3] [ر ۵۱۳]

تراجم رجال:

محمدبن يوسف: دا محمدبن يوسف بن واقد فريابى رحمه الله دې. ددوى تفصيلى تذکره کتاب العلم باب ماكان النبى صلى الله عليه وسلم يتخولهم..... په ضمن کښې تيره شوې ده.[4]

سفيان: دا سفيان بن عيينه رحمه الله دې. ددوى مختصر حالات بدء الوحى کښې او تفصيلى حالات «كتاب العلم باب قول المحدث: حدثنا أو أخبرنا.... کښې تير شوى دى.[5]

اعمش: دامشهور محدث ابومحمد سليمان بن مهران الكاهلى المعروف بالاعمش رحمه الله دې. ددوى حالات «كتاب الإيمان باب ظلم دون ظلم» لاندې تيرشوى دى.[6]

ذکوان: دا ابوصالح ذکوان رحمه الله دې. ددوى لقب سمان وزيات دې ددوى تذکره کتاب الإيمان باب أمور الإيمان کښې نقل کړې شوې ده.[7]

ابوسعيد: دا مشهور صحابى حضرت ابوسعيد بن مالك بن سنان خدرى رضي الله عنه دې. ددوى تفصيلى تذکره كتاب الإيمان باب من الدين الفرار من الفتن کښې شوې ده.[8]
دا حديث هم كتاب الصلاة کښې تيرشوې دې.[9] باب سره مناسبت واضح دې.
دباب دريم حديث دحضرت ابوهريره رضي الله عنه دې.

---

[1] عمدة القارى: ۱۶۳/۱۵ فتح البارى: ۳۳۳/۶.
[2] فتح البارى: ۳۳۳/۶.
[3] قوله: عن أبى سعيد الخدرى رضى الله عنه: الحديث. مرتخريجه فى مواقيت الصلاة باب الإبراد بالظهر فى شدة الحر.
[4] كشف البارى: ۲۵۲/۳.
[5] اوګورئى كشف البارى: ۲۳۸/۱، ۱۰۲/۳.
[6] اوګورئى: كشف البارى: ۲۵۱/۲.
[7] كشف البارى: ۶۵۸/۱
[8] كشف البارى: ۸۲/۲
[9] صحيح البخارى كتاب مواقيت الصلاة باب الإبراد بالظهر فى شدة الحر رقم: ۵۳۸.

الحديث الثالث

۳۰۸۷-حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ، أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو سَلَمَةَ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "اشْتَكَتِ النَّارُ إِلَى رَبِّهَا فَقَالَتْ: رَبِّ أَكَلَ بَعْضِي بَعْضًا، فَأَذِنَ لَهَا بِنَفَسَيْنِ: نَفَسٍ فِي الشِّتَاءِ وَنَفَسٍ فِي الصَّيْفِ، فَأَشَدُّ مَا تَجِدُونَ مِنَ الحَرِّ، وَأَشَدُّ مَا تَجِدُونَ مِنَ الزَّمْهَرِيرِ" [1]

تراجم رجال

ابواليمان: دا ابواليمان الحكم بن نافع حمصى رحمه الله دي.

شعيب: دا شعيب بن ابى حمزه قرشى اموى حمصى رحمه الله دي. ددې دواړو مختصر حالات بدء الوحى الحديث السادس كښې راغلى دى.[2]

الزهري: دا مشهور محدث محمدبن مسلم ابن شهاب زهرى رحمه الله دي. ددوى مختصر ذكر بدء الوحى دريم حديث لاندې راغلى دى.[3]

ابوسلمه بن عبدالرحمن: دا مشهور تابعى حضرت ابوسلمه بن عبدالرحمن بن عوف مدنى رحمه الله دي ددوى مفصل حالات كتاب الايمان باب صوم رمضان احتسابا من الايمان كښې راغلى دى.[4]

ابوهريره: دا مشهور صحابى حضرت ابوهريره رضي الله عنه دي

ددوى حالات كتاب الايمان باب أمور الايمان كښې تيرشوى دى.[5]

ترجمة الباب سره دَحديث مناسبت: ددې حديث مناسبت هم ترجمة الباب سره واضح دې چه په دې كښې دجهنم د دوو ساګانو ذكر دې. يو په ګرمئ كښې اوبل په يخنئ كښې.[6]

دې نه علاوه دا اودې نه وړاندې دواړه احاديث د جمهورو په خپل موقف باندې ډير قوى حجت دې چه جهنم اوس هم موجود دې اودهغې تخليق شوې دې. حافظ صاحب رحمه الله فرمائى «وهذه الأحاديث من أقوي الأدلة على ما ذهب إليه الجمهور من أن جهنم موجودة الآن».[7]

دباب څلورم حديث دحضرت ابن عباس رضي الله عنهما دې.

---

[1] قوله: أباهريرة رضى الله عنه: الحديث، مرتخريجه صحيح البخارى كتاب مواقيت الصلاة باب الإبراد بالظهر فى شدة الحر.

[2] كشف البارى: ۱/ ٤٨٠-٤٧٩.

[3] كشف البارى: ۱/ ۳۲۶ الحديث الثالث وكشف البارى كتاب الغسل: ١٩٤.

[4] كشف البارى: ۲/ ۳۲۳.

[5] كشف البارى: ۱/ ۶۵۹ بل داحديث هم شاته تيرشوې دې صحيح البخارى كتاب مواقيت الصلاة باب الإبراد بالظهر فى شدة الحر رقم: ۵۳۷.

[6] عمدة القارى: ۱۵/ ۱۶٤.

[7] فتح البارى: ۶/ ۳۳۳.

الحديث الرابع

۳۰۸۸- حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا أَبُو عَامِرٍ هُوَ العَقَدِيُّ، حَدَّثَنَا هَمَّامٌ، عَنْ أَبِي جَمْرَةَ الضُّبَعِيِّ، قَالَ: كُنْتُ أُجَالِسُ [ص: ۱۲۱] ابْنَ عَبَّاسٍ بِمَكَّةَ فَأَخَذَتْنِي الحُمَّى، فَقَالَ أَبْرِدْهَا عَنْكَ بِمَاءِ زَمْزَمَ، فَإِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ «الحُمَّى مِنْ فَيْحِ جَهَنَّمَ فَأَبْرِدُوهَا بِالْمَاءِ أَوْ قَالَ بِمَاءِ زَمْزَمَ- شَكَّ هَمَّامٌ-» (۱)

ترجمه: مشهور تابعی حضرت ابو جمره ضبعی رحمه الله فرمائی چه زه په مکه مکرمه کښې حضرت ابن عباس رضی الله عنهما سره کیناستم پاسیدم چه په ما تبه راغله نو حضرت دعلاج په توګه ماته دا اوفرمائیل چه ددې تبې ګرمائش په آب زمزم سره یخ کړه. چنانچه رسول الله ﷺ فرمائیلی دی پس دا په اوبو سره یا د زمزم په اوبو سره یخه کړئی.

تراجم رجال

عبدالله بن محمد: دا عبدالله بن محمد بن عبدالله جعفی رحمه الله دې. ددوی حالات **کتاب الإیمان باب أمور الإیمان** کښې تیرشوی دی. (۲)

ابوعامر: دا ابوعامر عبدالملک بن عمرو بن قیس عقدی بصری رحمه الله دې ددوی اجمالی تذکره **کتاب الإیمان باب أمور الإیمان** کښې شوې ده. (۳)

همام: دا همام بن یحیی بن دینار عوذی بصری رحمه الله دې. (۴)

ابوجمره: دا ابوجمره نصر بن عمران ضبعی بصری رحمه الله دې. ددوی تفصیلی تذکره **کتاب الإیمان باب أداء الخمس من الإیمان** لاندې راغلې ده. (۵)

ابن عباس رضی الله عنه: دا مشهور صحابی حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنهما دې د دوی اجمالی تذکره بدء الوحی او تفصیلی **کتاب الإیمان باب کفران العشیر وکفر...** کښې شوې ده (۶)

دباب پنځم حدیث د حضرت رافع بن خدیج رضی الله عنه دی

الحديث الخامس

۳۰۸۹- حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ عَبَّاسٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَبَايَةَ

---

(۱) قوله: كنت أجالس ابن عباس رضی الله عنهما الحديث. انفرد به الإمام البخاری رحمه الله. ولم يخرجه غيره تحفة الأشراف: ۲۶۳/۵ رقم: ۶۵۳۰

(۲) كشف البارى: ۶۵۸/۱

(۳) كشف البارى: ۶۵۸/۱

(۴) ددوی د حالاتو دپاره اوګورئی کتاب مواقيت الصلاة باب من نسی صلاة فليصل......

(۵) كشف البارى: ۷۰۱/۲.

(۶) كشف البارى: ۴۳۵/۱ و ۲۰۵/۲.

بْنِ رِفَاعَةَ، قَالَ أَخْبَرَنِي رَافِعُ بْنُ خَدِيجٍ، قَالَ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «الحُمَّى مِنْ فَوْرِ جَهَنَّمَ فَأَبْرِدُوهَا عَنْكُمْ بِالْمَاءِ» [1] [۵۳۹۱]

ترجمه: حضرت رافع بن خديج رضي الله عنه فرمائي چه نبي كريم ﷺ مې په ارشاد كولو سره واوريدو چه تبه د جهنم د جوش او دهغې د شدت نه ده نودا د اوبو په ذريعه لرې كوئ.

تراجم رجال

عمرو بن عباس: دا ابوعثمان عمرو بن عباس رحمه الله دي.

عبدالرحمن: دا عبدالرحمن بن مهدي ازدي بصري رحمه الله دي. [2]

سفيان: دامشهورامام محدث سفيان بن ثوري رحمه الله دي. ددوي حالات «كتاب الايمان باب ظلم دون ظلم» لاندې بيان كړې شوي دي. [3]

ابيه (سعيد): داحضرت سفيان والد سعيد بن مسروق رحمه الله دي. [4]

عبايه بن رفاعه: داحضرت عبايه بن رفاعه انصاري مدني رحمه الله دي. [5]

رافع بن خديج رضي الله عنه: دا مشهور صحابي حضرت رافع بن خديج رضي الله عنه دي. [6]

دباب شپږم حديث دحضرت عائشه صديقه رضي الله عنها دي.

الحديث السادس

۳۰۹۰- حَدَّثَنَا مَالِكُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ، حَدَّثَنَا هِشَامٌ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ، قَالَ الحُمَّى مِنْ فَيْحِ جَهَنَّمَ فَأَبْرِدُوهَا بِالْمَاءِ» [7] [۵۳۹۳]

تراجم رجال

مالك بن اسماعيل: دا مالك بن اسماعيل بن زياد نهدي كوفي رحمه الله دي. [8]

---

[1]) قوله: أخبرني رافع بن خديج رضى الله عنه: الحديث، رواه البخاري في الطب، باب الحمى من فيح جهنم رقم: ۵۷۲۶ومسلم رقم: ۵۷۵۹، ۵۷۶۰ في السلام باب لكل داء دواء، والترمذي رقم: ۲۰۷۴في الطب باب ماجاء في تبريدالحمى بالماء.

[2]) ددې دواړو محدثينوحضراتو د حالات دپاره اوګورئ: كتاب الصلوة باب فضل استقبال القبلة.

[3]) اوګورئ كشف الباري:۲۷۸/۲.

[4]) د دوی دحالاتودپاره اوګورئ كتاب الأذان باب من شكا إمامه.

[5]) د دوی دحالاتودپاره اوګورئ كتاب الجمعة باب المشي إلى الجمعة.

[6]) د دوی دحالاتودپاره اوګورئ كتاب مواقيت الصلوة باب وقت المغرب.

[7]) قوله: عن عائشة رضى الله عنها: الحديث رواه البخاري في الطب، باب الحمى من فيح جهنم، رقم: ۵۲۲۶ومسلم رقم: ۵۷۵۵-۵۷۵۶في السلام باب لكل داء دواء، والترمذي رقم: ۲۰۷۵في الطب باب ماجاء في تبريد الحمى بالماء، وابن ماجه في الطب باب الحمى من فيح جهنم رقم: ۳۵۱۸.

[8]) ددوی دحالاتودپاره اوګورئ كتاب الوضوء باب الماء الذي يغسل به شعرالإنسان.

زهير: دا ابوخيثمه زهير بن معاويه كوفي جعفي رحمه الله دي. ددوی حالات كتاب الايمان باب الصلوة من الايمان كښې تيرشوی دی.(۱)

هشام: دا هشام بن عروه بن زبير بن عوام اسدی رحمه الله دي.

عروه: دا عروه بن زبير بن عوام رحمه الله دي. ددې دواړو حضراتو تذكره بدء الوحى دويم حديث كښې او اجمالي په كتاب الايمان باب أحب الدين إلى الله أدومه كښې تفصيلاً تيره شوې ده.(۲)

عائشة رضي الله عنها: دحضرت عائشه صديقه رضي الله عنها حالات بدء الوحي دويم حديث لاندې راغلی دی.(۳)

دباب آووم حديث دحضرت ابن عمر رضي الله عنهما دی.

الحديث السابع

۳۰۹۱- حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، عَنْ يَحْيَى، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ، قَالَ: حَدَّثَنِي نَافِعٌ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ، قَالَ: «الحُمَّى مِنْ فَيْحِ جَهَنَّمَ فَأَبْرِدُوهَا بِالْمَاءِ» (۴)[۵۳۹۱]

تراجم رجال

مسدد: دا ابوالحسن مسدد بن مسرهد اسدی بصری رحمه الله دي. ددوی تذكره كتاب الايمان باب من الايمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه لاندې راغلي.(۵)

يحيي: دا يحيى بن سعيد قطان ابوسعيد احول بصری رحمه الله دي. ددوی تذكره كتاب الايمان باب من الايمان أن يحب لأخيه.... لاندې ذكر كړې شوې ده.(۶)

عبيدالله: داحضرت عبيدالله بن عمر بن حفص عمری رحمه الله دي. ددوی تذكره كتاب الوضوء باب التبرز في البيوت لاندې نقل كړې شوې ده.(۷)

نافع: دا مشهور تابعی محدث حضرت نافع مولى ابن عمر رحمه الله دي. ددوی تفصيلی حالات كتاب العلم باب ذكر العلم والفتيا في المسجد په ذيل كښې راغلی دی.(۸)

---

۱) كشف الباري: ۳۶۷/۲.

۲) كشف الباري: ۲۹۱/۱، ۲/۴۳۶-۴۳۲.

۳) كشف الباري: ۲۹۱/۱.

۴) قوله: عن ابن عمر رضى الله عنهما: الحديث رواه البخاري فى الطب باب الحمى من فيح جهنم رقم: ۵۷۲۳ومسلم رقم: ۵۷۵۱-۵۷۵۴في السلام باب لكل داء دواء، والترمذى رقم: ۲۰۷۵في الطب باب ماجاء فى تبريد الحمى بالماء، وابن ماجه فى الطب باب الحمى من فيح جهنم رقم: ۳۵۱۷.

۵) كشف الباري: ۲/۲.

۶) كشف الباري: ۲/۲.

۷) كشف الباري: ۲/۲.

۸) كشف الباري: ۶۵۱/۴

ابن عمر: دامشهور صحابی حضرت عبد الله بن عمر رضی الله عنهما دي. دد وی تفصیلی حالات **كتاب الإيمان باب قول النبي صلى الله عليه وسلم: بني الإسلام على خمس....** لاندې تیرشوی دی.([1])

تنبیه: دلته امام بخاری رحمه الله په ترتیب سره څلور احادیث ذکرکړل. یعنی حدیث ابن عباس، حدیث رافع، حدیث عائشه اوحدیث ابن عمر رضی الله عنه. دکوم معنی اومطلب چه متحد دې. په دې ټولو کښې تبه د جهنم دګرمئ د شدت نتیجه ګرځولې شوې ده. یانی دې سره تشبیه ورکړې ده. هم ددې څلورو نه درې احادیث یعنی حدیث رافع حدیث عائشه اوحدیث ابن عمر رضی الله عنه حضرت مصنف رحمه الله په کتاب الطب کښې هم ذکرکړی دی. ([2])هم هلته ددې تقریر اوشرح ذکرکړې شوې ده.([3])

ددغه څلورو احادیثو خلاصه اومفهوم دادې چه اوبه د تبې علاج دې اوحقیقت هم دغه دې چه نبی کریم ﷺ په ارشاد باندې که پوره یقین وی نوچه هرڅنګه تبه وی هغه په اوبوسره لرې کیږی دهغې په شدت کښې کمې راځی. د دارالعلوم دیوبند بانی حضرت مولانا محمدقاسم نانوتوی رحمه الله به د خپلې تبې علاج هم دغه شان کولو.([4])

د احادیث اربعه مناسبت باب سره: ددې څلورو وارو احادیثو ترجمة الباب سره مناسبت بالکل واضح دې چه په دې کښې د جهنم حرارت او د ګرمئ د شدت بیان کړې شوې دې کوم چه په صفة النار کښې داخل دې.([5])

دباب اتم حدیث دحضرت ابوهریره رضی الله عنه دې.

---

[1]) كشف الباري: ۱/۶۳۷.

[2]) صحيح البخارى كتاب الطب باب الحمى من فيح جهنم رقم: ۵۷۲۳، ۵۷۲۶-۵۷۲۵.

[3]) كشف الباري كتاب الطب: ۳۹-۳۶وللاستزادة انظر التوضيح: ۱۹/۱۷۶-۱۷٤.

[4]) دسیدنا امام نانوتوی رحمه الله د ژوند حالات لیکونکې مولانا سید مناظر احسن ګیلانی رحمه الله فرمائی "ددې خط نه، په ظاهر هم دغه معلومیږی چه کیدې شی د ملیریا حمله پرې شوې وه. یخنئ سره به ئې تبه کیدله مګر پوهیدلو چه "دو نوبت بشدت گذشت" کومه دوره اولړزه د تبې په په هغوی باندې وه دهغې په علاج کښې څه څه تدبیرونه اختیارکړل هم پخپله لیکی: "آخرکا ازصبح روز دوم، بعلاج مسنون، غسل از آب تازه تدبیر کرده شد" د یخنئ او تبې په دې سختئ کښې د لامبلو سرې تخیل هم نه شی کولې. لیکن د مسنون علاج عقیدت هم دغه علاج آسان کړو او په تازه اوبوسره ئې غسل اوکړو. الله تعالی ته پته ده چه طبیبانو اوډاکټرانو په نیز ددې طریقه علاج اختیارولو څه نتیجه کیدل پکاردی؟ لیکن حضرت رحمه الله هم پخپله اطلاع ورکوی چه "خداوند حقیقی به برکت این عمل شفانم بخشید "فیوض قاسمیه ص ٤ دسیرت قاسمی پوفانی یعنی حضرت شیخ الهند مولانا محمود الحسن رحمه الله خاکسار هم یوخل اوکتل چه په سخته تبه کښې راګیر وو د حرارت د سختوالې د وجې نه په بدن مبارك باندې لاس کیخودل هم ګران وو لیکن هم په دې خیال کښې نه یاد دی چه حضرت شیخ الهند رحمه الله مدرسې ته تشریف راوړلو اودمدرسې د جمات مشرقی طرف کښې چه کوم کوهې دې هم هغې له راغلو کیناستو او موجود طلبه ته ئې حکم ورکړو چه ډولچې راوباسئ او په ما باندې اچوئ. غالبا په دې عمل کښې د شرکت سعادت دې فقیر ته هم حاصل شوې وو. په صحیح توګه خو نه شم وئیلې لیکن که حافظه مې غلطی نه کوی نو وئیلې شم چه د خرمن لونئ ډول سره وار په وار تقریبا اتیا ډولچې اوبه واچولې شوې. طالبان نه واپس کیدل اود یوسترې کیدونه پس به بل سرخ تاوولو کښې مشغول کیدلو. حضرت به هم په دغه تبه کښې د ډولچې دپاسه ډولچې په خان باندې اړولې. رچیدلو او زه حیران ووم سوچ مې کولو ګوره چه څه انجام به کیږی؟ الله الله کولوسره ئې د بس کولو حکم ورکړو. سترګې سرې وې دهغې سوروالی ښانست ترئنه پورې په زړه اودماغو کښې پروت دې. پاسیدو په کپړه ئې بدن اوچ کړو. ترکومې چه خیال دې د تبې نوم هم ددې غسل نه پس باقی پاتې نه شو" سوانح قاسمی (سیرت شمس الاسلام)۱/۶۰۹- ۶۰۸، ۲/۱۰۱مکتبه رحمانیه لاهور.

[5]) عمدة القاري: ۱۵/۱٦٤.

الحديث الثامن

۳۰۹۲- حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي أُوَيْسٍ، قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ، عَنْ أَبِي الزِّنَادِ، عَنِ الأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «نَارُكُمْ جُزْءٌ مِنْ سَبْعِينَ جُزْءًا مِنْ نَارِ جَهَنَّمَ»، قِيلَ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنْ كَانَتْ لَكَافِيَةً قَالَ: «فُضِّلَتْ عَلَيْهِنَّ بِتِسْعَةٍ وَسِتِّينَ جُزْءًا كُلُّهُنَّ مِثْلُ حَرِّهَا» (۱)

تراجم رجال

اسماعيل بن ابي اويس: دا اسماعيل بن ابى اويس مدنى اصبحى رحمه الله دې. ددوى تفصيلى حالات كتاب الإيمان باب من كره أن يعود في الكفر.... كښې تيرشوى دى (۲)

مالك: دا ابوعبدالله مالك بن انس مدنى اصبحى رحمه الله دې. ددوى تفصيلى تذكره بدء الوحى اوكتاب الايمان باب من الدين الفرار من الفتن كښې ذكرشوې ده. (۳)

ابوالزناد: دا ابوالزناد عبدالله بن ذكوان رحمه الله دې

الأعرج: دا عبدالرحمن بن هرمز الاعرج قرشى رحمه الله دې. ددې دواړو محدثينوحضراتو تذكره كتاب الايمان باب حب الرسول صلى الله عليه وسلم من الايمان لاندې تيره شوې ده. (۴)

ابوهريره: دامشهور صحابى حضرت ابوهريره رضي الله عنه دې. ددوى حالات كتاب الإيمان باب أمور الايمان كښې تيرشوى دى. (۵)

قوله: أن رسول الله ﷺ قال: ناركم جزء من سبعين جزءا من نار جهنم: حضرت ابوهريره رضي الله عنه فرمائى چه رسول الله ﷺ فرمائيلى دى چه ستاسو اور د جهنم د اور اويايم جزء نه يو جز دې

دحديث شريف دوه مطلب ① مطلب دادې چه زمونږ دا دنياوى اور چه په خوراك څښاك او نورو څيزونو كښې استعماليږى. ددې په مقابله كښې د دوزخ اور اويا درجې زيات ګرم دې اوس تاسو پخپله خيال اوكړئ چه كله ددې دنياوى اور دا حال دې چه څيزونه په لمحو او سيكنډونو كښې ايره كوى نو دغه جهنم د اوربه څه حال وى؟

② يامطلب دادې چه كه دټولو دنيا اور راجمع كړى كوم چه خلق سوزوى نودا به د جهنم د اور يو جزء وى اودهغې اور خود اوياؤ اجزاء برابردې أعاذنا الله منها (۱)

---

(۱) قوله: عن أبي هريرة رضى الله عنه: الحديث، أخرجه مسلم كتاب صفة الجنة باب فى شدة الحر من نار جهنم رقم: ۲۸۴۳ والترمذى كتاب صفة جهنم باب ماجاء فى أن ناركم هذه جزء من سبعين جزءاً من نار جهنم رقم: ۲۵۹۲ وابن ماجه كتاب الزهد باب صفة النار رقم: ۴۳۱۸.

(۲) كشف البارى: ۱۱۳/۲.

(۳) كشف البارى: ۲۹۰/۱، ۸۰/۲

(۴) كشف البارى: ۱۱/۲-۱۰.

(۵) كشف البارى: ۶۵۹/۱

په رواياتوكښې تعارض اودهغې حل: په صحيحين كښې **سبعين جزءاً** يعنى د اويا عدد ذكردې. خودامام احمد رحمه الله په يوروايت كښې **مائة جزء** راغلې دې (۲)
په دې رواياتوكښې دتطبيق صورت هم دغه دې چه مبالغه فى الكثرة باندې محمول كړې شى چه هغه اور ډيرزيات خطرناك دې ستاسو د اندازونه هم زيات. دويم جواب دادې چه اعتبار دعدد زائد وى مطلب دا چه سل درجې زيات دې. (۳)
ناركم مبتداء دې **جزءمن سبعين جزا** ددې خبر دې. **من نارجهنم** كښې **من** بيانيه دې او ورسره دتبعيض معنې ته هم شامل دې. (۴)

قوله:: قيل: يارسول الله، إن كانت لكافية چا اووئيل يارسول الله! هم دا دنياوى اور كافى وو. دلته **ان** مخففه من المثقله دې. يعنى **إنهاكانت كافية** چه دګناهګارانودپاره هم دغه ددنيا اوركافى وو. **ان** مخففه او نافيه په مينځ كښې فارق هم دغه كلمه د لام وى. دا د حضرات بصريين مذهب دې خودحضرات كوفيين په نيز **إن** په معنى دَ ما اولام په معنى دَ إلا دې. ددوى مطابق تقديرى عبارت داسې دې: ((**ماكانت إلاكافية**)). (۵)

قوله:: قال: فضلت عليهن بتسعة وستين جزءاً، كلهن مثل حرها حضورپاك ﷺ اوفرمائيل ددې دنيا په اور باندې د جهنم اور يوكم اويا درجې فضيلت اوفوقيت لرى په دې كښې د هريو ګرمائش اوحرارت ددې دنياوى اور په شان دې. د**عليهن** ضمير **نيران الدنيا** طرف ته راجع دې كوم چه مفهوم دې. د مسلم شريف په روايت كښې **عليها** دې. (۶) يعنى **على النار نيران د نار جمع ده**. (۷)
د ابن حبان او مسند احمد په روايت كښې **مثل حرها** سره سره ((**وضربت بالبحر مرتين، ولولا ذلك ماانتفع بها أحد**)) زيات والې هم نقل دې. (۸) هم دغه شان يوحديث دحضرت انس رضي الله عنه نه هم نقل دې كوم چه امام حاكم رحمه الله او ابن ماجه رحمه الله نقل كړې دې. په هغې كښې دا اضافه هم ده ((**فإنها تدعوالله أن لايعيدها فيها**)) (۹)
دَ مختلف رواياتو خلاصه: ددې ټولو رواياتوخلاصه داده چه د جهنم داور حرارت اود سوزولو صلاحت

---

(۱) التوضيح: ۱۷۷/۱۹.
(۲) مسندأحمد: ۳۷۹/۲رقم: ۹۹۱۰مجمع الزوائد: ۳۸۷/۱۰كتاب صفة النار باب تلقى النارأهلها.
(۳) فتح البارى: ۳۳۴/۶أعمدة القارى: ۱۶۵/۱۵.
(۴) عمدة القارى: ۱۶۵/۱۵.
(۵) التوضيح لابن ملقن: ۷۷/۱۹٬۱وشرح الطيبى: ۲۷۷/۱۰.
(۶) صحيح مسلم كتاب الجنة..... باب جهنم..... رقم: ۲۸۴۳.
(۷) فتح البارى: ۳۳۴/۶.
(۸) مسندالاحمد: ۲۴۴/۲مسندأبى هريرة رقم: ۷۳۲۳وصحيح ابن حبان كتاب إخبارعن مناقب الصحابة باب صفة النار رقم: ۷۴۶۳ والحميدى فى مسنده: ۲۷۴/۲ رقم: ۱۱۶۳.
(۹) رواه الحاكم فى مستدركه: ۵۹۲/۴كتاب الأهوال رقم: ۸۷۵۳وابن ماجه كتاب الزهد باب صفة النار رقم: ۴۳۱۹.

د دنیا داور نه یوکم اویا درجې زیات دې د دنیاوی اور نه فائده حاصلول هم آسان او ممکن نه وو مگر الله تعالی د خپل بندیگانو د ضرورت اوحاجت دوجې نه ددې نه فائده حاصلولو کښې آسانی راوستلو دپاره سمندر په دې دنیاوی اور باندې دوه خل اووهلو ګنی دې ته نیزدې کیدل هم ممکن نه وو. بل دا د دنیا اور پخپله ددې خبرې نه پناه غواړی اودعاکوی چه الله تعالی دې جهنم ته واپس اونه لیګی.

دحضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنهما روایت (١) کښې خو اووه خل په سمندری اوبوسره د یخولوذکر دې. اود حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه یو روایت کښې ((ضرب بها البحر عشر مرات.)) (٢) ذکر دې. نومقررعدد مراد نه دې بلکه دا قابل د انتفاع جوړول مراد دی. چه ددې دنیاوی اور ګرموالی هم څه معمولی نه وو مګر د انسانانو د بښیګړې د خاطره ددې په ګرموالی کښې غیر معمولی کمې اوکړې شو. أعاذنا الله منها.

دَ جواب دَ تکرار مقصد: دعلامه طیبی رحمه الله د قول مطابق حضورپاک د سائل د سوال په جواب کښې چه داکوم فرمانیلی چه ((فضلت علیهن بتسعة.....)) نوهم دهغه سابقه جملې دتاکید په توګه تکرار دې کوم چه حضورپاک په شروع کښې فرمانیلې وو. مطلب دادې چه بیشکه د چا د سوزولودپاره هم دا ددنیا اور کافی دې مګر د خالق اومخلوق په اورکښې خوفرق کیدل پکاردی که نه لهذا د دوزخ اور چه ذکوم عذاب الهی دپاره تیارکړې شوې دې دهغې تقاضا ده چه د هغې په حرارت او ګرمانش کښې د دنیا د اور نه ډیر زیاتوالې وی. دې دپاره چه د الله تعالی عذاب د دنیا د عذاب نه په فرق وی (٣)

ترجمة الباب سره دحدیث مناسبت: ددې حدیث ترجمة الباب سره مناسبت بالکل واضح او ښکاره دې چه په دې کښې د جهنم د اور خوف ناکې او خطرناك والی بیان دې.

د باب نهم حدیث دحضرت یعلی بن امیه رضی الله عنه نه نقل دې.

الحديث التاسع

٣٠٩٣- حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَمْرٍو، سَمِعَ عَطَاءً، يُخْبِرُ عَنْ صَفْوَانَ بْنِ يَعْلَى، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّهُ سَمِعَ النَّبِيَّ ﷺ يَقْرَأُ عَلَى المِنْبَرِ «وَنَادَوْا يَا مَالِكُ» (٤)-[ر ٣٠٥٨]

تراجم رجال

قتیبه بن سعید: دا ابوالرجاء قتیبه بن سعید بن جمیل ثقفی رحمه الله دې. ددوی تفصیلی حالات كتاب الایمان باب إفشاء السلام من الإیمان لاندې تیرشوی دی. (٥)

---

(١) عمدة القاري: ١٦٥/١٥ التوضيح: ١٧٧/١٩ والتمهيد لابن عبدالبر: ١٦٣/١٨.

(٢) إنما ذكرها الإمام العيني رحمه الله، ولم أجدها في مجموعة الأحاديث. والله اعلم بالصواب.

(٣) شرح الطيبي: ٢٧٧/١٠ رقم: ٥٦٦٥

(٤) قوله: عن أبيه (يعلى بن أمية): الحديث، مر تخريجه سابقا، باب إذا قال أحدكم: آمين.....

(٥) كشف الباري: ١٨٥/٢.

سفيان دامشهورامام محدث سفيان بن عيينه رحمه الله دي. ددوى مختصر حالات بدء الوحى كښې اومفصل حالات كتاب العلم باب قول المحدث : حدثنا أو أخبرنا.... كښې تير شوى دى. [۱]

عمرو: دا عمرو بن دينار جمحى رحمه الله دي. ددوى تذكره كتاب العلم باب كتابة العلم كښې تيره شوې ده [۲]

عطاء: دا مشهور تابعى محدث حضرت عطاء بن ابى رباح رحمه الله دي. ددوى تفصيلى حالات كتاب العلم باب عظة النساء كښې راغلى. [۳]

صفوان بن يعلي: دا صفوان بن يعلى بن اميه تميمى رحمه الله دي. [۴]

ابيه: دا مشهور صحابى حضرت يعلى بن اميه رضي الله عنه دي. [۵]

ترجمة الباب سره مناسبت: ددې حديث مطابقت هم واضح دې چه په دې كښې د خازن جهنم د مالك ذكر دي. بل د حضرت يعلى بن اميه رضي الله عنه دا حديث اوس يو څو ابواب وړاندې «باب إذا قال أحدكم: آمين» د شرح سره تيرشوې دې.

دباب لسم او آخرى حديث دحضرت اسامه بن زيدبن حارثه رضي الله عنه دې.

الحديث العاشر

۳۰۹۳- حَدَّثَنَا عَلِيٌّ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ الأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي وَائِلٍ، قَالَ قِيلَ لِأُسَامَةَ لَوْ أَتَيْتَ فُلاَنًا فَكَلَّمْتَهُ، قَالَ: إِنَّكُمْ لَتُرَوْنَ أَنِّي لاَ أُكَلِّمُهُ إِلَّا أُسْمِعُكُمْ، إِنِّي أُكَلِّمُهُ فِي السِّرِّ دُونَ أَنْ أَفْتَحَ بَابًا لاَ أَكُونُ أَوَّلَ مَنْ فَتَحَهُ، وَلاَ أَقُولُ لِرَجُلٍ أَنْ كَانَ عَلَيَّ أَمِيرًا إِنَّهُ خَيْرُ النَّاسِ، بَعْدَ شَيْءٍ سَمِعْتُهُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالُوا: وَمَا سَمِعْتَهُ يَقُولُ: قَالَ: سَمِعْتُهُ يَقُولُ: "يُجَاءُ بِالرَّجُلِ يَوْمَ القِيَامَةِ فَيُلْقَى فِي النَّارِ، فَتَنْدَلِقُ أَقْتَابُهُ فِي النَّارِ، فَيَدُورُ كَمَا يَدُورُ الحِمَارُ بِرَحَاهُ، فَيَجْتَمِعُ أَهْلُ النَّارِ عَلَيْهِ فَيَقُولُونَ: أَيْ فُلاَنُ مَا شَأْنُكَ؟ أَلَيْسَ كُنْتَ تَأْمُرُنَا بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَانَا عَنِ المُنْكَرِ؟ قَالَ: كُنْتُ آمُرُكُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَلاَ آتِيهِ، وَأَنْهَاكُمْ عَنِ المُنْكَرِ وَآتِيهِ" رَوَاهُ غُنْدَرٌ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنِ الأَعْمَشِ [۶] [۶۶۸۵]

ترجمه: حضرت اسامه بن زيد رضي الله عنه ته چا اوونيل كه چرې ته فلانكى له تلې وې او هغه سره دې خبره كړې وه (نو ډيره مناسب به وه). هغوى اوونيل تاسو خلق ګڼړئ چه زه هغه سره صرف ستاسو د اورلو دپاره خبرې اترې كوم. زه خو بغيرددې نه چه (د فتنې) د يونوى باب شروع اوكړم هغه سره په خان

---

[۱] كشف البارى: ۱۳۸/۱ الحديث الأول: ۱۰۲/۳.

[۲] كشف البارى: ۳۰۹/٤.

[۳] كشف البارى: ۳۷/٤.

[۴] ددوى د حالاتودپاره اوګورئى كتاب الحج باب غسل الخلوق ثلث مرات.

[۵] حواله بالا.

[۶] قوله: قيل لأسامة بن زيد رضى الله عنه: الحديث، أخرجه البخارى فى الفتن، باب الفتنة التى تموج كموج البحر رقم: ۷۰۹۸ ومسلم رقم: ۷٤٤٤-۷٤٤۳ فى الزهد، باب عقوبة من يأمر بالمعروف ولا يفعله، وينهى عن المنكر ويفعله.

له خائى كښې (په دې معامله كښې او نورو معاملاتو كښې) خبرې اترې كوم. زه فتنه پيدا كونكې د ټولو نه رومبې سرې نه جوړيدل غواړم اونه زه هغه سړې څوك چه زما حاكم دې داسې وايم چه هغه د ټولو خلقو نه بهتر دې. ما د رسول الله ﷺ نه يوه خبره اوريدلې ده. خلقو تپوس اوكړو چه تاسو كومه خبره اوريدلې ده؟ حضرت اسامه رضي الله عنه اوفرمائيل چه ما د رسول الله ﷺ نه داسې فرمائيل اوريدلى دى چه د قيامت په ورځ به يوسړې راوستلې شى بيا به هغه په جهنم كښې غورزولې شى. نو دهغه كولمې به په اور كښې راوځى نوهغه به داسې تاويږى لكه څنګه چه خر د جرندى سره چاپيره تاويږى. ددې حال په ليدو به دوزخيان هغه سره راجمع شى اوهغه ته به وائى چه اې فلانكى ستا دا حال ولې دې؟ ولې تا به مونږ ته د خو خبرو حكم او د بدو كارونو نه منع كولو؟ هغه بنده به وائى چه او ما به تاسو ته دخو كارونو حكم دركولو مګر پخپله به مې عمل نه كولو اوتاسو به مې دخرابو خبرو نه منع كولې مګر پخپله به په بدو كښې اخته ووم.

تراجم رجال

علي: دا مشهور محدث على بن عبد الله ابن المدينى رحمه الله دې. ددوى تفصيلى تذكره **كتاب العلم باب الفهم فى العلم** په ذيل كښې راغلې ده.[1]

سفيان: دا سفيان بن عيينه رحمه الله دې. ددوى مختصر حالات بدء الوحى كښې او تفصيلى حالات «كتاب العلم باب قول المحدث: حدثنا أو أخبرنا....كښې تير شوى دى. [2]

اعمش: دامشهورمحدث ابومحمدسليمان بن مهران الكاهلى المعروف بالاعمش رحمه الله دې. ددوى حالات «كتاب الإيمان باب ظلم دون ظلم» لاندې تيرشوى دى. [3]

ابووائل: دا ابووائل شقيق بن سلمه كوفى اسدى رحمه الله دې. ددوى حالات **كتاب الإيمان باب خوف المؤمن من أن يحبط عمله**.....لاندې ذكركړې شوى دى.[4]

اسامه: داحضرت اسامه بن زيد بن حارثه كلبى مدنى رضي الله عنه دې. ددوى تفصيلى حالات **كتاب الوضوء باب إسباغ الوضوء** په ضمن كښې تيرشوى دى. [5]

قوله: قيل لأسامة: لوأتيت فلانا فكلمته؟ قال: إنكم لترون أنى لا أكلمه إلا أسمعكم...

په دې حديث كښې د فلانا اورجل نه مراد حضرت عثمان رضي الله عنه دې. [6]

---

[1] كشف البارى: ۳/۲۹۷.

[2] اوګورئى كشف البارى:۱/۲۳۸، ۳/۱۰۲.

[3] اوګورئى: كشف البارى:۲/۲۵۱.

[4] كشف البارى: ۲/۵۵۹.

[5] كشف البارى: ۵/۱۸۰.

[6] دا دعام شراح رائې ده خو د حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله مطابق رجل نه مراد وليد بن عتبه دې چه دحضرت عثمان بن عفان رضي الله عنه د مور شريك رور وو. چنانچه ليكى: ((ثم لا يخفى عليك أن ظاهر كلام الشراح قاطبة. وكذا كلام الشيخ (الكنكوهى) قدس سره، والمشائخ: أن المراد بالرجل فى قوله: ولا أقول لرجل.... هوعثمان رضى الله عنه. ثم أولوا وعيد الحديث فى شأن عثمان. والأوجه عند هذا العبد الضعيف أن مصداق الأمير هوالوليد. والمعنى أن كون الوليد أميرا لا يمنعنى أن أكلم فيه،

ترجمة الباب سره دحديث مناسبت: ددې حديث ترجمة الباب سره مناسبت په دې جمله کښې دې «يجاء بالرجل يوم القيامة، فيلقى في النار» چه په دې کښې د جهنم د اور صفت بيان کړې شوې دې.[1]

قوله:: رواه غندر عن شعبة عن الأعمش: دا تعليق دې کوم چه موصولاً پخپله مصنف رحمه الله کتاب الفتن کښې نقل کړې دې.[2]

۱۱- باب: صِفَةِ إِبْلِيسَ وَجُنُودِهِ.

ماقبل سره مناسبت: دتيرشوی باب تعلق جهنم سره وو او د جهنم چه کوم تعلق دې هغه پټ نه دې. ښکاره خبره ده چه جهنم به هم په ابليس اود هغه په منونکو سره ډکولې شی. چنانچه هم هغه خلق به د هغه خشاك وی چه دهغه متبعين وی دا به دهغوی د هميشه دپاره د اوسيدو ځانی وی. أعاذنا الله منها.

دترجمة الباب مقصد: دلته امام بخاری د ابليس اود هغه د لښکر تذکره کړې ده. اکثر فلاسفه اوقدريه د شيطان د وجود انکار کوی لکه څنګه چه تفصيل په وړاندې باب کښې راځی. چنانچه حضرت مصنف رحمه الله په دې باب سره د هغه منکرينو رد کړې دې. د ابلس اود هغه د لښکر اثبات ئې په قرآن او سنت سره فرمانيلې دې. د ابليس لعين سره متعلق ډير بحثونه دی کوم چه به مونږ ترتيب وار ذکر کوو.

ايا ابليس اسم مشتق دې؟: د ټولو نه اول بحث دلته د ابليس د نوم باره کښې دې چه دا مشتق دې اوکه نه؟ چنانچه د يوجماعت موقف خودادې چه ابليس اسم عجمي دې، دعلميت او عجمه د جمع کيدو د وجې نه غير منصرف دې. ابن الانباری رحمه الله دا قول نور مدلل کولو دپاره فرمانی چه که چرې دا عربی لفظ وې نوضرور به منصرف وې لکه لفظ د اکليل چه دې. خو علامه طبری رحمه الله فرمانی چه دا هم عربی دې ددې باوجود غير منصرف دې، منصرف نه دې چه په کلام عرب کښې ددې مثال ډير کم ملاويږی. په دې وجه دا د عجمی نوم په شان ګرځولو سره غير منصرف اوګرځولې شو.

مګر د علامه طبری رحمه الله دا خبره محل اشکال ده ځکه چه د يونوم مثالونه په کلام عرب کښې قلت دهغې دعدم صرف ته مستلزم نه دی. دا علت بنياد جوړولو سره يونوم منصرف يا غير منصرف نه شی ګرځولې کيدې. خو د بعض حضراتو وينا ده چه دا اسم عربی دې اود أبلس نه مشتق دې د کوم معنی چه د نااميده کيدو ده. علامه جوهری رحمه الله ليکلی دی «أبلس من رحمة الله: أي يئس، ومنه سمي إبليس، وكان اسمه عزازيل».[3] قاموس فيروز آبادی کښې هم دا نوم مشتق منلې شوې دې. د کوم د تغليط طرف ته چه علامه مرتضی زبيدی رحمه الله اشاره کړې ده.[4]

بعد أن سمعت هذا الوعيد الشديد، وعلى هذا فيكون مورد الحديث هو الوليد. فحينئذ لا يشكل الحديث بمناقب عثمان رضى الله عنه فتأمل، فإنه لطيف.)) الكنز المتوارى: ۱۸٦/۱۳. اوددې حديث تفصيلی شرح به ان شاء الله په کتاب الفتن کښې راځی. صحيح البخارى كتاب الفتن باب الفتنة التى تموج كموج..... رقم: ۷۰۹۸وكذا انظر: فتح البارى: ۳۳٤/٦عمدة القارى: ۱٦٦/۱۵التوضيح: ۱۸۰/۱۹شرح ابن بطال: ۱۰/ ٤٨-٤٦كتاب الفتن رقم: ۳٤۳٦.

[1] قال العينى رحمه الله فى العمدة: ۱٦٦/۱۵مطابقته للترجمة من حيث إن فيه ذكر النار، التى هى جهنم.

[2] صحيح البخارى كتاب الفتن باب الفتنة التى تموج كموج..... رقم: ۷۰۹۸.

[3] الصحاح للجوهرى: ۱۰۸امادة بلس وعمدة القارى: ۱٦۷/۱۵.

[4] تاج العروس: ۱۱۱/٤فصل الباء من باب السين. وعمدة القارى: ۱٦۷/۱۵.

بهرحال دواړه اقوال موندلې شي. علامه عيني رحمه الله د ابن ابى الدنيا رحمه الله په حواله سره د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما يو روايت نقل کړې دې د هغې نه هم اسم مشتق معلوميږي. په هغې کښې دي: «كان اسم إبليس حيث كان عند الملائكة عزازيل، ثم إبليس بعد» [1] يو روايت د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه دا هم دې چه دهغه نوم حارث وو. [2] د ابليس په کنيت کښې مختلف اقوال دي. ابومره، ابوالعمر او ابوکردوس. [3]

ابليس د ملائک نه وو که نه؟: په دې کښې اختلاف دې چه ابليس د ملائك نه وو که نه؟

① علامه ابوالوفاعلى بن عقيل رحمه الله کتاب الارشاد کښې فرمائي چه ابليس د فرښتونه وو. د علامه ابوبکر عبدالعزيز رحمه الله رائې هم دغه وه ځکه چه ارشاد رباني دې ﴿وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلٰٓئِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوٓا إِلَّآ إِبْلِيسَ﴾ [4] په دې مقام باندې استثناء دا خودلې شي چه ابليس د فرښتو د جنس نه وو ځکه چه باب استثناء کښې په کلام عرب کښې مشهور هم دغه دې چه هغه د جنس نه وي خلاف جنس نه استثناء غيراولى ده. [5]

حضرت نور فرمائي چه زمونږ د موقف د صحت دليل دا هم دې که د ده شمير په فرښتوکښې نه وو نو په سجده نه کولوسره به دده ملامتيا او طعن اوتشنيع نښه جوړول هم صحيح نه وې. ځکه چه هغه په امر کښې داخل نه وو. ګورئې، که د وخت بادشاه دا اعلان اوکړى چه کپړې والادې دکان نه کولاووى اونانبايان دې کولاؤ کړى نونانبايانوبه په دکان کولاوولو باندې نشانه هيڅ کله نه شى جوړولې. چونکه نانبايان خلق په دغه نهى کښې داخل نه دى. چنانچه که ابليس هم د فرښتو د جنس نه نه وې نوهغه به فرښتوسره په امر بالسجود کښې هيڅ کله داخل نه وې. حالانکه ابليس هم مامور بالسجود نه وو په دې باندې اجماع ده. نوثابته شوه چه هغه د ملائك نه وو. ابوبکر عبدالعزيز رحمه الله فرمائي «وأنه لو لم يكن من الملائكة خرج عن أن يكون مأمورا بالسجود، لأن السجود انصرف إلى الملائكة، وقد أجمعنا على أنه (إبليس) كان مأمورا به» [6]

دا د حضرت ابن مسعود رضي الله عنه [7] حضرت ابن عباس رضي الله عنهما [8] د صحابه کرامو يو جماعت، بل حضرت سعيد بن مسيب رحمه الله [9] وغيره او اکثر مفسرين حضرات قول دې مثلاً بغوى رحمه الله [10] واحدى رحمه الله [11] او قاضى بيضاوى رحمه الله [12] وغيره هم دا اختيار کړى دى. [1] د حضرات متکلمين يو جماعت هم

---

[1]) عمدة القاري: ۱۶۷/۱۵ ومكائد الشيطان لابن أبي الدنيا: ۹۱ رقم: ۷۲.

[2]) عمدة القاري: ۱۶۷/۱۵.

[3]) عمدة القاري: ۱۶۷/۱۵.

[4]) سورة البقرة: ۳۴.

[5]) جامع الدروس العربية: ۳/۹۵-۹۴ الباب التاسع منصوبات الأسماء، الاستثناء، مباحث عامة.

[6]) آكام المرجان: ۲۱۶-۲۱۵ الباب الرابع والثمانون في بيان هل كان إبليس من الملائكة؟

[7]) تفسير طبري: ۱۷۸/۱ لقط المرجان: ۱۹۱.

[8]) حواله بالا.

[9]) حواله بالا.

[10]) معالم التنزيل: ۷۸/۱ سورة البقرة.

[11]) تفسير واحدي: ۷۴/۱.

[12]) تفسير البيضاوي مع حاشية الشهاب: ۲/۲۰۶-۲۰۵.

دغه رائې لرې. ابوالقاسم رحمه الله فرمائي زمونږ د شيخ ابوالحسن اشعري رحمه الله هم دغه مذهب دې.[2] په دې مسئله کښې دويم قول د حسن بصري رحمه الله دې. هغوی فرمائي:

«لم يکن ابليس من الملائکة طرفة عين»[3] يعنې ابليس د يوې لمحې دپاره هم د ملائکه حصه نه وو.

هم دغه شان ابن شهاب زهري رحمه الله فرمائي چه ابليس د ټولو جناتو پلار دې. لکه څنګه چه حضرت آدم عليه السلام د ټولو انسانانو پلار دې. آدم عليه السلام بشروو او ابوالبشر دې. ابليس د جناتونه دې او ابوالجن دې. شهر بن حوشب رحمه الله فرمائي چه ابليس د جناتونه وو. د فساد وينو توېولو وجې نه چه کله جنات د زمکې نه ويستلوسره جزائر وجبال کښې خواره کړې شو نوهغه وخت د ګرفتارو کسانونه وو. هغه نې اونيولو او آسمان ته نې بوتلو بيا فرښتو سره هم هلته اوسيدلو. کوم وخت چه الله تعالى حضرت آدم عليه السلام ته د سجدې کولوحکم ورکړو نو دې ار شو انکاري شو او د الله تعالى د دربار نه اوشړلې اواورتلې شو.[4]

حضرت سعد بن مسعود رحمه الله فرمائي چه فرښتې به جناتوسره په جنګ وې. چنانچه کله چه په دغه شان جنګ کښې شيطان راکيرشو نوهغه وخت دې ماشوم وو. بيابه نې فرښتو سره عبادت کولو.[5]

علامه ابومحمد ابن حزم ظاهري رحمه الله[6] اوعلامه زمخشري رحمه الله[7] دواړو هم دا قول اختيار کړې دې چه هغه د جناتو نه وو. د علماء ديوبند نه هم مولانا محمد ادريس کاندهلوي رحمه الله هم دغه مختار دې.[8]

دلائل دواړو طرف ته دې خو مونږ د امام ابن تيميه رحمه الله دې محاکمه باندې دابحث ختمو. حضرت فرمائي چه ابليس د خپل صورت په اعتبارسره د فرښتونه وو خود خپل اصليت او مثال په اعتبارسره دهغوی نه نه دې بلکه د بل نوع يعنې جنات نه دې.

«ابليس کان من الملائکة باعتبار صورته، وليس منهم باعتبار أصله، ولا باعتبار مثاله......»[9]

ايا الله تعالى نيغ په نيغه د ابليس سره کلام کړې وو؟: علامه ابو الوفا ابن عقيل رحمه الله فرمائي چه څوك دا سوآل اوکړي چه آيا الله تعالى شيطان لعين سره بلاواسطه يعنې نيغ په نيغه خبرې اترې کړې دی؟ نوهغه ته به په جواب کښې مونږ داسې وايو چه په دې کښې دعلماء اصوليين اختلاف دې. په دې کښې محققين هم دغه فرمائي چه نيغ په نيغه خبرې اترې نه دی شوی. سره ددې چه بعض حضراتو دا قول اختيار کړې دې چه نيغ په نيغه خبرې شوی دی مګر رومبې قول صحيح دې. چنانچه

---

[1]) آکام المرجان: ۲۱٦.

[2]) آکام المرجان: ۲۱٦.

[3]) رواه طبری فی تفسير: ۱۷۰/۱۵ابوالشيخ فی العظمة، رقم:۱۱٤٦د حضرت حسن بصري رحمه الله نه دا هم نقل دی چه الله تعالى دې هغه خلق غرق کړی چه دا ګمان لري چه د ابليس تعلق د ملائکه سره وو حالانکه الله تعالى پخپله فرمائي ﴿ کَانَ مِنَ الْجِنِّ ﴾. لقط المرجان: ۱۹۲.

[4]) البداية والنهاية: ۱۰۲/۱وآکام المرجان: ۲۱۸ولقط المرجان:۱۹۲عمدة القاری: ۱٦۷/۱۵.

[5]) رواه ابن جرير الطبری فی تفسير: ۱۷۹/۱۰ ولفظ المرجان: ۱۹۲.

[6]) الفصل فی الملل والأهواء والنحل: ۲۸/٤ مکتبة الخانجی القاهرة.

[7]) الکشاف: ۱۳۰/۱.

[8]) معارف القرآن کاندهلوی: ۹۸۲/۱.

[9]) مجموع الفتاوی: ۱۷۷/٤کتاب مفصل الاعتقاد، السؤال الحادی والسنون.

الله تعالى ابليس سره د يو فرښتې په ذريعه سره خبره كړې وه. ځكه چه د الله تعالى چاسره د كلام كول په هغه باندې رحمت كول، دهغه نه راضى كيدل دهغه عزت كول اودهغه د شان اوچتولو دپاره وى. گورنى چه حضرت موسى ﷺ ته دحضرت محمد ﷺ او حضرت ابراهيم خليل الله ﷺ نه علاوه په نورو ټولو انبياء كرامو باند هم ددغه كلام كولو د وجې نه فضيلت وركړې شوې دې (١)

ابليس څه فرضي كردار نه دې: دير زيات قدريه اوفلاسفه وغيره د ابليس د وجود شخصى منكروو اودى. نن هم ديرزيا متجد دين دې څه فرضى اوخيالى څيز تصور كوى. چه انسان څه غلط يا خراب كار اوكړى نو دا په هر انسان كښې دننه موجود قوت بهيميه كار كنړى.(٢)خود قرآن اوسنت په رڼړا كښې دا موقف قطعاً صحيح نه دې بلكه ابليس يو واضحه وجود لرى د سور كړې شوې اور نه د ده تخليق شوې دې. دې د شيطانانو پلار دې په كوم كښې چه شهوتونه ډك كړې شوى دى.(٣)

دابليس صفات: ابن جرير طبرى ليكلى چه الله ﷻ ابليس ته ښه شكل اوصورت وركړوهغه ته نى عزت وركړو، دهغه اكرام نى اوكړو اود آسمان دنيا حكومت نى هغه ته حواله كړو بل د جنت د خزانو كنجيانې نى هغه ته حواله كړې خو دا ټول هرڅه په هغه راس رانغلل اودكم ظرفئى مظاهره كولوسره نى د الله ﷻ په اوچتوالى او لوئينى باندې خپل خان لوئى اوخودلو اود ربوبيت دعوى نى اوكړه خپل ماتحتان نى د خپل عبادت او اطاعت طرف ته راوبلل. په نتيجه كښې الله ﷻ دهغه شكل اوصورت د شيطان په شكل كښې مسخ كړو دهغه شكل اوصورت نى وران كړو كوم انعامات او حكومت نى چه وركړې وو ټول هر څه نى ترې واخستل او په هغه باندې نى لعنت اوورولو. دا خو دنياوى سزا وه او په آخرت كښې به د هغه اود هغه تابعدارانو اومننكو ځائى صرف او صرف جهنم وى.(٤)

دالله تعالى رب العزت نه بغاوت اوسركشئى د وجې نه به ابليس ته په خپل ښائست اوحسن وجمال طاوس الملائكة ونيلې شو. بيا الله تعالى دهغه شكل وران كړو اوهغه د هميشه هميشه دپاره د الله تعالى د دربار نه شړلې شوې او رټلې شوې اوكرخولې شو.(٥)

---

(١) آكام المرجان: ٢١٩الباب الخامس والثمانون، هل كلم الله تعالى إبليس؟ ولفظ المرجان: ١٨٩هل كلم الله أبليس؟

(٢) سرسيد احمد خان هم ددغه موقف داعى وو. هغه چه يو طرف ته په خپل تفسير كښې د ديرزيات قطعيات اوسمعيات نه انكاركړې دې بل طرف ته نې د شيطان د وجود نه بالكل انكاركړې دې. هغه ليكى "اوجرته چه لفظ جن يا جان لكه چه په دې سورت كښې په معنى د ابليس يا شيطان راغلې دې ددې نه اود دغه لفظونونه هيڅ څه وجود خارج از انسان مراد نه دې بلكه په لحاظ د انسان قوائې بهيميه انسانيه باندې ددې اطلاق شوې دې......" (سورت الحجر ص ١١٥-١١٤ ازتفسير القرآن).

(٣) قال العينى: أما جده، فما ذكره الماوردى فى تفسيره (النكت والعيون: ١٠٢/١) ١٥٨/٣هوشى خص روحانى. خلق من نار السموم، وهو أبوالشياطين، وقد ركبت فيهم الشهوات، مشتق من الإبلاس، وهواليأس من الخير". وعمدة القارى:١٦٧/١٥.

(٤) تاريخ ابن جرير الطبرى: ٥٦/١عمدة القارى: ١٦٨/١٥-١٦٧.

(٥) قال عبدالملك بن أحمد بإسناده عن ابن عباس رضى الله عنهما قال: كان إبليس يأتى يحيى بن زكريا، عليهماالصلاة والسلام، طمعا أن يفتنه، وعرف ذلك يحيى منه، وكان يأتيه فى صورشتى، فقال له: أحب أن تأتينى فى صورتك التى أنت عليها، فأتاه فيها، فإذا هو مشوه الخلق، كريه المنظر، جسده جسد خنزير، ووجهه وجه قرد، وعيناه مشقوقتان طولا، وأسنانه كلها عظم واحد، وليس له لحية......... فقال يحيى عليه السلام: ويحك! ما الذى شوه خلقك؟ فقال: كنت طاوس الملائكة، فعصيت الله، فسخنى فى أخس صورة وهى ماترى...... قال: فأين تسكن؟ قال: فى صدور هم (صدور بنى آدم) وأجرى فى عروقهم. قال: فما الذى يعصمهم منك، قال: بغض الدنيا، وحب الآخرة. عمدة القارى: ١٦٨/١٥.

دابلیس اولاد اوده‌غه لښکر: ترجمة الباب کښې یولفظ جنوده راغلې دې. حافظ صاحب رحمه الله فرمائي لکه چه امام بخاری رحمه الله د حضرت ابوموسی اشعری رضی الله عنه د دې مشهور حدیث طرف ته اشاره کوی په کوم کښې چه دا مضمون راغلې دې چه ابلیس خپل لښکر د بنیادم د ګمراه کولودپاره روانه وی. [1]
چنانچه ابن حبان حاکم او طبرانی رحمهم الله وغیره روایت کړې دې چه:

((إذا أصبح إبليس بث جنوده، فيقول: من أضل مسلما ألبسته التاج، قال: فيقول له القائل: لم أزل بفلان حتى طلق امرأته، قال: يوشك أن يتزوج، ويقول الآخر: لم أزل بفلان حتى عق. قال: يوشك أن يبر. قال: فيقول القائل: لم أزل بفلان، حتى شرب. قال: أنت. قال: ويقول الآخر: لم أزل بفلان حتى زنى، فيقول: أنت. ويقول الآخر: لم أزل بفلان حتى قتل. فيقول: أنت أنت)) [2]

یعنی روزانه چه کله سحر شی نو ابلیس خپل لښکر خوره وی او ورته وائی چه څوک یو مسلمان ګمراه کړی زه به هغه ته تاج په سر کوم. چنانچه یو وړوکې شیطان راشی وائی چه ما په فلانکی باندې محنت شروع کړو تردې چه هغه خپلې ښځې ته طلاق ورکړو. شیطان وائی بیا څه چل اوشو؟ هغه به دوباره نکاح اوکړی (یعنی داهم څه کارنامه ده؟) بل شیطان ګوتې کارګزاری بیانولوسره وائی چه ما یوشان په فلانکی باندې محنت اوکړو نوهغه د خپل مور پلار نافرمانی اوکړه. شیطان وائی نو څه چل اوشو؟ بیا به فرمانبردار شی (لکه دا څه لویه خبره نه ده). دریم وائی ما فلانکې په شرابو څکلو باندې اخته کړو ابلیس هغه ته شاباش ورکوی. څلورم په خپل کارګزارنی باندې رڼړا اچولو سره وائی چه ما په فلانکی باندې زنا اوکړه. ابلیس هغه ته هم شاباش وائی. پنځم راځی او وائی چه ما یوشان کوشش کولو تردې چه د فلانکی د لاس نه مې قتل اوکړو. ابلیس بنه خوشحاله شی اوهغه ته بنه شاباش ورکړی.
دغه شان په مسلم شریف کښې د حضرت جابر بن عبدالله رضی الله عنه حدیث دې چه ابلیس خپل تخت په سمندر باندې خورکړی بیا خپل لښکر مختلف طرفونوته روانه وی چه بنیادم په فتنه کښې واچونی اود خپل هریو شاګرد نه کارګزاری اخلی......، آخر یو شیطان ګوتې راشی او وائی چه ما نن د فلانکی اوده‌غه د ښځې په مینځ کښې جګړه پیدا کړه چه د طلاق سبب جوړشو نو ابلیس دغه خپل شاګرد ته خپل خان ته نیزدې کړی او ورته وائی چه "**نعم أنت**" ته خو ډیر کامیاب او شاندار پاتې شوې. [3]
دحضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه روایت دې چه د ابلیس د اولاد تعداد ډیرزیات دې. خو په هغوی کښې صرف په پنځو باندې هغه یقین کوی چه دهغه پوره ابلیسی نظام چلوی. یعنی ثبر، اعور، مسوط، داسم او زلنبور. أعاذنا الله من جميعهم. [4]

---

[1]) فتح الباری: ۳۳۹/۶عمدة القاری: ۱۶۸/۱۵.

[2]) رواه ابن أبی الدنیا فی مکایدالشیطان:۳۶ومجمع الزوائد: ۱۱۴/۱الحاکم فی المستدرک: ۳۵۰/۴رقم: ۸۰۲۷وصححه الذهبی فی تلخیصه المطبوع بذیل المستدرک.وابن حبان فی صحیحه: ۲۸/۱۴ کتاب التاریخ باب بدء الخلق...... ذکر الأخبار عن وضع إبلیس التاج..... رقم: ۶۱۸۹

[3]) صحیح مسلم کتاب التوبة باب تحریش الشیطان رقم: ۲۸۱۳ ومسند أحمد: ۳۱۴/۳ مسندجابر بن عبدالله رضی الله عنه رقم: ۱۴۴۳۰.

[4]) مکائدالشیطان: ۵۴إبلیس وذریته رقم: ۳۵عمدةالقاری: ۱۶۸/۱۵.وقال الغزالی الإمام فی الإحیاء نقلا عن مجاهد: لإبلیس خمسة من الأولاد، قد جعل کل واحد منهم علی شیء من أمره: ثبر، والأعور، ومسوط، وداسم، وزلنبور. فأما ثبر: فهو صاحب لمصائب. الذی یأمر بالثبور، وشق الجیوب، ولطم الخدود، ودعوی الجاهلیة. وأما الأعور: فإنه صاحب الزنی، یأمر به ویزنیه. وأما مسوط: فهو صاحب الکذب. واما داسم: فإنه یدخل مع الرجل إلی أهله، یرمیهم بالعیب عنده، وغضبه علیهم. وأما زلنبور: فهو

وَقَالَ مُجَاهِدٌ: ﴿يُقْذَفُونَ﴾/الصافات: ٨/: يُرْمَوْنَ. ﴿دُحُورًا﴾/الصافات: ٩/: مَطْرُودِينَ. ﴿وَاصِبٌ﴾/الصافات: ٩/: دَائِمٌ
په دې عبارت كښې د قرآن كريم آيات ﴿ وَيُقْذَفُونَ مِن كُلِّ جَانِبٍ ۝ دُحُورًا وَلَهُمْ عَذَابٌ وَاصِبٌ ﴾ [1] طرف ته اشاره كړې شوې ده او په دې كښې وارد بعض كلماتو دحضرت مجاهد رحمه الله تفسير ذكر كړې شوې دې. چنانچه اوفرمائيلې شو چه ﴿يُقْذَفُونَ﴾ معنى يرمون ده. يعنى هغوى به غورزولې شى. او ﴿دُحُورًا﴾ معنى مطرودين ده يعنى رټلې شوې. لكه چه دحورا كوم چه مصدر دې دمفعول په معنى كښې دې. بل ﴿وَاصِبٌ﴾ معنى دائم يعنى د هميشه دپاره جارى پاتې كيدونكو ده. [2]

دمذكوره تعليق مقصد: ددې آياتونو تعلق چونكه شياطين يعنى جنود ابليس سره دې په دې وجه دا دلته د باب لاندې ذكر كړې شو. هم دغه تفسيرى كلمات كتاب التفسير كښې هم راخى. [3]

په دې آياتونو كښې د شيطانانو دهغه كوشش او دهغې د انجام ذكر دې چه په جاهليت كښې د نبى كريم ﷺ د بعثت نه وړاندې به دا شيطانان اوجنات دغيبى خبرونو په لټون كښې آسمان ته تلل او په پټه به ئې د فرښتو د خبرو اوريدو كوشش كولو. خو روستو په دوى باندې دهر قسم پابندى اولګولې شوه اوددغه حركت نه د منع كولودپاره بې مثاله انتظامات اوكړې شو. نو چه كوم يو به هم دهغه ځائى د رسيدو كوشش كولوتباه كولې به شو په هغوى به شهاب راغورزولې شو چه هغه شيطان به ئې سوزولوسره ايره كړو. دا خوئې دنياوى سزا شوه او په آخرت كښې دهميشه عذاب ددې نه علاوه دې.

دمذكوره تعليق موصولاً تخريج: دحضرت مجاهد رحمه الله دا تفسيرى جملې «روح، عن شبل، عن ابن أبى نجيح، عن مجاهد» په طريق سره عبدبن حميد رحمه الله په خپل تفسير كښې موصولاً ذكر كړې دى. [4]

ترجمة الباب سره مناسبت: دحضرت مجاهد رحمه الله ددې تعليق مناسبت د ترجمې الفاظ جنوده سره دې چه په دې كښې د شياطين ذكر دې هم دغه جنود ابليس دى.

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: ﴿مَدْحُورًا﴾/الأعراف: ١٨/: مَطْرُودًا. يُقَالُ: ﴿مَرِيدًا﴾/النساء: ١١٧/: مُتَمَرِّدًا. بَتَّكَهُ قَطَّعَهُ. ﴿وَاسْتَفْزِزْ﴾/اسْتَخِفَّ ﴿بِخَيْلِكَ﴾/الإسراء: ٦٤/: الْفُرْسَانُ، وَالرَّجْلُ الرَّجَّالَةُ، وَاحِدُهَا رَاجِلٌ، مِثْلُ صَاحِبٍ وَصَحْبٍ وَتَاجِرٍ وَتَجْرٍ. ﴿لَأَحْتَنِكَنَّ﴾/الإسراء: ٦٢/: لَأَسْتَأْصِلَنَّ. ﴿قَرِينٌ﴾/الزخرف: ٣٦/: شَيْطَانٌ.

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ ﴿مَدْحُورًا﴾: مَطْرُودًا: په دې تعليق كښې آيت مبارك ﴿قَالَ اخْرُجْ مِنْهَا مَذْءُومًا مَّدْحُورًا﴾ [5] طرف ته اشاره ده. په كوم كښې چه د شيطان ددوو منفى صفتونو ذكر دې. يومذموم اوبل مدحور.

صاحب السوق، فبسببه لا يزالون منظلمين. وشيطان الصلاة يسمى خنزب [صحيح مسلم رقم: ٢٢٠٣ من حديث عثمان بن أبى العاص] وشيطان الوضوء يسمى الولهان [الجامع للترمذى رقم: ٥٧ من حديث أبى]" إحياء علوم الدين: ٩٥٤-٩٥٣ كتاب شرح عجائب القلب، ربع المهلكات. وفى تفسير الجوزى: قسم إبليس جنده فريقين ، فبعث فريقا منهم إلى الإنس، وفريقا إلى الجن، فكلهم أعداء لرسول الله صلى الله عليه وسلم. التوضيح: ١٩/١٩٥.

[1] سورة الصافات: ٩-٨

[2] عمدة القارى: ١٥/١٦٨ فتح البارى: ٦/٣٤٠.

[3] كشف البارى كتاب التفسير سورة الصافات ص: ٥٤٨.

[4] عمدة القارى: ١٥/١٦٨ فتح البارى: ٦/٣٤٠ تغليق التعليق: ٣/٥١١ والدر المنثور: ٥/٢٧١.

[5] سورة الاعراف: ١٨.

د دويم لفظ معنى دحضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه دا نقل کړې شوې دی چه ددې معنى مطرود ده يعنی رټلی شوی.(۱). مدحور د حرنه صيغه اسم مفعول ده ددې معنی دفع كول رټل او لرې کولو ده.(۲)

د مذكوره تعليق موصولاً تخريج: دحضرت ابن عباس پورته ذکرشوی تفسيری قول امام طبری رحمه الله د علي بن ابی طلحه رحمه الله په طريق سره موصولاً په خپل تفسير کښې نقل کړې دې.(۳)

يُقَالُ: (مَّرِيدًا): مُتَمَرِّدًا: آيت مبارك ﴿وَإِن يَدْعُونَ إِلَّا شَيْطَانًا مَّرِيدًا﴾ (۴) طرف ته اشاره کړې ده چه مريد دميم فتحه سره په معنی د متمرد يعنی سرکش دې. دا تفسير د ابوعبيده رحمه الله نه نقل ده.(۵)

بَتَّكَهُ: قَطَّعَهُ: دا تفسير هم د ابوعبيده رحمه الله نه نقل دې. هغوی آيت مبارك ﴿وَلَآمُرَنَّهُمْ فَلَيُبَتِّكُنَّ آذَانَ الْأَنْعَامِ﴾ (۶) تفسير فليقطعن سره کړې دې. بتکه معنی ده قطعه. اوس دآيت معنی دا شوه: (شيطان اووئيل چه) اوزه به هغوی ته حکم ورکوم نوهغوی به د څناورو غوږونه څيرې کوی.

حضرت قتاده رحمه الله فرمائی چه د دغه څناور نه مراد بحيره ده. يعنی هغه اوښه چه د بچی راوړو دعمل نه پنځه خل تيره شوې وی او پنځم بچې دهغې نر وی نو اهل جاهليت به د دغه اوښې غوږ اوڅيرلو او د بتانو په نوم به ئې آزادې پريخودلې. اودهغې نه به ئې فائده نه اخستله.(۷) په دې کار باندې په ظاهره دوی هم شيطان لګولی وو. چنانچه ترجمة الباب سره مناسبت هم اوشو.

(وَاسْتَفْزِزْ): اِسْتَخِفَّ (بِخَيْلِكَ): الْفُرْسَانُ، وَالرَّجْلُ الرَّجَّالَةُ، وَاحِدُهَا رَاجِلٌ مِثْلُ صَاحِبٍ وَصَحْبٍ وَتَاجِرٍ وَتَجْرٍ: په دې عبارت کښې آيت مبارك ﴿وَاسْتَفْزِزْ مَنِ اسْتَطَعْتَ مِنْهُم بِصَوْتِكَ وَأَجْلِبْ عَلَيْهِم بِخَيْلِكَ وَرَجِلِكَ﴾ (۸) طرف ته مصنف رحمه الله اشاره فرمائيلی ده. په دې آيت مبارك کښې الله رب العزت شيطان ته خطاب کولوسره فرمائی چه دهغه انسانانو نه په کومو چه ستا طاقت وی خپل آواز (وسوسې) سره هغه دحق لارې نه اخوا کړه ګمراه ئې کړه او په هغوی باندې خپل سواره او پياده راوله راشه.

ددې ځائی نه علاوه امام بخاری رحمه الله د ابوعبيده رحمه الله په حواله سره دا تفسيری کلام کتاب التفسير

---

(۱) علامه عينی رحمه الله او حافظ دلته دا ليکلی دی چه دحضرت ابن عباس رضی الله عنهما په دې اثرکښې آيت مبارك ﴿فَتُلْقَىٰ فِي جَهَنَّمَ مَلُومًا مَّدْحُورًا﴾ [الإسراء: ۳۹] طرف ته اشاره ده. بل دا دې آيت د ترجمة الباب الفاظ ابليس او جنود دواړوسره څه تعلق نشته دې. پورته چونکه ﴿دحُورًا﴾ لفظ راغلی وو هم ددې په مناسبت سره استطراداً ﴿مَّدْحُورًا﴾ لفظ هم ذکرکړې شوې دې. [عمدة القاري: ۱۶۸/۱۵ فتح الباري: ۳٤۰/٦] مګر زمونږ په خيال ددې حضراتو نه سهو شوې ده. غالباً ددې حضراتو نوجو د سورة الاعراف پورته ذکرکړې شوې آيت طرف ته به نه وی تلی. والله اعلم بالصواب

(۲) عمدة القاري: ۱۶۸/۱۵ وتاج العروس: ۲۰۳/۳ باب فصل الدال من باب الراء.

(۳) عمدة القاري: ۱۶۸/۱۵ فتح الباري: ۳٤۰/٦ وتغليق التعليق: ۵۱۱/۳.

(۴) سورة النساء: ۱۱۷.

(۵) فتح الباري: ۳٤۰/٦ ومجاز القرآن: ۱٤۰/۱ وقال ابن المنظور الإفريقي: والمريد: من شياطين الإنس والجن. وقد تمرد علينا أي: عتا. مرد على الشر وتمرد أي: عتا وطغى. والمريد: الخبيث المتمرد الشرير..... لسان العرب ۷۰/۱۳ مادة: مرد.

(۶) سورة النساء: ۱۱۹.

(۷) عمدة القاري: ۱۶۹/۱۵ والتوضيح: ۱۹۱/۱۹.

(۸) سورة الإسراء: ٦٤

كښې هم ذكر كړې دي.[1] دا آيت په صراحت سره د ابليس اودهغه شيطانى اولاد په وجود باندې دلالت كوى. دغه شان ترجمة الباب سره د آيت مناسبت واضح دى.

﴿لَأَحْتَنِكَنَّ﴾: لاستاصلن: په دې آيت مبارك كښې ﴿لَئِنْ أَخَّرْتَنِ إِلَىٰ يَوْمِ الْقِيَامَةِ لَأَحْتَنِكَنَّ ذُرِّيَّتَهُ إِلَّا قَلِيلًا﴾ [2]توضيح كړې شوې ده چه د احتناك معنى استيصال يعنى د بيخه نه ويستل او غورزول دى. دا د شيطان كلام دې په كوم كښې چه هغه پوره انسانيت ته چيلنج وركوى. په دې آيت سره د شيطان وجود ثابتيږى. دغه شان ترجمة الباب سره د آيت مناسبت موجود دى.

﴿قَرِينٌ﴾: شيطان: لكه څنګه چه تاسو وينئ زمونږ د پاكستانى نسخې بين السطور كښې لفظ قرين لاندې أي ﴿فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ﴾ الفاظ ثبت دى كوم چه د سورة زخرف د آيت حصه ده.[3] دلته په آيت كښې قرين په معنى د مصاحب او ملګرى دې. چه د اهل علم نه پټ نه دې د شيطان په معنى كښې نه دې. خوحافظ رحمه الله فرمائيلى دى چه په دې كښې د سورت صافات آيت ﴿قَالَ قَائِلٌ مِّنْهُمْ إِنِّي كَانَ لِي قَرِينٌ﴾ [4]طرف ته اشاره ده.[5]

خو حضرت شيخ الحديث رحمه الله فرمائى چه زما په نيز د ټولو نه بهتر توجيه داده چه په دې كښې امام بخارى رحمه الله د سورت ق آيت ﴿قَالَ قَرِينُهُ رَبَّنَا مَا أَطْغَيْتُهُ وَلَٰكِن كَانَ فِي ضَلَالٍ بَعِيدٍ﴾ [6]طرف ته اشاره كړې ده. چونكه امام بخارى رحمه الله د حضرت مجاهد رحمه الله مذكوره بالا تفسير سورة الصافات اوسورة ق كښې خو ذكر كړې دې مګر په سورة زخرف كښې نه دې. چنانچه دهغوى دا صنيع هم په دې باندې دال دې چه د سورت زخرف والا آيت دلته هيڅ كله مراد نه دې. والله اعلم بالصواب.[7]

د مذكوره تعليق تخريج او مطابقت: د حضرت مجاهد رحمه الله پورته ذكرشوې تفسير د ابن ابى نجيح رحمه الله په طريق سره موصولاً نقل كړې دې.[8] او د دغه تفسيرى تعليق مناسبت هم ترجمة الباب سره واضح دې چه په دې كښې د شيطان ذكر دې چه دهغه په وجود باندې دال دې.

د دې نه پس داسې اوګنړئ چه دلته د باب لاندې امام بخارى رحمه الله اوويشت (۲۷) احاديث ذكر كړى دى. په كوم كښې چه اولنې حديث د حضرت عائشه صديقه رضي الله عنها دې كوم چه په صورت د تعليق دې.

الحديث الاول

۳۰۹۵- حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى، أَخْبَرَنَا عِيسَى، عَنْ هِشَامٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا، قَالَتْ: سُحِرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَقَالَ اللَّيْثُ: كَتَبَ إِلَيَّ هِشَامٌ أَنَّهُ سَمِعَهُ وَوَعَاهُ

---

[1]) فتح البارى: ۳٤۰/٦ كشف البارى كتاب التفسير: ۳٦۳.

[2]) سورة الإسراء: ٦۲ بل اوګورئ: كشف البارى كتاب التفسير: ۳٦٤.

[3]) الزخرف: ۳٦. دارائې د علامه عينى رحمه الله ده. عمدة القارى: ۱٦۹/۱۵.

[4]) سورة الصافات: ۵۱.

[5]) فتح البارى: ۳٤۰/٦ صحيح البخارى قديمى: ٤٦۲/۱.

[6]) سورة ق: ۲۷.

[7]) الأبواب والتراجم: ۲۱۱/۱ الكنز المتوارى: ۱۸۹/۱۳.

[8]) حواله جات بالا وفتح البارى: ۳٤۰/٦.

عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: سُحِرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، حَتَّى كَانَ يُخَيَّلُ إِلَيْهِ أَنَّهُ يَفْعَلُ الشَّيْءَ وَمَا يَفْعَلُهُ، حَتَّى كَانَ ذَاتَ يَوْمٍ دَعَا وَدَعَا، ثُمَّ قَالَ: "أَشَعَرْتِ أَنَّ اللَّهَ أَفْتَانِي فِيمَا فِيهِ شِفَائِي، أَتَانِي رَجُلَانِ: فَقَعَدَ أَحَدُهُمَا عِنْدَ رَأْسِي وَالْآخَرُ عِنْدَ رِجْلَيَّ، فَقَالَ أَحَدُهُمَا لِلْآخَرِ مَا وَجَعُ الرَّجُلِ؟ قَالَ: مَطْبُوبٌ، قَالَ: وَمَنْ طَبَّهُ؟ قَالَ لَبِيدُ بْنُ الْأَعْصَمِ، قَالَ: فِيمَاذَا، قَالَ: فِي مُشُطٍ وَمُشَاقَةٍ وَجُفِّ طَلْعَةٍ ذَكَرٍ، قَالَ فَأَيْنَ هُوَ؟ قَالَ: فِي بِئْرِ ذَرْوَانَ" فَخَرَجَ إِلَيْهَا النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، ثُمَّ رَجَعَ فَقَالَ لِعَائِشَةَ حِينَ رَجَعَ: «نَخْلُهَا كَأَنَّهُ رُءُوسُ الشَّيَاطِينِ» فَقُلْتُ اسْتَخْرَجْتَهُ؟ فَقَالَ: «لَا، أَمَّا أَنَا فَقَدْ شَفَانِي اللَّهُ، وَخَشِيتُ أَنْ يُثِيرَ ذَلِكَ عَلَى النَّاسِ شَرًّا» ثُمَّ دُفِنَتِ الْبِئْرُ [ر ۳۰۰۴]

تراجم رجال

ابراهیم بن موسي: دا ابراهیم بن موسی الفراء رازی تمیمی رحمه الله دي. ددوی تذکره کتاب الحیض باب غسل الحائض رأس زوجها.... کښي تیره شوې ده.[۱]

عیسي: دا عیسیٰ بن یونس بن ابی اسحاق سبیعی کوفی رحمه الله دي.[۲]

هشام: دا هشام بن عروه بن زبیر بن عوام اسدی رحمه الله دي.

(أبیه)عروه: دا عروه بن زبیر بن عوام رحمه الله دي. ددې دواړو حضراتو تذکره بدء الوحی دویم حدیث کښې او اجمالی په کتاب الإیمان باب أحب الدین إلى الله أدومه کښې تفصیلاً تیره شوې ده.[۳]

عائشة رضي الله عنها: د حضرت عائشه صدیقه رضي الله عنها حالات بدء الوحي دویم حدیث لاندې راغلی دی[۴] عائشه رضي الله عنها نه روایت شوې دا مشهور حدیث په شروع د کتاب بدء الوحی کښې تیر شوې دې.[۵]

قوله: قالت: سحر النبي صلى الله عليه وسلم: حضرت عائشه رضي الله عنها فرمائی چه په حضور پاک عليه السلام باندې جادو اوکړې شو. ددې حدیث ټول تشریحات خمس وجزیه او طب کښې تیرشوی دی.[۶]

دتعلیق تخریج: په دې روایت کښې د رسول الله صلى الله عليه وسلم د سحر کیدو د واقعې تفصیلات ذکرکړې شوی دی. د حضرت لیث بن سعد رحمه الله دا روایت دلته تعلیقاً راغلې دې. دا موصولاً امام ابوبکر بن عبدالله بن ابی داود رحمه الله د عیسی بن حماد، عن اللیث په طریق سره موصولاً نقل کړې دې.[۷]

ترجمة الباب سره مناسبت: حافظ رحمه الله اوعینی رحمه الله فرمائی چه د حضرت عائشه رضي الله عنها ددې روایت

---

[۱] کشف الباری کتاب الحیض: ۱۹۹.

[۲] ددوی دحالاتو دپاره اوګورئی کتاب الإذان باب من صلی بالناس فذکر حاجة.......

[۳] کشف الباری: ۲۹۱/۱، ۴۳۶/۲-۴۳۲.

[۴] کشف الباری: ۲۹۱/۱.

[۵] صحیح البخاری حدیث نمبر ۲ کشف الباری: ۲۹۵/۱/۳۲۱.

[۶] کشف الباری کتاب الخمس والجزیه: ۶۳۸-۶۳۶باب هل یعفی عن الذمی...؟ کشف الباری کتاب الطب: ۱۲۱-۱۰۴.

[۷] عمدة القاری: ۱۶۹/۱۵فتح الباری: ۳۴۰/۶تغلیق التعلیق: ۵۱۲/۳.

ترجمة الباب سره مناسبت په دې معنى دې چه سحر او جادو د شيطاني استعانت او امداد نه بغير مكمل كيدې نه شي. (١)خوددې روايت مطابقت په قول د علامه سندهى رحمه الله د حديث دې جملې «كأنه رؤوس الشياطين» سره دې. چنانچه دا جمله دلالت كوى چه شيطانانان بدن لرى اود دغه بدنونو سرونه وى. ددوى شكلونه ويرونكى او قبيح وى اوهغه كريه المنظر وى كوم چه طبائع سليمه ناخوښه وى. زياته بهتر خبره هم دغه ده. هم دغه راجح معلوميږى. حضرت رحمه الله ليكى: «قوله: (كأنه رؤوس الشياطين)، هذا هو محل الترجمة، حيث يدل على أن الشياطين أجسام، لها رؤوس، تنفرمنها الطباع السليمة، يعبه بها الشيء الكريه المنظر» (٢)

دباب دويم حديث دحضرت ابوهريره رضي الله عنه دې.

الحديث الثاني

٣٠٩٦-حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي أُوَيْسٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَخِي، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ بِلَالٍ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "يَعْقِدُ الشَّيْطَانُ عَلَى قَافِيَةِ رَأْسِ أَحَدِكُمْ إِذَا هُوَ نَامَ ثَلَاثَ عُقَدٍ، يَضْرِبُ كُلَّ عُقْدَةٍ مَكَانَهَا: عَلَيْكَ لَيْلٌ طَوِيلٌ فَارْقُدْ، فَإِنِ اسْتَيْقَظَ فَذَكَرَ اللَّهَ انْحَلَّتْ عُقْدَةٌ، فَإِنْ تَوَضَّأَ انْحَلَّتْ عُقْدَةٌ، فَإِنْ صَلَّى انْحَلَّتْ عُقَدُهُ كُلُّهَا، فَأَصْبَحَ نَشِيطًا طَيِّبَ النَّفْسِ، وَإِلَّا أَصْبَحَ خَبِيثَ النَّفْسِ كَسْلَانَ" (٣)[ر ١٠٩١]

تراجم رجال

اسماعيل بن ابي اويس: دا اسماعيل بن ابى اويس مدنى اصبحى رحمه الله دې. ددوى تفصيلى حالات كتاب الإيمان باب من كره أن يعود في الكفر.... كښې تيرشوى دى. (٤)

اخي: دا د اسماعيل بن ابى اويس رور عبدالحميد بن ابى اويس رحمه الله دې. ددوى تفصيلى تذكره كتاب العلم باب حفظ العلم په ضمن كښې تيره شوې ده. (٥)

سليمان بن بلال: دا ابومحمد سليمان بن بلال تيمى قرشى رحمه الله دې. ددوى حالات كتاب الإيمان باب أمور الإيمان كښې تيرشوى دى. (٦)

يحيي بن سعيد: دا يحيى بن سعيد بن فروخ قطان ابوسعيد احول بصرى رحمه الله دې. ددوى تذكره كتاب الإيمان باب من الإيمان أن يحب لأخيه ما يحب...... په ذيل كښې تيره شوې ده. (١)

---

(١) عمدة القاري: ١٦٩/١٥فتح الباري: ٣٤٠/٦.

(٢) الكنزالمتواري: ١٨٩/١٣وحاشية السندي على البخاري: ٤٦٢/١قديمي.

(٣) قوله: عن أبي هريرة رضي الله عنه: الحديث، مر تخريجه كتاب التهجد باب عقد الشيطان على قافية الرأس إذا لم يصل بالليل.

(٤) كشف الباري: ١١٣/٢.

(٥) كشف الباري: ٤٦١/٤.

(٦) كشف الباري ١/٦٥٨.

سعیدبن المسیب: دا مشهور تابعی بزرګ سعید بن مسیب بن حزن قرشی رحمه الله دي. د دوی حالات **كتاب الإيمان باب من قال: إن الإيمان هو العمل.....** په ذیل کښې راغلی دی. [۲]

ابوهریره: دا مشهور صحابی حضرت ابوهریره رضي الله عنه دي. د دوی حالات **كتاب الإيمان باب أمور الإيمان** کښې تیرشوی دی. [۳]

د حضرت ابوهریره رضي الله عنه دا حدیث د خپل تفصیلات سره کتاب التهجد کښې تیرشوي دي. [۴] په کوم کښې چه دا مضمون بیان کړې شوې دې چه کله بنده اوده شي نو شیطان دهغه په سر کښې شانته درې غوټې لګوی ورته وائی روره ډیره اوږده شپه ده اوده شه. اوکله چه پاسی اود الله تعالی ذکرکوی نویوه غوټه کولاؤ شي. کله چه اودس اوکړی دویمه کولاؤشي اوچه کله د سحر مونځ اداکوی نودریمه غوټه هم کولاؤ شي او بنده بنه تازه شي. ګنې په داسې حال کښې سحر کړی چه نفس خبیث او بدن ستړې ستومانه وی مخ ئې سپیره وی. أعاذنا الله منه.

ترجمة الباب سره مطابقت: ددې حدیث ترجمة الباب سره مطابقت په دې جمله کښې دې «**يعقد الشيطان على قافية أحدكم**» په کوم کښې چه د شیطان تول حرکات شنیعه او افعال قبیحه نه یوصفت بیان شوي دي. [۵]

د باب دریم حدیث د ابن مسعود رضي الله عنه دي.

الحديث الثالث

۳۰۹۷- حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ أَبِي وَائِلٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: ذُكِرَ عِنْدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَجُلٌ نَامَ لَيْلَهُ حَتَّى أَصْبَحَ، قَالَ: "ذَاكَ رَجُلٌ بَالَ الشَّيْطَانُ فِي أُذُنَيْهِ، أَوْ قَالَ: فِي أُذُنِهِ" [۶] - [ر ۱۰۹۳]

ترجمه: حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه فرمائی چه درسول الله صلی الله علیه وسلم په دربار کښې د یوسړی تذکره اوشوه چه د شپې اوده شو اوترسحره ناوخته پورې اوده پاتې شو او مونځ ترې لاړو. نوحضور پاک اوفرمائیل چه دا هغه بنده دې د چا په دوارو غوږونو یا په یو غوږ کښې چه شیطان متیازې کړی وی.

تراجم رجال

عثمان بن ابي شيبه: دا عثمان بن محمدبن ابی شیبه عبسی کوفی رحمه الله دي.

جریر: دا جریر بن عبدالحمید ضبی کوفی رحمه الله دي.

---

[۱] کشف الباری: ۲/۲.
[۲] کشف الباری: ۱۵۹/۲.
[۳] کشف الباری: ۶۵۹/۱
[۴] صحيح البخاري كتاب التهجد باب عقد الشياطين على قافية الرأس.
[۵] عمدة القاری: ۱۷۰/۱۵.
[۶] قوله: عن عبدالله رضي الله عنه: الحديث مر تخريجه كتاب التهجد باب إذا نام ولم يصل بال الشيطان.

منصور: دامنصور بن معتمر سلمی ابوعتاب کوفی رحمه الله دې. ددې درېواړو محدثينو حضراتو تفصيلى تذكره كتاب العلم باب من جعل لأهل العلم أياما معلومة لاندې تيره شوې ده.(١)

ابووائل: دا ابووائل شقيق بن سلمه کوفی اسدی رحمه الله دې. ددوى حالات كتاب الإيمان باب خوف المؤمن من أن يحبط عمله.....لاندې ذکرکړې شوی دی.(٢)

عبدالله: دا مشهور صحابى حضرت عبدالله بن مسعو رضي الله عنه دې. دَ دوې تفصيلى تذكره كتاب الإيمان باب ظلم دون ظلم کښې راغلې.(٣)

داحديث شريف هم په كتاب التهجد کښې تيرشوې دې.

ددې حديث ترجمة الباب سره مناسبت: ددې حديث مطابقت هم ترجمة الباب سره ښکاره دې چه په دې کښې د شيطان د يو قبيح صفت بيان کړې شوې دې. بل د شيطان وجود هم ثابتيږى.(٤)

دباب څلورم حديث د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما دې.

الحديث الرابع

٣٠٩٨- حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا هَمَّامٌ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ سَالِمِ بْنِ أَبِي الْجَعْدِ، عَنْ كُرَيْبٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "أَمَا إِنَّ أَحَدَكُمْ إِذَا أَتَى أَهْلَهُ، وَقَالَ: بِسْمِ اللَّهِ، اللَّهُمَّ جَنِّبْنَا الشَّيْطَانَ وَجَنِّبِ الشَّيْطَانَ مَا رَزَقْتَنَا، فَرُزِقَا وَلَدًا لَمْ يَضُرَّهُ الشَّيْطَانُ" (٥)-[ر ١٤١]

تراجم رجال

موسى بن اسماعيل: دا موسى بن اسمٰعيل تميمى تبوذكى رحمه الله دې. د دوى حالات اجمالاً بدء الوحى او تفصيلاً كتاب العلم باب من أجاب الفتيا بإشارة اليد.....، په ضمن کښې راغلى دى.(٦)

همام: دا همام بن يحيى بن دينار عوذى بصرى رحمه الله دې.(٧)

منصور: دامنصور بن معتمر سلمى ابوعتاب كوفى رحمه الله دې. دَ دوې تفصيلى تذكره كتاب العلم باب من جعل لأهل العلم أياما معلومة لاندې تيره شوې ده.(٨)

---

(١) كشف البارى: ٢٦٦-٢٧٠/٣.

(٢) كشف البارى: ٥٥٩/٢.

(٣) كشف البارى: ٢٥٧/٢.

(٤) عمدة القارى: ١٧١/١٥.

(٥) قوله: عن ابن عباس رضي الله عنهما: الحديث مرتخريجه كتاب الوضوء كشف البارى: ٢٣٦/٥.

(٦) كشف البارى: ٤٣٣/١ الحديث الرابع: ٣٧٧/٣.

(٧) دَدوى دَ حالاتو دپاره اوګورئى كتاب مواقيت الصلاة باب من نسى صلاة تحت رقم: ٥٩٧

(٨) كشف البارى: ٢٦٦-٢٧٠/٣.

سالم بن ابي الجعد: دا سالم بن ابى الجعد رافع غطفانى كوفى رحمه الله دي. ددوى تفصيلى حالات كتاب الوضوء باب التسمية على كل حال...... په ضمن كښې بيان شوى دى.([1])

كريب: دا مولى ابن عباس كريب بن ابى مسلم هاشمى مدنى رحمه الله دي. ددوى تذكره كتاب الوضوء باب التخفيف في الوضوء كښې تيره شوې ده.([2])

ابن عباس رضي الله عنهما: دا مشهور صحابى حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنهما دي. د دوى اجمالى تذكره بدء الوحى او تفصيلى كتاب الإيمان باب كفران العشير وكفر... كښې شوې ده.([3])

(تنبيه) اود حديث خلاصه: دحضرت ابن عباس رضي الله عنهما داحديث كتاب الوضوء كښې تيرشوې دې.([4]) په كوم كښې چه خودلى شوى دى چه كله يومسلمان خپل كور والوسره خلوت كوى اودا دعا وائى «اللهم جنبنا الشيطان، وجنب الشيطان ما رزقتنا» بيا د خلوت په نتيجه كښې چه كله الله تعالى دې دواړو ته د اولاد نعمت وركوى نوشيطان دغه ماشوم ته هيڅ كله نقصان نه شى رسولې.

ترجمة الباب سره دحديث مطابقت: ددې حديث مطابقت ترجمة الباب سره واضح دې چه د شيطانى صفاتو نه داهم دى چه هغه هروخت هرمسلمان ته نقصان رسولو كښې او تكليف وركولو كښې تيار وى.([5])

دباب پنځم حديث دحضرت ابن عمر رضي الله عنهما نه دې.

الحديث الخامس

۳۰۹۹- حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ، أَخْبَرَنَا عَبْدَةُ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِذَا طَلَعَ حَاجِبُ الشَّمْسِ فَدَعُوا الصَّلاَةَ حَتَّى تَبْرُزَ، وَإِذَا غَابَ حَاجِبُ الشَّمْسِ فَدَعُوا الصَّلاَةَ حَتَّى تَغِيبَ، وَلاَ تَحَيَّنُوا بِصَلاَتِكُمْ طُلُوعَ الشَّمْسِ وَلاَ غُرُوبَهَا، فَإِنَّهَا [ص: ۱۲۳] تَطْلُعُ بَيْنَ قَرْنَيْ شَيْطَانٍ، أَوِ الشَّيْطَانِ» لاَ أَدْرِي أَيَّ ذَلِكَ، قَالَ هِشَامٌ ([6]) [ر ۵۵۸]

تراجم رجال

محمد: دا محمدبن سلام بيكندى رحمه الله دي. ددوى تذكره كتاب الإيمان باب قول النبى صلى الله عليه وسلم:

---

[1] كشف البارى: ۲۳۷/۵.

[2] كشف البارى: ۱۵٤/۵.

[3] كشف البارى: ٤۳۵/۱و۲۰۵/۲.

[4] كشف البارى كتاب الوضوء باب التسمية على كل حال......:۲٤٤/۵-۲۳۶.

[5] عمدة القارى: ۱۷۱/۱۵.

[6] قوله: عن ابن عمر رضى الله عنهما: الحديث، مر تخريجه كتاب مواقيت الصلاة باب الصلاة بعدالفجر رقم: ۵۸۳

أنا أعلمكم بالله....... كښې تيره شوې ده.[1]

عبدة: دا عبدة بن سليمان كوفى رحمه الله دې. ددوى تفصيلى حالات **كتاب الإيمان باب قول النبى صلى الله عليه وسلم: أنا أعلمكم بالله......** لاندې درج كړې شوى دى.[2]

هشام: دا هشام بن عروه بن زبير بن عوام اسدى رحمه الله دې.

عروه: دا عروه بن زبير بن عوام رحمه الله دې. ددې دواړو حضراتو تذكره بدء الوحى دويم حديث كښې او اجمالى په **كتاب الإيمان باب أحب الدين إلى الله أدومه** كښې تفصيلاً تيره شوې ده.[3]

ابن عمر: دامشهور صحابى حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما دې. دد وى تفصيلى حالات **كتاب الإيمان باب قول النبى صلى الله عليه وسلم: بنى الإسلام على خمس....** لاندې تيرشوى دى.[4]

د حضرت ابن عمر رضي الله عنهما داحديث هم وړاندې تيرشوې دې.[5] په هغې كښې دهغه ممنوع وختونو نه د دوو بيان دې په كوم كښې چه دمونځ كولو ممانعت دې. يعنى طلوع شمس او غروب شمس خكه چه دا د شيطان د عبادت وختونه دى. په دې دوو وختونو كښې د شيطان منونكى د هغه عبادت كوى. د كوم تعبير چه په حديث كښې د شيطان د دوو ښكرو په مينځ كښې دنمر د راختوسره كړې شوې دې په حقيقت كښې دا دهغه د عبادت وخت وى.

قوله:: لا أدري أي ذلك قال هشام؟: دا د راوى حديث عبده بن سليمان رحمه الله قول دې چه دا فرمائى چه حضرت هشام بن عروه رحمه الله شيطان فرمائيلى دې يا الشيطان؟ دا ماته ياد نه دى.[6] شيطان غير معرف باللام دې نو هرشيطان مراد كيدې شى اوكه چرې معرف باللام دې نومعهود يعنى ابليس به متعين وى هم دغه راجح معلوميږى.

ترجمة الباب سره د حديث مطابقت: ددې حديث ترجمة الباب سره مطابقت په دې جمله كښې دې «فإنها تطلع بين قرني الشيطان» چه په دې سره د شيطان وجود او دهغه د پاره ښكرې ثابتيږى.[7]

دباب شپږم حديث دحضرت ابوسعيد خدرى رضي الله عنه دې.

الحديث السادس

۳۱۰۰- حَدَّثَنَا أَبُو مَعْمَرٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الوَارِثِ، حَدَّثَنَا يُونُسُ، عَنْ حُمَيْدِ بْنِ هِلاَلٍ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِذَا مَرَّ بَيْنَ يَدَيْ أَحَدِكُمْ شَيْءٌ وَهُوَ يُصَلِّي فَلْيَمْنَعْهُ، فَإِنْ أَبَى فَلْيَمْنَعْهُ، فَإِنْ أَبَى فَلْيُقَاتِلْهُ، فَإِنَّمَا هُوَ شَيْطَانٌ»[8]-[ر ٤٨٧]

---

[1] كشف البارى: ۹۳/۲.

[2] كشف البارى: ۹٤/۲-۹۳.

[3] كشف البارى: ۲۹۱/۱، ٤۳٦/۲-٤۳۲.

[4] كشف البارى: ٦۳۷/۱

[5] صحيح البخارى كتاب مواقيت الصلاة باب الصلاة بعد الفجر.

[6] عمدة القارى: ۱۷۱/۱٥فتح البارى: ۳٤۰/٦ إرشادالسارى: ۲۹۲/٥.

[7] عمدة القارى: ۱۷۱/۱٥.

[8] قوله: عن أبى سعيد: الحديث، مرتخريجه كتاب الصلاة باب يردالمصلى من مربين يديه.

تراجم رجال

ابومعمر: دا ابومعمر عبدالله بن عمرو منقری رحمه الله دي.

عبدالوارث: دا عبدالوارث بن سعید بن ذکوان تمیمی رحمه الله دي. ددې حضر اتو تفصیلی حالات کتاب العلم باب قول النبی صلی الله علیه وسلم: اللهم علمه الکتاب لاندې راغلی دی.[۱]

یونس: دا ابوعبدالله یونس بن عبید عبدی بصری رحمه الله دي. د دوی تذکره کتاب الإیمان باب المعاصی من أمر الجاهلیة..... ضمن کښې تیره شوې ده.[۲]

حمیدبن هلال: دا ابوالنصر حمید بن هلال بن هبیره عدوی بصری رحمه الله دي.[۳]

ابوصالح: دا ابو صالح عبدالله بن ذکوان سمان زیات رحمه الله دي. ددوی حالات کتاب الإیمان باب أمور الإیمان کښې تیرشوی دی.[۴]

ابوسعید: دا مشهور صحابی حضرت ابوسعید بن مالک بن سنان خدری رضی الله عنه دي. ددوی تفصیلی تذکره کتاب الإیمان باب من الدین الفرار من الفتن کښې شوې ده.[۵]

دحضرت ابوسعید خدری رضی الله عنه دا حدیث کتاب الصلاة کښې راغلې دي.[۶]

خلاصه حدیث: په دې حدیث کښې دمونځ گذار مخې ته دتیریدونه منع کړې شوې ده. او په دې باندې اصرار کونکې شیطان گرځولې شوې دې. یعنی هغه د انسانو دقسم نه شیطان دې. یا دامطلب دې چه په دې کارباندې چونکه شیطان آماده کول کوی چه د مونځ گذار مخې ته تیر شه په دې وجه هغه ته شیطان اوونیلې شو «فإنما هو شیطان» په تشریح کښې علامه قسطلانی رحمه الله فرمائی «أي معه شیطان، أو هو شیطان الإنس، أو إنما حمله علی ذلك الشیطان، أو إنما فعل فعل الشیطان، أو المراد قرین الإنسان، فیکون شیطانه هو الحامل له علی ذلك».[۷]

ترجمة الباب سره دحدیث مناسبت: ددې حدیث ترجمة الباب سره مناسبت په دې جمله کښې دې: «فإنما هو شیطان».[۸]

یواهم تنبیه: دکرمانی او قسطلانی په نسخه کښې داحدیث مسندابی هریره رضی الله عنه ظاهر کړې شوې دې. چنانچه په ځائی د عن ابی سعید، عن ابی هریره ذکر دې. خو په نسخه هندیه، عینی اوفتح کښې عن ابی سعید دې او هم دغه صحیح دې. ځکه چه دا حدیث هم په دې سندسره کتاب الصلاة کښې

---

[۱] کشف الباري: ۳/۳۵۸-۳۵۶.

[۲] کشف الباري: ۲/۲۱۸.

[۳] دوی دحالاتو دپاره اوگورئی کتاب الصلاة باب یرد المصلی.....

[۴] کشف الباري: ۱/۶۵۸

[۵] کشف الباري: ۲/۸۲

[۶] صحیح البخاری کتاب الصلاة باب یرد المصلی من مربین یدیه.

[۷] شرح القسطلاني: ۵/۲۹۳.

[۸] عمدة القاري: ۱۵/۱۷۱.

تيرشوي دي هلته هم عن ابی سعيد دي. پخپله قسطلانی رحمه الله هم ددې تصريح کړې ده او فرمائيلی دي: «ولأبي ذر: عن أبي سعيد، أي الخدري، وضبب في الفرع علي أبي هريرة» (۱)
دباب اووم حديث په شکل دتعليق دحضرت ابوهريره رضی الله عنه دی.

الحديث السابع

۳۱۰۱- وَقَالَ عُثْمَانُ بْنُ الهَيْثَمِ، حَدَّثَنَا عَوْفٌ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِيرِينَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه قَالَ: وَكَّلَنِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِحِفْظِ زَكَاةِ رَمَضَانَ فَأَتَانِي آتٍ فَجَعَلَ يَحْثُو مِنَ الطَّعَامِ فَأَخَذْتُهُ، فَقُلْتُ لَأَرْفَعَنَّكَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَذَكَرَ الحَدِيثَ - فَقَالَ: إِذَا أَوَيْتَ إِلَى فِرَاشِكَ فَاقْرَأْ آيَةَ الكُرْسِيِّ، لَنْ يَزَالَ عَلَيْكَ مِنَ اللَّهِ حَافِظٌ، وَلاَ يَقْرَبُكَ شَيْطَانٌ حَتَّى تُصْبِحَ، فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ «صَدَقَكَ وَهُوَ كَذُوبٌ ذَاكَ شَيْطَانٌ». [ر ۲۱۸۷]

تراجم رجال

عثمان بن الهيثم: داعثمان بن الهيثم بن الجهم ابوعمرو بصری رحمه الله دي.

عوف: دا عوف بن ابی جميله عبدی ابوسهل بصری رحمه الله دي.

محمدبن سيرين: دا مشهور محدث محمدبن سيرين انصاری رحمه الله دي. ددې دريوارو حضراتو محدثينو تفصيلی حالات كتاب الإيمان باب اتباع الجنائز من الإيمان په ضمن کښې راغلی دی. (۲)

ابوهريره: دا مشهور صحابی حضرت ابوهريره رضی الله عنه دي. ددوی حالات كتاب الإيمان باب أمور الإيمان کښې تيرشوی دی. (۳)

دمذکوره تعليق موصولاً تخريج: حضرت مصنف رحمه الله دا روايت بخاری شريف کښې په دريومقاماتو باندې ذکرکړې دې. په دې باب کښې، كتاب الوكالة کښې (۴) اوكتب فضائل القرآن کښې (۵) چرته مختصر اوچرته مطول مگر په هر ځائی کښې په شکل د تعليق. دتحديث تصريح چرته هم نشته دې. هم ددې په رڼا کښې ابن العربی رحمه الله دې تعليق ته منقطع ونيلې دی. خو حافظ ابن حجر رحمه الله په تغليق التعليق کښې دا روايت په مختلف طرق سره ذکرکړې دې. په کوم کښې چه يو طريق دهلال بن بشر صواف رحمه الله هم دې چه دحضرت مصنف رحمه الله په شيوخ کښې دې. «جزء القراءة خلف الإمام» (۶) کښې دهغوی روايت موجود دې. په دې وجه حافظ رحمه الله فرمائی چه هيڅ لرې نه ده چه دا روايت باب هم امام

---

۱) عمدة القاری: ۱۷۱/۱۵ فتح الباری: ۳۳۵/۶ ارشادالساری: ۲۹۳/۵ شرح الكرمانی: ۱۹۹/۳ الكنز المتواری: ۱۹۳/۱۳ صحيح البخاری، طبع قديمی: ۶۴/۱

۲) كشف الباری: ۵۳۵/۲-۵۲۲.

۳) كشف الباری: ۶۵۹/۱.

۴) صحيح بخاری كتاب الوكالة باب إذا وكل رجلا فترك...، رقم: ۲۳۱۱.

۵) صحيح البخاری كتاب فضائل القرآن باب فضل سورة البقرة رقم: ۵۰۱۰.

۶) جزء القراءة خلف الإمام ص: ۵ رقم: ۱۵ المكتبة السلفية.

بخاری رحمه الله د هلال بن بشر رحمه الله نه اوریدلی وی دغه شان به د روایت انقطاع ختمه شی (۱)
بهرحال دا تعلیق ابوذر رحمه الله په خپل طریق سره بل ابونعیم رحمه الله نسائی رحمه الله او اسماعیلی رحمه الله تولو په خپل طریق سره خپلو تالیفاتو کښې موصولاً ذکرکړې دې (۲) دې نه علاوه دا روایت امام بیهقی رحمه الله د امام حاکم رحمه الله په طریق سره دلائل کښې درج کړې دې. (۳)

دحدیث خلاصه: په دې تعلیق کښې حضرت ابوهریره رضی الله عنه سره پیښیدونکې یوه مشهوره واقعه مختصراً ذکرکړې ده دکوم تفصیل چه کتاب الوکالة (۴) کښې راغلې دې. یوسړې د صدقاتو مال پټولو دپاره راغلې وو کوم چه حضرت ابوهریره رضی الله عنه نیولې وو اوهغه ته ئې درکه او زورنه ورکړې وه چه زه به تا د حضورپاك په خدمت اقدس کښې پیش کړم. په کوم چه هغه حضرت ابوهریره رضی الله عنه ته د آیت الکرسی د حفاظت والاعمل اوخودلو چه د شپې اوده کیدو په وخت آیت الکرسی لوله یوره شپه به یو دالله تعالی ساتندونکې ستا حفاظت کوی او شیطان به درنیږدې کیدې هم نه شی. رسول الله صلی الله علیه وسلم پوره واقعه اوریدو سره اوفرمائیل ((صدقك، وهوکذوب، ذاك شیطان)) چه سره ددروغژن کیدو تاته رښتیا خبره خودلې. واقعې په آیت الکرسی کښې داخاصیت دې. راتلونکې سړې شیطان وو.

ترجمة الباب سره د حدیث مناسبت: ددې تعلیق ترجمة الباب سره مناسبت په دې جمله کښې دې ((ذاك شیطان)) (۵) په دې سره د شیطان وجود ثابتیږی.
ددې باب اتم حدیث هم دحضرت ابوهریره رضی الله عنه دې.

الحدیث الثامن

۳۱۰۲- حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ عُقَيْلٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ، قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "يَأْتِي الشَّيْطَانُ أَحَدَكُمْ فَيَقُولُ: مَنْ خَلَقَ كَذَا، مَنْ خَلَقَ كَذَا، حَتَّى يَقُولَ: مَنْ خَلَقَ رَبَّكَ؟ فَإِذَا بَلَغَهُ فَلْيَسْتَعِذْ بِاللَّهِ وَلْيَنْتَهِ" (۶)

تراجم رجال

یحیی بن بکیر: دا یحیی بن عبدالله بن بکیر مخزومی مصری رحمه الله دې.

---

(۱) تغلیق التعلیق: ۲۹۶/۳فتح الباری: ۴۸۸/۴-۴۸۷.

(۲) حواله جات بالا والسنن الکبری للنسائی: ۵۳۶/۱کتاب عمل الیوم واللیلة رقم: ۹۵۹، ۲۳۸/۶ رقم:۱۰۷۹۵صحیح ابن حزیمة: ۱۱۶۲/۲کتاب الزکاة باب الرخصة فی تاخیر الإمام ..... رقم: ۲۴۲۴والدعوات الکبیر للبیهقی: ۵۲۱/۱رقم: ۴۰۶.

(۳) دلائل النبوة: ۱۰۷/۷باب ماجاء فی الشیطان الذی أخذ من الزکاة..... وأیضاً للاستزادة انظر: عمدة القاری:۱۴۵/۱۰.

(۴) صحیح البخاری کتاب الوکالة باب إذا وکل رجلا فترک..... رقم: ۲۳۱۱.

(۵) عمدةالقاری: ۱۷۱/۱۵.

(۶) قوله: قال أبوهریرة رضی الله عنه: الحدیث، أخرجه مسلم فی صحیحه کتاب الإیمان باب بیان الوسوسة فی الإیمان.... رقم: ۳۴۶-۳۴۳وأبوداؤد فی سننه کتاب السنة باب فی الجهمیة رقم: ۴۷۲۲-۴۷۲۱.

الليث دا ليث بن سعد فهمى بصرى رحمه الله دي.
عقيل دا عقيل بن خالد بن عقيل رحمه الله دي. (1)
ابن شهاب: دا مشهور محدث محمد بن مسلم ابن شهاب زهرى رحمه الله دي. ددې څلورو وارو حضراتو محدثينو مختصر تذكره بدء الوحى دريم حديث كښې تيره شوې ده. (2)
عروة بن الزبير: داحضرت عروه بن زبير بن عوام مدنى رحمه الله دې. ددوى اجمالى حالات بدء الوحى اوتفصيلى حالات كتاب الإيمان باب أحب الدين إلى الله أدومه لاندې بيان كړې شوى دى (3)
ابوهريره: دا مشهور صحابى حضرت ابوهريره رضي الله عنه دې. ددوى حالات كتاب الإيمان باب أمور الإيمان كښې تيرشوى دى. (4)

قوله: :قال أبوهريرة رضي الله عنه: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: يأتي الشيطان أحدكم، فيقول: من خلق كذا؟ من خلق كذا؟: دحضرت ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله صلى الله عليه وسلم ارشاد اوفرمائيلو چه شيطان تاسو كښې چاته راځى او وسوسه اچولوسره وائى چه فلانكې شئ چا پيدا كړې دې؟ او فلانكې شئ چا پيدا كړې دې؟ د مسلم شريف د يوطريق الفاظ دادى: «لايزال الناس يتساءلون حتى يقال: هذا خلق الله الخلق، فمن خلق الله؟» (5)

قوله: :حتى يقول: من خلق ربك؟ فإذا بلغه فليستعذ بالله، ولينته: تردې چه وائى ستاسو رب چا پيدا كړې دې؟ كله چه وسوسه دې درجې ته اورسى نو د الله تعالى پناه دې اوغواړى او منع دې شى

شيطانى وسوسې اود هغې علاج: ددې حديث شريف مدعى او مقصود دادې چه شيطان د انسانانو ددهوكه كولود پاره مختلف طريقې استعمالوى. په كوم كښې چه يوه دا ده چه د سړى په ذهن كښې دا سوال راؤڅتوى: زه چا پيدا كړم؟ جواب واضح دې چه الله. دغه شان په سوچ سوچ كښې ډير وړاندې اوځي. تردې چه دا سوال ئى په ذهن كښې په ټوپونو شى چه الله تعالى (نعوذبالله) چا پيدا كړې دې؟ تقريبا هريوبنده سره كيږى دا په اصل كښې شيطانى وسوسه ده په دې حديث كښې ددې علاج خودلې شوې دې چه كله هم داسې وى نو دالله تعالى په پناه كښې راځه تعوذ لوله اومنع كيږه. نور ددې باره كښې سوچ مه كوه. علامه عينى رحمه الله د علامه مازرى رحمه الله په حواله سره ليكلى دى چه د خواطر اوخيالاتو دوه قسمونه دى: اول قسم كښې هغه خيالات داخل دى كوم ته چه قرار اوهميشه والې نه وى. ددې په نتيجه كښې څه لويه شبهه نه متاثر كوى. دحديث باب تعلق هم دې سره دې. هم ددغه نه د اعراض اوارخ كولو ونيلى شوى دى. هم په دې باندې د وسوسې اطلاق كيږى. په دويم قسم كښې

---

1) ددې تولو تفصيلى حالات كشف البارى كتاب العلم باب فضل العلم: ۳/۴۵۵ كښې تيرشوى دى.
2) كشف البارى: ۱/ ۳۲۶-۳۲۳.
3) كشف البارى: ۱/ ۲۹۱، ۲/ ۴۳۶.
4) كشف البارى: ۱/ ۶۵۹.
5) صحيح مسلم كتاب الإيمان باب بيان الوسوسة فى الإيمان رقم: ۳۴۳.

هغه خيالات داخل دى كوم ته چه قرار او هميشه والې حاصل وى چه د څه شك پيداوار وى ددې د لرې كولو دپاره د نظر او استدلال نه علاوه بل څه لار نه وى [1] علامه طيبى رحمه الله فرمائى: مطلب دادې چه د دې فضول شك اوشبهاتو باره كښې سوچ كول ترك كړى او د شيطانى وسوسې نه دالله تعالى په پناه كښې راشى. خو كه په دغه استعاذې سره هم فرق پرينوځى نو پاسه چرته په بل كار كښې مشغول شه دغه شان به ذهن بل طرف ته منتقل شى. حضورپاك د دې استعاذې او په دې وسوسو كښې د سوچ نه كولو حكم وركړې. په دې باره كښې ئى د غور فكر اوتامل حكم نه دې وركړې. ځكه چه په دې حساس موضوع باندې شيطان سره مناظره د هرسړى د طاقت كار نه دې. چرته يو لوئى عالم هغه سره د مناظره همت كولې شى. دعامو خلقو معامله بله ده. لهذا كه هر سړې په دې كښې غور اوفكر كوى نوګمراه به شى. چنانچه د الله تعالى پناه اود هغه د طاقت د لټون نه علاوه ددې بل څه حل اوعلاج نشته دې. هم الله تعالى ئى د دغه وسوسو نه بچ كولې شى. [2] هم دې حديث شريف كښې د أبوداؤد په طريق كښې دا اضافه هم نقل ده چه خپل ګس طرف ته درې خل اوتوكه او تعوذ اولوله [3]

ترجمة الباب سره دَ حديث مطابقت: ددې حديث ترجمة الباب سره مطابقت بالكل واضح دې. [4] چه په دې كښې د شيطان او دهغه د مختلف تصرفاتو ذكر دې

دباب نهم حديث هم د ابوهريره رضي الله عنه دې.

الحديث التاسع

٣١٠٣- حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، قَالَ: حَدَّثَنِي عُقَيْلٌ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ أَبِي أَنَسٍ، مَوْلَى التَّيْمِيِّينَ أَنَّ أَبَاهُ، حَدَّثَهُ أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِذَا دَخَلَ رَمَضَانُ فُتِّحَتْ أَبْوَابُ الجَنَّةِ، وَغُلِّقَتْ أَبْوَابُ جَهَنَّمَ وَسُلْسِلَتِ الشَّيَاطِينُ» [5] [ر: ١٨٠٠]

ترجمه: حضرت ابوهريره رضي الله عنه فرمائى چه رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمائيلى دى چه كله د رمضان مياشت راځى نود جنت دروازې كولاوولې شى د جهنم دروازې بندولې شى او شيطانان په زنځيرونو كښې تړلې شى.

تراجم رجال

① **يحيي بن بكير** ② **ليث** ③ **عقيل او** ④ **ابن شهاب** رحمهم الله دپاره سابقه سند اوګورنى.

ابن ابي انس: دا ابوسهيل نافع بن مالك بن ابى عامر رحمه الله دې.

---

[1] الكنزالمتوارى: ١٩٤/١٣عمدة القارى: ١٧٢/١٥فتح البارى: ٣٤١/٦.

[2] شرح الطيبى: ٢٠٢/١باب الوسوسة من كتاب الإيمان رقم: ٦٥الكنزالمتوارى: ١٩٤/١٣عمدة القارى: ١٧٢/١٥ فتح البارى: ٣٤١/٦ وقال الإمام الكرمانى رحمه الله: قوله: فليستعذبالله: بالإعراض عن الشبهات الواهية الشيطانية وليثبته بإثبات البراهين القطعية الحقانية على أن لا خالق له بإبطال التسلسل ونحوه.... شرح الكرمانى: ٢٠٠/١٣.

[3] سنن أبى داؤد كتاب السنة باب فى الجهمية رقم: ٤٧٢٢.

[4] عمدة القارى: ١٧٢/١٥.

[5] قوله: سمع أباهريرة رضى الله عنه: الحديث، مرتخريجه كتاب الصوم باب هل يقال: رمضان أو شهر......؟

اباه دا مالك بن ابى عامر اصبحى رحمه الله دي. ددې دواړو بزرګانو حالات كتاب الايمان باب ظلم دون ظلم په ضمن كښې بيان شوى دى (١)
ابوهريره دا مشهور صحابى حضرت ابوهريره رضي الله عنه دي. ددوى حالات كتاب الايمان باب أمور الإيمان كښې تيرشوى دى. (٢)
ترجمة الباب سره دَ حديث مطابقت: داحديث كتاب الصوم كښې تيرشوې دې (٣) دلته دباب په مناسبت سره دوباره ذكركړې شوې دې كوم چه په دې جمله كښې دې: ((وسلسلت الشياطين)) (٤) په دې سره د شيطان دهغه د اولاد اود هغه د لښكرو اثبات كيږى.
د باب لسم حديث د ابن عباس رضي الله عنهما دې.

الحديث العاشر

٣١٠٣- حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، حَدَّثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: أَخْبَرَنِي سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ، قَالَ: قُلْتُ لِابْنِ عَبَّاسٍ، فَقَالَ: حَدَّثَنَا أُبَيُّ بْنُ كَعْبٍ، أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: "إِنَّ مُوسَى قَالَ لِفَتَاهُ: آتِنَا غَدَاءَنَا، (قَالَ أَرَأَيْتَ إِذْ أَوَيْنَا إِلَى الصَّخْرَةِ فَإِنِّي نَسِيتُ الْحُوتَ وَمَا أَنْسَانِيهِ إِلَّا الشَّيْطَانُ أَنْ أَذْكُرَهُ)، وَلَمْ يَجِدْ مُوسَى النَّصَبَ حَتَّى جَاوَزَ الْمَكَانَ الَّذِي أَمَرَ اللَّهُ بِهِ" (٥) [ر ٧٤]

تراجم رجال

الحميدي: دا ابوبكر بن عبدالله بن زبير قرشى اسدى حميدى مكى رحمه الله دې. د دوى تذكره بدء الوحى اول حديث كښې تيره شوې ده. (٦)
سفيان: دا سفيان بن عيينه رحمه الله دې. ددوى مختصر حالات بدء الوحى كښې او تفصيلى حالات كتاب العلم باب قول المحدث: حدثنا أو أخبرنا..... لاندې بيان كړې شوى دى (٧)
عمرو: دا عمرو بن دينار جمحى رحمه الله دې. ددوى تذكره كتاب العلم باب كتابة العلم كښې تيره شوې ده (٨)

---

(١) كشف البارى: ٢/٢٧٢-٢٧١.
(٢) كشف البارى: ١/٤٥٩.
(٣) كتاب الصوم باب هل يقال: رمضان أو شهر رمضان؟
(٤) عمدة القارى: ١٥/١٧٢.
(٥) قوله: قلت لابن عباس رضى الله عنهما: الحديث، مرتخريجه فى كتاب العلم باب ذهاب موسى عليه الصلاة والسلام فى البحر... كشف البارى: ٣/٣٢٩.
(٦) كشف البارى: ١/٢٣٧.
(٧) اوګورئى كشف البارى: ١/٢٣٨ الحديث الأول: ٣/١٠٢.
(٨) كشف البارى: ٤/٣٠٩.

سعیدبن جبیر دا مشهور تابعی بزرګ حضرت سعید بن جبیر کوفی رحمه الله دي. ددوی مختصر ذکر بدء الوحی کښې او مفصل تذکره کتاب العلم باب السمر فی العلم په ضمن کښې راغلی (۱)

ابن عباس: دا مشهور صحابی حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنهما دي. ددوی اجمالی ذکر بدء الوحی او تفصیلی ذکر کتاب الایمان باب کفران العشیر، وکفر....، کښې تیرشوې دې (۲)

ابي بن کعب رضی الله عنه: دا مشهور انصاری صحابی حضرت ابی بن کعب بن قیس رضی الله عنه دي. ددوی حالات کتاب العلم باب ماذکر في ذهاب موسی.... په ذیل کښې بیان کړې شوی دی. (۳)

دحضرت ابن عباس رضی الله عنهما داحدیث په کوم کښې چه د حضرت موسی علیه السلام او حضرت خضر علیه السلام د ملاقات ذکر دې. په تفصیل سره کتاب العلم کښې تیرشوې دې (۴)

ترجمة الباب سره دحدیث مناسبت: د دې حدیث مناسبت هم ترجمة الباب سره بالکل واضح دې کوم چه په دې جمله کښې دې: «**وما أنسانیه إلا الشیطان**»(۵)

دباب یولسم حدیث دحضرت ابن عمر رضی الله عنهما دی.

الحديث الحادي عشر

۳۱۰۵- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُشِيرُ إِلَى المَشْرِقِ فَقَالَ: «هَا إِنَّ الفِتْنَةَ هَا هُنَا، إِنَّ الفِتْنَةَ هَا هُنَا مِنْ حَيْثُ يَطْلُعُ قَرْنُ الشَّيْطَانِ» (۶)-[ر ۲۹۳۷]

تراجم رجال

عبدالله بن مسلمه: دا عبدالله بن مسلمه بن قعنب قعنبی مدنی رحمه الله دي. ددوی تفصیلی حالات کتاب الإیمان باب من الدین الفرار من الفتن په ذیل کښې تیرشوی دی (۷)

مالک: دا امام دارالهجرة امام مالک بن انس اصبحی مدنی رحمه الله دي. ددوی اجمالی حالات بدء الوحی او تفصیلی حالات کتاب الإیمان باب من الدین الفرار من الفتن لاندې بیان کړې شوی دی. (۸)

عبدالله بن دینار: دا عبدالله بن دینار مولی ابن عمر رحمه الله دي

---

۱) کشف الباری: ۱/۴۳۵؛الحدیث الرابع: ۴/۴۱۸.

۲) کشف الباری: ۱/۴۳۵، ۲/۲۰۵.

۳) کشف الباری: ۳/۳۳۷.

۴) کشف الباری کتاب العلم: ۳/۳۵۳-۳۴۱.

۵) عمدة القاری: ۱۵/۱۷۲.

۶) قوله: عن عبدالله بن عمر رضی الله عنهما: الحدیث، مرتخریجه فی کتاب فرض الخمس، کشف الباری کتاب الخمس والجزیة: ۱۲۳.

۷) کشف الباری: ۲/۸۰.

۸) کشف الباری: ۱/۲۹۰، ۲/۸۰.

ابن عمر: دامشهور صحابي حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما دي. ددې دواړو تفصيلي حالات كتاب الإيمان باب قول النبي صلى الله عليه وسلم: بني الإسلام على خمس.... لاندې تيرشوي دي.(١)

دحضرت ابن عمر رضي الله عنهما دحديث دا مضمون د نورو صحابه كرام رضي الله عنهم نه هم نقل دې. ددې شرح هم په مختلف ځايونوكښې شوې ده. (٢)په دې كښې د هاء كلمې استعمال حضورپاك دتنبيه په توګه كړې دې. دلته غالبًا د حضورپاك اشاره د بصره طرف ته ده چه فارس (ايران) سره ملاؤ شوې دې. بصره پخپله هم د اعتزال مركز پاتې دې. چنانچه حضورپاك دمشرق طرف ته اشاره كولوسره اوفرمائيل چه دا د فتنې مركزدې. اود حضورپاك دا پيشنګوئي حرف په حرف پوره شوه. د تاريخ اسلام نه خبر حضراتو نه داخبره پټه نه ده چه دا علاقې هميشه د فتنې اوفساد مركز اومنبع پاتې دي.

ترجمة الباب سره دحديث مطابقت: په دې حديث كښې د شيطان دښكر ذكر راغلې دې چه د هغه ښكرې هم وي چنانچه مطابقت بالترجمه واضح دې.(٣)

دباب دولسم حديث دحضرت جابر بن عبدالله رضي الله عنهما دې.

الحديث الثاني عشر

٣١٠٦-حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ جَعْفَرٍ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الأَنْصَارِيُّ، حَدَّثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَطَاءٌ، عَنْ جَابِرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "إِذَا اسْتَجْنَحَ اللَّيْلُ، أَوْ قَالَ: جُنْحُ اللَّيْلِ، فَكُفُّوا صِبْيَانَكُمْ [ص:١٢٣]، فَإِنَّ الشَّيَاطِينَ تَنْتَشِرُ حِينَئِذٍ، فَإِذَا ذَهَبَ سَاعَةٌ مِنَ العِشَاءِ فَخَلُّوهُمْ، وَأَغْلِقْ بَابَكَ وَاذْكُرِ اسْمَ اللَّهِ، وَأَطْفِئْ مِصْبَاحَكَ وَاذْكُرِ اسْمَ اللَّهِ، وَأَوْكِ سِقَاءَكَ وَاذْكُرِ اسْمَ اللَّهِ، وَخَمِّرْ إِنَاءَكَ وَاذْكُرِ اسْمَ اللَّهِ، وَلَوْ تَعْرُضُ عَلَيْهِ شَيْئًا" (٤)[٣١٢٨، ٣١٣٨، ٥٣٠٠، ٥٣٠١، ٥٩٣٧، ٥٩٣٨]

ترجمه: د حضرت جابر رضي الله عنه ددې حديث دا مضمون وړاندې هم راغلې او په اشربه كښې هم دا حديث راغلې دې.(٥) په دې وجه دلته صرف دحديث په ترجمه باندې اكتفاء كولې شي.

حضرت جابر بن عبدالله رضي الله عنهما روايت كوي چه حضورپاك فرمائيلي كله چه شپه خپلې متې كولاؤ كړي يا د شپې تياره خوره شي نوخپل بچي (د بهر وتلونه) منع كړئي ځكه چه دغه وخت شيطانان اخوا

(١) كشف البارى: ٦٣٧/١.

(٢) عمدة القارى: ١٧٣/١٥إرشادالسارى: ٢٩٥/٥كشف البارى كتاب الخمس والجزيه: ١٣٢-١٢٤.

(٣) عمدة القارى: ١٧٣/١٥.

(٤) قوله: عن جابر رضى الله عنه: الحديث. أخرجه البخارى أيضاً فى بدء الخلق باب خير مال المسلم غنم يتبع بها شعف الجبال رقم: ٣٣٠٤وفى باب خمس من الدواب فواسق يقتلن فى الحرم، رقم: ٣٣١٦وفى الأشربة باب تغطية الإناء رقم: ٥٦٢٤-٥٦٢٣ وفى الاستئذان باب لا تترك النار فى البيت عندالنوم رقم: ٦٢٩٥وباب إغلاق الأبواب بالليل رقم: ٦٢٩٦ومسلم رقم:-٥٢٥٢ ٥٢٤٦وفى الأشربة باب الأمر بتغطية الإناء وإيكاء السقاء، وأبوداؤد رقم: ٣٧٣٤-٣٧٣١فى الأدب باب فى أطفاء الناربالليل والترمذى فى الأطعمة باب ماجاء فى تخمير الإناء وإطفاء السراج والنار عندالمنام رقم:١٨١٢وابن ماجه فى الأشربة باب تخمير الإناء رقم: ٣٤٥٣وفى الأدب باب إطفاء النارعندالمبيت رقم: ٣٨١٦.

(٥) كشف البارى كتاب الاشربه: ٤٣٧باب تغط ية الإناء وكتاب بدء الخلق باب خير مال المسلم غنم.......وباب خمس من الدواب.

ديخوا خوريږي. كله چه د ماسخوتن څه وخت تير شي نو بيا ماشومان پريږدئ خپله دروازه بنده كړئ او د الله تعالى نوم واخلئ اوخپله ډيوه مړه كړئ او د الله تعالى نوم واخلئ او د مشكيزې خله بنده كړئ او د الله تعالى نوم واخلئ لوښي پټ كړئ او د الله تعالى نوم واخلئ......

تراجم رجال

يحيى بن جعفر: دا ابوزكرياء يحيى بن جعفر ازدي بخاري بيكندي رحمه الله دي.[1]

محمدبن عبدالله الانصاري: دامحمدبن عبدالله بن مثنى بن عبدالله انصاري رحمه الله دي.[2]

ابن جريج: دا ابوالوليد عبدالملك بن عبدالعزيز بن جريج اموي رحمه الله دي. د دوى تذكره كتاب الحيض باب غسل الحائض رأس زوجها... كښې راغلې.[3]

عطاء: دا مشهور تابعي محدث حضرت عطاء بن ابي رباح قرشي يماني رحمه الله دي. د دوى تفصيلي حالات كتاب العلم باب عظة الإمام النساء... كښې تيرشوي دي.[4]

جابر: دا مشهور صحابي رسول حضرت جابر بن عبدالله انصاري رضي الله عنه دي.[5]

قوله: :ولوتعرض عليه شيئاً: په پلنوالى كښې څه لرګي كيږدئ.

د رواياتو اختلاف او په هغې كښې تطبيق: تعرض كښې راء مهمله باندې ضمه اوكسره دواړه لوستلې شي. دباب كرم او ضرب دواړو نه مستعمل دې. ددې مصدر عرضا وعراضة دې. دكوم معنى چه ده يوڅيز په پلنوالى كښې كيخودل.[6]

په دې روايت كښې شيئا دې. خو په مسلم شريف كښې دحضرت ابوحميد ساعدي رضي الله عنه په حديث كښې عودا دي.[7] يعنى لرګې. چنانچه دواړه روايات راجمع كولوسره دا مطلب حاصل شو چه د خوراك څښاك لوښي د سر يا كپړې وغيره په ذريعه سره د اوده كيدو په وخت پټ ساتئ دې د پاره چه د شيطانانو نه د ګندګئ نه د چينجو وغيره نه په حفاظت كښې وي. اوكه د پټولو د پاره څه څيز ملاؤ نه شي نو كم نه كم د كولاؤ لوښي په خله باندې په پلنوالى كښې څه لرګي كيږدئ.

علامه عيني رحمه الله ليكلي دي:

«ومعناه: إن لم تقدر أن تغطي فلا أقل من أن تعرض عليه عودا، أي تعرضه عليه بالعرض، وتمده عليه عرضا أي خلاف

---

[1]) د دوى د حالاتو د پاره اوګورئ كتاب صلاة الخوف باب الصلاة عند مناهضة الحصون ولقاء.....

[2]) د دوى د حالاتو د پاره اوګورئ كتاب الاستسقاء باب سؤال الناس الامام..... رقم ١٠١٠.

[3]) كشف البارى كتاب الحيض: ٢٠٤.

[4]) كشف البارى: ٣٧/٤.

[5]) كتاب الوضوء باب من لم يرالوضوء إلا من المخرجين إلا من القبل والدبر.

[6]) القاموس الوحيد مادة: عرض، والنهاية فى غريب الحديث: ١٩٤/٣ باب العين مع الراء مادة: عرض.

[7]) قال أبوحميد الساعدي رضى الله عنه: أتيت النبى صلى الله عليه وسلم بقدح لبن من النقيع، ليس مخمرا، قال: ألا خمرته؟ ولو تعرض عليه عودا. صحيح مسلم كتاب الأشربه باب فى شرب النبيذ وتخمير الإناء رقم: ٢٠١٠.

الطول....،وهذا مطلق فى الآنية التى فيها شراب أوطعام»[1]

دَحديث ترجمة الباب سره مناسبت: ترجمة الباب سره دحديث مناسبت په دې جمله كښې دې «فإن الشياطين تنتشرحينئذٍ»[2] په دې كښې د شيطان د وجود اود هغه د اولاد اثبات دې

دباب ديارلسم حديث د ام المؤمنين حضرت صفيه رضي الله عنها دې.

الحديث الثالث عشر

٣١٠٧-حَدَّثَنِي مَحْمُودُبْنُ غَيْلَانَ،حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ،أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ،عَنِ الزُّهْرِيِّ،عَنْ عَلِيِّ بْنِ حُسَيْنٍ،عَنْ صَفِيَّةَ بِنْتِ حُيَيٍّ،قَالَتْ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُعْتَكِفًا فَأَتَيْتُهُ أَزُورُهُ لَيْلًا، فَحَدَّثْتُهُ ثُمَّ قُمْتُ فَانْقَلَبْتُ،فَقَامَ مَعِي لِيَقْلِبَنِي،وَكَانَ مَسْكَنُهَا فِي دَارِ أُسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ،فَمَرَّ رَجُلَانِ مِنَ الأَنْصَارِ،فَلَمَّا رَأَيَا النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَسْرَعَا،فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ:«عَلَى رِسْلِكُمَا إِنَّهَا صَفِيَّةُ بِنْتُ حُيَيٍّ» فَقَالَا سُبْحَانَ اللَّهِ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ: "إِنَّ الشَّيْطَانَ يَجْرِي مِنَ الإِنْسَانِ مَجْرَى الدَّمِ،وَإِنِّي خَشِيتُ أَنْ يَقْذِفَ فِي قُلُوبِكُمَا سُوءًا، أَوْقَالَ: شَيْئًا"[3]-[ر ١٩٣٠]

تراجم رجال

محمودبن غيلان: دا محمود بن غيلان مروزى رحمه الله دې.[4]

عبدالرازق: دا امام عبدالرزاق بن همام بن نافع يمانى رحمه الله دې. ددوى تفصيلى حالات كتاب الإيمان باب حسن إسلام المرءتركه مالايعنيه په ضمن كښې راغلى دى.[5]

معمر: دا معمر بن راشد ازدى بصرى رحمه الله دې. ددوى تذكره بدء الوحى اوكتاب العلم باب كتابة العلم كښې راغلې ده.[6]

الزهري: دامحمد بن مسلم ابن شهاب زهرى رحمه الله دې. ددوى مختصر تذكره بدء الوحى په دريم حديث كښې اوتفصيلى كتاب الغسل باب غسل الرجل مع امرأته كښې راغلې ده.[7]

علي بن الحسين: دا امام زين العابدين حضرت على بن الحسين رحمه الله دې. ددوى تفصيلى حالات كتاب الغسل باب الغسل بالصاع ونحوه كښې تيرشوى دى.[1]

---

[1]) عمدة القارى: ١٧٤/١٥ وكذا انظر الكنز المتوارى: ١٩٧/١٣ وإرشاد السارى: ٢٩٦/٥ وأعلام الحديث للخطابى: ١٥١٥/٣.

[2]) عمدة القارى: ١٧٣/١٥.

[3]) قوله: عن صفية بنت حيى: الحديث، مرتخريجه فى كتاب الاعتكاف باب هل يخرج المعتكف لحوائجه إلى.....؟

[4]) دَدوى دَ حالاتودپاره اوګورئى كتاب مواقيت الصلوة باب النوم قبل العشاء.....

[5]) كشف البارى: ٤٢١/٢.

[6]) كشف البارى: ٤٦٥/١، ٣٢١/٤.

[7]) كشف البارى: ٣٢٦/١ الحديث الثالث كتاب الغسل: ١٩٤.

صفیه بنت حیي: دا ام المؤمنین حضرت صفیه بنت حیی بن اخطب رضی الله عنها ده. د دې تفصیلي حالات **کتاب الحیض باب المرأة تحیض بعد الإفاضة** لاندې ذکرکړې شوي دي.[1] [2]

ترجمة الباب سره دحدیث مطابقت: د حضرت صفیه رضی الله عنها داحدیث کتاب الاعتکاف وغیره کښې تیرشوی دې.[3] دلته د باب مناسبت سره بیا ذکرکړې شوې دې. د کوم چه ترجمه سره مطابقت په دې جمله کښې دې: ((إن الشیطان یجري من الإنسان مجري الدم))[4] دا چه شیطان په انسان کښې د وینې په شان دننه ګردش کوی کوم چه دهغه یوخاص صفت دې.[5]

انبیاء کرام سره بدګماني دهلاکت موجب ده: امت سره د رسول الله صلی الله علیه وسلم چه کومه مینه وه. اوکوم شفقت وو په هغې باندې داحدیث ښه دلالت کوی. حضورپاك ته دا خطره پیدا شوه چه چرته شیطان ددې دواړو صحابه کرامو په زړه کښې بدګمانی پیدا نه کړی دغه شان به هغوی د هلاکت خلې ته اورسیږی نو صورت حال ئې واضح کړو چه دا ماسره حضرت صفیه رضی الله عنها ده. څکه چه انبیاء کرام سره بدګمانی کفر دې کومه چه د هلاکت اوتباهئی موجب ده.[6]

دباب څوارلسم حدیث دحضرت سلیمان بن صرد رضی الله عنه دې.

الحدیث الرابع عشر

۳۱۰۸- حَدَّثَنَا عَبْدَانُ، عَنْ أَبِي حَمْزَةَ، عَنِ الأَعْمَشِ، عَنْ عَدِيِّ بْنِ ثَابِتٍ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ صُرَدٍ، قَالَ: كُنْتُ جَالِسًا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَرَجُلاَنِ يَسْتَبَّانِ، فَأَحَدُهُمَا احْمَرَّ وَجْهُهُ، وَانْتَفَخَتْ أَوْدَاجُهُ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "إِنِّي لَأَعْلَمُ كَلِمَةً لَوْ قَالَهَا ذَهَبَ عَنْهُ مَا يَجِدُ، لَوْ قَالَ: أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ، ذَهَبَ عَنْهُ مَا يَجِدُ" فَقَالُوا لَهُ: إِنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ: تَعَوَّذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ، فَقَالَ: وَهَلْ بِي جُنُونٌ[7] [۵۷۰۱، ۵۷۶۴]

ترجمه: حضرت سلیمان بن صرد رضی الله عنه فرمائي چه زه نبی کریم صلی الله علیه وسلم سره ناست ووم اودوو کسانو په خپلو کښې کنځلې بدې ردې کولې. په دوی کښې د یومخ د جذبات نه سور شو اود سټ رګونه ئې

---

[1] کشف الباری کتاب الغسل: ۲۷۸.

[2] کشف الباری کتاب الحیض: ۵۹۱.

[3] صحیح البخاری کتاب الاعتکاف باب هل یخرج المعتکف لحوائجه.... کشف الباری کتاب الخمس والجزیة: ۱۲۰-۱۱۹باب ماجاء فی بیوت أزواج......

[4] عمدة القاری: ۱۵/۱۷۴.

[5] قال البدر العینی فی العمدة: ۱۵/۱۷۵ فی شرح هذه الجملة: قیل: هوعلی ظاهره، إن الله جعل له قوة وقدرة علی الجری فی باطن الإنسان مجری الدم، وقیل: استعارة لکثرة وسوسته، فکأنه لا یفارقه کما لا یفارق دمه. وقیل: إنه یلقی وسوسته فی مسام لطیفة من البدن، بحیث یصل إلی القلب.

[6] عمدة القاری: ۱۵/۱۷۵.

[7] قوله: عن سلیمان بن صرد رضی الله عنه: الحدیث، رواه البخاری أیضاً فی الأدب باب الحذر من الغضب رقم: ۶۰۴۸ وباب ماینهی من السباب واللعن رقم: ۶۱۱۵ورواه مسلم رقم: ۶۶۴۸-۶۶۴۶فی البر والصلة باب فضل من یملک نفسه عند الغضب وأبوداؤد رقم: ۴۷۸۱ فی الأدب باب مایقال عند الغضب.

اوپرسيدل. حضورپاك اوفرمائيل چه زه يوه خبره باندې پوهيږم كه چرې دې هغه اووائى نودده داغصه به ختمه شى اوجذبات به ئې يخ شى. كه چرې دې اعوذبالله من الشيطان الرجيم اولولى نودده غصه به ختمه شى. خلقو دحضورپاك دا ارشاد دهغه سړى په وړاندې پيش كړو نوهغه د جاهلانو په اندازكښې اووئيل ولې زه ليونې يم څه؟

ددې حديث شرح كتاب الادب كښې راغلې ده. [1]

تراجم رجال

عبدان: داعبدان بن عثمان بن جبله مروزى دې. ددوى مختصر تذكره بدء الوحى كښې راغلې ده. [2]

ابوحمزه: دا ابوحمزه محمدبن ميمون سكرى مروزى رحمه الله دې. [3]

الاعمش: دامشهورمحدث ابومحمدسليمان بن مهران اسدى الاعمش رحمه الله دې. ددوى حالات ((كتاب الإيمان باب ظلم دون ظلم)) لاندې تيرشوى دى. [4]

عدي بن ثابت: دا مشهور تابعى حضرت عدى بن ثابت انصارى كوفى رحمه الله دې. ددوى تذكره كتاب الإيمان باب ماجاء أن الأعمال بالنية والحسبة لاندې راغلې ده. [5]

سليمان بن صرد: دا صحابى رسول حضرت سليمان بن صرد رضي الله عنه دې. ددوى تذكره تفصيلاً كتاب الغسل باب من أفاض على رأسه ثلاثاً په ذيل كښې تيره شوې ده. [6]

ترجمة الباب سره دَحديث مناسبت: دحديث مناسبت ترجمة الباب سره واضح دې. [7] په كوم كښې چه غصه شيطانى اثر خودلې شوې دې اوددې علاج ئې اعوذ بالله خودلې دې.

د غصې ختمولو دَپاره دَ استعاذه افاديت: حقيقت دادې چه څنګه شيطانى اثرات ختمولودپاره استعاذه مفيد ده دغه شان د غصې د ختمولودپاره استعاذه مفيد ده. كله چه سړى له غصه راځى نو شيطان هغه وخت نور افسوس كوى اودا غواړى چه د ده غصه د اعتدال دحد نه اوځى. اودا سړې د شريعت د حدود نه بهر شى. نو په دې كښې استعاذه مفيد وى.

بل دحضرت عطيه سعدى رضي الله عنه نه يوحديث نقل دې: ((الغضب من الشيطان، فإن الشيطان خلق من النار، وإنما تطفأ النار بالماء، فإذا غضب أحدكم فليتوضأ)) يعنى غصه د شيطان دطرف نه وى اودهغه پيدائش د اور نه دې او اور په اوبو سره مړ كولې شى. په دې وجه چه په تاسو كښې چاته غصه درشى نو اودس دې كوى. دباب پنځلسم حديث د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما دې.

---

[1] كشف البارى كتاب الادب: ٢٧ ٤باب ماينهى من السباب واللعان.

[2] كشف البارى: ٤٦١/١.

[3] دَدوى دَحالات دَ پاره اوګورئى كتاب الغسل باب نفض اليدين من الغسل عند الجنابة.

[4] اوګورئى: كشف البارى:٢٥١/٢.

[5] كشف البارى: ٧٤٥/٢.

[6] كشف البارى كتاب الغسل: ٣٣٠.

[7] عمدة القارى: ١٧٥/١٥.

الحديث الخامس عشر

۳۱۰۹- حَدَّثَنَا آدَمُ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، حَدَّثَنَا مَنْصُورٌ، عَنْ سَالِمِ بْنِ أَبِي الْجَعْدِ، عَنْ كُرَيْبٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: "لَوْ أَنَّ أَحَدَكُمْ إِذَا أَتَى أَهْلَهُ قَالَ: جَنِّبْنِي الشَّيْطَانَ وَجَنِّبِ الشَّيْطَانَ مَا رَزَقْتَنِي، فَإِنْ كَانَ بَيْنَهُمَا وَلَدٌ لَمْ يَضُرَّهُ الشَّيْطَانُ، وَلَمْ يُسَلَّطْ عَلَيْهِ" قَالَ: وَحَدَّثَنَا الأَعْمَشُ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ كُرَيْبٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ مِثْلَهُ.[1]

تراجم رجال

ادم: دا آدم بن اياس ابوالحسن عبدالرحمن عسقلانی رحمه الله دي.

شعبه: دا امیرالمؤمنین فی الحدیث شعبه بن حجاج عتکی رحمه الله دي. ددې دواړو حضراتو حالات کتاب الإیمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده لاندې ذکر کړې شوي دی.[2]

منصور: دامنصور بن معتمر سلمی ابوعتاب کوفی رحمه الله دي. د دوې تفصیلی تذکره کتاب العلم باب من جعل لأهل العلم أیاما معلومة لاندې تیره شوې ده.[3]

سالم بن ابي الجعد: دا سالم بن ابی الجعد رافع غطفانی کوفی رحمه الله دي. ددوی تفصیلی حالات کتاب الوضوء باب التسمیة علی کل حال..... په ضمن کښې بیان شوی دی.[4]

کریب: دا مولی ابن عباس کریب بن ابی مسلم هاشمی مدنی رحمه الله دي. ددوی تذکره کتاب الوضوء باب التخفیف فی الوضوء کښې تیره شوې ده.[5]

ابن عباس رضي الله عنهما: دا مشهور صحابی حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنهما دي. د دوی اجمالی تذکره بدء الوحی او تفصیلی کتاب الإیمان باب کفران العشیر وکفر... کښې شوې ده.[6] داحدیث هم په دې باب کښې اوس تیرشوې دې. هلته دامام بخاری رحمه الله شیخ موسی بن اسماعیل تبوذکی رحمه الله وو. بل کتاب الوضوء کښې ددې شرح تیره شوې ده.[7] دحدیث مناسبت بالباب هم واضح دې.

قوله: قال: وحدثنا الأعمش.....: دقال قائل حضرت شعبه رحمه الله دي اوددې عبارت مقصد دا بیانول دی چه په دې روایت کښې د حضرت شعبه دوه شیخان دی. یو منصور رحمه الله او دویم اعمش رحمه الله یعنی سلیمان بن مهران رحمه الله.[8]

---

[1] قوله: عن ابن عباس رضی الله عنهما: الحدیث مر تخریجه آنفا.

[2] کشف الباری: ۱/۶۷۸.

[3] کشف الباری: ۳/۲۷۰-۲۶۶.

[4] کشف الباری: ۵/۲۳۷.

[5] کشف الباری: ۵/۱۵٤.

[6] کشف الباری: ۱/٤۳۵و۲/۲۰۵.

[7] کشف الباری: کتاب الوضوء: ۵/۲٤٤-۲۳٦باب التسمیة علی کل حال وعندالوقاع.

[8] عمدة القاری: ۱۵/۱۷۵فتح الباری: ٦/۳٤۲وشرح القسطلانی: ۵/۲۹۷.

د باب شپاړلسم حدیث د حضرت ابوهریره رضی الله عنه دی

الحديث السادس عشر

٣١١٠- حَدَّثَنَا مَحْمُودٌ، حَدَّثَنَا شَبَابَةُ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ زِيَادٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ صَلَّى صَلَاةً، فَقَالَ «إِنَّ الشَّيْطَانَ عَرَضَ لِي، فَشَدَّ عَلَيَّ يَقْطَعُ الصَّلَاةَ عَلَيَّ فَأَمْكَنَنِي اللَّهُ مِنْهُ، فَذَكَرَهُ» [1][ر ٤٤٩]

تراجم رجال

محمود: دامحمود بن غیلان مروزی رحمه الله دی. [2]

شبابة: دا شبابة بن سوار مروزی فزاری رحمه الله دی. ددوی تفصیلی حالات کتاب الحیض باب الصلاة علی النفساء.... کښې تیرشوی دی [3]

شعبه: دا امیرالمؤمنین فی الحدیث شعبه بن حجاج عتکی رحمه الله دی. ددې دواړو حضراتو حالات کتاب الایمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده لاندې ذکرکړې شوې دی. [4]

محمدبن زیاد: دا ابوالحارث محمدبن زیاد جمحی مدنی رحمه الله دی. [5]

ابوهریره: دا مشهور صحابی حضرت ابوهریره رضی الله عنه دی. ددوی حالات کتاب الایمان باب أمور الایمان کښې تیرشوی دی. [6] داحدیث هم په دې سند سره کتاب العمل في الصلاة کښې تیرشوی دی. [7]

ایا جنات دهغوی په خپل اصل شکل کښې لیدل ممکن دی؟ علامه بیهقی رحمه الله په خپل سند سره دامام شافعی رحمه الله نه نقل کړی دی چه کوم سړی دا دعوی اوکړی چه هغه جنات لیدلی دی یا هغه ته هغه خلق ښکاری نومونږ به د داسې سړی ګواهی باطل اومردود ګرځوو. ځکه چه هغه دروغژن دې اوکه یونبی دا خبره اوکړی نو صحیح ده. [8]

حافظ صاحب رحمه الله فرمائی چه د امام شافعی رحمه الله دا ارشاد مبارك په هغه صورت باندې محمول دې چه کله یو سړې دا دعوی اوکړی چه هغه جنات دهغوی په خپل اصل شکل اوصورت سره لیدلی دی یعنی هغه شکل په کوم کښې چه دهغوی تخلیق شوې دې. او که څوك دا دعوی اوکړی چه هغه یو جن د فلانکی حیوان (یاانسان) په شکل کښې لیدلې دې نو په دې کښې هیڅ قباحت نشته دې. چنانچه په دې معامله کښې روایات او آثار دتواتر درجې ته رسیدلې دی چه جنات خپل شکلونه او صورتونه

---

[1] قوله: عن أبي هريرة رضي الله عنه: الحديث، مرتخريجه كتاب الصلاة باب الأسير أو الغريم يربط في المسجد.

[2] دَدوی حالات دپاره اوګورئی کتاب مواقیت الصلاة باب النوم قبل العشاء.

[3] کشف الباری: ۶۲۲

[4] کشف الباری: ۶۷۸/۱

[5] دَدوی حالات دپاره اوګورئی کتاب الوضوء باب غسل الاعقاب.

[6] کشف الباری: ۶۵۹/۱

[7] صحیح البخاری کتاب العمل فی الصلاة باب مایجوز من العمل فی الصلاة رقم: ۱۲۱۰.

[8] فتح الباری: ۳۴۵/۶ وآکام المرجان: ۳۴ الباب السادس فی بیان تطون الجن، فصل ثان.

بدلولې شي (١)

د جنات مختلف شکلونو اختيارولوحقيقت: بيا په دې کښې دعلماء علم کلام (٢) اختلاف پيدا شوې دې چه جنات چه نورو ځناورو وغيره په شکل کښې ښکارى ددې څه حقيقت دې؟

① بعض حضرات فرمانى چه دا صرف تخيل دې په حقيقت کښې ددې هيڅ اعتبارنشته دې خکه چه هيڅ يو سرې خپل صورت اصليه نه منتقل کيدې نه شي.

② دبعض نور حضراتوموقف دې چه جنات دخپل اصلى صورت نه منتقل کيدې شى داسې په حقيقت کښې کيږى مګر په خپل اختيار سره نه بلکه څه عمل هغوى سره وى کله چه هغه کوى نو په بل شکل کښې وربدليږى لکه جادو (سحر) کښې چه کيږى.

خو په دواړو اقوالوکښې څه زيات فرق نشته دې خکه چه د نورو حضراتو د موقف مآل هم هغه دې د کوم دعوى چه اول فريق کړې ده. ځکه چه په سحر کښې هم عموماً هم تخيل کارفرما وى. په دې مسئله کښې د حضرت عمر رضي الله عنه نه يواثر هم نقل دې کوم چه امام ابن ابى شيبه په صحيح سند سره روايت کړې دې. يسير بن عمرو تابعى رحمه الله فرمانى: ((ذكرت الغيلان عند عمر، فقال: إنه ليس من شيء يستطيع أن يتغير عن خلق الله الذي خلقه، ولكن لهم سحرة كسحرتكم، فإذا رأيتم من ذلك شيئا فأذنوا. [اللفظ لابن أبي شيبة])) (٣)

يعنى ما دحضرت عمر رضي الله عنه په وړاندې غول (بهوت) (١) ذکراوکړو نوهغوى رضي الله عنه اوفرمائيل چه هيڅ يوشئ خپل هغه شکل نه شى بدلولې په کوم چه الله تعالى هغه پيدا کړې وى البته دهغوى هم جادوګر وى لکه چه ستاسو دى. نوچه کله تاسو خلق هغوى اووينئ نو اذان کوئ (په کوم سره چه به هغوى

---

(١) قال الإمام بدر الدين الشبلي رحمه الله: لا شك أن الجن يطورون ويتشكلون في صور الإنس والبهائم، فيتصورون في صور الحيات والعقارب، وفي صور الإبل والبقر والغنم والخيل والبغال والحمير، وفي صور الطير، وفي صور بني آدم، كما أتى الشيطان قريشا في صورة سراقة بن مالك بن جعشم، لما أراد الخروج إلى بدر، قال الله تعالى: ﴿وَإِذْ زَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ وَقَالَ لَا غَالِبَ لَكُمُ الْيَوْمَ مِنَ النَّاسِ وَإِنِّي جَارٌ لَّكُمْ فَلَمَّا تَرَاءَتِ الْفِئَتَانِ نَكَصَ عَلَىٰ عَقِبَيْهِ وَقَالَ إِنِّي بَرِيءٌ مِّنكُمْ إِنِّي أَرَىٰ مَا لَا تَرَوْنَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ وَاللَّهُ شَدِيدُ الْعِقَابِ﴾ [الأنفال: ٤٨] وكما روى أنه تصور في شيخ نجدي لما اجتمعوا بدار الندوة للتشاور في أمر الرسول صلى الله عليه وسلم، هل يقتلوه أو يحبسوه أو يخرجوه، كما قال الله تعالى ﴿وَإِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُثْبِتُوكَ أَوْ يَقْتُلُوكَ أَوْ يُخْرِجُوكَ وَيَمْكُرُونَ وَيَمْكُرُ اللَّهُ وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ﴾ [الأنفال: ٣٠] آكام المرجان: ٣٢الباب السادس، في بيان تطور الجن......"

(٢) قال القاضي أبويعلى بن الفراء رحمه الله: ولا قدرة للشيطان على تغيير خلقهم، والانتقال في الصور، وإنما يجوز أن يعلمهم الله تعالى كلمات وضربا من ضروب الأفعال إذا فعله وتكلم به نقله الله تعالى في صورة إلى صورة، فيقال: إنه قادر على التصوير والتخييل على معنى أنه قادر على قول إذا قاله وفعله نقله الله تعالى عن صورته إلى صورة أخرى بجرى العادة، وأما أنه يصور نفسه فذلك محال، لأن انتقالها عن صورة إلى صورة أنما يكون بنقض البنية وتفريق الأجزاء، وإذا نقضت بطلت الحياة واستحال وقوع الفعل من الجملة، وكيف تنقل نفسها، والقول في تشكيل الملائكة مثل ذلك.

قال: والذي روى أن إبليس تصور في صورة سراقة بن مالك، وأن جبرايل تمثل في صورة دحية، وقوله تعالى ﴿فَأَرْسَلْنَا إِلَيْهَا رُوحَنَا فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا سَوِيًّا﴾ [مريم:١٧] محمول على ما ذكرنا، وهو أنه أقدره الله تعالى على قول قاله، فنقله الله تعالى في صورته إلى صورة أخرى" [آكام المرجان ٣٣-٣٢الباب السادس، وعمدة القارى: ١٨٣/١٥].

(٣) المصنف لابن أبي شيبة: ٣٥٦/١٥-٣٦٦كتاب الدعاء باب الغيلان إذا رئيت ما يقول الرجل، رقم: ٣٠٣٦١وآكام المرجان: ٣٣، وفتح البارى ٣٤٤/٦ النهاية ٣٥٥/٣باب الغين مع الواو، مادة الغول.

تختى۔[1]

ترجمة الباب سره دَحديث مطابقت: ددې حديث ترجمة الباب سره مطابقت «إن الشيطان عرض لى» كښې دې ددې نه لكه چه د شيطان وجود ثابتيږى. دغه شان د هغه مختلف تصرفات اوصفات هم ثابتيږى. والله اعلم

د باب اوولسم حديث دحضرت ابوهريره رضی اللہ عنہ دې.

الحديث السابع عشر

٣١١٣- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ، حَدَّثَنَا الأَوْزَاعِيُّ، عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "إِذَا نُودِيَ بِالصَّلاَةِ أَدْبَرَ الشَّيْطَانُ وَلَهُ ضُرَاطٌ، فَإِذَا قُضِيَ أَقْبَلَ، فَإِذَا ثُوِّبَ بِهَا أَدْبَرَ، فَإِذَا قُضِيَ أَقْبَلَ، حَتَّى يَخْطِرَ بَيْنَ الإِنْسَانِ وَقَلْبِهِ، فَيَقُولُ: اذْكُرْ كَذَا وَكَذَا، حَتَّى لاَ يَدْرِيَ أَثَلاَثًا صَلَّى أَمْ أَرْبَعًا، فَإِذَا لَمْ يَدْرِ ثَلاَثًا صَلَّى أَوْ أَرْبَعًا، سَجَدَ سَجْدَتَيِ [ص: ١٢٥] السَّهْوِ"[2]-[ر ٥٨٣]

تراجم رجال

محمدبن يوسف: دا محمدبن يوسف بن واقد فريابى رحمہ اللہ دې. ددوى تفصيلى تذكره كتاب العلم باب ماكان النبى صلى الله عليه وسلم يتخولهم..... په ضمن كښې تيره شوې ده.[3]

الاوزاعي: دا ابوعمر عبد الرحمن بن عمرو اوزاعى رحمہ اللہ دې. ددوى تفصيلى حالات كتاب العلم باب الخروج فى طلب العلم كښې بيان كړې شوى دى.[4]

يحيي بن ابي كثير: دا يحيى بن ابى كثير طائى يمانى رحمہ اللہ دې. د دوى تفصيلى حالات كتاب العلم باب كتابة العلم كښې راغلى دى.[5]

ابوسلمه بن عبدالرحمن: دا مشهور تابعى حضرت ابوسلمه بن عبد الرحمن بن عوف مدنى رحمہ اللہ دې ددوى مفصل حالات كتاب الايمان باب صوم رمضان احتسابا من الايمان كښې راغلى دى.[6]

---

[1] الغول – بضم الغين المعجمة – جن بهوت (په مختلف شكلونو كښې ښكاره كيدونكى). غول بيابانى دَ عربودَ نظريه مطابق دَ شيطانانو يوقسم چه په بيابان كښې په مختلف شكلونوسره راځى اوخلق دهوكه كوى يا هلاك كوى. القاموس الوحيد: ١١٩١.مادة. غ. و. ل.

[2] قوله: عن أبى هريرة رضى الله عنه: الحديث، مرتخريجه كتاب الاذان باب فضل التأذين.

[3] كشف البارى: ٢٥٢/٣.

[4] كشف البارى: ٤٠٨/٣.

[5] كشف البارى: ٢٦٧/٤.

[6] كشف البارى: ٣٢٣/٢.

ابوهريره: دا مشهور صحابى حضرت ابوهريره رضي الله عنه دي. ددوى حالات كتاب الايمان باب أمور الايمان کښې تيرشوى دى.[1]

ترجمة الباب سره دحديث مطابقت: دابوهريره رضي الله عنه ددې حديث ترجمة الباب سره مطابقت بالكل واضح دې چه په دې كښې د شيطان په نفس انسانى كښې دمونځ په وخت د وسوسې اچولو ذكر دې ابليس بنده په اخوا ديخوا خيالاتو كښې اخته كوى تردې چه بنده د مانځه ركعتونه هير كړى.

داحديث د سجده سهو په بيان كښې تيرشوى دى.[2]

دباب اتلسم حديث هم دابوهريره رضي الله عنه دى.

الحديث الثامن عشر

٣٢١٣- حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ، أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ، عَنْ أَبِي الزِّنَادِ، عَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: «كُلُّ بَنِي آدَمَ يَطْعُنُ الشَّيْطَانُ فِي جَنْبَيْهِ بِإِصْبَعِهِ حِينَ يُولَدُ غَيْرَ عِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ، ذَهَبَ يَطْعُنُ فَطَعَنَ فِي الْحِجَابِ» [3] [٣٢٤٨، ٤٢٧٤]

تراجم رجال

ابواليمان: دا ابواليمان الحكم بن نافع مصرى رحمه الله دې.

شعيب: دا شعيب بن ابى حمزه قرشى اموى رحمه الله دې. ددې دواړو حضراتو مختصر حالات بدء الوحى الحديث السادس كښې راغلى دى.[4]

ابوالزناد: دا ابوالزناد عبدالله بن ذكوان رحمه الله دې.

الاعرج: دا مشهومحدث عبدالرحمن بن هرمز قرشى رحمه الله دې. ددې دواړو حضراتو تذكره كتاب الايمان باب حب الرسول صلى الله عليه وسلم من الايمان كښې راغلې ده.[5]

ابوهريره رضي الله عنه: د صحابى رسول ابوهريره رضي الله عنه حالات كتاب الايمان باب أمور الايمان کښې تير شوى دى.[6]

قوله ::عن أبى هريرة رضى الله عنه قال: قال النبى صلى الله عليه وسلم: كل بنى آدم يطعن الشيطان فى جنبيه بإصبعه حين يولد: دحضرت ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دې چه حضورپاك

---

[1]) كشف البارى: ٦٥٩/١

[2]) صحيح البخارى كتاب السهو باب إذا لم يدر كم صلى: ثلاثا أو أربعا.....؟

[3]) قوله: عن أبي هريرة رضى الله عنه: الحديث، رواه البخارى كتاب أحاديث الأنبياء باب قول الله تعالى ﴿وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ مَرْيَمَ إِذِ انْتَبَذَتْ مِنْ أَهْلِهَا مَكَانًا شَرْقِيًّا﴾ رقم: ٣٤٣١ وكتاب التفسير تفسير سورة آل عمران باب قول الله تعالى ﴿وَإِنِّي أُعِيذُهَا بِكَ وَذُرِّيَّتَهَا مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ﴾ رقم: ٤٥٤٨ ومسلم كتاب الفضائل باب فضل عيسى عليه السلام رقم: ٦١٣٥-٦١٣٣ وكتاب القدر باب معنى كل مولود يولد على الفطرة.... رقم: ٢٧٦١-٢٧٥٥.

[4]) كشف البارى: ٤٨٠/١-٤٧٩.

[5]) كشف البارى: ١١/٢-١٠.

[6]) كشف البارى: ٦٥٩/١

فرمائيلي دي هرانسان چه كله پيداكيږي نوشيطان د هغه په دواړو اړخونو كښې په خپلو ګوتو سره نوكاري لګوي.

دحديث لغوى اوصرفى تحليل: طعن: دباب نصر اوفتح دواړو نه مستعمل دې ددې معنى نه سكوندارې لګول نوكارې لګول عزت باندې داغ لګول وغيره. (۱)

جنبيه: د صيغه تثنيه سره صرف د ابوذر رحمه الله اوجرجانى رحمه الله په روايت كښې دې. خو اكثر حضراتو جنبه مفرد نقل كړې دې. قاضى عياض رحمه الله ليكلى دى هغه سره چه كومه نسخه موجود ده او د اصيلى په روايت سره ده په هغې كښې جنيه دې. يعنى د باء موحده په ځائى ياء مثناة ده. داتصحيف دې پخپله قاضى رحمه الله ددې تصريح كړې ده. (۲)

باصبعه: كښې هم دوه روايتونه دى اكثر مفرد روايت كړې دې. خو ابوذر رحمه الله اوجرجانى رحمه الله تثنيه سره يعنى ګوته. (۳)

قوله: : غيرعيسى ابن مريم، ذهب ليطعن، فطعن فى الحجاب: سواد حضرت عيسى بن مريم عليه السلام هلته هم هغه د نوكارې لګولوپاره تلې وو مګر د جنين په پرده باندې اولګولې شوه. د حجاب نه مراد د ابن جوزى رحمه الله په قول مشيمه ده. يعنى هغه جهلئى په كوم كښې چه بچې د مور په رحم كښې انغښتې شوې وى اود پيداكيدو په وخت بچى سره راوځى. (۴)

دحديث شريف شرح: دلته داخودلى شوى دى چه شيطان دخپل عادت موافق حضرت عيسى عليه السلام باندې هم سكونداره لګولو له تلې وو ليكن په حجاب كښې دهغه د نوكارې لګولو اثر اونه شو. په دې روايت كښې صرف د حضرت عيسى عليه السلام استثناء كړې شوې ده ليكن په نيزدې صفحه باندې روايت راځى هلته د «غيرمريم وابنها» الفاظ راغلى دى چه په دې استثناء كښې دحضرت عيسى عليه السلام مور حضرت بى بى مريم رضي الله عنها هم داخل ده. (۵)

د عيسي عليه السلام او مريم رضي الله عنها فضيلت: په دې حديث سره د عيسى عليه السلام او مريم رضي الله عنها فضيلت معلوميږى. علامه قرطبى رحمه الله فرمائى چه شيطان په حضرت مريم عليها السلام باندې هم خپل تسلط كينولو كوشش كړې وو مګر دهغې مور بى بى حضرت حنه دمقبول دعا په بركت سره هغه محفوظ پاتې شوه. قرآن كريم كښې راغلى دى ﴿وَإِنِّيٓ أُعِيذُهَا بِكَ وَذُرِّيَّتَهَا مِنَ الشَّيْطَٰنِ الرَّجِيمِ﴾ (۶) چه اې ربه زه دا مريم او ددې اولاد د شيطان مردود نه ستا په فناه كښې وركوم. (۷)

---

(۱) عمدة القارى: ۱۵/۱۷۶ولسان العرب مادة: طعن.

(۲) عمدة القارى: ۱۵/۱۷۶وفتح البارى: ۶/۳۴۲.

(۳) عمدةالقارى: ۱۵/۱۷۶.

(۴) كشف المشكل من حديث الصحيحن: ۳/۳۲۵ رقم: ۲۷۱۵مسندأبى هريرة وعمدة القارى: ۱۵/۱۷۶والتوضيح: ۱۹/۲۱۰ والقاموس الوحيد: ۹۰۵مادة: شيم. يوقول دا دې چه دې نه هغه كپړه مراد ده كوم كښې چه نوې راپيداشوې ماشوم انغښتلې شى عمدة القارى: ۱۵/۱۷۶.

(۵) صحيح البخارى: ۱/۴۸۸قديمى كتاب أحاديث الأنبياء باب قوله الله تعالى ﴿وَاذْكُرْ فِي الْكِتَٰبِ مَرْيَمَ إِذِ انتَبَذَتْ مِنْ أَهْلِهَا مَكَانًا شَرْقِيًّا﴾ رقم: ۳۴۳۱.

(۶) سورة آل عمران: ۳۶.

(۷) المفهم: ۲/۱۷۷والتوضيح: ۱۹/۲۱۰.

د نن نه د بتانو د عبادت نه نااميده شي: امام عبدالرزاق رحمه الله په خپل تفسير کښې په سند متصل سره د وهب بن منبه رحمه الله نه نقل کړی دی چه کله د عيسی عليه السلام بنکلي پيدائش اوشو نوشيطانان ابليس له راغلل اوونی وئيل ټول بتان پرمخې پراته دی. دې اوريدو سره ابليس اوونيل ضرور څه نوې خبره پيښه شوې ده. تاسو ټول په خپل خپل ځائې کيننئ زه ګورم راځم بيا هغه والوتو اود زمکې دواړو سرونو مشرق اومغرب ته لاړو مګر هيڅ ورته ملاؤ نه شو بيا سمندرونوته لاړو خو هلته ورته هم څه لاز معلومه نه شوه. بيا والوتو چه وئی کتل نوعيسی عليه السلام پيدا شوې وو اوملائکو هغه په خپل حفاظتې تحويل کښې اخستې وو. نو په نااميدئی سره خپل بچو له راغلو او ورته ئی اوونيل د شپې يو نبی پيدا شوې دې ترننه پورې داسې نه دی شوی چه يوه ښځه حامله شوې وی يا يوې ښځې بچې راوړې وی اوزه هلته موجود نه يم. مګر دا ښځه (حضرت مريم رضي الله عنها). د نن نه په دې ښار کښې د بتانو د عبادت نه نااميده شئې. (۱)ددې حديث نوره شرح به ان شاء الله کتاب احاديث الأنبياء کښې راځی.

ترجمة الباب سره دحديث مطابقت: ترجمة الباب سره مطابقت واضح دې. په دې حديث کښې هم د شيطان اودهغه د مختلف تصرفات ذکر دې.

دباب نورلسم حديث دحضرت ابوالدرداء رضي الله عنه دې.

الحديث التاسع عشر

۳۱۳-حَدَّثَنَا مَالِكُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ، عَنِ الْمُغِيرَةِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ، قَالَ: قَدِمْتُ الشَّأْمَ، فَقُلْتُ: مَنْ هَا هُنَا؟ قَالُوا أَبُو الدَّرْدَاءِ، قَالَ: «أَفِيكُمُ الَّذِي أَجَارَهُ اللَّهُ مِنَ الشَّيْطَانِ عَلَى لِسَانِ نَبِيِّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟» حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ مُغِيرَةَ، وَقَالَ: الَّذِي أَجَارَهُ اللَّهُ عَلَى لِسَانِ نَبِيِّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَعْنِي عَمَّارًا (۲)[۳۵۳۲، ۳۵۳۳، ۳۵۵۰، ۵۹۲۲]

تراجم رجال

مالک بن اسماعيل: دا مالک بن اسماعيل بن زياد نهدی کوفی رحمه الله دې. (۳)

اسرائيل: دا ابويوسف اسرائيل بن يونس بن سبيعی همدانی کوفی رحمه الله دې. ددوی حالات کتاب العلم

---

(۱) تفسير عبدالرزاق: ۱۲۶/۱التوضيح: ۲۱۰/۱۹ عمدة القاری: ۱۷۶/۱۵واحياء علوم الدين:۹۴۷ کتاب شرح عجائب القلب، ربع المهلکات.

(۲) قوله أبوالدرداء رضی الله عنه: الحديث، أخرجه البخاری فی تفسير سورة الليل. باب ﴿وَالنَّهَارِ إِذَا تَجَلَّى﴾ رقم: ۴۹۴۳وباب ﴿وَمَا خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْأُنثَى﴾ رقم: ۴۹۴۴فی فضائل الصحابة. باب مناقب عمار وحذيفة رضی الله عنهما رقم: ۳۷۴۳-۳۷۴۲وباب مناقب عبدالله بن مسعود رضی الله عنه رقم: ۳۷۶۱وفی الاستئذان باب من ألقی له وسادة رقم: ۶۲۷۸ومسلم رقم: ۱۸۸۶-۱۸۸۹فی فضائل القرآن وما يتعلق به، باب ما يتعلق بالقراءات والترمذی رقم: ۲۹۳۹ فی کتاب تفسير القرآن باب ومن سورة الليل.

(۳) ددوی دحالاتودپاره اوګورئی کتاب الوضوء باب الماء الذی يغسل به شعر الإنسان.

باب من ترك بعض الاختيار مخافة...، لاندې بیان کړې شوی دی.(1)

مغیرة: دامغیره بن مقسم ضبی کوفی رحمه الله دي.(2)

ابراهیم: دا مشهور فقیه ابوعمران ابراهیم بن یزید نخعی کوفی رحمه الله دي.

علقمه: دا مشهور فقیه علقمه بن قیس نخعی کوفی رحمه الله دي. ددې دواړو بزرګانو تفصیلی حالات کتاب الایمان باب ظلم دون ظلم کښې راغلی دی.(3)

ابوالدرداء: دا مشهور صحابی حضرت ابوالدرداء عویمر بن مالك خزرجی رضی الله عنه دي. ددوی حالات کتاب الوضوء باب من حمل معه الماء..... کښې بیان کړې شوی دی.(4)

قوله: قال: قدمت الشام، فقلت: مَن هٰهنا؟ حضرت علقمه رحمه الله فرمانی چه د شام ملك ته راغلم اوتپوس مې اوکړو (داکابر نه) چه دلته څوك څوك دی؟

تفصیلي روایت اودهغې ترجمه: په دې روایت کښې مشهور تابعی بزرګ حضرت علقمه بن قیس نخعی کوفی رحمه الله د شام د سفر په ډیر مختصر انداز کښې ذکر کړې شوې دې. چرته چه دهغوی ملاقات مشهور صحابی رسول حضرت ابوالدرداء رضی الله عنه سره شوې وو. فضائل صحابه کښې دا روایت په دې سند سره تفصیلاً راغلې. دکوم الفاظ چه دادی: ((عن علقمة قال: قدمت الشام، فصلیت رکعتین، ثم قلت: اللهم یسر لی جلیساً صالحاً، فأتیت قوماً، فجلست إلیهم، فإذا شیخ قد جاء، حتی جلس إلی جنبی، قلت: من هذا؟ قالوا: أبوالدرداء. فقلت: إنی دعوت الله أن ییسر لی جلیساً صالحاً، فیسرك لی، قال: ممن أنت؟ قلت: من أهل الکوفة. قال: أولیس عندکم ابن أم عبد، صاحب النعلین والوسادة والمطهرة؟ وفیکم الذي أجاره الله من الشیطان)) یعنی حضرت علقمه رحمه الله فرمانی زه شام ته راغلم دوه رکعته مې اداکړه بیامې دعا اوغوښتله یا الله یو صالح دناستې ملګرې راکړه. بیا یو جماعت له راغلم اوهغوی سره کیناستم. ناڅاپه یو بزرګ راغلو اوزما په اړخ کښې کیناستو. ما ونیل دا بزرګ څوك دې؟ نوملګرو اوونیل دا حضرت ابوالدرداء رضی الله عنه دې. چنانچه ما هغه ته اوونیل چه ما دالله تعالی نه دعاکړې وه چه ما چرته یونیك د ناستې ملګری ته اورسوی نو الله تعالی ماته ستاسو صحبت راکړو. حضرت مانه تپوس اوکړو دکوم ځائی یئ؟ ما ونیل د أهل کوفه نه یم. ونی فرمائیل چه ولې تاسو سره د نبی پاك علیه السلام نعلین مبارك، تکیه او لوټه لرونکې ذمه دار حضرت ابن مسعود رضی الله عنه نشته دې؟ ستاسو په دغه ښار کوفه کښې هغه شخصیت هم موجود دې څوك چه الله تعالی د شیطان نه محفوظ کړې دې.

حدیث باب کښې ((وأفیکم الذي أجاره الله من الشیطان)) نه مراد مشهور صحابی حضرت عمار بن یاسر رضی الله عنهما دي.(5) د کوم صراحت چه پخپله امام بخاری رحمه الله په وړاندې روایت کښې کوی

---

1) کشف الباری: ٥٤٦/٤.

2) دَدوی دَحالاتو دَپاره اوګورئی کتاب الصوم باب صوم یوم وإفطار یوم.

3) کشف الباری: ٢٥٦/٢-٢٥٣.

4) کشف الباری: ٣٩٠/٥.

5) عمدة القاری: ١٧٧/١٥ ددې حدیث تفصیلی شرح کتو دَپاره اوګورئی کشف الباری کتاب فضائل اصحاب النبی صلی الله علیه وسلم: ٧١٨-٧١٠باب مناقب عمار وحذیفه....

قوله: حدثنا سليمان بن حرب، حدثنا شعبة، عن مغيرة، وقال: الذي أجاره الله على لسان نبيه، صلى الله عليه وسلم، يعني: عمارا.

تراجم رجال

سليمان بن حرب: دا سليمان بن حرب ازدي بصري رحمه الله دي. ددوی تفصيلی تذکره کتاب الايمان باب من کره أن يعود... کښې تيره شوې ده.(١)

شعبه: دا امير المؤمنين فى الحديث شعبه بن حجاج عتکی رحمه الله دي. ددې دواړو حضراتو حالات کتاب الايمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده لاندې ذکر کړې شوې دی.(٢)

مغيرة: دامغيره بن مقسم ضبی کوفی رحمه الله دي.(٣)

اوګورئی په دې حديث کښې صراحت راغلو چه «الذي أجاره الله على لسان نبيه» نه مراد حضرت عمار بن ياسر رضي الله عنه دی. چه د سابقين اولين نه دي. د چامتعلق چه د ابودرداء رضي الله عنه دا ارشاد دې چه الله تعالى هغه د شيطان د اثراتو نه محفوظ فرمائيلې وو.

حضرت علي رضي الله عنه په حق باندې وو: د مشاجرات صحابه کرامو په معامله کښې دعلماء حق يوه طبقه دتوقف اوسکون قائل ده خو د اهل حق غالب اکثريتی مسلك هم دغه دې چه په دې جنګونو کښې حضرت علی رضي الله عنه په حق باندې وو. دکوم چه ډيرزيات دليلونه دی. د کوم نه چه يودليل حديث باب دی. چونکه حضرت عمار رضي الله عنه د حضرت علی رضي الله عنه د ملګرونه وو اود شيطانی اثراتو نه محفوظ مطلب دادې چه د ناحق ملګرتيا کول دهغوی نه ممکن نهوو. والله اعلم بالصواب.

ترجمة الباب سره دحديث مطابقت: دحضرت ابوالدرداء رضي الله عنه ددې حديث ترجمة الباب سره مناسبت واضح دې کوم چه په دې جمله کښې دې «الذي أجاره الله من الشيطان» کوم چه دحضرت عمار رضي الله عنه په خصوصيت باندې دال دې اود شيطان په شيطانی اثراتو باندې هم چه کوم بنده د الله تعالى په پناه کښې نه وی په هغه باندې شيطان خپل تسلط کينولې شی.(٤)

دباب شلم حديث دحضرت عائشه رضي الله عنها دې کوم چه د تعليق په شکل کښې دې.

الحديث العشرون

۳۲۱۳- قَالَ: وَقَالَ اللَّيْثُ: حَدَّثَنِي خَالِدُ بْنُ يَزِيدَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي هِلَالٍ، أَنَّ أَبَا الأَسْوَدِ أَخْبَرَهُ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "المَلَائِكَةُ تَتَحَدَّثُ فِي العَنَانِ - وَالعَنَانُ: الغَمَامُ -، بِالأَمْرِ يَكُونُ فِي الأَرْضِ، فَتَسْمَعُ

---

(١) کشف الباری: ۱۰۵/۲.

(٢) کشف الباری: ۶۷۸/۱

(٣) ددوی دحالاتودپاره اوګورئی کتاب الصوم باب صوم يوم وإفطار يوم.

(٤) فتح الباری: ۳٤۲/۶.

الشَّيَاطِينُ الْكَلِمَةَ، فَتَقُرُّهَا فِي أُذُنِ الْكَاهِنِ كَمَا تُقَرُّ الْقَارُورَةُ، فَيَزِيدُونَ مَعَهَا مِائَةَ كَذِبَةٍ" [ر ۳۰۳۸]

تراجم رجال

الليث: دا مشهور امام ليث بن سعد فهمی رحمه الله دي. ددوی مختصر ذکر بدء الوحی دريم حديث کښې راغلې دي. (۱)

خالدبن يزيد: داخالد بن يزيد جمحی مصری رحمه الله دي.

سعيدبن ابي هلال: دا ابوالعلاء سعيد بن ابی هلال ليثی مدنی بصری رحمه الله دي. د دې دواړو بزرګانو تفصيلی تذکره **كتاب الوضوء باب فضل الوضوء والغر المحجلون...** لاندې راغلې ده. (۲)

ابوالاسود: دا ابوالاسود محمدبن عبدالرحمن بن نوفل رحمه الله دي. (۳)

عروة: داحضرت عروه بن زبير بن عوام مدنی رحمه الله دي. ددوی اجمالی حالات بدء الوحی دريم حديث حديث اوتفصيلی حالات **كتاب الإيمان باب أحب الدين إلى الله أدومه** لاندې بيان کړې شوی دی. (۴)

عائشه رضي الله عنها: دحضرت عائشه رضي الله عنها حالات بدء الوحی ددريم حديث لاندې راغلی دی. (۵)

دَمذکوره تعليق تخريج: دحضرت عائشه رضي الله عنها داتعليق امام بخاری رحمه الله شاته «**باب ذكر الملائكة**» کښې موصولاً نقل کړې دي. (۶)

دې نه علاوه امام ابونعيم اصفهانی رحمه الله نه هم مستخرج کښې د ابوحاتم رازی رحمه الله په واسطه سره دا روايت موصولاً ذکرکړې دي. (۷)

قوله: عن عائشة عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: الملائكة تتحدث في العنان - والعنان: الغمام - بالأمر يكون في الأرض

دحضرت عائشه رضي الله عنها نه روايت دې چه رسول الله ﷺ فرمائيلی دی فرښتې په اوريځوکښې دهغه امورو باره کښې خبرې اترې کوی چه په زمکه باندې په راتلونکی وخت کښې کيدونکې وی.

د **بالأمر** تعلق **تتحدث** سره دې. په مينځ کښې **والعنان: الغمام** جمله معترضه ده چه دمتعلق او متعلق په مينځ کښې حائل شوې ده. په دې جمله کښې د **العنان** معنی خودلې شوې ده چه اوريځو ته وائی او**يكون في الأرض، الأمر** نه حال واقع کيږی. (۸)

---

(۱) كشف البارى: ۳۲٤/۱.

(۲) كشف البارى: ۱۰۸/۵-۱۰٦.

(۳) دَدوی دَحالتودَپاره اوګورئی كتاب الغسل باب الجنب يتوضأ.....

(٤) كشف البارى: ۲۹۱/۱، ۴۳۲/۲.

(۵) كشف البارى: ۲۹۱/۱.

(٦) دَمذکوره باب حديث نمبر٤ تخريج رقم: ۳۰۳۸.

(۷) عمدة القارى: ۱۷۷/۱۵فتح البارى: ۳۴۲/۶تغليق التعليق: ۵۱۳/۳إرشادالسارى:۲۹۹/۵.

(۸) عمدة القارى: ۱۷۷/۱۵وأرشادالسارى: ۲۹۹/۵.

قوله: فتسمع الشيطان الكلمة فتقرها في أذن الكاهن كما تقر القارورة، فيزيدون معها مائة كذبة «دا شيطانان څه اوریخو ته څی اوڅه» خبرې اورې «چه واپس راشی» دخپل کاهن په غوږ کښې اچوی لکه څنګه چه په شیشه کښې یوڅیز اچولې شی. نو دا کاهنان خلق هغې سره سل دروغ نور یوځائی کوی.

دلته دا خودلې شی چه دا شیطانان هلته اوریخو ته ورځی اوڅه کلمات اورې بیا هغه د خپلو کاهنانو په غوږونو کښې راوړی وراچوی لکه چه په شیشه کښې چه یوڅیز وی نوچه په بله شیشه کښې هغه کله اچولې شی نو دهغې خله دبلې شیشې سره یوځائی کوی. دغه شان هغه شیطانان د خپل کاهن غوږ سره خپله خله یوځائی کړی اود هغه خبرې د کاهن په غوږ کښې وراچوی. بیا په دې کښې کاهن دخپل طرف نه سل قسم دروغ یوځائی کړی اوخلقو ته ئې بنائی. دغه شان څه خبرې رښتیا راؤځی او څه دروغ.

ددې حدیث تفصیلې شرح کتاب الطب اوکتاب الادب کښې راغلې ده.(۱)

ترجمة الباب سره د حدیث مطابقت: ترجمة الباب سره د حدیث مناسبت واضح دې او په دې کښې شیطانی تصرفات او د شیطانی کارندو ذکر دې. ښکاره خبره ده چه کاهن دهغه کارنده وی.

دباب یوویشتم حدیث دحضرت ابوهریره رضی الله عنه دې.

الحديث الحادي وعشرون

۳۱۱۵- حَدَّثَنَا عَاصِمُ بْنُ عَلِيٍّ، حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي ذِئْبٍ، عَنْ سَعِيدٍ الْمَقْبُرِيِّ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "التَّثَاؤُبُ مِنَ الشَّيْطَانِ، فَإِذَا تَثَاءَبَ أَحَدُكُمْ فَلْيَرُدَّهُ مَا اسْتَطَاعَ، فَإِنَّ أَحَدَكُمْ إِذَا قَالَ: هَا، ضَحِكَ الشَّيْطَانُ" (۲) [۵۸۶۹، ۵۸۷۲]

تراجم رجال

عاصم بن علي: دا عاصم بن علی بن عاصم بن صهیب واسطی رحمه الله دې. (۳)

ابن ابي ذئب: دامحمدبن عبدالرحمن بن مغیره الشهیر بابن ابی ذئب رحمه الله دې. ددوی تفصیلی حالات **کتاب العلم باب حفظ العلم** کښې راغلی دی (۴)

---

(۱) کشف الباری کتاب الطب: ۹۶-۹۴ کتاب الادب: ۶۳۶-۶۳۵، نور اوګورئی التوضیح: ۱۹/۲۱۳-۲۱۲.

(۲) قوله: عن أبي هريرة رضى الله عنه: الحديث، أخرجه البخاري في الأدب باب ما يستحب من العطاس ويكره من التثاؤب رقم: ۶۲۲۳وباب ما إذا تثاءب فليضع يده على فيه رقم: ۶۲۲۶ومسلم رقم: ۷۴۹۰في الزهد باب تشميت العاطس وكراهة التثاؤب وأبوداؤد رقم: ۵۰۲۸ في الأدب باب ماجاء في التثاؤب والترمذي رقم: ۳۷۰في الصلاة باب ماجاء في كراهية التثاؤب في الصلاة وأبواب الأدب باب ماجاء أن الله يحب العطاس، ويكره التثاؤب رقم: ۲۷۴۸-۲۷۴۷.

(۳) ددوی دحالاتودپاره اوګورئی کتاب الصلاة باب الصلاة في القميص....

(۴) کشف الباری: ۴/۴۴۲.

سعيد: دا سعيد بن ابى سعيد مقبرى مدنى رحمه الله دي. ددوى تفصيلى حالات كتاب الايمان باب الدين يسر كښې راغلى دى. (۱)

كيسان: دا كيسان بن سعيد المقبرى المدنى رحمه الله دي. (۲)

ابوهريره: دا مشهور صحابى حضرت ابوهريره رضي الله عنه دي. ددوى حالات كتاب الايمان باب أمور الايمان كښې تيرشوى دى. (۳)

قوله:: قال: التثاؤب من الشيطان: دحضرت ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دې چه نبى كريم صلى الله عليه وسلم فرمائيلى دى چه اسويلى د شيطان د طرف نه وى. چنانچه كله په تاسو كښې چاته اسويلى راشى نو چه څومره كيدې شى دا بندونى ځكه چه كله تاسو كښې څوك اسويلې كوى نو "ها" وائى نوشيطان خوشحاليدوسره خاندى.

اسويلې د شيطان دَ خوشحالئي سبب: دلته د تثاؤب دپاره وئيلى شوى دى چه كله سړى ته اسويلى راځى نو شيطان دا خوښوى او په دې باندې خوشحاليږىَ ځكه چه تثاؤب عموماً هله كيږى چه كله بخارات د معده اوخيتې نه اوچت شى او دماغو ته اورسى. اود دماغوطرف ته ددې بخاراتو تلل په عام توګه هله كيږى كوم وخت چه د امتلاء بطن كيفيت وى او ښه ډكه خيټه نى خوراك كړې وى. چنانچه شيطان په دې خبره باندې خوشحاليږى چه په ښه ډكه خيټه خوره او په دې سره بيان داسې كيږى چه دمعدې نه بخارات اوچتيدو سره د دماغوطرف ته لاړشى او په دې سره په سړى كښې سستى راپيدا كيږى. په دې وجه ددې نسبت د شيطان طرف ته كړې شوې. (۴) باقى دا خبره په ذهن كښې ساتنى چه د كارد زياتوالى د وجې نه چه كوم ستړيوالې وى په هغې سره چه كوم اسويلې راځى هغه د شيطان طرف ته نه منسوب كيږى. ددې حديث نوره شرح كتاب الادب كښې راغلې ده. (۵)

ترجمة الباب سره دَحديث مطابقت: ددې حديث ترجمة الباب سره مناسبت بالكل واضح دې كوم چه ((التثاؤب من الشيطان)) كښې دې. ځكه چه په اسويلو سره غفلت پيدا كيږى بنده سست شى اود نيكو اعمالو نه لرې شى او شيطان خوشحاليږى. په دې وجه علامه خطابى رحمه الله ليكلى دى چه په انبياء كرام عليهم السلام ته به اسويلى بالكل نه راتلل چه دا د غفلت دليل دې. (۶)

دباب دوه ويشتم حديث د حضرت عائشه صديقه رضي الله عنها دې.

الحديث الثانى وعشرون

۳۱۱۶- حَدَّثَنَا زَكَرِيَّاءُ بْنُ يَحْيَى، حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ، قَالَ: هِشَامٌ أَخْبَرَنَا، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، قَالَتْ: "لَمَّا كَانَ يَوْمَ أُحُدٍ هُزِمَ الْمُشْرِكُونَ، فَصَاحَ إِبْلِيسُ: أَيْ عِبَادَ اللَّهِ

---

(۱) كشف البارى: ۲/۳۳۶.
(۲) ددوى دحالاتودپاره اوګورئى كتاب الإذان باب وجوب القراءة للإمام والمأموم.
(۳) كشف البارى: ۱/۶۵۹.
(۴) عمدة القارى: ۱۵/۱۷۸شرح الطيبى: ۲/۴۰۰رقم:۹۸۶ومعالم السنن للخطابى: ۷/۳۳تحت رقم:۴۸۶۱.
(۵) كشف البارى كتاب الادب: ۶۶۷-۶۶۵
(۶) عمدة القارى: ۱۵/۱۷۸شرح القسطلانى: ۵/۲۹۹وأعلام الحديث للخطابى: ۳/۲۲۳۶فيض القدير للمناوى: ۱/۴۰۵رقم: ۵۷۱

أُخْرَاكُمْ، فَرَجَعَتْ أُولَاهُمْ فَاجْتَلَدَتْ هِيَ وَأُخْرَاهُمْ، فَنَظَرَ حُذَيْفَةُ فَإِذَا هُوَ بِأَبِيهِ الْيَمَانِ، فَقَالَ: أَيْ عِبَادَ اللَّهِ أَبِي أَبِي، فَوَاللَّهِ مَا احْتَجَزُوا حَتَّى قَتَلُوهُ، فَقَالَ: حُذَيْفَةُ غَفَرَ اللَّهُ لَكُمْ، قَالَ عُرْوَةُ فَمَا زَالَتْ فِي حُذَيْفَةَ مِنْهُ بَقِيَّةُ خَيْرٍ حَتَّى لَحِقَ بِاللَّهِ" [۶۳۹۵،۶۴۸۹،۶۲۹۱،۴۰۸۳،۳۶۱۲] [1]

تراجم رجال

زكرياء بن يحيي: دا زكريا بن يحيى ابوالسكين طائى رحمه الله دي. ددوى حالات كتاب التيمم باب التيمم فى الحضر إذا لم يجد الماء كښې راغلى دى. [2]

ابواسامه: دا ابواسامه حماد بن اسامه بن زيد كوفى رحمه الله دي. ددوى تفصيلى حالات كتاب العلم باب فضل من علم وعلم كښې تيرشو. [3]

هشام: دا هشام بن عروه بن زبيربن عوام اسدى رحمه الله دي.

عروه: دا عروه بن زبيربن عوام رحمه الله دي. ددې دواړو حضراتو تذكره بدء الوحى دويم حديث كښې اجمالاً اوكتاب الإيمان باب أحب الدين إلى الله أدومه كښې تفصيلاً تيرشوى دى. [4]

عائشه: دام المؤمنين عائشه صديقه رضي الله عنها حالات بدء الوحى دويم حديث لاندې تيرشوى دى. [5]

قوله:: قالت: لما كان يوم أحد هزم المشركون، فصاح أبليس حضرت عائشه رضي الله عنها فرمائى چه په غزوه احد كښې كوم په شروع كښې مشركينو ته ماتې اوشوه نو ابليس چغې كړې.

قوله:: أي عباد الله، أخراكم: اې دالله بنديګانو خپل شاته خبر واخلئ.

دغزوه احد خلاصه: په غزوه احد كښې چه كله كافرانوته په انفرادى مقابلو كښې ماتې اوشو اودهغې كافى بهادران د تيغونو اونيزونه اووتل اوصحابه كرام رضي الله عنهم ډير په بهادرئى سره اوجنګيدل نو كافرانو ميدان پريخودو په تيختـه باندې مجبور شو اومسلمانانو دغنيمت مال جمع كول شروع كړه او د احد په ورو كى غرباندې چه كوم تولې حضورپاك عليه السلام د مسلمانانو د شا طرف د حفاظت په غرض باندې مقرركړې وو هغوى هم په ناپوهئى كښې هغه خپل ځائى پريخودو. اوهغه خلق هم په مال غنيمت راجمع كولو كښې مشغول شو

---

[1] قوله: عن عائشة رضى الله عنها. الحديث: أخرجه البخارى فى المغازى باب ﴿إِذْ هَمَّتْ طَائِفَتَانِ مِنْكُمْ أَنْ تَفْشَلَا وَاللَّهُ وَلِيُّهُمَا﴾ رقم: ۴۰۶۵ وفى فضائل أصحاب النبى صلى الله عليه وسلم باب ذكر حذيفة بن اليمان رضى الله عنه. رقم: ۳۸۲۴ وفى الأيمان والنذور باب إذا حنث ناسيافى الأيمان رقم: ۶۶۶۸ وفى الديات باب العفو فى الخطاء بعد الموت رقم: ۶۸۸۳ وباب إذا مات فى الزحام أو قتل رقم: ۶۸۹۰

[2] كشف البارى كتاب التيمم: ۱۲۹.

[3] كشف البارى:۳/ ۴۱۴.

[4] كشف البارى: ۱/ ۲۹۱، ۲/ ۴۳۶-۴۳۲.

[5] كشف البارى: ۱/ ۲۹۱.

حضرت خالد بن وليد رضي الله عنه چه هغه وخت د كافرانود لښكر مشر وو هغه د احد كنده خالي ليدلو سره په هغه طرف باندې حمله اوكړه. هلته د مسلمانانود ټولي چه كوم يو څوكسان پاتې شوي وو هغه ټول ئې شهيدان كړل اود شانه ئې په مسلمانانو باندې حمله اوكړه. دا حمله دومره ناڅاپي وه چه په دې سره د جنګ نقشه بدله شوه اود كافرانو كوم لښكر چه تيختـه كړي وه هغه هم واپس راغلل. اوس مسلمانانو دواړه طرف ته د كافرانو په نښه كښې راغلل او د دوست اودښمن فرق ختم شو
نتيجه دا شوه چه بعض مسلمانان هم پخپله د مسلمانانود لاس نه شهيدان شو. د حضرت حذيفه رضي الله عنه پلار حضرت يمان رضي الله عنه هم د مسلمانانو د لاسه شهيد شو د كوم ذكرچه په حديث باب كښې راځي. (١)
ابليس هم هلته موجود وو هغه د مسلمانانود ګمراه كولو د پاره دا جمله اووئيله: «أي عباد الله أخراكم»
يعني خپل شاته خبرواخلئ دې د پاره چه مسلمانان په خپل مينځ كښې اوجنګيږي. چنانچه هم دغه شان اوشو چه هغوي خپل شاته موجود مسلمانان مشركان ګنړلو سره په هغوي حمله اوكړه. دغه شان مسلمانان خپل مينځ كښې اونختل. ابليس په خپل چال كښې كامياب شو. قسطلاني رحمه الله فرمائي:
«ومراده (أي إبليس) -عليه اللعنة- تغلطهم ليقاتل المسلمون بعضهم بعضاً، فرجعت أولاهم لقتال أخراهم، ظانين أنهم من المشركين» (٢) او حافظ رحمه الله دَدې جملې تشريح فرمائيلو سره ليكي: «أي احترزوا من جهة أخراكم، وهي كلمة تقال لمن يخشى أن يؤتى عند القتال من ورائه، وكان ذلك لما ترك الرماة مكانهم، ودخلوا ينتهبون عسكر المشركين» (٣)
يعني د شاته خلقو نه بچ شئ. دا جمله هغه سړي ته هغه وخت وئيلې شي چاته چه د شانه د حملې خطره وي. دا هغه وخت اوشو كله چه په غرباندې موجود غشي ويشتونكو خپل خپل ځائي پريخودې وو اود مشركانو په لښكركښې د مال غنيمت د راجمع كولو د پاره ورغلي وو.

قوله: : فرجعت أولاهم، فاجتلدت هي وأخراهم: چنانچه اولنۍ جماعت راتاؤ شو نو هغوي او هغه دويم جماعت په خپل مينځ كښې غيږ په غيږ شو. مطلب دا چه ابليس لعين په خپل سازش كښې كامياب شو او مسلمانان هم په خپل مينځ كښې په جنګ شو. د دوست اودښمن فرق ختم شو. د ابن عباس رضي الله عنهما په حديث كښې دي: «وقد التفت صفوف أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم، فهم هكذا، وشبك بين أصابع يديه، والتبسوا، فلما أخل الرماة تلك الخلة التي كانوا فيها، دخلت الخيل من ذلك الموضع، على أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم، فضرب بعضهم بعضاً، والتبسوا، وقتل من المسلمين ناس كثير» [اللفظ لأحمد] (٤)

قوله: : فنظر حذيفة، فإذا هو بأبيه اليمان، فقال: أي عباد الله، أبي، أبي، فوالله ما احتجزوا حتى قتلوه، فقال حذيفة: غفر الله لكم: حضرت حذيفه رضي الله عنه (٥) اوكتل نو ناڅاپي د هغه نظر په

---

١) كشف البارى كتاب المغازي: ٢٠٩-٢٠٨.

٢) شرح القسطلاني: ٢٩٩/٥ عمدة القاري: ١٧٩/١٥.

٣) فتح الباري: ٣٦٢/٧ كتاب المغازى رقم: ٤٠٦٥ والكنز المتوارى: ٢٠٣/١٣ والكوثر الجارى: ٢١٢/٦.

٤) رواه أحمد في مسنده: ٢٨٨/١-٢٨٧ رقم: ٢٦٠٩ مسند ابن عباس رضى الله عنهما. والحاكم فى مستدركه: ٣٢٤/٢ كتاب التفسير. تفسير سورة آل عمران رقم: ٣١٦٣ وفتح الباري: ٣٦٣/٧.

٥) دَحضرت حذيفه رضي الله عنه تفصيلي حالات كتاب العلم: ١٠٩/٣ كښې تيرشوى دى.

خپل (بودا) پلار يمان باندې پريوتلو نوهغوى ﷺ آواز اوكړو اې دالله تعالى بنديګانو زما پلار، زما پلار. مګر هغه خلق منع نه شو تردې چه حضرت يمان ﷺ نى قتل كړو. حضرت حذيفه ﷺ اوفرمائيل الله تعالى دې ستاسو خلقو مغفرت اوكړى.

حضرت يمان ﷺ (حسيل بن جابر): داحُسيل يا حسل بن جابر بن ربيعه عبسي قُطعي دې. د يمان په لقب باندې مشهور وو. دعربو مشهورې قبيلې بنوعبس سره دهغه تعلق وو. دا مشهور صحابى د حضرت حذيفه بن يمان ﷺ پلار وو.(1) په اصل كښې يمان دهغوى د يوجداعلى جروه بن قطيعه لقب دې. دغه شان دهغه يو بل جداعلى جروه بن حارث ته هم يمان وئيلې شو. دغه د دويم ذكر شوى دلاسه دخپلې علاقې د يوكس قتل شوې وو. نوهغه تختيدو سره مدينې منورې ته راغلو. هلته د انصارو قبيله بنوعبدالاشهل حليف جوړشو او هم په هغوى كښې نى واده اوكړو. انصار اصلاً چونكه د يمن دى په دې وجه هغوى ته يمان وئيلې شوې دې. چنانچه جروه بن حارث مكى هم وو اويثربى (مدنى) هم. دقتل معامله ختميدو سره جروه مكې مكرمې ته واپس راغلو مګر د سخرګننى رشتې د وجې نه د مدينې منورې سره دهغه تعلق په خانى پاتې شو اوتګ راتګ به هم كيدلو.(2) يمان د قبيله عبس هغه اول وفد كښې شامل وو چه داسلام قبلولوپه غرض سره د رسول الله ﷺ په خدمت كښې حاضر شوې وو. په هغه وفد كښې تول لس كسان وو. دغه شان يمان ﷺ د هجرت نه مخكښې مسلمان شوې وو.(3)

دَ وعدې دَ پوره كولويوعظيم مثال: دوى دخپل خوئى حضرت حذيفه ﷺ سره د څه كارد پاره دمدينې منورې نه بهر تلې وو. په واپسئى كښې ابوجهل هغه ګرفتار كړو اود دواړو نه ئى دا قسم واخستو چه په غزوه بدركښې به د حضرت نبى كريم ﷺ سره اعانت او امداد نه كوئى نوبيائى هغوى پريخودل دا دواړه حضرات د رسول الله ﷺ په خدمت كښې حاضر شو او ټوله قصه ئى ورته بيان كړه او په غزوه بدر كښې د شركت خواهش ښكاره كړو. حضورپاك اوفرمائيل. ((انصرفا، نفى لهم بعهدهم، ونستعين الله عليهم)) (4) يعنى تاسو دواړه واپس لاړشئى مونږ به هغوى سره كړې شوې وعده پوره كوو او په هغوى باندې به د الله تعالى نه د امداد طلبګار يو.

چونكه دا حادثاتى مرګ وو په دې وجه نبى كريم ﷺ دبيت المال نه دهغوى ديت حضرت حذيفه ﷺ ته وركول غوښتل نوهغوى ﷺ دغه قبول نه كړو او په بيت المال باندې نى صدقه كړو. دكوم په وجه چه د نبى كريم په نظر كښې دهغوى منزلت اودرجه نوره هم زياته شوه رضى الله عنهم وأرضاهم (5)

قوله: قال عروة: فما زالت فى حذيفة منه بقية خير حتى لحق بالله. حضرت عروه بن زبير رحمه الله

---

(1) الإصابة: ۳۳۱/۱ حرف الحاء القسم الأول. والاستيعاب: ۲۱۰/۱.

(2) الإصابة: ۳۱۸/۱ تهذيب الكمال: ۳۹۷/۵ سير أعلام النبلاء: ۳۶۲/۲ والاستيعاب: ۲۰۰/۱ باب حذيفه.

(3) صور من حياة الصحابة: ۲۹۳ ترجمة حذيفة بن اليمان رضى الله عنه.

(4) صحيح مسلم: ۱۰۶/۲ كتاب الجهاد والسير، باب الوفاء بالعهد رقم: ۱۷۸۷ ومسند أحمد: ۳۹۵/۵ رقم: ۲۳۴۶ مسند حذيفه بن اليمان ﷺ.

(5) الإصابة: ۳۳۲/۱-۳۳۱ عمدة القارى: ۱۷۹/۱۵ شرح القسطلانى: ۳۰۰/۵ نوراوګورئى هداية رابع: ۵۶۷ كتاب الجنايات باب مايوجب القصاص ومالا يوجبه.

فرمائی چه حضرت حذیفه رضی الله عنه تر مرګه پورې (دخپل پلار) قاتل خاطی دپاره د خیر دعا او مغفرت کولو.

ددې جملې دوه مطلبه: روایاتو کښې راځی چه یمان رضی الله عنه دعقبه بن مسعود رضی الله عنه د لاسه په خطا شهید شوې وو. دناخبرتیا او ناواقفیت په حالت کښې هغه دې قتل کړې وو نوحضرت حذیفه رضی الله عنه به دهغه دپاره د خیر دعا اومغفرت کولو. خو ددې جملې دویم مطلب علامه تیمی رحمه الله دا لیکلې دې چه حضرت حذیفه رضی الله عنه دژوند آخری وخته پورې په دې خبره باندې غمګین او خفه وو (١) چه دهغه د پلار شهادت دمسلمانانو د لاسه شوې. والله اعلم بالصواب (٢)

ترجمة الباب سره دَحدیث مطابقت: ترجمة الباب سره دَ حدیث مطابقت واضح دې چه شیطان مسلمانان په خپل کښې اوجنګول. دَ ځه په نتیجه کښې چه دَ مسلمانانوواضحه فتح په ظاهری ماتې کښې بدله شوه.

دباب درویشتم حدیث راویه هم حضرت عائشه رضی الله عنها ده:

الحديث الثالث وعشرون

٣١١٧- حَدَّثَنَا الحَسَنُ بْنُ الرَّبِيعِ، حَدَّثَنَا أَبُو الأَحْوَصِ، عَنْ أَشْعَثَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ مَسْرُوقٍ، قَالَ: قَالَتْ عَائِشَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا: سَأَلْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنِ التِفَاتِ الرَّجُلِ فِي الصَّلاَةِ، فَقَالَ: «هُوَ اخْتِلاَسٌ يَخْتَلِسُ الشَّيْطَانُ مِنْ صَلاَةِ أَحَدِكُمْ» [ر٧١٨] (٣)

تراجم رجال

الحسن بن الربيع: دا الحسن بن الربيع رحمه الله دې. ددوی حالات شاته په ذکر الملائکه کښې مونږ بیان کړی دی.

اشعث: دا اشعث بن سلیم محاربی کوفی رحمه الله دې

ابیه: دا سلیم بن اسودبن حنظله محاربی کوفی رحمه الله دې. (٤)

مسروق: دا مشهور محدث مسروق بن اجدع کوفی همدانی رحمه الله دې. ددوی تفصیلی ذکر **کتاب الایمان باب ظلم دون ظلم** کښې راغلې دې. (٥)

عائشه: دام المؤمنین عائشه صدیقه رضی الله عنها حالات بدء الوحی دویم حدیث لاندې تیر شوی دی (٦)

---

(١) دَدوی دَحالاتودپاره اوګورئی کتاب الإيمان باب أحب الدين إلى الله أدومة: ٢/ ٤٣٦.

(٢) غالبًا دامعنی دَ هغه روایت په اعتبارسره ده دکوم طرف ته چه علامه کورانی حنفی اشاره کړې ده په کوم کښې چه بقیة خبر په ځائی باندې بقیة حزن دې ((ويروى بقية حزن)) الكوثر الجاری: ٦/٢١٢ لیکن حافظ صاحب رحمه الله دا وهم ګرځولې دې اوګورئی فتح الباری: ٦/٥٥٣ رقم: ٦٢٩.

(٣) قوله: قالت عائشة رضي الله عنها: الحديث، مرتخريجه فی صفة الصلاة باب الالتفات فی......

(٤) ددې دواړو حضراتو دَحالاتودپاره اوګورئی کتاب الوضوء باب التيمن فی الوضوء والغسل.

(٥) کشف الباری: ٢/ ٢٨١.

(٦) کشف الباری: ١/ ٢٩١.

دام المؤمنين حضرت عائشه صديقه رضي الله عنها دا حديث خپل تول تفصيلاتوسره كتاب الصلاة كښې راغلې دې.[1]

ترجمة الباب سره دحديث مطابقت: دلته هم مناسبت بالباب واضح دې چه په دې كښې د شيطان د اختلاس اود منومن مونځ خرابول او په هغې كښې د وسوسې اچولو ذكر دې كوم چه د شيطان د مختلف تصرفات نه يو تصرف دې.

علامه قسطلانى رحمه الله ليكلى دى: «لأن الالتفات لما كان فيه ذهاب الخشوع استعير لذهابه اختلاس الشيطان تصوير القبح ذلك بالمختلس، لأن المصلى مستغرق فى مناجاة مولاه، وهو مقبل عليه، والشيطان مراصد له، منتظر لفوات ذلك، فإذا التفت المصلى اغتنم الشيطان الفرصة، فيختلسها منه»[2]

دباب ځلېرېشتم حديث د حضرت ابوقتاده رضي الله عنه دې.

الحديث الرابع وعشرون

٣٠١٨-حَدَّثَنَا أَبُو الْمُغِيرَةِ، حَدَّثَنَا الأَوْزَاعِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنِي يَحْيَى، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي قَتَادَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ح وحَدَّثَنِي سُلَيْمَانُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ، حَدَّثَنَا الأَوْزَاعِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ أَبِي كَثِيرٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي قَتَادَةَ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «الرُّؤْيَا الصَّالِحَةُ مِنَ اللَّهِ، وَالْحُلُمُ مِنَ الشَّيْطَانِ، فَإِذَا حَلَمَ أَحَدُكُمْ [ص: ١٢٦] حُلُمًا يَخَافُهُ فَلْيَبْصُقْ عَنْ يَسَارِهِ، وَلْيَتَعَوَّذْ بِاللَّهِ مِنْ شَرِّهَا، فَإِنَّهَا لاَ تَضُرُّهُ» [٥٣١٥، ٦٥٨٣، ٦٥٨٥، ٦٥٩٤، ٦٥٩٥، ٦٦٠٣، ٦٦٣٤][3]

تراجم ابوالمغيرة: دا ابوالمغيرة عبدالقدوس بن الحجاج خولانى رحمه الله دې.[4]

الاوزاعي: دا ابوعمر عبدالرحمن بن عمرو اوزاعى رحمه الله دې. ددوى تفصيلى حالات كتاب العلم باب الخروج فى طلب العلم كښې بيان كړې شوى دى.[5]

يحيي بن ابي كثير: دا يحيى بن ابى كثير طائى يمانى رحمه الله دې. دد وى تفصيلى حالات كتاب العلم باب كتابة العلم كښې راغلى دى.[6]

---

[1] كتاب الصلاة باب الالتفات فى الصلاة رقم: ٧٥١.

[2] شرح القسطلانى: ٣٠٠/٥.

[3] قوله: عن أبيه (أبى قتادة رضي الله عنه): الحديث، أخرجه البخارى فى الطب باب النفث فى الرقية رقم: ٥٧٤٧وفى التعبير باب الرؤيا من الله رقم: ٦٩٨٤وباب الرؤيا الصالحة جزء من ستة وأربعين جزء ا من النبوة: ٦٩٨٦وباب من رأى النبى ﷺ فى المنام رقم:٦٩٩٦-٦٩٩٥وباب الحلم من الشيطان فإذاحلم فليبصق عن يساره، رقم: ٧٠٠٥وباب إذا رأى مايكره فلا يخبر بها ولا يذكرها رقم: ٧٠٤٤ومسلم رقم: ٥٩٠٨-٥٩٠٥ فى الرؤيا باب ماجاء إذا رأى فى المنام ما يكره وأبوداؤد رقم: ٥٢١٠فى الأدب باب ماجاء فى الرؤيا، وابن ماجه فى تعبير الرؤيا باب من رأى رؤيا ما يكرهها رقم: ٣٩٥٥.

[4] ددوى دحالاتودپاره اوګورئى كتاب جزاء الصيدباب تزويج المحرم.

[5] كشف البارى: ٤٠٨/٣.

[6] كشف البارى: ٢٦٧/٤.

عبدالله بن ابي قتاده: داعبدالله بن ابى قتاده سلمى رحمه الله دي.

ابيه (ابوقتاده): دا ابوقتاده حارث بن ربعى انصارى بدرى رضي الله عنه دي.

ددي دواړو بزرګانو تفصيلي تذكره **كتاب الوضوء باب النهي عن الاستنجاء باليمين** لاندې راغلې ده [1]

سليمان بن عبدالرحمن: دا محدث دمشق ابوايوب سليمان بن عبدالرحمن بن عيسى بن ميمون تميمى دمشقى رحمه الله دي. دې دمشهور تابعي محدث شرحبيل بن مسلم خولانى رحمه الله نوسې وو [2] دې د يحيى بن حمزه حضرمى، وليد بن مسلم، مروان بن معاويه، خالد بن يزيد بن ابى مالك، معدان بن يحيى لخمى، عبدالملك بن محمد صنعانى، محمد بن شعيب بن شابور، محمد بن حمير حمصى، بقية، حاتم بن اسماعيل مدنى، عثمان بن فائد، ابن عيينه، ضمره بن ربيعه، ابن وهب، عيسى بن يونس، معروف الخياط رحمهم الله وغيره نه د حديث روايت كوى.

ددوى نه يو لوئى جماعت روايت كوى لكه بخارى، ابوداؤد، يزيد بن محمد بن عبدالصمد، احمد بن الحسن ترمذى، احمد بن معلى بن يزيد القاضى، خالد بن روح، عثمان بن خرزاذ، محمود بن خالد سلمى، محمد بن يحيى ذهلى، ابوحاتم رازى، ابوزرعه رازى، ابوعبيد قاسم بن سلام رحمهم الله وغيره [3]

امام يحيى بن معين رحمه الله فرمائى «ليس به بأس» [4] امام ابوحاتم رازى رحمه الله فرمائى: «صدوق، مستقيم الحديث، ولكنه أروي الناس عن الضعفاء والمجهولين، وكان عندي في حد: لو أن رجلا وضع له حديثا لم يفهم. وكان لا يميز» [5] يعني رښتونې اود صحيح حديثونو والا دې مګر د ضعفاء، اومجاهيل نه روايت كولو كښې د ټولو نه وړاندې دې. زما په خيال كه يوبنده د هغه د پاره څه حديث د خان نه جوړ كړى نو په دې باندې نه پوهيږى او په صحيح او غير صحيح كښې به ئې فرق نه شو كولې.

امام يعقوب بن سفيان رحمه الله فرمائى: «كان صحيح الكتاب، إلا أنه كان يحول، فإن وقع فيه شيء فمن النقل، وسليمان ثقة» [6] امام صالح بن محمد بغدادى رحمه الله فرمائى: «لا بأس به، ولكنه يحدث عن الضعفى» [7] حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى «الإمام الكبير.... وكان محدث دمشق ومفتيها» [8] نور فرمائى «وكان من أوعية العلم» [9] ابوزرعه دمشقى رحمه الله خپل كتاب **ذكر أهل الفتوى بدمشق**، كښې سليمان بن عبدالرحمن ذكر كړې دې [10] يوبل

---

[1] كشف البارى: ٥/٤١٤-٤١١.

[2] تهذيب الكمال: ١٢/٢٦رقم الترجمة: ٢٥٤٤سير أعلام النبلاء: ٤/١٣٦.

[3] شيوخ اوتلامذه دپاره اوګورئى تهذيب الكمال:١٢/٢٨-٢٦سير أعلام النبلاء: ٤/١٣٧-١٣٦.

[4] تهذيب الكمال: ١٢/٢٩سير أعلام النبلاء: ٤/١٣٧.

[5] الجرح والتعديل: ٤/١٢٤رقم الترجمة:٥٥٩.

[6] المعرفة والتاريخ: ٢/٤٠٦، ٢/٤٥٣تهذيب الكمال: ١٢/٣٠سير أعلام النبلاء: ٤/١٣٨-١٣٧.

[7] تهذيب الكمال: ١٢/٢٩تهذيب التهذيب: ٢٠٨/. امام نسائى رحمه الله فرمائى ثقة.تهذيب الكمال: ١٢/٣٠تهذيب التهذيب: ٢٠٨

[8] تذكرة الحفاظ: ٢/٤٢٨.

[9] ميزان الاعتدال: ٢/٢١٢.

[10] تهذيب الكمال: ١٢/٣١تهذيب التهذيب: ٢٠٨/.

خاني فرمائي ((حدثني سليمان بن عبدالرحمن: فقيه أهل دمشق)) بيا ئي دهغوى روايت بيان كړو.[1]

اعتراض اودهغې جوابات: سليمان بن عبدالرحمن هم د بخارى شريف په هغه رواة كښې شامل دي د كوم د وجې نه چه امام بخارى ته مطعون ونيلې شوې دې او په هغوى باندې تنقيد كړې شوې دې. چه بخپل صحيح كښې هغوى د يوداسې مختلف فيه راوى مرويات څنګه درج كړى دى؟

خو بيا هم پورته ذكركړې شوې د ائمه جرح او تعديل د اقوالو په رڼا كښې دا خبره واضح كيږى چه سليمان رحمه الله بخپله ثقه او صدوق وو په هغوى چه كوم كلام دې هغه د هغه د دغه ضعيف شيوخ د وجې نه دې د چانه چه هغه روايت كوى چه دهغوى د وجې نه دهغوى په مروياتو كښې منكر روايتونه راغلى په دې وجه حافظ ذهبى فرمائى ((هوفى نفسه صدوق، لكنه لهج برواية الغرائب عن المجاهيل والضعفاء))[2]

هم د دې خبرې اعتراف امام دارقطنى رحمه الله ته هم دې حاكم ابوعبدالله نيسابورى رحمه الله فرمائى ((قلت للدارقطنى: سليمان بن عبدالرحمن؟ قال: ثقة. قلت: أليس عنده مناكير؟ قال: حدث بها عن قوم ضعفى، فأما هو فثقة))[3] لكه چه مسئله د سلميان بن عبدالرحمن رحمه الله د طرف نه نه ده بلكه دهغه شيوخ د طرف نه ده څوك چه مناكير روايت كوى.

حافظ ذهبى رحمه الله ميزان الاعتدال كښې د سليمان بن عبدالرحمن رحمه الله تذكره هم ليكلې ده حالانكه هغوى په حفاظ حديث كښې شميركولوسره تذكرة الحفاظ كښې هم ذهبى رحمه الله د هغه ذكركړې دې. د دې وجه بيانولوسره فرمائى: ((لولم يذكره العقيلى فى كتاب الضعفاء[4] لما ذكرته، فإنه ثقة مطلقا، قاله أبوداؤد: يخطئ كما يخطئ الناس، وهو خير من هشام بن عمار))[5]

كه چرې عقيلى رحمه الله په خپل كتاب الضعفاء كښې دهغه تذكره نه وه كړې نوما به هم دلته (ميزان كښې) د هغه ذكرنه كولوځكه چه هغه مطلقا ثقه دې. دغه شان امام ابوداؤد رحمه الله فرمائيلى دى چه څنګه نور خلق غلطى كوى سليمان هم كوى (نو په دې كښې دحيرانتياڅه خبره ده؟) اوهغه د هشام بن عمار رحمه الله نه بهتردې. لكه چه د هغوى باره كښې خلاصه دا ده كوم چه حافظ ابن حبان رحمه الله فرمائى ((يعتبر حديثه إذا روي عن الثقات المشاهير، فأما إذا روي عن المجاهيل ففيها مناكير كثيرة، لا اعتبار بها))[6] يعنى چه د ثقات نه روايت كوى نو دهغه مرويات معتبر دى اوكه چرې دمجاهيل نه روايت كوى نو په هغې كښې منكر روايتونه وى.

تركومې چه دامام بخارى رحمه الله تعلق دې نو په هغه باندې اعتراض په دې وجه نه شى كيدې لكه څنګه چه اوس تير شو سليمان ثقه دې. بل هغوى د سليمان رحمه الله نه يوڅو روايتونه نقل كړى دى. په كوم

---

[1]) تهذيب الكمال: ۳۱/۱۲ تهذيب التهذيب: ۲۰۸/۴.

[2]) سير أعلام النبلاء: ۱۳۸/٤.

[3]) سؤالات الحاكم للدارقطنى رقم: ۳۳۹ وتهذيب الكمال: ۳۱/۱۲ سير أعلام النبلاء: ۱۳۸/٤.

[4]) الضعفاء الكبير: ۱۳۲/۲ رقم الترجمة: ٦١٨.

[5]) ميزان الاعتدال: ۲۱۳/۲ رقم: ۳٤۸۷.

[6]) كتاب الثقات لابن حبان: ۲۷۸/۸ باب السين رقم: ۱۳٤۳۵.

كښې چه دهغوی شيخ وليد بن مسلم رحمه الله دې څوك چه مشهور محدث او ثقه راوی دې. عجلی رحمه الله وغيره دهغوی توثيق كړې دې.(1)

پيدائش اووفات: عمرو بن دحيم رحمه الله فرمائی ۱۵۲هجری كښې د سليمان بن عبدالرحمن رحمه الله پيدائش شوې.(2)خويعقوب بن سفيان رحمه الله او ابن حبان رحمه الله د پيدائش كال ۱۵۳هجری خودلې دې (3) دويم قول حافظ ذهبی رحمه الله اختيار كړې دې.(4)ابوزرعه دمشقی، عمرو بن دحيم اويعقوب بن سفيان رحمهم الله وغيره ډيرو حضراتو د وفات كال ۲۳۳هجری ګرځولې دې. عمرو رحمه الله نور ه اضافه كولوسره چه د صفر دمياشت آخری تاريخ وو اود چارشنبه ورځ وه.

ابوزرعه رحمه الله فرمائی چه زه دهغوی په جنازه كښې موجود ووم. د جنازې مونځ مالك بن طوق رحمه الله وركړو چا چه د رحبه ښار بنياد ايخودې وو.(5) ائمه سته كښې دامام مسلم رحمه الله نه علاوه باقی ټولو حضراتو دهغوی مرويات قبول كړی دی. رحمه الله تعالى رحمة واسعة.(6)

الوليد: دا وليد بن مسلم دمشقی اموی ابوالعباس رحمه الله دې.(7)

حديث په دوو طرق سره دَ روايت كولووجه: لكه څنګه چه تاسو ګورئ چه امام بخاری رحمه الله دحضرت قتاده رضي الله عنه حديث په دوو طرق سره روايت كړې دې. په دې كښې اول طريق په تصريح د شراح د دويم طريق نه اعلى او اولى دې. ددې نه باوجود د طريق ذكركولو وجه صرف داده چه په دې كښې د يحيى بن ابى كثير رحمه الله دَ عبدالله بن ابى قتاده رحمه الله نه دتحديث صراحت دې خو رومبې طريق معنعن وو.(8)

ښه اوبد خوبونه: حضرت ابوقتاده رضي الله عنه د نبی كريم ارشاد نقل كوی چه ښه خوبونه دالله تعالى د طرف نه وی اوخراب خوبونه د شيطان دطرف نه په دې معنى چه زړه دهغې په كتلوسره خوشحالېږی انقباض د انبساط سره بدلېږی بنده ترو تازه شی يا د هغې تعبير ښه وی حاصل اوانجام ئې ښه وی. دې ته روياصادقه هم وائی. اوخراب خوبونه دشيطان د طرف نه وی دهغې په كتوسره انسان وېرېږی وېرونكی شكلونه ورته ښكاری يا په طبعيت كښې انقباض پيداكېږی يا درب كريم باره كښې د بنده ګمان خرابېږی يا دهغې تعبير اومآل ښه نه وی. دغه روياكاذبه سره هم تعبيركولې شی.(9)

دَخرابوخوبونو علاج: په دې حديث كښې نبی كريم دخرابو خوبونو ليدلو اودهغې نه په وېريدلو سره د بيداريدو په صورت كښې دا علاج خودلې دې چه خپل ګس طرف ته دې توكی لكه چه شيطان رټلې شی اود دغه خرابوخوبونو د شر نه دې د الله تعالى پناه اوغواړی. دغه شان به بنده د دې خرابوخوبونو

---

(1) هدى السارى: ۵۷۸حرف السين من الفصل التاسع فى سياق أسماء من طعن فيه......
(2) تهذيب الكمال: ۳۱/۱۲.
(3) المعرفة: ۲۰۹/۱والثقات لابن حبان: ۲۷۸/۸.
(4) تذكرة الحفاظ: ۴۳۸/۲.
(5) تهذيب الكمال:۱۲/ ۳۲-۳۱ سيرأعلام النبلاء: ۱۳۹/۴ تهذيب التهذيب ابن حجر: ۲۰۸/۴.
(6) تهذيب الكمال: ۳۲/۱۲ سيرأعلام النبلاء: ۱۳۶/۴ تهذيب التهذيب ابن حجر: ۲۰۷/۴.
(7) دَ دوی دَحالاتودَپاره اوګورئ كتاب مواقيت الصلاة باب وقت المغرب.
(8) شرح القسطلانی: ۳۰۰/۵عمدة القاری: ۱۷۹/۱۵فتح البارى: ۳۴۲/۶.
(9) شرح القسطلانی: ۳۰۰/۵عمدة القاری: ۱۸۰/۱۵شرح الطيبی: ۳۴۴/۸كتاب الرؤيا رقم:۴۶۱۲.

د نقصان او ضرر نه بچ شی. (۱)دحضرت ابوسلمه رضی الله عنه په طريق كښې د دريو خلو توكلو ذكر راغلې دې. يعنى اعوذ بالله ونيلو سره درې خل كس طرف ته توكه. (۲)

ټول خوبونه دَالله تعالي دَطرف نه وي: دا خبره د نمر په شان ښكاره ده چه هرقسم خوبونه هم دالله تعالى د طرف نه وى كه ښه وى اوكه خراب. داسې هيڅ كله نه ده چه ښه خوبونه خودې دالله تعالى د طرف نه وى او خراب د شيطان د طرف نه. د هرقسم خوبونو خالق الله تعالى دې. د ښه خوب نسبت د الله تعالى دتكريم او تشريف دپاره اوكړې شو اود خراب خوب نسبت د شيطان طرف ته خكه چه هغه په دې باندې خوشحاليږى اوراضى كيږى. (۳)

ترجمة الباب سره دَحديث مطابقت: ترجمة الباب سره د حديث مناسبت واضح دې چه په دې سره د شيطان وجود اود هغه مختلف تصرفات ثابتيږى.

د باب پنځيشتم حديث د حضرت ابوهريره رضی الله عنه دې.

الحديث الخامس وعشرون

۳۱۱۹- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ، أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنْ سُمَيٍّ، مَوْلَى أَبِي بَكْرٍ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "مَنْ قَالَ: لاَ إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَحْدَهُ لاَ شَرِيكَ لَهُ، لَهُ المُلْكُ وَلَهُ الحَمْدُ، وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ، فِي يَوْمٍ مِائَةَ مَرَّةٍ، كَانَتْ لَهُ عَدْلَ عَشْرِ رِقَابٍ، وَكُتِبَتْ لَهُ مِائَةُ حَسَنَةٍ، وَمُحِيَتْ عَنْهُ مِائَةُ سَيِّئَةٍ، وَكَانَتْ لَهُ حِرْزًا مِنَ الشَّيْطَانِ يَوْمَهُ ذَلِكَ حَتَّى يُمْسِيَ، وَلَمْ يَأْتِ أَحَدٌ بِأَفْضَلَ مِمَّا جَاءَ بِهِ، إِلَّا أَحَدٌ عَمِلَ أَكْثَرَ مِنْ ذَلِكَ" [۶۰۴۰] (۴)

ترجمه: حضرت ابوهريره رضی الله عنه فرمائى چه رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمانيلى چه كوم سړې چه د دې كلماتو ورد د ورځې سل خل كوى نوهغه ته به د لس غلامانود آزادولو په شان ثواب ملاويږى. د هغه دپاره به سل نيكئى ليكلې كيږى. د هغه به سل گناهونه معاف كيږى. دا كلمات به د ماښامه پورې د شيطان نه دهغه د حفاظت ذريعه جوړيږى. په هغه ورځ به د هغه نه افضل په اعمال صالحه كښې بل څوك نه وى. سوا دهغه نه چاچه د ده نه زيات د دې ورد كړې وى. هغه د غيرمعمولى ثواب حامل كلمات دادى «لا إله إلا الله وحده، لا شريك له، له الملك، وله الحمد، وهو على كل شيء قدير»

---

(۱) حواله جات بالا. نور اوگورئ كشف البارى كتاب الطب: ۸۰-۷۹.

(۲) انظر صحيح البخارى كتاب الطب باب النفث فى الرقية رقم: ۵۷۴۷.

(۳) عمدة القارى: ۲۷۰/۲۱قال العلامة الكورانى الحنفى رحمه الله: فان قلت: الكل بخلق الله، فما معنى قوله: ((من الشيطان))؟ قلت: الرؤيا الصالحة توجب سرور الراى، ولذلك نسبت إلى الله تعالى، والكاذبة توقع الحزن والوسوسة فى قلب الرائى، ولذلك أمر بأن يتفل عن يسار. الكوثر الجارى: ۲۱۳/۶..

(۴) قوله: عن أبى هريرة رضى الله عنه: الحديث. رواه البخارى فى الدعوات باب فضل التهليل رقم: ۶۴۰۳ومسلم رقم: ۶۸۴۲ فى الذكر باب فضل التهليل والتسبيح والترمذى رقم: ۳۴۶۴فى الدعوات باب رقم: ۶۱وابن ماجه فى الأدب باب فضل لاإله إلا الله رقم: ۳۸۴۳.

تراجم رجال

عبدالله بن يوسف: دا عبدالله بن يوسف تنيسى دمشقى رحمه الله دې. ددوى اجمالى حالات بدء الوحى او تفصيلى حالات كتاب العلم باب ليبلغ الشاهد الغائب لاندې تيرشوى دى.[1]

مالك. دا امام دارالهجرة امام مالك بن انس اصبحى مدنى رحمه الله دې. ددوى اجمالى حالات بدء الوحى او تفصيلى حالات كتاب الايمان باب من الدين الفرار من الفتن لاندې بيان كړې شوى دى.[2]

سمي: دا ابوعبدالله سمى مولى ابى بكر بن عبدالرحمن رحمه الله دې.[3]

ابوصالح: دا ابو صالح عبدالله بن ذكوان سمان زيات رحمه الله دې.

ابوهريره. دا مشهور صحابى حضرت ابوهريره رضي الله عنه دې. ددوى دواړو بزرگانو حالات كتاب الايمان باب أمور الايمان كښې تيرشوى دى.[4]

داحديث كتاب الدعوات كښې هم راغلې دې كلمه لااله الاالله د فضيلت د بيانولو دپاره امام بخارى رحمه الله دا حديث ذكركړې دې.[5]

دَ حديث دَ بعض كلماتو توضيح: عدل: دعين مهمله په فتحه اوكسره سره. د يوشي مثال، مثيل اودهغې مساوى.[6] خو بعض حضراتو دافرق بيان كړې دې چه دعين فتحه سره دعدل معنى هم جنس، مثيل او نظير ده. اوكسره سره د غير جنس سره مساوى كيدلو باندې د دې اطلاق كيږى اوبعض حضراتو ددې عكس بيان كړې دې.[7]

حرز-بكسر الحاء المهملة-: محفوظ ځائى چرته چه قيمتى څيزونه محفوظ كيخودې شى. تعويذ ته هم حرز ونيلى شى.[8]

داحديث مسلم شريف ترمذى شريف او نسائى كښې هم راغلې دې. هلته ددې كلماتو اضافه هم ده: ((سبحان الله وبحمده)) چه څوك ددې كلماتو ورد په ورځ كښې سل ځل كوى دهغه ټول گناهونه به ختم شى اگركه هغه د سمندر د ځك برابر وى.[9]

---

[1] كشف البارى: ۲۸۹/۱ و ۱۱۳/٤.

[2] كشف البارى: ۲۹۰/۱، ۸۰/۲

[3] ددوى دَحالاتودپاره اوگورئى كتاب الأذان باب الاستهام فى الأذان.

[4] كشف البارى: ۶۵۹/۱-۶۵۸

[5] كشف البارى كتاب الدعوات باب فضل التهليل ص: ۳۱۱.

[6] النهاية فى غريب الحديث والأثر: ۱۷۳/۳ باب العين مع الدال، مادة: عدل. والكوثر الجارى: ۲۱۳/۶

[7] حواله جات بالا.

[8] عمدة القارى: ۱۸۰/۱۵ والكوثر الجارى: ۲۱۳/۶.

[9] صحيح مسلم كتاب الذكر والدعاء...... باب فضل التهليل والتسبيح.....رقم: ۲۶۹۱ والسنن الكبرى للنسائى: ۲۰۷/۶ كتاب عمل اليوم والليلة، باب ثواب من قال: سبحان الله وبحمده، رقم: ۱۰۶۶۲ وسنن الترمذى أبواب الدعوات باب (بلاترجمة) رقم: ۳٤۶۹.

ترجمة الباب سره د حديث مطابقت: داحديث دلته د ذكركولو مقصد دشيطان نه خپل خان محفوظ كولوطر يقه خودل دى. ښكاره خبره ده چه كه هغه ته په مختلف تصرفاتو باندې قدرت نه وى نو دهغه نه دبچاؤ د طريقو تلقين به ولې كولې شو. چنانچه ثابته شوه چه شيطان ته د الله تعالى په حكم باندې په مختلف تصرفاتو باندې قدرت حاصل وى. دهغه په جال كښې د اينختونه هم دغه كلمات محفوظ ساتلې شى. ابن الملقن رحمه الله فرمائى: «وجه إيراده للحرز من الشيطان بذلك»[1]

د باب شپږيشتم حديث دحضرت سعد بن ابى وقاص رضي الله عنه دى.

الحديث السادس وعشرون

۳۲۳۰- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا أَبِي، عَنْ صَالِحٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَبْدُ الحَمِيدِ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ زَيْدٍ، أَنَّ مُحَمَّدَ بْنَ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ، أَخْبَرَهُ أَنَّ أَبَاهُ سَعْدَ بْنَ أَبِي وَقَّاصٍ، قَالَ: اسْتَأْذَنَ عُمَرُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَعِنْدَهُ نِسَاءٌ مِنْ قُرَيْشٍ يُكَلِّمْنَهُ وَيَسْتَكْثِرْنَهُ، عَالِيَةً أَصْوَاتُهُنَّ، فَلَمَّا اسْتَأْذَنَ عُمَرُ قُمْنَ يَبْتَدِرْنَ الحِجَابَ، فَأَذِنَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَضْحَكُ، فَقَالَ عُمَرُ: أَضْحَكَ اللَّهُ سِنَّكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَالَ: «عَجِبْتُ مِنْ هَؤُلاَءِ اللَّاتِي كُنَّ عِنْدِي، فَلَمَّا سَمِعْنَ صَوْتَكَ ابْتَدَرْنَ الحِجَابَ» قَالَ عُمَرُ: فَأَنْتَ يَا رَسُولَ اللَّهِ كُنْتَ أَحَقَّ أَنْ يَهَبْنَ، ثُمَّ قَالَ: أَيْ عَدُوَّاتِ أَنْفُسِهِنَّ، أَتَهَبْنَنِي وَلاَ تَهَبْنَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ قُلْنَ: نَعَمْ، أَنْتَ أَفَظُّ وَأَغْلَظُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ، مَا لَقِيَكَ الشَّيْطَانُ قَطُّ سَالِكًا فَجًّا إِلَّا سَلَكَ فَجًّا غَيْرَ فَجِّكَ» [۳۶۸۳، ۶۰۸۵] [2]

ترجمه: حضرت سعد بن ابى وقاص رضي الله عنه فرمائى يوخل حضرت عمر رضي الله عنه د رسول الله صلى الله عليه وسلم په خدمت كښې د حاضريدو اجازت طلب كړو. هغه وخت حضورپاك سره څه ښځې (ازواج مطهرات رضى الله عنهن) خبرې اترې كولې او په اوچت آواز سره ښه په زوره زوره خبرې كيدلې. نو چه كله حضرت عمر رضي الله عنه اجازت اوغوښتلو نوهغه بيبيانې زر پاسيدې اود پردې نه شاته شوې. رسول الله صلى الله عليه وسلم حضرت عمر رضي الله عنه ته په مسكى كيدو سره د راتلو اجازت وركړو. حضرت عمر رضي الله عنه اووئيل يارسول الله ! الله تعالى دې اوكړى چه تاسو هميشه دغه شان مسكې ئى (دې وخت كښې د مسكى كيدو سبب څه دې؟)، حضورپاك اوفرمائيل ماته په دې بيبيانو باندې حيرانتيا ده كومې چه ماسره وې. كله چه هغوى ستا آواز واؤريدو نو زر په پرده كښې ورننه وتلې. حضرت عمر رضي الله عنه اووئيل يارسول الله ! (په نسبت زما) هغوى له تاسو نه زيات ويريدل پكاروو. بيا حضرت عمر رضي الله عنه (بيبيانو ته مخاطب كيدو سره) اووئيل دخپل خان دښمنانو تاسو زما نه ويريږئ او د الله تعالى د رسول صلى الله عليه وسلم نه نه ويريږئ؟ بيبيانو اووئيل بالكل. ځكه چه تاسو د رسول الله صلى الله عليه وسلم په نسبت زيات سخت ئى. رسول الله صلى الله عليه وسلم اوفرمائيل

---

[1]) التوضيح:۱۹/۲۱۷.

[2]) قوله: أن أباه سعد بن أبي وقاص رضي الله عنه: الحديث، رواه البخاري في فضائل أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم باب مناقب عمر بن الخطاب رضي الله عنه رقم: ۳۶۸۳ وفي الأدب باب التبسم والضحك رقم: ۶۰۸۵ ومسلم رقم: ۶۲۰۲ في فضائل الصحابة باب من فضائل عمر بن الخطاب رضي الله عنه

قسم دې دهغه ذات د چا په قبضه كښې چه زما ځان دې كله چه شيطان تا په يوه لار باندې تلونكې وينى نو ستا لار پرېږدى په بله لار كيږى.
داحديث فضائل اصحاب النبى ﷺ كښې هم راغلې دې. هلته ددې تفصيلى شرح شوې ده.[1]

تراجم رجال

علي بن عبدالله: دا مشهور محدث على بن عبدالله المدينى رحمه الله دې. ددوى تذكره **كتاب العلم باب الفهم فى العلم** لاندې تيره شوې ده.[2]

يعقوب بن ابراهيم: دا يعقوب بن ابراهيم بن سعد مدنى رحمه الله دې. ددوى حالات **كتاب العلم باب ماذكر فى ذهاب موسى صلى الله عليه وسلم...** لاندې په تفصيل سره راغلى دى.[3]

ابي: دا ابراهيم بن سعد بن ابراهيم رحمه الله دې.

صالح: دا صالح بن كيسان المؤدب مدنى رحمه الله دې. ددې دواړو حضراتو تفصيلى تذكره **كتاب الايمان باب من كره أن يعود فى الكفر...** لاندې راغلې ده.[4]

ابن شهاب: دامشهور محدث امام محمد بن مسلم ابن شهاب زهرى دې. ددوې حالات مختصر بدء الوحى دريم حديث كښې اوتفصيلى تذكره **كتاب الغسل باب غسل الرجل مع امرأته** كښې تيره شوې ده.[5]

عبدالحميدبن عبدالرحمن بن زيد: دا جليل القدر تابعى ابوعمر عبدالحميد بن عبدالرحمن بن زيد بن الخطاب قرشى عدوى مدنى رحمه الله دې. دا دمشهور صحابى رسول حضرت زيد بن الخطاب رضي الله عنه نمسې دې.[6] ددوى مور بى بى ميمونه بنت بشر بن معاويه ده. د چاتعلق چه بنوبكاء بن عامر سره وو.[7] دا خليفه راشد حضرت عمر بن عبدالعزيز رحمه الله د طرف نه د يوې مودې پورې دكوفې گورنر هم پاتې دې.[8]

دې د خپل پلار عبدالرحمن بن زيد نه علاوه ابن عباس، محمد بن سعد بن ابى وقاص، عبدالله بن عبدالله بن حارث بن نوفل، مسلم بن يسار جهنى، مقسم مولى ابن عباس اومكحول شامى رحمهم الله وغيره نه د حديث روايت كوى. بل د ام المؤمنين حضرت حفصه بنت عمر رضي الله عنهما او حضرت عون بن مالك اشجعى رضي الله عنه نه مرسلاً روايت كوى.

ددوى نه درې ځامن عبدالكبير بن عبدالحميد، زيد بن عبدالحميد او عمر بن عبدالحميد نه علاوه امام ابن شهاب زهرى، قتاده، زيد بن ابى انيسه اوحكم بن عتيبه رحمهم الله وغيره د حديث روايت كوى.

---

[1] كشف البارى كتاب فضائل اصحاب النبى صلى الله عليه وسلم: ۳۹۲-۳۸۲.
[2] كشف البارى: ۲۹۷/۳.
[3] كشف البارى: ۳۳۱/۳.
[4] كشف البارى:۲۱۲/۲-۱۲۰.
[5] كشف البارى : ۳۲۶/۱ الحديث الثالث وكتاب الغسل: ۱۹٤.
[6] تهذيب الكمال: ٤٤٩/١٦ رقم الترجمة: ۳۷۲٤ وسير أعلام النبلاء: ۱٤٩/٥.
[7] تهذيب الكمال: ٤٤٩/١٦ تهذيب ابن حجر: ۱۱۹/٦.
[8] تهذيب الكمال: ٤٤٩/١٦.

دي خليفه بن خياط رحمه الله د اهل مدينې د تابعينو د دويمې طبقې نه شمير کړې دی.[1] احمد بن عبدالله عجلي، نسائي، ابن خراش او ابوبكر رحمهم الله فرمائي ثقة.[2] ابن حبان رحمه الله د دوی ذکر کتاب الثقات کښې کړې دی.[3]

امام ذهبي فرمائي «الإمام الثقة الأمير العادل»[4] علامه مدائني رحمه الله ليکلی دی چه حضرت عمر بن عبدالعزيز رحمه الله يوځل عبدالحميد رحمه الله ته لس زره درهم انعام ورکړې وو.[5] د خليفه هشام بن عبدالملك د خلافت په زمانه کښې د ۱۱۰ هجرى نه پس حران ښار کښې دهغوى انتقال شوې.[6] دې د ائمه سته متفق عليه راوى دې. رحمه الله تعالى رحمة واسعة.[7]

محمدبن سعد بن ابي وقاص: دا ابوالقاسم محمدبن سعد بن ابى وقاص زهرى رحمه الله دې.[8]

سعدبن ابي وقاص: دا مشهور صحابى حضرت سعد بن ابى وقاص تيمى مدنى رضي الله عنه دې. دد وى تفصيلى حالات كتاب الإيمان باب إذا لم يكن الإسلام على الحقيقة.... لاندې بيان کړې شوى دى.[9]

ترجمة الباب سره دحديث مطابقت: ددې حديث ترجمة الباب سره مطابقت «ما لقيك الشيطان قط» كښې دې. چه په دې سره د شيطان وجود ثابتيږى. بل دا چه كوم بنده د الله تعالى شى دهغه مرضيات د الله تعالى د مرضياتو تابع کيږى نو په ده باندې د شيطان وار نه چليږى. بلکه تردې پورې نى ترقى کيږى چه شيطان پخپله د دغه بنده نه بچ کيږى پټيږى او تختى
ددې باب اوويشتم او آخرى حديث دحضرت ابوهريره رضي الله عنه دې.

الحديث السابع وعشرون

۳۱۲۱- حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ حَمْزَةَ، قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ أَبِي حَازِمٍ، عَنْ يَزِيدَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عِيسَى بْنِ طَلْحَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «إِذَا اسْتَيْقَظَ أُرَاهُ أَحَدُكُمْ مِنْ مَنَامِهِ فَتَوَضَّأَ فَلْيَسْتَنْثِرْ ثَلاَثًا، فَإِنَّ الشَّيْطَانَ يَبِيتُ عَلَى خَيْشُومِهِ»[10]

---

[1]) تهذيب الكمال: ۱۶/ ٤٥٠ طبقات خليفه: ۲٤۷.

[2]) تهذيب الكمال: ۱۶/ ٤٥٠ تهذيب ابن حجر: ۶/ ۱۱۹.

[3]) ۷/ ۱۱۷.

[4]) سير أعلام النبلاء: ٥/ ۱٤۹.

[5]) حواله بالا.

[6]) حواله بالا وتهذيب الكمال: ۱۶/ ٤٥۱.

[7]) تهذيب الكمال: ۱۶/ ٤٥۱ سير أعلام النبلاء: ٥/ ۱٤۹.

[8]) ددوى دحالات دپاره اوګورئ كتاب الزكاة باب قول الله عزوجل: ﴿لَا يَسْأَلُونَ النَّاسَ إِلْحَافًا﴾.

[9]) كشف الباري: ۲/ ۱۷۳.

[10]) قوله: عن أبي هريرة رضي الله عنه: الحديث، أخرجه مسلم كتاب الطهارة باب الإيتار في الاستنثار.... رقم: ۲۳۸/ ٥٦٤ والنسائي، كتاب الطهارة، باب الأمر بالاستنثار عند الاستيقاظ من النوم، رقم: ۹۰.

تراجم رجال:

ابراهيم بن حمزه: داابراهيم بن حمزه بن محمدبن حمزه قرشی اسدی زبیری رحمه الله دې. ددوی تفصیلی تذکره کتاب الایمان باب بلاترجمه لاندې بیان کړې شوې ده.(۱)

ابن ابي حازم: دا عبدالعزیز بن سلمة بن دینار مخزومی مدنی رحمه الله دې.(۲)

یزید: دا یزید بن عبدالله بن اسامه لیثی مدنی رحمه الله دې. (۳)

محمدابراهیم: دا محمدبن ابراهیم بن حارث تیمی قرشی رحمه الله دې. ددوی اجمالی حالات بدء الوحیٰ اوتفصیلی حالات کتاب الایمان باب ماجاء أن الأعمال بالنیة.... لاندې نقل کړې شوی دی.(۴)

عیسي بن طلحه: دا عیسیٰ بن طلحه بن عبیدالله بن عثمان تیمی قرشی رحمه الله دې. ددوی تفصیلی تذکره کتاب العلم باب الفتیا وهوواقف علی الدابة وغیرها لاندې نقل کړې شوی دی.(۵)

ابوهریره: دا مشهور صحابی حضرت ابوهریره رضی الله عنه دې. ددوی حالات کتاب الایمان باب أمور الایمان کښې تیرشوی دی. (۶)

قوله::قال: إذا استیقظ - أراه - أحدکم من منامه فتوضأ فلیستنثر ثلاثة: حضرت ابوهریره رضی الله عنه د نبی کریم صلی الله علیه وسلم نه ارشاد نقل کوی چه حضورپاک فرمائیلی دی چه کله تاسو کښې څوك د خپل خوب نه بیدار شی او اودس اوکړی نو درې ځل دې په پوزه کښې اوبه اچوی اوسونړدې کړی.

په استنثار او استنشاق کښې فرق: د استنثار معنی ده پوزه کښې د ساه راخکلو په ذریعه اوبه خیژول او راویستل، دې دپاره چه ګند وغیره صفاشی. یو څیز بل وی کوم ته چه استنشاق وائی ددې معنی ده پوزه کښې اوبه پورته پورې خیژول. استنثار استنشاق ته هم جامع دې. یعنی استنثار استنشاق کیدې شی مګر استنشاق استنثار نه شی کیدې. علامه عینی رحمه الله فرمائی: «والاستنثار من تمام فائدة الاستنشاق، لأن حقیقة الاستنشاق جذب الماء بریح الأنف إلی أقصاه، والاستنثار إخراج ذلك الماء»(۷)

قوله:: فإن الشیطان یبیت علی خیشومه: ځکه چه شیطان دهغه په پوزه کښې شپه تیروی

دلفظ خیشوم تحقیق اوضبط: خیشوم د خاء معجمه فتحه اویاء په سکون، دشین ضمه او واؤ په سکون سره دې. آخری لفظ میم دې. ددې په تفسیر کښې مختلف اقوال دی. علامه کرمانی رحمه الله

---

۱) کشف الباری: ۲/۲۶۲.

۲) ددوی د حالاتودپاره اوګورئی کتاب الصلاة باب نوم الرجال فی المسجد.

۳) ددوی د حالاتودپاره اوګورئی کتاب مواقیت الصلاة باب الصلوات الخمس کفارة......

۴) کشف الباری: ۲/۱۷۳۹/۳۳۸.

۵) کشف الباری: ۳/۴۶۵.

۶) کشف الباری: ۱/۶۵۹

۷) عمدة القاری: ۱۵/۱۸۲قال الحافظ: والمقصود من الاستنشاق تنظیف داخل الأنف، والاستنثار یخرج ذلک الوسخ مع الماء، فهو من تمام الاستنشاق" فتح الباری:۶/۳۴۳.

فرمائي چه د پوزې آخرى حصه خيشوم دې. ابن الملقن رحمه الله په قول پوزې ته وائي. خو علامه داؤدي رحمه الله وائي چه د پوزې دواړو سپيمو ته خيشوم وائي.(١)

په پوزه كښې د شپې تيرولو معنى: د شيطان په خيشوم كښې شپه تيرول خو په حقيقت باندې محمول دى چه په واقع كښې شيطان هلته شپه تيروى. يا په مجاز باندې محمول دې چه په پوزه كښې كوم خيرى وغيره جمع كيږى هغه په طاعات كښې دتازه والى او تيزنى نه محروم كول كوى. چنانچه كله بنده اودس كوى او په دغه وخت دپوزې صفائى كوى نو طبيعت تازه شى.(٢)

بياداسې اوګڼړنى چه د ظاهر حديث مقتضا داده چه شيطان دهريو اوده كيدونكى په پوزه كښې شپه كوى. مګر دا احتمال هم بهر حال شته چه دا هغه سړى سره مخصوص دې چه د اوده كيدو په وخت نقل شوې ادعيه ماثوره اهتمام نه كوى څكه چه لړشان وړاندې د حضرت ابوهريره رضي الله عنه حديث تيرشوې دې.(٣) په كوم سره چه معلوميږى چه دالله تعالى په ذكرسره د شيطان نه حفاظت كيږى. د خالق لم يزل ذكر بنده د شيطانى اثراتو نه بچ كوى. دغه شان د آيت الكرسى په فضيلت كښې هم راغلى وو چه ((ولايقربك شيطان))(٤) چنانچه په دې حديث كښې د نفى قرب نه مراد دا هم احتمال كيدې شى چه هغه د آيت الكرسى په بركت سره د مقام وسوسه يعنى دمسلمان د زړه طرف ته نه ځى نو د مجبورتى په پوزه كښې شپه تيره كړى. لكه څنګه چه مسلمان بنده بيدار وى نودهغه د زړه پورې رسيدل ممكن وى په دې وجه چه كله دخوب نه بيدارشى اودس كوى او په دې كښې پوزه سونړ كوى نودا عمل شيطان د بيدارتى نه پس په مقام وسوسه يعنى زړه باندې د حملې كولونه منع كړى. دغه شان د خيشوم والا احاديث د هريو دخوب نه بيداريدونكى ته شامل وى. والله اعلم بالصواب.(٥)

ترجمة الباب سره د حديث مطابقت: د حديث ترجمة الباب سره مطابقت په دې معنى دې چه په پوزه كښې موجود خيرى وغيره د شيطان د لښكر د قبيل نه دى. دا د شيطانى لښكر كار كوى د كوم په موجودګئى سره چه سست او مړژواندې وى. ددې نه دجنود شيطان اثبات كيږى. او په حقيقت كښې بيتوتت مراد اخستلو په صورت كښې د شيطان د وجود اثبات كيږى. والله اعلم.(٦)

۱۲ – باب: ذِكْرِ الْجِنِّ وَثَوَابِهِمْ وَعِقَابِهِمْ

سابق باب سره مناسبت: په سابقه باب سره دا وهم پيداكيدو چه د جنات نه صرف هم د شرصدور كيدې شى څكه چه شيطان هم نوعًا هم جن دې. نوددې وهم لرې كول حضرت الإمام رحمه الله داسې اوكړه چه دا باب ئى قائم كړو چه هغوى مكلف وى خير اوشر دواړه دهغوى نه صادر كيږى.(٧)

---

(١) عمدةُ القارى: ١٨٢/١٥ فتح البارى: ٣٤٣/٦ شرح الكرمانى: ٢٠٩/١٣ التوضيح: ٢١٩/١٩ والكنز المتوارى: ١٣/٢٠٨.

(٢) الكوثر الجارى: ٢١٥/٦.

(٣) باب سره پيوست د ابوهريره رضي الله عنه حديث مراد دې په كم كښې چه دى (فكانت له حرزا من الشيطان) رقم: ٣٢٩٣

(٤) اوګورئى هم ددې باب حديث نمبر ٣٢٧٥ د ابوهريره رضي الله عنه حديث.

(٥) فتح البارى: ٣٤٣/٦ والكنز المتوارى: ٢٠٨/١٣.

(٦) الكوثر الجارى: ٢١٥/٦.

(٧) لامع الدرارى: ٣٧٩/٧ والكنز المتوارى: ٢٠٩/١٣.

د ترجمة الباب مقصد: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه حضرت امام بخاری رحمه الله ددې ترجمة الباب په ذریعه د دوو امورو طرف ته اشاره کړې ده. یوخو دا چه د جنات وجود برحق دی. بل دا چه هغوی مکلف دی هغوی ته به هم د انسانانو په شان په طاعات باندې ثواب او په ګناهونو باندې عذاب ورکولې شي. تفصیل ان شاء الله په وړاندې صفحاتو کښې راځي.

دجنات وجود برحق دې: لکه څنګه چه اوس تیرشو چه دجنات وجودبرحق دې ددې کائنات په رنګ او بوئی کښې صرف هم انسان یوازې نه دی نورهم ډیر مخلوق شته. دا صرف د نن دمدعیان دعقل خبره نه ده بلکه دهرې زمانې هغه خلق چه خپل ځان ډیرعقل مند ګڼړی دجناتو انکارکونکي راروان دی چنانچه اکثر فلاسفه، زنادقه [1] اومعتزله [2] د جنات د وجود انکار کوی. هغوی سره د جناتو دعدم وجود دپاره څه دلیل خوشته دې نه، بس هغوی دغه وائي که چرې وې نو هغوی ته به هم محسوس کیدې او په نظر به راتلې. [3]

لیکن دا څه دلیل نه دې ځکه چه یونابینا سړې وی نوهغه ته شین رنګ ښکاری نه تور، نه سور رنګ وینی اونه سپین، نوکه هغه اوس چرته اووائي چه ماته خودا رنګونه هډو ښکاری نه لهذا زه دا نه منم نودهغه انکار به څوك عقل مند صحیح اوګرځوی؟ دغه شان که جنات مونږ چرته دهغوی د لطیف بدن د وجې نه محسوس کولې نه شو نو په دې سره دا څنګه لازم شو چه دهغوی د وجود نه انکار صحیح اوګرځولې شی؟

امام الحرمین علامه جوینی رحمه الله فرمائي چه یو دهریه او بې دین سړې به د جنات اودهغې د وجودنه انکار کوی اونه ئې منی نو په دې باندې هیڅ د حیرانتیا خبره نشته. خو په هغه خلقو باندې بهرحال حیرانتیاکیږی چه شریعت او د شریعت اصول منی پیژنی بیا هم د جنات نه انکار کوی. د کتاب الله اوسنت متواتره نه د جنات ثبوت کیږی. [4]

اصول ثلاثه او سرسیداحمدخان: د هندوستان سرسید احمدخان هم د جنات مخلوق کیدو انکار کوی اودا یوقسم قوت بهیمیه ښائی. هغه وائي چه دا د مسلمانانود یووهم او علماء اسلام د یوکهیل

---

[1] قال إمام الحرمين الجويني رحمه الله: اعلموا - رحمكم الله - أن كثيرا من الفلاسفة، وجماهير القدرية، وكافة الزنادقة أنكروا الشياطين والجن رأسا....." آكام المرجان في غرائب الأخبار وأحكام الجان: ١٣، الباب ألاول في بيان إثبات وجودالجن. قدريه وقال القاضي أبوبكر الباقلاني رحمه الله: وكثير من القدرية يثبتون وجود الجن قديما، وينفون وجودهم الآن. ومنهم من يقر بو جودهم...."حواله بالا.

[2] قال أبوالقاسم الأنصاري رحمه الله وقد أنكرهم معظم المعتزلة، ودل إنكارهم إياهم على قلة مبالاتهم، وركاكة دياناتهم...." حواله بالا.

[3] قال القاضي أبويعلى الحنبلي رحمه الله: الجن أجسام مؤلفة، وأشخاص ممثلة، ويجوز أن تكون كثيفة، خلافا للمعتزلة في قولهم: أنهم أجسام رقيقة، ولرقتهم لا نراهم، والدلالة على ذلك علمنا بأن الأجسام يجوز أن تكون رقيقة، ويجوز أن تكون مستقيمة، ولا يمكن معرفة أجسام الجن أنها رقيقة أو كثيفة إلا بالمشاهدة أو الخبر الوارد عن الله تعالى أو عن رسول الله صلى الله عليه وسلم، وكلا الأمرين مفقود، فوجب أن لا يصح أنهم أجسام رقيقة أصلا. فأما قولهم: إن الجن إنما كانت أجساما رقيقة، لأننا لا نراها، وإنما لم نرها لرقتها، فلا يصح، لأننا قد دللنا على أن الرقة ليست بمانعة عن الرؤية، ويجوز أن تكون الأجسام الكثيفة موجودة ولا نراها، إذا لم يخلق الله تعالى فينا الإدراك" آكام المرجان:٢٧الباب الرابع، في بيان أجسام الجن.

[4] آكام المرجان: ١٣فتح الباري: ٦/٣٤٣

نه سوا بل هيڅ نه دی. لکه عام مسلمانان ويرولو او درکه کولو دپاره استعمالولې شی. [۱] حالانکه هغه مدعی اسلام دې اوپخپله په دې قرآن کښې د جنات تذکره په څو خايونو کښې راغلې ده. قرآن کريم اوريدو سره د جنات د ايمان راوړو تصريح هم په قرآن پاك کښې ذکر ده. [۲] خو سرسيد احمد خان ددې نه انحراف او انکار کړې دې. د نه منلو لار نې اختيار کړې ده او عجيبه قسم تاويلات کولوسره نې د خپلو آقاګانو دخوشحالولو سعی لاحاصل کړې. حالانکه د قرآن اوسنت نه علاوه ټول صحابه تابعين تبع تابعين او ټولو په دې باندې ايمان وو اودې. د څوارلسو سوو کالونه د پوره امت مسلمه په دې باندې اتفاق اواجماع راروانه ده چه جنات يو مستقل مخلوق دې.

عقل سليم اوعقل سقيم: اوعقل سليم ته هم ددې نه انکار نشته. په دنيا کښې څومره خلق دی چه مسلمانان نه دی مګر هغوی د جنات وجود منی ځکه چه په دې کښې عقلاً څه استبعاد نشته خو په دې شرط چه عقل سليم وی ګنی د عقل سقيم هيڅ علاج نشته دې. مشکل خودادې چه عقل سقيم اودهريت اوالحاد يوڅيز هغه وخت نه تسليم کوی ترکومې چه هغه په خپل جسمانی سترګه باندې اونه وينی يا د حواس خمسه په ذريعه هغه محسوس نه کړی.

مګردا صرف يوه مغالطه ده په اصل کښې د يوڅيز نه ليدل دهغه د وجود د ناپيد کيدو ثبوت نه شی کيدې. په دنيا کښې ډير شيان داسې دی کوم چه مونږ ته نه ښکاری ليکن که دهغې تعلق د اسلام سره دې نودمخبر صادق د خودلود وجې نه .... اوکه چرې دهغې تعلق د امور تکوينيه سره دې نو دهغې د ماهر په تصديق باندې عقل سليم دهغې وجود تسليم کوی. دمثال په توګه مونږ صرف يو حقيقت واقعيه ذکرکوو. د مار په ټك ورکولوسره انسان بلکه هرځناور باندې زهر چراويږی کومه چه د عام مشاهدې خبره ده خو په دم کولوسره اوترياق ورکولوسره زهر کوزيږی اود هغې اثر ختميږی. ليکن دا زهر چا ته په نظر نه راځی.... خو منی نې ټول. دې نه علاوه په سائنسی علومو سره هم د جنات او فرښتو وغيره مخلوق موجود کيدل ثابت دی. د نن جديد ايکسرې مشينونو خو ډير معدوم شيانو ته د موجود درجه ورکړې ده. [۳]

---

[۱]) اوګورئی دسرسيد احمد خان تفسير القرآن حصه دريم ص: ۵۷-۷۲ سورة الأنعام تحت قوله تعالى ﴿يٰمَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ﴾.

[۲]) قال الله تعالى ﴿وَإِذْ صَرَفْنَآ إِلَيْكَ نَفَرًا مِّنَ الْجِنِّ يَسْتَمِعُونَ الْقُرْاٰنَ ۚ فَلَمَّا حَضَرُوهُ قَالُوٓا أَنصِتُوا ۖ فَلَمَّا قُضِيَ وَلَّوْا إِلَىٰ قَوْمِهِم مُّنذِرِينَ ۝ قَالُوا يَٰقَوْمَنَآ إِنَّا سَمِعْنَا كِتَٰبًا أُنزِلَ مِنۢ بَعْدِ مُوسَىٰ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ يَهْدِيٓ إِلَى الْحَقِّ وَإِلَىٰ طَرِيقٍ مُّسْتَقِيمٍ ۝ يَٰقَوْمَنَآ أَجِيبُوا دَاعِيَ اللَّهِ وَءَامِنُوا بِهِۦ يَغْفِرْ لَكُم مِّن ذُنُوبِكُمْ وَيُجِرْكُم مِّنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ ۝ وَمَن لَّا يُجِبْ دَاعِيَ اللَّهِ فَلَيْسَ بِمُعْجِزٍ فِي الْأَرْضِ وَلَيْسَ لَهُۥ مِن دُونِهِۦٓ أَوْلِيَآءُ ۚ أُولَٰٓئِكَ فِي ضَلَٰلٍ مُّبِينٍ ۝﴾ [الأحقاف: ۲۹-۳۲].

[۳]) دتفصيل دپاره اوګورئی محرف قرآن: ۱۴۰-۱۳۸ والانتباهات المفيدة (عربی): ۱۶۲. وقال الإمام ابن تيمية الحرانی الدمشقی رحمه الله لم يخالف أحد من طوائف المسلمين فی وجود الجن، وجمهور طوائف الكفار على إثبات الجن. أما أهل الكتاب من اليهود والنصارى، فهم مقرون بهم كإقرار المسلمين، وإن وجد فيهم من ينكر ذلك، فكما يوجد فی بعض طوائف المسلمين، كالجهمية والمعتزلة من ينكر ذلك، وإن كان جمهور الطائفة وأئمتها مقرون بذلك. لأن وجود الجن تواترت به أخبار الأنبياء، عليهم السلام، تواترا معلوما بالاضطرار" ومعلوم بالاضطرار أنهم: أحياء، عقلاء، فاعلون بالإرادة، مأمورون منهيون، ليسوا صفات وأعرضا قائمة بالإنسان أوغيره، كما يزعمه بعض الملاحدة. فلما كان أمر الجن متواترا عن الأنبياء عليهم السلام تواترا ظاهرا يعرفه العامة والخاصة لم يمكن طائفة من طوائف المؤمنين بالرسل أن ينكرهم.

فالمقصودهنا: أن جميع طوائف المسلمين يقرون بوجود الجن، وكذلك جمهور الكفار كعامة أهل الكتاب، وكذلك عامة مشركی العرب وغيرهم من أولاد سام، والهند وغيرهم من أولاد حام، وكذلك جمهور الكنعانيين واليونانيين وغيرهم من أولاد يافث، فجماهير الطوائف تقربوجود الجن، بل يقرون بما يستجلبون به معاونة الجن من العزائم والطلاسم، سواء كان ذلك سائغا

جنات مكلف دي: جنات د شريعت دافعالو مكلف دى كه نه؟ نوددې جواب دادې چه مكلف دى. حافظ ابن عبدالبر رحمه الله فرمائي: «وهم عند الجماعة مكلفون مخاطبون، لقوله تعالى: ﴿يَٰمَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنسِ﴾ (١) وقوله تعالى: ﴿فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ﴾ (٢) وقوله: ﴿سَنَفْرُغُ لَكُمْ أَيُّهَ الثَّقَلَانِ﴾ (٣) (٤)

نور فرمائي چه داسلام علماء كرام ټول په دې باندې متفق دى چه محمد ﷺ د انسانانو او جناتو دواړو رسول او دواړو د پاره بشير اونذيردې. د حضورپاك ددې دواړو انواع طرف ته مبعوث كيدل هم د حضورپاك ﷺ د ډيرو زياتو خصوصياتونه يوخاصيت دې. دكوم په بنياد باندې چه رسول الله ﷺ ته په نورو انبياء كرامو عليهم السلام باندې فضيلت وركړې شوې دې چه د انبياء سابقينو بعثت صرف د خپل ژبې والاقوم طرف ته كيدلو خو حضورپاك ټولو پيريانو اوانسانانو طرف ته مبعوث كړې شوې دې. (٥)

علامه رازى رحمه الله فرمائي: «**أطبق الكل على أن الجن كلهم مكلفون**» (٦) چه ددوى د مكلف بالافعال كيدو باندې د ټولو اجماع ده. قاضي عبدالجبار همذانى رحمه الله فرمائي چه په اهل علم كښې د جناتو په نه مكلف كيدو كښې هيڅ اختلاف زمونږ په علم كښې نشته دى. بلكه د ټولو ددوى په مكلف كيدو باندې اجماع ده. ليكن بعض حشويه وائى چه هغوى په خپلو افعالو كښې مضطر وى. دهغوى نه د افعالو صدور په اضطرارى توګه سره كيږى. خودا قول غلط دې الله تعالى دوى مكلف ګرځولى دى اودا د دې خبرې دليل دې چه دهغوى افعال دهغوى په اختيار سره صادر كيږى.

ګورئى الله تعالى په قرآن كريم كښې ځائى په ځائى د شيطانانو مذمت كړې دې. په هغوى لعنت كړې دې. دهغوى د مكراو فريب نه د بچ كيدو تاكيدئى كړې دې. بل الله تعالى مختلف قسم عذابونه هم ذكر كړى دى كوم چه به شيطانانوته وركولې شى. د پوهيدلوچه كومه خبره ده هغه داده چه الله تعالى دا ټول هرڅه هغوى سره كوى چاچه د اوامر اونواهى مخالفت كړې وى، دكبائرارتكاب ئى كړې وى او

عندأهل الإيمان، أو كان شركا، فإن المشركين يقرؤون من العزائم والطلاسم والرقى ما فيه من عبادة للجن وتعظيم لهم، وعامة ما بأيدى الناس من العزائم والطلاسم والرقى التى تفقه بالعربية فيها ما هو شرک بالله، ولهذانهى علماء المسلمين عن الرقا التى لا يفقه بالعربية معناها، لأنها مظنة الشرک، وإن لم يعرف الراقى أنها شرک.

وفى الصحيح: عن النبى صلى الله عليه وسلم أنه رخص مالم تكن شركا، وقال: من استطاع أن ينفع أخاه فليفعل. [رواه مسلم فى صحيحه كتاب السلام، باب استحباب الرقية من العين.... رقم: ۲۱۹۹ وأحمدفى مسنده: ۳۰۲/۳ رقم: ۱۴۲۸۰ و ۳۱۵/۳ رقم: ۱۴۴۳۵ و ۳۹۳/۳ رقم: ۱۵۳۰۵] وقدكان للعرب وسائر الأمم من ذلک أمور يطول وصفها، وأمور وأخبار العرب فى ذلک متواترة عند من يعرف أخبارهم من علماء المسلمين، وكذلک كان عند غيرهم، ولكن المسلمين أخبر بجاهلية العرب منهم بجاهلية سائر الأمم". (مجموع الفتاوى: ۱۰۸۹/۱۰).

(١) سورة الأنعام: ۱۳۰، الرحمن: ۳۳.

(٢) سورة الرحمن: ۱۳.

(٣) سورة الرحمن: ۳۱.)).......

(٤) التمهيد لابن عبدالبر: ۱۱۷/۱۱ فضل محمدعليه السلام على سائر الأنبياء.

(٥) حواله بالا.

(٦) التفسير الكبير: ۲۸/۱۴-۲۷ الأحقاف: ۳۲-۲۹.

په محرماتو كښې اخته شي وى حالانكه هغه ددې ټولو نه بچ كيدې شو نيكنى كولې شوې او هغه مكمل توګه باندې اختيارمند وو.
د جناتو په شريعت باندې مكلف كيدو دويم دليل ذكر كولو سره قاضى همذانى رحمه الله فرمائى چه د نبى كريم ﷺ د دين يوه حصه دا هم ده چه په شيطانانو باندې لعنت اوكړې شى د هغوى حالات خلقو ته بيان كړې شى او عامو انسانانو ته دا اوخودلې شى چه دوى د شر او ګناهونو دعوت وركوى او د ګناهونو وسوسې اچوى. دا هم د جناتو په مكلف كيدو باندې دلالت كوى.[1]

شيطانانو او جناتو ته به ثواب يا عقاب كيږى؟: دې نه پس بيا يو بل اختلاف دې هغه دا چه شيطانانو او جناتو ته به دهغوى داعمالو صالحه ثواب او د ګناه داعمالو عقاب او عذاب وى كه نه؟ د علماء اسلام اتفاق او اجماع ده چه كافرانو جناتو ته به په آخرت كښې عذاب وركولې شى. د الله تعالى ارشاد دې: ﴿قَالَ النَّارُ مَثْوٰىكُمْ خٰلِدِيْنَ فِيْهَآ اِلَّا مَا شَآءَ اللّٰهُ ۭ اِنَّ رَبَّكَ حَكِيْمٌ عَلِيْمٌ﴾[2] هم دغه شان د الله تعالى ارشاد دې ﴿وَاَمَّا الْقٰسِطُوْنَ فَكَانُوْا لِجَهَنَّمَ حَطَبًا﴾[3] چه مونږ مخلوق جنات نه كوم چه ظالمان دى يعنى كافران او مشركان وى هغوى به په آخرت كښې د دوزخ خشاك جوړيږى.[4]

د مومن جنات حكم: مؤمنانو جناتو سره به څه معامله كيږى؟ په دې كښې د علماء اسلام دوه اقوال دى: رومبې مذهب او قول دا دې چه صرف د دوزخ نه خلاصې او نجات به د هغوى انعام وى بيا به هغوى ته د حساب كتاب كيدو نه پس حكم وركولې شى چه تاسو هم د څناورو په شان خاورې شئ.
حضرت ليث بن ابى سليم رحمه الله فرمائى چه د جنات ثواب به دا وى چه هغوى ته به د دوزخ نه پناه وركړې شى بيا به هغوى ته وئيلې شى چه تاسو اوس خاورې شئ.[5] حضرت ابوالزناد عبدالله بن ذكوان رحمه الله فرمائى چه كله جنتيان په جنت كښې او دوزخيان په دوزخ كښې داخل شى نو الله تعالى به ټول مخلوقاتو ته او مومنانو جناتو ته حكم وركړې تاسو خاورې شئ. نو هغوى به خاورې شى په دې موقع باندې به كافران د تمنا په توګه وائى: ﴿يٰلَيْتَنِيْ كُنْتُ تُرٰبًا﴾[6] كاش چه زه هم نن خاورې شوې وې.[7] ددې مذهب نور تفصيل په وړاندې باب كښې راځى ان شاء الله. په دې سلسله كښې دويم مذهب دا دې چه دوى ته به په طاعات او حسنات باندې انعامات ملاويږى په سيئات او نافرمانئى باندې به سزا ملاويږى. دا د امام ابن ابى ليلى، امام مالك، امام اوزاعى، امام شافعى، امام احمد او دهغوى تلامذه او د صاحبين (ابويوسف و محمد رحمهم الله مسلك دې. د امام اعظم رحمه الله نه هم يو روايت هم

---

[1] آكام المرجان: ۵۶الباب الخامس عشر فى بيان تكليف الجن، فصل.
[2] سورة الانعام:۱۲۸.
[3] سورة الجن: ۱۵.
[4] آكام المرجان: ۸۳الباب الثالث والعشرون فى بيان دخول كفار.... عمدة القارى: ۱۵/ ۱۸۴ولقط المرجان للسيوطى: ۷۶ذكر عقابهم وثوابهم.
[5] فتح البارى: ۶/ ۳۴۶عمدةالقارى:۱۵/ ۱۸۴وآكام المرجان: ۸۱ الباب الثانى والعشرون والأشراف فى منازل الأشراف لابن أبى الدنيا رقم: ۳۵۶ ولقط المرجان: ۷۷.
[6] سورة النبأ: ۴۰.
[7] تفسير الطبرى: ۲۷/ ۸۸وكتاب العظمة لأبى الشيخ رقم: ۱۱۶۸وآكام المرجان: ۸۱ولقط المرجان: ۷۷.

دغه دي. بلکه دا د جمهور علماء اسلام مذهب دي. (١)د جمهورو د مذهب دلائل ډیرزیات دی. د قرآن کریم ډیر آیاتونه اود نبی علیه السلام ډیر احادیث په دې موقف باندې مضبوط دلائل دی چه جناتو ته به هم د جنت نعمتونه حاصلیږی لکه چه شاته تیر شو چه هغوی د آیات او وعید لاندې داخل دی اومکلف دی. په دې باندې دامت اجماع ده نورداً به عجیبه شان خبره شي چه په وعید کښې خودې هغوی انسانو سره شامل وی مګر په نعمت کښې شامل نه وی. ابن حزم رحمه الله مختلف آیات (کوم چه وړاندې راغی) نقل کولونه پس لیکی:

((وهذه صفة تعم الجن والإنس عموما، لا تجوز ألبتة أن يخص منها أحد النوعين، ومن المحال الممتنع أن يكون الله تعالى يخبرنا بخبر عام، وهو لا يريد إلا بعض ما أخبرنا به، ثم لا يبين ذلك هو ضد البيان الذي ضمنه الله تعالى لنا، فكيف وقد نص على أنهم من جملة المؤمنين الذين يدخلون الجنة ولا بد)) (٢)

دمخلوقاتو څلورقسمونه: حضرت ابن عباس رضی الله عنهما فرمائی د مخلوقاتو په اعتبارد عذاب او ثواب څلور قسمونه دی. یو مخلوق به جنت ته ځی او یو به دوزخ ته ځی او دوه مخلوقات به جنت او دوزخ دواړو ته ځی. چنانچه هغه مخلوق چه په مکمل توګه به جنتی وی هغه ملائکه دی. هغه مخلوق چه په مکمل توګه به دوزخی وی هغه شیطانان دی. بل هغه دوه مخلوقات کوم چه به جنت او دوزخ دواړو ته ځی دا د جنات او انسانانو مخلوق دې. په دوی کښې به د مسلمانانو انعام او اکرام کیږی او په کافرانو باندې به عذاب وی. (٣)

په انعام اوعذاب دواړو کښې حصه دار: مشهور تابعی بزرګ حسن بصری رحمه الله فرمائی چه جنات د ابلیس او انسان د آدم علیه السلام اولاد دې. په دوی کښې هم مؤمن دی او په هغوی کښې هم اودوی به په عذاب اوثواب کښې هم حصه دار وی. چنانچه څوک د دې مخلوق نه او دهغه مخلوق نه مؤمن وی هغه به د الله تعالی دوست وی. بل چه څوک ددې مخلوق نه یا دهغه مخلوق نه کافر وی هغه شیطان دې او د الله دښمن دې. (٤)

د جنات به په اخرت کښې کوم ځائی ټکانه وی: د مؤمن جناتو باره کښې چه کله دا ثابته شوه چه هغوی به په طاعات باندې د انعام اواکرام مستحق وی نو اوس په دې کښې اختلاف پیداشو چه د هغوی انعام به څه وی؟ آیا هغه به په جنت کښې داخلیږی که نه؟ په دې کښې د امت د علماؤ څلور اقوال دی: اولنې قول دادې چه جنات به په جنت کښې داخلیږی اود هغه ځائی د نه ختمیدونکو همیشه د نعمتونو نه به خوندونه اخلی. مبشر بن اسماعیل فرمائی چه مونږ د ضمره بن حبیب په مجلس کښې ددې خبرې تذکره اوکړه چه جنات به جنت ته داخلیږی که نه؟ نو ضمره اوفرمائیل چه

---

(١) عمدة القارى: ١٨٤/١٥فتح البارى: ٣٤٦/٦ولقط المرجان فى أحكام الجان للسيوطى: ٧٧وآكام المرجان: ٨٤الباب الرابع والعشرون.

(٢) الفصل فى الملل والأهواء والنحل: ٣٠٨/٣الكلام فى تعبدالملائكة..... وآكام المرجان: ٨٥

(٣) الأثر صحيح كتاب العظمة لأبى الشيخ رقم: ١١٦٨وابن جرير فى تفسيره: ٨٨/٢٧ولقط المرجان للسيوطى: ٧٨.

(٤) لقط المرجان للسيوطى:٧٨.

هغوی به جنت ته خی[1] ددې خبرې تصديق د قرآن کريم په دې آيت مبارك کښې دې. ﴿لَمْ يَطْمِثْهُنَّ إِنْسٌ قَبْلَهُمْ وَلَا جَانٌّ﴾[2] چنانچه دجنات دپاره به جنيات ښځې او د انسانانو دپاره انسانانې ښځې وی.[3]
دا قول د جمهورو مختار دې. ابن حزم ظاهری رحمه الله په الملل کښې دا د ابن ابی ليلی رحمه الله او د امام ابويوسف رحمه الله اود جمهورو قول خودلې دې او ليکلی نی دی چه ((وبه نقول)).[4]
بل قول دادې چه جنات به جنت ته دننه نه شی تللې بلکه د هغې په اطرافو کښې به وی. په داسې ځائی کښې به وی چرته چه انسانان خو به هغوی وينی مګر انسانان به دوی نه وينی. دا قول د ائمه ثلاثه او صاحبين نه نقل دې. د ابن تيمه رحمه الله تحقيق هم دغه دې.[5] ابن حزم رحمه الله امام ابويوسف رحمه الله داول قول په قائلينو کښې شمير کړې وو.[6] دريم قول دادې چه هغه به د جنت نه بهر اعراف کښې وی. او څلورم قول د توقف اوسکوت دې. دا د امام اعظم رحمه الله طرف ته منسوب دې.[7]

يوه اهم تنبيه: کومو حضراتو چه داعراف والاقول اختيارکړې دې دهغوی مستدل د حافظ ابوسعيد محمد بن عبد الرحمن رحمه الله هغه حديث دې کوم چه هغوی خپل امالی کښې په خپل سند سره دحضرت انس رضی الله عنه نه روايت کړې دې. د دغه روايت الفاظ دادی: **((عن أنس عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: إن مؤمني الجن لهم ثواب، وعليهم عقاب، فسألنا عن ثوابهم، فقال: على الأعراف، وليسوا في الجنة. فقالوا: وما الأعراف؟ قال: حائط الجنة، تجري من الأنهار، وتنبت فيه الأشجار والثمار)) اللفظ للآكام.**[8]
رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمائيلی دی چه مومنانو جنات ته به ثواب ملاويږی اوهغوی ته به سزا هم ورکيږی. نومونږ صحابه کرامو دهغوی د ثواب باره کښې تپوس اوکړو نوهغوی عليه السلام اوفرمائيل دهغوی ثواب به اعراف وی هغوی به په جنت کښې دننه نه وی. نوصحابه کرامو اووئيل اعراف څه څيز دې؟ نو ونی فرمائيل هغه د جنت يوباغ دې د کوم نه چه نهرونه راؤخی او په هغې کښې ونې راټوکيږی او ميوې لګی. علامه بدرالدين شبلی رحمه الله فرمائی چه زمونږ شيخ حافظ ذهبی رحمه الله دې حديث ته منکر جدا ونيلې دې. والله تعالى اعلم.[9]

لقوله: ﴿يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ أَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِي - إِلَى قَوْلِهِ - عَمَّا يَعْمَلُونَ﴾/الأنعام: ۱۳۰-۱۳۲/. ﴿بَخْسًا﴾/الجن: ۱۳/: نقصا.

---

[1] دمشهور صوفی بزرګ حضرت امام حارث محاسبی رحمه الله مذهب دادې چه جنات به جنت کښې داخليږی مګر هغوی به انسانان نه وينی. په هغوی کښې به دا صلاحيت هلته نه وی هلته به د دنيا برعکس معامله وی. عمدة القاری:۱۸۵/۱۵آکام المرجان: ۸٤ ولقط المرجان: ۷۹.

[2] سورة الرحمن: ۷٤.

[3] آکام المرجان: ۸۶-۸۵ولقط المرجان: ۷۸وتفسير ابن جرير طبری: ۸۸/۲۷وأبو الشيخ فی العظمة رقم:۱۱۶۸.

[4] الفصل فی الملل والأهواء والنحل: ۳۰۸/۳الکلام فی تعبد الملائکة..... وآکام المرجان: ۸۶-۸۵ ولقط المرجان:۷۹ عمدة القاری:۱۸٤/۱۵فتح الباری: ۳٤۶/۶.

[5] آکام المرجان:۸۵عمدة القاری: ۱۸٤/۱۵فتح الباری:۳٤۶/۶ ومجموع الفتاوی: ۳۸/۱۹.

[6] آکام المرجان:۸٤عمدة القاری: ۱۸٤/۱۵فتح الباری: ۳٤۶/۶.

[7] حواله جات بالا روح المعانی للألوسی: ۱۸۹/۱۳/۹ الأحقاف:۳۱التوضيح لابن الملقن: ۲۲۲/۱۹.

[8] آکام المرجان: ۸۷رقم: ۱۵۸عمدة القاری: ۱۸٤/۱۵کتاب البعث والنشور للبيهقی: ۸۵-۸٤ رقم: ۱۷.

[9] آکام المرجان: ۸۷.

دالله تعالى ددې ارشاد مبارك د وجې نه: اې د پيريانو او انسانانو ټوليه آيا تاسو ته هم ستاسو نه پيغمبر (عليهم السلام) نه وو راغلې؟ چه تاسو ته به ئې زما احكام بيانول اوتاسو ته به ئې د دې نن ورځې خبر دركولو؟ هغوى ټول به عرض كوى چه مونږ په خپل ځان باندې اقرار كوو. اوهغوى ددنيا ژوند په هيره «دهوكه» كښې اچولى دى اوهغه خلق به اقرار كوى چه مونږ كافران وو. دادې دپاره دى چه ستا رب يوكلى والاد كفر د وجې نه په داسې حالت كښې نه هلاك كوى چه د دغه كلى والابې خبره وى. اودهر يو دپاره به درجات ملاوى دهغه د اعمالو د وجې. اوستا رب دهغوى د اعمالونه ناخبره نه دې. (١)

مكمل ايات مباركه: پورته د دريو آياتونو ترجمه ذكر كړې شوې ده مكمل آيات داسې دې: ﴿يٰمَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ أَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِي وَيُنْذِرُونَكُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هٰذَا قَالُوا شَهِدْنَا عَلَىٰ أَنْفُسِنَا وَغَرَّتْهُمُ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا وَشَهِدُوا عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ أَنَّهُمْ كَانُوا كٰفِرِينَ۝ ذٰلِكَ أَنْ لَمْ يَكُنْ رَبُّكَ مُهْلِكَ الْقُرَىٰ بِظُلْمٍ وَأَهْلُهَا غٰفِلُونَ۝ وَلِكُلٍّ دَرَجٰتٌ مِمَّا عَمِلُوا وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ۝﴾

د ايات مباركه نه دامام بخارى استدلال: په دې آياتونو مباركو سره امام بخارى رحمه الله د جمهورو تائيد كړې دې. او دليل ئې پيش كړې دې چه جنات مكلف دى. چنانچه دې آياتونو كښې د انسانانو سره سره جنات هم د عقاب او سزا نه ويرولې شى. هم دغه دمكلف كيدو نښه ده. په دې وجه اوفرمائيلې شو ﴿أَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِي وَيُنْذِرُونَكُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هٰذَا قَالُوا شَهِدْنَا عَلَىٰ أَنْفُسِنَا وَغَرَّتْهُمُ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا وَشَهِدُوا عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ أَنَّهُمْ كَانُوا كٰفِرِينَ۝﴾ اودغه شان وړاندې تلو سره په دې پسې ارشاد اوفرمائيلې شو ﴿وَلِكُلٍّ دَرَجٰتٌ مِمَّا عَمِلُوا﴾ ددې نه معلومه شوه لكه ځنګه چه به انسانانو ته درجات وركولې شى اوثواب به ملاويږى دغه شان به جناتو ته هم درجات وركولې شى اوهغوى ته به هم ثواب ملاويږى.

علامه عينى رحمه الله فرمائى:

«اللام فى لقوله للتعليل للترجمة لأجل الاستدلال، وجه الاستدلال أن قوله تعالى: ﴿وَيُنْذِرُونَكُمْ﴾ يدل على العقاب وقوله: ﴿وَلِكُلٍّ دَرَجٰتٌ مِمَّا عَمِلُوا﴾ يدل على الثواب» (٢)

د حضرت ګنګوهى رحمه الله تقرير هم د جمهورو موافق دې. هغه دترجمة الباب مقصد اوسابق سره مناسبت بيانولوسره فرمائى چه سابقه باب سره دا وهم پيداكيدلو چه د جنات نه صرف هم د شر صدور كيدې شى ځكه چه شيطان هم د جن د نوع نه دې. نوددې وهم لرې كول امام بخارى رحمه الله داسې اوكړو چه دا باب ئې اوتړلو چه هغوى مكلف وى لكه چه انسان مكلف دې. دهغوى مطيع به د ثواب مستحق او دهغوى ګناهګار به د عذاب مستحق وى.

دې نه علاوه شيطان د لعنت او رټلو د سزا په دې وجه ګرځولې شوې دې چه هغه شرارت كړې وو اودالله تعالى دحكم منلو نه ئې انكاركړې وو نه چه د جن كيدو د وجې نه. جن كيدل هيڅ جرم نه دې اونه دا د شر استعاره ده هغه هم يو قسم دې لكه چه بشر يوقسم دې ځنګه چه دوى مكلف دى دغه شان هغوى هم مكلف دى. (٣)

حضورپاك ﷺ رسول الثقلين دې: امت مسلمه په دې باندې متفق دې چه الله تعالى حضرت محمد ﷺ د پيريانو او انسانانو دواړو د پاره مبعوث كړې وو. حضورپاك عليه السلام د ثقلين نبى او رسول دې.

---

١) بيان القرآن بتغيير يسير: ٥٩٠/١.

٢) عمدة القارى: ١٨٥/١٥

٣) لامع الدرارى: ٣٧٩/٧الكنز المتوارى: ٢١١-٢٠٩/١٣.

صحیحینو کښې د حضرت جابر بن عبد الله رضی الله عنه مشهور حدیث دې چه رسول الله ﷺ خپل خصوصیات شمیرلو سره اوفرمائیل: «أعطیت خمسا، لم یعطهن أحد من الأنبیاء قبلی، ......، وکان النبی یبعث إلی قومه خاصة، وبعثت إلی الناس عامة»[1] یعنی ماته پنځه داسې خصوصیتونه راکړې شوی دی چه مانه وړاندې چاته نه دی ورکړې شوی (په هغې کښې یو داهم دی چه مانه وړاندې) به یونبی صرف د خپل قوم طرف ته مبعوث کولې شو، خو زه د ټولو خلقو (ناس) طرف ته لیګلې شوې یم.

ابن عقیل رحمه الله فرمائی چه لغوی اعتبارسره جنات هم په ناس کښې داخل دی. علامه راغب اصفهانی رحمه الله فرمائی: «الناس: جماعة حیوان ذی فکر وروئیة، والجن لهم فکر وروئیة، والناس من ناس ینوس: إذا تحرك»[2]

هم دغه شان د ابن عباس رضی الله عنهما نه روایت دې چه د حضورپاك ارشاد مبارك دې «أرسلت إلی الجن والإنس، وإلی کل أحمر وأسود»[3]

ایا د رسول الله ﷺ نه وړاندې په جنات کښې نبي تیر شوې دي؟: علامه بدرالدین شبلی رحمه الله په دې باندې تفصیلی بحث کړې دې چه حضورپاك علیه السلام رسول الثقلین دې. خود حضورپاك د بعثت نه وړاندې څه معامله وه؟ آیا د جنات د طرف نه هم د دوی نه څوك جن نبی هم تیرشوې دې؟ نو په دې کښې د علماء امت اختلاف دې. چنانچه د ترجمة الباب لاندې ذکر کړې شوې آیت ﴿یٰمَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ أَلَمْ یَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِّنْكُمْ یَقُصُّوْنَ عَلَیْكُمْ اٰیٰتِیْ وَیُنْذِرُوْنَكُمْ لِقَآءَ یَوْمِكُمْ هٰذَا قَالُوْا شَهِدْنَا عَلٰۤی أَنْفُسِنَا وَغَرَّتْهُمُ الْحَیٰوةُ الدُّنْیَا وَشَهِدُوْا عَلٰۤی أَنْفُسِهِمْ أَنَّهُمْ كَانُوْا كٰفِرِیْنَ۝ ذٰلِكَ أَنْ لَّمْ یَكُنْ رَّبُّكَ مُهْلِكَ الْقُرٰی بِظُلْمٍ وَّأَهْلُهَا غٰفِلُوْنَ۝ وَلِكُلٍّ دَرَجٰتٌ مِّمَّا عَمِلُوْا وَمَا رَبُّكَ بِغٰفِلٍ عَمَّا یَعْمَلُوْنَ۝﴾ نه استدلال کولوسره حضرت ضحاك رحمه الله او حافظ ابن حزم ظاهری رحمه الله دا موقف اختیار کړې دې لکه څنګه چه په انسانانو کښې انسان نبی مبعوث شوې دې دغه شان په قوم جنات کښې هم دهغوی نه جن نبی تیر شوې دې.

حافظ ابن جریر رحمه الله په سند موصول سره نقل کړی دی چه: «سئل الضحاك عن الجن، هل کان فیهم من نبی قبل أن یبعث النبی صلی الله علیه وسلم؟ فقال: ألم تسمع إلی قول الله تعالی: ﴿یٰمَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ﴾ یعنی بذلك أن رسلا من الإنس ورسلا من الجن؟ قالوا: بلی»[4]

هم دغه شان حافظ ابن حزم ظاهری رحمه الله هم فرمائی چه د نبی کریم د بعث نه وړاندې په انسانانو کښې یونبی د جنات طرف ته نه دې لیګلې شوې ځکه چه جنات د انسانانو د قوم نه دی. لیکن رسول الله ﷺ پخپله ارشاد فرمائیلې دې چه سابقه امتونو کښې هر نبی د یونه یو خاص قوم طرف ته لیګلې

---

[1] رواه البخاری فی کتاب التیمم باب بلاترجمة رقم: ۳۲۵ وفی مواضع أخری من صحیحه، انظر کشف الباری، کتاب التیمم: ۸۳ ومسلم کتاب المساجد... باب المساجد..... رقم: ۵۲۱.

[2] آکام المرجان: ۵۹ الباب السابع عشر، ولسان العرب: ۱۴/۳۲۶-۳۲۵ مادة: نوس، ومثله فی المفردات للراغب، باب النون، مادة نوس، ص: ۵۱۱.

[3] رواه البیهقی فی دلائل النبوة: ۵/۴۷۴ رقم: ۲۲۱۷ وأیضاً انظر: ۵/۴۷۳ روایة جابر وأبی ذر، رضی الله عنهما، کذا انظر مجلس فی ختم کتاب الشفاء بتعریف حقوق المصطفی ﷺ: ۴۶.

[4] تفسیر الضحاك: ۱/۲۴۳-۲۵۲ سورة الأنعام رقم: ۷۹۶ وآکام المرجان: ۵۷ الباب السادس عشر ولقط المرجان: ۴۲ فصل: هل کان من الجن نبی أو رسول؟ وتفسیر الطبری: ۵/۱۳۰.

شوې وو.(۱) ابن حزم رحمه الله نور فرمائی چه دا خبره خو مونږ په يقينی توګه باندې پيژنو چه جنات هم ويرولې شوی دی (چه هغوی هم مکلف دی)، نو ثابته شوه چه د هغوی کښې هم نبی تيرشوې دې. دليل هم هغه دالله تعالی ارشاد دې: ﴿يٰمَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ اَلَمْ يَاْتِكُمْ رُسُلٌ مِّنْكُمْ......﴾(۲)
علامه بدرالدين شبلی رحمه الله فرمائی چه دحضرت ضحاك رحمه الله دمذهب تائيد دقرآن کريم آيت ﴿وَمِنَ الْاَرْضِ مِثْلَهُنَّ﴾(۳) په تفسير کښې دحضرت ابن عباس رضی الله عنهما د ارشاد نه هم کيږی کوم چه ددې آيت په تفسير کښې دهغوی نه نقل دې چه زمکې هم اووه دی په هره زمکه کښې ستاسو د نبی په شان يو نبی دې اود آدم په شان يو آدم دې. رواه الحاکم.(۴) حافظ ذهبی ددې حديث تحسين فرمائيلې دې.(۵)
حافظ ابن حجرمکی رحمه الله فتاوی حديثيه کښې ليکی چه ظاهر قرآن هم دحضرت ضحاك رحمه الله سره دې چه جناتو کښې هم نبی تيرشوې دې مګر اکثرعلماء ددې خلاف دی.(۶)
د جمهورو مذهب: جمهور سلفا اوخلفا ددې برعکس دا فرمائی چه په جناتو کښې کله هم رسول نه دې تيرشوې څومره هم چه رسولان راغلی دی ټول هم دانسانانو نه راغلی. دا مذهب حضرت ابن عباس رضی الله عنهما ابن جريج، مجاهد، ابن کلبی، ابوعبيد اوعلامه واحدی رحمهم الله وغيره نه نقل کړې شوې دې. او جمهور علماء د آيت مبارك ﴿يٰمَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ اَلَمْ يَاْتِكُمْ رُسُلٌ مِّنْكُمْ......﴾ تاويل دا فرمائی چه دا د جناتو نه څه خلق وو دالله تعالی د طرف نه باقاعده رسولان نه وو ليکن الله تعالی هغوی په زمکه کښې خواره کړل. چنانچه هغوی د الله تعالی د هغه رسولانو کلام واوريدو کوم چه انسانانو ته مبعوث شوې وو اود هغې اوريدو سره هغوی خپل قوم جنات طرف ته واپس راغلل اوهغوی اوويرول د الله تعالی کلام (مامورات اومنهيات) ئې ورته واورول. والله سبحانه وتعالی اعلم.(۷)
قال ابن حجر المکی: ومعنی ﴿رُسُلٌ مِّنْكُمْ﴾ أي: من مجموعکم، وهم الإنس، أو المراد بهم رسل الرسل. الفتاوی الحديثية: ۹۸ مطلب: الأصح أن الجن ليس فيهم نبی ولا رسول.
وقال الزمخشري فی الکشاف: ۲/۶۶: واختلف فی أن الجن هل بعث إليهم رسل منهم، فتعلق بعضهم بظاهر الآية، ولم يفرق بين مکلفين ومکلفين أن يبعث إليهم رسول من جنسهم، لأنهم به آنس، وله آلف. وقال آخرون: الرسل من الإنس خاصة، وإنما قيل ﴿رُسُلٌ مِّنْكُمْ﴾ لأنه لما جمع الثقلان فی الخطاب صح ذلك، وإن کان من أحدهما، کقوله: ﴿يَخْرُجُ مِنْهُمَا اللُّؤْلُؤُ وَالْمَرْجَانُ﴾ وقيل: أراد رسل الرسل من الجن إليهم، کقوله تعالی: ﴿وَلَّوْا اِلٰى قَوْمِهِمْ مُّنْذِرِيْنَ﴾ وعن الکلبی: کانت الرسل قبل أن يبعث محمد ﷺ يبعثون إلی الإنس، ورسول الله a بعث إلی الإنس والجن.

---

(۱) الحديث مر تخريجه آنفا الصحيحين (متفق عليه) عن جابر رضی الله عنه.
(۲) الفصل فی الملل...: ۳/۱٤۷ وآکام المرجان: ۵۷ الباب السادس عشر، فی بيان هل کان فی الجن نبی قبل بعثة نبينا..... ولقط المرجان: ٤۲ عمدة القاری: ۱۵/۱۸۵-۱۸٤.
(۳) سورة الطلاق: ۱۲.
(۴) المستدرک للحاکم: ۲/٤۹۳ وصححه ابن حجر المکی فی الفتاوی الحديثية: ۶۹
(۵) تلخيص المستدرک للذهبی بذيل المستدرک: ۲/٤۹۳ وآکام المرجان: ۵۸ ددې حديث متعلق ابحاث اول الکتاب کښې به باب ماجاء فی سبع أرضين کښې راغلې دې.
(۶) الفتاوی الحديثيه: ۹٤ مطلب لم يبعث إلی الجن نبی قبل نبينا قطعا.
(۷) آکام المرجان: ۵۷ ولقط المرجان: ٤۳-٤۲ والتوضيح لابن الملقن: ۱۹/۲۲۱.

﴿بَخْسًا﴾: نَقْصًا: داهم دترجمة الباب حصه ده. په دې عبارت تفسيريه سره هم امام بخارى رحمه الله خپله مدعى حاصل كړې ده. آيت مبارك ﴿فَمَنْ يُؤْمِنْ بِرَبِّهِ فَلَا يَخَافُ بَخْسًا وَلَا رَهَقًا﴾ (١) كښې نې د لفظ بخس شرح اوفرمائيله چه دا د نقص اوكمي باره كښې دې. اودې سره نې د جناتو مكلف كيدل هم ثابت كړل خكه چه څوك په خپل رب باندې ايمان لرى هغه ته به د هيڅ نقصان انديښنه نه وى. او چه كوم كافر وي هغه به ويريږى چه د څه نقصان ښكار نه شى. دا ويره ترهه د جناتو دمكلف كيدو دليل دې چونكه د آيت تعلق هم دهغوى ذات سره دى. (٢)

قَالَ مُجَاهِدٌ: ﴿وَجَعَلُوا بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْجِنَّةِ نَسَبًا﴾/الصافات: ١٥٨/: قَالَ: كُفَّارُ قُرَيْشٍ: الْمَلَائِكَةُ بَنَاتُ اللَّهِ، وَأُمَّهَاتُهُمْ بَنَاتُ سَرَوَاتِ الْجِنِّ. قَالَ اللَّهُ: ﴿وَلَقَدْ عَلِمَتِ الْجِنَّةُ إِنَّهُمْ لَمُحْضَرُونَ﴾ /الصافات: ١٥٨/: سَتُحْضَرُ لِلْحِسَابِ. ﴿جُنْدٌ مُحْضَرُونَ﴾/يس: ٧٥/: عِنْدَ الْحِسَابِ.

حضرت مجاهد بن جبر رحمه الله (٣) آيت مبارك ﴿وَجَعَلُوا بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْجِنَّةِ .....﴾
په تفسير كښې فرمائى چه دقريشو كافرانو به وئيل چه فرښتې نعوذبالله دالله تعالى لونړه دى او د هغوى مينندې د پيريانود سردارانو لونړه دى.

دَ آيت مبارك شرح اوتفسير: دحضرت مجاهد رحمه الله دا تعليق حسب سابق امام بخارى رحمه الله د خپل موقف د ثابتولودپاره ذكر كړې دې چه جنات مكلف دى. هغه په دې توګه چه د كافرانو عقيده د ملائكه باره كښې دا وه چه هغوى نعوذبالله د الله تعالى چه د هرڅه نه پاك اولوئى دې لونړه دى. د اولاد د اثبات دپاره به بيا د زوج ضرورت وى نودهغوى عقيده داوه چه د جناتو د سردارانو د لونړو نه د الله تعالى نعوذبالله واده شوې دې دكوم په نتيجه كښې چه فرښتې پيدا شوې. دغه شان هغوى د رب كريم او جناتو په مينځ كښې رشته دارى ثابتولوكوشش كړې دې اودا عقيده نى خپله كره چه جنات د رب كريم سخر ګننى ده. نعوذبالله من ذلك.

الله تعالى ذكرشوى آيت مبارك كښې دهغوى د دې فضول او فاسدې عقيدې شناعت او قبح واضح كولوسره ارشاد اوفرمائيلو چه دا څنګه كيدې شى چه دهغه خپل مخلوق سره خسروانه تعلقات او رشته دارنى وى؟ حالانكه كوم چه سخر ګننى ګرخولې شى هغوى ته پخپله دا حقيقت په ښه شان سره معلوم دې چه دقيامت په ورځ به هغوې هم د خپل رب قادر په مخكښې دحساب كتاب د پاره حاضرېږى. سخر ګننى خو يونعمت دې. (٤) چرته دهغوى نه هم څه تپوس پوښتنه كيدې شى؟

حضرت تهانوى رحمه الله ليكى: هغه خلقو الله تعالى او جناتو كښې هم رشته دارنى ګرخولې دى د كوم بطلان چه نور هم زيات ښكاره دې خكه چه بى بى د كوم كاردپاره وى د هغې نه حق تعالى منزه دې اوچه كله زوجيت محال دې نو صهريت كوم چه دهغې فرع ده نيزمحال دې. (٥)

---

(١) سورة الجن: ١٣.
(٢) عمدة القارى: ١٨٥/١٥٤فتح البارى: ٣٤٦/٦.
(٣) دحضرت مجاهدبن جبر رحمه الله حالات كشف البارى كتاب العلم باب الفهم فى العلم: ٣٠٧/٣ كښې تيرشوى دى.
(٤) قال الله تعالى: ﴿وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ مِنَ الْمَاءِ بَشَرًا فَجَعَلَهُ نَسَبًا وَصِهْرًا﴾ [سورة الشعراء: ٥٤/١]
(٥) بيان القرآن: ٢٦٠/٣.

دَ مذكوره تعليق شرح: دحضرت مجاهد رحمه الله په دې تعليق كښې دبخارى شريف په ټولو نسخوكښې «وأمهاتهم» راغلې دې. البته د ابوذر رحمه الله په نسخه كښې «وأمهاتهن» ضمير جمع مؤنث سره دې خو بهتر اواولنې دې.[1]

سروات جمع ده ددې مفرد سراة دې چه پخپله هم جمع ده اوددې مفرد سري دې. دكوم معنى چه د سردار ده لكه چه سروات جمع الجمع ده.[2] خو حافظ صاحب رحمه الله دا د سرة جمع ګرځولې ده يعنى شريفې ښځې.[3]

دَ ايت مبارك نور تفسير: د آيت مبارك دحضرت مجاهد رحمه الله دا تفسير حضرت قتادة رحمه الله او ابن السائب رحمه الله د قول مطابق دې چه دا فرمائى چه په آيت كښې «الجنة» نه مراد جنات دى داد يهوديانو رائې وه چه الله تعالى نعوذبالله په جناتوكښې واده كړې اودهغې په نتيجه كښې فرښتې پيدا شوى.

دلته نور دوه اقوال دى ① عوفى رحمه الله دحضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه روايت كړې دې چه په آيت كښې «الجنة» نه مراد ابليس دې. دا قول د زنادقه ملاعنه طرف ته منسوب دې چه ددې خبرې قائل دى چه الله تعالى او ابليس نعوذ بالله رونړه دى. د خير صدور د الله تعالى نه اود شر صدور د ابليس نه كيږى. په دې صورت كښې نسبت سره د رورولئى نسبت مراد دې داهم د مجوسو د ګمان په شان باطل دې ځوك چه د دوو خدايانو قائل دى. يزدان او اهرمن.

② د قريشو كافران ددې خبرې قائل وو چه فرښتې د الله تعالى لونړه دى نعوذ بالله او جنه د فرښتو يو نوع دې كوم ته چه جنه وائى. په دې صورت كښې نسب سره د پلار او لور رشته يعنى بنوت مراد وى. علامه عينى رحمه الله فرمائى «والمعنى جعلوا بما قالوه نسبة بين الله وبين الملائكة، وأثبتوا بذلك جنسية جامعة الله وللملائكة. تعالى الله عن ذلك علوا كبيرا».[4]

دا د حضرت مجاهد رحمه الله نه روايت دې كوم چه مصنف رحمه الله هم نقل كړې دې. ددې دريوارو اقوالو مخې ته كيخودو سره دا خبره واضح كيږى چه د الجنة په معنى كښې دوه اقوال دى. ① ملائكه او ② جنات. په رومبى صورت كښې به د آيت مبارك معنى دا شى چه فرښتوته هم ددې خبرې علم دې چه دا مشركان به د جهنم په اور كښې ور اوراندې كولې شى. يعنى د الجنة نه مراد فرښتې دى او ﴿إِنَّهُمْ لَمُحْضَرُونَ﴾ كښې هم ضمير دمشركين مكه طرف ته راجع دې. چاچه دا فضول خبره كړې ده. فرښتې الجنة سره ځكه تعبير كړې شوى دى چه هغوى هم د نظر نه غائب دى لكه څنګه چه جنات دى.[5]

---

[1]) عمدة القاري: ١٨٥/١٥فتح الباري: ٣٤٦/٦ وإرشادالساري: ٣٠٦/٥.

[2]) عمدة القاري: ١٨٥/١٥التوضيح: ٢٢٤/١٩ وإرشادالساري: ٣٠٦/٥.

[3]) فتح الباري: ٣٤٦/٦.

[4]) عمدة القاري: ١٨٥/١٥.

[5]) حواله بالا وإرشادالساري: ٣٠٦/٥.

په دويم صورت كښې به د آيت معنى داشى چه پخپله جناتو ته هم دا خبره معلومه ده چه هغوى به حساب كتاب ته وړاندې كيږي. چنانچه إنهم كښې دضمير مراد جنات دى اود نسبا نه صهريت يعنى د سخرګنئى رشته مراد ده. (١)

قوله:: مستحضر للحساب: هغه جنات به دحساب كتاب دپاره حاضرولې شى. په دې عبارت كښې ﴿مُحْضَرُوْنَ﴾ تفسير اوتوضيح كړې شوې دې. چه د احضار نه دحساب دپاره حاضرول مراد دى. دلته د تانيث د صيغې سره **مستحضر** دې خو په بعض نسخو كښې **سيحضرون** راغلې دې. مفهوم ئې تقريباً يودې. (٢)

[جُنْدٌ مُّحْضَرُوْنَ] داد سورت يس د يوآيت مبارك حصه ده. ددې نه اول دا آياتونه دى [وَاتَّخَذُوْا مِنْ دُوْنِ اللّٰهِ اٰلِهَةً لَّعَلَّهُمْ يُنْصَرُوْنَ۝ لَا يَسْتَطِيْعُوْنَ نَصْرَهُمْ وَهُمْ لَهُمْ جُنْدٌ مُّحْضَرُوْنَ۝] (٣) ددې آياتونو په ظاهره د جناتو سره هيڅ تعلق نشته دې ليكن دلته دا د ماقبل سورت صافات د آيت مبارك ﴿اِنَّهُمْ لَمُحْضَرُوْنَ﴾ دتاكيد دپاره ذكر كړې شوى دى چه دلته هم د احضار نه احضار للحساب مراد دې

البته علامه كرمانى رحمه الله فرمائى چه د سورت يس په دې آيت كښې آلهة نه جنات مراد كيدې شى خكه چه كافرانو داهم د خدائى په توګه خپل كړى وو. دغه شان سابقه آيت سره به ددې آيت تعلق هم ثابت شى. ((ويحتمل أن يقال: لفظ ﴿آلِهَةً﴾ في الآية متناول للجن، لأنهم أيضاً اتخذوهم معابد. والله أعلم)) (٤)

ابوذر د حموى او مستملى وغيره نه ﴿جُنْدٌ مُّحْضَرٌ﴾ صيغه د مفرد سره نقل كړې دې خو كشميهنى جمع سره ﴿جُنْدٌ مُّحْضَرُوْنَ﴾ نقل كړې دې. اوهم دغه زيات مناسب دى خكه چه دا د قرآن كريم الفاظ دى. (٥)

دمذكوره تعليق مقصد: امام بخارى رحمه الله دا تعليق ذكركولوسره خپله مدعى ثابته كړې ده چه جنات مكلف دى د دوى نه به حساب اخستلې شى دكومې چه پخپله هم هغوى ته علم دې. (٦)

دمذكوره تعليق تخريج: دحضرت مجاهد رحمه الله دا تعليق امام فريابى رحمه الله په خپل موصول سند سره څه اضافې سره داسې روايت كړې دې: ((قال كفار قريش: قالوا: الملائكة بنات الله. قال أبوبكر (الصديق رضى الله عنه): فمن أمهاتهم؟ قالوا: بنات سروات الجن)) (٧) دغه شان د سورت يس د آيت تفسيرهم دحضرت مجاهد رحمه الله دې كوم چه فريابى رحمه الله ((آدم، عن ورقاء، عن ابن أبى نجيح، عن مجاهد)) په طريق سره موصولاً نقل كړې دې. والله اعلم بالصواب. (٨)

---

(١) زادالمسير: ٣٢٥/٦روح المعانى: ١٤٥/١٢/٨الصافات: ١٥٩وبيان القرآن: ٢٦٠/٣عمدة القارى: ١٨٦/١٥-١٨٥التوضيح: ٢٢٤/١٩-٢٢٣.

(٢) فتح البارى: ٣٤٣/٦تغليق التعليق وتعليقاته: ٥١٤/٣.

(٣) سورة يس: ٧٥-٧٦

(٤) شرح الكرمانى: ٢١٠/١٣عمدة القارى: ١٨٦/١٥.

(٥) عمدة القارى: ١٨٦/١٥فتح البارى: ٣٤٦/٦إرشاد السارى: ٣٠٦/٥.

(٦) عمدة القارى: ١٨٦/١٥.

(٧) عمدة القارى: ١٨٥/١٥فتح البارى: ٣٤٦/٦تغليق التعليق: ٥١٤/٣تفسير مجاهد: ٥٧١سورة الصافات، وتفسير ابن جرير: ٦٩/٢٣/١٠

(٨) تغليق التعليق: ٥١٤/٣تفسير مجاهد: ٥٦١سورة يس: ٧٥.

دمذكوره تعليق ترجمة الباب سره مناسبت: ددې تعليق ترجمة الباب سره مناسبت بالكل واضح دې چه علمت الجن أنهم سيحضرون للحساب كښې دې. د كوم نه چه د جنات مكلف كيدل واضح دى [١]

الحديث الاول

٣١٢٢- حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي صَعْصَعَةَ الأَنْصَارِيِّ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّهُ أَخْبَرَهُ أَنَّ أَبَا سَعِيدٍ الخُدْرِيَّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ لَهُ: إِنِّي أَرَاكَ تُحِبُّ الغَنَمَ وَالبَادِيَةَ، فَإِذَا كُنْتَ فِي غَنَمِكَ وَبَادِيَتِكَ، فَأَذَّنْتَ بِالصَّلاَةِ، فَارْفَعْ صَوْتَكَ بِالنِّدَاءِ، فَإِنَّهُ «لاَ يَسْمَعُ مَدَى صَوْتِ المُؤَذِّنِ جِنٌّ وَلاَ إِنْسٌ وَلاَ شَيْءٌ إِلَّا شَهِدَ لَهُ يَوْمَ القِيَامَةِ» قَالَ أَبُو سَعِيدٍ: سَمِعْتُهُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ [٢] [ر٥٨٣]

ترجمه: عبد الله بن عبد الرحمن رحمه الله فرمائى چه حضرت ابوسعيد خدرى رضي الله عنه ماته اونيل چه زه كورم چه ستا چيلئى اوكلى ډير خوښ دى. كله چه ته خپلو چيلوسره يا په خپلو كلو كښې نى اود مونځ دپاره اذان وركړې نوخپل آواز د اذان په وخت اوچت ساته خكه چه د مؤذن اذان تركومې پورې هم يوانسان يا جن يا بل څه څيز واورى نود قيامت په ورځ به هغه څيز دهغه دپاره ګواهى وركوى.

ترجمه: حضرت ابوسعيد خدرى رضي الله عنه فرمائى چه دا حديث ما د رسول الله صلى الله عليه وسلم نه پخپله اوريدلې دې.
دا حديث په كتاب الأذان كښې تيرشوې دې لهذا په ترجمه باندې اكتفا كړې شوې ده. [٣]

تراجم رجال

قتيبه: دا شيخ الاسلام قتيبه بن سعيد ثقفى رحمه الله دې. ددوى حالات كتاب الإيمان باب إفشاء السلام كښې تير شوى دى. [٤]

مالك: دا امام دار الهجرة امام مالك بن انس اصحبى مدنى رحمه الله دې. ددوى اجمالى حالات بدء الوحى او تفصيلى حالات كتاب الإيمان باب من الدين الفرار من الفتن لاندې بيان كړې شوى دى. [٥]

عبدالرحمن بن عبدالله بن عبدالرحمن: دا عبد الرحمن بن عبد الله بن عبد الرحمن بن الحارث بن ابى صعصعه رحمه الله دې. [٦]

ابيه: (عبدالله بن عبدالرحمن): دا عبد الله بن عبد الرحمن بن الحارث بن ابى صعصعه رحمه الله دې.

---

[١] عمدة القارى: ١٨٦/١٥ فتح البارى: ٣٤٦/٦.

[٢] قوله: أن أباسعيدالخدرى رضى الله عنه: الحديث، مرتخريجه فى كتاب الأذان باب رفع الصوت بالنداء.....

[٣] كتاب الأذان باب رفع الصوت بالنداء رقم:٦٠٩

[٤] كشف البارى: ١٨٩/٢.

[٥] كشف البارى: ٢٩٠/١، ٨٠/٢

[٦] دابوصعصعه نوم عمرو بن زيد دې. چه په جاهليت كښې وژلې شوې. دهغه څلورخامن وو. حارث، جابر، قيس او ابوكلاب دا څلور واړه صحابه كرام دى رضي الله عنهم په دوى كښې درې په مختلف غزوات كښې شهيدان شوى حضرت حارث رضي الله عنه په جنګ يمامه كښې اوحضرت جابر او كلاب رضي الله عنهما غزوه موته كښې شهيدان شوى او قيس رضي الله عنه په جنګ بدر كښې ساقى او په جنګ احد كښې مقاتل وو. التوضيح: ٢٢٤/١٩عمدة القارى:١٨٦/١٥.

ابوسعيدخدري: دا مشهور صحابي حضرت سعد بن مالك بن سنان رضي الله عنه دې. ددې بزرګانو تذکره **كتاب الايمان باب من الدين الفرار من الفتن** لاندې بيان کړې شوې دی. (۱)

ترجمة الباب سره دَحديث مناسبت: دحديث ترجمة الباب سره مناسبت دحديث دې جملې سره دې «لايسمع مدى صوت المؤذن جن ولا إنس، إلا شهدله....» دکوم نه چه په واضحه توګه سره ثابتيږي چه جنات به هم دقيامت په ورځ په محشرکښې جمع کولې شي دهغوی حساب کتاب به کيږي کوم چه دمکلف کيدو علامت دې. (۲) بل دې حديث سره د جنات وجود هم ثابتيږي. (۳)

۱۳-باب: قَوْلِ اللهِ جَلَّ وَعَزَّ: ﴿وَإِذْ صَرَفْنَآ إِلَيْكَ نَفَرًا مِّنَ الْجِنِّ - إِلَى قَوْلِهِ - أُولَٰٓئِكَ فِي ضَلَٰلٍ مُّبِينٍ﴾/الأحقاف: ۲۹-۳۲/.

دَترجمة الباب مقصد: د صحيح بخاری شريف يوشارح دلته د غرض ترجمه او دهغې مقصد نه دې چيړلې صرف حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله غرض ترجمه خودلې دې. هغه فرمائي چه زما په نيز امام بخاری رحمه الله د دې ترجمه او د آيت مبارك په ذريعه دامام ابوحنيفه رحمه الله د مستدل طرف ته اشاره کړې ده د چامذهب چه د جنات باره کښې دادې چه دوی ته د طاعات ثواب نه ملاويږي صرف دعذاب نه خلاصې ملاويږي. په دې باندې په تيرشوی باب کښې هم خبره شوې ده. دامام اعظم رحمه الله مستدل په ترجمة الباب کښې ذکرشوې آيت مبارك دې چه په دې کښې صرف د عذاب نه د خلاصې ذکر دې د طاعات په بدله کښې د جنت ملاويدلو هيڅ ذکر نشته دې.

ملاجيون رحمه الله تفسير احمدی کښې ليکي: «وقال إمامنا الأعظم أبوحنيفة: إنهم لم يثابوا كالإنس، وغاية إيمانهم أنهم ينجون من العذاب، لأنه قال في آخر هذه الآية: ﴿يَغْفِرْ لَكُم مِّن ذُنُوبِكُمْ وَيُجِرْكُم مِّنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ﴾ هكذا ذكر في المدارك والكشاف والبيضاوي». (۴)

مکمل ايات کريمه اودَ هغې ترجمه: امام بخاری رحمه الله چه کوم آياتونه د ترجمة الباب جز او حصه جوړکړې دی هغه دادی: ﴿وَإِذْ صَرَفْنَآ إِلَيْكَ نَفَرًا مِّنَ الْجِنِّ يَسْتَمِعُونَ الْقُرْآنَ فَلَمَّا حَضَرُوهُ قَالُوٓا أَنصِتُوا فَلَمَّا قُضِيَ وَلَّوْا إِلَىٰ قَوْمِهِم مُّنذِرِينَ ۝ قَالُوا يَا قَوْمَنَآ إِنَّا سَمِعْنَا كِتَابًا أُنزِلَ مِن بَعْدِ مُوسَىٰ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ يَهْدِيٓ إِلَى الْحَقِّ وَإِلَىٰ طَرِيقٍ مُّسْتَقِيمٍ ۝ يَا قَوْمَنَآ أَجِيبُوا دَاعِيَ اللَّهِ وَآمِنُوا بِهِ يَغْفِرْ لَكُم مِّن ذُنُوبِكُمْ وَيُجِرْكُم مِّنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ ۝ وَمَن لَّا يُجِبْ دَاعِيَ اللَّهِ فَلَيْسَ بِمُعْجِزٍ فِي الْأَرْضِ وَلَيْسَ لَهُ مِن دُونِهِ أَوْلِيَآءُ أُولَٰٓئِكَ فِي ضَلَٰلٍ مُّبِينٍ ۝﴾ (۵)

---

۱) کشف الباري: ۲/۸۳-۸۰.

۲) فتح الباري: ۶/۳۴۶ إرشادالساري: ۵/۳۰۶.

۳) عمدة القاري: ۱۵/۱۸۲.

۴) الكنزالمتواري: ۱۳/۲۱۴ والأبواب للكاندهلوي: ۱/۲۱۱ والتفسيرات الأحمدية: ۶۶۰ حم تنزيل الكتاب، والبيضاوي مع حاشية الشهاب الخفاجي: ۸/۴۸۲ سورة الاحقاف، والكشاف: ۴/۳۰۴ ومدارك التنزيل: ۳/۲۱۹-۲۱۸.

وقال الإمام الكرماني رحمه الله: وقد جرى بين الإمامين أبي حنيفة ومالك، رحمهما الله في المسجدالحرام مناظرة في هذه المسئلة. فقال أبوحنيفة: ثوابهم السلامة عن العذاب، متمسكا بقوله تعالى: ﴿يَغْفِرْ لَكُم مِّن ذُنُوبِكُمْ وَيُجِرْكُم مِّنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ﴾ وقال مالك: لهم الكرامة بالجنة، وحكم الثقلين واحد، قال تعالى ﴿وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّتَانِ﴾ وقال: ﴿لَمْ يَطْمِثْهُنَّ إِنسٌ قَبْلَهُمْ وَلَا جَآنٌّ﴾ شرح الكرماني: ۱۳/۲۱۰.

۵) سورة الأحقاف: ۳۲-۲۹.

وكله چه مونږ د جنات يوجماعت ستاطرف ته راوستل چه قرآن پاك ئې اوريدلو. غرض چه كله هغه خلق قرآن له راؤرسيدل نو وئې وئيل چه خاموش شئى. بيا چه كله قرآن اولوستلې شو هغه خلق خپل قوم د خبر رسولودپاره واپس لاړل. وئې وئيل اې رونړو! مونږ يوكتاب اوريدلې راغلى يو. چه د موسى عليه السلام نه پس نازل كړې شوې دې چه د خپل ځان نه د مخكينو كتابونو تصديق كوى. دحق او نيغې لارې طرف ته لارخودنه كوى. اې رونړو! تاسو د الله تعالى طرف ته د رابلونكو وينا اومننئ او په هغې باندې ايمان راوړئ الله تعالى به ستاسو ګناهونه معاف كړى اود دردناك عذاب نه به مو محفوظ كړى. اوڅوك چه د الله تعالى طرف ته د رابلونكو وينا نه منى نوهغه په زمكه كښې الله تعالى ته ماتې نه شى وركولې اود الله تعالى نه سوا به بل هيڅوك دهغه حامى هم نه وى داسې خلق په صريح ګمراهئ كښې دى. (ترجمه حضرت تهانوى رحمه الله)[1]

﴿مَصْرِفًا﴾/الكهف: ٥٣/: مَعْدَلًا. ﴿صَرَفْنَا﴾: أَيْ وَجَّهْنَا.

قوله: ﴿مَصْرِفًا﴾: مَعْدَلًا: داد ابوعبيده رحمه الله تفسير دې. په كوم كښې چه هغه مصرف ـ بكسر الراء ـ تفسير معدل سره كړې دې. دكوم معنى چه د لارې او دتيختې د ځائى ده.

ترجمة الباب كښې د ذكرشوى آيت لفظ [صَرَفْنَا] سره دامام بخارى رحمه الله ذهن حسب عادت د يوبل آيت مبارك طرف ته منتقل شوې. چرته چه[﴿ مَصْرِفًا] راغلې دې. يعنى [وَلَمْ يَجِدُوا عَنْهَا مَصْرِفًا] چه هغه مجرمين به دجهنم د اورنه بچ كيدو دپاره دامان ځائى نه مومى. چنانچه ددې آيت طرف ته اشاره اوكړې شوه[2]

﴿مَصْرِفًا﴾ اسم مكان دې يا اسم زمان. بعض حضرات مثلاً ابوالبقا رحمه الله اود هغه ملګرى دا مصدر ګرځوى. علامه سمين حلبى رحمه الله دا سهو ګرځولې ده. او كه چرې ﴿مَصْرِفًا﴾ په فتح د راء وى نوددوى دا خبره به صحيح وه لكه چه د زيد بن على رضي الله عنه په قراءت كښې د راء فتحه سره دې خوبكسر الراء په صورت كښې مصدر ګرځول په هيڅ توګه صحيح نه دى.[3]

[صَرَفْنَا] أَيْ وَجَّهْنَا: دا دامام بخارى رحمه الله خپل تفسير دې. په كوم كښې چه هغوى د[مَصْرِفًا] معنى وجهنا سره كړې ده چه مونږ (دا جنات)متوجه كړل، لار مو ورته اوخودله.[4]

دباب مناسبت سره يو بل حديث اودهغې ترجمه: امام بخارى رحمه الله ددې ترجمة الباب لاندې څه حديث نه دې ذكركړې. خوددې باب مناسب دحضرت ابن عباس رضي الله عنهما هغه حديث دې په كوم كښې چه دحضورپاك عليه السلام عكاظ ته تلل اود جناتو د حضورپاك د تلاوت د اوريدو ذكر دې. پوره حديث دا دې.

---

[1]) بيان القرآن جديد: ٣/٤٠٤ سورة الأحقاف.

[2]) عمدة القارى : ١٥/٨٧ فتح البارى : ٦/٣٤٧ مجاز القرآن : ١/٤٠٧ سورة الكهف

[3]) روح المعانى: ٨/٢٨٣سورة الكهف. قال السمين الحلبى رحمه الله: والمصرف يجوز أن يكون اسم مكان أو زمان. وقال ابوالبقاء: ﴿مَصْرِفًا﴾ أى: انصرافا، ويجوز أن يكون مكانا.

قلت: وهذا سهو. فإنه جعل المَفعل بكسر العين مصدر المضارعه يفعل بالكسر من الصحيح، وقد نصوا على أن اسم مصدر هذا النوع مفتوح العين، واسم زمانه ومكانه مكسورها، نحو: المضرب والمضرب. وقرأ زيد بن على ﴿مَصْرَفًا﴾ بفتح الراء. جعله مصدرا ، لأنه مكسور العين فى المضارع، فهو كالمضرب بمعنى الضرب. وليتأباالبقاء ذكر هذه القراءة، ووجهها بما ذكره قبل. الدرالمصون: ٤/٤٦٥.

[4]) فتح البارى:٦/٣٤٧ وقال العينى رحمه الله : ١٥/١٨٧ وقيل وفقنا بصرفنا اياهم عن بلادهم اليک

«عن ابن عباس رضى الله عنهما، قال: انطلق النبى صلى الله عليه وسلم فى طائفة من أصحابه، عامدين إلى سوق عكاظ، وقد حيل بين الشياطين وبين خبر السماء، وأرسلت عليهم الشهب، فرجعت الشياطين إلى قومهم، فقالوا: مالكم؟ فقالوا: حيل بيننا وبين خبر السماء، إلا شيء حدث، فاضربوا مشارق الأرض ومغاربها، فانظروا ما هذا الذي حال بينكم وبين خبر السماء، فانصرف أولئك» [1]

يعنى حضرت ابن عباس رضي الله عنهما فرمائى چه نبى كريم ﷺ د صحابه كرامو رضي الله عنهم د يوجماعت سره د عكاظ بازار ته دتلو اراده اوكړه روان شو، په داسې حال كښې چه د شيطانانو او آسمانى خبرونو په مينځ كښې بنديز لګولې شوې وو او په شيطانانو باندې شهابونه وريدل. چنانچه كله چه شيطانان خپل نوم طرف ته (ناكام) واپس شو نوقوم تپوس اوكړو څه خبره ده؟ نوهغوى اووئيل چه زمونږ اود آسمانى خبرو په مينځ كښې بنديز لګولې شوې دې او په مونږ باندې شهابونه راورولې شى. نوقوم اووئيل چه ستاسو اود آسمانى خبرو په مينځ كښې د بنديز هيڅ وجه نشته سوا ددې نه چه څه نوې خبره رابنكاره شوې ده. د زمكې د مشرقونو اومغربونو (څلور واړه طرفونو) ته خواره شئى او اوګورئى چه ستاسو اود آسمانى خبرونو په مينځ كښې حائل شوې دا څه څيز دې؟

چنانچه هغه جنات كوم چه د تهامه طرف ته وتلې وو د نبى كريم ﷺ طرف ته وراوګرځيدل. حضورپاك هغه وخت نخله (ديوځائى نوم دې) كښې وو. د عكاظ د بازار د تلو اراده ئى كړې وه. حضورپاك صحابه كرامو ته د سحر مونځ وركولو. كله چه جناتو قرآن واؤريدو نو په غور سره ئى ددې تلاوت اوريدو او وئى وئيل په خدائى هم دغه دې كوم چه زمونږ اود آسمانى خبروو په مينځ كښې حائل جوړ شوې دى. هم په دې موقع چه كله هغوى خپل قوم جناتو ته واپس اورسيدل نو وئى وئيل اې رونړو! مونږ عجيبه (مضامين حامل) قرآن واؤريدو چه درشد اوهدايت طرف ته لار خوده كوى. نومونږ خو پدې باندې ايمان راوړې دې او (اوس) مونږ دخپل رب سره بل هيڅوك شريك نه ګنړو. نو الله تعالى په خپل نبى باندې وحى نازل كړه: ﴿ قُلْ أُوحِيَ إِلَيَّ أَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِّنَ الْجِنِّ ﴾ [2] چنانچه په دې آياتونو كښې د جناتو خبرې اترې په ذريعه دوحى رسول الله ﷺ ته خودلې شوې دى.

چنانچه امام بخارى رحمه الله مذكوره آيات د ترجمة الباب حصه جوړولوسره هم ددې حديث طرف ته اشاره كړې ده. دوباره ددې د ذكركولوحاجت نه دې ګنړلې. [3]

۱۴- باب: قَوْلِ اللهِ تَعَالَى: ﴿وَبَثَّ فِيهَا مِن كُلِّ دَابَّةٍ﴾ /البقرة: ۱۶۴/.

دترجمة الباب مقصد: امام بخارى رحمه الله د ملائكه، ابليس او جن وغيره ذكركولونه پس اوس د حيواناتو دتخليق ذكر كوى چه دا هم دالله تعالى مخلوق دې لكه چه ملائكه اوجن وغيره ټول الله سبحان وتعالى حيات وغيره د حيواناتو نه مخكښې پيداكړى دى. يا دا چه ددې ټولو تخليق د نوع انسانى دتخليق نه مقدم دې.

---

[1] صحيح البخارى كتاب الأذان باب الجهر بقراءة صلاة الصبح رقم: ۷۷۳وكتاب التفسير رقم:۴۹۲۱وصحيح مسلم كتاب الصلاة باب الجهر بالقراءة فى الصبح..... رقم: ۴۴۹.

[2] سورة الجن:۱.

[3] فتح البارى: ۳۴۷/۶ الكنز المتوارى: ۲۱۴/۱۳ نورتفصيل دپاره اوګورئى التوضيح لابن الملقن: ۲۲۶/۱۹-۲۲۵.

حافظ رحمه الله فرمائي: «كأنه أشار إلى سبق خلق الملائكة والجن على الحيوان أوسبق جميع ذلك على خلق آدم»[1] دحيواناتو تخليق دانسانی نوع په تخليق باندې مقدم دې. په دې باندې دمسلم شريف حديث هم دلالت کوی په کوم کښې چه راغلی دی «إن خلق الدواب كان يوم الأربعاء»[2]

دحضرت ګنګوهی رائې: فقيه النفس حضرت ګنګوهی رحمه الله ددې ترجمة الباب مقصد دا ښائی چه امام بخاری رحمه الله په فلاسفه باندې رد اودهغوی دفغيه کول غواړی څوک چه دا وائی چه الله تبارك وتعالى (العياذ بالله) صرف عقل اول پيدا کړو، په دې کائنات کښې په دې عالم کښې په رنګ او بوئی کښې چه دا څه ښه يا بد کيږی ددې ټولو تعلق دعقل عاشر سره دې کوم چه هغوی په عقل فعال سره موسوم کوی.[3]

څکه چه عادت هم دغه دې چه د وړو وړو څيزونو نسبت لويو اوعظيم خلقو ته نه شی کولې په دې وجه د فلاسفه په قول ولې الله تعالى به مچ وغيره هم پيدا کوی؟ دومره عظيم ذات کيدو سره به هغه دومره وړوکې اوسپك کار کوی، نه داسې نه ده، بلکه دا ټول په عقل عاشر سره پيدا شوی. چنانچه امام بخاری رحمه الله په دوی رد اوکړو اودا ترجمه ئی قائم کړه چه هرڅيز که هغه لوئی دې اوکه وړوکې، ذره وی اوکه غر، زمکه وی اوکه آسمان ټول دهغه عظيم صفاتووالا ذات پيدا کړی دی.

لامع کښې دی: «ولما كانت العادة ارية بأن العظيم لا ينسب إليه الحقير، وقد كانت الفلاسفة زعمت أنه تبارك وتعالى لم يخلق إلا العقل الأول، وجملة ما يتكون فى عالم الكون والفساد فإنه إلى العقل العاشر، دفعه (الإمام البخاري رحمه الله) بأن كل ذرة من ذرات العالم، وكل دابة مما على الأرض -صغيرة كانت أوكبيرة، حقيرة أوذات خطر- فإنما خلقه الله تبارك وتعالى، ومنه الخلق والأمر، فتبارك الله أحسن الخالقين»[4] د قرآن کريم ډير آياتونه هم صراحتًا په دې باندې دلالت کوی چه دهرڅيز خالق الله تعالى دې.[5]

---

[1] فتح البارى: ٣٤٧/٦ ولامع الدرارى: ٣٨٤/٧-٣٨٣.

[2] په ظاهره دلته د حافظ صاحب رحمه الله نه تسامح شوې دې چه د خلق الدواب نسبت ئی يوم الاربعاء طرف ته اوکړو حالانکه صحيح يوم الخميس دې. په مسند احمد وغيره کښې هم دغه دې. اوګورئی: ٣٢٧/٢ صحيح مسلم كتاب صفة القيامة.... باب ابتداء الخلق..... رقم: ٢٧٨٩.

[3] قال صاحب غياث اللغات: إن العقل قوة فى نفس الإنسان، يميز بها دقائق الأشياء، وهو المسمى بالنفس الناطقة، وعندالحكماء يجىء بمعنى الملك، والمعروف عندهم أنه تعالى وتقدس خلق ملكا واحدا، وهوالذى يقال له: العقل الأول، وهذا الملك خلق ملكا ثانيا والفلك الأول، وهذا الملك الثانى خلق ملكا ثالثا والفلك الثانى، - وهلم جرا، إلى أن - خلق الملك التاسع الملك العاشر والفلك التاسع، وهذا الملك العاشر يقال له عندهم: العقل الفعال، وهوالذى خلق جميع العالم والأشياء كلها، ويقال: إن العقل العاشر هذا هو جبريل عليه الصلاة والسلام، كما صرح بذلك فى الميبذى[١٦٩ فصل فى كيفية توسط العقول بين البارى تعالى وبين العالم الجسمانى]، وقال صاحب البرهان: إن العقل العاشر هوالمسمى بنور محمد، وكناية أيضاعن جبريل عليهماالصلاة والسلام". انتهى معربا مختصرا من غياث اللغات. تعليقات لامع الدرارى: ٣٨٥/٧ والكنز المتوارى: ٢١٦-٢١٧/١٣.

[4] لامع الدرارى: ٣٨٧/٧-٣٨٣ والكنز المتوارى: ٢١٩/١٣-٢١٥.

[5] فقد قال عزاسمه: ﴿خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ فَاعْبُدُوهُ﴾ [الأنعام: ١٠٢] وقال عزاسمه: ﴿إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ﴾ [القمر: ٤٩] قال الكرمانى: التقدير خلقنا كل شىء بقدر، يستفادمنه أن يكون الله خالق كل شىء فتح البارى: ٦٤٦/١٦ كتاب التوحيد باب (٥٦) ﴿وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ﴾ انظر للاستزادة: تعليقات للامع: ٣٨٥/٧.

لفظ دابه اود امام بخاری حسن ترتیب: د دابه لغوی معنی ده خوئیدل، رابنکل اوتلل یعنی «مایدب علی الأرض» او په عرف کښې ددې استعمال ذوات الاربع یعنی د څلورو خپو والاځناور دپاره کیږی. په دې وجه بعض حضراتو دا لفظ اس سره او بعض خر سره خاص کړې دې. خودلته چه کوم مراد دامام بخاری رحمه الله دې هغه لغوی معنی ده یعنی هر ساه والا په زمکه باندې تلونکې خوئیدونکې او الوتونکې.(۱)

د امام بخاری رحمه الله حسن ترتیب اوګورئ چه هغوی دلته په ترجمة الباب کښې درې آیاتونه ذکرکولوسره د ځناورو ټول قسمونه کوم چه درې دی، استیعاب او احاطه کړې ده. هغه انواع ثلاثه دادی: ① په زمکه باندې چه کوم زنده سر چینجی وغیره اوسیږی دهغې طرف ته ئې په لفظ حیات سره اشاره اوکړه ② کوم ځناور چه په زمکه باندې ګرځی دهغې طرف ته ئې ﴿ وَمَا مِنْ دَآبَّةٍ إِلَّا هُوَ اٰخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا ﴾ سره اشاره اوکړه. ③ کوم چه په هوا باندې الوزی یعنی مرغئی دهغې طرف ته ئې په آیت مبارك ﴿ أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ فَوْقَهُمْ صَٰٓفَّٰتٍ وَيَقْبِضْنَ ﴾ په ذریعه سره اشاره اوکړه.(۲) دغه شان ټول انواع دحیواناتو د ترجمې لاندې راغلل. والله دره.

قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: الثُّعْبَانُ الْحَيَّةُ الذَّكَرُ مِنْهَا

ابن عباس رضي الله عنهما فرمائي چه ثعبان مذکرمار ته وائی. په دې تعلیق کښې د لفظ ثعبان په ذریعه د قرآن کریم آیت ﴿ فَإِذَا هِيَ ثُعْبَانٌ مُّبِينٌ ﴾ (۳)طرف ته اشاره کړې شوې ده اود دې تفسیر د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما په حواله سره بیان کړې شوې چه مذکرمار ته ثعبان وائی، ذکرکولوسره ددې دپاره مقید کړې دې چه د حیة اطلاق مذکر اومؤنث دواړو صنفونو په مارانو باندې کیږی. په دې کښې چه کومه تاء ده هغه تاء د وحدت ده. تاء د تانیث نه ده لکه چه د تمرة تاء د وحدت دپاره ده.(۴)

دمذکوره تعلیق تخریج: دحضرت ابن عباس رضي الله عنهما مذکوره بالااثر امام طبری رحمه الله په خپل تفسیر کښې دمثنی په طریق سره موصولاً نقل کړې دې.(۵) دغه شان ابن ابی حاتم رحمه الله هم په خپل طریق سره دا موصولاً ذکرکړې دې (۶) بعض حضراتو فرمائیلی دی چه ثعبان لوئې مار (اژدها) ته وائی که هغه مذکر وی اوکه مؤنث. خو په آیت مبارك کښې هم مذکر مراد دې لکه چه دحضرت ابن عباس رضي الله عنهما د تفسیر نه ظاهر دی.

وَيُقَالُ: الْحَيَّاتُ أَجْنَاسٌ: الْجَانُّ وَالْأَفَاعِي وَالْأَسَاوِدُ. ﴿ آخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا ﴾/هود: ۵۶/: فِي مِلْكِهِ وَسُلْطَانِهِ.

وَيُقَالُ: ﴿ صَافَّاتٍ ﴾ بُسُطٌ أَجْنِحَتَهُنَّ ﴿ يَقْبِضْنَ ﴾/الملك: ۱۹/: يَضْرِبْنَ بِأَجْنِحَتِهِنَّ.

وَيُقَالُ: الْحَيَّاتُ أَجْنَاسٌ: الْجَانُّ وَالْأَفَاعِي وَالْأَسَاوِدُ: او وئیلی شوی دی چه دمارانو ډیر جنسونه او قسمونه دی لکه جنان دی افاعی دی اواسود. په دې جمله کښې دمارانو د مختلفو اجناسو وضاحت

---

۱) فتح الباری: ۳۴۷/۶تعلیقات اللامع: ۳۸۵/۷.

۲) تعلیقات للامع: ۳۸٤/۷.

۳) سورة الأعراف: ۱۰۷.

۴) عمدة القاری: ۱۸۷/۱۵شرح القسطلانی:۳۰۶/۵معجم النحو والصرف: ۱٤٤رسیدیه.

۵) جامع البیان (تفسیر الطبری):۱۰/۶الأعراف.

۶) فتح الباری: ۳۴۷/۶تغلیق التعلیق: ۵۱٤/۳والدرالمنثور: ۱۰۶/۳.

كړې شوې دي. داصيلى په نسخه كښې **الحيات أجناس أجناس** په ځائې **الجان أجناس** ليكلې دي. خو د قاضي عياض په قول صحيح اولنې دي.(۱) يعنى **الحيات أجناس**، ځكه چه جان پخپله جنس دې نو ددې د اجناس كيدو څه معنى؟ دا جمله په حقيقت كښې د مجاز القرآن مصنف حضرت ابوعبيده معمر المثنى رحمه الله كلام دې. كوم چه هغوى د سورة القصص د تفسير لاندې ذكر كړې دې.(۲)

قوله::جان:(۳) جان نون مشدد سره، داد يوقسم مار دې وړوكې پړقيدونكې سپين مار چه نرې او سپك وى. ابن الاثير رحمه الله ليكلى دى دا عموماً په كورونو كښې وى.(۴)

قران كريم اود موسي عليه السلام همسا: د حضرت موسى عليه السلام مشهوره معجزه همسا (چوكې) ته قرآن كريم مختلف تعبيرات وركړى دى. چرته نى دې ته ﴿كَاَنَّهَا جَآنٌّ﴾ (۵)وئيلى اوچرته ﴿حَيَّةٌ تَسْعٰى﴾ (۶)اوچرته ﴿ثُعْبَانٌ مُّبِيْنٌ﴾ (۷)اوس دا ټول هم د يو څيز متنوع اوصاف دى.

چنانچه ددې يو جواب دادې چه دغه چوكې په شروع كښې د جان شكل اختيار كړو كوم چه وړوكې وى بيا په مزه مزه هغه ثعبان (لوئى مار) كښې بدل شو كله چه هغه ډير لوئى شو نو هغوى عليه السلام هغه په زمكه باندې اوغورزولو نوهغه د جادوګرو ټول ماران تيركړل. ددې دويم جواب حافظ رحمه الله دا نقل كړې دې چه هغه په منډه كښې د حيه په شان نقل وحركت كښې د جان په شان اود شيونو په تيرولو كښې د ثعبان په شان وو. والله اعلم بالصواب.(۸)

قوله::والأفعى:داد افعى جمع ده بنځې مارې ته وائى. ددې نر ته أفعوان – بضم الهمزة والعين – وائى. دده كنيت ابوحيان او ابويحيى دې ځكه چه دې د زرو كالوپورې ژوندې وى. د ده په خاصيتونو كښې يودادې چه د ده سترګه زخمى كړې وفورى صحيح كيږى اودې كله هم سترګه نه ړوندوى.(۹)

قوله::الأساود: دا د اسود جمع ده تور مار ته وائى. ابوعبيده رحمه الله فرمائى ((هى حية فيها سواد)) داد ټولو نه خبيث مار وى. ده ته سالخ هم وائى ځكه چه دې هركال خپله څرمن بدلوى كومه چه د سپين

---

(۱) حواله بالا عمدة القارى: ۱۸۷/۱۵.

(۲) فتح البارى: ۳۴۷/۶كشف البارى كتاب التفسير: ۵۰۲-۵۰۱.

(۳) علامه عينى جنان بكسر الجيم وتشديد النون ذكركړې دې. كوم چه د جان جمع ده. انظر العمدة: ۱۸۷/۱۵.

(۴) النهاية: ۲۹۶/۱باب الجيم مع النون.

(۵) سورة القصص: ۳۱.

(۶) سورة طه: ۲.

(۷) سورة الأعراف: ۱۰۷.

(۸) فتح البارى: ۶/ ۳۴۸-۳۴۷.قال الإمام عبدالقادر الرازى رحمه الله: فإن قيل: قد ذكرالله تعالى عصا موسى عليه السلام بلفظ الحية والثعبان والجان، وبين الثعبان والجان تناف. لأن الجان الحية الصغيرة..... والثعبان الحية العظيمة.....؟ قلنا: أرادر أنها فى صورة الثعبان العظيم وخفة الحية الصغيرة وحركتها، ويؤيدها قوله: ﴿ فَلَمَّا رَاٰهَا تَهْتَزُّ كَاَنَّهَا جَآنٌّ ﴾ . الثانى: أنها كانت فى أول انقلابها تنقلب حية صغيرة صفراء دقيقة، ثم تتورم، ويتزايد جرمها، حتى تصير ثعبانا، فأريدبالجان أول حالها، وبالثعبان مآلها. مسائل الرازى من غرائب آى التنزيل:: ۲۲۰-۲۱۹سورة طه.

(۹) فتح البارى: ۳۴۸/۶عمدة القارى: ۱۸۸/۱۵إرشادالسارى:۳۰۶/۵.

رنګ وی. (۱) د حضرت ابن عمر رضي الله عنهما ابوداؤد او نسائی کښې حديث دې په هغې کښې دی چه نبی کريم ﷺ به په دعاکښې فرمائيل «أعوذ بالله من أسد وأسود»، (۲) د دې نه د ده د خباثت او شرارت اندازه کيدې شی چه د الله تعالی نبی پاك هم د ده د شر نه پناه غواړی.

د مارانو څه عجيبه عادتونه: علامه قسطلانی رحمه الله ليکلی دی چه مارته د خوراك د پاره څه ملاؤ نه شی نو دې د پرخې په څاڅکو باندې ګذاره کوی او د يوې مودې پورې هم په دغه څاڅکو باندې وخت تيروی. څنګه چه د ده عمر زياتيږی د ده بدن وړوکې کيږی. مار او به نه څکی خو د شرابو ډير شوقين دې. که شرابو ته په څه طريقه دې اورسی نو دومره څکی چه بې خوده شی چه بعض وخت د ده په مرګ باندې خبره حصاريږی. د بربند سړی نه تختی د اور په ليدو سره خوشحاليږی او د دې په لټون کښې سرګردانه وی. بل دا چه پيئوسره ډيره زياته مينه کوی او د دې ډير شوقين دې. (۳)

﴿أَخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا﴾: فِي مِلْكِهِ وَسُلْطَانِهِ: په دې کښې امام بخاری رحمه الله د قرآن کريم آيت ﴿مَا مِن دَآبَّةٍ إِلَّا هُوَ ءَاخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا﴾ (۴) طرف ته اشاره کړې ده. د کوم معنی چه دا ده يو ساه والا څيز داسې نه دې د چاتندې چه د هغه په قبضه کښې نه وی يعنی هر ساه والا د هغه په قدرت او سلطنت کښې دې. د هغه د دائره اختيار نه څوك بهر وتلې نه شی. في ملكه وسلطانه، د ابوعبيده رحمه الله د تفسير جمله ده. (۵)

د ناصية مخصوص بالذکر کولو وجه هم دغه ده چه عرب د اطاعت او انقياد، تسليم او رضا د پاره دغه پورته جمله استعمالوی. «ناصية فلان في يد فلان» چه فلانکې د فلانکی تابعدار دې. په دې وجه به هغه د جنګی قيدی د تندی ويښته پرې کول کله چه به هغه دې آزادولو. دا به د دې خبرې طرف ته اشاره وه چه دا زما غلام او تابعدار دې. (۶)

وَيُقَالُ: ﴿صَافَّاتٍ﴾ بُسُطٌ أَجْنِحَتُهُنَّ ﴿يَقْبِضْنَ﴾/الملك: ۱۹/: يَضْرِبْنَ بِأَجْنِحَتِهِنَّ: په دې عبارت کښې آيت مبارك ﴿أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ فَوْقَهُمْ صَٰٓفَّٰتٍ وَيَقْبِضْنَ﴾ (۷) طرف ته اشاره کړې ده او د آيت کلمه صافات وضاحت ئې کړې چه د دې معنی ده هغه مرغو خپلې وزرې خورې کړې دی. بيائې د يقبضن معنی اوخودله چه هغه مرغئې په الوتو کښې وزرې وهی.

اوس د آيت مبارك مطلب دا شو چه آيا دا خلق مرغو ته په نظر د غور او ژوروالی نه ګوری چه دا مرغئې د هغوی په سرونو باندې الوزی. کله خپلې وزرې الوتوسره خوروی کله ئې راغونډې کړی خپل خان طرف ته ئې د ننه کړی. په هوا کښې بغير د څه سهارې اودريږی. مګر د الله تعالی په قدرت باندې قربان شم چه هغه راپريوځی نه نه ګډې وډې کيږی. سبحان الله الخالق القادر على كل شئ دا په حقيقت

---

(۱) حواله جات بالا.

(۲) سنن أبی داؤد کتاب الدعوات باب مايقول الرجل إذا نزل المنزل رقم: ۲۶۳۰ وسنن النسائی الکبری کتاب عمل اليوم والليلة رقم: ۵۶۳.

(۳) إرشاد الساری: ۵/۳۰۷-۳۰۶ کتاب الحيوان للدميری: ۱/۴۴ الأسود السالخ والمستطرف فی کل فن مستظرف: ۲/۲۱۸ (الأفعی). دار الکتب العلمية وعمدة القاری: ۱۵/۱۸۸.

(۴) سورة الهود: ۵۶.

(۵) عمدة القاری: ۱۵/۱۸۸ فتح الباری: ۶/۳۴۸ ومجاز القرآن: ۱/۲۹۰ سورة هود.

(۶) التفسير الکبير للرازی: ۹/۱۸/۱۲ سورة هود.

(۷) سورة الملك: ۱۹.

کښې دامام تفسیر حضرت مجاهد رحمه الله قول دې چه هغوی دده په تفسیر کښې ارشاد فرمائیلې دې. دا تفسیری اثر ابن ابی حاتم رحمه الله د ابن ابی نجیح رحمه الله په طریق سره موصولاً نقل کړې دې.[1]

ترجمة الباب سره د ایات مناسبت: دلته لکه څنګه چه وړاندې تیرشو امام بخاری رحمه الله درې آیاتونه ذکرکولوسره د حیواناتو ټول انواعو طرف ته اشاره کړې ده اودا ټول انواع دلغوی معنی په اعتبارسره په دابه کښې داخل دی. والله اعلم بالصواب.

الحديث الاول

۳۱۲۳- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ يُوسُفَ، حَدَّثَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَالِمٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، أَنَّهُ سَمِعَ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَخْطُبُ عَلَى المِنْبَرِ يَقُولُ: «اقْتُلُوا الحَيَّاتِ، وَاقْتُلُوا ذَا الطُّفْيَتَيْنِ، وَالأَبْتَرَ، فَإِنَّهُمَا يَطْمِسَانِ البَصَرَ، وَيَسْتَسْقِطَانِ الحَبَلَ»[2]

تراجم رجال

عبدالله بن محمد: دا عبدالله بن محمدبن عبدالله جعفی رحمه الله دې. ددوی حالات کتاب الایمان باب أمور الایمان کښې تیرشوی دی.[3]

هشام: دا هشام بن یوسف صنعانی قاضی یمن رحمه الله دې. د دوی تفصیلی تذکره کتاب الحیض باب غسل الحائض رأسها.... په ضمن کښې راغلی ده.[4]

معمر: دا معمر بن راشد ازدی بصری رحمه الله دې. ددوی تذکره بدء الوحی او کتاب العلم باب کتابة العلم کښې راغلې ده.[5]

الزهري: دامحمدبن مسلم ابن شهاب زهری رحمه الله دې. ددوی مختصر تذکره بدء الوحی په دریم حدیث کښې راغلې ده.[6]

سالم: دا سالم بن عبدالله بن عمر بن خطاب قرشی عدوی رحمه الله دې. ددوی تذکره کتاب الایمان باب الحیاء من الایمان کښې راغلی دی.[7]

---

[1]) فتح الباری: ۳۴۸/۶ عمدة القاری: ۱۸۸/۱۵.

[2]) قوله: عن ابن عمر رضی الله عنه الحدیث، رواه البخاری أیضا، فی الباب الآتی، باب خیر مال المسلم غنم.... رقم: ۳۳۱۰و ۳۳۱۲ وفی المغازی باب شهود الملائکة بدراً، رقم: ۴۰۱۶ ومسلم رقم: ۵۸۳۴-۵۸۲۵ فی الصلاة (کتاب الحیوان) باب قتل الحیات وغیرها، وأبوداؤد رقم: ۵۲۵۵-۵۲۵۳ فی الأدب، باب قتل الحیات والترمذی رقم: ۱۴۸۳ فی کتاب الأحکام باب ماجاء فی قتل الحیات وابن ماجه فی الطب، باب قتل ذی الطفیتین رقم: ۳۵۸۰.

[3]) کشف الباری: ۶۵۷/۱

[4]) کشف الباری کتاب الحیض: ۲۰۲.

[5]) کشف الباری: ۴۶۵/۱، ۳۲۱/۴.

[6]) کشف الباری: ۳۲۶/۱.

[7]) کشف الباری: ۱۲۸/۲.

ابن عمر: دامشهور صحابى حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما دي. ددوى تفصيلى حالات كتاب الإيمان باب قول النبي صلى الله عليه وسلم بنى الإسلام.... لاندې بيان كړې شوى دى.[1]

قوله: أنه سمع النبي صلى الله عليه وسلم يخطب على المنبر، يقول: اقتلوا الحيات، واقتلوا ذا الطفيتين والأبتر: حضرت ابن عمر رضي الله عنهما فرمائى چه هغوى دحضرت نبى كريم ﷺ نه په منبر باندې خطبه وركوله نود هغوى نه ئى واؤريدل فرمائيلې ماران وژنئى او په شاه باندې د دوو كرخو والا او د ورې لكئى والا مار هم وژنئى.

ذطفيتين معني: دا د طفيه تثنيه ده. دطاء مهمله ضمه او فاء په سكون سره دې. هغه مار ته وائى د كوم په شاه باندې دوه سپينې كرخې وى.[2]

د الابتر معني: د بتر معنى ده قطع كولو او ابتر هغه مار ته وائى د كوم چه يا خو لكئى نه وى يا ډيره وړه وى.[3]

نضر بن شميل رحمه الله فرمائى چه دا د شين رنګ وى د ده د زهر دا اثر دې چه، كله حامله ښځه دې ته ګورى نود هغې حمل فورى توګه باندې پريوځى.[4]

قوله: فإنهما يطمسان البصر: ځكه چه دا دواړه ماران د سترګو نظر ختموى. طمس د باب نصر نه دې طمسا ددې مصدر دې. طمس عينه أوبصره معنى ده ړندونكې نظر ختمونكې. قرآن كريم كښې دكافرانو باره كښې الله تعالى فرمائيلى دى: ﴿وَلَوْ نَشَاءُ لَطَمَسْنَا عَلَىٰ أَعْيُنِهِمْ﴾[5]

د ابن عمر رضي الله عنهما په دې حديث كښې د ابن ابى مليكه په طريق كښې «ويذهب البصر» راغلې دې.[6] خو د حضرت عائشه رضي الله عنها په روايت كښې «فإنه يلتمس البصر»[7] دكوم معنى چه د لټولو ده. يعنى هغه د نظر د نقصان د رسولو د پاره لټون كوى. خود مسلم شريف په روايت كښې د ابن عمر رضي الله عنهما يو طريق كښې «يخطفان البصر»[8] راغلې دې د كوم معنى چه د اخستلو او اوچتولو ده.[9] علامه دميرى رحمه الله فرمائى چه ددې جملې دوه مطلبونه دى: ① الله تعالى دهغه په سترګو كښې څه خاصيت او ديعت كيخودې دې چه كله د هغه سترګو سره يو انسان د نظر ملاوولو كوشش كوى نودا دواړه دهغه نظر ختموى. ② دې چه كله څوك ښه جوړوى ټك وركوى نود هغه سترګې نشانه كوى. صحيح مطلب اولنې دې.[10]

---

[1] كشف البارى: ۱/۶۳۷.

[2] فتح البارى: ۶/۳۴۸ عمدة القارى: ۱۵/۱۸۸ إرشاد السارى: ۵/۳۰۷.

[3] حواله جات بالا.

[4] فتح البارى: ۶/۳۴۸ والمنهاج للنووى: ۱۴/۴۴۹.

[5] سورة يس: ۶۶

[6] وراندې باب كښې دا روايت راځى حديث رقم: ۳۳۱۰.

[7] وراندې باب كښې دا روايت راځى حديث رقم: ۳۳۰۸.

[8] مسلم شريف كتاب الحيوان (السلام) باب قتل الحيات رقم: ۵۸۳۳.

[9] لسان العرب مادة: خطف.

[10] حياة الحيوان: ۲/۱۳۲.

ابن حزم رحمه الله هم اولني مطلب اصح ګڼړلې دې. علماء حيوانيات ليکلى دى چه د مارانو يوقسم کوم ته چه ناظر وائي که دهغه نظر په يو انسان باندې پريوځى نوهغه غريب زر مړشى.[1]

ابن الجوزى رحمه الله کشف المشکل کښې فرمائى چه د عراق بعض علاقوکښې د مارانو داسې قسمونه هم دى چه خپل کتونکې صرف په خپل نظر سره وژنې. ځه داسې قسمونه هم دى که دهغه په لار باندې ځوک تيرشى نو مړکيږى دهغه لار هم زهرژنه کيږى.[2]

قوله:: ويستسقطان الحبل: اودادواړه د ښځې حمل ضائع کوى. يستسقطان د باب استفعال نه صيغه دمضارع ده چه دلته د يسقطان په معنى کښې ده اوحبل حمل ته وائى. مطلب دا چه کله دحامل ښځې نظر ددې دواړو قسمونو په مار باندې پريوځى نود ويرې د وجې نه دهغې حمل پريوځى[3] په کوم کښې چه ځه زهريلا نه وى خو ځه ډيرزيات خطرناک او خبيث وى. دکوم نه چه د دوو دلته په حديث کښې ذکر اوکړې شو. اوشراح هم په خپلو خپلو علاقو اودعلم مطابق د ډيرو قسمونو باره کښې اوفرمائيل په دې سره د نورو انواعو او قسمونو نفى نه کيږى. والله اعلم.

ددواړو انواعو د تخصيص وجه: دلته حديث باب کښې نبى اکرم ﷺ د ذوالطفيتين او ابتر په خصوصيت سره ذکراوکړو اوددې د وژلو حکم ئې اوفرمائيلو علامه داؤدى رحمه الله ددې دا وجه بيانوى چه جنات او شيطانان ددې دواړو شکل نه اختياروى. يعنى هغوى د دور کرخو والامار يا لکئى کټ شوى مار په شکل کښې اخوا ديخوا نه ګرځى راګرځى. کله چه دغه دواړه اووژلې شى نو حقيقى ماران به وى جنات به نه وى. ځکه چه ځنګه په وړاندې روايت کښې راځى چه پخپله رسول الله ﷺ د ذوات البيوت يعنى په کورونو کښې اوسيدونکى مارانو د وژلونه منع فرمائيلې ده. ځکه چه جنات ددوى شکل اختياروى په دې وجه ددې دواړو تخصيص اوکړې شو چه دا جن نه شى کيدې.[4]

قَالَ عَبْدُاللهِ(٥): فَبَيْنَا أَنَا أُطَارِدُ حَيَّةً لِأَقْتُلَهَا، فَنَادَانِي أَبُولُبَابَةَ: لَا تَقْتُلْهَا، فَقُلْتُ: إِنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ قَدْ أَمَرَ بِقَتْلِ الْحَيَّاتِ. قَالَ: إِنَّهُ نَهَى بَعْدَ ذٰلِكَ عَنْ ذَوَاتِ الْبُيُوتِ، وَهِيَ الْعَوَامِرُ.

---

[1]) حياة الحيوان: ١٣٢/٢والأوجز: ٣٧٥/١٧.

[2]) كشف المشكل لما فى الصحيحين: ١٠٧/٢كشف المشكل من مسند أبى لبابة الأنصارى رضى الله عنه رقم: ٥٨٢/٦٩٨.

[3]) أرشاد السارى: ٣٠٧/٥عمدة القارى: ١٨٨/٥فتح البارى: ٣٤٨/٦. دا د هغه د زهرو خاصيت دې قال الإمام النووى رحمه الله: معناه: أن الحامل إذا نظرت إليهما وخافت أسقطت الحمل غالبا، وقد ذكر مسلم فى روايته رقم: ٥٧٨٧عن الزهرى أنه قال: يرى ذلک من سمهما... المنهاج: ٤٥٠/١٤-٤٤٩.

بهرحال د مارانو ډير انواع اواقسام دى. ونقل السهيلى عن المسعودى: أن الله تعالى لما أهبط الحية إلى الأرض أنزلها بسجستان، فهى أكثر أرض الله حيات، ولولا العربد (وهى حية عظيمة تأكل الحيات) يأكلها، ويفنى كثيرا منها، لخلت من أهلها لكثرة الحيات. حياة الحيوان: ٣٨٧/١ الحية.

وقال الجاحظ: الحيات ثلاثة أنواع، نوع منها لا ينفع للسعته ترياق، ولا غيره، كالثعبان والأفعى، والحية الهندية، نوع منها ينفعه للسعته الترياق، وما كان سواهما مما يقتل، فإنما يقتل بواسطة الفزع. أوجز: ٣٦٣/١٧.

[4]) وإنما أمر بقتلها، لأن الجن لا تتمثل بها...... وهي عن قتل ذوات البيوت، لأن الجن تتمثل بها. عمدة القارى:١٨٨/١٥.

[5]) قوله: فنادنى أبولبابة: الحديث، اخرجه البخارى أيضا فى الباب القادم، باب خير مال المسلم....، رقم:٣٣١١، ٣٣١٣ومسلم كتاب السلام، (الحيوان)، باب قتل الحيات وغيرها، رقم: ٥٩٣٤-٥٨٢٥وابوداؤد رقم: ٥٢٥٥-٥٢٥٢ فى الأدب باب قتل الحيات، والترمذى رقم: ١٤٧٣فى كتاب الأحكام باب ماجاء فى قتل الحيات وابن ماجه فى الطب، باب قتل ذى الطفيتين، رقم: ٣٥٨٠

وَقَالَ عَبْدُ الرَّزَّاقِ، عَنْ مَعْمَرٍ: فَرَآنِي أَبُو لُبَابَةَ، أَوْ زَيْدُ بْنُ الْخَطَّابِ. وَتَابَعَهُ يُونُسُ وَابْنُ عُيَيْنَةَ وَإِسْحٰقُ الْكَلْبِيُّ وَالزُّبَيْدِيُّ. وَقَالَ صَالِحٌ وَابْنُ أَبِي حَفْصَةَ وَابْنُ مُجَمِّعٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَالِمٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ: رَآنِي أَبُو لُبَابَةَ وَزَيْدُ بْنُ الْخَطَّابِ. [۳۱۳۴،۳۱۳۵،۳۷۹۲]

قَالَ عَبْدُ اللّٰهِ: فَبَيْنَا أَنَا أُطَارِدُ حَيَّةً لِأَقْتُلَهَا، فَنَادَانِي أَبُو لُبَابَةَ: لَا تَقْتُلْهَا. حضرت ابن عمر رضي الله عنهما فرمائي په هغه وخت چه زه يو مار پسې شاته لګيدلې ووم چه هغه اووژنم. حضرت ابولبابه رضي الله عنه ماته آواز راکړو چه دا مه وژنه.

د عبدالله نه حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما مراد دې. [۱] او دې ځائي نه هغه دهغه واقعه ذکرکوی چه دهغوی اود حضرت ابولبابه رضي الله عنه په مينځ کښې پيښه شوې وه. **أطارد** د باب مفاعله نه دمضارع متکلم صيغه ده. دکوم معنی چه يوځيز پسې شاته تلل. [۲]

حضرت لبابه انصاري رضي الله عنه: دا د رسول الله ﷺ صحابی ځان قربانونکې ملګرې حضرت ابولبابه بن عبدالمنذر انصاری مدنی رضي الله عنه دی. [۳]

امام زهری رحمه الله او خليفه بن خياط رحمه الله دهغه نوم بشير خودلې دی. [۴] خو امام احمد، امام ابن معين، حافظ ابن هشام، ابوزرعه دمشقي، حافظ ابونعيم اصفهانی او امام مسلم رحمهم الله ددوی نوم رفاعه بن عبدالمنذر خودلې دی. [۵] اود بعض حضراتو خيال دادې چه رفاعه پخپله دهغوی نوم نه دې بلکه دهغوی د رور نوم دې. چنانچه دهغه دوه رونړه وو، يو رفاعه او دويم مبشر. [۶] خوپه خپل کنيت ابولبابه سره مشهور وو. [۷]

دمشهور قول مطابق د نيکه نوم ئی زنير بن زيد بن مالك دې. [۸] دمدينې منورې مشهوره قبيله اوس سره دهغوی تعلق وو. [۹] د هغوی مور نسيبه بنت زيد بن ضبيعه ده. [۱۰]

بعض حضرات وائی چه حضرت ابولبابه رضي الله عنه په غزوه بدر کښې شريك وو خو صحيح خبره دا ده چه حکماً دې بدری دې مګر هغوی په غزوه بدر کښې شرکت نه وو کړې. په حقيقت کښې داسې شوې وو چه حضرت ابولبابه رضي الله عنه هم د نورو صحابه کرامو رضي الله عنهم په شان دحضورپاك ﷺ په ملګرتيا کښې د بدر د پاره روان شوې وو مګر دمقام روحاء نه نبی کريم ﷺ د عامل په توګه هغه مدينې ته واپس کړې وو.

---

[۱] عمدة القاري: ۱۸۹/۱۵فتح الباري: ۳۴۸/۶إرشاد الساري: ۳۰۷/۵.

[۲] حواله بالا ولسان العرب، مادة: طرد.

[۳] تهذيب الكمال: ۲۳۲/۳۴الترجمة: ۷۵۹۱باب اللام من الكنى، وتهذيب التهذيب: ۲۱۴/۱۲.

[۴] حواله جات بالا، بعض حضراتو يسير – باء اوسين سره – خودلې دی. تهذيب ابن حجر: ۲۱۴/۱۲خو امام زمخشری وغيره په قول دهغوی نوم مروان وو. انظر الكشاف: ۲۰۷/۲سورة الانفال، الآية: ۲۷.

[۵] حواله جات بالا والاستيعاب بهامش الإصابة: ۱۶۸/۴وتعليقات تهذيب الكمال: ۲۳۲/۳۴سيرة ابن هشام: ۴۵۶/۱ومعرفة الصحابة: ۲۸۰/۲.

[۶] تهذيب الكمال: ۲۳۲/۳۴تهذيب ابن حجر: ۲۱۴/۱۲ والإصابة: ۱۶۸/۴القسم الأول/اللام.

[۷] قال العينى غلبت عليه كنيته: ۱۸۹/۱۵.

[۸] تهذيب الكمال وتعليقاته: ۲۳۲/۳۴.

[۹] تهذيب الكمال: ۲۳۲/۳۴والإصابة: ۱۶۸/۶.

[۱۰] تهذيب الكمال: ۲۳۳/۳۴.

دغزوه نه فارغ كيدو نه پس د بدر د غنيمت نه هغوى ته حصه هم ملاؤ شوه اود بدرى صحابه اجر هم دغه شان حضرت ابولبابه رضي الله عنه حكماً بدرى شو.[1]

حضرت ابولبابه رضي الله عنه په بيعت عقبه كښې شريك وو. هغه د خپل قوم د نمائنده او نقيب په حيثيت سره د حضورپاك سره ملاقات كړې وو.[2]

ابن عبدالبر رحمه الله فرمائى چه دې په غزوه احد او باقى پاتې ټولو غزواتو كښې رسول الله صلى الله عليه وسلم سره شريك وو. د فتح مكه په موقع باندې د بنى عمروبن عوف جهنډا ددوى په لاس كښې وه.[3]

دې دحضرت نبى اكرم صلى الله عليه وسلم اوحضرت عمر رضي الله عنه نه د حديث روايت كوى. د دوى دواړه خامن حضرت سائب اوحضرت عبدالرحمن، بل حضرت ابن عمر، سالم بن عبدالله بن عمر، نافع مولى ابن عمر، عبدالله بن كعب عبدالرحمن بن يزيد بن جابر اوعبيدالله بن ابى يزيد وغيره روايت دحديث كوى.[4]

دحضرت ابولبابه رضي الله عنه انتقال دحضرت عثمان غنى رضي الله عنه د شهادت نه پس دحضرت على رضي الله عنه د خلافت په زمانه كښې شوې.[5] خود يوقول مطابق د ٥٠هجرى نه پس (دمعاويه رضي الله عنه په خلافت) كښې انتقال شوې.[6]

بخارى مسلم ابوداؤد او ابن ماجه رحمهم الله ددوى نه روايات اخستى دى.[7] په صحيح بخارى كښې دهغوى صرف هم دغه حديث باب دې. رضي الله عنه وعنهم[8]

دحضرت ابولبابه نه ټول پنځلس (١٥) احاديث نقل دى. په كوم كښې چه يوحديث متفق عليه دې.[9]

فقلت: إن رسول الله صلى الله عليه وسلم قد أمر بقتل الحيات: نوما اووئيل رسول الله صلى الله عليه وسلم د مارانود وژلو حكم وركړې دې. داد ابن عمر رضي الله عنهما قول دى. خو ابولبابه رضي الله عنه هغه دمذكوره مار د وژلونه منع كړو نوهغه حضرت ابولبابه رضي الله عنه ته اووئيل چونكه دحضورپاك حكم دې په دې وجه ئى وژنم.

قال: إنه نهى بعد ذلك عن ذوات البيوت: حضرت ابولبابه رضي الله عنه اوفرمائيل ددې نه پس حضورپاك د كور د مارانو د وژلونه منع فرمائيلې وه.

قتل حيات سره متعلق مختلف روايات: په حديث باب كښې راغله چه حضرت ابن عمر رضي الله عنهما يومار پسې شاته روان وو چه هغه اووژنى. خو د حضرت ابولبابه رضي الله عنه په وينا باندې منع شو. په وړاندې باب

---

[1] حواله جات بالا وسيرة ابن هشام: ٦١٢/٢ تهذيب ابن حجر: ٢١٤/١٢ والاستيعاب بهامش الإصابة: ١٦٨/٤ والإصابة: ١٦٨/٤.

[2] تهذيب الكمال: ٢٣٣/٣٤ تهذيب ابن حجر: ٢١٤/١٢ والإصابة: ١٦٨/٤.

[3] حواله جات بالا. والاستيعاب بهامش الإصابة: ١٦٨/٤.

[4] د شيوخ اوتلامذه دتفصيل دپاره او ګورئى تهذيب الكمال: ٢٣٣/٣٤.

[5] حواله بالا. عمدة القارى: ١٨٩/١٥ خود حافظ تهذيب: ٢١٤/١٢ اواصابه: ١٦٨/٤ كښې خو هم دغه دى كوم چه نورو حضرات فرمائى چه دحضرت عثمان رضي الله عنه د شهادت نه پس دحضرت على رضي الله عنه دخلافت په زمانه كښې دحضرت ابولبابه رضي الله عنه انتقال شوې مګر فتح البارى: ٣٤٨/٦ كښې دى: (مات فى أول خلافة عثمان على الصحيح) چه تقريباً د ٢٤ يا ٢٥هجرى زمانه جوړيږى. په ظاهره دا تسامح دې. د روستو يوناسخ نه چرته سهو شوې ده ځكه چه د فتح البارى په حاشيه كښې دى (فى نسخة: فى آخر) هم دغه نسخه صحيح ده. خصوصاً په نورو تاليفاتو كښې ددې خلاف دى. والله اعلم.

[6] تهذيب الكمال: ٢٣٣/٣٤ تهذيب ابن حجر: ٢١٤/١٢ والإصابة: ١٦٨/٤.

[7] تهذيب الكمال: ٢٣٣/٣٤ وخلاصة الخزرجى حرف اللام من الكنى: ٤٥٨.

[8] فتح البارى: ٣٤٨/٦ عمدة القارى: ١٨٩/١٥.

[9] وخلاصة الخزرجى حرف اللام من الكنى: ٤٥٨.

كښې هم دغه حديث د ابن ابى مليکه رحمه الله په طريق راځى په هغې كښې دى: ((أن ابن عمر كان يقتل الحيات، ثم نهى، قال: إن النبى صلى الله عليه وسلم هدم حائطا له، فوجد فيه سلخ حية، فقال: انظروا أين هو؟ فنظروا، فقال: اقتلوه فكنت أقتلها لذلك)) [1]

يعنى حضرت ابن عمر رضى الله عنهما به ماران وژل چه (ناڅاپى) بيا منع كړې شواو ونى فرمائيل چه نبى كريم ﷺ خپل يو ديوال ماتولو چه دهغې دننه خلقوته د مار يو پوټ ملاؤ شو (چه ددې خبرې دليل وو چه دلته د مار داوسيدو ځائى دې) حضورپاك اوفرمائيل دا اولټوئى. كله چه ئى اولټولو نو ملاؤ شو. نو حضورپاك اوفرمائيل دا مړ كړئى. نو هم په دې وجه به ما دا وژل.

ددې روايت نه دحضرت ابن عمر رضى الله عنهما دمذكوره فعل وجه معلومه شوه چه هغوى به ماران ولې وژل. بيائى هم پخپله ددې نه منع فرمائيلې. غالبًا دا به د حضورپاك د وفات نه پس شوې وى. د ممانعت وجه هم په دې روايت كښې ذكر ده. ((فلقيت أبا لبابة، فأخبرنى أن النبى صلى الله عليه وسلم قال: لاتقتلوا الجنان إلا كل أبتر ذي طفيتين، فإنه يسقط الولد...)) [2]

نو زما ملاقات حضرت ابولبابه رضى الله عنه سره اوشو نوهغه ماته اوخودل چه نبى كريم ﷺ فرمائيلى دى چه ماران مه وژنئى. د جنان نه مراد جنان البيوت دې لكه چه دحضرت نافع رحمه الله په طريق كښې دى. [3]

دَ جنان البيوت دَ وژلو ممانعت ولې دې؟: لكه څنګه چه تاسو پورته اوكتل چه اول د مارانو د وژلو مطلقًا اجازت وو. بيا ددې حكم تخصيص اوكړې شو چه جنان مه قتل كوئى. ددې ممانعت وجه څه وه؟ نو په دې باندې تفصيلى رنړا ددې روايت نه پريوځى كوم چه امام مسلم رحمه الله ذكر كړې دې چه هغه يوخل د مشهور صحابى حضرت سعيد خدرى رضى الله عنه په كور كښې حاضر شوم. فرمائى چه صحابى رسول دغه وخت په مانځه كښې مشغول وو. نوما دهغه د فارغ كيدو انتظار كولو. ناڅاپى د كور په ګوټ كښې چرته چه كهجورې وې ما څه حركت محسوس كړو. كله چه مې هلته اوكتل نويومار وو. دهغه د وژلو دپاره ما ورټوپ كړو. نوحضرت ماته اشاره اوكړه چه كينه نوزه كيناستم. كله چه هغوى د مانځه نه فارغ شو نودكور يوحصې طرف ته ئى اشاره اوكړه او ونى فرمائيل چه آيا دا كوټه وينې؟ ما ونيل اوجى. حضرت ابوسعيد خدرى رضى الله عنه اوفرمائيل په دې كمره كښې زمونږ يو ځوان اوسيدو د چا چه نوې نوې واده شوې وو. مونږ د غزوه خندق دپاره حضورپاك سره اووتلو نودې ځوان به نيمه ورځ كښې د غزوه نه اجازت اخستو سره خپل كور ته واپس شو. حسب معمول يوه ورځ چه هغه د نبى كريم ﷺ نه د كور ته د تلو اجازت واخستو نو حضورپاك ورته اوفرمائيل چه خپله وسله ځان سره واخله لارشه. زما انديښنه ده چه بنوقريظه تاته څه نقصان اونه رسوى. د ارشاد مطابق هغه ځوان خپله وسله واخسته او دخپل كورطرف ته روان شو. چه وئى كتل نودهغه بى بى د دروازې په مينځ كښې ولاړه وه. دې په غيرت كښې راغلو او خپله بى بى په نيزه باندې د وهلو دپاره ورمخكښې شو نو بى بى ورته اووئيل صبراوكړه نيزه بنكته كړه او كورته دننه راشه دې دپاره چه تاته زماد كور نه د بهر وتلو وجه او سبب معلوم شى (تادى مه كوه). نو چه هغه ځوان كورته وردننه شو وئى كتل چه يو ډير لوئى مار دې چه د بسترې نه راتاؤ شوې دې. دا ځوان دهغه مار طرف ته ورمخكښې شو او هغه ئى په خپله نيزه كښې

---

[1] صحيح البخارى باب خير مال المسلم غنم.... رقم: ۳۳۱۰.

[2] حواله بالا رقم: ۳۳۱۱.

[3] حواله بالا رقم: ۳۳۱۲.

اوپیللو. اوبهر راغلو د کور په صحن کښې ئې هغه نیزه ورخښه کړه. ناڅاپې مار دهغه ځانی نه راتاؤ شو او په هغه باندې وربریوتلو. اوس پته نه لګی چه په دغه دواړو کښې اول کوم یومړ شو هغه مار که خوان؟ (یعنی دواړه فوری مړه شو). حضرت ابوسعید خدری رضي الله عنه وائی چه مونږ رسول الله ﷺ له راغلو او ټوله واقعه مو ورته بیان کړه. مونږ دا هم اووئیل چه دعا اوکړه چه دغه ځوان راژوندې شی. حضوریاك اوفرمائیل ((استغفروا لصاحبکم)) دخپل ملګری دپاره استغفار اوکړنی (دې مړ شوې بیا نه شی راژوندې کیدې) بیا حضوریاك اوفرمائیل ((إن بالمدینة جنا قد أسلموا، فإذا رأیتم منهم شیئا فآذنوه ثلاثة أیام، فإن بدا لکم بعد ذلك فاقتلوه، فإنما هو شیطان)) یعنی په مدینه منوره کښې جنات هم دی چه مسلمانان شوی دی که چرې تاسو خلق دهغې نه څه نابلد څیز اووینئ نو دغه جن درې ورځې خبردار کړنی، بیاکه چرې مناسب ښکاری (چه هغه نه منع کیږی) نوهغه مړ کړنی ځکه چه هغه شیطان دې (مسلمان جن نه دې).

په دې حدیث سره داخبره په پوهه کښې راغله چه په کورونو کښې اوسیدونکی مارانو باره کښې احتیاط کول پکار دی کیدې شی چه هغه د مار په ځانی جن وی. دغه شان به د جناتو د دښمنئ ښکار شی لکه چه پورته په مذکوره واقعه کښې هغه ځوان انصاری صحابی چه دهغه د دښمنئ ښکار شو. چنانچه په کورونو کښې اوسیدونکو مارانو باره کښې ددې حدیث شریف نه لارخودنه ملاویږی چه ترکومې پورې هغه اونه ویرولې شی خبردار نه کړې شی هغه مه وژنئ. د تنبیه نه پس هم که هغه په کور کښې ګرځی راګرځی نوهغه ناقض عهد دې هغه وژل بالکل صحیح دی. ځکه چه هغه د هغه عهد خلاف ورزی اوکړه کومه چه جناتو رسول الله ﷺ سره کړې وه چه هغوی به ستاسو د امت په کورونو کښې نه اوسیږی اوخپل ځان به نه ښکاره کوی. اوس د خلقو په وړاندې ښکاره کیدو سره هغه وعده خلافی کړې ده نوهغه ته چه کوم حرمت حاصل وو هغه ختم شو اوهغه دعامو مارانو په درجه کښې راغلو اوعام ماران وژل بالکل صحیح او جائز دی.

علامه طحاوی رحمه الله فرمائی: ((لا بأس بقتل الكل، لأنه صلى الله عليه وسلم عاهد الجن أن لا يدخلوا بيوت أمته، ولا يظهروا أنفسهم، فإذا خالفوا فقد نقضوا عهدهم، فلا حرمة لهم، وقد حصل فی عهده صلى الله عليه وسلم وفیمن بعده الضرر بقتل بعض الجنات من الجن، فالحق أن الحل ثابت، ومع ذلك فالأولى الإمساك عما فيه علامة الجن، لا للحرمة، بل لدفع الضرر المتوهم من جهتهم.....))[1]

کورني ماران به څنګه ویروي؟ : پورته ذکر شو چه په کور کښې چرته ما رښکاره شی نوهغه ته به تنبیه کولې شی اوس به تنبیه انذار به څنګه وی، په دې کښې مختلف اقوال دی. قاضی عیاض رحمه الله فرمائی چه ابن حبیب رحمه الله د نبی کریم ﷺ نه دا الفاظ نقل کړی دی چه کوم سړې مار اووینی هغه دې دا کلمات وائی: ((أنشدكن بالعهد أخذ عليكم سليمان بن داؤد أن لا تؤذونا))[2]

او د ترمذی شریف په روایت کښې دی چه حضوریاك داسې فرمائیلی ((إذا ظهرت الحية فی المسكن، فقولوا لها: إنا نسألك بعهد نوح وبعهد سليمان بن داؤد أن لا تؤذينا، فإن عادت فاقتلوها))[3] هم ددې په شان الفاظ ابوداؤد

---

[1]) أوجز المسالك: ٣٦٥/١٧ نوراوګورئ شرح مشكل الآثار: ٣٨١/٧ باب بيان مشكل ماروى عن رسول الله صلى الله عليه وسلم فى الحيات من إطلاق قتلها..... رقم: ٤٦٠.

[2]) شرح النووى على صحيح مسلم: ٤٤٩/١٤ وإكمال المعلم: ١٥٥/٧ والديباج للسيوطى: ٢٥٤/٥ ونيل الأوطار: ٢٩٧/٨.

[3]) سنن الترمذى كتاب الصيد، باب ماجاء فى قتل الحيات: رقم: ١٤٨٥.

شريف كښې هم دى.(١) خو امام مالک رحمه الله فرمائى چه دومره اندازه باندې وينا كول جائز دى. «أحرج عليك الله واليوم الآخر أن لاتبدولنا ولا تؤذينا»(٢)
قاضى عياض رحمه الله او علامه نووى رحمه الله وغيره فرمائى چه امام مالک رحمه الله دا كلمات د حديث مبارک الفاظ «إن لهذه البيوت عوامر، فإذا رأيتم شيئا منها فحرجوا عليها ثلاثا» (٣) نه اخستى دى د كوم مطلب او معنى چه داده (اې ماره!) كه زمونږ په مينځ كښې پاتې شوې يا زمونږ مخې ته ښكاره شوې يا زمونږ طرف ته واپس راغلې نو ته به په سختنى او مشكل كښې پريوځې.( )
څومره ورځې انذار دې اوكړې: اوس پورته په روايت كښې د ثلاثا الفاظ راغلى دى. اوس د ثلاثا نه څه مراد دې؟ په دې كښې د محدثينو حضراتو اختلاف پيدا شوې دې. بعض حضرات وائى چه درې خل به ئى ويرنى، تنبيه به وركولې شى. خو جمهور علماء امت لكه علامه دميرى رحمه الله فرمائى نيزدې موده د انذار درې ورځې ده. دحضرت ابوسعيد خدرى رضي الله عنه د روايت بعض طرق كښې ددې صراحت دې «فآذنوه ثلاثة أيام»(٥) په دې كښې د ايذان نه مراد هم انذار دې. (٦)مطلب دا دې چه دې به درې ورځې ويرولې شى. په دې دوران كښې كه څوځل هم په ورځ كښې مخې ته راغلو نوده پښې كيږې به نه. عيسىٰ بن دينار رحمه الله فرمائى: «ينذروا ثلاثة أيام، ولا ينظر إلى ظهورها، وإن ظهرت فى اليوم مرارا»(٧)
كه د انذار نه باوجود هم هغه منع نه شو: كه چرې د دريو ورځو د تنبيه او انذار نه باوجود هم هغه مار په كور كښې ګرځيدونكې ښكاره شو او منع نه شو نو دهغې په وژلو كښې هيڅ حرج نشته دې ځكه چه هغه د عوامر البيوت نه نه دې او نه هغه جن مسلم دې بلكه هغه شيطان دې د كوم چه وژل بالكل مباح دى. هم دَ دې نه په «فإنما هو شيطان» سره تعبير كړې شوې دې. ابن حزم ظاهرى رحمه الله فرمائى: «معناه، إذا لم يذهب بالإنذار علمتم أنه ليس من عوامر البيوت، ولا ممن أسلم من الجن، بل هو شيطان، فإنه لا حرمة له فاقتلوه ولن يجعل الله له سبيلا للانتصار عليكم بثأره، بخلاف العوامر ومن أسلم......»(٨)
ايا دَ انذار حكم مدينې منورې سره خاص دې؟: امام مازرى رحمه الله فرمائى چه دمدينة النبى صلى الله عليه وسلم ماران به بغير د انذار او تنبيه نه نه شى وژلې. تركومې چه دنورو علاقو دمارانو تعلق دې كه هغه په كورونو كښې وى كه دزمكې په څه حصه كښې هغه بغير د انذار نه مدوب دى. د دغه احاديث صحيحه په رڼرا كښې په كومو كښې چه د هغې د وژلو حكم راغلې دې لكه چه ددې باب په حديث كښې راغلى دى «اقتلوا الحيات......» او د مسلم شريف يو روايت دې. «خمس فواسق يقتلن فى الحل

(١) أبوداؤد كتاب الأدب باب فى قتل الحيات رقم: ٥٢٦٠ وشرح الزرقانى على المؤطأ: ٣٨٨/٤.
(٢) شرح النووى على مسلم: ١٤٤/١٤ والأجز المسالك: ٣٦٩/١٧.
(٣) حواله جات بالا وشرح الزرقانى: ٣٨٨/٤ وإكمال المعلم: ١٥٦/٧.
(٤) عمدة القارى: ١٨٩/١٥ وفتح البارى: ٣٤٩/٦.
(٥) دا حديث اوس تير شوې دې.
(٦) أوجز المسالک: ٣٧٢/١٧.
(٧) حواله بالا فتح البارى: ٣٤٩/٢ والمنتقى: ٣٠٢/٧ وإكمال المعلم: ١٦١/٧.
(٨) الأوجز: ٣٨٣/١٧ كتاب الاستئذان.

والحرم»[1] په دې كښې دحيه هم ذكر دې او انذار چرته هم ذكر نه دې. بل هغه حديث په كوم كښې چه په مقام منى [2] كښې مخې ته راتلونكى مار ذكر دې چه رسول الله ﷺ دهغې د وژلو حكم وركړې وو نه په هغې كښې د انذار ذكر شته اونه صحابه كرامو ﷺ هغه تنبيه كړې وو. هم ددغه احاديثو په بنياد باندې ډېرو علماؤ د مارانو وژل مطلقاً مستحب ګرځولى دى. [3] دې نه علاوه امام مالك رحمه الله داحكم ښاريوسره خاص كړې دې چه مدينه منوره او نور ښارونه دې په دې كښې انذار اوتنبيه مناسبت ده په صحراګانو اوكولاؤ ميدانونوكښې ددې ضرورت نشته. [4]

په مانځه كښې د مار وژلوحكم: د مونځ داداكولو په وخت كه يومار يا لړم مخې ته راشى نودهغې په وژلوكښې مطلقاً هيڅ حرج نشته دې. اوكه چرې څه انديښنه اوخطره وى چه ددغه مار نه بچ شى كوم چه نيغ روان دې د سپورمنى په شان ږقيرې او سپين دې ځكه چه دا د جنات نه دې نودغه بغيرد وژلو پريخودل اولى دى. والله اعلم بالصواب. [5]

قوله: :وهي العوامر: هغه «ذوات البيوت» په كورونوكښې اوسيدونكى دى. په دې جمله كښې د ذوات البيوت تفسير كړې شوې دې. دا د امام زهرى رحمه الله كلام دې كوم چه مدرج فى الخبر دې. چنانچه د معمر رحمه الله په طريق كښې ددې تصريح ده. [6] عوامر جمع د عامِرة ده، دا عمر – بفتح العين – نه مشتق دې. طول بقا اود عمر زياتوالى ته وائى. اهل لغت علامه جوهرى رحمه الله وغيره فرمائى چه «عمار البيوت سكانها من الجن» دې نه مراد په كورونو كښې اوسيدونكى جنات دى. هغوى ته عوامر ځكه وائى چه دوى په كورونوكښې د اوږدې مودې پورې اوسيږى. خو د څه حضراتو وينا ده چه دوى ته عوامر د عمر د اوږدوالى د وجې نه وائى. د جناتو عمر ډير اوږد وى اود صدو پورې ژوندى وى. [7]

خودحديث په مناسبت سره دلته رومبې معنى زياته صحيح ده. ځكه چه دحضورپاك مقصد دهغوى د عمر اوږدوالى خودل نه دى بلكه دا خودل دى چه د مار په شكل كښې بعض وخت جنات هم په انسانى كورونوكښې اوسيږى. په دې وجه كتل پكاردى چه چرته جن خو نه وژلې كيږى چه بيا دهغوى په دښمنئى باندې واوړې. والله اعلم بالصواب.

---

[1] مسلم كتاب الحج باب مايندب للمحرم وغيره قتله من الدواب..... رقم: ۲۸۶۲حديث عائشه.

[2] صحيح البخارى كتاب بدء الخلق باب خمس من الدواب رقم: ۳۳۱۷وكتاب الحج،باب ما يقتل المحرم من الدواب رقم: ۱۸۳۰

[3] شرح النووى على مسلم: ۴۴۹/۱۴ والأوجز: ۳۶۴/۱۷.

[4] شرح النووى على مسلم: ۴۴۹/۱۴ والأجز: ۳۶۵/۱۷وشرح الزرقانى: ۳۸۶/۴إكمال المعلم: ۱۵۵/۷فتح البارى: ۳۴۹/۶عمدة القارى: ۱۸۹/۱۵التوضيح: ۲۳۲/۱۹.

[5] الدر المختار: ۵۰۸-۵۰۹/۲كتاب الصلاة باب مايفسد فى الصلاة وما يكره فيها، مطلب: الكلام على اتخاذ المسبحة، وتبيين الحقائق: ۱۶۶/۱كتاب الصلاة باب ما يفسد فى الصلاة ومايكره، ومراقى الفلاح: ۳۰۰ إكمال المعلم: ۱۵۸/۷والأوجز: ۳۶۷-۳۶۸/۱۷.

[6] قال الزهرى وهى العوامر. مسند الإمام أحمد: ۴۰۷/۵حديث أبى لبابة عن النبى صلى الله عليه وسلم رقم: ۱۶۸۴ عالم الكتب.

[7] عمدة القارى: ۱۸۹/۱۵فتح البارى: ۳۴۹/۶إرشادالسارى: ۳۰۷/۵التوضيح لابن الملقن:۲۳۲/۱۹الصحاح للجوهرى: ۷۴۱مادة: عَمَرَ.

دَ انسانانو اومارانود دښمنئ سبب: امام طبری رحمه الله خپل تفسیر[1] کښې په سند متصل سره دحضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه روایت کړې دې دالله تعالی دښمن ابلیس لعین په مخ د زمکې ټولو ځناورو او ښاروو سره دَ معامله برابرولو کوشش اوکړو چه څوك دې جنت ته اورسوی نو ټولو ځناورو انکار اوکړو. تردې چه هغه مار سره خبره اوکړه او ونې ونیل که ته ما د جنت دننه حصې ته بوځې نو زه به تاد بنی آدم نه بچ کوم اوته به زما په پناه کښې ئې تاته به څوك نقصان نه شی دررسولې. نو مار دهغه خبره اومنله او په خپله شاه باندې سور کړو جنت ته ئې دننه بوتلو. په دې وجه به حضرت ابن عباس رضی الله عنهما فرمائیل: «اقتلوها حیث وجدتموها، اخفروا ذمة عدوالله»[2] مار چه کوم ځائې هم ملاؤ شی هغه وژنئ دالله تعالی د دښمن پناه ماته کړئ.

قوله: وقال عبدالرزاق[3] عن معمر[4] فرآنی أبولبابة، أوزید بن الخطاب

اوعبدالرزاق رحمه الله د معمر رحمه الله نه روایت کولوسره په شك کښې اوفرمائیل چه زه ابولبابه رضی الله عنه یا زید بن الخطاب رحمه الله اولیدم.

حضرت زید بن الخطاب: دا دَامیرالمؤمنین حضرت عمربن الخطاب رضی الله عنه د پلار شریك رور حضرت زید بن الخطاب بن نفیل قرشی عدوی رضی الله عنه دې. ابوعبدالرحمن[5] ددوی کنیت دې.[6] د دوی دمور نوم اسماء بنت وهب بن حبیب یا اسماء بنت حبیب بن وهب دې.[7] دې د امیرالمؤمنین حضرت عمرفاروق رضی الله عنه نه په عمر کښې مشر وو. مخ غنم رنګې او قد ډیر اوږد وو. بدری دې په غزوه بدر او نورو ټولو غزواتو کښې نبی کریم صلی الله علیه وسلم سره وو.[8] حضرت زید رضی الله عنه دحضرت عمر رضی الله عنه نه اول اسلام قبول کړې وو. په مهاجرین اولین کښې دهغوی شمیر دې. حضرت نبی اکرم صلی الله علیه وسلم د حضرت زید رضی الله عنه اوحضرت معن بن عدی عجلانی رضی الله عنه په مینځ کښې مواخاة قائم کړې وو.[9] د بدر په ورځ حضرت عمر رضی الله عنه هغوی ته اوونیل چه زما زغره تاسو واچوئی نوحضرت زید رضی الله عنه اوفرمائیل «إنی أرید من الشهادة ماترید» څنګه چه ته شهادت غواړې داسې زه هم شهادت غوارم نو دواړو حضراتو زغرې وانچولې. «فترکاها جمیعا»[10]

مشهور او تاریخی جنګ یمامه کوم چه دمسیلمه کذاب خلاف جنګیدلې وو کښې حضرت زید رضی الله عنه د مسلمانانو علمبردار وو. د اسلامی لښکر جهنډا دهغه په لاس کښې وه. هغه ده په لاس کښې نیولې یو شان مخکښې وړروان وو. تردې چه د دښمن په صفونو کښې ورننوتلو او توره ئې چلوله او آخر

---

[1] تفسیر طبری: ۲۷۵/۱.
[2] التوضیح لابن الملقن: ۲۳۳/۱۹ نوادر الأصول فی أحادیث الرسول: ۸۱/۱ الباب الخامس والثلاثون.
[3] دَ امام عبدالرازق صنعانی رحمه الله تذکره کشف الباری کتاب الإیمان: ۴۲۱/۲ کښې راغلې ده.
[4] دَ امام معمر بن راشد رحمه الله تذکره کشف الباری کتاب العلم: ۳۲۱/۴، ۴۲۱/۲ کښې راغلې ده
[5] تهذیب الکمال کښې دَ طباعت دَ غلطئ په وجه دَ ابوعبدالرحمن په ځائې عبدالرحمن لیکلې دي اوګورئ: ۶۵/۱۰
[6] حواله بالا سیر أعلام النبلاء: ۲۹۸/۱ الإصابة: ۵۱۸/۲
[7] تهذیب الکمال: ۶۵/۱۰ رقم الترجمة: ۲۲۰۵ الإصابة: ۵۶۵/۱ القسم الأول.
[8] حوالا بالا سیر أعلام النبلاء: ۲۹۸/۱.
[9] حواله جات بالا حضرت معن عدی هم په جنګ یمامه کښې شهید شوې
[10] حواله جات بالا مزی دا واقعه دَغزوه احد خودلې ده. والله اعلم

شهيد شو.[1] نو جهندا پريوتله كومه چه حضرت سالم مولى ابوحذيفه رضي الله عنه دوباره اوچته كړه.[2] دهغوى د شهادت دا واقعه ربيع الاول ۱۲هجرى د ابوبكر صديق په زمانه كښې پيښه شوه.[3]
حضرت عمر رضي الله عنه ته چه كله دهغوى د شهادت خبر ملاؤ شو نو ډير زيات خفه شو او وئې فرمائيل چه زما نه اول ئې اسلام قبول كړو اود شهادت په شان عظيم نعمت هم ورته زما نه مخكښې ملاؤشو.[4] نور به ئې فرمائيل چه كله به هم بادصبا چليدلو نوماته به د زيد رضي الله عنه خوشبوئي راتلله.[5]
ده به د حضرت نبى كريم صلى الله عليه وسلم نه دحديث روايت كولو. خودهغوى نه دحديث روايت كونكو كښې دهغه خوئې عبدالرحمن او ورارہ ابن عمر رضي الله عنهما شامل دى.[6] په كتب سته كښې دحضرت زيد بن خطاب رضي الله عنه نه صرف هم دغه يوحديث باب نقل دې. كوم چه امام بخارى تعليقًا نقل كړې دې.[7] ددوى نه صرف درې احاديث نقل دى په كوم كښې چه يو متفق عليه دې. رضي الله عنه وأرضاه.[8]

دَمذكوره تعليق مقصد: امام بخارى رحمه الله په دې تعليق سره ((**وقال ابن عبدالرازق عن معمر.....**)) دا خودل غواړى چه هم دغه روايت باب د امام زهرى رحمه الله نه معمر بن راشد رحمه الله هم نقل كړې دې. خو په هغې كښې په شك سره روايت كړې دې چه حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما سره حضرت ابولبابه ملاؤ شوې وو يا دهغه تره محترم حضرت زيد بن الخطاب رضي الله عنه.[9]

دَ پورته ذكرشوى تعليق موصولًا تخريج: دا تعليق امام مسلم رحمه الله په خپل صحيح[10] كښې نقل كړې خو دې مګر ددې الفاظ ئې نه دى ذكر كړى خو امام احمد رحمه الله په خپل مسند[11] كښې اوامام طبرى رحمه الله خپل معجم[12] كښې هم په دې طريق د معمر رحمه الله سره ددې الفاظ هم ذكر كړى دى.[13]

---

[1] حافظ مزى رحمه الله دهغوى دَقاتل نوم رحال بن غفوه ليكلې دې. خودَ جمهورو رائې داده چه حضرت زيد رحال قتل كړې وو. اوګورئې تهذيب الكمال وتعليقاته: ۱۰/۶۵حافظ دَ عسكرى په حواله سره ليكلى دى چه دَحضرت زيد دَ قاتل نوم صبيح بن محرس دې. هشيم بن عدى فرمائى چه دَهغه قاتل اسلام قبول كړې وو. خو حضرت عمر رضي الله عنه دَخپل خلافت په زمانه كښې دا ونيلى وو چه ما سره به نه اوسيږى. تهذيب التهذيب: ۳/۴۱۲ نوراوګورئې الاستيعاب بهامش الإصابة: ۵۴۲-۵۴۴/۱

[2] تهذيب الكمال: ۱۰/۶۵سير أعلام النبلاء: ۲۹۸/۱

[3] تهذيب الكمال: ۱۰/۶۶سير أعلام النبلاء: ۲۹۸/۱.

[4] حواله جات بالا.

[5] حواله جات بالا.

[6] سير أعلام النبلاء: ۲۹۸/۱۰.

[7] حواله بالا تهذيب الكمال: ۱۰/۶۶تهذيب ابن حجر: ۴۱۱/۳.

[8] خلاصة الخزرجى: ۱۲۸معرفة الصحابة: ۳۲۶/۲اللؤلؤ والمرجان فيما اتفق عليه الشيخان: ۷۳/۳ رقم: ۱۴۴۲.

[9] عمدة القارى: ۱۸۹/۱۵فتح البارى: ۳۴۹/۶أرشادالسارى: ۳۰۷/۵.

[10] صحيح مسلم كتاب السلام باب قتل الحيات رقم: ۵۸۲۵.

[11] مسنداحمد: ۴۵۲/۳رقم: ۱۵۸۴۰،مصنف عبدالرزاق: ۴۳۳/۱۰رقم: ۱۹۶۱۶.

[12] المعجم الكبير: ۳۰/۵باب رفاعة بن عبدالمنذر..... رقم: ۴۴۹۸.

[13] فتح البارى: ۳۴۹/۶ عمدة القارى: ۱۸۹/۱۵.

قوله: وتابعه يونس وابن عيينة والكلبي والزبيدي: او د معمر متابعت يونس بن يزيد [1] سفيان بن عيينه [2] اسحاق بن يحيى كلبى [3] او محمد بن الوليد زبيدى [4] رحمهم الله كړې دې.

د مذكوره متابعت مقصد: ددې متابعت مقصود او مطلوب دادې چه پورته ذكر شوى څلور واړه حضرات محدثين د معمر بن راشد رحمه الله متابعت او موافقت كړې دې چه دا روايت شك سره دې. اودې حضراتو اربعه هم دا روايت شك سره روايت كړې دې چه د حضرت ابن عمر رضي الله عنهما ملاقات چاسره شوې وو؟ حضرت ابولبابه رضي الله عنه سره يا حضرت زيد بن خطاب سره. [5]

د متابعاتو مذكوره موصولاً تخريج: د امام يونس بن يزيد رحمه الله روايت امام مسلم رحمه الله په خپل صحيح كښې ذكر كړې دې [6] خو د دې الفاظ ئې نه دى نقل كړى. د الفاظو سره پوره روايت ابوعوانه رحمه الله ذكر كړې دې [7] د سفيان بن عيينه روايت امام احمد رحمه الله [8] او امام حميدى رحمه الله [9] په خپل خپل مسند كښې دهغه نه نقل كړې دې. بل د دوى روايت امام مسلم رحمه الله امام ابوداؤد رحمه الله [10] هم موصولاً نقل كړې دې. [11]

او د اسحاق بن يحيى كلبى رحمه الله روايت دهغه په نسخه كښې موجود دې. [12] او د محمد بن الوليد زبيدى رحمه الله روايت موصولاً امام مسلم رحمه الله په خپل صحيح كښې ذكر كړې دې. [13]

وقال صالح وابن أبي حفصة وابن مجمع عن الزهري عن سالم......

د مذكوره تعليق مقصد: ددې دويم ذكر شوى تعليق نه د امام بخارى رحمه الله مقصد دادې چه دې درې واړو حضراتو صالح بن كيسان [14] ابن ابى حفصه [15] او ابن مجمع رحمهم الله هم دا روايت د امام زهرى رحمه الله نه روايت كړې دې. خودې درې واړو حضراتو واؤ جمع استعمال كړې دې په خلاف د وړاندې

---

[1] د يونس بن يزيد ايلى رحمه الله حالات كشف البارى: ۴۶۳/۱ او ۲۸۲/۳ كښې راغلى دى.

[2] د سفيان بن عيينه رحمه الله حالات كشف البارى ۲۳۸/۱ او ۱۰۲/۳ كښې راغلى دى.

[3] د اسحاق بن يحيى كلبى رحمه الله د حالاتو دپاره اوګورئى كتاب الأذان باب أهل العلم..... أحق بالإمامة.

[4] د محمد بن الوليد الزبيدى حالات كشف البارى ۳۹۱/۳ كښې تيرشوى دى.

[5] فتح البارى: ۳۴۹/۶ عمدة القارى: ۱۸۹/۱۵.

[6] صحيح مسلم كتاب الحيوان باب قتل الحيات رقم: ۵۸۲۷.

[7] فتح البارى: ۳۴۹/۶ عمدة القارى: ۱۸۹/۱۵.

[8] مسند الإمام احمد: ۹/۲ رقم: ۴۵۵۷.

[9] مسند الإمام الحميدى: ۲۷۹/۲ رقم: ۶۲۰.

[10] رواه مسلم كتاب الحيوان باب قتل الحيات رقم: ۵۸۲۷ وأبوداؤد كتاب الأدب باب فى قتل الحيات رقم: ۵۲۵۲.

[11] عمدة القارى: ۱۹۰/۱۵ فتح البارى: ۳۴۹/۶.

[12] فتح البارى: ۳۴۹/۶.

[13] رواه مسلم كتاب الحيوان باب قتل الحيات رقم: ۵۸۲۶.

[14] د صالح بن كيسان رحمه الله حالات كشف البارى ۱۲۱/۲ كتاب الإيمان كښې تيرشوى دى.

[15] د محمد بن ابى حفصه ميسره البصرى رحمه الله د حالاتو دپاره اوګورئى كتاب مواقيت الصلاة باب وقت العصر.

ځلورو واړو حضراتو. ددې دريواړو حضراتو د روايت مطابق به اوس مطلب داشي چه دحضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما ملاقات حضرت ابولبابه رضي الله عنه اوحضرت زيد بن خطاب رضي الله عنه دواړو سره شوې.[1]

دمذكوره تعليقاتو موصولاً تخريج: ① دحضرت صالح بن كيسان رحمه الله موصولاً تخريج امام مسلم رحمه الله [2] كړې دې. خوددې الفاظ نې نه دي ذكر كړي. البته ابوعوانه رحمه الله ددې الفاظ ذكر كړي دي. ② دمحمد بن ابى حفصه رحمه الله روايت موصولاً دهغه په نسخه كښې دې.[3] ③ د ابراهيم بن اسماعيل بن مجمع رحمه الله د روايت موصولاً تخريج امام بغوى رحمه الله [4] حافظ طبراني رحمه الله [5] او ابن السكن رحمه الله كتاب الصحابه كښې كړې دې.[6]

حافظ ابن السكن رحمه الله د ابن مجمع روايت نقل كولونه پس فرمائي چه د ابن مجمع رحمه الله اود جعفر بن برقان رحمه الله نه علاوه زما په علم كښې يوكس داسې نه دې چاچه په خپل روايت كښې دواړه صحابه جمع كړې وي. يعنى د واؤ جمع سره صرف هم دې دواړو تلامذة زهرى رحمه الله روايت كړې دې اود دواړو د امام زهرى رحمه الله نه په سماع اوروايت كښې كلام دې.[7]

چه د ابن السكن رحمه الله خبره هم مخې ته كيخودې شي نودا به ځلور حضرات شي چه جمع سره روايت كوى درې هغه حضرات كومو چه بخارى شريف كښې ذكر دى اوځلورم جعفر بن برقان. عجيبه خبره داده چه د ابن السكن رحمه الله نظر خپلې مخې ته د بخارى شريف موجوده نسخه باندې پرينوتو په كوم كښې چه صالح بن كيسان او ابن ابى حفصه هم ذكر دې. **فسبحان من لايذهل ولا يغفل، لاتأخذه سنة ولا نوم.** خو د ابن السكن رحمه الله د طرف نه دا وئيلى شى چه ابن ابى حفصه او صالح موصول روايات دهغوى په علم كښې به نه وى راغلي. بهرحال د روايت بالجمع والاځلور حضرات دى اوكومو حضراتو چه شك سره روايت كړې دې هغه پنځه دى اود دغه ځلورو واړونه صالح بن كيسان رحمه الله نه علاوه هيڅ يوكس داسې نه دې چه په ضبط اواتقان كښې د دغه پنځو واړو حضراتو محدثينو برابرى اوكړې شي.[8]

دبحث خلاصه: ددې ټولو خلاصه دا شوه چه امام زهرى رحمه الله نه دا روايت نقل كونكى حضرات درې قسم دى: ① چه بغير دشك نه صرف حضرت ابولبابه رضي الله عنه ذكر كوى لكه هشام بن يوسف عن معمر حديث باب. ② ځوك چه شك سره د حضرت ابولبابه رضي الله عنه او حضرت زيد بن الخطاب رضي الله عنه دواړو ذكر كوى لكه دغه پنځه واړه حضرات د چا ذكر چه امام بخارى رحمه الله **وقال عبدالرزاق عن معمر....وتابعه يونس....** كښې كړې دې. ③ كوم چه بغير د شك نه د دواړو حضراتو صحابه كرامو رضي الله عنهما ذكر كوى لكه صالح، جعفر، ابن ابى حفصه او ابن مجمع رحمهم الله تعالى.

---

[1] عمدة القارى: ١٥/١٩٠فتح البارى: ٣٤٩/٦.

[2] صحيح مسلم كتاب الحيوان باب قتل الحيات رقم: ٥٨٢٥.

[3] عمدة القارى: ١٥/١٩٠فتح البارى: ٣٤٩/٦.

[4] رواه البغوى فى معجم الصحابة: ٤٤٩/٢رقم: ٨٢٤زيدبن الخطاب بن نفيل.

[5] رواه الطبرانى فى الكبير: ٣١/٥باب الراء رفاعة..... رقم: ٤٤٩٩ و ٨١/٥باب الزاى، زيدبن الخطاب رقم: ٤٦٤٥.

[6] عمدة القارى: ١٥/١٩٠فتح البارى: ٣٤٩/٦.

[7] حواله جات بالاو تغليق التعليق: ٥١٧/٣.

[8] فتح البارى: ٣٤٩/٦هدى السارى: ٤٩تغليق التعليق: ٥١٧/٣.

راجح څه دی؟: اوس سوال دا پیدا کیږی چه په دې دریواړه قسمه روایاتو کښې راجح کوم یو دې؟ ددې جواب دې رومبې قسم یعنی کوم چه بغیرد شك نه دحضرت ابولبابه رضی الله عنه په ذکر مشتمل دې. امام بخاری رحمه الله خپل طریق هم په دې باندې دلالت کوی چه هغوی په دې باب کښې دهشام بن یوسف عن معمر روایت اول بیان کړې دې. په کوم کښې چه صرف د ابولبابه رضی الله عنه ذکر دې.

بل حدیث باب امام بخاری رحمه الله په وړاندې باب کښې هم د نورو طریقو ذکر کړې دې. (١)په هغې کښې هم صرف دحضرت ابولبابه رضی الله عنه ذکردې. (٢)امام صالح جزره رحمه الله هم فرمائی چه په دې حدیث کښې دحضرت زید بن الخطاب رضی الله عنه ذکر سهو دې صحیح حضرت ابولبابه رضی الله عنه دې. والله اعلم بالصواب.(٣)

ابن مجمع: دا ابواسحاق ابراهیم بن اسماعیل بن مجمع انصاری مدنی رحمه الله دې. (٤)

دې د امام زهری، عمرو بن دینار، ابوالزبیر محمدبن مسلم، هشام بن عروه او یحیی بن سعید انصاری رحمهم الله وغیره نه د حدیث روایت کوی. اوددوی نه روایت کونکوکښې حاتم بن اسماعیل، عبدالعزیز بن محمد الدراوردی، ابن ابی حازم، ابونعیم رحمهم الله وغیره شامل دی. (٥)

امام یحیی بن معین رحمه الله فرمائی ((ضعیف لیس بشیء))(٦) ابن المواق رحمه الله فرمائی ((لایحتج به))(٧) ابوزرعه رحمه الله د ابونعیم رحمه الله په حواله سره فرمائی چه هغوی د دوی باره کښې ونیلی دی ((لایسوي حدیثه فلسین))(٨) دده حدیثو نه ددوو پیسو برابر هم نه دی. امام ابوحاتم رازی رحمه الله فرمائی ((کثیرالوهم، لیس بالقوي، یکتب حدیثه، ولا یحتج به))(٩) امام بخاری رحمه الله فرمائی ((یروي عنه، وهوکثیرالوهم عن الزهري))(١٠) امام نسائی رحمه الله فرمائی ضعیف. (١١)حاکم ابواحمد رحمه الله فرمائی: ((لیس بالمتین عندهم))(١٢) ابن ابی خیثمه رحمه الله د جعفر بن عون رحمه الله په طریق سره لیکلی دی چه ابن مجمع رحمه الله په غوږ کوڼ وو. د امام زهری رحمه الله سره به دحدیث د سماع دپاره کیناستلو او په ډیره ګرانه به نی څه اوریدل.(١٣)

---

(١) صحیح البخاری باب خیر مال المسلم غنم.... رقم: ٣٣١١ و ٣٣١٣.

(٢) فتح الباری: ٣٤٩/٦ معجم کبیر طبرانی: ٣١/٥ رقم: ٤٥٠٨-٤٥٠٠ رفاعة بن عبدالمنذر رقم الترجمه: ٤٣٥.

(٣) تعلیقات تهذیب الکمال: ٢٣٣/٣٤ رقم الترجمة: ٧٥٩١ باب اللام من الکنی.

(٤) تهذیب الکمال: ٤٥/٢ رقم الترجمة: ١٤٨ وتهذیب ابن حجر: ١٠٥/١.

(٥) دَ شیوخ اوتلامذه دَ تفصیل دَ پاره اوګورئی حواله جات بالا.

(٦) تهذیب الکمال: ٤٦/٢ تهذیب التهذیب: ١٠٥/١.

(٧) إکمال مغلطای: ١٨١/١ رقم: ١٨٦.

(٨) تهذیب الکمال: ٤٦/٢ تهذیب التهذیب: ١٠٥/١.

(٩) حواله جات بالا، والجرح والتعدیل: ٣٦/١/١ باب حرف الألف رقم: ١٩٧.

(١٠) تاریخ البخاری الکبیر: ٣٧١/١/١ باب إبراهیم رقم: ٨٧٢ وإکمال مغلطای: ١٨٠/١.

(١١) کتاب الضعفاء للنسائی: ٢٨٣ تهذیب الکمال: ٤٧/٢ تهذیب ابن حجر: ١٠٥/١.

(١٢) إکمال مغلطای: ١٨١/١ تهذیب ابن حجر: ١٠٥/١ تعلیقات تهذیب الکمال: ٤٧/٢.

(١٣) حواله جات بالا.

امام ابن حبان رحمه الله فرمائی ((کان یقلب الأسانید، ویرفع المراسیل))[1] ابواحمد عدی رحمه الله فرمائی ((ومع ضعفه یکتب حدیثه....))[2] امام بخاری رحمه الله دهغوی سره استشهاد کړی دې او تعلیقاً ئې روایت ددې باب لاندې نقل کړې دې چه دهغوی په نیز د ابن مجمع معتبر اوقابل استشهاد کیدو دلیل دې.[3] او ابن ماجه رحمه الله هم ددوی نه روایت اخستې دې.[4]

ترجمة الباب سره دحدیث مطابقت: دحدیث باب ترجمة الباب سره مطابقت واضح دې چه ذوالطفیتین او ابتر دغه شان وغیره نور مارانو ټولو باندې د دابه اطلاق کیږی.[5]

۱۵ - باب: خَيْرُ مَالِ الْمُسْلِمِ غَنَمٌ يَتْبَعُ بِهَا شَعَفَ الْجِبَالِ

اختلاف نسخ: دلته دمستقل باب الفاظ د ابوذر رحمه الله وغیره په نسخه کښې دی. خود نسفی رحمه الله او اسماعیلی رحمه الله په نسخوکښې دباب لفظ نشته دې. عام شارحین دا باب د ناسخینو غلطی ګڼړی اود باب د الفاظو حذف ته اولی وائی. ددې وجه داده چه دلته صرف د شروع په دوو حدیثوکښې دغنم ذکر دې باقي احادیثوکښې د غنم هیڅ وجود نشته دې. بل حضرت ګنګوهی رحمه الله او حضرت شیخ الحدیث رحمه الله دې ته باب فی باب وائی او هم دغه راجح دی. والله اعلم.[6]

په دې باب کښې ټول څوارلس احادیث ذکر دی. په کوم کښې چه اولنې حدیث دحضرت ابوسعید خدری رضي الله عنه دې.

الحدیث الاول

۳۱۲۳ - حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي أُوَيْسٍ، قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمٰنِ بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمٰنِ بْنِ أَبِي صَعْصَعَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «يُوشِكُ أَنْ يَكُونَ خَيْرَ مَالِ الرَّجُلِ غَنَمٌ يَتْبَعُ بِهَا شَعَفَ الْجِبَالِ وَمَوَاقِعَ الْقَطْرِ، يَفِرُّ بِدِينِهِ مِنَ الْفِتَنِ» [ر۱۹][7]

ترجمه: دحضرت ابوسعید خدری رضي الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ فرمائیلی دی هغه زمانه نیزدې ده چه کله به دمسلمان بهتر مال چیلئی وی. په کومې پسې چه به د غرونو څوکو اودباران مقاماتوکښې هغه خپل دین د فتنو نه بچ کولوسره منډې ترړې وهی.

داحدیث کتاب الإیمان کښې تیرشوې دې اوددې رح هم هلته په تفصیل سره شوې ده.[8] په دې وجه

---

[1] کتاب المجروحین: ۱۰۳/۱.

[2] الکامل لابن عدی: ۲۳۲/۱وقال العقیلی فی الضعفاء الکبیر: ۴۳/۱یکتب حدیثه: وفی روایة الترمذی عنه (ترتیب العلل: ۳۹۳/۱رقم: ۱۱۰ صدوق إلا أنه یغلط. وکذا انظر تعلیقات إکمال مغلطای: ۱۸۰/۱.)

[3] تهذیب الکمال وتعلیقاته: ۴۷/۲والجمع لابن القیسرانی: ۲۱/۱.

[4] تهذیب الکمال: ۴۷/۲. رحمه الله تعالی رحمة واسعة.

[5] عمدة القاری: ۱۸۸/۱۵.

[6] الکنز المتواری: ۲۱۹/۱۳ولامع الدراری مع تعلیقاته: ۳۸۷/۷.

[7] قوله: عن أبی سعید خدری رضی الله عنه: الحدیث، مرتخریجه فی کتاب الإیمان: ۸۰/۲

[8] کشف الباری:۸۸/۲-۸۳

دلته صرف په ترجمه باندې اكتفا كولې شي.

تراجم رجال

اسماعيل بن ابي اويس: دا اسماعيل بن ابى اويس مدنى اصجى رحمه الله دې. ددوى تفصيلى حالات **كتاب الايمان باب من كره أن يعود فى الكفر....** كښې تېرشوى دى.[1]

مالک: دا ابوعبدالله مالك بن انس مدنى اصجى رحمه الله دې. ددوى تفصيلى تذكره بدء الوحى اوكتاب **الايمان باب من الدين الفرار من الفتن** كښې ذكرشوې ده.[2]

عبدالرحمن بن عبدالله: داعبدالرحمن بن عبدالله بن عبدالرحمن ابى صعصعه دې.

ابيه: دا عبدالله بن عبدالرحمن بن الحارث بن ابى صعصعه دې.

ابوسعيد خدري: دا مشهور صحابى رسول سعد بن مالك بن سنان ابوسعيد خدرى انصارى رضي الله عنه دې. ددې دريواړو حضراتو تذكره **كتاب الايمان باب من الدين الفرار من الفتن** لاندې بيان كړې شوې ده.[3]

تنبيه: حافظ جمال الدين مزى رحمه الله تحفة الاشراف كښې د ابومسعود جيانى رحمه الله په تقليد كښې دا ليكلى دى چه دحضرت ابوسعيدخدرى رضي الله عنه داحديث په دې طريق سره كتاب الجزية كښې دې. چه ددې دواړو حضراتو تسامح دې لكه څنګه چه تاسو ګورئى چه دا حديث بدء الخلق په دې باب كښې راغلې دې نه چه په كتاب الجزيه كښې.[4]

د باب دويم حديث دحضرت ابوهريره رضي الله عنه دې.

الحديث الثاني

۳۱۲۵- حَدَّثَنَا عَبْدُاللَّهِ بْنُ يُوسُفَ، أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنْ أَبِي الزِّنَادِ، عَنِ الأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «رَأْسُ الكُفْرِ نَحْوَ المَشْرِقِ، وَالفَخْرُ وَالخُيَلاَءُ [ص: ۱۲۸] فِي أَهْلِ الخَيْلِ وَالإِبِلِ، وَالفَدَّادِينَ أَهْلِ الوَبَرِ، وَالسَّكِينَةُ فِي أَهْلِ الغَنَمِ» [۳۳۰۸، ۳۱۲۷-۳۱۲۹][5]

ترجمه: حضرت ابوهريره رضي الله عنه فرمائى چه رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمائيلى دى دكفر سرغنه د مشرق طرف ته دې. بې خايه فخر اوكبر داسونو والو د اوښانو والو او د څناورو لكوسره چغې وهونكى كلى والو خصوصيت دې او سكينت (وقار) په چيلو والوكښې دې.

---

[1] كشف البارى: ۱۱۳/۲.

[2] كشف البارى: ۲۹۰/۱، ۸۰/۲

[3] كشف البارى:۸۲/۲ - ۸۱

[4] تحفة الاشراف مع النكت الظراف: ۳۷۵/۳- ۳۷٤رقم: ٤١٠٣ فتح البارى: ۳۵۱/٦.

[5] قوله: عن أبى هريرة رضى الله عنه: الحديث، أخرجه البخارى أيضاً فى مواضع من كتابه: كتاب المناقب باب قول الله تعالى: ﴿يَاأَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَى﴾ رقم:۳٤۹۹وكتاب المغازى باب قدوم الأشعر بين وأهل اليمن رقم: ٤٣٨٨- ٤٣٩٠ومسلم فى صحيحه كتاب الإيمان باب تفاضل أهل الإيمان رقم: ۸۵والترمذى فى سننه: كتاب الفتن باب ماجاء فى الدجال: لا يدخل المدينة رقم: ٢٢٤٤.

تراجم رجال

عبدالله بن یوسف: دا عبدالله بن یوسف تنیسی دمشقی رحمه الله دې. ددوی اجمالی حالات بدء الوحی والحدیث الثانی او تفصیلی حالات کتاب العلم باب لیبلغ الشاهد الغائب لاندې تیرشوی دی.[1]

مالک: دا ابوعبدالله مالک بن انس مدنی اصبحی رحمه الله دې. ددوی تفصیلی تذکره بدء الوحی والحدیث الثانی اوکتاب الایمان باب من الدین الفرار من الفتن کښې ذکرشوې ده.[2]

ابوالزناد: دا ابوالزناد عبدالله بن ذکوان رحمه الله دې.

الاعرج: دا عبدالرحمن بن هرمز الاعرج قرشی رحمه الله دې. ددې دواړو محدثینو حضراتو تذکره کتاب الایمان باب حب الرسول صلی الله علیه وسلم من الایمان لاندې تیره شوې ده.[3]

ابوهریره: دا مشهور صحابی حضرت ابوهریره رضی الله عنه دې. ددوی حالات کتاب الایمان باب أمور الایمان کښې تیرشوی دی.[4]

تنبیه: ددې حدیث شرح کتاب احادیث الانبیاء اوکتاب المغازی کښې راغلې ده. په دې وجه دلته د دوباره کولو ضرورت نشته دې.[5]

ترجمة الباب سره د حدیث مناسبت: ددې حدیث او سابقه حدیث ترجمة الباب سره مناسبت لفظ الغنم کښې دې.[6]

دباب دریم حدیث د حضرت ابو مسعود رضی الله عنه دې.

الحديث الثالث

۳۱۲۶- حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ إِسْمَاعِيلَ، قَالَ: حَدَّثَنِي قَيْسٌ، عَنْ عُقْبَةَ بْنِ عَمْرٍو أَبِي مَسْعُودٍ، قَالَ: أَشَارَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِيَدِهِ نَحْوَ اليَمَنِ فَقَالَ «الإِيمَانُ يَمَانٍ هَا هُنَا، أَلاَ إِنَّ القَسْوَةَ وَغِلَظَ القُلُوبِ فِي الفَدَّادِينَ، عِنْدَ أُصُولِ أَذْنَابِ الإِبِلِ، حَيْثُ يَطْلُعُ قَرْنَا الشَّيْطَانِ فِي رَبِيعَةَ، وَمُضَرَ» [۳۳۰۷، ۳۱۲۶، ۳۹۹۷][7]

---

[1] کشف الباری: ۲۸۹/۱و ۱۱۳/٤.

[2] کشف الباری: ۲۹۰/۱، ۸۰/۲

[3] کشف الباری: ۱۱/۲-۱۰.

[4] کشف الباری: ۶۵۹/۱

[5] صحیح البخاری کتاب أحادیث الأنبیاء باب ﴿يَاأَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَى﴾ وکشف الباری کتاب المغازی: ۶۰۹-۶۱۰

[6] عمدة القاری: ۱۹۱/۱۵.

[7] قوله: عن عقبة بن عمرو أبی مسعود: الحدیث، أخرجه البخاری فی المناقب باب قول الله تعالی ﴿يَاأَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَى﴾ رقم: ۳٤۹۸ وکتاب المغازی باب قدوم الأشعر بین وأهل الیمن رقم: ٤۳۸۷ وکتاب الطلاق باب اللعان رقم: ۵۳۰۳ ومسلم کتاب الإیمان باب تفاضل أهل الإیمان رقم: ۵۱.

تراجم رجال

مسدد: دا مسدد بن مسرهد اسدی بصری رحمه الله دي. ددوی تذکره کتاب الایمان باب من الایمان أن یحب لأخیه مایحب لنفسه لاندې راغلې. [1]

يحيي: دا یحیی بن سعید قطان تیمی رحمه الله دي. ددوی تذکره کتاب الایمان باب من الایمان أن یحب لأخیه مایحب لنفسه لاندې ذکر کړې شوې ده. [2]

اسماعيل: دا اسماعیل بن ابی خالد احمسی بجلی رحمه الله دي. د دوی حالات کتاب الایمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده، لاندې راغلی دی. [3]

قيس: داقیس بن ابی حازم احمسی بجلی رحمه الله دي. ددوی تذکره کتاب الایمان باب قول النبی صلی الله علیه وسلم الدین النصیحة..... کښې راغلې ده. [4]

عقبه بن عمروابو مسعود: دا مشهور بدری صحابی ابو مسعود عقبه بن عمرو انصاری رضی الله عنه دي. ددوی تفصیلی حالات کتاب الایمان باب ماجاء أن الأعمال بالنیة...په ذیل کښې بیان کړې شوی دی. [5]

ترجمة الباب سره دَحديث مناسبت: ددې حدیث ترجمة الباب سره مناسبت تیرشوی باب «وبث فیهما من کل دابة» سره دې. ښکاره خبره ده چه ابل یعنی اوښ په دابه کښې داخل دې او مخلوق دې.

ددې حدیث شرح کتاب المغازي کښې راغلې ده. [6]

د باب څلورم حدیث د حضرت ابوهریره رضی الله عنه دي.

الحديث الرابع

۳۱۲۷-حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ رَبِيعَةَ، عَنِ الأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «إِذَا سَمِعْتُمْ صِيَاحَ الدِّيَكَةِ فَاسْأَلُوا اللَّهَ مِنْ فَضْلِهِ، فَإِنَّهَا رَأَتْ مَلَكًا، وَإِذَا سَمِعْتُمْ نَهِيقَ الحِمَارِ فَتَعَوَّذُوا بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ، فَإِنَّهُ رَأَى شَيْطَانًا» [7]

---

[1] کشف الباری:۲/۲.

[2] کشف الباری:۲/۲.

[3] کشف الباری: ۲۷۹/۲.

[4] کشف الباری: ۷۶۱/۲.

[5] کشف الباری: ۷٤۸/۲.

[6] کشف الباری کتاب المغازی: ۶۱۱-۶۰۹باب قدوم الاشعر بین وأهل الیمن.

[7] قوله عن أبی هریرة رضی الله عنه: الحدیث، أخرجه مسلم أیضا، کتاب الذکر... باب استحباب الدعاء عند صیاح الدیکة رقم: ۲۷۲۹وأبوداؤد کتاب الأدب باب ماجاء فی الدیک والبهائم رقم: ۵۱۰۲والترمذی کتاب الدعوات باب مایقول إذا سمع نهیق الحمار رقم: ۳٤۵۵والنسائی فی الکبری کتاب عمل الیوم واللیلة، باب مایقول إذا سمع صیاح الدیکة رقم: ۱۰۷۸۰.

تراجم رجال

قتيبه: دا شيخ الاسلام قتيبه بن سعيد ثقفى بغلانى رحمه الله دې. ددوى حالات كتاب الايمان باب إفشاء السلام كښې تيرشوى دى.(١)

الليث: دامشهور امام ليث بن سعد فهمى دې. ددوى مختصر ذكر بدء الوحى دريم حديث كښې راغلې دې(٢)

جعفر بن ربيعه: دا جعفر بن ربيعه بن شرحبيل بن حسنه قرشى مصرى رحمه الله دې. ددوى حالات كتاب التيمم باب التيمم فى الحضر إذا لم يجد الماء كښې تيرشوى دى.(٣)

الاعرج: دا عبدالرحمن بن هرمز الاعرج قرشى رحمه الله دې. ددې دواړو محدثينو حضراتو تذكره كتاب الإيمان باب حب الرسول صلى الله عليه وسلم من الإيمان لاندې تيره شوې ده.(٤)

ابوهريره: دامشهور صحابى ابوهريره دې. ددوى حالات كتاب الإيمان باب أمور الإيمان كښې تيرشوى دى.(٥)

قوله: :أن النبى صلى الله عليه وسلم قال: إذا سمعتم صياح الديكة: حضرت ابوهريره رضي الله عنه فرمانى چه نبى اكرم صلى الله عليه وسلم ارشاد فرمائيلې دې كله چه تاسو دچرګ بانګ (اواز) واورئى......

د لفظ ديكه تحقيق: ديكه جمع د ديك ده چرګ ته وائى. ددې جمع قلت ادياك او جمع كثرت ديوك اوديكة ده. ابن سيده رحمه الله ليكلى دى چه ددې مؤنث ته دجاج وائى. خو علامه داؤدى رحمه الله فرمانى چه بعض وخت د دجاجه اطلاق په ديك باندې هم كيږى.(٦)

د چرګ يوخصوصيت: د چرګ يو ډير اهم خاصيت دادې چه دې د شپې وختونه ډير ښه پيژنى. هغه د شپې په مختلف حصوكښې بانګ كوى په كوم كښې چه ډير كم فرق وى. دې نه علاوه د سحر كيدو په وخت اوددې نه پس يو شان بانګونه كوى. په دې كښې ډيره كمه غلطى كوى كه شپې ډيرې وړې وى اوكه لونى.(٧) حافظ رحمه الله فرمانى خكه بعض شافعيه (قاضى حسين، متولى او رافعى)(٨) فتوى وركړې ده چه د سحر د وخت په معامله كښې په تجربه كار چرګ باندې اعتماد كولې شى. د دې تائيد دحضرت خالد بن زيد جهنى رضي الله عنه د مرفوع حديث نه هم كيږى په كوم كښې چه راغلى دى چه چرګ ته بدې درې مه وايئى څكه چه هغه د مانځه د پاره رابلل كوى. «لاتسبوا الديك، فإنه يدعو إلى الصلاة» اللفظ

فائده: امام بخارى رحمه الله داحديث صرف هم دلته ذكركړې دې په صحيح بخارى كښې بل چرته نه دې ذكركړې. تحفة الأشراف: ١٥٥/١٠ رقم: ١٣٦٢.

(١) كشف البارى: ١٨٩/٢.

(٢) كشف البارى: ٣٢٦/١.

(٣) كشف البارى كتاب التيمم: ١٦٠ باب التيمم فى الحضر إذا لم يجد.....

(٤) كشف البارى: ١١/٢.

(٥) كشف البارى: ٦٥٩/١

(٦) عمدة القارى: ١٩٢/١٥ إرشادالسارى: ٣٠٩/٥ والمحكم: ٨٠/٧ التوضيح: ٢٤٣/١٩.

(٧) عمدة القارى: ١٩٢/١٥ إرشادالسارى: ٣٠٩/٥ والمحكم: ٨٠/٧ فتح البارى: ٣٥٣/٦.

(٨) فتح البارى ٣٥٣/٦ وإرشادالسارى: ٣٠٩/٥.

لابن حبان ا»»[1]

قوله:: فاسألوا الله من فضله، فإنما رأت ملكا: د الله تعالی د هغه د فضل سوال کوه ځکه چه هغه فرښته لیدلې ده. مطلب دادې چه د چرګ د بانګ په وخت دعا کول پکاردی ځکه چه هغه فرښتې ته ګوری نوبانګ کوی. که چرې دغه وخت څوك دعاکوی نو فرښتې به دهغه په دعاباندې آمین وائی. د هغه دپاره به استغفار کوی اود هغه د عاجزئی او اخلاص ګواهی به ورکوی. دغه شان به د فرښتې اوبنده دعاګانې خپل مینځ کښې موافق کیدو سره د قبلیدو سبب جوړیږی. قاضی عیاض رحمه الله فرمائی: «إنما أمرنا بالدعاء حينئذ، لتؤمن الملائكة، وتستغفر، وتشهد للداعي بالتضرع والإخلاص....»[2]
بل دحدیث شریف نه دا هم مستفاد شوچه چرته صلحاء وغیره موجود وی هلته دعا کول مستحب دی دهغوی د وجود په برکت سره به ان شاء الله قبلیږی.[3]

چرګ ته بدې ردې نه دی وئیل پکار: بعض نادان خلق د چرګ بانګ اوریدو سره خفه کیږی چه خوب خرابیږی او هغه ته بدې ردې وائی. ددې نه حضورپاك منع فرمائیلې ده. مسندبزارکښې یو روایت دې چه دحضورپاك خواکې یو چرګ بانګ اووئیل نوهلته موجود یوسړی اووئیل **اللهم العنه** اې الله په ده باندې لعنت راؤوروه. دې اوریدو سره حضورپاك اوفرمائیل «**مه، كلا، إنه يدعو إلى الصلاة**» چه نه هیڅ کله نه، هغه د مانځه دپاره رابلل کوی.[4]
حضرت حلیمی رحمه الله فرمائی دې نه معلومه شوه چه هر هغه څیز یا سړې د چانه چه د خیر په کارونوکښې استفاده کولې شی هغه ته کنځلې نه دی کول پکار اونه دهغه توهین اوتذلیل کول پکاردی. بلکه د هغه اکرام او هغه سره نیك سلوك کول پکاردی. نور فرمائی چه د رسول الله ﷺ مبارك ارشاد «**فإنه يدعو إلى الصلاة**» مطلب دا نه دې چه هغه په حقیقت کښې "صلوا" یا "حانت الصلاة" وائی. بلکه ددې مطلب دادې چه عادت هم دغه دې چه چرګ د سحر په راختو سره یا د نمبر په زوال سره دغه وخت کښې بانګونه وائی. دا دهغه طبعی عادت دې په کوم چه الله تعالی هغه پیداکړې دې. د هغه د آواز په اوریدو سره د خلقو خیال د مانځه طرف ته ځی. ددې دا مطلب هیڅ کله نه دې چه که د هغه د بانګ نه علاوه بل څه قرینه یا دلالت نه وی نو مونځ به اداکوی. البته که چرته یو داسې چرګ دې دکوم باره کښې چه د یر ځل تجربه ده چه هغه غلطی نه کوی نوصحیح ده اودا به یوقسم اشاره وی.
«**وليس معنى قوله (ﷺ): فإنه يدعو إلى الصلاة، أن يقول بصوته حقيقة: صلوا، أوحانت الصلاة، بل معناه: أن العادة جرت بأنه يصرخ عند طلوع الفجر وعند الزوال، فطرة فطره الله عليها، فيذكر الناس بصراخه الصلاة. ولا يجوز لهم أن يصلوا بصراخه من غير دلالة سواها، إلا من جرب منه ما لا يخلف، فيصير ذلك له إشارة والله الموفق**»[5]

---

[1]) الحديث أخرجه أبوداؤد كتاب الأدب باب فى الديک والبهائم رقم: ۵۱۰۱ والإمام أحمد: ۱۹۳/۵-۱۹۲ مسندزيد بن خالد رضى الله عنه، رقم: ۲۲۰۱۹ وابن حبان فى صحيحه: ۳۸/۱۳-۳۷ كتاب الحظر والإباحة، باب مايكره من الكلام وما لا يكره، ذكر الزجر عن سب المرء الديكة...... رقم: ۵۷۳۱ والنسائى كتاب عمل اليوم والليلة رقم: ۱۰۷۸۱.
[2]) فتح البارى: ۳۵۳/۶ عمدة القارى: ۱۹۲/۱۵ والمفهم: ۵۸/۷-۵۷
[3]) فتح البارى: ۳۵۳/۶ عمدة القارى: ۱۹۲/۱۵ إرشادالسارى: ۳۰۹/۵ التوضيح: ۲۴۴/۱۹.
[4]) حواله جات بالا ومسندالبزار: ۱۶۸/۵ رقم: ۱۷۶۳.
[5]) فتح البارى: ۳۵۳/۶ شرح القسطلانى: ۳۰۹/۵.

قوله: وإذا سمعتم نهيق الحمار فتعوذوا بالله من الشيطان، فإنه رأى شيطاناً او كله چه تاسو خلق د خر د هینړاری اواز واؤرئی نود شیطان مردود نه دالله تعالی پناه غواړئی ځکه چه هغه شیطان لیدلې دې. په حدیث باب کښې د حمار ذکر دې خو د حضرت جابر رضی الله عنه په حدیث کښې د نباح الكلب اضافه هم نقل ده چه دسپی د غپاری په وخت هم تعوذ عمل مستحب دې.[1]
اوس مطلب دا شو چه که خر وی او که سپې کله چه په هینړاری شی یا په غپاری شی نود الله تعالی په پناه کښې راتلل پکاردی. دې دپاره چه د شیطان د شر نه محفوظ پاتې شی اود هغه د وسوسونه په حفاظت کښې شی. قاضی عیاض رحمه الله فرمائی «وفائدة الأمر بالتعوذ لما يخشى من شر الشيطان وشر وسوسته، فيلجأ إلى الله في دفع ذلك»[2]

ایا خره شیطان ته هم په کتو سره هینړیږی؟: حضرت مولانا محمد یحیی کاندهلوی رحمه الله په خپل تقریر کښې لیکلی دی چه د حدیث شریف الفاظ «فإنها رأت ملكا، فإنها رأت شيطانا»[3] معنی دا نه ده چه چرګ کله هم بانګ وائی نو هغه فرښتې ته په کتلو سره آواز کوی اوخر چه کله هم هینړیږی نوهغه شیطان لیدلې دې یعنی د هغه بانګ ورکول اود خر هینړیدل فرښتې یا شیطان ته کتل مستلزم نه دی بلکه د چرګ د بانګ اوخر د هینړیدو نور اسباب اوعوارض هم کیدې شی بلکه اکثر هم نور اسباب اوعوارض وی.
په دې وجه دحدیث شریف صحیح محمل دادې چه ددې دواړو آواز کله کله په دې وجه هم وی چه چرګ فرښته اوخر شیطان اولیدلو. اوس چونکه زمونږ د انسانانو دپاره د دې تفریق ممکن نه دې چه کوم یو آواز د بل څه سبب د وجې نه دې اوکوم یو دفرښتې یا شیطان په لیدو سره دې؟ نومناسب اومستحب هم دغه دی چه دا خناور کله هم آواز کوی هغه وخت دعا کوئی یا تعوذ کوئی دې دپاره چه دعا اوتعوذ دواړو نه هر یو په خپل موقع اومحل باندې واقع وی سره ددې چه په هر یو کښې د فرښتې یا شیطان لیدل نه وی شوی.
دې نه علاوه د دعا زیاتوالی شرعاً مطلوب هم دې سره ددې چه دعا په محل د اجابت کښې واقع نه وی. په دعا کښې بخل نه دی کول پکار. دغه شان تعوذ هم په شیطان باندې موقوف نه دې. ښکاره خبره ده چه بنده له هر وخت او هر لمحه کښې د دعا اوتعوذ ضرورت وی. والله اعلم بالصواب.[4]

یوه اهم فائده: ددې حدیث یو اهم خصوصیت دادې چه ائمه خمسه بخاری، مسلم، نسائی، ابوداؤد اوترمذي رحمهم الله ټولو دا حدیث هم د یوشیخ نه نقل کړې دې یعنی په دې حدیث کښې د ټولو شیخ قتیبه رحمه الله دې.[5]

---

[1] رواه أبوداؤد كتاب الأدب باب فى الديك...رقم: ٥١٠٣ والإمام أحمد: ٣٠٦/٣ رقم: ١٤٣٣٤ والحاكم: ٢٨٤/٤-٢٨٣ رقم: ٧٧٦٢

[2] فتح البارى: ٣٥٣/٦ عمدة القارى: ١٩٣/١٥ ومثله فى التوضيح: ٢٤٤/١٩.

[3] دادَ ابوداؤد شریف دَ روایت الفاظ دی، اوګورئی ابوداؤد مع البذل: ٢٩٦/١٢ رقم: ٥١٠٢.

[4] حواله بالا.

[5] فتح البارى: ٣٥٣/٦ عمدة القارى: ١٩٢/١٥.

د خر ساتلو حکم: مشهور مالکی عالم علامه ابی دحدیث باب نه استدلال کولوسره فرمائیلی دی چه په دې حدیث سره د خر پاللو اوساتلو مرجوحیت ثابتیږی ځکه چه د ده وجود په کور کښې د شیطان داخلې ته مستلزم دې چه په کور کښې خر وی نو شیطان به هم داخلیږی. په دې وجه خر نه دې ساتل پکار. مګر دحضرت داخبره صحیح نه ده ځکه چه په حدیث شریف کښې دا راغلی دی چه هغه شیطان لیدلې دې اورؤیت دخول ته مستلزم نه دې. بلکه داسې ویناکول زیات مناسب دی چه په دې حدیث سره دخرساتلو راجحیت ثابتیږی. ځکه چه کیږی داسې چه شیطان په کور کښې داخلیږی خو ښکاری نه. اوس که خر په کور کښې موجود وی نو هینږیدو سره به دهغه د موجود کیدو اود داخلې د کوشش اطلاع به کوی. اودغه شان به په تعوذ سره د شیطان ویستل آسان شی. دې نه علاوه پخپله حضوریاك سره یعفور نومې یو خر وو. که چرې دخر ساتل صحیح نه وې نوحضوریاك به ولې ساتلو؟والله اعلم. (1)

ترجمة الباب سره دحديث مطابقت: دحدیث شریف ماقبل باب سره مطابقت واضح دې چه دیك، ملك، حمار او شیطان دا ټول دابه اومخلوق کښې داخل دی.

پنځم حدیث د حضرت جابر بن عبدالله رضی الله عنهما دی.

الحديث الخامس

۳۱۲۸-حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ، أَخْبَرَنَا رَوْحٌ، أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَطَاءٌ، سَمِعَ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِذَا كَانَ جُنْحُ اللَّيْلِ، أَوْ أَمْسَيْتُمْ، فَكُفُّوا صِبْيَانَكُمْ، فَإِنَّ الشَّيَاطِينَ تَنْتَشِرُ حِينَئِذٍ، فَإِذَا ذَهَبَتْ سَاعَةٌ مِنَ اللَّيْلِ فَخَلُّوهُمْ، وَأَغْلِقُوا الأَبْوَابَ وَاذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ، فَإِنَّ الشَّيْطَانَ لاَ يَفْتَحُ بَابًا مُغْلَقًا» قَالَ: وَأَخْبَرَنِي عَمْرُو بْنُ دِينَارٍ، سَمِعَ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ، نَحْوَ مَا أَخْبَرَنِي عَطَاءٌ، وَلَمْ يَذْكُرْ وَاذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ -[ر۳۱۰۶] (2)

تراجم رجال

اسحاق: دلته د اسحاق نه مراد د شراح بخاری اختلاف دې چه اسحاق غیرمنسوب راغلې دې. چنانچه ابن راهویه هم مراد کیدې شی. لکه چه د ابونعیم په نیز ددې تصریح ده اوابن منصور هم ځکه چه روح بن عبادة رحمه الله د دواړو شیخ دې. خو حافظ مزی رحمه الله په تحفة الاشراف کښې د ابن منصور کیدل اختیار کړی دی. (3)

بهر حال که چرې ابن راهویه رحمه الله مراد دې نو ددوی حالات كتاب العلم باب فضل من علم وعلّم لاندې راغلی دی. (4)

---

1) شرح الأبى المالكى على صحيح مسلم: ۱٤٤/۷حديث قوله ﷺ: إذا سمعتم صياح الديكة..... من كتاب الذكر.

2) قوله: جابر بن عبدالله...: الحديث، مرتخريجه آنفا فى باب ذكر إبليس.....

3) فتح البارى: ۳۵۳/۶عمدة القارى: ۱۹۳/۱۵شرح القسطلانى: ۳۰۹/۵شرح الكرمانى: ۲۱٤/۱۳تحفة الاشراف: ۲۳۲/۲رقم: ۲٤٤۶ أحاديث جابر بن عبدالله رضى الله عنهما.

4) كشف لبارى: ٤۲۸/۳.

اوکه چرې ابن منصور مراد دې نو دهغوی حالات **کتاب الایمان باب حسن إسلام المرء** لاندې تیرشوی دی.(۱)

روح: دا ابومحمد بن عباده قیسی رحمه الله دې. ددوی حالات **کتاب الایمان باب اتباع الجنائز من الایمان** لاندې تیرشوی دی.(۲)

ابن جریج: دا ابوالولید عبدالملک بن عبدالعزیز بن جریج اموی رحمه الله دې. ددوی تذکره **کتاب الحیض باب غسل الحائض رأس زوجها...** کښې راغلې.(۳)

عطاء: دا مشهور تابعی محدث حضرت عطاء بن ابی رباح رحمه الله دې. ددوی تفصیلی حالات **کتاب العلم باب عظة النساء..** کښې تیرشوی دی.(۴)

جابر بن عبدالله: دا مشهور صحابی جابر بن عبدالله رضی الله عنهما دې.(۵)

باب سره دَ حدیث مطابقت: باب سره دحدیث شریف مطابقت په دې معنی دې چه دلته د شیطان ذکر دې اوهغه هم په دابه کښې داخل دې.

قوله: وأخبرني عمرو بن دينار سمع جابر.....

دَمذکوره عبارت مقصد: دا د ابن جریج رحمه الله کلام دې او أخبرنی عطاء باندې عطف دې. دلته هغه دحضرت عطاء رحمه الله او عمرو بن دینار رحمه الله په روایتونو کښې فرق ښائی چه ما داحدیث د اوارو حضراتو نه اوریدلې دې. خود عمرو بن دینار رحمه الله روایت کړې شوی حدیث کښې «واذکروا اسم الله علیه» الفاظ نشته دې.(۶)

د باب شپږم حدیث د حضرت ابوهریره رضی الله عنه دې.

الحديث السادس

۳۳۰- حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا وُهَيْبٌ، عَنْ خَالِدٍ، عَنْ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «فُقِدَتْ أُمَّةٌ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ لاَ يُدْرَى مَا فَعَلَتْ، وَإِنِّي لاَ أُرَاهَا إِلَّا الفَارَ، إِذَا وُضِعَ لَهَا أَلْبَانُ الإِبِلِ لَمْ تَشْرَبْ، وَإِذَا وُضِعَ لَهَا أَلْبَانُ الشَّاءِ شَرِبَتْ» فَحَدَّثْتُ كَعْبًا فَقَالَ: أَنْتَ سَمِعْتَ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُهُ؟ قُلْتُ: نَعَمْ، قَالَ لِي مِرَارًا، فَقُلْتُ: أَفَأَقْرَأُ التَّوْرَاةَ؟(۷)

---

۱) کشف الباری: ۴۲۰/۲.

۲) کشف الباری: ۵۱۸/۲.

۳) کشف الباری کتاب الحیض: ۲۰۴.

۴) کشف الباری: ۳۷/۴.

۵) دَدوی دَ حالاتودپاره اوګورئی کتاب الوضوء باب من لم یر الوضوء إلا من المخرجین.

۶) عمدة القاری: ۱۹۵/۱۵.

۷) قوله: عن أبي هريرة رضي الله عنه: الحديث، أخرجه مسلم، كتاب الزهد والرقائق، باب في الفأر، وأنه مسخ رقم: ۲۹۹۷ فالحديث مما اتفق عليه الشيخان، ولم يخرجه غيرهما.

تراجم رجال

موسي بن اسماعيل: دا موسى بن اسمٰعيل تيمى تبوذكى رحمه الله دي. د دوى حالات اجمالاً **بدء الوحي** او تفصيلاً **كتاب العلم باب من أجاب الفتيا بإشارة اليد.....،** په ضمن كښې راغلى دى.[1]

وهيب: دا وهيب بن خالد بن عجلان بصرى رحمه الله دي. ددوى مختصر حالات **كتاب الايمان باب تفاضل أهل الإيمان في الأعمال** لاندې تيرشوى دى.[2]

خالد: دا مشهور محدث خالد بن مهران الحذاء رحمه الله دي. ددوى تذكره كتاب العلم باب قول النبي صلى الله عليه وسلم: اللهم علمه الكتاب په ذيل كښې راغلى دى.[3]

محمد: دامشهور تابعى حضرت محمدبن سيرين بصرى رحمه الله دي. ددوى تذكره **كتاب الإيمان باب اتباع الجنائز من الإيمان** لاندې په تفصيل سره راغلې ده.[4]

ابوهريره: دامشهور صحابى ابوهريره دي. ددوى حالات **كتاب الإيمان باب أمور الإيمان** كښې تيرشوى دى.[5]

قوله: :عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: فقدت أمة من بني إسرائيل، ولا يدري ما فعلت، وإني لا أراها إلا الفأر: حضرت ابوهريره رضي الله عنه د نبى كريم صلى الله عليه وسلم نه نقل كوى چه حضورپاك اوفرمائيل چه د بنى اسرائيلو يو جماعت ورك شو معلومه نه ده چه هغوى څه اوكړه. اوزما گمان اوخيال دادې چه هغوى (اوس) مږې دى. مطلب دا چه د بنى اسرائيلو يو جماعت د الله تعالى د عذاب ښكار كيدو سره نست اونابود شو. چاته نه ده معلومه چه دهغوى څه انجام اوشو. البته زما خيال دې چه هغوى مسخ شوى اومږې ترې جوړې شوى دى. اوس چه داكومې مږې دى هم دهغه ممسوخه جماعت دنسل نه دى.

أراها دهمزه په ضمه سره دگمان اوخيال په معنى كښې دې او **فأر** دهمزه سكون سره **فأرة** جمع ده يعنى مږې.[6]

قوله: :إذا وضع لها ألبان الإبل لم تشرب، وإذا وضع لها ألبان الشاء شربت: كله چه دهغوى مخې ته د اوښ پيئى كيخودې شي نو هغه نه څكي اوكله چه دهغوى مخې ته د چيلو پيئى كيخودې شي نوڅكي. وړاندې كوم چه نبى كريم صلى الله عليه وسلم فرمائيلي وو چه مږې د بنى اسرائيلو د يوجماعت ممسوخه شكلونه او صورتونه دى نو دا مبرهن كولوسره اوفرمائيل چه يو ددې دليل دادې چه كله هغوى ته د اوښانو پيئى كيخودلې شي نو نه څكي خو د چيلو پيئى څكي. د صحيح مسلم په

---

[1] كشف البارى: ٤٣٣/١ الحديث الرابع: ٣٧٧/٢.
[2] كشف البارى: ١١٨/٢.
[3] كشف البارى: ٣٦١/٣.
[4] كشف البارى: ٥٢٤/٢.
[5] كشف البارى: ٦٥٩/١
[6] حواله جات بالا وإرشاد السارى: ٣١٠/٥.

روايت كښې كوم چه هم دابن سيرين ﷫ دې مګر طريق بل دې. «وآية ذلك أنه يوضع...» الفاظ دى.[1] بنى اسرائيلو باندې چونكه اوښ حرام وو هغوى دهغه د نورو اجزاء سره به ئې دهغې پينې هم نه څكل.[2] اومږه هم د اوښ پينې نه څكى نودا دليل شو چه د مږې تعلق هم دغه ممسوخه جماعت سره دې اودا هم ددې جماعت د نسل نه دې.[3]

يواشكال اودهغې جواب: دحديث باب نه دا معلومه شوه چه كه يوساه والامسخ كړې شى نو هم په دغه ممسوخه شكل كښې دهغه نسل چليږى اوهغه نه فنا كيږى. د مسلم شريف يو روايت دې كوم چه دحضرت عبدالله بن مسعود ﷛ نه نقل دې په هغې كښې دى چه يوصحابى تپوس اوكړو چه «**يارسول الله، القردة والخنازير مما مسخ؟**» آيا بيزوګان او خنزيران د انسانى شكل نه مسخ كيدوسره دې صورت ته رسيدلى دى؟ نو حضورپاك ارشاد اوفرمائيلو «**إن الله عزوجل لم يهلك قوما، أو يعذب قوما، فيجعل لهم نسلا، وإن القردة والخنازير كانوا قبل ذلك**».[4]

دكوم حاصل چه دادې چه كوم قوم دالله تعالى د عذاب ښكارشى فناشى نست اونابود شى دهغوى نسل نه چليږى باقى پاتې شو بيزوګان او سور نودا د اول نه راروان دى. ددوى وجود د بنى اسرائيلو د بعض خلقو بيزوګان او سور كښې بدليدو نه د اول نه وو. كله چه الله تعالى نور ځناور پيداكړل هغه وخت ئې دوى هم پيداكړى وو اوددوى د وجود د يو امت يا جماعت دمسخ كيدو سره هيڅ تعلق نشته دې.

چنانچه د مسلم شريف ددې روايت نه معلومه شوه چه د ممسوخه امت نسل نه چليږى. اوس ددې دوارو احاديثو په مينځ كښې تعارض دې. ددې جواب دادې چه په دوارو احاديثو كښې هيڅ تعارض نشته دې. دحديث باب تعلق د وحى نه وړاندې وخت سره دې او په دې باندې قرينه لفظ أراها دې چه زما ګمان او خيال دې چه ... بيا چه وحى سره يقينى خبره معلومه شوه نودغه ئې په بلمه موقع باندې ارشاد اوفرمائيلو. ددې ذكر د حضرت ابن مسعود ﷛ په حديث كښې دې. اودا خبره واضحه شوه چه دمږو هيڅ يوممسوخه جماعت سره څه تعلق نشته دې اونه د دوى نسل د يو داسې جماعت نه مخكښې راچليدلې دې. والله اعلم بالصواب.[5]

---

[1]) مسلم شريف كتاب الزهد والرقائق باب الفأرة وأنه مسخ رقم: ۷٤٥۷.

[2]) عمدة القارى:۱۵/۱۹٤والعذب النمير: ۲۸۷/٤سورة الأعراف والتحرير والتنوير: ۲۷۸/۲سورة البقرة. مسندأبى داؤد الطيالسى: ۳/۱۵۱-۱۵۰رقم: ۲۸۵٤.

[3]) عمدة القاري: ۱۵/۱۹۳الكوثرالجاري: ۶/۲۲۱التوضيح: ۱۹/۲٤۶.

[4]) صحيح مسلم كتاب القدر باب أن الآجال والأرزاق.... رقم: ۶۷۷۲

[5]) عمدة القاري:: ۱۵/۱۹٤التوضيح: ۱۹/۲٤۵فتح البارى: ۶/۳۵۳الكوثر الجارى: ۶/۲۲۱. قال القسطلانى فى شرحه: ۵/۳۱۰: وقداختلف فى الممسوخ. هل يكون له نسل أم لا؟ فذهب أبو إسحاق الزجاج وابن العربى أبوبكر إلى أن الموجود من القردة من نسل الممسوخ. تمسكا بحديث الباب. وقال الجمهور: لا. وهو المعتمد. لحديث ابن مسعود رضى الله عنه عند مسلم مرفوعا: إن الله لم يهلك قوما أو يعذب قوما فيجعل لهم نسلا. وأن القردة والخنازير كانوا قبل ذلك.[صحيح مسلم. فى القدر. باب بيان أن الآجال...رقم: ۶۷۷۳-۶۷۷۰ وأجابوا عن حديث الباب بأنه عليه الصلاة والسلام قاله قبل أن يوحى إليه بحقيقة الأمر فى ذلك وإنما لم يجزم به بخلاف النفى، فإنه جزم به. كما فى حديث ابن مسعود]".

قوله: فحدثتُ كعبا، فقال أنت سمعت النبي صلى الله عليه وسلم يقوله؟ قلت: نعم، قال لي مرارا، فقلت: أفأقرأ التوراة؟: چنانچه ما داحديث حضرت كعب ﷺ ته واؤرولو نوهغوى استفسارا ماته اووئيل چه ايا واقعي دا خبره تاسو دنبي اكرم ﷺ نه اوريدلي ده؟ ما ونيل اوجي هغه مانه څوځل ددې سوال تپوس اوكړو (آخر) ماورته اووئيل چه ولې زه تورات وايم څه؟
د حدثتُ قائل حضرت ابوهريره ﷺ دې فرمائي چه كله ما دغه پورته ذكرشوې حديث حضرت كعب ﷺ ته واؤرولو نوهغه ماته اووئيل چه واقعي تا دا حديث اوريدلې دې؟ اوآيا دا واقعي د نبي ﷺ حديث دې دا سوال هغوى څوځل اوكړو آخر زه صبر نه شوم او دا مې ورته اووئيل چه ولې زه تورات وايم څه اودهغې مطالعه كوم څه. يعني دا هم حديث دې كه نه چه دنبي كريم ﷺ نه مې اوريدلې دې، د خپل خان نه نې نه وايم اونه نې د تورات نه نقل كوم.

قوله: أفأقرأ التوراة؟: كښې همزه استفهام انكارى دې مطلب دادې چه زه تورات نه وايم دمسلم شريف په روايت كښې دا الفاظ دي «أفأنزلت على التوراة؟»[1] چه تورات په ما باندې نه دې نازل شوې چه دهغې نه تاسو خلقو ته واؤروم.[2]
ددې نه داخبره مستفاد شوه چه حضرت ابوهريره ﷺ به د اهل كتاب نه څه نه نقل كول. بل دا خبره هم مستفاد شوه چه دغه شان يوصحابي څه روايت نقل كړي په كوم كښې چه د رائې او اجتهاد څه دخل نه وى نوهغه حديث به د مرفوع په حكم كښې وى.[3]
چنانچه د مسنداحمد يو روايت كښې دى چه حضرت ابوهريره ﷺ د شروع نه ددې حديث نسبت نبي كريم ﷺ طرف ته نه دې كړې خوچه كله كعب ﷺ بار بار تپوس اوكړو نو بيائې اوفرمائيل چه زه دخپل طرف نه نه وايم نه ما تورات لوستلې دې هم د رسول الله ﷺ حديث اوروم.[4]
غالبًا دې دوارو حضراتو ته دحضرت ابن مسعود ﷺ هغه حديث نه وو رسيدلې دكوم ذكرچه د مسلم شريف په حواله سره هم اوس تيرشو په دې وجه هغوى ترآخره پورې هم په دې باندې وو چه د ممسوخ نسل چليږي. تفصيل هم اوس تير شو.
حضرت كعب ﷺ: دا مشهور مخضرم تابعي، حضرت كعب بن ماتع ﷺ دې. د يمن معروف قبيلې حميرسره نې تعلق لرلو. په دې وجه ورته حميرى وائي. ابواسحاق د دوى كنيت دې او په كعب الاحبار سره پيژندلې شي.[5]
حضرت كعب ﷺ مذهبًا يهودي وو دنبي كريم ﷺ زمانه نې ليدلې ده مگر مسلمان شوې نه دې. اسلام نې دحضرت ابوبكرصديق ﷺ په زمانه كښې دهغوى په لاس باندې قبول كړو د يوروايت مطابق عهد فاروقي كښې اسلام قبول كړې او راجح هم دغه قول دې.[6]

---

[1]) صحيح مسلم كتاب الزهد والرقائق باب في الفار وأنه مسخ رقم: ٧٤٥٧.
[2]) فتح الباري: ٣٥٣/٦عمدة القاري: ١٩٤/١٥ إرشادالساري: ٣١٠/٥التوضيح: ٢٤٦/١٩.
[3]) فتح الباري: ٣٥٣/٦.
[4]) مسنداحمد: ٥٠٨/٢رقم: ١٠٦٠٢.
[5]) تهذيب الكمال: ١٨٩/٢٤تهذيب ابن حجر: ١٣٨/٨وكتاب الثقات: ٣٣٣/٥.
[6]) حواله جات بالا الإصابة: ٣١٥/٣قال الحافظ: والراجح أن إسلامه كان في خلافة عمر.

په اسلام باندې مشرف كيدو نه پس حضرت عباس بن عبدالمطلب رضي الله عنه سره ئې د موالات رشته قائم كړه. حضرت سعيد بن مسيب رحمه الله فرمائي يوځل حضرت عباس رضي الله عنهما د كعب احبار رحمه الله نه تپوس اوكړو چه آخر څه وجه وه چه تاسو د نبي كريم ﷺ په زمانه كښې اسلام قبول نه كړو او نه په عهد صديقي كښې په اسلام مشرف شوې او په عهد فاروقي كښې مسلمان شوې؟ حضرت كعب رحمه الله اوفرمائيل چه زما پلار (چه يهودي وو) د تورات يوه حصه اوليكله اوماته ئې حواله كړه او وئې وئيل چه هم په دې باندې عمل كوه او په خپل ټولو مذهبي كتابونو باندې ئې مهر (سل) اولګولو اوماته ئې چه د خوئي په پلار باندې كوم حق وي دهغې قسم واخستو چه زه به دامهر نه ماتوم اونه به دغه كتابونه ګورم اومطالعه كوم به ئې. اوس چه ما كله اوكتل چه اسلام خو شان غالب كيږي او په بقاع عالم كښې خوريږي نوسوچ مې اوكړو چه ددغه كتابونو په كتلو كښې هيڅ حرج نشته دې. زمانفس ماته اووئيل چه كيدې شي په دې كښې څه داسې علم وي چه ستا پلار تانه پټ كړې وي اوس دا اووايه. چنانچه ما مهر مات كړو اوهغه كتابونه مې اولوستل نو ماته په هغې كښې د نبي كريم صفات محموده اودهغوي د امت حالات لوستل ملاؤ شو. حق چونكه واضح شوې وو په دې وجه زه مسلمان شوم.(١)

حضرت كعب رحمه الله د نبي كريم ﷺ نه مرسلاً روايت دحديث كوي. بل حضرت صهيب رومي، حضرت عمر فاروق اوحضرت عائشه صديقه رضي الله عنهم نه هم دحديث روايت كوي. خودهغوي انتقال دحضرت عائشه صديقه رضي الله عنها نه مخكښې شوې. اوددوي نه دحديث روايت كونكي حضرت عبدالله بن زبير، حضرت معاويه، حضرت ابوهريره، حضرت ابن عباس رضي الله عنهم غوندې جليل القدر صحابه كرام نه علاوه دهغه ميرنې خوئي تبيع حميري، او مالك بن ابي عامر اصبحي، عطاء بن ابي رباح، عبدالله بن ضمره سلولي، عبدالله بن رباح انصاري، ممطور ابوسلام، ابو رافع صائغ، عبدالرحمن بن مغيث، روح بن زنباع، يزيد بن حمير غوندې اساطين علم شامل دي. (٢)

امام ابن سعد رحمه الله دهغوي شمير د اهل شام د تابعين طبقه اولى كښې كړې دې اوفرمائيلي دي په آخر عمر كښې هغوي په شام كښې اوسيدل اختيار كړي وو او په شروع كښې دمدينې اوسيدونكې وو (٣)

چا دحضرت ابوالدرداء رضي الله عنه په مخكښې دهغوي ذكراوكړو نو وئې فرمائيل «إن عند ابن الحميرية لعلماً كثيراً» (٤) چه روره ابن الحميريه سره خو ډير زيات علم دې. حضرت معاويه رضي الله عنه به فرمائيل «ألا، إن أبا الدرداء أحد الحكماء، ألا إن عمرو بن العاص أحد الحكماء، ألا إن كعب الأحبار أحد العلماء، إن عنده لعلم كالثمار، وإن كنا فيه، لمفرطين» (٥) واؤره ابوالدرداء او عمرو بن العاص رضي الله عنهما دواړه د ارباب او دانش نه دي. واؤره كعب احبار رحمه الله د لويو علماؤ نه دې هغوي سره د ميوو (دكثرت) په شان علم دې اګرچه مونږ دهغوي د شان اوحق قدر اونه كړې شو.

ابومعن رحمه الله وائي چه حضرت عبدالله بن سلام اوكعب بن احبار دواړو ملاقات حضرت عمر رضي الله عنه سره شوې. عبدالله بن سلام رحمه الله كعب نه تپوس اوكړو چه ارباب علم څوك دي؟ نو وئې فرمائيل «الذين

---

١) تهذيب الكمال: ١٩١/٢٤رقم الترجمة: ٤٩٨٠طبقات ابن سعد: ٤٤٥/٧.

٢) دَ شيوخ اوتلامذه دَ تفصيل دَ پاره اوګورئي: تهذيب الكمال: ١٩٠/٢٤-١٨٩تهذيب التهذيب: ٤٣٨/٨.

٣) طبقات ابن سعد: ٤٤٥/٧ تهذيب الكمال: ١٩٠/٢٤تهذيب التهذيب: ٤٣٨/٨.

٤) طبقات ابن سعد: ٤٤٦/٧تهذيب الكمال: ١٩١/٢٤تهذيب التهذيب: ٤٣٩/٨.

٥) تهذيب الكمال: ١٩٢/٢٤تهذيب: ٤٣٩/٨.

يعلمون به، په حقيقت كښې لوئى عالم هغه دې چه په علم باندې عمل كوى. بيائى تپوس اوكړو چه آخر په كومه وجه به دعلماؤ دزړونو نه علم اوچت كړې شى حالانكه هغوى به دا ښه ياد كړې هم وى اوښه به پوهه شوې هم وى؟كعب اوفرمائيل ددې وجه به دا وى چه هغوى به خپل حاجات د خلقو مخې ته ايږدى د لالچ او طمع به ښكار شى. حضرت عبدالله بن سلام رضی الله عنه اوفرمائيل تاسو رښتيا اوونيل.(١)
د حضرت كعب انتقال كله شوې؟ په دې كښې دوه اقوال دى. ۳۲هجرى او ۳۴ هجرى. مشهور قول دويم دې چه ۳۴ هجرى كښې وفات شوې. د انتقال په وخت دهغوى عمر مبارك يوسل څلوركاله وو. د شام مشهور ښار حمص كښې دهغوى وفات شوې. (٢) دا حضرات صحابه كرامو سره غزوات ته تلې وو اودهغوى وفات هم دغزوې دپاره تللو سره په لاركښې اوشو. د صائفه طرف ته تلونكې لښكرحصه وو چه بيمار شو اوهم په دغه بيمارئى كښې دهغوى انتقال اوشو. رحمه الله رحمة واسعة (٣) حضرت كعب رحمه الله سنن ثلاثه، اود ابن ماجه رحمه الله دتفسير راوى دې. (٤)
خو په صحيحين كښې دهغوى هيڅ يو روايت نشته دې. حافظ جمال الدين مزى رحمه الله نه دلته تسامح شوې دې چه هغوى حضرت كعب رحمه الله دبخارى شريف راوى ګرځولې دې. اوپه بخارى شريف كښې دهغوى نه يو روايت هم نشته دې. (٥)
ترجمة الباب سره دحديث مناسبت: د حديث ترجمة الباب سره مناسبت واضح دې چه په دې كښې دمختلف ساه والو څيزونو ذكر دې اوهغه ټول په مخلوق اودابه كښې داخل دى.
د باب اووم حديث دحضرت عائشه صديقه رضی الله عنها دې.

الحديث السابع

۳۱۳۰- حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ عُفَيْرٍ، عَنِ ابْنِ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي يُونُسُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عُرْوَةَ، يُحَدِّثُ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ، قَالَ: «لِلْوَزَغِ الفُوَيْسِقُ» وَلَمْ أَسْمَعْهُ أَمَرَ بِقَتْلِهِ وَزَعَمَ سَعْدُ بْنُ أَبِي وَقَّاصٍ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمَرَ بِقَتْلِهِ-[ر۱۷۳۲] (٦)

---

(١) تهذيب الكمال: ١٩٢/٢٤.
(٢) حواله بالا تهذيب ابن حجر: ٤٣٩/٨ ثقات ابن حبان: ٣٣٤/٥.
(٣) سير أعلام النبلاء: ٤٩١/٣-٤٩٠ تهذيب الكمال: ١٩١/٤.
(٤) تهذيب ابن حجر: ٤٣٩/٨ تهذيب الكمال: ١٩٣/٢٤ سير أعلام النبلاء: ٤٩٠/٣.
(٥) قال الحافظ ابن حجر رحمه الله فى التهذيب: ٤٣٩/٨ هذا – أى حديث حميد بن عبدالرحمن سمع معاوية.... جميع ماله فى البخارى، وليست هذه برواية عنه، فالعجب من المؤلف (المزى) كيف يرقم له رقم البخارى، فيوهم أن البخارى أخرج له. وكذارقم فى الرواة عنه على معاوية بن سفيان رقم البخارى، معتمدا على هذه القصة، وفى ذلك نظر، وقد وقع ذكر الرواية عنه فى مواضع، فى مسلم، فى أواخر كتاب الأيمان، وفى حديث أبى معاوية عن الأعمش، عن ابى صالح، عن أبى هريرة رضى الله عنه: إذا أدى العبدحق الله وحق مواليه كان له أجران. فحدثت به كعبا، فقال كعب: ليس عليه حساب، ولا على مؤمن مزهد.[صحيح مسلم، كتاب الإيمان باب ثواب العبد وأجره إذا نصح لسيده... رقم ٤٣٢٢/١٦٦٦]"قلت والصواب مع ابن حجر. وقال ابن حجر فى التقريب: ثقة مخضرم." تعليقات تهذيب الكمال: ١٩٣/٢٤.
(٦) قوله: عن عائشة رضى الله عنها: الحديث، مر تخريجه فى الحج، باب مايقتل المحرم من الدواب....

تراجم رجال

سعيد بن عفير: دا ابوعثمان سعيد بن كثير بن عفير رحمه الله دي.

ابن وهب: دا مشهور محدث ابومحمد عبدالله بن وهب مسلم قرشي رحمه الله دي. ددوی دواړو حضراتو تذکره **كتاب العلم باب من يرد الله به خيرا يفقهه.....**لاندې تيره شوې ده.(١)

يونس: دا يونس بن يزيد ايلي قرشي رحمه الله دي. د دوی مختصر حالات بدء الوحي او مفصل حالات **كتاب العلم باب من يرد الله به خيرا يفقهه......** لاندې تيره شوې ده.(٢)

ابن شهاب: دا مشهور محدث محمد بن مسلم ابن شهاب زهری رحمه الله دي. ددوی مختصر تذکره بدء الوحي دريم حديث کښې تيره شوې ده.(٣)

عروة: داحضرت عروه بن زبير بن عوام مدني رحمه الله دي. ددوی اجمالي حالات بدء الوحي دريم حديث حديث اوتفصيلي حالات **كتاب الإيمان باب أحب الدين إلى الله أدومه** لاندې بيان کړې شوی دی.(٤)

عائشه رضي الله عنها: دحضرت عائشه رضي الله عنهاحالات بدء الوحي ددويم حديث لاندې راغلی دی.(٥)

قوله: :أن النبي صلى الله عليه وسلم قال للوزغ: الفويسق: دحضرت عائشه رضي الله عنها نه روايت دې چه نبی کريم صلى الله عليه وسلم د چمچورکنی بابت کښې فرمانيلی چه دا فسادی اوموذی ځناور دي.

دوزغ لغوي اوصرفي تحقيق: **وزغ** د واؤ او زاء فتحه سره د **وزغة** جمع ده. ددې نورې ډيرې جمعې راخی لکه اوزاغ، **وزغان**،**وزاغ** او **ازغان** چمچورکنی ته وائی اودې ته سام ابرص هم وئيلې شي.(٦)

للوزغ کښې چه کوم لام جاره دې هغه **دعن** په معنی کښې دې مطلب دې ((**قال للوزغ: أي عن الوزغ**)) چه د چمچورکنی باره کښې فرمانيلي...(٧)**فويسق** د تصغير صيغه ده او دا تصغيرد حقارت او ذم په غرض سره دې. ددې نور تفصيل به وړاندې راځی. ان شاء الله.

قوله: :ولم أسمعه أمر بقتله: ما دنبی کريم صلى الله عليه وسلم نه ددې د قتل کولوباره کښې څه فرمانيل نه دی اوريدلی. دا د حضرت عائشه رضي الله عنها قول دې هغه فرمانی چه چمچورکنی وژل پکار دی که نه؟ په دې باره کښې ما د حضورپاك نه څه نه دی اوريدلی.په شريعت کښې ددې موذی ځناور د وژلو حکم دې. په دې وجه د عائشه رضي الله عنها دا قول په عدم قتل باندې دليل نه شی جوړيدې ځکه چه د هغې رضي الله عنها عدم سماع (نه اوريدل) د عدم وقوع دليل نه دې هغې به نه وی اوريدلی مګر نورو ډيرو صحابه کرامو څو

---

(١) كشف الباري: ٢٨٢/٣- ٢٧٤.

(٢) كشف الباري:٣/ ٣٨٢.

(٣) كشف الباري:٣٢٦/١.

(٤) كشف الباري: ٢٩١/١، ٤٣٦/٢.

(٥) كشف الباري: ٢٩١/١.

(٦) أرشادالساري: ٣١٠/٥.

(٧) أرشادالساري: ٣١٠/٥.

دې نه علاوه د باب د روايت خلاف، دمضمون روايت پخپله د عائشه رضي الله عنها نه نقل دې اوريدلې دې.[1] چنانچه مسند احمد وغيره[2] كښې دى چه د هغې رضي الله عنها په كوم سره چه د چمچوركنى وژل ثابتيږى. چا دهغې باره كښې تپوس اوكړو نوحضرت عائشه رضي الله عنها اوفرمائيل چه كوټه كښې يوه نيزه پرته وه. چه نبى اكرم صلى الله عليه وسلم فرمائيلى دى چه كله ابراهيم عليه السلام د نمرود مونږ په دې باندې چمچوركنى وژنو خكه په اور كښې واچولې شو نو دمخ د زمكې هريو خناور خاروى خفه وو اوهر خناور د دغه دنمرود اور د يخولو اوخپل پخپله دهغې د يخولو كوشش كښې وو بغيرد دغه مردود چمچوركنى چه هغې د اور نور تيزولو دپاره هغې ته پوكى وركول. په دې وجه حضورپاك ددې د قتل حكم وركړې وو.[3]

خود حافظ صاحب رحمه الله رجحان دادې چه هم د صحيح بخارى روايت صحيح دې چه حضرت عائشه رضي الله عنها د چمچوركنى د وژلوبابت كښې د نبى كريم عليه السلام نه څه نه دى اوريدلى. پاتې شوه خبره د مسنداحمد وغيره دروايت چه په دې كښې أخبرنا الفاظ راغلى دى «فإن النبى صلى الله عليه وسلم أخبرنا.....» نودا په مجاز باندې محمول دى چه حضرت عائشه رضي الله عنها نيغ په نيغه د رسول الله صلى الله عليه وسلم نه د چمچوركنى باره كښې څه نه وو اوريدلى بلكه دبعض صحابه كرامو نه ئى حديث اوريدلې وو د كوم تعبير چه هغې أخبرنا سره اوكړو. چنانچه د أخبرنا نه مراد أخبر الصحابة دې

ددې مثال دحضرت ثابت بنانى رحمه الله دا ارشاد دې «خطبنا عمران.....» چه مونږ ته عمران بن حصين رضي الله عنه خطبه راكړه نودهغه مراد دلته «خطب أهل البصرة» وى خكه چه پخپله حضرت ثابت بنانى رحمه الله دحضرت عمران بن حصين رضي الله عنه نه نيغ په نيغه نه دې اوريدلې. والله اعلم بالصواب.[4]

قوله: وزعم سعد بن أبي وقاص أن النبي صلى الله عليه وسلم أمر بقتله: او سعد بن ابى وقاص رضي الله عنه اوفرمائيل چه حضورپاك د چمچوركنى د وژلو حكم وركړې. زعم، د قال په معنى كښې دې اوس ددې جملې «وزعم سعد» قائل څوك دې؟ په دې كښې درې احتمالات دى ① ددې قائل حضرت عروه رحمه الله دې دغه شان به حديث متصل شى خكه چه دهغه سماع دحضرت سعد رضي الله عنه نه ثابته ده. ② حضرت عائشه رضي الله عنها ددې جملې قائله ده نودا روايت به القرين عن القرين شى چه يوملګرى د بل ملګرى نه واؤريدو. دا احتمال عينى رحمه الله اقرب ګرخولې دې «ويحتمل أن يكون عائشة رضى الله تعالى عنها، وهذا أقرب من حيثية ما يقتضيه التركيب»[5] ③ ددې جملې قائل امام زهرى رحمه الله دې دغه شان به دا روايت منقطع شى خكه چه دحضرت سعد بن ابى وقاص رضي الله عنه نه دامام زهرى رحمه الله سماع نشته دې. حافظ صاحب رحمه الله دا آخرى احتمال ته صحيح او راجح وئيلې دې.[6]

---

[1]) قال ابن التين رحمه الله، لا حجة فيه، إذ لا يلزم من عدم سماعها عدم الوقوع.... عمدة القارى:۱۵/۱۹۴فتح البارى:۶/۳۵۳.

[2]) مسندالإمام أحمد: ۶/۸۳رقم:۲۵۰۳۹ومسندأبى يعلى الموصلى: ۴/۳رقم:۴۳۴۰أول حديث من مسند عائشة وسنن النسائى، كتاب المناسك باب قتل الوزغ، رقم:۲۸۳۴وسنن ابن ماجة كتاب الصيد، باب قتل الوزغ رقم: ۳۲۳۱.

[3]) عمدة القارى: ۱۵/۱۹۴فتح البارى:۶/۳۵۳إرشادالسارى: ۵/۳۱۱.

[4]) فتح البارى: ۶/۳۵۴.

[5]) عمدةالقارى: ۱۵/۱۹۴.

[6]) فتح البارى: ۶/۳۵۴ إرشادالسارى: ۵/۳۱۱.

وجه د ترجیح: حافظ صاحب رحمه الله دریم احتمال راجح ګرځولوسره فرمائی چه امام دارقطنی رحمه الله خپل کتاب غرائب مالك کښې د حضرت عائشه صدیقه رضی الله عنها او حضرت سعد رضی الله عنه دواړو احادیث د ابن وهب رحمه الله په طریق سره نقل کړی دی. دحضرت عائشه رضی الله عنها روایت عن یونس ومالك معاً عن ابن شهاب عن عروة عن عائشه په سندسره دې خو په اتصال کښې هیڅ شك نشته. خو ابن وهب رحمه الله د حضرت سعد حدیث عن ابن شهاب عن سعد ابی وقاص په سند سره ذکر کړې دې حالانکه دابن شهاب سماع لکه چه اوس پورته تیرشو دحضرت سعد رضی الله عنه نه ثابته نه ده په دې وجه دویم روایت منقطع شو.[1]

یوه اهم تنبیه: دا ټول تفصیل د ابن وهب رحمه الله د طریق په اعتبارسره دې ګنی هم دغه حدیث سعد مسلم او ابوداؤد وغیره[2] کښې معمر عن الزهری په طریق سره دې. په دې کښې ابن شهاب زهری د حضرت سعد خوئی عامر بن سعد نه روایت کوی دغه شان روایت متصل کیږی. لکه چه ابن شهاب معمر بن راشد ته کله حدیث واؤرولو نوپوره سندئی موصولاً ذکرکړو او یونس بن یزید ته په اورولو سره ئی ارسال اوکړو. والله اعلم بالصواب.[3]

د چمچورکئ د وژلوحکم: د باب د چمچورکئی متعلق داحادیثو نه معلومه شوه چه حضورپاك ددې موذی خناور د وژلوحکم ورکړې وو. په دې وجه ددې وژل مستحب دی. ددې په وژلوباندې د اجر وعده ده. چنانچه د ابوهریره رضی الله عنه یو روایت کوم چه مسلم شریف وغیره[4] کښې دې. چه د چمچورکئی په وژلوباندې د سلو نیکو ملاویدلو وعده ده او هم د دغه روایت په یوطریق[5] کښې د اویاؤ نیکو ملاویدلو خودلې شوی دی. چه دا څوك په اول وار سره اووژنی هغه ته به سل یا اویا یعنی ډیرې زیاتې نیکئی ملاویږی. چه په دوو واروباندې اووژنی هغه ته به څه کمې او. په دریو وارو باندې وژونکی ته به په دوو وارو باندې وژلووالانه څه کمې نیکئی ملاویږی.

د چمچورکئی د وژلو علت: ددې د وژلو علت او سبب هم دغه دې چه دا خناور ډیرزیات خبیث الطبع اوکمینه فطرت والادې. لکه چه وړاندې تیرشو حضرت ابراهیم علیه السلام چه کله نمرود لعین په اور کښې واچولو نو په مخ د زمکې هر یوخناور اومرغنی د دغه اور د مړکولو کوشش اوکړو او په دغه عمل کښې ئی خپله حصه واچوله بغیر د چمچورکئی نه چه هغې د خپل کمینه فطرت عین مطابق د اور د زیاتولودپاره په هغې کښې پوکی وهل. په دې وجه ددې په کتلوسره د وژلوکوشش کول پکاردی. دې نه علاوه ددې خناور زهر ډیرزیات تیز اثرکونکی دی چه دخوراك څښاك په څیزونوکښې پریوځی نودډیر زیات نقصان اوهلاکت سبب جوړیږی.

علامه نووی رحمه الله دمسلم شریف حدیث ((من قتل وزغة فی اول ضربة فله کذا وکذا حسنة)) په تشریح کښې فرمائی: ((المقصود به الحث علی بقتله، والاعتناء به، وتحریض قاتله علی أن یقتله بأول ضربة، فإنه إذا أراد أن یضرب

---

[1]) حواله جات بالا.

[2]) صحیح مسلم کتاب السلام باب استحباب قتل الوزغ رقم: ۲۲۳۸وسنن أبی داؤد کتاب الأدب باب فی قتل الأوزاغ رقم: ۵۲۶۲ وصحیح ابن حبان: ۴۵۹/۸کتاب الحظر والإباحة باب قتل الوزغ رقم: ۵۶۰۶ومسندالإمام أحمد: ۱۷۶/۱رقم:۱۵۲۳.

[3]) تغلیق التعلیق: ۵۱۹/۳وهدی الساری: ۴۴۲وفتح الباری: ۳۵۴/۶إرشادالساری: ۳۱۱/۵.

[4]) مسلم کتاب الحیوان باب استحباب قتل الوزغ رقم: ۵۸۴۶ وأبوداؤد کتاب الأدب باب قتل الأوزاغ رقم: ۵۲۶۳و ۵۲۶۴ والترمذی کتاب الصید باب ماجاء فی قتل الوزغ رقم: ۱۴۸۲ وابن ماجه کتاب الصید باب قتل الوزغ رقم: ۳۲۶۹.

[5]) صحیح مسلم کتاب الحیوان رقم: ۵۸۴۸-۵۸۴۶.

ضربات ربما انفلت وفات قتله)).([1])
دباب اتم حدیث دحضرت ام شریک رضی الله عنها دی.

الحدیث الثامن

۳۱-۳۲ حَدَّثَنَا صَدَقَةُ بْنُ الْفَضْلِ، أَخْبَرَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْحَمِيدِ بْنُ جُبَيْرِ بْنِ شَيْبَةَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، أَنَّ أُمَّ شَرِيكٍ، أَخْبَرَتْهُ «أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ أَمَرَهَا بِقَتْلِ الْأَوْزَاغِ» [۳۱۸۰] ([2])

تراجم رجال

صدقه بن الفضل: دا امام ابوالفضل صدقه بن الفضل مروزی رحمه الله دي. ددوی تذکره کتاب العلم باب العلم والعظة... لاندې تیره شوې ده.([3])

ابن عیینه: دا مشهور محدث سفیان بن عیینه هلالی رحمه الله دي. ددوی مختصر حالات بدء الوحی کښې او مفصل حالات کتاب العلم باب قول المحدث: حدثنا... کښې راغلی دی.([4])

عبدالحمید: دا عبدالحمید بن جبیر بن شیبه بن عثمان مکی رحمه الله دي.([5])

سعید بن المسیب: دا مشهور تابعی حضرت سعید بن المسیب رحمه الله دي. ددوی تذکره کتاب الایمان باب من قال: إن الایمان هو العمل.... لاندې تیره شوې ده.([6])

حضرت ام شریک: دا حضرت ام شریک عامریه انصاریه دوسیّه رضی الله عنها ده. ددې نوم غزیله بنت دودان بن عمرو بن عامر دی.([7]) خو ابن سعد رحمه الله ددې نوم غزیه بنت حکیم بن جابر لیکلې دی.([8])
حضرت ام شریک رضی الله عنها د نبی کریم ﷺ نه دحدیث روایت کوی اوددوی نه دحدیث روایت کونکو کښې حضرت جابر بن عبدالله رضی الله عنه حضرت سعید بن المسیب عروه بن زبیر او شهر بن حوشب رحمهم الله وغیره شامل دی.([9])
د امام ابوداؤد رحمه الله نه علاوه نور ائمه خمسه ددې روایات په خپل خپل مصنفات کښې ذکر کړی دی.

---

[1] شرح النووی علی مسلم: ۱۴/۴۵۶-۴۵۵ کتاب الحیوان باب استحباب قتل الوزغ.

[2] قوله أم شریک رضی الله عنها، الحدیث، أخرجه البخاری أیضا، کتاب أحادیث الأنبیاء باب قوله تعالی ﴿وَاتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا﴾ رقم: ۳۳۵۹ ومسلم کتاب الحیوان باب استحباب قتل الوزغ، رقم: ۵۸۴۳-۵۸۴۲ والنسائی کتاب الحج باب قتل الوزغ رقم: ۲۸۸۵ وابن ماجه کتاب الصید باب قتل الوزغ رقم: ۳۲۲۸.

[3] کشف الباری کتاب العلم: ۴/۲۸۸.

[4] کشف الباری: ۱/۲۳۸ الحدیث الاول: ۳/۱۰۲.

[5] ددوی دحالاتو دپاره اوګورئی کتاب الصوم باب صوم یوم الجمعة......

[6] کشف الباری: ۲/۱۵۹.

[7] تهذیب الکمال: ۳۵/۳۶۷ تهذیب التهذیب: ۱۲/۴۷۲.

[8] حواله جات بالا.والطبقات الکبری لابن سعد: ۸/۱۵۴.

[9] د شیوخ او تلامذه دپاره اوګورئی تهذیب الکمال: ۳۵/۳۶۷ تهذیب التهذیب: ۱۲/۴۷۲.

رضى الله عنها وأرضاها.[۱]

قوله: أن أم شريك أخبرته أن النبى صلى الله عليه وسلم أمرها بقتل الأوزاغ: حضرت سعيد بن المسيب رحمه الله فرمائى چه حضرت ام شريك رضي الله عنها هغه ته اوخودل چه نبى عليه السلام هغې ته د چمچوركو د وژلو حكم وركړې وو. ددې حديث نه ثابته شوه چه چمچور كنى چرته هم بنكارى هغه وژل پكار دى. تفصيل اوس تيرشو.

ترجمة الباب سره دحديث مطابقت: دحضرت عائشه رضي الله عنها او حضرت ام شريك رضي الله عنها دواړو احاديثو كنبې د وزغ ذكر دې كوم چه مخلوق دې او په دابه كنبې داخل دې.

دباب نهم حديث دحضرت عائشه صديقه رضي الله عنها دې.

الحديث التاسع

٣١٣٢- حَدَّثَنَا عُبَيْدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ، عَنْ هِشَامٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، قَالَتْ [ص: ١٢٩]: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «اقْتُلُوا ذَا الطُّفْيَتَيْنِ، فَإِنَّهُ يَلْتَمِسُ البَصَرَ، وَيُصِيبُ الحَبَلَ» تَابَعَهُ حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ أَبَا أُسَامَةَ.[۲]

تراجم رجال

عبيد بن اسماعيل: دا ابومحمد عبدالله بن اسماعيل هبارى كوفى رحمه الله دې. عبيد لقب دې. دده حالات **كتاب الحيض باب نقض المرأة شعرها**..... لاندې راغلى دى.[۳]

ابواسامه: دا ابواسامه حماد بن اسامه بن زيد كوفى رحمه الله دې. ددوى تفصيلى حالات **كتاب العلم باب فضل من علم وعلم** كنبې تيرشو.[۴]

هشام: دا هشام بن عروه بن زبيربن عوام اسدى رحمه الله دې.

ابيه: دا عروه بن زبيربن عوام رحمه الله دې. ددې دواړو حضراتو تذكره بدء الوحى دويم حديث كنبې اجمالاً او **كتاب الايمان باب أحب الدين إلى الله أدومه** كنبې تفصيلاً تيره شوى ده.[۵]

عائشه: دام المؤمنين حضرت عائشه صديقه رضي الله عنها حالات بدء الوحى دويم حديث لاندې تيرشوى دى.[۱]

---

۱) تهذيب الكمال: ۳۶۷/۳۵ ددې باره كنبې د نورو تفصيلاتو دپاره الاصابة: ۴۶۷/۴-۴۶۶ رقم: ۱۳۴۷.

۲) قوله: عن عائشة رضى الله عنها، الحديث، أخرجه البخارى فى نفس هذا الباب رقم: ۳۳۰۹ ومسلم فى السلام كتاب الحيوان باب قتل الحيات وغيرها رقم: ۵۸۲۴ والنسائى فى مناسك الحج باب قتل الوزغ رقم: ۲۸۳۱ وابن ماجة فى الطب باب قتل ذى الطفيتين رقم: ۳۵۷۹.

۳) كشف البارى: كتاب الحيض: ۳۹۸ إرشادالسارى: ۳۱۱/۵.

۴) كشف البارى: ۴۱۴/۳.

۵) كشف البارى: ۲۹۱/۱، ۴۳۶/۲-۴۳۲.

قوله: :قالت: قال النبي صلى الله عليه وسلم: اقتلوا ذا الطفيتين، فإنه يطمس البصر، ويصيب الحبل: حضرت عائشه رضي الله عنها فرمائي چه نبي كريم ﷺ فرمائيلي دي چه دوو كرخو والا مار وژنئ ځكه چه هغه سترګې بې نوره او حمل ته نقصان رسوي. ددې حديث شريف شرح مخكښې تيره شوې ده.[1]

قوله: :تابعه حماد بن سلمة: : دامام بخاري رحمه الله ددې متابعت د ذكركولونه مقصد دادې چه ددې حديث دهشام بن عروه نه تخريج كښې حماد بن سلمه هم د ابواسامه رحمه الله متابعت كړې دې.[2]

دَ مذكوره متابعت تخريج: د حماد بن سلمه رحمه الله مذكوره بالا متابعت امام احمد رحمه الله خپل مسند كښې عفان عن حماد بن سلمة.... [3] په طريق سره موصولاً ذكر كړې دې.[4]

دباب لسم حديث هم دحضرت عائشه رضي الله عنها دې.

الحديث العاشر

۳۱۳۳- حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ هِشَامٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: أَمَرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِقَتْلِ الأَبْتَرِ وَقَالَ: «إِنَّهُ يُصِيبُ البَصَرَ، وَيُذْهِبُ الحَبَلَ» [5]

تراجم رجال

مسدد: دا مسدد بن مسرهد اسدى بصرى رحمه الله دې. ددوى تذكره كتاب الإيمان باب من الإيمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه لاندې راغلې.[6]

يحيي: دامشهور محدث ابو سعيد يحيى بن سعيد القطان تميمى رحمه الله دې. ددوى تذكره كتاب الإيمان باب من الإيمان أن يحب لأخيه.... لاندې ذكر كړې شوې ده.[7]

يوه اهم فائده: امام بخاري رحمه الله په دې روايت كښې په ابتر باندې اقتصار كړې دې. سابقه حديث كښې ذوالطفيتين باندې اقتصار كړې وو. دواړه روايتونه دحضرت عائشه رضي الله عنها دي. حالانكه د ابن عمر رضي الله عنهما چه كوم حديث مخكښې تيرشوې دې په هغې كښې دواړه هم په يوروايت كښې جمع كړې شوي دي. بل په مسلم شريف كښې هم پخپله د حضرت عائشه رضي الله عنها د روايت په يوطريق كوم چه د ابومعاويه رحمه الله دې [8] كښې دواړه أمور هم په يو روايت كښې راجمع كړې شوي دي. لهذا باب هذا

---

[1]) كشف البارى: ۲۹۱/۱.

[2]) فتح البارى: ۳۵٤/٦ إرشادالسارى:۳۱۱/۵عمدة القارى: ۱۹۵/۱۵.

[3]) مسندالإمام أحمد مسندعائشة: ۱۳٤/٦رقم: ۲۵۵۳۹.

[4]) فتح البارى: ۳۵٤/٦عمدةالقارى: ۱۹۵/۱۵إرشادالسارى: ۳۱۱/۵.

[5]) قوله: عن عائشة رضى الله عنها: الحديث مرتخريجه آنفا.

[6]) كشف البارى:۲/۲.

[7]) كشف البارى:۲/۲.

[8]) مسلم شريف كتاب الحيوان باب قتل الحيات وغيرها رقم: ۵۸۲٤.

كښې امام بخارى رحمه الله دواړه امور چه كوم د جدا جدا روايتونو په ذريعه ذكركړى دى دهغې وجه يا خو ضبط راوى دې چه چا يوڅه ضبط كړى او چا بل. يا دا اختلاف د اوقات سماع په اختلاف باندې محمول دې والله اعلم. (۱)

ددې حديث شرح هم شاته تيره شوې ده.

ترجمة الباب سره د حديث مناسبت: دحضرت عائشه رضي الله عنها ددې دواړو احاديثو مناسبت بالباب لفظ ذوالطفيتين او ابتر كښې دې چه دا دواړه مخلوق دى اودابه دى.

د باب يولسم حديث دحضرت ابن عمر رضي الله عنهما دې.

الحديث الحادي عشر

۳۱۲۳/۳۱۲۵- حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ، حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عَدِيٍّ، عَنْ أَبِي يُونُسَ الْقُشَيْرِيِّ، عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ، أَنَّ ابْنَ عُمَرَ كَانَ يَقْتُلُ الحَيَّاتِ ثُمَّ نَهَى، قَالَ: إِنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هَدَمَ حَائِطًا لَهُ، فَوَجَدَ فِيهِ سِلْخَ حَيَّةٍ، فَقَالَ: «انْظُرُوا أَيْنَ هُوَ» فَنَظَرُوا، فَقَالَ: «اقْتُلُوهُ» فَكُنْتُ أَقْتُلُهَا لِذَلِكَ، فَلَقِيتُ أَبَا لُبَابَةَ، فَأَخْبَرَنِي أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: لاَ تَقْتُلُوا الجِنَّانَ، إِلَّا كُلَّ أَبْتَرَ ذِي طُفْيَتَيْنِ، فَإِنَّهُ يُسْقِطُ الوَلَدَ، وَيُذْهِبُ البَصَرَ فَاقْتُلُوهُ» (۲)

تراجم رجال

عمرو بن علي: دا حافظ عمرو بن على بن بحر صيرفى بصرى رحمه الله دى. (۳)

ابن ابي عدي: دا محمد بن ابراهيم بن ابى عدى السلمى رحمه الله دى. (۴)

ابويونس قشيري: دا ابويونس حاتم بن مسلم بصرى قشيرى رحمه الله دې. (۵) ابوصغيره د ده د مور پلار دې خو بعض وئيلى دى ابوصغيره دده ميرنى پلار دى. (۶)

دې دعطاء بن ابى رباح عمرو بن دينار، ابن ابى مليكه، سماك بن حرب، نعمان بن سالم او ابوقزعة رحمهم الله وغيره نه دحديث روايت كوى. اوده نه د حديث روايت كونكوكښې شعبه بن حجاج، عبدالله بن مبارك، ابن ابى عدى، يحيى بن سعيد القطان، روح بن عبادة، عبدالله بن بكر سهمى اومحمد بن عبدالله انصارى غوندې اساطين علم وعرفان شامل دى. (۷)

---

(۱) الكوثر الجارى: ۲۲۲/۶.

(۲) قوله أن ابن عمر.....: الحديث، مرتخريجه فى الباب السابق.

(۳) ذدوى دحالاتودپاره اوګورئى كتاب الوضوء، باب الرجل يوضئ صاحبه.

(۴) ذدوى دحالاتودپاره اوګورئى كتاب الغسل باب إذا جامع، ثم عاد، ومن دار على......

(۵) بضم القاف وفتح الشين المعجمة وسكون الياء آخر الحروف، وبالراء...نسبة إلى قشير بن كعب بن ربيعة. عمدة القارى:۱۹۵/۱۵.

(۶) حواله بالا وتهذيب الكمال: ۱۹۴/۵وإكمال مغلطاى: ۲۷۲/۳ تهذيب ابن حجر: ۱۳۰/۲.

(۷) حواله جات بالا.

حافظ ذهبي رحمه الله فرمائي: «الإمام الصدوق...من نبلاء المشائخ»[1] ابن سعد رحمه الله فرمائي «كان ثقة إن شاء الله»[2] امام احمد رحمه الله فرمائي "ثقة، ثقة." [3] امام ابن حبان رحمه الله د هغوى ذكر الثقات كښې كړې.[4]

خلاصه دا شوه چه ابويونس قشيرى رحمه الله متفق عليه ثقه دې. د چانه د هغوى متعلق جرح نقل نه ده دې د انمه سته راوى دې. ټولو د دوى احاديث اخستې دى.[5]
تقريبًا د ١٥٠ هجرى پورې ژوندې پاتې دې د هغې نه پس انتقال شوې. رحمه الله رحمة واسعة.[6]
ابن ابى مليكه: دا ابوبكر عبدالله بن عبيدالله ابى مليكه رحمه الله دې. د دوى تذكره «**كتاب الإيمان باب خوف المؤمن من أن يحبط عمله.....**» لاندې راغلې ده.[7]
ابن عمر: دامشهور صحابى حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما دې. د دوى تفصيلى حالات **كتاب الإيمان باب قول النبى صلى الله عليه وسلم: بنى الإسلام على خمس....** لاندې تيرشوى دى.[8]

قوله: لاتقتلوا الجنان إلا كل أبتر ذي طفيتين....

يو اشكال او د هغې جواب: د دې حديث شرح په تيرشوى باب كښې راغلې ده. د تيرشوى باب حديث الفاظ دا وو. «**اقتلوا ذا الطفيتين والأبتر**» په كوم كښې چه واؤ راغلې وو. د دې نه معلوميږى چه دا دواړه جدا جدا صنف دى خو د دې باب حديث كښې بغير د واؤ نه دې د كوم نه چه معلوميږى دا دواړه هم يو صنف دى.
علامه كرمانى رحمه الله د دې اشكال دوه جوابونه وركړى دى: ① دا واؤ د جمع بين الوصفين دپاره دې دجمع بين الذاتين دپاره نه دې. دغه شان به د حديث شريف مطلب داشى چه هغه مار وژنئى كوم كښې چه دواړه وصفه موندلې شى. د دې مثال داجمله ده «**مررت بالرجل الكريم والنسمة المباركة**» په دې مثال كښې «**الكريم والنسمة المباركة**» دواړه د رجل وصف دى دغه جدا جدا ذاتونه نه دى چه د دغه بنده تيريدل **الرجل الكريم** سره هم وى او **النسمة المباركة** سره هم.
دغه شان په حديث باب كښې او ذوالطفيتين نه هم يو ذات مراد دې. ② د دې نه علاوه په دې دواړو امورو كښې څه منافات نشته دې چه د دې دواړو صفتونو نه په يو صفت سره متصف د قتل حكم

---

[1] سير أعلام النبلاء: ٢٥٣/٦.
[2] طبقات ابن سعد: ٢٧٠/٧ إكمال مغلطاى: ٢٧٢/٣.
[3] الإكمال: ٢٧٢/٣ تهذيب ابن حجر: ١٣٠/٢.
[4] الثقات لابن حبان: ٢٣٦/٦.
[5] تهذيب الكمال: ١٩٥/٥.
[6] سير أعلام النبلاء: ٢٥٤/٦.
[7] كشف البارى: ٥٤٨/٢.
[8] كشف البارى: ٦٣٧/١.

ورکړې شوې دي او چه کوم د دواړو صفاتو حامل وی دهغې هم د وژلو حکم ورکړې شی څکه چه په دې مارکښې کله دا دواړه صفتونه جمع کیږی اوکله نه. والله اعلم بالصواب.[1]

دباب دوولسم حدیث هم د ابن عمر رضی الله عنهما دی.

الحدیث الثانی عشر

[۳۱۳۵]- حَدَّثَنَا مَالِكُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا جَرِيرُ بْنُ حَازِمٍ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّهُ كَانَ يَقْتُلُ الحَيَّاتِ، فَحَدَّثَهُ أَبُو لُبَابَةَ: «أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَهَى عَنْ قَتْلِ جِنَّانِ البُيُوتِ، فَأَمْسَكَ عَنْهَا» [ر۳۱۲۳][2]

تراجم رجال

مالک بن اسماعیل: دا ابوغسان مالک بن اسماعیل بن زیاد نهدی کوفی رحمه الله دی.[3]

جریر بن حازم: دا ابونصر جریر بن حازم بن زید ازدی بصری رحمه الله دی.[4]

نافع: دا مشهور تابعی محدث حضرت نافع مولی ابن عمر رحمه الله دی. ددوی تفصیلی حالات کتاب العلم باب ذکر العلم والفتیا فی المسجد په ذیل کښې راغلی دی.[5]

ابن عمر: دامشهور صحابی حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما دی. دد وی تفصیلی حالات کتاب الإیمان باب قول النبی صلی الله علیه وسلم: بنی الإسلام علی خمس.... لاندې تیرشوی دی.[6]

ددې حدیث شرح هم په مخکینی باب کښې تیره شوې ده.

ترجمة الباب سره مناسبت: دحضرت ابن عمر رضی الله عنهما ددواړو روایتونو ترجمة الباب سره مطابقت واضح دې په دې کښې د مار اودهغه دمختلف انواع ذکر دې او ټول دابه دی.

۱۶ - باب: خَمْسٌ مِنَ الدَّوَابِّ فَوَاسِقُ، يُقْتَلْنَ فِي الحَرَمِ

دترجمة الباب تحلیل لغوی، صرفی او نحوی: باب تنوین سره دې خمس موصوف او فواسق ددې صفت دې. بیا مبتداء خو یقتلن فعل مجهول ددې خبر دې.[7]

---

[1] شرح الکرمانی: ۲۱۹/۱۳عمدة القاری:۱۹۹/۱۵ شرح القسطانی: ۳۱۲/۵.

[2] قوله: عن ابن عمر رضی الله عنهما: الحدیث، مرتخریجه فی الباب السابق.

[3] دَدوی دَ حالاتو دپاره اوګورئی کتاب الوضوء باب الماء الذی یغسل به شعر الإنسان.

[4] دَدوی دَ حالاتو دپاره اوګورئی کتاب الصلاة باب الخوخة والممر فی المسجد.

[5] کشف الباری: ۶۵۱/٤

[6] کشف الباری: ۶۳۷/۱

[7] عمدة القاری: ۱۹۶/۱۵ شرح القسطلانی: ۳۱۲/۵.

دواب جمع ده د دابه، **دب يدب دبيباً** د باب ضرب نه د خونيدو په معنى كښې دې مګر ددې اطلاق اوس په زمكه باندې دهر يو تلونكى باندې كيږى بلكه دا لفظ هريوساه والاته شامل دې كه مذكر وى اوكه مؤنث په دې باندې د ټولو مفسرينو اتفاق دې.(١)

فواسق جمع د **فاسق** ده، د فسق نه مشتق دې د كوم معنى چه خروج ده. فاسق ته هم په دې وجه فاسق وائى چه هغه د الله تعالى د اطاعت نه خارج كيږى.(٢) په حديث كښې ذكرشوى پنځو وارو ساه والاته فواسق په دې وجه ونيلى شوى دى چه دا د عصمت اوحفاظت نه خارج دى. د فسادى كيدو د وجې نه د قتل مستحق دى. هر هغه څيز چه طبعًا تكليف وركونكې وى هغه قتل ول شرعاً صحيح دى. چنانچه معلومه شوه چه استحقاق قتل صرف په دې پنځوكښې منحصر نه دې بلكه ددې نه علاوه هم كه چرته يو خناور دتكليف سبب جوړيږى نوهغه به وژلې شى. دلته دعدد څه مفهوم نشته دې.(٣) **فى الحرم** دقيد نه معلوميږى چه غيرحرم كښې دا او هرموذى قتل كول په طريق اولى جائز دى.(٤)

دې نه علاوه دا امر هم په ذهن كښې ساتل پكاردى چه دسرخسى په نسخه كښې د ترجمةالباب په الفاظوكښې دا زياتوالې هم دې «إذاوقع الذباب فى شراب أحدكم فليغمسه» ليكن حافظ رحمه الله فرمائى چه دا الفاظ بې محل دى ددې دلته هيڅ معنى نشته دې.(٥)

دترجمة الباب مقصد: دلته هم د دواب ذكر دې اودتخليق حيوانات خبره روانه ده. بيا ددې باب لاندې امام بخارى رحمه الله شپږ احاديث ذكركړى دى په كوم كښې چه اولنې حديث دحضرت عائشه صديقه رضى الله عنها دې.

الحديث الاول

[٣٣٦] - حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، حَدَّثَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "خَمْسٌ فَوَاسِقُ، يُقْتَلْنَ فِي الحَرَمِ: الفَأْرَةُ، وَالعَقْرَبُ، وَالحُدَيَّا، وَالغُرَابُ، وَالكَلْبُ العَقُورُ" [ر١٧٣٢](٦)

---

١) قال الإمام الفخر الرازى رحمه الله فى تفسيره: قال الزجاج: الدابة اسم لكل حيوان. أن الدابة اسم مأخوذ من الدبيب، وبنيت هذه اللفظة على هاء التأنيث، وأطلق على كل حيوان ذى روح، ذكرا كان أو أنثى، إلا أنه بحسب عرف العرف اختص بالفرس، والمراد بهذا للفظ فى هذه الآية الموضوع الأصلى اللغوى، فيدخل فيه جميع الحيوانات، وهذا متفق عليه بين المفسرين، ولا شك أن أقسام الحيوانات وأنواعها كثيرة، وهى الأجناس التى تكون فى البير والبحر والجبال، والله يحصيها دون غيره، وهو تعالى عالم بكيفية طبائعها، وأعضائها، وأحوالها، وأغذيتها، وسمومها، ومساكنها، وما يوافقها، وما يخالفها، فالإله المدبر لأطباق السماوات والأرضين وطبائع الحيوان والنبات، كيف لا يكون عالما بأحوالها؟" التفسير الكبير للرازى: ١٤٩-٩/١٤٨ سورة هود، الآية:٦.

٢) شرح نووى: ٣٥٣/٨.

٣) قال الإمام أحمد بن أسماعيل الكورانى رحمه الله: وسمى هذه الخمس فواسق، لخروجها عن العصمة، واستحقت القتل، لأنها مفسدة، والموذى طبعا يقتل شرعا، ولذلك يقتل ماسوى هذه من الموذيات ولا مفهوم للعدد" الكوثرالجارى: ٢٢٣/٦. نوراوګورئى هدايه: ٤١/٤ كتاب الذبائح فصل فيما يحل اكله... وشرح الكرمانى: ٢١٨/١٣-٢١٧.

٤) عمدة القارى: ١٩٦/١٥ شرح القسطلانى: ٣١٢/٥.

٥) فتح البارى: ٣٥٦/٦.

٦) قوله: عائشة رضى الله عنها: الحديث، مرتخريجه فى كتاب جزاء الصيد، باب مايقتل المحرم من الدواب.

ترجمه: حضرت عائشه رضي الله عنها د نبي كريم ﷺ نه روايت كوي چه نبي عليه السلام فرمائيلي دی د پنځو ساه والا ځيزونو وينه په حرم كښې هم حلال ده، مږه، لړم، ټپوس، كارغه او ليونې سپې.

تراجم رجال:

مسدد: دا مسدد بن مسرهد اسدي بصري رحمه الله دې. ددوی تذكره كتاب الإيمان باب من الإيمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه لاندې راغلې. (١)

يزيد بن زريع: دا يزيد بن زريع تميمي بصري رحمه الله دې. (٢)

معمر: دا معمر بن راشد ازدي بصري رحمه الله دې. ددوی تذكره بدء الوحي او كتاب العلم باب كتابة العلم كښې راغلې ده. (٣)

الزهري: دامحمد بن مسلم ابن شهاب زهري رحمه الله دې. ددوی مختصر تذكره بدء الوحي په دريم حديث كښې او تفصيلي كتاب الغسل باب غسل الرجل مع امرأته كښې راغلې ده. (٤)

عروه: دا عروه بن زبير بن عوام رحمه الله دې. ددې دواړو حضراتو تذكره بدء الوحي دويم حديث كښې او اجمالي په كتاب الإيمان باب أحب الدين إلى الله أدومه كښې تفصيلاً تيره شوې ده. (٥)

عائشة رضي الله عنها: دحضرت عائشه صديقه رضي الله عنها حالات بدء الوحي دويم حديث لاندې راغلي دي. (٦)

داحديث كتاب جزاء الصيد، باب مايقتل المحرم من الدواب كښې هم راغلې دې.

د باب دويم حديث دحضرت ابن عمر رضي الله عنهما دې.

الحديث الثاني

[٣١٣٧] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ، أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "خَمْسٌ مِنَ الدَّوَابِّ، مَنْ قَتَلَهُنَّ وَهُوَ مُحْرِمٌ فَلاَ جُنَاحَ عَلَيْهِ: العَقْرَبُ، وَالفَأْرَةُ، وَالكَلْبُ العَقُورُ، وَالغُرَابُ، وَالحِدَأَةُ" - [ر١٧٣٠] (٧)

ترجمه: دحضرت عبد الله بن عمر رضي الله عنهما نه روايت دې چه رسول الله ﷺ فرمائيلي دی پنځه ساه والا ځيزونه دی چه هغه څوك په احرام كښې هم اووژني نو په هغه باندې څه ګناه نشته دې، لړم، مږې، ليونې سپې، كارغه او ټپوس.

---

(١) كشف الباري: ٢/٢.

(٢) ددوی دحالاتو دپاره اوګورئ كتاب الوضوء باب غسل المني وفركه وغسل مايصيب من المرأة.

(٣) كشف الباري: ٤٦٥/١، ٣٢١/٤.

(٤) كشف الباري: ٣٢٦/١.

(٥) كشف الباري: ٢٩١/١، ٤٣٦/٢.

(٦) كشف الباري: ٢٩١/١.

(٧) قوله: عن عبدالله...: الحديث، مرتخريجه كتاب الحج باب مايقتل المحرم من الدواب.

تراجم رجال

عبدالله بن مسلمه: دا عبدالله بن مسلمه بن قعنبی مدنی رحمہ اللہ دې. ددوی تفصيلي حالات كتاب الإيمان باب من الدين الفرار من الفتن په ذيل کښې تيرشوی دی.(1)

مالک: دا امام دار الهجرة امام مالك بن انس اصبحی مدنی رحمہ اللہ دې. ددوی اجمالی حالات بدء الوحي او تفصيلي حالات كتاب الإيمان باب من الدين الفرار من الفتن لاندې بيان کړې شوی دی. (2)

عبدالله بن دينار: دا عبدالله بن دينار مولى ابن عمر رحمہ اللہ دې. ددوی حالات اجمالاً ((كتاب الإيمان باب امور الإيمان)) کښې تيرشوی دی.(3)

ابن عمر: دامشهور صحابی حضرت عبدالله بن عمر رضی اللہ عنہما دې. ددوې تفصيلي حالات كتاب الإيمان باب قول النبي صلى الله عليه وسلم: بنى الإسلام على خمس.... لاندې تيرشوی دی. (4)

د دې حديث شرح كتاب جزاء الصيد، باب ما يقتل المحرم من الدواب کښې هم تيره شوې ده.

دباب دريم حديث دحضرت جابر بن عبدالله رضی اللہ عنہما دی.

الحديث الثالث

[۳۱۳۸] - حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ كَثِيرٍ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، رَفَعَهُ، قَالَ: «خَمِّرُوا الآنِيَةَ، وَأَوْكُوا الأَسْقِيَةَ، وَأَجِيفُوا الأَبْوَابَ وَاكْفِتُوا صِبْيَانَكُمْ عِنْدَ العِشَاءِ، فَإِنَّ لِلْجِنِّ انْتِشَارًا وَخَطْفَةً، وَأَطْفِئُوا المَصَابِيحَ عِنْدَ الرُّقَادِ، فَإِنَّ الفُوَيْسِقَةَ رُبَّمَا اجْتَرَّتِ الفَتِيلَةَ فَأَحْرَقَتْ أَهْلَ البَيْتِ»، قَالَ: ابْنُ جُرَيْجٍ وَحَبِيبٌ، عَنْ عَطَاءٍ «فَإِنَّ لِلشَّيَاطِينِ» [ر۳۱۰۶] (5)

ترجمه: دحضرت جابر رضی اللہ عنہ نه روايت دې چه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم فرمائيلی دی چه لوښی پټوئی، مشکیزې ترئی، دروازې بندوئی، دماښام نه ماشومان بهر وتلونه منع کړئی ځکه چه د جناتو دپاره (دغه وخت) خوريدل او اوچتول وی. د اوده کيدو په وخت باتئی (چراغونه) مړې کوئی ځکه چه اکثر وختونو کښې مږې باتئی راکاږی دغه شان دکور خلق اوسوزوی.

تراجم رجال

مسدد: دا مسدد بن مسرهد اسدی بصری رحمہ اللہ دې. ددوی تذکره كتاب الإيمان باب من الإيمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه لاندې راغلې. (1)

---

(1) كشف البارى: ۸۰/۲.

(2) كشف البارى: ۲۹۰/۱، ۹۰/۲.

(3) كشف البارى: ۵۸/۱ نور اوګورئی: ۱۳۵/۳.

(4) كشف البارى: ۶۳۷/۱

(5) قوله: عن جابر بن عبدالله رضى الله عنهما: الحديث، مرتخريجه قبل أبواب من هذا الكتاب فى صفة إبليس......

حماد بن زید: دا حماد بن زید بن درهم جهضمی رحمه الله دی. د دوی تذکره **کتاب الایمان باب المعاصی من أمر الجاهلیة**.... لاندې راغلې ده.[2]

کثیر: دا **ابوقرة کثیر شنظیر – بکسر الشین والظاء المعجمتین، بینهما نون ساکنة** [3] مازنی ازدی رحمه الله دی.[4]

دې د عطاء، مجاهد، حسن بصری، محمد بن سیرین، انس بن سیرین او یوسف بن الحکم رحمهم الله وغیره نه د حدیث روایت کوی. اود دوی نه د حدیث روایت کونکو کښې سعید بن ابی عروبه، حماد بن زید، عبدالوارث بن سعید، ابان بن یزید العطار، حفص بن سلیمان، ابوعامر الخزار، عباد بن عباد او بشر بن المفضل رحمهم الله وغیره نه علاوه یو لوئی جماعت شامل دی.[5]

دامام احمد بن حنبل رحمه الله خوئی عبدالله رحمه الله وائی چه ما د پلار نه د کثیر بن شنظیر بابت کښې معلومات اوکړل نو وئی فرمائل چه صالح سړې دې. بیائی اوفرمائیل خلقو دهغه نه روایات کړی دی اواحادیث نې اخستې دی.[6]

ابن سعد رحمه الله فرمائی «**کان ثقة ان شاء الله**»[7] ابن عدی رحمه الله فرمائی: «**ولیس فی حدیثه شیء من المنکر، وأحادیثه أرجو أن تکون مستقیمة**»[8] امام بزار رحمه الله فرمائی «**لیس به بأس**»[9] ابوبکر اثرم رحمه الله فرمائی «**هو ممن یکتب حدیثه ویشتهی**»[10] ابن معین رحمه الله فرمائی: صالح.[11] نور فرمائی ثقة.[12] دا خو وو دهغوی تعدیل چه ډیرو حضراتو محدثینو هغه معتبر ګرځولې دې خو بل طرف ته په هغوی باندې جرح هم کړې شوې ده اوهغه ته اودهغه مرویات ته غیر معتبر وئیلې شوی دی:

چنانچه ابن معین رحمه الله فرمائی: «**لیس بشیء**»[13] ابن حزم رحمه الله فرمائی: «**ضعیف جدا**»[14] عمرو بن علی رحمه الله وائی چه یحیی بن سعید رحمه الله ددوی په واسطه سره تحدیث نه کولو.[15] ابوزرعه رازی رحمه الله

---

[1] کشف الباری: ۲/۲.

[2] کشف الباری: ۲۱۹/۲.

[3] إرشادالساری: ۳۱۳/۵ فتح الباری: ۳۵۶/۶ عمدة القاری: ۱۹۶/۱۵.

[4] تهذیب الکمال: ۱۲۳/۲۴-۱۲۲ رقم الترجمة: ۴۹۴۵ وحواله جات بالا.

[5] د شیوخ اوتلامذه دپاره اوګورئی تهذیب الکمال: ۱۲۳/۲۴.

[6] الجرح والتعدیل: ۲۰۷/۷ باب الشین من الکاف رقم: ۸۵۴

[7] الطبقات الکبری: ۲۴۳/۷ وتعلیقات تهذیب الکمال: ۱۲۴/۲۴.

[8] الکامل لابن عدی: ۷۱/۶ رقم: ۱۶۰۵.

[9] کشف الأستار: ۲۱۱/۲ کتاب الحدود باب ماجاء فی المثلة رقم: ۱۵۳۷.

[10] تعلیقات تهذیب الکمال: ۱۲۳/۲۴ ثقات ابن شاهین: ۱۱۷۷.

[11] تهذیب الکمال: ۱۲۴/۲۴.

[12] روایة عثمان بن سعید الدارمی فی تاریخه رقم: ۷۱۸ تعلیقات تهذیب الکمال: ۱۲۴/۲۴.

[13] تهذیب الکمال: ۱۲۴/۲۴ روایة عباس الدوری عنه، تهذیب التهذیب: ۴۱۸/۸.

[14] تعلیقات تهذیب الکمال: ۱۲۴/۲۴ تهذیب التهذیب: ۴۱۹/۸.

[15] تهذیب الکمال: ۱۲۴/۲۴ تهذیب التهذیب: ۴۱۹/۸ کتاب المجروحین: ۲۲۷/۲ رقم: ۸۹۲

فرمائي «لين»[1] امام نسائي رحمه الله فرمائي: «ليس بالقوي»[2] ابن حبان رحمه الله فرمائي: «كان كثير الخطأ، على قلة روايته، ممن يروي عن المشاهير أشياء مناكير، حتى خرج بها عن حد الاحتجاج، إلا فيما وافق الأثبات»[3]
یعنی د مرویات د قلت باوجود کثیر الخطاوو، دې د هغه خلقونه دې چه د مشاهیر امت نه منکر احادیث نقل کوی. دکوم په وجه چه به دې د حد د احتجاج او استدلال نه هم خارج کیږی البته داخبره ده چه چرته نې د اثبات موافقت کړې وی. لکه څنګه چه تاسو اوکتل چه کثیر بن شنظیر رحمه الله باره کښې دوه اقوال دی. بعض محدثینوحضراتو که چرته هغه د اعتماد قابل ګرځولې دې نو بعض نورنې د حدیث په روایت کښې ناقابل اعتبار ګرځوی.

قوله:: فضیل: د کثیر بن شنظیر رحمه الله باره کښې علامه ساجی رحمه الله قول هم فیصله کن معلومیږی چه کثیر اګرچه څه کمزور دی دددوی باره کښې بعض محدثینو ته اشکال هم دې مګر دې صدوق دې اود خپلې رښتونولې او صدق د وجې نه ددې خبرې قابل دې چه د هغوی احادیث قبول کړې شی چنانچه فرمائی «صدوق، وفيه بعض الضعف، ليس بذاك، ويحتمل لصدقه»[4]
دائمه سته نه امام نسائی رحمه الله نه علاوه نورو پنځو وارو حضراتو دهغوی روایات په خپل خپل کتاب کښې اخستی دی. [5]امام بخاری رحمه الله دهغوی نه صرف دوه احادیث اخستی دی. یو حدیث باب د کوم متابعت چه روایت باب په آخره کښې ابن جریج او حبیب معلم کړې دې. دویم کتاب العمل في الصلاة کښې د کوم متابعت چه په مسلم شریف کښې په طریق د لیث موجود دې.[6] په دې وجه کم نه کم په امام بخاری رحمه الله باندې خوددې روایت د وجې نه څه اعتراض نه شی کیدې.
یوه اهم فائده: امام حاکم رحمه الله فرمائیلی دی چه د یحیی بن معین رحمه الله دا عادت ووکه چرې یو قلیل الروایه شیخ یا د محدث دهغوی په وړاندې تذکره کیدله نوکله به نې فرمائیل «ليس بشيء» مطلب دا چه د دغه صاحب د احادیثو شمیر دومره نه دې چه په هغې کښې مشغولیت اختیار کړې شی.[7] مقصود جرح به نه کیدله. چنانچه دکثیر بن شنظیر باره کښې د یحیی بن معین رحمه الله ارشاد «ليس بشيء» په دې مطلب باندې محمول کول پکاردی خاص کر چه کله دهغه نه دکثیر تعدیل هم نقل دې لکه څنګه چه اوس تیرشو.
عطاء: دا مشهور تابعی محدث حضرت عطاء بن ابی رباح رحمه الله دې. ددوی تفصیلی حالات **کتاب العلم باب عظة النساء**... کښې تیرشوی دی.[8]

---

[1] حواله جات بالا، الجرح والتعديل: ۲۰۷/۷المغني في الضعفاء: ۲۲۶/۲رقم: ۵۰۸۳.
[2] تهذيب الكمال: ۱۲۴/۲۴تهذيب ابن حجر: ۴۱۹/۸والضعفاء والمتروكين: ۱۸۸رقم:۵۳۳باب الكاف.
[3] كتاب المجروحين: ۲۲۷/۲رقم: ۸۹۲تعليقات تهذيب الكمال: ۱۲۴/۲۴.
[4] هدى الساري: ۶۰۹حرف الكاف، من الفصل التاسع، وتهذيب التهذيب: ۴۱۹/۸.
[5] حواله جاب بالا، تهذيب الكمال: ۱۲۵/۲۴.
[6] صحيح البخاري كتاب العمل في الصلاة، باب لا يرد السلام في الصلاة رقم:۱۲۱۷ومسلم كتاب المساجد باب تحريم الكلام في الصلاة رقم: ۵۴۰.
[7] فتح الباري: ۶/۳۵۶تهذيب التهذيب: ۴۱۹/۸عمدة القاري: ۱۹۶/۱۵.
[8] كشف الباري: ۳۷/۴.

جابربن عبدالله الانصاري: دا مشهور محدث حضرت جابر بن عبدالله انصاري رضي الله عنه دي. (۱)

قوله: عن جابربن عبدالله رضي الله عنهما رفعه: دحضرت جابر بن عبدالله رضي الله عنهما نه مرفوع روايت دي. علامه كرماني رحمه الله فرمائي چه رفعه په دې وجه اوفرمائيلې شو چه رفع عام ده. چه واسطه سره وي يا بغيرد واسطې وي بل عام ده. روايت د حديث سره مقارن ومتصل ده يا نه ده؟ چنانچه رفعه فرمائيلو سره دې طرف ته اشاره اوکړه چه دلته رفع بغيرد واسطې روايت دحديث سره متصل اومقارن ده. (۲)

خو حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي د اسماعيلي په نسخه كښې د حمادبن زيد رحمه الله نه روايت په دوو طريقو سره نقل دې او په دواړو كښې قال رسول الله صلى الله عليه وسلم تصريح ده. «د رفعه الفاظ نشته دې». (۳)

ددې حديث شريف شرح چونكه مخكښې شوې ده په دې وجه صرف په ترجمه باندې اكتفا كولې شي. (۴)

په دې روايت كښې «ولكفتوا صبيانكم عند العشاء» راغلې دې چه دماسخوتن په وخت يعنې د شپې خپل ماشومان د كورونو نه بهر وتلونه منع كوئي خوددې حديث په نورو طرق (۵) كښې داسې الفاظ راغلي دي چه د مساء يعنې مابنام په معنى دلالت كوي په دې وجه مونږ په ترجمه كښې د مابنام وخت ذكركړې دې. په حديث باب او نورو طرق كښې هيڅ منافات نشته دې. دلته د مابنام آخري وخت او ددې طرق نه د شروع وخت مراد دې. والله اعلم.

قوله: قال ابن جريج وحبيب عن عطاء: فإن الشيطان: ابن جريج رحمه الله اوحبيب معلم عطاء نه «فإن الشيطان.....» الفاظ نقل كړي دي.

دمتابعت مقصد: ددې متابعت مقصد دحضرت عطاء په شاګردانو كښې د باب روايت نقل كولو كښې كوم لفظي اختلاف شوې دې هغه واضح كول دي. چنانچه فرمائي چه د كثير په روايت كښې د جن (جنات) لفظ دې خو ابن جريج رحمه الله او حبيب معلم رحمه الله د شيطان الفاظ نقل كړي دي. په اصل كښې داللفظي اختلاف دې په حقيقت كښې هيڅ تضاد نشته دې. ځكه چه كيدې شي دا دواړه صنف هغه وخت اخوا ديخوا خورېږي جنات هم اوشيطانان هم. داد علامه كرماني رحمه الله جواب دې. بعض علماء حضرات فرمائي چه د جن او شيطان دواړو حقيقت هم يو دې په دوي كښې فرق صرف صفات او عادات په بنياد باندې دې. په دې وجه څه تضاد نشته دې. والله اعلم. (۶)

---

۱) دَدوی دَ حالاتودپاره اوګورئي كتاب الوضوء باب من لم ير الوضوء إلا من المخرجين.

۲) شرح الكرماني: ۲۱۸/۱۳ شرح القسطلاني: ۳۱۳/۵ عمدة القاري: ۱۹۶/۱۵.

۳) فتح الباري: ۳۵۶/۶ شرح القسطلاني: ۳۱۳/۵.

۴) كشف الباري كتاب الأشربة باب تغطية الإناء: ۴۳۷ كتاب الاستئذان باب لا تترك النار، وباب غلق الأبواب: ص ۱۴۱، ۱۴۴.

۵) صحيح البخاري كتاب الأشربة باب تغطية الإناء رقم: ۵۶۲۳ وكتاب بدء الخلق باب صفة إبليس..... رقم: ۳۲۸۰.

۶) شرح الكرماني: ۲۱۹/۱۳ عمدة القاري: ۱۹۷/۱۵ إرشادالساري: ۳۱۳/۱۵ الكوثر الجاري: ۲۲۴/۶.

دمذكوره متابعاتو موصولاً تخريج: ابن جريج عبدالملك بن عبدالعزيز رحمه الله (۱) د متابعت موصولاً تخريج امام بخارى رحمه الله د تيرشوى باب په شروع كښې كړى دى. اود حبيب معلم رحمه الله (۲) دمتابعت موصولاً تخريج ابويعلى موصلى رحمه الله (۳) ابن حبان رحمه الله (۴) اوامام احمد رحمه الله (۵) خپل خپل كتاب كښې د حماد بن سلمه رحمه الله په طريق سره ذكر كړى دى. (۶)

ترجمة الباب سره دحديث مناسبت: ترجمة الباب سره ددې حديث مناسبت «فإن الفويسقة ربما......» كښې دى.

دباب څلورم حديث دحضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه دى.

الحديث الرابع

[۳۱۳۹] - حَدَّثَنَا عَبْدَةُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، أَخْبَرَنَا يَحْيَى بْنُ آدَمَ، عَنْ إِسْرَائِيلَ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: كُنَّا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي غَارٍ، فَنَزَلَتْ {وَالْمُرْسَلَاتِ عُرْفًا} [المرسلات: ۱] فَإِنَّا لَنَتَلَقَّاهَا مِنْ فِيهِ، إِذْ خَرَجَتْ حَيَّةٌ مِنْ جُحْرِهَا، فَابْتَدَرْنَاهَا لِنَقْتُلَهَا، فَسَبَقَتْنَا فَدَخَلَتْ جُحْرَهَا، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «وُقِيَتْ شَرَّكُمْ كَمَا وُقِيتُمْ شَرَّهَا» وَعَنْ إِسْرَائِيلَ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ مِثْلَهُ، قَالَ: وَإِنَّا لَنَتَلَقَّاهَا [ص: ۱۳۰] مِنْ فِيهِ رَطْبَةً وَتَابَعَهُ أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ مُغِيرَةَ، وَقَالَ: حَفْصٌ، وَأَبُو مُعَاوِيَةَ، وَسُلَيْمَانُ بْنُ قَرْمٍ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنِ الْأَسْوَدِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ [ر۱۷۳۳] (۷)

تراجم رجال

عبدة بن عبدالله: دا ابوسهل عبدة بن عبدالله خزاعى بصرى رحمه الله دى. ددوى حالات كتاب العلم باب من أعاد الحديث ثلاثة ليفهم عنه لاندې تيرشوى دى. (۸)

يحيى بن ادم: دا يحيى بن آدم بن سليمان قرشى مخزومى رحمه الله دى. (۹)

---

(۱) دعبدالملك بن عبدالعزيز رحمه الله د حالاتو دپاره اوګورئى كشف البارى: كتاب الحيض: ۴۱۲.

(۲) د حبيب معلم رحمه الله د حالاتودپاره اوګورئى كتاب الحج باب الطواف بعد الصبح والعصر.

(۳) ۲/۱۸۴رقم: ۱۷۶۵. امام بخارى رحمه الله الأدب المفرد: ۶۳۳-۲/۶۳۴باب ضم الصبيان عند فورة العشاء رقم: ۱۲۳۱.

(۴) ۳/۲۳۰كتاب الطهارة باب الماء المستعمل ذكر العلة التى من أجلها...... رقم: ۱۲۷۳.

(۵) مسندأحمد: ۳/۳۶۲رقم: ۱۴۹۵۹.

(۶) فتح البارى: ۶/۳۵۷عمدة القارى: ۱۵/۱۹۷شرح القسطلانى: ۵/۳۱۳تغليق التعليق: ۳/۵۲۰.

(۷) قوله: عن عبدالله رضى الله عنه: الحديث. مرتخريجه كتاب جزاء الصيد باب مايقتل المحرم من الدواب.

(۸) كشف البارى: ۳/۵۷۶.

(۹) ددوى دحالاتو دپاره اوګورئى كتاب الغسل. باب الغسل بالصاع وغيره.

اسرائيل: دا مشهور محدث اسرائيل بن يونس بن ابى اسحاق سبيعى همدانى كوفى رحمة الله عليه دې. ددوى حالات كتاب العلم باب من ترك بعض الاختيار مخافة...، لاندې بيان كړى شوى دى.[1]

منصور: دامنصور بن معتمر سلمى ابوعتاب كوفى رحمة الله عليه دې. ددې دريواړو محدثينو حضراتو تفصيلى تذكره كتاب العلم باب من جعل لأهل العلم أياما معلومة لاندې تيره شوې ده.[2]

ابراهيم: ابراهيم: دا مشهور فقيه ابو عمران ابراهيم بن يزيد نخعى كوفى رحمة الله عليه دې.

علقمه: دا دَ ابن مسعود رضي الله عنه مشهور شاګرد حضرت علقمه بن قيس نخعى كوفى رحمة الله عليه دې.

عبدالله: دا مشهور صحابى حضرت عبدالله بن مسعو رضي الله عنه دې. ددې څلورو واړو بزرګانو تفصيلى تذكره كتاب الايمان باب ظلم دون ظلم كښې راغلې.[3]

قوله: قال: كنا مع رسول الله صلى الله عليه وسلم فى غار، فنزلت ﴿وَالْمُرْسَلٰتِ عُرْفًا﴾:
حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه فرمائى چه مونږ رسول الله صلى الله عليه وسلم سره په غار كښې وو چه دغه وخت سورت والمرسلات نازل شو.

په دې حديث كښې حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه د هجرت نه وړاندې ښكاره كيدونكې يو واقعه بيانوى. په دې كښې چه دكوم غار تذكره ده هغه منى كښې وو. لكه چه كتاب الحج كښې ددې صراحت راغلې دې.[4]

قوله: فإنا لنتلقاها من فيه، إذ خرجت حية من جحرها: نومونږ د نبى كريم صلى الله عليه وسلم د مباركې خلې نه (اوريدوسره) يادول چه يومار د خپلې سوړې نه راؤوتلو.

قوله: لنتلقاها: تلقى نه مشتق دې دكوم معنى چه قبلول يادول او حاصلول وغيره ده.[5] فيه، په حالت جرى كښې دې چونكه من جاره دې ددې اصل فوه دې يعنى فم (خله). «جحرها ـ بتقديم الجيم المضمومة على الهاء المهملة الساكنة ـ» سوړې ته وائى. ددې جمع اجحار ده.[6]

قوله: فابتدرناها، لنقتلها، فسبقتنا، فدخلت جحرها، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: وقيت شركم، كما وقيتم شرها: چنانچه مونږ دهغه د وژلو پاره دهغه طرف ته ورمنډه كړه مګر هغه زمونږ نه مخكښې اووتلو او په خپله سوړه كښې ننوتلو، نو رسول الله صلى الله عليه وسلم اوفرمائيل هغه ستاسو د شر نه محفوظ پاتې شو لكه څنګه چه تاسو خلق د هغه د شر نه محفوظ پاتې شوئى.

---

[1]) كشف البارى: ۵۴۶/۴.

[2]) كشف البارى: ۳/ ۲۷۰-۲۶۶.

[3]) كشف البارى: ۲/ ۲۵۳-۲۵۷.

[4]) صحيح البخارى كتاب الحج باب ما يقتل المحرم من الدواب رقم: ۱۸۳۰.

[5]) الكوثر الجارى: ۲۲۵/۶ القاموس الوحيد،مادة: لقى.

[6]) إرشادالسارى: ۳۱۴/۵-۳۱۳.

وقيت، او وقيتم دواړه مجهول صيغې دى. وقاية مصدر نه په معنى دحفاظت او لفظ شر دواړو خايونو كښې منصوب على المفعولية دې.[1]

يو اشكال او دهغې جواب: اشكال دادې چه مار وژل خو د ثواب كاردې او هم خير او خير دې مګر حضورپاك دا په شر سره تعبير كړو داولې؟ددې جواب دادې چه خير او شر دامور اضافيه نه دى. د مار وژل خو دهغه صحابه كرامو د پاره د خير عمل وو مګر د دغه مار د پاره ټول شر وو هغه وژلې كيدو نو دهغه مار رعايت كولو سره ئې قتل ته شر اووئيل.[2]

قوله: وعن إسرائيل عن الأعمش عن إبراهيم عن علقمة عن عبدالله......مثله

دمذكوره تعليق مقصد: دلته دا اوخودلې شو چه يحى بن آدم رحمه الله دا وانى چه اسرائيل بن يونس رحمه الله لكه چه روايت باب منصور عن ابراهيم په طريق سره نقل كړې دې دغه شان سليمان الاعمش عن ابراهيم په طريق سره هم روايت كړې دې. لكه چه دا اوخودلې شو چه دا روايت هم د ابراهيم رحمه الله دې په دې كښې هيڅ اختلاف نشته دې.[3]

دَمذكوره تعليق تخريج: دلته دوه احتماله دى. ① پورتنې عبارت عطف دې اود حديث د سند لاندې داخل دې نوځكه خوددې د تخريج ضرورت نشته دې. دغه شان به موصول بالسند السابق وى ② پورتنې عبارت تعليق دې نودا تعليق موصولاً ابونعيم رحمه الله مستخرج كښې «يحى بن آدم عن إسرائيل عن منصور والأعمش معاً» په طريق سره ذكر كړې دې.[4]

قوله: قال: وإنا لنتلقاها من فيه رطبة: ابن مسعود رضي الله عنه فرمائى چه د نبى كريم صلى الله عليه وسلم مباركه ژبه ددې آياتونو په تلاوت سره اوچه شوې نه وه چه مونږ هغه ته ياد كړل.

شارحينو حضراتو ددې جملې دوه مطالب ليكلى دى ① رطبه تازه كهجورې ته وانى دلته د نبى عليه السلام د سورة المرسلات نازليدونه پس، اولنې او د شروع تلاوت ته سهولت او آسانتى كښې رطبة سره تعبير كړې شوې دې. لكه څنګه چه تازه كهجورې يا ميوې خوراك آسان وى. په دې صورت كښې به مطلب داشى چه مونږ د نبى عليه السلام دخلې مباركې نه د تازه كلام اوريدو سره يادول ② رطبة نه رطوبت فم يعنى توكانړې مراد دې او مطلب دادې چه ددې آياتونو د نازليدلونه پس حضورپاك ددې په تلاوت كښې مشغول شو. تردغه وخت پورې دحضورپاك په خله مباركه كښې توكانړې اوچې شوې هم نه وې چه مونږ دا آياتونه ياد كړل چنانچه دا سرعت د اخذ نه كنايه ده. هم دغه دويمه معنى او مطلب راجح دې.[5]

---

[1]) عمدة القارى: ۱۹۷/۱۵إرشاد السارى: ۳۱٤/۵.

[2]) عمدة القارى: ۱۹۷/۱۵الكوثر الجارى: ۲۲۵/۶.

[3]) عمدة القارى: ۱۹۸/۱۵-۱۹۷فتح البارى: ۳۵۷/۶.

[4]) الكوثر الجارى: ۲۲۵/۶تغليق التعليق: ۵۲۱/۳.

[5]) فتح البارى: ۳۵۷/۶شرح الكرمانى: ۲۱۹/۱۳.

دكتاب الحج روايت هم په دې باندې دال دې چرته چه دا الفاظ دى: «وإن فاه لرطب بها»[١] علامه عينى رحمه الله فرمائى: «قوله: "رطبة" أي غضة طرية في أول ما تلاها، ووصفت التلاوة بالرطوبة لسهولتها، ويحتمل أن يكون المراد من الرطوبة: رطوبة فمه، يعني: إنهم أخذوها عنه قبل أن يجف عرقه من تلاوتها، كذا قاله الشراح. (قلت) هذا كناية عن سرعة أخذهم على الفور حين سمعوه، وهو يقرأ، من غير تأخير ولا توان»[٢]

قوله: وتابعه أبوعوانة عن مغيرة: او ابوعوانه رحمه الله د مغيره رحمه الله نه روايت كولوسره د اسرائيل متابعت كړې دې. د ابوعوانه رحمه الله نه وضاح يشكرى[٣] اومغيره رحمه الله نه ابن مقسم رحمه الله[٤] مراد دى.

دَ مذكوره متابعت مقصد: په دې متابعت سره بيان كړې شوى دى چه مغيره بن مقسم رحمه الله هم د اسرائيل په دې امر كښې موافقت كړې دې چه د ابراهيم بن يزيد رحمه الله شيخ علقمه رحمه الله دې.[٥]

دَ مذكوره متابعت تخريج: د ابوعوانه رحمه الله دا متابعت موصولاً امام بخارى رحمه الله كتاب التفسير كښې سورة المرسلات په تفسير كښې ذكر كړې دې.[٦] دې نه علاوه دا متابعت امام طبرانى رحمه الله[٧] هم موصولاً ذكر كړې دې.[٨]

قوله: وقال حفص وأبومعاوية وسليمان بن قرم عن الأعمش، عن إبراهيم عن الأسود عن عبدالله:

دمذكوره بالا تعليق مقصد: پورته چه كوم طريق تيرشوې دې په هغې كښې اسرائيل عن الأعمش عن ابراهيم عن علقمه عن عبدالله په سندسره د باب روايت نقل كولو. په دې طريق كښې د ابراهيم شيخ علقمه كرخولې شوې وو خو امام بخارى رحمه الله دلته دا فرمائى چه دې دريوارو محدثينو حضراتو حفص، ابومعاويه اوسليمان بن قرم رحمهم الله د اسرائيل مخالفت كړې دې چه أعمش عن ابراهيم په طريق كښې اسرائيل دعلقمه شيخ ابراهيم وئيلې وو. خو دا دريوارو حضرات فرمائى چه د ابراهيم شيخ اسود بن يزيد دې علقمه نه دې. حافظ رحمه الله فرمائى چه جرير بن عبدالحميد ضبى هم ددې دريوارو حضراتو موافقت كړې دې.[٩]

دَ مذكوره تعليقاتو موصولاً تخريج: ① دحفص بن غياث رحمه الله روايت مسنداً امام بخارى رحمه الله كتاب الحج اوكتاب التفسير كښې ذكر كړې دې.[١٠]

---

[١] صحيح البخارى كتاب الحج باب مايقتل المحرم من الدواب رقم: ١٨٣٠.

[٢] عمدة القارى: ١٥/١٩٨.

[٣] دَدوى دَحالاتودَپاره اوګورئى كشف البارى: ١/٤٣٤.

[٤] دَدوى دَحالاتودَپاره اوګورئى كتاب الصوم، باب صوم يوم وإفطار يوم.

[٥] فتح البارى: ٨/٦٨٧كتاب التفسير سورة والمرسلات (باب بلاترجمة)

[٦] صحيح البخارى كتاب التفسير سورة والمرسلات رقم: ٤٩٣١.

[٧] المعجم الكبير للطبرانى: ١٠/١١٩رقم: ١٠١٥٨الاختلاف عن الأعمش فى حديث عبدالله.

[٨] فتح البارى: ٨/٦٨٧كتاب التفسير وعمدة القارى: ١٥/١٩٨.

[٩] حواله جات بالا وإرشادالسارى: ٥/٣١٤.

[١٠] كتاب الحج باب مايقتل المحرم من الدواب رقم: ١٨٣٠وكتاب التفسير باب قوله: ﴿هَٰذَا يَوْمُ لَا يَنطِقُونَ﴾ رقم: ٤٩٣٤.

② دابومعاویه ضریر رحمه الله حدیث امام احمد رحمه الله په خپل مسند کښې اوامام مسلم رحمه الله خپل صحیح کښې موصولاً ذکر کړی دی.[1]

③ سلیمان بن قرم رحمه الله د روایت باره کښې حافظ رحمه الله خودا فرمائیلی دی چه دا روایت موصولاً چرته راغلې دې ماته نه ده معلومه.[2]

خو عینی رحمه الله دا دعوی کړې ده چه د سلیمان روایت موصوله فتوح کښې موجود دې.[3]

دَ بحث خلاصه: ددې ټولو تعلیقاتو او متابعاتو خلاصه دا شوه چه دباب دا روایت دحضرت ابن مسعود رضی الله عنه دوو جلیل القدر شاګردانو علقمه رحمه الله او اسود بن یزید رحمه الله دواړو نه نقل دې. کله د یو نه روایت شوې اوکله دبل نه. والله اعلم.

وقال حفص وأبومعاوية وسليمان بن قرم......

تراجم رجال

حفص: دا حفص بن غیاث رحمه الله دې. ددوی حالات **کتاب الغسل باب المضمضة والاستنشاق في الجنابة** په ضمن کښې راغلی دی.[4]

ابومعاویه: داابومعویه محمدبن حازم ضریر رحمه الله دې. ددوی تذکره **کتاب العلم باب الحياء في العلم** لاندې تیره شوې ده.[5]

سلیمان بن قرم: دا ابوداؤدسلیمان بن قرم بن معاذ تمیمی ضبی رحمه الله دې. بعض حضراتود نیکه طرف ته منسوب کولوسره سلیمان بن معاذ هم وئیلې دې.[6]

دې د ابواسحاق سبیعی، ابویحیی قتات، عطاء بن سائب، ابن المنکدر، اعمش، سماك بن حرب، عاصم بن بهدلة رحمهم الله وغیره نه روایت کوی. ددوی نه روایت کونکوکښې سفیان ثوری (وهومن أقرانه)، ابوالجواب، حسین بن محمد مروزی، یعقوب بن اسحاق حضرمی، یونس بن محمدمؤدب، ابوالاحوص، بکر بن عیاش او ابوداؤد طیالسی رحمهم الله وغیره شامل دی.[7]

عبدالله بن احمد بن حنبل رحمه الله وائی:

«كان أبي يتبع حديث قطبة بن عبد العزيز وسليمان بن قرم ويزيد بن عبد العزيز بن سياه، وقال: هؤلاء قوم ثقات، وهم أتم حديثاً من سفيان وشعبة، وهم أصحاب كتب، وإن كان سفيان وشعبة أحفظ منهم»[8]

---

[1] مسند الإمام أحمد، مسند عبدالله بن مسعود رضي الله عنه: ۴۵۶/۱ رقم: ۴۳۵۷ وصحیح مسلم کتاب السلام باب قتل الحیات وغیرها. رقم: ۵۸۲۴

[2] فتح الباري: ۳۵۷/۶ إرشادالساري: ۳۱۴/۵ هدی الساري: ۴۹.

[3] عمدة القاري: ۱۹۸/۱۵ دَ نور تفصیل دَپاره اوګورئی فتح الباري: ۶۸۷/۸ کتاب التفسیر وتحفة الأشراف بمعرفة الأطراف: ۵/۷ رقم: ۹۱۶۳ و ۱۰۳/۷ رقم: ۹۴۳۰ مسندعبدالله بن مسعود رضی الله عنه.

[4] کشف الباري: ۴۶۷.

[5] کشف الباري: ۶۰۵/۴

[6] تهذیب الکمال: ۵۱/۱۲ رقم الترجمة: ۵۵۵ تهذیب ابن حجر: ۲۱۳/۴ إکمال مغلطای: ۸۱/۶

[7] دَ شیوخ اوتلامذه دَتفصیل دَپاره اوګورئی تهذیب الکمال: ۵۲/۱۲-۵۱

[8] تهذیب الکمال: ۵۳/۱۲-۵۲ تهذیب التهذیب: ۲۱۳/۴.

یعنی زما والد صاحب به د قطبه سلیمان او یزید احادیث لتول اوفرمائیل به نی چه دا ټول ثقه خلق دی. د سفیان او شعبه په مقابله کښې دهغوی حدیثونه زیات مکمل اوتام دی اوهغوی سره کتابونه هم دی. اګرچه شعبه او سفیان ددې خلقو په نسبت د زیات یاداشت اوحافظه مالکان دی

لیکن دې سره د امام احمد رحمه الله نه دا هم نقل دی: «لا أري به بأسا، ولکنه کان یفرط فی التشیع» [1] د شیعیت په معامله کښې خان خوبنی وو. یحیی بن معین رحمه الله فرمانی ضعیف. [2] نور فرمانی: «لیس بشیء» [3] امام ابوزرعه رحمه الله فرمانی «لیس بذاك» [4] امام ابوحاتم رحمه الله فرمانی: «لیس بالمتین» [5] امام نسائی رحمه الله فرمائی: ضعیف [6]

ابن عدی رحمه الله د سلیمان بن قرم رحمه الله داهل بیت فضائل وغیره باندې یوڅو روایات نقل کړی دی دې نه پس ئی په سلیمان باندې تبصره کولوسره لیکلی دی: «وله أحادیث حسان إفرادات، وهوخیر من سلیمان بن أرقم بکثیر، وتدل صورة سلیمان هذا علی أنه مفرط فی التشیع» [7]

یعنی چه ښکلې احادیث کوم چه د افراد د قبیل نه دی هغه سره دی. هغه دسلیمان بن ارقم نه ډیر درجې بهتر دې. خو د سلیمان د مخ د سهرې نه هم دغه معلومیږی چه غالی شیعه دې.

یوشخصیت اودوه نومونه: حافظ ابن عدی رحمه الله د سلیمان بن قرم ضبی او سلیمان بن معاذ ضبی چه د سماك بن حرب، عطاء بن سائب اوابواسحاق رحمهم الله نه روایت کوی اودهغوی نه امام ابوداؤد طیالسی رحمه الله روایت کوی، په مینځ کښې تفریق کړې دې اوفرمائیلی دی چه دوه جدا جدا شخصیات دی دواړه یو نه دی. ددوی خیال دادې چه دا سلیمان بن معاذ رحمه الله بصری دې. حافظ ابن عدی رحمه الله نور فرمائی چه سلیمان بن معاذ رحمه الله نیك نام راوی دې.

د متقدمین نه د چاکلام دهغوی باره کښې ما نه دې لیدلې دهغوی روایت کړې شوی احادیث هم صحیح دی. البته بعض منکر روایتونه ئی هم دی. [8]

مغالطه چاته شوې ده؟: په اصل کښې دلته امام بخاری رحمه الله ته مغالطه شوې ده. [9] هم هغوی د ټولو نه اول دې دواړو کښې فرق بیان کړې دې. بیا دهغوی په اتباع کښې ابن حبان رحمه الله [10] ابن عدی، عقیلی رحمه الله [11] او ابن القطان رحمه الله د سلیمان بن قرم بن معاذ اوسلیمان بن معاذ په مینځ کښې د فرق

---

[1]) الضعفاء الکبیر للعقیلی: ۱۳۷/۲ رقم الترجمة: ۶۲۵ تهذیب الکمال: ۵۳/۱۲.

[2]) روایة عباس الدوری عنه فی تاریخه: ۲۳٤/۲.

[3]) تهذیب الکمال: ۵۳/۱۲ والجرح والتعدیل: ۱۳۲/٤ رقم: ۵۹۷/۵۷۱۶ تهذیب التهذیب: ۲۱۳/٤.

[4]) حواله جات بالا.

[5]) حواله جات بالا والمغنی فی الضعفاء: ٤٤٢/۱ رقم: ۲۶۱۳.

[6]) تهذیب الکمال: ۵۳/۱۲ تهذیب التهذیب: ۲۱۳/٤.

[7]) حواله بالا والکامل لابن عدی: ۲۵۷/۳ (ملخصًا) رقم: ۷۳۵/۳.

[8]) الکامل: ۲۷٤/۳-۲۷۳ رقم: ۷٤۵/۱۳ تهذیب التهذیب: ۲۱٤/٤ تهذیب الکمال: ۵٤/۱۲.

[9]) التاریخ الکبیر: ۳۳/۳/۳ رقم: ۱۸۷۱ باب القاف من السین، ۳۹/۲/۲ رقم: ۱۸۹٤ باب المیم.

[10]) قال ابن حبان فی ابن قرم: کان رافضیا غالیا فی الرفض، ویقلب الأخبار مع ذلک. المجروحین له: ۱/٤۱۸ رقم: ٤۰۹ وقال فی ابن معاذ: شیخ من أهل البصرة... یخالف الثقات فی الأخبار. المجروحین له: ٤۱۹/۱ رقم: ٤۱۲.

[11]) الضعفاء الکبیر للعقیلی: ۱۳۶/۲.

قول ذكر كړې دې.[1]

حقيقت څه دې؟: حقيقت دادې چه دواړه هم د يوكس نومونه دى. هم سليمان بن معاذ سليمان بن قرم دې. ډيرزيات محدثين حضرات او ائمه اسماء الرجال ددې تصريح كړې ده. لكه امام ابوحاتم[2] امام عبدالغنى بن سعيد مصرى، حافظ دارقطنى[3] حافظ لالكانى[4] امام طبرانى[5] اوامام ابن عقده[6] رحمهم الله وغيره[7] حافظ عبدالغنى بن سعيد رحمه الله خپل تصنيف ايضاح الاشكال كښې فرمائى: ((إن من فرق بينهما فقد أخطأ)). [8]

دا مغالطه ولې اوشوه؟: په اصل كښې امام ابوداؤد طيالسى رحمه الله د سليمان بن قرم رحمه الله دتلامذه نه دې. ليكن چه كله دهغوى نه روايت كوى نود ابن قرم په ځائى باندې ابن معاذ وائى. اوس هغه داسې ولې كوى نوحقيقت خو صرف هم الله تعالى ته معلوم دې. خو حافظ ابو حاتم رازى رحمه الله د دې وجه دا ليكلې ده چه خلقو ته پته اونه لګى چه دا شيخ مجروح دې.[9] او ابن عقده رحمه الله داعمل د امام ابوداؤد طيالسى رحمه الله غلطى اوتسامح ګرځولې دې. [10]

بهر خال د امام طيالسى رحمه الله په دې عمل سره دغه محدثينو حضراتو ته مغالطه اوشوه چا چه دا دواړه (سليمان بن قرم او سليمان بن معاذ) په مينځ كښې فرق كړې دې او دا ئى ګنړلى دى چه د طيالسى والابل يو راوى دې ابن قرم نه دې. والله اعلم.

د بحث خلاصه: ددې ټول بحث خلاصه دا ده چه سليمان بن قرم ضعيف راوى دې خو امام بخارى رحمه الله د متابعت په توګه دهغه نه صرف هم دا يوحديث روايت كړې دې. هغه هم تعليقاً نه چه اصالةً. خكه چه دومره مضر نه دې. په نورو حضراتو كښې امام ابن ماجه رحمه الله نه علاوه څلورو واړو حضراتو ددوى روايات قبول كړى دى.[11]

اعمش: دامشهور محدث ابومحمد سليمان بن مهران اسدى الاعمش رحمه الله دې. ددوى حالات ((كتاب الإيمان باب ظلم دون ظلم)) لاندې تيرشوى دى. [12]

---

[1] تعليقات تهذيب الكمال: ٥٤/١٢ تهذيب ابن حجر: ٢١٤/٤.

[2] الجرح والتعديل: ١٣٢/٤.

[3] تعليقات الدارقطنى على المجروحين وإكمال مغلطاى: ٨١/٦.

[4] تهذيب ابن حجر: ٢١٤/٤ ولإكمال للمغلطاى: ٨١/٦ تعليقات تهذيب الكمال: ٥٤/١٢.

[5] تهذيب ابن حجر: ٢١٤/٤ تعليقات تهذيب الكمال: ٥١/١٢.

[6] تهذيب ابن حجر: ٢١٤/٤.

[7] تهذيب ابن حجر: ٢١٤/٤ وإكمال للمغلطاى: ٨١/٦ وتعليقات تهذيب الكمال: ٥٤/١٢.

[8] حواله جات بالا.

[9] حواله جات بالا والجرح والتعديل: ١٣٢/٤.

[10] تهذيب ابن حجر: ٢١٤/٤.

[11] وذكره الحاكم فى باب من عيب على مسلم إخراج حديثهم، وقال: غمزوه بالغلو فى التشيع، وسوء الحفظ. تهذيب ابن حجر: ٢١٤/٤ وإكمال للمغلطاى: ٨٢/٦ تهذيب الكمال: ٥٤/١٣ هدى السارى: ٤٤٣ فصل فى سياق من علق البخارى شيئا.

[12] اوګورئى: كشف البارى: ٢٥١/٢.

ابراهيم: دا مشهور فقيه ابو عمران ابراهيم بن يزيد نخعى كوفى رحمه الله دې. دحديث مسند سند اوګورئ.

الاسود: دا اسود بن يزيد نخعى كوفى رحمه الله دې. د دوى حالات كتاب العلم باب من ترك بعض الأختيار مخافة....لاندې تيرشوى دى.

عبدالله: دا مشهور صحابى حضرت عبد الله بن مسعود رضي الله عنه دې. دَ حديث مسند سند اوګورئ.

دحديث نه مستنبط بعض فوائد: ددې حديث نه معلومه شوه چه مار په حرم كښې وژل جائز دى. بل دا هم معلومه شوه چه مار د هغه سورې ته په ورننوتلو سره هم وژلې كيدې شى.[1]

دحديث ترجمة الباب سره مطابقت: دحديث ترجمة الباب سره مناسبت په دې معنى دې چه مار هم موذى خناور دې اود باب په شروع كښې دا تصريح راغلې ده چه د فواسق قتل په پنځو ساه والا خناورو كښې منحصر نه دې بلكه هر هغه ساه والا خناور كوم چه موذى وى دهغه وژل جائز دى. چنانچه مار هم موذى دې لهذا دده وژل هم جائز دى.

دباب پنځم حديث دحضرت ابن عمر رضي الله عنهما دى.

الحديث الخامس

[٣١٣٠]-حَدَّثَنَا نَصْرُ بْنُ عَلِيٍّ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ الأَعْلَى، حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «دَخَلَتِ امْرَأَةٌ النَّارَ فِي هِرَّةٍ رَبَطَتْهَا، فَلَمْ تُطْعِمْهَا، وَلَمْ تَدَعْهَا تَأْكُلُ مِنْ خَشَاشِ الأَرْضِ» قَالَ: وَحَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ، عَنْ سَعِيدٍ المَقْبُرِيِّ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِثْلَهُ-[ر٢٢٣٦][2]

تراجم رجال

نصربن علي: دا ابوعمرو نصر بن على بن نصر بن على بن صهبان بن أبي ازدى، جهضمى بصرى رحمه الله دې. دده د نيكه نوم هم نصربن على دې.[3] په دې وجه نيكه ته نى نصر بن على الكبير او صاحب ترجمه ته الصغير سره جدا كړې دې.[4]

د ١٦٠ هجرى نه پس پيداشوې. د كبار محدثينو نه وو. حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى «الحافظ العلامة الثقة».[5]

دې د يزيد بن زريع، معتمر بن سليمان، نوح بن قيس الحرانى، عبدربه بن بارق، يحيى بن ابى زائده، عبدالاعلى بن عبدالاعلى، سفيان بن عيينه، درست بن زياد، بشر بن المفضل، حارث بن

---

[1]) فتح البارى: ٣٥٧/٦.

[2]) قوله: عن ابن عمر رضى الله عنهما: الحديث، مرتخريجه فى كتاب المساقاة، باب فضل سقى الماء.

[3]) دې هم دَ كبار محدثينونه دې اوګورئ تهذيب الكمال: ٣٥٤/٢٩سير أعلام النبلاء: ١٣٦/١٢.

[4]) تهذيب الكمال: ٣٥٥/٢٩رقم: ٦٤٠٦سير أعلام النبلاء: ١٣٣/١٢تهذيب التهذيب: ٤٣٠/١٠رقم: ٧٨٠.

[5]) سير أعلام النبلاء: ١٣٣/١٢أيضا الكاشف: ١٨٧/٣رقم: ٥٨٩٦.

جبير، عبدالعزيز دراوردي، عمر بن علي، ابن عليه عيسى بن يونس رحمهم الله په شان اساطين علم حديث نه روايت کوی. اود ده نه ائمه سته، بل ابوزرعه، ابوحاتم، ذهلي، بقي بن مخلد، عبدالله بن احمد، عبدان الاهوزي، اسماعيل قاضي، ابن ابي الدنيا، ابن خزيمه، عبدالله بن محمدبن ياسين، قاسم بن زكريا مطرز، محمدبن محمدبن سليمان باغندی، ابوبکر بن ابی داؤد، ابوالقاسم، ابوحامد حضرمي او يحيى بن محمدبن صاعد رحمهم الله وغيره نه دحديث روايت کوی.[1]

امام احمدبن حنبل رحمه الله نه روايت دې: «مابه بأس، ورضيه»[2] ابن حاتم رحمه الله فرمائی ثقة.[3] امام نسائی رحمه الله او ابن خراش رحمه الله فرمائی ثقة.[4] عبدالله بن محمد فرهياني رحمه الله فرمائی: «نصرعندي من نبلاء الناس»[5] خشنی رحمه الله فرمائی: «ماكتبت بالبصرة عن أحد أعقل من نصربن علي»[6] چه په بصره کښې ما د چانه حديث نه دې ليکلې چه د نصر بن علي نه زيات عاقل او هوښيار وی. بهرحال نصر بن علي رحمه الله متفق عليه اوثقه دې. مسلمه بن قاسم رحمه الله فرمائی: «هوثقة عند جميعهم»[7]

دَ قضا پيشکش اوڈ نصربن علي رحمه الله ردعمل: حافظ ابوبکر بن ابی داؤد رحمه الله فرمائی چه عباسی خليفه مستعين بالله د قضاد پيشکش سره خپل قاصد امام نصر بن علي رحمه الله ته اوليګلو اوددې دپاره ئې دهغوی تعين اوکړو. چنانچه امير بصره عبدالملك هغه راؤغوښتلو اوددې عهدې قبلولو حکم ئې ورته ورکړو. نصر بن علي رحمه الله اوفرمائيل زه کور ته ځم استخاره کول غواړم. دې وينا کولو سره هغه دامير نه په غرمه کښې واپس شو. کورته راغلو دوه رکعته مونځ ئې اداکړو اوونې فرمائيل «اللهم، إن كان لي عندك خيرفاقبضني إليك» که چرته زما دپاره تاسره څه خير وی نوزما روح واخله. دې وينا کولوسره اوده شو. روستو چه کله کور والو پاسولو نوچه ونې کتل د هغه انتقال شوې وو.[8]

امام بخاری[9] محمد بن اسحاق سراج، بکربن محمد قزاز ابراهيم بن محمدکندی او ابن حبان[10] رحمهم الله وغيره قول دادې چه ۲۵۰هجری بصره کښې انتقال شوې. غالباً د ربيع الثانی مياشت وه. يو قول د ۲۵۱هجری هم دې ليکن رومبې قول صحيح دې[11] دې د اصول سته راوی دې. کما مر. رحمه الله تعالی رحمة واسعة.

---

[1] دَ شيوخ اوتلامذه دَ پاره اوګورئی تهذيب الكمال: ۳۵۸/۲۹-۳۵۶.

[2] الجرح والتعديل: ۵۳۷/۸رقم: ۲۱۵۹ تهذيب ابن حجر: ۴۳۰/۱۰تهذيب الكمال: ۳۵۸/۳۹سير أعلام النبلاء: ۱۳۴/۱۲.

[3] حواله جات بالا.

[4] تهذيب ابن حجر: ۴۳۰/۱۰تهذيب الكمال: ۳۵۸/۳۹سير أعلام النبلاء: ۱۳۴/۱۲تاريخ الخطيب: ۲۸۸/۱۳.

[5] تهذيب الكمال: ۳۵۹/۲۹تاريخ بغداد: ۲۲۸/۳تهذيب التهذيب: ۴۳۰/۱۰سير أعلام النبلاء: ۱۳۴/۱۲.

[6] تهذيب التهذيب: ۴۳۱/۱۰.

[7] تهذيب ابن حجر: ۴۳۱/۱۰تعليقات تهذيب الكمال: ۳۶۱/۲۹.

[8] تهذيب ابن حجر: ۴۳۱/۱۰تهذيب الكمال: ۳۶۱/۲۹-۳۶۰سير أعلام النبلاء: ۱۳۴/۱۲تاريخ الخطيب: ۲۸۹/۱۳ شذرات الذهب: ۱۲۳/۲عمدة القاری: ۱۹۸/۱۵.

[9] تاريخ بخاری الصغير: ۳۹۱/۲تهذيب الكمال: ۳۶۱/۲۹تاريخ بغداد: ۲۸۹/۱۳.

[10] كتاب الثقات لابن حبان: ۲۱۸/۹.

[11] تهذيب الكمال: ۳۶۱/۲۹سير أعلام النبلاء: ۱۳۶/۱۲تاريخ بغداد (مدينة السلام): ۲۸۹/۱۳الكاشف: ۱۸۷/۳.

عبدالاعلي: دا عبدالاعلى بن عبدالاعلى شامى بصرى رحمه الله دي.[1]

عبيدالله بن عمر: دا مشهور محدث حضرت عبدالله بن عمر بن حفص بن عاصم بن عمر بن الخطاب رحمه الله دي. ددوى حالات **كتاب الوضوء باب التبرز فى البيوت** كنبې راغلى دى.[2]

نافع: دا مشهور تابعى محدث حضرت ابولبابه نافع مولى ابن عمر رحمه الله دي. ددوى تفصيلى حالات **كتاب العلم باب ذكر العلم والفتيا فى المسجد** په ذيل كنبې راغلى دى.[3]

ابن عمر: دامشهور صحابى حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما دي. دد وى تفصيلى حالات **كتاب الإيمان باب قول النبى صلى الله عليه وسلم: بنى الإسلام على خمس....** لاندې تيرشوى دى.[4]

قوله: عن النبى ﷺ قال: دخلت امرأة النار فى هرة د نبى اكرم ﷺ نه روايت دې چه حضورپاك فرمائيلى دى يوه ښځه د يوې پيشو د وجې نه جهنم كنبې داخل شوه.

قوله: امرأة: ددغه ښځې نوم څه وو؟ دا معلومه نه شوه، حافظ رحمه الله او عينى رحمه الله وغيره دلته د لاعلمئى اظهاركړې دې.[5]

خود رواياتونه دومره پته لګى چه دهغې تعلق بنوحمير سره وو. نور دا چه هغه يوه توره اوږده ښځه وه.[6] البته يوروايت كنبې «**امرأة من بنى إسرائيل.....**»[7] الفاظ وارد شوى دى. دكوم نه چه معلوميږى چه ددغه ښځې تعلق بنى اسرائيل سره وو او بنوحمير خو عرب وو؟

ددې جواب دادې چه په دې دواړو كنبې څه منافات اوتضاد نشته دې ځكه چه د بنوحمير يوجماعت په يهوديت كنبې داخليدو سره ددين په توګه دا خپل كړې وو. چنانچه د قوم په توګه ددې ښځې نسبت بنوحمير طرف ته اوكړې شو او د مذهب په توګه د بنو اسرائيل طرف ته دا منسوب كړې شوه.[8]

دغه ښځه مؤمنه وه كه كافره؟: علامه نووى رحمه الله فرمائى چه ددې روايت نه معلوميږى چه د هرة (پيشو) قتل حرام دې. دا تړل اود خوراك څښاك نه بندول هم حرام دى. هم په دې وجه هغه ښځه په دوزخ كنبې داخل شوه. د حديث د ظاهر نه دا معلوميږى چه هغه ښځه مسلمه وه ليكن هغه د پيشو په تړلو او نهره ساتلو سره جهنم كنبې داخل كړې شوه.[9]

ليكن قاضى عياض رحمه الله فرمائى چه كيدې شى دغه ښځه كافره وى اوهغې ته دهغې دكفر د وجې نه عذاب وركړې شوى وى اود پيشو دتنګولو او سزا وركولو وجې نه د هغې په عذاب كنبې اضافه

---

[1]) ذدوى ذحالاتو دپاره اوګورئى كتاب الغسل باب إذا ذكر فى المسجد أنه جنب......

[2]) كشف البارى: ٣٦٠/٥.

[3]) كشف البارى: ٦٥١/٤

[4]) كشف البارى: ٦٣٧/١

[5]) فتح البارى: ٣٥٧/٦عمدة القارى: ١٩٨/١٥.

[6]) حواله جات بالا، ومسندأبى داؤد الطيالسى: ٣٥٤/٢مسندجابر بن عبدالله، رقم: ١٨٦١ومسندالإمام أحمد: ٣٧٤/٣رقم: ١٥٠٨٢ وحلية الأولياء: ٢٨٤/٦.

[7]) صحيح مسلم كتاب الكسوف باب ماعرض على النبى صلى الله عليه وسلم فى صلاة الكسوف..... رقم: ٢١٠٠عن جابر رضي الله عنه

[8]) فتح البارى: ٣٥٧/٦عمدة القارى: ١٩٨/١٥ إرشادالسارى: ٣١٤/١٥.

[9]) فتح البارى: ٣٥٧/٦ عمدةالقارى: ١٩٨/١٥ شرح النووى: ٢٣٦/٢إكمال إكمال المعلم مع شرحه مكمل إكمال الإكمال: ٥٦/٦

شوې وي. هغه ښځه د عذاب مستحق شوې ځکه چه هغه مؤمنه نه وه. د مؤمنانو صغائر خو دكبائر نه په توبه كولوسره معاف كيږي. په دې وجه چه كله ګناه معاف شوه نود سزا اوعذاب څه معنى؟ ځکه چه هغه هم كافره وه په دې وجه ورته عذاب كيدلو او د پيشو په تكليف كولوسره عذاب په هغې باندې زياتى.([1])

خو بیاهم علامه نووي رحمه الله فرمائی چه صحيح هم دغه دی چه هغه مسلمه وه نه چه كافره. ددې دوزخ ته داخليدلو سبب هم هغه پيشو وه نه چه كفر. كماهوظاهرالحديث. تركومې پورې چه ستاسو (قاضى عياض) ددې خبرې تعلق دې چه پيشو تنګول صغائر كښې داخل دی چه د كبائر نه اجتناب او احتراز په صورتكښې معاف كيږي. نوددې جواب دادې چه پيشو تنګول صغيره پاتې نه شو بلكه ددغه ښځې د اصرار د وجې نه كبيره جوړه شوې وه. دې نه علاوه په حديث كښې مخلد فى النار كيدو ذكر چرته دې چه اشكال دې وي؟([2])

راجح څه دي؟: ليكن دلته د قاضى عياض رحمه الله خبره صحيح ده. هغوى چه دكافره كيدو كوم احتمال ذكركړې دې هغه صحيح دې. د ابونعيم رحمه الله تاريخ اصفهان ([3])اود علامه بيهقى رحمه الله البعث والنشور ([4])كښې تصريح ده چه هغه ښځه كافره وه. ابن الملقن رحمه الله هم خپل يو قول هم دغه ذكركړې دې چه هغه ښځه كافره وه اود هغه دويم قول د امام نووي رحمه الله موافق دې.([5])

دحضرت عائشه رضي الله عنها رائې هم دغه ده چه هغه ښځه كافره وه اودا حديث دهغه احاديثونه دې دكوم د وجې نه چه حضرت عائشه رضي الله عنها په حضرت ابوهريره رضي الله عنه باندې اعتراض كړې دې او فرمائيلى دى.

((هل تدري ما كانت المرأة؟ إن المرأة مع ما فعلت كانت كافرة، وإن المؤمن أكرم على الله عزوجل من أن يعذبه في هرة، فإذا حدثت عن رسول الله صلى الله عليه وسلم فانظر كيف تحدث؟))([6]) يعنى آيا تاته پته ده چه هغه ښځه څه وه؟ هغه ښځه كوم څه چه هغې اوكړل دهغې سره كافره وه. دمؤمن شان اومرتبه دالله تعالى په نيز ددې نه ډيره اوچته ده چه د يوې پيشو د وجې نه هغې ته عذاب وركړي....... والله اعلم بالصواب.

قوله: ربطتها، فلم تطعمها، ولم تدعها تأكل من خشاش الأرض: دغه ښځې پيشو تړلې وه هغې باندې نې څه نه خوړل اونه نې هغه خلاصوله چه هغه د زمكې چينجى وغيره نه نې څه خوړلې وې. د خشاش خاء مثلثه ده يعنى په دې باندې ضمه ، فتحه يا كسره دريواړه حركات لوستل جائز دی. حشرات الارض يعنى چينجو وغيره ته وائى لكه مږه كوم چه د پيشو يوډير خوبنى خوراك دې.([7])

---

[1]) شرح النووى على مسلم: ۲۳٦/۲عمدة القارى: ۱۹۸/۱۵إكمال المعلم للقاضى: ۳۰۸/۳.

[2]) حواله جات بالا.

[3]) تاريخ اصبهان (أخبار أصبهان): ۱۵٤/۲تحت ترجمة رقم: ۱۳٤۱محمدبن النعمان بن عبدالسلام، وعمدة القارى: ۱۹۸/۱۵التوضيح: ۲۵۲/۱۹.

[4]) كتاب البعث والنشور للبيهقى: ۷۹/۱باب قول الله تعالى عزوجل: ﴿ إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ...... ﴾ رقم: ٤۸ باب مايستدل به النبى صلى الله عليه وسلم..... رقم: ۱۹۱-۱۹۰ وفتح البارى: ۳۵۸/٦.

[5]) التوضيح: ۲۵۲/۱۹عمدةالقارى: ۱۹۸/۱۵فتح البارى: ۳۵۸/٦.

[6]) إرشادالسارى: ۳۱٤/۵فتح البارى: ۳۵۸/٦مسندأحمد: ۵۱۹/۲رقم: ۱۰۷۳۸.

[7]) أرشادالسارى: ۳۱٤/۵عمدةالقارى: ۱۹۸/۱۵فتح البارى: ۳۵۸/٦شرح النووى على مسلم ۲۳٦/۲.

حديث نه مستنبط فوائد: ددې حديث نه معلومه شوه چه پيشوګانې ساتل اوهغه ترل جائز دی په دې شرط چه دهغې د خوراك څښاك انتظام هم اوکړی. دغه حکم د ټولو ساتونکو څناورو او مرغو دې. بل دې د خوراك څښاك انتظام د هغې په مالك باندې په دې صورت کښې واجب دې چه كه چرې دا مستقل اوتړی. قاله القرطبي والنووي. (۱)

دې نه علاوه دا هم مستفاد کیږی چه د پیشوګانو وغیره تملیك (بیا بیع وشراء) جائز دی. چنانچه یو روایت کوم چه د همام بن منبه رحمه الله په طریق سره دې(۲) په هغې کښې ((هرة لها)) الفاظ دی یعنی هغه پیشو د دغه ښځې مملوکه وه. والله اعلم بالصواب.(۳)

ترجمة الباب سره دحديث مناسبت: د حافظ ابن حجر رحمه الله د رائې مطابق خوترجمة الباب سره ددې حديث مناسبت واضح دې چه هغه هغه ټول احاديث شاتنې باب نمبر ۱۴ سره يوځانې کوی. د مينځ دوه ابواب ((باب خير مال المسلم.....)) و((باب خمس من الدواب.....)) د موقع اومحل په اعتبار سره حذف کول اولې ګرځوی اودا د ناسخينو غلطی ګرځوی. (۴)د باب نمبر ۱۴ عنوان وو ((باب قول الله تعالى ﴿ وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَآبَّةٍ ﴾)) بغير د څه شك نه زير بحث حديث دې سره مناسبت لری چه هره هم په دابه کښې شامل ده اوهر دابه مخلوق دې.

نور شراح عينى قسطلانى رحمهما الله وغيره دلته دمناسبت بيانولوته تعرض نه دې کړې مګر زمونږ داکابر علماء ديوبند نه حضرت ګنګوهی رحمه الله فرمائي: ((ثم إن جميع ما أورده في الباب(۵) من الروايات فمقصوده منها أن للدواب ذكراً فيها، غير أن بعض الروايات لما كانت تتضمن فائدة أزيد من هذا القدر نبه عليها بزيادة لفظ الباب (۶)هناك، وأورد الرواية المتضمنة لتلك الفائدة.....))(۷)

يعنى امام بخارى رحمه الله په دې باب کښې څومره روايات نقل ړی دی دهغه ټولو مقصود دغه دې چه په هغې کښې دواب (ساه والو) ذکر دې. مګر په دې کښې بعض روايات چونکه دې سره زياتی فائدې ته متضمن دی نودا فائده (جديده) زائده باندې د تنبيه کولو دپاره لفظ باب هلته اضافه اوکړه او بيائې دغه روايت راوړلو کوم چه دغه فائدې ته متضمن وو. خلاصه دا شوه چه دلته د ناسخين صحيح بخارى د تغليط ضرورت نشته اودا د باب فى باب د قبيل نه دې. حضرت شيخ الحديث زکريا کاندهلوی رحمه الله هم دا راجح ګرځولی دی. (۸)

---

(۱) عمدة القاري: ۱۹۸/۱۵فتح الباري: ۳۵۸/۶شرح النووى على مسلم: ۲۳۶/۲شرح القرطبى على مسلم: ۶۰۵/۶كتاب البر والصلة، باب عذبت امرأة فى هرة، رقم: ۲۵۳۰.

(۲) صحيح مسلم كتاب البروالصلة... باب تحريم تعذيب الهرة..... رقم: ۶۶۷۹

(۳) عمدة القاري: ۱۹۸/۱۵.

(۴) فتح الباري: ۳۶۰/۶.

(۵) أي بباب قول الله تعالى: ﴿ وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَآبَّةٍ ﴾.

(۶) هو أصل مطرد من أصول التراجم المذكورة فى المقدمة، وهو الأصل السادس منها. تعليقات اللامع: ۳۸۷/۷.همدا شان اوګورئ كشف البارى: ۱۷۲/۱ اصل نمبر ۱۲ فصل اول تراجم بخارى مقدمة الكتاب.

(۷) لامع الدرارى : ۳۸۷/۷.

(۸) تعليقات اللامع: ۳۸۷/۷.

قوله: قال: وحدثنا عبيدالله عن سعيد المقبري عن أبي هريرة: [١]

دعبارت مطلب او د حديث تخريج: د قال ضمير عبد الاعلى سامى رحمه الله طرف ته راجع دي او په دې عبارت كښې امام بخارى رحمه الله ددې حديث يوبل طريق طرف ته اشاره كړې ده. اودا حديث دكوم طرف ته چه امام اشاره كړې ده په مسلم شريف كښې موصولاً موجود دې. [٢]
دباب شپږم حديث دحضرت ابوهريره رضي الله عنه دې.

الحديث السادس

[٣٣١]- حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي أُوَيْسٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مَالِكٌ، عَنْ أَبِي الزِّنَادِ، عَنِ الأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "نَزَلَ نَبِيٌّ مِنَ الأَنْبِيَاءِ تَحْتَ شَجَرَةٍ، فَلَدَغَتْهُ نَمْلَةٌ، فَأَمَرَ بِجَهَازِهِ فَأُخْرِجَ مِنْ تَحْتِهَا، ثُمَّ أَمَرَ بِبَيْتِهَا فَأُحْرِقَ بِالنَّارِ، فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَيْهِ: فَهَلَّا نَمْلَةً وَاحِدَةً- [ر٢٨٥٦] [٣]

ترجمه: د انبياء كرام عليهم الصلوات والتسليمات نه يومحترم نبى (عزير عليه السلام يا موسى عليه السلام) د يوې ونې لاندې د آرام په غرض سره كوز شو. چرته چه يوميږى هغه ته ټك وركړو. نو هغوى دخپل سامان دهغه ځائى نه د اوچتولو حكم وركړو. بيائى د ميږى د سوړې باره كښې حكم اوفرمائيلو. دغه شان ئى د دې ميږى سوړه اوسوزوله. (په دې باندې) الله تبارك وتعالى وحى نازل كړه چه تا صرف د يو ميږى (كوم چه تكليف دررسولې وو) باندې اكتفاء اونه كړه؟

تراجم رجال

اسماعيل بن ابي اويس: دا اسماعيل بن ابى اويس مدنى اصبحى رحمه الله دې. ددوى تفصيلى حالات **كتاب الإيمان باب من كره أن يعود في الكفر....** كښې تيرشوى دى. [٤]

مالك: دا ابوعبد الله مالك بن انس مدنى اصبحى رحمه الله دې. ددوى تفصيلى تذكره بدء الوحى اوكتاب **الإيمان باب من الدين الفرار من الفتن** كښې ذكرشوې ده. [٥]

ابوالزناد: دا ابوالزناد عبد الله بن ذكوان مدنى قرشى رحمه الله دې.

الاعرج: دا عبد الرحمن بن هرمز الاعرج قرشى رحمه الله دې. ددې دواړو محدثينو حضراتو تذكره ((**كتاب الإيمان باب حب الرسول صلى الله عليه وسلم من الإيمان**)) لاندې تيره شوې ده. [٦]

---

[١] دحضرت سعيد مقبرى رحمه الله حالات كشف البارى: ٣٣٦/٢ كتاب الإيمان اوحضرت ابوهريره رضي الله عنه حالات كشف البارى: ٦٥٩/١ كتاب الإيمان كښې تيرشوى دى.

[٢] صحيح مسلم كتاب السلام باب تحريم قتل الهرة رقم: ٢٢٤٢.

[٣] قوله: عن أبي هريرة رضى الله عنه: الحديث، مر تخريجه في كشف البارى كتاب الجهاد ٣٥٥/٢-٣٥٤.

[٤] كشف البارى: ١١٣/٢.

[٥] كشف البارى: ٢٩٠/١، ٨٠/٢.

[٦] كشف البارى: ١١/٢-١٠.

ابوهريره: دا مشهور صحابي حضرت ابوهريره رضي الله عنه دي. ددوى حالات كتاب الإيمان باب أمور الإيمان كښې تيرشوى دى. [1]

داحديث كتاب الجهاد كښې تيرشوې دې او دې سره متعلق څه مباحث هم هلته تيرشوى دى. په دې وجه به مونږ دلته يو څو فوائد ذكركوو. [2]

د مېږي عجيبه اوحيرانونكي عادتونه: د رزق په لټون كښې هرساه والامختلف حيلې متنوع اسباب او ډيرې طريقې اختياروى. خو په دې كښې د ټولونه حيله باز ساه والامېږې دې. د ده د عجيبه عادتونونه يو دا هم دې چه كه ده ته چرته څه څيز ملاؤ شى نودې هغه يوازې د خوړلو كوشش نه كوى بلكه د خپلې برادرئى نور هم خبروى. هم دګرمئى د موسم نه د يخنئى د موسم خوراك راجمع كول شروع كوى. كه چرته د دانود خرابيدو خطره وى نو هغه د زمكې سر ته راوړى دې دپاره چه تازه هوا پرې اولګى. كه چرته زمكه كنستلوسره خپله سوره (كور) جوړوى نوهغه په كوږووږ انداز كښې جوړوى نيغه ئى نه جوړوى دې دپاره چه د باران اوبه دا اود ده خوراك خراب نه كړى. په ساه والا څيزونو كښې

د ده په شان بل نه شته چه د خپلې جوسې نه زيات وزن اوچتوى. [3]

د ټول كال خوراك ئې يوه دانه دغنم: علماؤ ليكلى دى چه حضرت سليمان عليه السلام د يومېږى نه تپوس اوكړو چه ستا د يوكال دپاره څومره خوراك كافى دې؟ نومېږى جواب وركړو د غنم يوه دانه. سليمان عليه السلام حكم اوكړو چه دا مېږې په يوبوتل كښې بندكړنى او د ده د خوراك په توګه د غنم يوه دانه كيږدئى. ټول كال هغه بوتل پروت وود كال تيريدو نه پس سليمان عليه السلام هغه بوتل راؤغوښتلو اوسرئى ترې لرې كړو نوچه وئى كتل مېږې ژوندې اوسلامت موجود وو اوهغه صرف نيمه دانه خوړلې وه حضرت سلميان عليه السلام مېږى ته اووئيل چه تاخو وئيلى وو چه زما د يوكال خوراك د غنم يوه دانه ده؟ مېږى په جواب كښې عرض اوكړو اې د الله تعالى نبى! تاسو يو ډير عظيم الشان بادشاه يئى اوپه ډيرو زياتو امورو اومعاملاتوكښې مشغول يئى نوزما انديښنه پيدا شوه چه تاسو ما چرته هير نه كړئى او په دې باندې دوه كاله تير شى. په دې وجه ما نيمه دانه اوخوړله او نيمه مې د بل كال دپاره اوساتله چه د اولږې مړ نه شم. چنانچه حضرت سليمان عليه السلام د دغه مېږى په پوهه عقل ددماغو په بيدارئى او هوښيارئى باندې ډير حيران او متاثر شو. [4]

د كمزورو په ذريعه د رزق رسول: دامام دارقطنى رحمه الله وغيره په حواله سره علامه دميرى رحمه الله حياة الحيوان كښې دحضرت ابوهريره رضي الله عنه يو حديث نقل كړې دې چه نبى كريم صلى الله عليه وسلم فرمائيلى دى چه مېږى مه وژنئى. څكه چه يوځل حضرت سليمان عليه السلام د صلاة استسقاء په نيت سره اووتلو نو چه وئى كتل يو مېږې په شا باندې پروت دې او هغه خپل واړه واړه لاسونه خپې (د آسمان طرف ته) اوچت كړى وو اودا الفاظ ئى وئيل: ((اللهم، إنا خلق من خلقك، لاغنى لنا من فضلك، اللهم، لاتؤاخذنا بذنوب عبادك الخاطئين،

---

[1] كشف البارى: ۶۵۹/۱.

[2] كشف البارى كتاب الجهاد دوم: ۳۵۸-۳۵۶.

[3] عمدة القارى:۱۹۹/۱۵فتح البارى: ۳۵۹/۶.

[4] عمدة القارى: ۱۹۹/۱۵تعليقات اللامع: ۳۹۵/۷.

وأستقنا مطرا، تنبت لنا بـه شجرا، وأطعمنـا ثمـرا»[1] يعنى اې الله مونږ هم ستاسو په ټولو مخلوقاتو كښې يو مخلوق يو. مونږ هم ستاد فضل اوكرم نه مستغنى نه يو، اې الله ته د خپلو خطاكارو بنديګانو رانيول زمونږ نه اونه كړې. او زمونږ د پاره داسې باران اووروې دكوم په ذريعه چه زمونږ دپاره بوټى ونې راؤټوكوى او مونږ ته (د هغې) ميوې راكړې.

حضرت سليمان عليه السلام دا ټول منظر ليدلوسره خپلو ملګرو ته اوفرمائيل واپس لاړشئ زمونږ دپاره داكافى شوې دى او تاسو د نورو مخلوقاتو په عوض سره خړوب كولې شئ.[2]

دعربې ژبې د وسعت يو مثال: په روايت باب كښې راغلى دى «لم أمر بيتها» هم دغه روايت شاته په كتاب الجهاد كښې هم راغلې دې هلته «فأمر بقرية النمل....»[3] الفاظ دى؟ چنانچه د ميږى سورې يا كور ته قريه وئيلې شوې ده او روايت باب كښې چه كوم د بيت الفاظ دى اوهغه روايت بالمعنى دې. اوقرية النمل معنى ده ددوى د جمع كيدو ځائى.[4]

اهل عرب به اوطان كښې تفريق كوى چنانچه انسانى مسكن ته د وطن نوم وركوى اود ازمرى اوسيدو ځائى ته عرين او غابة داوښ دپاره عطن د هوسئى دپاره كناس، ليوه دپاره وجار د مرغودپاره عش اود مچې دپاره كور اود مږې دپاه نافق استعمالوى.[5]

ترجمة الباب سره دحديث مطابقت: په ساه والا ځناورو كښې چه كوم موذى وى هغه وژل جائز دى. هم په دې كښې ميږى هم داخل دى چه د تكليف وغيره سبب جوړشى نود دې وژل جائز دى. قاضى عياض رحمه الله فرمائى «وفيه دليل على جواز قتل النمل، وكل مؤذ»[6]

۱۶ - باب: إِذَا وَقَعَ الذُّبَابُ فِي شَرَابِ أَحَدِكُمْ فَلْيَغْمِسْهُ، فَإِنَّ فِي إِحْدَى جَنَاحَيْهِ دَاءً وَفِي الأُخْرَى شِفَاءً.

اختلاف نسخ: لكه څنګه چه وړاندې تيرشو د شراح بخارى عمومى رائې هم دغه ده چه بعض ناسخينو كتاب بدء الخلق كښې څه بې جوړه تراجم ذكركړى دى. كومو چه د دغه تراجم لاندې ذكركړې شوى احاديثوسره څه تعلق نه لرى. هم دغه مسئله دلته هم ده. حافظ ابن حجر، علامه عينى اوعلامه قسطلانى رحمهم الله وغيره فرمائى چه دحضرت ابوهريره رضي الله عنه حديث ذباب نه وړاندې د ابوذر په نسخه كښې دهغوى د بعض شيوخ په حواله سره «باب إذا وقع.......» په عنوان سره ترجمة الباب قائم كړې شوې دې خود نورو ناسخينو په نسخو كښې دا عبارت يا ترجمه محذوف ده او د دغه

---

[1]) مشكوة المصابيح، كتاب الصلاة باب الاستسقاء الفصل الثالث رقم: ۱۵۱۰وسنن الدارقطنى: ۶۶/۲كتاب الاستسقاء رقم:۱ وشرح مشكل الآثار:۳۳۱/۱رقم: ۸۷۵.
[2]) حياة الحيوان: ۵۰۲/۲باب النون النمل ، فائدة اخرى وإرشادالسارى: ۳۱۵/۵.
[3]) صحيح البخارى كتاب الجهاد باب (بلاترجمة) رقم: ۳۰۱۹.
[4]) عمدة القارى: ۱۹۹/۱۵شرح القسطلانى:۳۱۴/۱۵فتح البارى: ۳۵۸/۶.
[5]) عمدة القارى: ۱۹۹/۱۵فتح البارى: ۳۸۸/۶.
[6]) إكمال المعلم: ۱۶۵/۷كتاب السلام رقم:۲۲۳۱عمدة القارى:۱۹۹/۱۵شرح القسطلانى: ۳۱۴/۵فتح البارى: ۳۵۸/۶شرح السنة للبغوى: ۲۸۸/۶.

شراح حضراتو په قول هم دغه اولى دى.[1] اود گنگوهى رحمه الله او شيخ الحديث كاندهلوى رحمه الله په نيز دا ترجمه هم دباب فى باب دقبيل نه ده او زياتى فائدې ته متضمن ده.[2]

دترجمة الباب مقصد: ددې باب لاندې درج شوى احاديثو كښې ذباب (مچ) ذكر دې اود بعض نورو ساه والا څيزونو هم ذكر دې اودا ټول مخلوق دى. بيا دې دا خبره ښكاره وى چه دې كښې شپږ احاديث دى په كوم كښې چه اولنې حديث د حضرت ابوهريره رضي الله عنه دې.

الحديث الاول

[۳۳۴۲]-حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ مَخْلَدٍ، حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ بِلَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي عُتْبَةُ بْنُ مُسْلِمٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عُبَيْدُ بْنُ حُنَيْنٍ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، يَقُولُ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِذَا وَقَعَ الذُّبَابُ فِي شَرَابِ أَحَدِكُمْ فَلْيَغْمِسْهُ ثُمَّ لِيَنْزِعْهُ، فَإِنَّ فِي إِحْدَى جَنَاحَيْهِ دَاءً وَالأُخْرَى شِفَاءً» [۵۴۴۵][3]

ترجمه: د حضرت ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دې چه حضورپاك فرمائيلى دى چه كه چرته ستاسو (خوراك) څښاك څيز كښې مچ پريوځى نوهغې ته غوپه وركړئى بيائى راؤباسئى ځكه چه دهغې په يو وزر كښې بيمارى او بل كښې شفا وى.

تراجم رجال

خالدبن مخلد: دا ابوالهيثم خالد بن مخلد كوفى بجلى رحمه الله دې.

سليمان: دا ابوايوب سلميان بن بلال رحمه الله دې. ددې دواړو حضراتو تذكره كتاب العلم باب طرح الإمام المسألة على أصحابه...... لاندې راغلې ده.[4]

عتبه بن مسلم: داعتبه بن مسلم مدنى رحمه الله دې.بنوتيم مولى دې هم دغه عتبه بن ابى عتبه هم دې.[5] دې د عبيد بن حنين، حمزه بن عبدالله بن عمر، نافع بن جبير بن مطعم، ابوسلمه بن عبدالرحمن، عبدالله بن رافع بن خديج او عكرمه مولى ابن عباس رحمهم الله وغيره نه د حديث روايت كوى. او دوى نه دحديث سماع كونكوكښې ابن اسحاق، سليمان بن بلال، اسماعيل بن جعفر بن ابى كثير، محمدبن جعفر بن ابى كثير، مسلم بن خالد زنجى، سعيد بن ابى بلال، ابراهيم بن ابى يحيى او يوسف بن يعقوب الماجشون رحمهم الله وغيره شامل دى.[6]

---

[1]) فتح البارى: ۳۶۰/۶عمدة القارى: ۲۰۰/۱۵شرح القسطلانى: ۳۱۵/۵.

[2]) لامع الدرارى مع تعليقاته: ۳۸۷/۷والأبواب والتراجم: ۲۱۲/۱.

[3]) قوله: سمعت أباهريرة رضى الله عنه: الحديث، أخرجه البخارى أيضا كتاب الطب باب إذا وقع الذباب فى الإناء رقم: ۵۷۸۲وأبوداؤد فى سننه، كتاب الأطعمة، باب فى الذباب يقع فى الطعام، رقم: ۳۸۴۳وابن ماجه فى سننه كتاب الطب باب الذباب يقع فى الإناء رقم: ۳۵۰۵.

[4]) كشف البارى: ۱۳۷/۳-۱۳۵.

[5]) تهذيب الكمال: ۳۲۳/۱۹وتهذيب التهذيب: ۱۰۲/۷والجرح والتعديل: ۴۹۱/۶رقم الترجمة: ۲۰۶۵.

[6]) د شيوخ اوتلامذه د تفصيل دپاره اوگورئى حواله جات بالا.

ابن حبان رحمه الله هغه په كتاب الثقات كښې ذكر كړې دې.[1] حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى صدوق.[2] حافظ خزرجى رحمه الله فرمائى ثقة.[3] حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى ثقة.[4] عتبه بن مسلم رحمه الله د امام ترمذى رحمه الله نه علاوه د نور ائمه سته راوى دې. رحمه الله رحمة واسعة.[5]

تنبيه (د امام بخاري يو وهم): خطيب بغدادى رحمه الله موضح كښې ليكلى دى چه امام بخارى رحمه الله عتبه بن ابى عتبه او عتبه بن مسلم په مينځ كښې فرق كړې دې او خپل تاريخ[6] كښې دواړه جدا جدا شمير كولوسره د هر يو ترجمه جدا ليكلې ده. حالانكه صحيح دا ده چه دا دواړه يو دى[7] هم دغه عبدالغنى بن سعيد أزدى رحمه الله نه هم نقل دى.[8] په ظاهر امام ته خكه وهم شوې دې چه د عتبه شاګرد سعيد بن ابى هلال كله د عتبه نه روايت د حديث كوى نو كله عتبه بن مسلم فرمائى او بل وخت عتبه بن ابى عتبه. والله اعلم بالصواب.[9]

عبيد بن حنين: دا ابوعبدالله عبيد بن حنين مولى زيد بن الخطاب عدوى رحمه الله دې.[10]

ابوهريره: دا مشهور صحابى حضرت ابوهريره رضي الله عنه دې. د دوى حالات كتاب الايمان باب أمور الايمان كښې تير شوى دى.[11]

يوه بله تنبيه: حافظ د عبيد بن حنين رحمه الله باره كښې ليكلى دى چه بخارى شريف كښې د هغوى د حديث باب نه علاوه بل يو حديث نشته دې.[12]

دا د هغوى تسامح دې صحيح بخارى كښې د هغوى نور هم روايات دى.[13]

قوله: قال النبى صلى الله عليه وسلم: إذا وقع الذباب فى شراب أحدكم، فليغمسه، ثم لينزعه، فإن فى إحدى جناحيه داءً، والأخرى شفاءً

د الذباب تحقيق: حافظ ابن التين فرمائى چه ذباب جمع ده د ذبابة خو ابوهلال عسكرى فرمائى ذباب پخپله مفرد دې او د دې جمع ذبان دې. عامة الناس ذبانة واحد د پاره او ذبان جمع د پاره يادوى نو دا غلط دې. د دې لفظ په حقيقت كښې نور هم ډير اقوال دى ليكن زړه ته لګيدونكې خبره د ابن سيده

---

[1] كتاب الثقات: ٥/ ٢٥٠ وتهذيب الكمال: ٣٢٣/١٩.

[2] الكاشف: ٢/ ٢٤٠ رقم: ٣٧١٣.

[3] خلاصة الخزرجي: ٢٥٨ من اسمه: عتبة.

[4] تقريب التهذيب: ١/ ٦٥٤ رقم: ٤٤٥٨.

[5] تهذيب الكمال: ٣٢٤/١٩.

[6] التاريخ الكبير: ٦/ ٢/ ٥٢٤ رقم: ٣١٩٦-٣١٩٥.

[7] موضح أوهام الجمع والتفريق: ١٦١/١ تهذيب التهذيب: ١٠٢/٧ تعليقات تهذيب الكمال: ٣٢٣/١٩.

[8] تهذيب التهذيب: ١٠٢/٧.

[9] تهذيب التهذيب: ١٠٢/٧.

[10] د دوى د حالاتو د پاره اوګورئى كتاب الصلاة باب الخوخة والممر فى المسجد

[11] كشف البارى: ١/ ٦٩٠.

[12] فتح البارى: ١٠/ ٢٥٠ كتاب الطب.

[13] د كتاب الصلاة محوله باب رقم: ٤٦٦ تحفة الاشراف: ٣٩٥/٣ رقم: ٤١٤٥ مسند سعد بن مالك ابوسعيد الخدرى رضي الله عنه

ده کومه چه هغوی په المحکم[۱] کښې ذکرکړې ده چه ذبابة مستعمل خو نه دې مګر ابو عبید د احمر نه هم دغه نقل کړی دی. صحیح ذباب دې. قرآن کریم کښې راغلی دی ﴿ وَإِنْ يَسْلُبْهُمُ الذُّبَابُ شَيْئًا لَا يَسْتَنْقِذُوهُ مِنْهُ ضَعُفَ الطَّالِبُ وَالْمَطْلُوبُ ﴾ [۲] ددې تفسیر مفسرین حضراتو په واحد سره کړې دی.[۳]

د شراب نه مراد: دلته د شراب په مفهوم کښې هرقسم بهیدونکې څیز شامل دې. په قرآن کښې د شاتو دپاره هم د شراب لفظ استعمال کړې شوې دې. فرمائیلي دی ﴿ يَخْرُجُ مِنْ بُطُونِهَا شَرَابٌ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ فِيهِ شِفَاءٌ لِلنَّاسِ ﴾ [۴] بلکه دصحیح بخاری او ابوداؤد شریف [۵] هغه روایت زیات جامع دې په کوم کښې چه د إناء لفظ دې. په لوښی کښې خو ماکولات او مشروبات دواړه وی مطلب دادې چه ستاسو د خوراك څښاك په څیزونو کښې مچ پریوځی.[۶] دې نه علاوه د حضرت ابوسعید خدری رضی الله عنه اوحضرت انس رضی الله عنه په روایت کښې د طعام لفظ راغلي دې.[۷] لیکن څنګه چه اوس مونږ اوخودل إناء لفظ زیات جامع دې.

قوله: : فليغمسه: غمس د باب ضرب نه په معنی د غوپې ورکولو داخلولو.[۸] ابوعبیده رحمه الله فرمائی مطلب دادې چه دې پوره مچ له د خوراك څښاك په څیز کښې غوپه ورکړنی دې دپاره لکه څنګه چه بیماری وتلې ده چه هغه شان ترې شفا هم راوځی.[۹]

څومره غوپې ورکول پکاردي یو یا درې؟: دباب په روایت کښې دا مصرح نه دې چه څومره ځل به دې مچ له غوپه ورکول وی؟ صرف هم دغه دی چه غوپه ورکولو سره ئی راؤباسئی وئی غورزوئی. یو بل روایت کوم چه دحضرت انس بن مالك رضی الله عنه دې. په هغې کښې دی چه: «كنا عند أنس، فوقع ذباب في إناء، فقال أنس بأصبعه، فغمسه في ذلك الإناء ثلاثا، ثم قال: بسم الله، وقال: إن رسول الله صلى الله عليه وسلم أمرهم أن يفعلوا ذلك»[۱۰]

---

[۱] المحكم: ۱۰/۵٤الذال والباء مادة: ذ ب ب.
[۲] سورة الحج: ۷۳.
[۳] عمدة القاري: ۱۵/۲۰۰التوضيح: ۱۹/۲۵۷فتح الباري: ۱۰/۲۵۰رقم:۵۷۸۲.
[۴] سورة النحل: ۶۹
[۵] صحيح البخاري كتاب الطب باب إذا وقع الذباب في الإناء رقم: ۵۷۸۲وسنن أبي داؤد كتاب الأطعمة باب في الذباب يقع في الإناء رقم: ۳۸٤۳.
[۶] عمدة القاري:۱۵/۲۰۰فتح الباري:۱۰/۲۵۰.
[۷] سنن ابن ماجه كتاب الطب باب الذباب يقع في الإناء رقم: ۳۵۰٤وابن حبان: ۳/۲۱۸كتاب الطهارة باب المياه، ذكر الأمر بغمس الذباب في الإناء رقم: ۱۲٤٤.
[۸] القاموس الوحيد مادة: غمس عمدة القاري: ۱۵/۲۰۰.
[۹] عمدة القاري:۱۵/۲۰۰.
[۱۰] كشف الأستار، كتاب الأطعمة باب الذباب يقع في الإناء رقم: ۲۸۶۶ومجمع الزوائد للهيثمي: ۵/۳۸كتاب الأطعمة باب في الذباب.... والأحاديث المختارة للضياء المقدسي: ۵/۲۰۷-۲۰۶رقم: ۱۷۳۵.

دكوم حاصل چه دادې چه ثمامه بن عبدالله بن انس رحمه الله په قول حضرت انس رضي الله عنه درې خل مچ له په لوښى كښې غوپه وركړه. بسم الله ئى اوونيله اوونى فرمائيل چه رسول الله صلى الله عليه وسلم مونږ ته ددې حكم راكړې دې.

هم دغه حديث دحضرت ابوهريره رضي الله عنه نه هم نقل دې حافظ فرمائى: «ورواه حماد بن سلمة عن ثمامة، فقال: عن أبي هريرة ورجحها أبوحاتم، وأما الدارقطني، فقال: الطريقان محتملان»[1] چنانچه دواړه صورتونه صحيح دى. د تثليث والا روايت په مبالغه باندې محمول دې.[2]

قوله: فإن في إحدى جناحيه داء....: يعنى ددې په يووزر كښې بيمارى ده. د ابوداؤد شريف [3] روايت كښې احد دې يعنى مذكر دې خو په دې كښې هيڅ حرج نشته دې خكه چه لفظ جناح مذكر اومؤنث دواړه شان استعماليږى. يوقول دادې چه تانيث جناح په اعتبار د يد دې خو صغانى رحمه الله

«أحد جناحيه» يعنى د مذكر والا روايت ته راجح وئيلې دې اود تانيث د احتمال ئى انكار كړې دې.[4]

داء نه څه مراد دې؟: د مچ جبلت او طبعى عادت هم دغه دې چه كله هغه څه د خوراك څښاك په څيز كښې پريوځى نوهغه وزر اول پريوځى كوم كښې چه بيمارى وى دې دپاره چه خپل ځان بچ كړې شى.[5] نو مقصد خوددې كار نه خپل ځان بچ كول وى خود ده په دغه وزر كښې زهر (يا د جديد محاورې مطابق جراثيم) وى. يو روايت [6] كښې د زهر تصريح راغلې ده نود داء نه مراد زهر دى.[7]

دَ زهرو والا وزر كوم يو وى؟: حافظ ابن حجر فرمائى ددې حديث د يوطريق نه چه په كوم يو وزر كښې بيمارى ده اوكوم كښې شفا؟ ماته معلومه نه شوه اوددې تعيين مې اونه كړې شو ليكن بعض علماؤ ليكلى دى چه هغوى په دې معامله كښې تامل كړې دغور اوفكر لاړ ئى خپله كړې نو معلومه شوه چه مچ په يوڅيز كښې د پريوتلو په وخت خپل ګس وزر سره خپل ځان بچ كوى يعنى په خپل ګس اړخ باندې پريوځى دكوم نه چه معلومه شوه چه د هغه په ښى وزر كښې شفاء ده. چنانچه ليكى:

«ولم يقع لي في شيء من الطرق تعيين الجناح الذي فيه الشفاء من غيره، لكن ذكر بعض العلماء أنه تأمله، فوجده يتقي بجناحه الأيسر، فعرف أن الأيمن هو الذي فيه الشفاء، والمناسبة في ذلك ظاهرة»[8]

---

[1]) فتح البارى: ۱۰/۲۵۰.

[2]) التوضيح لابن الملقن: ۱۹/۲۵۶.

[3]) سنن أبى داؤد كتاب الأطعمة باب فى الذباب يقع فى الإناء رقم: ۳۸۴۲.

[4]) فتح البارى: ۱۰/۲۵۱شرح القسطلانى:۵/۳۱۵عمدة القارى: ۱۵/۲۰۱.

[5]) كما فى رواية أبى داؤد، رقم: ۳۸۴٤وابن حبان: ۱۲/۵۵كتاب الأطعمة باب آداب الأكل رقم: ۵۲۵۰ومسند أحمد: ۲/۲۳۰رقم: ۷۱٤۱مسند أبى هريرة. وقال أفلاطون: الذباب أحرص الأشياء، حتى إنه يلقى نفسه فى كل شىء، ولو كان فيه هلاكه. فتح البارى:۱۰/۲۵۰.

[6]) الطب النبوى لأبى نعيم: ۲/۶٤۰رقم: ۶۹۳

[7]) بذل المجهود: ۱۱/۵۶۸رقم: ۳۸٤۳فتح البارى: ۱۰/۲۵۱التوضيح لابن الملقن: ۱۹/۲۵٤عمدة القارى: ۱۵/۲۰۱.

[8]) فتح البارى: ۱۰/۲۵۱.

حديث په حقيقت باندې محمول دې كه په مجاز د بورتنى تفصيل نه معلومه شوه چه په حديث شريف كښې د مچ باره كښې كوم ونيلې شوى دى چه د ده په يو وزر كښې بيمارى يا زهر وى نو دا حقيقت دې كه مجاز؟ بعض حضراتو د داء نه مجاز اداالكبر مراد اخستې دې او د شفاء نه مراد د كبر علاج كرځولې شوې دې چه دغه شان مچ له پوره غوېه وركولوسره تواضع پيدا كيږى او تكبر ختميږى څكه چه عموماً دا كټلې شى چه په خوراك كښې د داسې قسم څه څيز پريوځى نو بنده خوراك پريږدى اودغه شان هغه خوراك ضائع كيږى (۱)

چنانچه صاحب بحر د سراج نه نقل كړى دى چه بعض علماء وائى چه دې نه داء الكبر مراد دې ليكن پخپله صاحب البحر وائى چه دا ضعيف دى څكه چه بيا د جناحين تذكرې او د شفاء د تذكرې هيڅ څه ضرورت نشته دې نه علاوه دا موقف د حديث د نص خلاف دې (۲)

ترجمة الباب سره د حديث مطابقت د حضرت ابوهريره رضى الله عنه د دې حديث د ذباب مطابقت ترجمة الباب سره واضح دې چه ذباب هم د مخلوقات د قبيل نه دى.

د باب دويم حديث د حضرت ابوهريره رضى الله عنه دى

الحديث الثاني

[۳۳۳]-حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ الصَّبَّاحِ، حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ الْأَزْرَقُ، حَدَّثَنَا عَوْفٌ، عَنِ الْحَسَنِ، وَابْنِ سِيرِينَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: غُفِرَ لِامْرَأَةٍ مُومِسَةٍ، مَرَّتْ بِكَلْبٍ عَلَى رَأْسِ رَكِيٍّ يَلْهَثُ، قَالَ: كَادَ يَقْتُلُهُ الْعَطَشُ، فَنَزَعَتْ خُفَّهَا، فَأَوْثَقَتْهُ بِخِمَارِهَا، فَنَزَعَتْ لَهُ مِنَ الْمَاءِ، فَغُفِرَ لَهَا بِذَلِكَ-[۳۲۸۰] (۳)

تراجم رجال

الحسن بن الصباح دا الحسن بن صباح ابوعلى واسطى ثم بغدادى رحمه الله دې د دوى تذكره كتاب الايمان باب زيادة الايمان ونقصانه كښې راغلې ده (۴).

اسحاق الازرق دا اسحاق بن يوسف بن يعقوب بن مرداس مخزومى ابومحمد الازرق رحمه الله دې (۵)

عوف دا عوف بن ابى جميله الاعرابى عبدى بصرى رحمه الله دې د دوى تذكره كتاب الايمان باب اتباع الجنائز من الايمان كښې تيره شوې ده (۶)

---

(۱) حواله بالا التوضيح: ۲۵۶/۱۹.

(۲) قال صاحب البذل: والظاهر أن الداء والشفاء محمولان على الحقيقة. فإن لها شواهد ونظائر. كالنحلة يخرج من بطنها الشراب النافع. وينبت من إبرها السم النافع. فلاباعث للحمل على المجاز. بذل المجهود: ۵۶۸/۱۱كتاب الأطعمة.

(۳) قوله: عن أبى هريرة رضى الله عنه: الحديث. رواه البخارى فى كتاب الأنبياء باب بعد باب حديث الغار رقم: ۳۴۶۷ومسلم رقم: ۵۸۱۵-۵۸۱۴فى كتاب الحيوان. باب فضل سقى البهائم المحرمة وإطعامها.

(۴) كشف البارى: ۳۶۷/۲

(۵) د دوى د تذكره د پاره اوګورئى كتاب الحج باب أين يصلى الظهر يوم التروية؟

(۶) كشف البارى:۵۲۲/۲

الحسن: دا مشهور تابعي محدث حسن بصري رحمه الله دي. د دوی تذکره **کتاب الإیمان باب المعاصي من أمر الجاهلیة ولا یکفر صاحبها بارتکابها إلا بالشرك** کښي راغلې.(١)

ابن سیرین: دا مشهور محدث محمد بن سیرین انصاري رحمه الله دي. د دوی تذکره **کتاب الإیمان باب اتباع الجنائز....** کښي تیره شوې ده.(٢)

ابوهریره: دا مشهور صحابي حضرت ابوهریره رضي الله عنه دي. د دوی حالات **کتاب الإیمان باب أمور الإیمان** کښي تیرشوي دي.(٣)

قوله: عن أبوهریرة رضي الله عنه عن رسول الله صلی الله علیه وسلم قال: غفر لامرأة مؤمسة مرت بکلب علی رأس رکي یلهث قال: کاد یقتله العطش: د ابوهریره رضي الله عنه نه روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل چه د یوې زناکارې ښځې مغفرت (صرف په دې خبره باندې) اوکړې شو چه هغه د یوسپي خواکې تیریدله چه د تندې د سختئ (نیزدې وه چه مړشوې وې) د وجې نه د یوکوهي په غاړه باندې رچیدلو. **غفر** فعل ماضي مجهول دې. **غفراناً** ددې مصدر دې.

دَ مومسه معني اوماده دَاشتقاق: د مومسه معنی فاجره او زانیه ده. ددې جمع **میامس مومسات** او **موامس** ده.(٤) خو اصحاب حدیث ددې جمع میامیس لیکي. په یوحدیث شریف کښې راځي ((**لایموت جریج حتی ینظر في وجه المیامیس**))(٥) او د حضرت ابووائل شقیق بن سلمه رحمه الله یو روایت کښې ((**أکثر تبع الدجال الیهود وأولاد المواس**)) "چه د دجال لعین اتباع کونکي عموماً زانیات او فاجراتو اولاد وي". الفاظ دي (٦)
ددې لفظ اصل اوماده د اشتقاق کښې اختلاف دې. بعض دا مهموز او بعض دا مثال واوي گرځولي دي. یعنی د ومس نه مشتق دې یعنی دا دَ اصحاب عربیت رائې ده.(٧)
خو ابن السماك رحمه الله دا مهموز گرځوي. ابن قرقول رحمه الله فرمانې چه که همزه سره دا لفظ صحیح دې نو دا ((**مأس الرجل**)) نه دې. دکوم معنی چه ده د بنده دومره ورانیدل چه هډو نصیحت قبول نه کړي دغه شان وئیلې شي ((**مأس بین القوم**)) د قوم په مینځ کښې فساد خورول او وراني پیداکول.(٨)
علامه عیني دمهموز کیدو احتمال ردکولوسره فرمائیلي دي که چرې مومسه د ماس نه مشتق وې نو اسم فاعل به ئې ماسة وې په دې وجه د علامه عیني په قول زما په نیزدا لفظ دباب فعللة نه دې یعنې مومس، دوسوس په وزن باندې. ددې باب نه د اسم فاعل د مؤنث دپاره هم مومسه دې. والله اعلم.(٩)

---

١) کشف الباري: ٢٢٠/٢.
٢) کشف الباري: ٥٢٤/٢.
٣) کشف الباري: ٦٥٩/١
٤) عمدة القاري: ٢٠١/١٥.
٥) رد ذلك في حدیث جریج العابد، انظر صحیح البخاري کتاب الصلاة باب مسح الحصا في الصلاة رقم: ١٢٠٦ عن أبي هریرة رضي الله عنه
٦) رواه أبونعیم في الفتن، عن وکیع: ٥٤٧/٢ رقم: ١٥٣٤ مکتبة التوحید، القاهرة.
٧) النهایة في غریب الحدیث والأثر: ٣١٨/٤ مادة مومس، باب المیم مع الواو، ومجمع بحار الأنوار: ٦٣٣/٤ مادة: مومس
٨) عمدة القاري: ٢٠٢/١٥-٢٠١ والمحکم لابن سیدة: ٦٢٩/٨ مقلوبه: موس.
٩) عمدة القاري: ٢٠٢/١٥.

د رکي معني او ضبط: رکی د راء فتح کاف کسره او یاء تشدید سره دې. کوهی ته وائی په دې شرط چه د هغې منډیر یعنی اوچته غاړه نه وی. ددې جمع رکایا ده.[1]

د یلهث معني لغوي اوصرفي تحقیق: یلهث دباب فتح نه دفعل مضارع صیغه ده لهثا ددې مصدر دې. دتندې او ګرمنې د سختنې نه ژبه بهر راوتلوته یلهث وائی. «أي یخرج لسانه من شدة العطش والحر»[2] او «کاد یقتله العطش» د پوراوی تفسیری جمله ده.

قوله: فنزعت خفها، فأوثقته بخمارها، فنزعت له من الماء، فغفر لها بذلك: چنانچه هغه ښځې خپله موزه اوویستله هغه ئې خپلې لوپټې پورې اوتړله اودهغه سپی دپاره ئې څه اوبه راښکلې ددې عمل په وجه دهغه ښځې مغفرت اوکړې شو.

مطلب دادې چه کله دغه ګناهګارې ښځې د دغه سپی بې بسی اولیدله او د تندې د وجې نه ئې دهغه تکلیف اولیدلو نود یوساه والاځناور کیدو د وجې نه ئې په هغه سپی باندې رحم راغلو اود هغه د تندې د لرې کولودپاره ئې دا اوکړو چه خپله موزه ئې خپلې لوپټې پورې اوتړله اوکوهی ته ئې ورکوزه کړه اوکله چه هغه په اوبوباندې لمده شوه نوهغه ئې راښکله اودهغې اوبه ئې نڅوړې کړې او په سپی باندې ئې اوڅکلې. د دغه ښځې دا وړوکې شان عمل دالله تعالی دومره خوښ شو چه صرف هم په دې عمل باندې ئې دهغې بخښنه اوکړه. چنانچه ددې حدیث شریف نه دا فائده مستفاد شوه چه الله تعالی بعض وخت د خپل خاص فضل او احسان مظاهره کولوسره په یو وړوکی شان نیک عمل سره ترکبائر پورې معاف کوی.[3]

ځناورو سره ښه سلوک: ددې حدیث نه دا هم معلومه شوه چه ځناورو سره هم ښه سلوک کول پکاردی هغوی ته تکلیف نه دی ورکول پکار. هغه هم دالله مخلوق دې. مشهور حدیث شریف دې چه نبی کریم ﷺ فرمائیلی دی «ارحموا من فی الأرض یرحمکم من فی السماء».[4]

ترجمة الباب سره د حدیث مناسبت: ددې حدیث ترجمة الباب سره مطابقت په دې معنی دې چه کلب یعنی سپې هم دالله تعالی مخلوق دې.

دباب دریم حدیث د حضرت ابوطلحه رضی الله عنه دې.

الحدیث الثالث

[۳۱۴۴]- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، قَالَ: حَفِظْتُهُ مِنَ الزُّهْرِيِّ كَمَا أَنَّكَ هَا هُنَا أَخْبَرَنِي عُبَيْدُ اللَّهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ أَبِي طَلْحَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «لَا تَدْخُلُ الْمَلَائِكَةُ بَيْتًا فِيهِ كَلْبٌ وَلَا صُورَةٌ».-[ر۳۰۵۳][1]

---

[1]) حواله بالا وإرشادالساري: ۳۱۶/۵.

[2]) مجمع بحار الأنوار: ۵۱۸/٤مادة: لهث.

[3]) التوضیح لابن الملقن: ۲۵۹/۱۹عمدة القاری:۲۰۲/۱۵شرح القسطلانی: ۳۱۶/۵.

[4]) الحدیث أخرجه الترمذی أبواب البر والصلة باب ماجاء فی رحمة الناس رقم: ۱۹۲٤وأبوداود کتاب الأدب باب فی الرحمة رقم: ٤۹٤۱وأحمدفی مسنده: ۱۶۰/۲ رقم: ۶٤۹٤ مسند عبدالله بن عمرو بن العاص رضی الله عنه.

تراجم رجال

علي بن عبدالله: دا مشهور محدث على بن عبد الله المدینی رحمه الله دی. ددوی تذکره كتاب العلم باب ما ذكر فى ذهاب موسٰى صلى الله عليه وسلم فى البحر الى الخضر لاندې تیره شوې ده.[2]

سفيان: دامشهورامام محدث سفيان بن عيينه رحمه الله دی. ددوی مختصر حالات بدء الوحي الحديث الأول کښې اومفصل حالات كتاب العلم باب قول المحدث: حدثنا أو أخبرنا.... کښې تیر شوی دی.[3]

الزهري: دا مشهور محدث محمد بن مسلم ابن شهاب زهری رحمه الله دی. ددوی مختصر ذکر بدء الوحی دریم حدیث لاندې راغلی دی.[4]

عبدالله: دا عبد الله بن عتبه بن مسعود الهذلی رحمه الله دی.[5]

ابن عباس: دا مشهور صحابی حضرت عبد الله بن عباس رضي الله عنهما دی. د دوی اجمالی تذکره بدء الوحى الحديث الرابع اوتفصيلی كتاب الايمان باب كفران العشير وكفر... کښې شوې ده.[6]

ابوطلحه: دا زید بن سهل ابوطلحه الانصاری النجاری رضي الله عنه دی.[7]

دَ كما انک ههنا معنی: حضرت سفیان بن عیینه رحمه الله چه کله دا حدیث حضرت علی بن المدینی رحمه الله ته واوږولو نو دا ئی اوفرمائیل چه ما دا حدیث د امام زهری رحمه الله نه اوریدلې او یاد کړې مې دی. چنانچه څنګه ستاسو موجودګی زما په وړاندې یقینی ده دغه شان زما د امام زهری رحمه الله نه اوریدل اودا یادول هم یقینی دی. علامه کرمانی رحمه الله لیکی: «یعنی کما لا شك فی کونك فی هذا المکان كذلك لا شك فی حفظی منه».[8]

دا حدیث نیزدې یو څو بابونه وړاندې تیرشوې دی. هم هلته ددې شرح هم شوې ده.[9]

ترجمة الباب سره دَ حديث مطابقت: ددې حدیث ترجمة الباب سره مناسبت لفظ کلب او ملائکة کښې دې چه دواړه دالله تعالى مخلوقات دی. والله اعلم.

دباب څلورم حدیث دحضرت ابن عمر رضي الله عنهما دی.

---

[1] قوله: عن أبي طلحة رضى الله عنهم: الحديث، مرتخريجه سابقا، باب إذاقال أحدكم: آمين.....

[2] كشف البارى: ۳۳۱/۳.

[3] كشف البارى: ۲۳۸/۱ و ۱۰۲/۳.

[4] كشف البارى: ۳۲۶/۱.

[5] دَدوی تذکره كتاب الصلح باب إذا اصطلحوا على الصلح.... کښې راغلې ده.

[6] كشف البارى: ۴۳۵/۱و۲۰۵/۲.

[7] دَدوی دَتذکره دَپاره اوګورئی كتاب الوضوء باب الماء الذي يغتسل به شعر الإنسان.

[8] شرح الكرمانی: ۲۲۱/۱۳عمدة القاری:۲۰۲/۱۵إرشادالساری:۳۱۶/۵قال الكورانی الحنفی رحمه الله: اراد تحقيق السماع. الكوثر الجاری: ۲۲۷/۶.

[9] فی باب سلف عن قريب: باب إذا قال أحدكم: آمين.....

الحديث الرابع

[۳۱۳۵] - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ، أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، «أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمَرَ بِقَتْلِ الكِلَابِ» [1]

تراجم رجال

عبدالله بن يوسف: دا عبدالله بن يوسف تنيسى دمشقى رحمه الله دي. ددوى اجمالى حالات بدء الوحى او تفصيلى حالات **كتاب العلم باب ليبلغ العلم الشاهد الغائب** لاندې تيرشوى دى. [2]

مالك: دا امام دارالهجرة امام مالك بن انس اصبحى مدنى رحمه الله دي. ددوى اجمالى حالات بدء الوحى او تفصيلى حالات **كتاب الإيمان باب من الدين الفرار من الفتن** لاندې بيان كړې شوى دى. [3]

نافع: دا مشهور تابعى محدث حضرت نافع مولى ابن عمر رحمه الله دي. ددوى تفصيلى حالات **كتاب العلم باب ذكر العلم والفتيا فى المسجد** په ذيل كښې راغلى دى. [4]

عبدالله بن عمر: د مشهور صحابى حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما حالات **كتاب الإيمان باب الإيمان، وقول النبى صلى الله عليه وسلم: بني الإسلام......** لاندې تيرشوى دى. [5]

دباب پنځم حديث دحضرت ابوهريره رضي الله عنه دي.

الحديث الخامس

[۳۱۳۶] - حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا هَمَّامٌ، عَنْ يَحْيَى، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو سَلَمَةَ، أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ رضي الله عنه، حَدَّثَهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ أَمْسَكَ كَلْبًا يَنْقُصُ مِنْ عَمَلِهِ كُلَّ [ص: ۱۳۱] يَوْمٍ قِيرَاطٌ إِلَّا كَلْبَ حَرْثٍ، أَوْ كَلْبَ مَاشِيَةٍ» [ر ۲۱۹۷] [6]

---

[1] قوله: عن عبدالله بن عمر رضى الله عنهما: الحديث، أخرجه مسلم كتاب المساقاة والمزارعة، باب الأمر بقتل الكلاب... رقم: ۱۵۷۰ والنسائى فى سننه، كتاب الصيد، باب الأمر بقتل الكلاب، رقم: ٤٢٨٨ والترمذى فى جامعه، كتاب الصيد باب ماجاء: من أمسك كلبا.....و رقم: ١٤٨٨ وابن ماجه فى سننه، كتاب الصيد، باب قتل الكلاب رقم: ۳۲۰۲.

[2] كشف البارى: ۲۸۹/۱ الحديث الثانى: ١١٣/٤.

[3] كشف البارى: ۲۹۰/۱، ۸۰/۲

[4] كشف البارى: ٦٥١/٤

[5] كشف البارى: ٦٣٧/١

[6] قوله: أن أبا هريرة رضى الله عنه: حدثه الحديث، مرتخريجه فى كشف البارى: كتاب البيوع..... والمزارعة: ٤١٩.

تراجم رجال

موسي بن اسماعيل: دا موسی بن اسمٰعیل تیمی تبوذکی رحمه الله دي. د دوی حالات اجمالاً بدءالوحی او تفصیلاً کتاب العلم باب من أجاب الفتیا بإشارة الید.....، په ضمن کښې راغلی دی (۱)

همام: دا همام بن یحیی بن دینار عوذی بصری رحمه الله دي. (۲)

یحیی: دا یحیی بن ابی کثیر الطائی ابوالنضر الیمانی رحمه الله دي. ددوی تذکره کتاب العلم باب کتابة العلم کښې تیره شوې ده. (۳)

ابوسلمة: دا مشهور تابعی حضرت ابوسلمه بن عبدالرحمن بن عوف رحمه الله دي. ددوی تفصیلی حالات کتاب الإیمان باب صوم رمضان احتساباً من الإیمان لاندې راغلی. (۴)

ابوهریره: دا مشهور صحابی حضرت ابوهریره رضی الله عنه دي. ددوی حالات کتاب الإیمان باب أمور الإیمان کښې تیرشوی دی. (۵)

دباب شپږم حدیث د حضرت سفیان بن ابی زهیر شنئ رضی الله عنه دی.

الحديث السادس

[۲۳۷]- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ، حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ، قَالَ: أَخْبَرَنِي يَزِيدُ بْنُ خُصَيْفَةَ، قَالَ: أَخْبَرَنِي السَّائِبُ بْنُ يَزِيدَ، سَمِعَ سُفْيَانَ بْنَ أَبِي زُهَيْرٍ الشَّنَئِيَّ، أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ «مَنِ اقْتَنَى كَلْبًا، لاَ يُغْنِي عَنْهُ زَرْعًا وَلاَ ضَرْعًا، نَقَصَ مِنْ عَمَلِهِ كُلَّ يَوْمٍ قِيرَاطٌ» فَقَالَ السَّائِبُ: أَنْتَ سَمِعْتَ هَذَا مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: إِي وَرَبِّ هَذِهِ القِبْلَةِ-[ر۲۱۹۸] (۶)

تراجم رجال

عبدالله بن مسلمه: دا عبدالله بن مسلمه قعنبی مدنی رحمه الله دي. ددوی تفصیلی حالات کتاب الإیمان باب من الدین الفرار من الفتن په ذیل کښې تیرشوی دی. (۷)

سلیمان: دا سلیمان بن بلال تیمی ابومحمد قرشی المدنی رحمه الله دي. ددوی تذکره کتاب الإیمان باب أمور الإیمان کښې تیره شوې ده. (۱)

---

۱) کشف الباری: ۱/۴۳۳ الحدیث الرابع: ۳/۴۷۷.

۲) ددوی د حالاتو دپاره اوګورئ کتاب مواقیت الصلاة باب من نسی صلاة.

۳) کشف الباری: ۴/۲۶۷.

۴) کشف الباری: ۲/۳۲۳.

۵) کشف الباری: ۱/۶۵۹

۶) قوله: سمع سفیان بن أبی زهیر الشنئی...: الحدیث، مر تخریجه کشف الباری کتاب المزارعة: ۴۲۵.

۷) کشف الباری: ۲/۸۰

يزيدبن خصيفه: دا يزيد بن عبد الله بن خصيفه رحمه الله دي.[2]

سائب بن يزيد: دا مشهور تابعي حضرت سائب بن يزيد كندي رحمه الله دي.[3]

سفيان بن ابي زهير الشنئ: دا صحابي رسول حضرت سفيان بن ابي زهير رضي الله عنه دي. دعربو د مشهورې قبيلې ازدشنوءة طرف ته منسوب كيدو سره شنئ سره ياديږي.[4]

قوله: أنه سمع رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: من اقتنى كلبا، لايغني عنه زرعا، ولا ضرعا، نقص من عمله كل يوم قيراط: سائب بن يزيد رحمه الله فرمائي چه ما سفيان بن ابي زهير رضي الله عنه فرمائيلو سره واؤريده چه هغوى د نبي اكرم صلى الله عليه وسلم نه اوريدلي دي چه چا داسې يو سپې اوساتلو چه هغه ته نه په زميندارئ كښې فائده وركوى اونه د څناورو په خيال ساتلو كښې... ددغه بنده د نيكو اعمالو نه هره ورځ يو قيراط كميږي. اقتنى فعل ماضي دې ددې مصدر اقتناء دې ددې معنى د ساتلو ده. او ضرع په اصل كښې تى ته وائى مګر دلته څاروى مراد دى.

د قيراط معنى اومراد: قيراط د يو وزن نوم دې په اكثر علاقو كښې داد دينار شلمه حصه وه او د اهل شام په نيز قيراط د دينار د څليريشتمې جصې نوم دې. څكه چه د اهل شام په نيز د دينار څليريش حصې وى.[5]

دلته په حديث كښې يقيني هم دا معنى مراد نه ده بلكه ددې حقيقي اندازه هم الله تعالى ته معلومه ده اوحديث مراد دادې چه د ده د نيك عمل د اجزاء نه يو جزء هره ورځ كميږي. دا بغير د ضرورت نه د سپى ساتلو سزا ده.[6]

رواياتوكښې اختلاف اوپه هغې كښې تطبيق: دباب په دوارو احاديثو كښې قيراط مفرد راغلې دې خو په بعض رواياتو كښې (لكه د حضرت ابن عمر او ابوهريره رضي الله عنهما په رواياتو كښې) قيراطان تثنيه سره راغلې دې چه دوه قيراط كميږي.[7]

د دې دوارو احاديثو د تطبيق دپاره علماؤ دا ارشادات فرمائيلي دى: ① د سپو د دوو جدا جدا قسمونو په اعتبارسره حضورپاك دا فرمائيلي. نوچه د كوم ضرر زيات وى په هغې باندې دوه او د كوم چه كم وى په هغې باندې به يو قيراط منها كيږي. ② يا په معنوى اعتبارسره دا تفريق اوكړې شو دا د ځايونو په اختلاف باندې مبنى دې. چنانچه په مدينه منوره كښې دوه قيراط څكه چه ددې فضيلت ډير زيات دې او د مدينې نه بهر به يو قيراط منها كيږي. ③ په لويو ښاريواو كلوكښې به دوه قيراط

---

[1] كشف البارى: ١/٦٥٨

[2] د دوى د حالاتو دپاره اوګورئى كتاب الصلاة باب رفع الصوت فى المسجد.

[3] د دوى د حالاتو دپاره اوګورئى كتاب الوضوء باب استعمال فضل وضوء الناس......

[4] د دوى د حالاتو دپاره اوګورئى كتاب فضائل المدينة باب من رغب عن المدينة.

[5] مجمع بحار الأنوار: ٤/٢٥١مادة قرط، باب القاف مع الراء.

[6] عمدة القارى:١٥/٢٠٣وقال المحدث الكورانى رحمه الله: وقد سلف أن المراد بالقيراط شئ من عمله، لا يعلمه غير الله، أو أعلم رسوله، ولم يبين لنا ذلك. الكوثر الجارى: ٦/٢٢٨.

[7] انظر صحيح مسلم كتاب المساقاة والمزارعة، باب الأمر بقتل الكلاب.... رقم: ٤٠٢٥-٤٠٢٣ و ٤٠٢٨-٤٠٢٧عن ابن عمررضى الله عنه، ورقم: ٤٠٢٠عن أبى هريرة رضى الله عنه.

او په ورو کلو کښې به یو قیراط عمل ضائع کیږي. ④ د علامه نووي رحمه الله د تحقیق مطابق دا اختلاف د دوو زمانو په اعتبار دي. اول حضور پاك د یو قیراط ذکر اوکړو بیا چه نی کله اوکتل چه خلق نه منع کیږي نو په دې سختوالي اختیار کړو او د دوو قیراطو ذکر نې اوفرمائیلو.[1]

⑤ خو حافظ ابن حجر رحمه الله قیراطان تثنیه والا روایت راجح ګرځولې دې. «لکونه حفظ ما لم يحفظه الآخر»[2] ⑥ حضرت شیخ الحدیث رحمه الله فرمائي چه اول نې د قیراطان حکم اوکړو او بیا نې د قیراط. ددې وجه داده چه د سپو په معامله کښې په شروع کښې ډیره سختي وه او هغه چه چرته لیدلو د وژلو حکم نې وو لکه چه وړاندې ددې تفصیل راځي ان شاء الله. بیا په دغه حکم کښې تخفیف راغلو. چنانچه د قیراطان تعلق د شدت زمانې سره او د قیراط تعلق د خفت زمانې سره دې. هم دا آخری قول حضرت شیخ الحدیث مولانا محمد زکریا کاندهلوي رحمه الله راجح ګرځولې دې.[3]

دَ اجر نقصان به د کوم ځائي نه کیږي؟: بیا د علماء کرامو د نقصان عمل په محل کښې هم اختلاف دې چه دا به د کوم ځائي نه کیږي؟ چنانچه علامه عبد الواحد رویاني شافعي رحمه الله په بحر کښې لیکلي دي چه د ورځې په اعمالو سره یو قیراط او د شپې په اعمالو سره به یو قیراط کمیږي. دویم قول دا دې چه د فرائضونه یو قیراط او د نوافل نه یو قیراط کمیږي.[4] مګر راجح هم دغه دي چه دا ټول هسې بې وجې قیاسونه دی ځکه چه د دې نقصان محل به څه وی ددې تعیین د قیاس په ذریعه سره نه شې کیدې. د دې قسم امورو توضیح او تنقیح په سماع باندې موقوف کیږي کوم چه دلته موجود نه ده. په دې وجه د دې قیاسونو ضرورت هم په ظاهره هیڅ نشته.

چنانچه د شارع علیه السلام مقصد و مطمح صرف دومره اندازه باندې دې چه بغیر د حاجت او ضرورت نه سپی مه ساتئ ګنې سزا به ملاویږي چه د بنده د عمل نه به روزانه دوه قیراط اجر کمیږي په دې وجه د فیشن په توګه بغیر ضرورت نه سپی ساتل او دا په کور کښې ساتلو نه پرهیز کول پکار دی. لهذا په دې قسم بحثونو کښې د غور او سوچ هیڅ ضرورت نشته دې. علامه ابی مالکی رحمه الله څه ښکلې ارشاد فرمائیلې دې: «والله أعلم بما أراد رسول الله صلى الله عليه وسلم، وذكر القيراط هنا تقديراً لمقدار. الله أعلم به، والمراد به نقص جزء ما»[5]

دَ اجر دَ نقصان سبب څه دې؟: ① بغیر د ضرورت نه او د فیشن په توګه د دې په کور کښې د ساتلو د وجې نه په اجر کښې چه کوم کمې واقع کیږي دهغې سبب څه دې؟ د امت علماؤ ددې مختلف اسباب بیان کړی دی:

① ددې د وجې نه په کور کښې د رحمت فرښتې نه داخلیږي. ② تلونکو راتلونکو ته ددې نه تکلیف کیږي چه دا سپی هر تیریدونکې ویروی او هغوی پسې کیږي. ③ د شریعت د طرف نه منع کړې شوې څیز ساتل او د شریعت خبره نه منلو دا سزا ده. ④ بنکاره خبره ده چه دا سپی کور کښې وی

---

[1] شرح صحیح مسلم للنووي: ۲۳٤/۱۰عمدة القاري: ۲۰۳/۱۵والأوجز: ۲۷۹/۱۷-۲۷۸الکوثر الجاري: ۲۲۸/٦إرشاد الساري: ۳۱٦/۵.

[2] فتح الباري: ۵/۵تکملة فتح الملهم: ۲٤۳/۱.

[3] أوجز المسالك: ۲۷۹/۱۷.

[4] عمدة القاري: ۲۰۳/۱۵الأوجز: ۲۷۸/۱۷وبحر المذهب للروياني: ۸۹/۵باب بيع الكلب، ومسند الروياني: ۹٦/۲رقم: ۸۹۲

[5] شرح الأبي على صحيح مسلم: ۲۵۵/٤.

نواخوا ديخوا به خله هم وهي او بنده ته به خبر هم نه وي. حالانكه د شريعت حكم د ولوغ كلب باره كښې واضح دې نو د دې غفلت د وجې نه به بنده نه لوښې وينځى نه به دې له شوره وركوى په دې وجه به ددې دا سزا وى.(١)

دا ممانعت تنزيهي دې كه تحريمي؟: ددې تولو احاديثونه هم دغه خبره واضح كيږى چه د ضرورت دپاره كه سپى اوساتلې شى نو په هغې كښې هيڅ حرج نشته او د ضرورت تعيين رسول اكرم ﷺ فرمائيلې چه د فصل د حفاظت دپاره يا د څاروو دحفاظت دپاره يا د ښكار دپاره وى. ددې تولو نه علاوه كه څوك سپى ساتى نو دهغه څه حكم دې؟

ددې جواب دادې چه دا عمل جائز نه دې د احاديثو ظاهر هم په دې باندې دلالت كوى چه دا حكم تحريمى دې. ليكن حافظ ابن عبدالبر مالكى رحمه الله دا احاديث په كراهت تنزيهى باندې محمول كوى چه په دې احاديثو كښې صرف دومره راغلى دى چه اجر به كميږى. د ګناهګاريدو چرته ذكر نشته دې د حرمت دپاره د ګناه كيدل ضرورى دى. خو حافظ صاحب ابن حجر رحمه الله دهغوى په دې موقف باندې رد كولوسره فرمائيلى چه د اجر كمې هم يو قسم له ګناه ده. يا په حديث كښې دنقصان اجر نه مراد دادې چه د سپو ساتلو او پاللو وجې نه چه كومه ګناه كيږى هغه د يو قيراط يا دوو قيراطو د اجر برابر كيږى.(٢)

د حافظ ابن حجر د موقف تائيد ددې احاديثو نه هم كيږى په كوم كښې چه دامضمون راغلې دى،چه ملائكه د رحمت په هغه كوركښې نه داخليږى په كوم كښې چه تصوير وى يا سپې. په دې باب كښې دا حديث تيرشوې دې. ښكاره هم دغه ده چه د ملائكو عدم دخول ددې د پاره دې چه په دې كښې ګناه ده.(٣) خلاصه دا شوه چه دا حكم د حرمت دپاره دې چه بغيرضرورت نه سپى ساتل جائز نه دى.

د كورونو اومكانونو د حفاظت د پاره د سپي ساتلو حكم: په دې كښې خودامت دعلماؤ اتفاق دې چه د فصل د حفاظت دپاره د څاروو وغيره دحفاظت دپاره سپى ساتلوكښې څه حرج نشته بالكل جائزدى. البته آيا په دې باندې قياس كولوسره د حويلى اوكور وغيره د حفاظت دپاره سپى ساتل جائز ګرځولې كيدې شى. نوددې جواب په اثبات كښې دې يعنى جائزدى. د اكثرعلماؤ فقهاؤ هم دغه رائې ده. چنانچه حافظ رحمه الله د كوڅې يا لارې د حراست او څوكيدارئې دپاره د سپى ساتلو جواز د علماء شوافع نه نقل كړې دې.(٤) هم دغه مذهب شافعيه علامه عينى رحمه الله هم نقل كړې دې او په دې باندې د څه قسم نكيرنه دې كړې د كوم نه چه معلوميږى چه دعلامه عينى حنفى رحمه الله هم دغه موقف دې.(٥)

مالكيه كښې حافظ ابن عبدالبر رحمه الله خو مطلقًا جلب منفعت او دفع مضرت دپاره ددې قائل دې.(٦)

خو حنابله كښې ابن قدامه رحمه الله د كورونو يا لارو وغيره د حفاظت دپاره سپى ساتلو ته ناجائز وائى اوهم دغه قول د هغوى په نيز اصح دې.(١)انمه احناف كثر الله سوادهم هم د جواز صراحت فرمائيلې

---

(١) شرح الكرماني: ٢٢٢/١٣شرح للنووي:على صحيح مسلم: ٤٨٣/١٠.

(٢) فتح الباري: ٥/٥ والتمهيد لابن عبدالبر: ٢١٩/١٤.

(٣) تكملة فتح الملهم:٣٤٣/١.

(٤) فتح الباري: ٦/٥كتاب المزارعة.

(٥) عمدة القاري: ٧١٤/١٠كتاب المزارعة.

(٦) التمهيد لما في الموطأ من المعاني والأسانيد: ٢١٨/١٤.

دي چنانچه فتاوی عالمگیری کښې د اجناس په حواله سره لیکلی دی چه سپي ساتل مناسب نه دی البته که د ډاکوانو یا غلو وغیره ویره وی نوڅه حرج نشته دې. دغه شان ازمرې شرمخ او نور ځناور وغیره د حراست او څوکیدارئ په غرض سره ساتلو کښې څه بدینت نشته دې. او د ذخیرې په حواله سره لیکلی دي: «ویجب أن یعلم بأن اقتناء الکلب لأجل الحرس جائز شرعاً.....»[2]

د سپو ساتلو د ممانعت حکمتونه: شریعت مطهره چه د سپو ساتلو، بغیر د ضرورت د ساتلو نه ممانعت فرمائیلې دی. په دې کښې ډیر حکمتونه دی. امام الهند حضرت شاه ولی الله محدث دهلوی رحمه الله په دې باندې رڼرا اچولوسره فرمائیلی دی چه په دې کښې حکمت او راز دادې چه دخپل جبلت او فطرت په اعتبارسره سپي د شیطان په شان دې ځکه چه د ده عادت لوبې ټوقې اوغصه کول دي، بیا دې په ګندګئ کښې اوسیږی خلقو ته تکلیف رسوی او شیطانی الهامات او وسوسې قبلوی.[3]

علامه دمیری رحمه الله لیکلی دی چه سپي د ښه تازه غوښې په ځائی مرداره خوړل ډیر خوښوی، ګندګی خوری اوخپل قې کړې شوې څیز دوباره خوری.[4] د ده توکانړې د انسان دپاره ډیرې مضر دی. زهرژنې دی په دې وجه بغیر د ضرورت نه د ده نه ځان ساتل او هم لرې اوسیدل بهتر دی. والله اعلم

قوله: فقال السائب: أنت سمعت هذا من رسول الله صلی الله علیه وسلم؟ قال: إي، ورب هذه القبلة: سائب رحمه الله د حضرت سفیان رحمه الله نه تپوس اوکړو چه آیا واقعی تاسو داحدیث د رسول الله ﷺ نه اوریدلې دې؟ نوهغوی اوفرمائیل چه بالکل د دې قبلې په رب قسم.

قوله: کلمه إي حرف ایجاب: کلمه د إي دهمزه زیر سره حرف ایجاب دې د نعم په معنی کښې دې یعنی اوجې بالکل وغیره. په دې باندې خو د ټول نحاة اتفاق دې چه داکلمه همیشه د قسم نه وړاندې راځی مګر د چانه پس راځی په دې کښې د نحاة اختلاف دې. د جمهور نحاة په نیز داد خبر ورکونکی تصدیق لکه «قام زید» د تپوس کونکی (سائل) ته د خبر ورکولو دپاره «هل قام زید؟» اود یوکار طلب کونکی سره د وعدې کولو دپاره لکه «اضرب زیداً» د پاره استعمالیږی چنانچه ددې ټولو په جواب کښې إي راځی لکه چه د إن نه پس نعم راځی.[5] خود ابن حاجب رحمه الله په نیز دا کلمه د استفهام سره خاص ده یعنی صرف د استفهام نه پس راځی[6] لکه چه په کلام الله کښې راغلی دی ﴿وَيَسْتَنْبِئُونَكَ أَحَقٌّ هُوَ ۖ قُلْ إِي وَرَبِّي إِنَّهُ لَحَقٌّ ۖ﴾[7]

---

[1]) المغنى لابن قدامة: ۱۷۳/٤ رقم: ۳۱۵۸.

[2]) الفتاوى العالمگیریه (الهندیة): ۳٦۱/۵ والموسوعة الفقهیة: ۱۲٤/۳۵.

[3]) حجة الله البالغة، مبحث فی تطهیر النجاسات: ۱۸۵/۱.

[4]) حیاة الحیوان للدمیری: ۲۲٦/۲.

[5]) عمدة القاری: ۲۰۳/۱۵ ومغنی اللبیب: ۱۵۹/۱ تفسیر المفردات.....

[6]) حواله جات بالا والکافیه: ۱۲۰ حروف الایجاب مکتبه رحمانیه.

[7]) سورة یونس: ۵۳.

البته په نعم او إي كښې فرق دې اوهغه دا چه د نعم نه پس قسم كيدل ضرورى نه دى اود إي نه پس د قسم كيدل ضرورى دى اوددې مقسم به هميشه لفظ رب لفظ الله او لعمرى وى. والله اعلم. (١)

قوله: **أن رسول الله صلى الله عليه وسلم أمر بقتل الكلاب:** حضرت ابن عمر رضي الله عنهما فرمانى چه حضورپاك د سپو د وژلو حكم وركړې وو.

د سپو د وژلو حكم: د اسلام په شروع كښې د سپو د وژلو حكم وو. حضورپاك حكم وركړې وو چه په مدينه منوره كښې دې يو سپې هم په نظر رانه شى بلكه هغه وژنتى څكه چه خلق نوى نوى مسلمانان شوى وو. د جاهليت د زمانې د ډيرو خرابو عادتونونه يو عادت د سپو ساتل هم وو. د اسلام قبلولونه پس هم دبعض خلقو هغه پخوانې شوق باقى وو په دې وجه نبى اكرم ﷺ په سختئى سره د دې دختمولوحكم جارى كړو. حضرت جابر بن عبد الله رضي الله عنه فرمانى:

«أمرنا رسول الله صلى الله عليه وسلم بقتل الكلاب، حتى إن المرأة تقدم من البادية بكلبها، فنقتله، ثم نهى رسول الله صلى الله عليه وسلم عن قتلها، وقال: عليكم بالأسود البهيم ذي النقطتين، فإنه شيطان» (٢)

يعنى نبى كريم ﷺ مونږ ته د سپو د قتل كولو حكم راكړې وو ددې حكم په خائى راوړلو كښې نى دومره سختى اختياركړې وه چه كه يوه ښځه به د خپل سپى سره د كلى نه دمديني ښار ته راتلله نوبيا به هم مونږ دهغې سپې وژلو. بيا حضورپاك دسپو د قتل كولونه منع اوفرمائيله او ارشاد نى اوفرمائيلو چه په دې كښې كوم يو ډير تك تور وى او خاپونو والاوى صرف هغه قتل كوئى څكه چه هغه خو شيطان وى.

بيا لكه څنګه چه جابر رضي الله عنه اوفرمائيل چه په دې حكم كښې كمې راغلو اومذكوره حكم صرف د تور سپى پورې محدود شو چه دغه وژنتى. دغه شان دحضرت عبدالله بن مغفل رضي الله عنه روايت كښې دى:

«أمر رسول الله صلى الله عليه وسلم بقتل الكلاب، ثم قال: ما بالهم وبال الكلاب؟ ثم رخص فى كلب الصيد وكلب الغنم» (٣)

ددې رواياتونه معلومه شوه چه ذاسلام په شروع كښې په دې معامله كښې شدت وو بيا تخفيف اوشو.

دائمه اربعه مذاهب: په دې خبره خود امت دعلماؤ اجماع ده چه كلب عقور (چك لګونكې سپې) وژل جائز دى. په دې كښې د چاهم اختلاف نشته دې. خوهغه سپې كوم چه بې ضرر وى دهغې وژل جائز دى كه نه؟ د ائمه اربعه په دې مسئله كښې مختلف اقوال دى.

امام مالك رحمه الله حديث باب (حديث ابن عمر رضي الله عنهما) نه استدلال كولوسره دا موقف اختياركړې دې چه داستثنائى صورتونونه علاوه د سپو وژل جائز دى ددې د وژلوحكم هغه منسوخ نه ګڼرى بلكه محكم ورته وائى.

---

(١) معجم النحو والصرف: ١٢١.

(٢) صحيح مسلم كتاب المساقاة والمزارعة، باب الأمر بقتل الكلاب..... رقم: ١٥٧٢ وسنن أبى داؤد كتاب الصيد، باب فى اتخاذ الكلب للصيد وغيره، رقم: ٢٨٤٦.

(٣) الحديث اخرجه مسلم كتاب الطهارة باب حكم ولوغ الكلب رقم: ٦٥٣/٢٨٠ وكتاب المساقاة..... باب الأمربقتل الكلاب رقم: ١٥٧٣ وأبوداؤد كتاب الصيد باب ماجاء فى اتخاذ الكلب للصيد، رقم: ٢٨٤٥ والترمذى كتاب الصيد باب ماجاء فى قتل الكلاب رقم: ١٤٨٦ وباب ماجاء من أمسك كلبا..... رقم: ١٤٨٩ وابن ماجه كتاب الصيد باب قتل الكلاب رقم: ٣٢٠١-٣٢٠٠.

مگر نور ائمه حضرات فرمائی چه بې ضرر سپی وژل جائز نه دی هغوی دا د سپو دوژلوحکم منسوخ منی. ناسخ حدیث حضرت جابر بن عبد الله رضی الله عنهما دی.[1]

دملاحده یو اعتراض اودهغې جواب: د حضرت ابن عمر رضی الله عنهما داحدیث په بخاری شریف کښې هم دومره دې چه «أن رسول الله صلى الله عليه وسلم أمر بقتل الكلاب» خود مسلم شریف یو روایت کوم چه د عمرو بن دینار رحمه الله په طریق سره دې په هغې کښې دا اضافه هم ده: «إلا كلب صيد أو كلب غنم أو ماشية» بل په دې کښې دا اضافه هم ده «فقيل لابن عمر: إن أبا هريرة يقول: أو كلب زرع، فقال ابن عمر: إن لأبي هريرة زرعا» یعنی حضرت ابن عمر رضی الله عنهما ته چا دا اووئیل چه ابوهریره رضی الله عنه خو دا هم فرمائی چه «أو كلب زرع» (اوهغه سپې چه د فصل د حفاظت دپاره وی) نوحضرت ابن عمر رضی الله عنهما اوفرمائیل چه د ابوهریره رضی الله عنه خود زمیندارئی کار دې.[2]

هم دا روستو ذکرکړې شوې اضافه بنیاد جوړولو سره بعض ملحدین په حدیث باندې اعتراض کوی او وائی چه صحابه کرام رضی الله عنهم په روایات حدیث کښې به په یو بل باندې شك کولو او العیاذبالله هغوی به یو بل باندې د حدیثو په وضع کولوکښې تهمت لګولو چه هغوی د خپل نفسانی خواهش مطابق احادیثوکښې تصرف کولو په دې وجه احادیث هیڅ کله حجت نه شی کیدې.

هم ددې محلدینو په دې قسم اعتراضاتو باندې متاثر کیدو سره بعض هغه مصنفین کوم چه خپل نسبت د اسلام طرف ته کوی مگر ددې قسم بې بنیاد واقعات بنیاد جوړولوسره په اسلام باندې د اعتراض کولو هیڅ یوه موقع د لاس نه نه پریږدی اوهغه نی په خپلو کتابونوکښې نقل کړه. مقصد ئی صرف دا دې چه احادیث د تنقید نښه جوړکړې اوصحابه کرام رضی الله عنهم چه دامت یو مقدس ترین طبقه ده په هغوی باندې تعریض اوکړی. **نستغفر الله العظيم**.

مگر دا اعتراض بې خایه او فضول دې صرف یوه کینه ده دکومې اظهارچه په مختلفو طریقو سره کولې شی. حقیقت دادې چه د حضرت ابن عمر رضی الله عنهما په دې قول کښې حضرت ابوهریره رضی الله عنه باندې تنقید نه دې کړې شوې چه دهغوی پټی دی نوځکه هغوی د پټی د سپی باره کښې اضافه کوی. حالانکه نبی علیه السلام دا نه دی فرمائیلی ددې نفوس قدسیه باره کښې ددې تصور پورې کول روا نه دی چه هغوی دې د دې ورو ورو څیزونو دپاره ددنیا دمعمولی فائدې دپاره به د رسول الله صلی الله علیه وسلم په احادیثوکښې خیانت کوی او په هغې کښې به د خپل ذاتی غرض دپاره څه اضافه کوی چنانچه دابن عمر رضی الله عنهما دا قول نه د حضرت ابوهریره رضی الله عنه د روایت د توهین دپاره دې اونه په دې کښې د شك دپاره دې. بلکه دحضرت ابن عمر رضی الله عنهما ددې قول غرض اومقصد دادې چه دحضرت ابوهریره رضی الله عنه خود زمیندارئی کار دې په دې وجه هغه ددې اضافه د یادولو دپاره اهتمام اوکړو او ښه ئی یاد کړو. عرف اوعادت هم دغه دې څوك چه کوم څیز سره راګیروی اود کوم څیزسره چه د چا شغل وی دهغې سره متعلق امور دهغه سرې په نسبت زیات یاد ساتی اودهغې اهتمام کوی چه څوك هغې سره راګیر نه وی اونه ئی څه شوق وی. په دې کښې د حیرانتیا څه خبره نشته دې. بله هم دغه زیاتې (چه د پټی د

---

[1] المنتقى: ۲۸۹/۷ماجاء فى أمر الكلاب مطبعة السعادة، مصر، والأوجز: ۱۷/۲۸۱-۲۸۰عمدة القارى: ۲۰۲/۱۵الموسوعة الفقهية: ۳۵/۱۳۳-۱۳۲شرح النووى على مسلم: ۴۷۹/۱۰والمغنى: ۱۷۳/۴كتاب البيوع باب حكم قتل الكلب واقتنائه وتربية الجزوالصغير رقم:۳۱۵۷والمفهم: ۴۴۸/۴ كتاب البيوع باب ماجاء فى قتل الكلاب...... رقم: ۱۶۶۲.

[2] صحيح مسلم كتاب المساقاة باب الأمر بقتل الكلاب رقم: ۴۰۱۹.

حفاظت دپاره د سپی ساتلو اجازت دې، حضرت ابن المغفل رضی الله عنه [1] او حضرت سفیان بن ابی زهری رضی الله عنه [2] په روایاتو کښې هم موجود دې ظاهره خبره ده چه هغوی هم د نبی علیه السلام نه اوریدلې دې.
دې نه علاوه هم پخپله د حضرت ابن عمر رضی الله عنهما د روایت په یو طریق دکوم مدار چه حضرت ابو الحکم عبد الرحمن بن ابی نعیم البجلی رحمه الله دې [3] کښې هم دا اضافه موجود ده. چنانچه داسې ښکاری چه کله ابن عمر رضی الله عنهما دا اضافه واوریده اوهغوی ته پوخ یقین حاصل شو چه دا هم د نبی علیه السلام مبارك كلمات دی نوهغوی رضی الله عنهما هم دا روایت کړل. او راتلونکو احادیثو کښې د دې اضافې سره روایت کولو. که چرې د حضرت ابن عمر رضی الله عنهما په حضرت ابوهریره رضی الله عنه باندې اعتراض کول وې لکه چه د دغه ملحدینو فاسد ګمان دې نوهغه به هیڅ کله دا پخپله نه روایت کولو. والله اعلم بالصواب.
خلاصه دا شوه چه حضرت ابوهریره رضی الله عنه په دې زیاتی سره منفرد نه دې اوکه چرې منفرد شوې هم وې نودا زیاتې به مقبول ومرضی وې. امام نووی رحمه الله فرمائی: «**والحاصل أن أبا هريرة ليس متفردا بهذه الزيادة، بل وافقه جماعة من الصحابة في روايتها، عن النبي صلى الله عليه وسلم، ولو انفرد بها لكانت مقبولة مرضية مكرمة**» [4]

ترجمة الباب سره دحدیث مطابقت: دباب آخری دریوارو احادیثو یعنی حدیث ابن عمر حدیث ابی هریره اوحدیث سفیان بن ابی زهیر رضی الله عنهم ترجمة الباب سره مناسبت لفظ کلبا یا کلاب کښې دې کوم چه مخلوق دې.

تتمه (خلاصه کتاب بدء الخلق): امام بخاری رحمه الله کتاب بدء الخلق کښې ۱۶۰ مرفوع احادیث ذکر کړی دی په کوم کښې چه ۲۲ تعلیقات دی. باقی ۱۳۸ موصول روایات دی. بیا په دې کښې دا احادیث کوم چه مکرر دی دهغې شمیر ۹۳ دې باقی ۶۷ احادیث په اول خل دې کتاب کښې راغلی دی. بل په دې کتاب کښې د صحابه کرامو اوتابعینو وغیره ۴۰ آثار هم دی. [5]

---

[1] مر تخريجه آنفا.

[2] دذې باب دټولونه آخری حدیث مراد دې

[3] صحيح مسلم كتاب المساقاة باب الأمر بقتل الكلاب......رقم:٤٠٢٩.

[4] شرح النووي على صحيح مسلم: ٤٨٠/١٠ كتاب المساقاة باب الأمر بقتل الكلاب.

[5] فتح الباري: ٣٦٠/٦.

مصادر و المراجع

① القران الكريم

② الابواب والتراجم لصحيح البخارى، للشيخ العلام محمد بن زكريا الكاندهلوى رحمه الله تعالى المتوفى ۱۴۰۲ ھه سعيد كراتشى

③ الاثار الموفوعه فى الاخبار الموضوعه، للعلامة ابى الحسنات محمد عبدالحى بن محمد عبدالحليم اللكنوى، رحمه الله تعالى (۱۲۶۴ھه / ۱۳۰۴ ھه) دار الكتب العلمية بيروت

④ الاحاد والمثانى للامام ابى بكر احمد بن عمرو بن ضحاك الشيبانى (ابن ابى عاصم رحمه الله تعالى المتوفى ۲۸۷ هجرى دار الراية الرياض الطبعة الاولى ۱۴۱۱ هجرى - ۱۹۹۱م

⑤ الاحاديث المختارة للشيخ الامام ضياء الدين ابى عبدالله محمد بن عبدالواحد بن احمد الحنبلى المقدسى رحمه الله تعالى المتوفى ۶۴۳ هجرى الطبعة الرابعة ۱۴۲۱ هجرى دار الخضر بيروت

⑥ الإحسان بترتيب صحيح ابن حبان، للأمير ابن بلبان الفارسى، تحقيق: الشيخ شعيب الأرناؤط، مؤسسة الرسالة بيروت، الطبعة الأولى: ۱۹۸۸م

⑦ أحكام القرآن، للإمام أبى بكر محمد بن عبدالله المعروف بأبن العربى رحمه الله تعالى، المتوفى ۵۴۳ھ، دار الكتب العلمية، بيروت.

⑧ احياء علوم الدين للامام شيخ الاسلام محمد بن محمد الغزالى رحمه الله تعالى المتوفى ۵۰۵ هجرى دار الكتب العربية (فى مجلد واحد) بيروت

⑨ أخبار مكة فى قديم الدهر وحديثه، للإمام أبى عبدالله محمد بن إسحاق بن العباس الفاكهى المكى رحمه الله تعالى، من علماء القرن الثالث الهجرى، تحقيق: عبدالملك بن عبدالله بن دهيش، الطبعة الثانية ۱۴۱۴ھ/۱۹۹۴م

⑩ ادب الكاتب للامام ابى محمد عبدالله بن مسلم بن قطيبة الدينورى رحمه الله تعالى المتوفى ۲۷۶ هجرى دار الكتب العلمية بيروت الطبعة الثالثة ۱۴۲۲ هجرى

⑪ الأدب المفرد للإمام أبى عبدالله محمد بن إسماعيل بن إبراهيم بن المغيرة بردزبه البخارى رحمة الله، (۱۹۴ھ-۲۵۶ھ) دار السلام/مكتبة المعارف، رياض /دار البشائر الإسلامية/الصدف ببلشرز، كراتشى

⑫ إرشاد السارى للإمام الحافظ أبى الفضل أحمد بن على بن الحجر شهاب الدين العسقلانى الشافعى رحمه الله المتوفى سنة ۸۵۲ دار الكتب العلمية / المطبعة الكبرى الأمرية ببولاق مصر المحمية سنة ۱۳۲۳ هجرى (الطبعة السابعة)

⑬ الاستذكار، للإمام الحافظ أبى عمر يوسف بن عبدالله بن محمد بن عبدالبر m (۴۶۳ھ)، دار إحياء التراث العربى.

⑭ الاستيعاب فى أسماء الأصحاب (بهامش الإصابة)، للإمام الحافظ أبى عمر يوسف بن عبدالله بن محمد بن عبدالبر المالكى رحمه الله، المتوفى سنة: ۴۶۳ هجرى، دار الفكر، بيروت. ط: ۱۴۰۹ هجرى - ۱۹۸۹م

⑮ الاستيعاب فى اسماء الاصحاب للامام الحافظ ابى عمر يوسف بن عبدالله بن محمد بن عبدالبر المالكى رحمه الله تعالى المتوفى ۴۶۳ هجرى دار الفكر بيروت الطبعة الاولى ۱۴۲۳ هجرى

(۱۶) أسد الغابة في معرفة الصحابة للإمام عز الدين أبي الحسين علي بن محمد بن محمد بن عبد الكريم بن عبد الواحد الشيباني المعروف بابن الأثير الجزري رحمه الله المتوفى سنة ۶۳۰ هجري دار الكتب العلمية بيروت

(۱۷) الاسرار المرفوعة في الاخبار الموضوعة للملا علي بن سلطان محمد نور الدين الهروي القاري (۱۰۱۴ هجری) المكتب الاسلامي بيروت الطبعة الثانية ۱۴۰۶ هجری

(۱۸) الاصابة في تمييز الصحابة للامام الحافظ ابي الفجر احمد بن علي بن حجر شهاب الدين العسقلاني الشافعي رحمه الله تعالى المتوفى ۸۵۲ هجری دار الفكر بيروت دار الجيل بيروت

(۱۹) الاضداد للامام ابي بكر محمد بن قاسم بن محمد بن بشار المعروف بابن الانباري رحمه الله تعالى المتوفى ۳۲۸ هجری المكتبة العصرية بيروت

(۲۰) أعلام الحديث في شرح صحيح البخاري للإمام المحدث أبي سليمان حمد بن محمد الخطابي رحمه الله المتوفى سنة ۳۸۸ هجری مركز إحياء التراث الإسلامي جامعة أم القرى مكة المكرمة

(۲۱) الأعلام الأشهر الرجال والنساء من العرب والمستغربين والمستشرقين لإمام الشيخ خير الدين الزركلي رحمه الله الطباعة الخامسة عشرة: ۲۰۰۲ م دار العلم للملايين لبنان

(۲۲) اعلام النبوة للامام ابي الحسن علي بن محمد بن حبيب الماوردي رحمه الله تعالى المتوفى ۴۵۰ هجری الطبعة الاولى ۱۹۸۷ م دار الكتاب العربي بيروت

(۲۳) آكام المرجان في غرائب الاخبار واحكام الجان للعلامة المحدث القاضي بدر الدين ابي عبد الله محمد بن عبد الله الشبلي الحنفي رحمه الله تعالى المتوفى ۷۶۹ هجری دار الغد للجديد القاهرة الطبعة الاولى ۱۴۳۰ هجری

(۲۴) اكمال المعلم بفوائد مسلم للامام الحافظ ابي الفضل عياض بن موسى بن عياض اليحصبي رحمه الله تعالى المتوفى ۵۴۴ هجری دار الوفاء للطباعة والنشر والتوزيع دار الكتب العلمية بيروت

(۲۵) إكمال إكمال المعلم شرح صحيح مسلم للإمام عبد الله محمد بن خلفة الوشتاني الأبي المالكي البخاري المتوفى سنة ۸۲۷ أو ۸۲۸ هجري دار الكتب العلمية بيروت

(۲۶) إكما التهذيب الكمال للعلامة علاء الدين مغلطائي ابن قليج بن عبد الله الحنفي رحمه الله المتوفى سنة ۷۶۲ هجري، الحديثية للطباعة والنشر

(۲۷) الأنساب، للإمام أبي يوسف سعد عبد الكريم بن محمد ابن منصور التميمي السمعاني رحمه الله المتوفى سنة ۵۶۲ هجري دالفكرت للطباعة والنشر بيروت

(۲۸) الانواء في مواسم العرب للعلام ابي محمد عبد الله بن مسلم بن قتيبة الدينوري رحمه الله تعالى المتوفى ۲۷۶ هجري در المعارف العثمانية حيدر آباد كن الهند الطبعة ۱۹۲۸ م

(۲۹) اوجز المسالك للإمام المحدث محمد زكريا الكاندهلوي المدني رحمه الله المتوفى سنة ۱۴۰۲ هجري دار القلم دمشق

(۳۰) البحر الرائق شرح كنز الدقائق للإمام العلام الشيخ زين الدين بن إبراهيم بن محمد المعروف بابن نجيم المصري الحنفي المتوفى سنة ۹۷۰ هجري دار الكتب العلمية بيروت

(۳۱) البحر الزخار المعروف بمسند البزار، للحافظ الإمام أبي بكر بن أحمد بن عمرو بن عبد الخالق العتكي رحمه الله المتوفى: ۲۹۲ هجري الطبعة الأولى: ۱۴۰۹ هجري، مؤسسة علوم القرآن بيروت

(۳۲) بحر المذهب للامام ابي المحاسن عبد الواحد بن اسماعيل الروياني الشافعي رحمه الله تعالى المتوفى: ۵۰۲ هجري الطبعة الاولى ۱۴۰۹ هجري دار الكتب بيروت

(۳۳) البداية والنهاية للإمام الحافظ أبي الفداء إسماعيل بن كثير بالدمشقى رحمه الله المتوفى سنة ۷۷۴ هجري دار الكتب العلمية بيروت/دار إحياء التراث العربي
(۳۴) البدر السارى. حاشيه فيض البارى: حضرت مولانا بدر عالم ميرته ى (۱۳۸۵ھ) المكتبة الرشيد كوئته
(۳۵) البدور السافرة في احوال الآخرة للعلامة جلال الدين عبد الرحمن بن ابي بكر بن سابق الدين الخضيري السيوطى رحمه الله المتوفى ۹۱۱ هجري دار الكتب العلمية ۱۴۱۶ هجري
(۳۶) البعث والنشور للإمام احمد بن الحسين بن على البيهقى رحمه الله تعالى المتوفى ۴۵۸ هجري الطبعة الاولى: ۱۴۰۶ هجري مركز الخدمات والابحاث الثقافية بيروت
(۳۷) بذل المجهود للشيخ المحدث خليل أحمد السهارنبوري رحمه الله المتوفى سنة ۱۳۴۶ هجري مركز الشيخ أبي الحسن الندوي الهند
(۳۸) بيان القرآن للشيخ مولانا أشرف على تهانوي رحمه الله المتوفى سنة ۱۳۶۲ هجري إدارة التاليفات الاشرفية ملتان
(۳۹) البيان والتبيين للعلامة ابى عثمان عمرو بن بحر الجاحظ رحمه الله تعالى المتوفى ۲۵۵ هجري دار الكتاب العلمية بيروت
(۴۰) تاج العروس للشيخ أبو الفيض سيد محمد بن محمد بن عبد الرزاق الحسينى المعروف بالمرتضىٰ الزبيدى (۱۲۰۵ھ). دار الهداية
(۴۱) تاريخ اسماء الثقات للعلام عمر بن احمد بن عثمان المعروف بابن شاهين رحمه الله المتوفى (۳۸۵ ھ) الطبعة الاولى: ۱۴۰۴ هجري الدار السلفية الكويت
(۴۲) تاريخ الإسلام ووفيات المشاهير والأعلام للإمام شمس الدين أبي عبد الله محمد بن محمد أحمد الذهبي الدمشقي رحمه الله المتوفى سنة ۷۴۸ هجري دار الكتاب العربي
(۴۳) تاريخ اصبهان (اخبار اصبهان) لابى نعيم احمد بن عبد الله بن احمد بن اسحاق الاصبهانى رحمه الله تعالى، المتوفى (۴۳۰ هجري) دارلكتب الطبعة الاولى (۱۴۱۰ هجري)
(۴۴) تاريخ بغداد: حافظ أحمد بن على المعروف بالخطيب البغدادى m (متوفى ۴۶۳ ھ). دار الكتب العربى بيروت لبنان،
(۴۵) تاريخ الخميس فى احوال أنفس نفيس: شيخ حسين بن محمد بن الحسن الديار بكرى المالكى m (متوفى ۹۶۶ھ)، مؤسسة شعبان بيروت،
(۴۶) تاريخ الصغير للحافظ النقاد شيخ الاسلام ابى عبد الله اسماعيل بن ابراهيم البخاري رحمه الله تعالى المتوفى (۲۵۶ هجري) دار المعرفة بيروت
(۴۷) تاريخ الطبري (تاريخ الرسل الملوك) للإمام جعفر محمد بن جريرة الطبري رحمه الله المتوفى: ۳۱۰ هجري الطبعة الثانية: در المعارف مصر
(۴۸) تاريخ العباس الدوري عن ابى زكريا يحيى بن معين رحمه الله تعالى المتوفى (۲۳۳ هجري) مركز البحث العلمى واحياء التراث الاسلامى مكة المكرمة الطبعة الاولى: ۱۳۹۹ هجري
(۴۹) تاريخ عثمان بن سعيد الدارمي رحمه الله تعالى المتوفى (۲۸۰ هجر) عن ابى زكريا يحيى بن معين رحمه الله المتوفى (۲۳۳ هجر) در الكتب العلمية بيروت لبنان
(۵۰) التاريخ الكبير للحافظ النقاد شيخ الإسلام أبي عبد الله بن اسماعيل بن ابراهيم البخاري رحمه الله المتوفى سنة ۲۵۶ هجري در الكتب العلمية بيروت لبنان
تاريخ مدينه السلام (راجع: تاريخ بغداد)
(۵۱) تاريخ يحيى بن معين، للإمام يحيى بن معين بن عون المزي البغدادي رحمه الله المتوفى: ۲۳۳ هجري دار القلم

للطباعة والنشر والتوزیع بیروت

(۵۲) تبیین الحقائق للإمام فخر الدین بن عثمان بن علی الزیلعی الحنفی رحمه الله المتوفی سنة ۷۴۳ دار الکتب العلمیة

(۵۳) تحذیر الناس من انکار اثر ابن عباس رضی اللہ عنہ لحجة الاسلام قاسم العلوم والخیرات مولانا محمد قاسم النانوتوي رحمه الله تعالی المتوفی (۱۲۹۷ هجري) ادارة تحقیقات اهل سنت / اداة العزیز کوجرانواله

(۵۴) تحریر تقریب التهذیب تألیف الدکتور بشار عواد معروف والشیخ شعیب الأنور الطبعة الأولی : ۱۴۱۷ هجري مؤسسة الرسالة بیروت

(۵۵) التحریر والتنویر للشیخ محمد الطاهر بن محمد بن محمد بن عاشور التونسی رحمه الله المتوفی (۱۳۹۳ هجري) الدار التونسیة للنشر تونس

(۵۶) تحفة الأحوذي بشرح الجامع للإمام الترمذي للإمام الحافظ أبی العلی محمد بن عبد الرحمان ابن عبد الرحیم کفوري رحمه الله المتوفی سنة ۱۳۵۳ هجري دار الفکر

(۵۷) تحفة الأشراف بمعرفة الأطراف للحافظ المتقن جمال الدین أبی الحجاج یوسف المزي رحمه الله المتوفی سنة ۷۴۲ هجري الطبعة الثانیة: ۱۴۰۳ هجري المکتب الإسلامی بیروت

(۵۸) تحفة الباري شرح صحیح البخاري للإمام شیخ الإسلام یحیی بن زکریا بن محمد الأنصاري الشافیعی رحمه الله المتوفی سنة ۹۲۶ هجري دار الکتب العلمیة / دار ابن حزم / مکتبة الرشد

(۵۹) تدریب الراوی شرح تقریب النواوی: حافظ جلال الدین عبد الرحمن سیوطی m (متوفی ۹۱۱ھ) المکتبة العلمیة مدینه منوره۔

(۶۰) تذکرة الحفاظ: حافظ أبو عبد الله شمس الدین محمد بن أحمد بن عثمان ذهبی m (متوفی ۷۴۸ھ). دار المعارف العثمانیه الهند۔

(۶۱) تذکرة وسوانح الامام الکبیر مولانا محمد قاسم النانوتوي للشیخ عبد القیوم الحقانی حفظ الله القاسم الکی ڈمی جامعه ابوهریرة نوشهره

(۶۲) ترتیب العلل (علل الترمذي الکبیر) لابی طالب القاضی مکتبة النهضة العربیة / عالم الکتب بیروت : (۱۴۰۹ هجري)

(۶۳) تعلیقات احیاء علوم الدین (المغنی حمل الاسفار فی الاسفار) للامام زین الدین ابی الفضل عبد الرحیم بن الحسین العراقی رحمه الله تعالی المتوفی (۸۰۶ هجري) دار الکتاب العربی بیروت

(۶۴) تعلیقات الاسماء والصفات للاستاذ عبد الله بن محمد بن الحاشدي مکتبة السوادي جدة

(۶۵) تعلیقات التدریب الراوي للاستاذ عبد اللطیف المطبوع بذیل تدریب الراوي الطبعة الثانیة: ۱۳۹۲ هجري

(۶۶) تعلیقات خلاصة الخزرجی المطبوع مع الخلاصة لم یعرف کاتبه مکتب المطبوعات الاسلامیة حلب

(۶۷) تعلیق التعلیق التعلیق للشیخ سعید عبد الرحمان موسی المکتبة الاثریة لاهور

(۶۸) تعلیقات الدار قطنی علی المجروحین لابن حبان للامام المحدث الحافظ الکبیر لعی ابن عمر الدار قطنی رحمه الله المتوفی [۳۸۵ هجري] دار الکتاب الاسلامی القاهرة الطبعة الاولی [۱۴۳۳ هجري]

(۶۹) تعلیقات الشیخ المحقق المحدث محمد عوامه علی المصنف لابن ابی شیبة ادارة القرآن والعلوم الاسلامیة کراتشی الطبعة الاولی [۱۴۲۷ هجري] شرکة دار القبلة / مؤسسة علوم القرآن

(۷۰) تعلیقات لا مع الدراري للامام المحدث محمد زکریا الکاندهلوي رحمه الله تعالی المتوفی [۱۴۰۲ هجري] المکتبة الامدادیة مکة المکرمة ط: ۱۳۹۶ هجري---۱۹۷۶م

(۷۱) تعلیق التعلیق: للحافظ ابی الفضل أحمد بن علی بن حجر شهاب الدین المعروف بابن حجر العسقلانی m الشافعی (متوفی ۸۵۲ھ) المکتبة الاثریة پاکستان

٧٢ تفسیر ابن ابی حاتم (تفسیر القرآن العظیم) للإمام الحافظ شیخ الإسلام أبی محمد عبد الرحمن بن أبی حاتم محمد بن إدریس بن المنذر التمیمی الحنظلی الرازي رحمه الله المتوفی سنة ۳۲۷ هجري الطبعة الأولی بمطبعة دائرة المعارف العثمانیة بحیدر آباد دکن الهند/دار الکتب العلمیة

٧٣ تفسیر البغوي (معالم التنزیل) للإمام محیی الدین السنة ابی محمد الحسین بن مسعود البغوي رحمه الله المتوفی: ۵۱۶ هجر طبع: ۱۴۰۹ هجري دار طیبة للنشر والتوزیع الریاض

٧٤ تفسیر البیضاوي (انوار التنزیل واسرار التأویل) للقاضی الإمام ناصر الدین ابی سعید عبد الله بن عمر البیضاوی الشافعی رحمه الله المتوفی: ۶۸۵ هجري دار الکتب العلمیة الطبعة الاولی [۱۴۰۸ هجري]

٧٥ التفسیرات الاحمدیة فی بیان الآیات الشرعیة للعالم الجلیل الشیخ احمد الموعو بمال جیون الجونفوری رحمه الله تعالی المطبع الکریمی الواقع بهمبای الهند

٧٦ التفسیر الخازن للامام العلامة علاء الدین علی محمد بن المعروف بالخازن رحم الله تعالی المتوفی [۷۲۵ هجري] وحیدي کتب خانه پشاور

٧٧ تفسیر روح البیان للعلامة اسماعیل حقی بن مصطفی الاستانبولی رحمه الله تعالی المتوفی [۱۱۳۷ هجري] احیاء التراث العربی بیروت

٧٨ التفسیر الکبیر (مفاتیح الغیب): امام أبوعبدالله فخرالدین محمدبن عمر الحسین رازی (متوفی ۶۰۶ھ). مکتب الاعلام الإسلامی إیران،

٧٩ التفسیر لابن کثیر للعلامة الجلیل الحافظ أبوالفداء عمادالدین إسماعیل بن عمر ابن کثیر دمشقی (متوفی ۷۷۴ھ) دار الفکر بیروت،

٨٠ تفسیر الضحاک للامام ابی القاسم الضحاک بن مزاحم البلخی الهلالی المتوفی ۱۰۵ هجري الطبعة الاولی [۱۴۱۹ هجري] جمع ودراسة وتحقیق الدکتور محمد شکري احمد الزاویتی دار اللام القاهرة مصر

٨١ تفسیر عبد الرزاق للامام المحدث ابی بکر عبد الرزاق بن همام بن نافع الصنعانی رحمه الله تعالی المتوفی [۲۱۱ هجري] دار الکتب العلمیة بیروت

٨٢ تفسیر ماجدي مولانا عبد الماجد دریاآبادي رحمة الله علیه مجلس نشریات اسلام کراچی اشاعت [۱۴۱۸ هجري]
تفسیر ماوردي (انظر النکت والعیون)

٨٣ تفسیر مجاهد للامام المحدث المفسر مجاهد بن جبر المکی المخزومی رحمه الله تعالی المتوفی [۱۰۴ هجري] دار الفکر الاسلامی الحدیثة مصر

٨٤ تفسیر النسفی (انظر مدارک التنزیل وحقائق التأویل)

٨٥ تفسیر الطبري (جامع البیان عن تأویل ای القرآن) للإمام جعفر محمد بن جریرة الطبري رحمه الله المتوفی: ۳۱۰ تحقیق الادکتور عبد الله بن عبد المحسن الترکی دار هجر مرکز البحوث والدراسات العربیة والاسلامیة

٨٦ تفسیر عثمانی لشیخ الإسلام العلامة شبیر احمد عثمانی رحمه الله المتوفی: ۱۳۶۹ هجري دار الإشاعت کراتشی

٨٧ تفسیر القران العظیم: حافظ أبوالفداء عمادالدین إسماعیل بن عمر ابن کثیر دمشقی (متوفی ۷۷۴ھ) الطبعة الاولی: ۱۴۲۱ هجري الفاروق الحدیثة للطباعة والنشر القاهرة/مؤسسة قرطبة دار الفکر بیروت،

٨٨ تفسیر القرآن العظیم لسر سید احمد خان طبع: ۱۹۹۸ء: دوست ایسوسی ایشن لاهور

٨٩ تفسیر الکشاف عن حقائق غوامض التنزیل وعیون الأقاویل فی وجوه التأویل للعلامة جار الله القاسم محمود بن عمر الزمخشري رحمه الله المتوفی: ۵۳۸ الطبعة الأولی: ۱۴۱۸ هجري مکتبة مکتبة العبیکان الریاض

٩٠ التفسیر المظهري، للعلامة القاضی محمد ثناء الله رحمه الله المتوفی سنة ۱۲۲۵ هجري حافظ کتب خانه کوئته دبو پاکستان

(٩١) التفسير الوسيط للامام المفسر ابی الحسن علی بن احمد بن محمد الواحدي النيسابوري الشافعی رحمه الله المتوفی [٤٦٨هجري] دار الكتب العلمية بيروت

(٩٢) تقيد المهمل وتمیز المشكل للامام ابی علی الحسين بن محمد الغسانی الجيانی رحمه الله تعالی المتوفی [٤٩٨ هجري] وزراة الاوقاف المملكة العربية السعودية

(٩٣) التمهيد لما فی الموطأ من المعانی والاسانيد للإمام الحافظ أبی عمر يوسف بن عبدالله بن محمد بن عبدالبر المالكی رحمه الله المتوفی سنة ٤٦٣هجري الكتبة التجارية مكة المكرمة

(٩٤) التوضيح لشرح الجامع الصحيح، للإمام سراج الدين أبی حفص عمر بن علی بن أحمد الإنصاري الشافعی المعروف بابن ملقن رحمه الله المتوفی سنة ٨٠٤هجري وزراة الأوقاف والشئون الإسلامية

(٩٥) تهذيب تاريخ دمشق الكبير للامام الحافظ ابی القاسم علی المعروف بابن عساكر الشافعی رحمه الله المتوفی [٥٧١ هجري] دار المسير بيروت الطبعة الثانية ١٣٩٩هجري

(٩٦) تقريب التهذيب للإمام الحافظ أبی الفضل أحمد بن علی بن الحجر شهاب الدين العسقلانی الشافعی رحمه الله المتوفی سنة ٨٥٢ دار الرشيد، سوريا حلب

(٩٧) تهذيب الأسما واللغات للإمام العلامة الحافظ الفقيه أبی زكريا محيی الدين بن شرف النووي رحمه الله المتوي سنة ٦٧٦هجري دار الكتب العلمية بيروت

(٩٨) تهذيب التهذيب للحافظ ابی الفضل احمد بن علی بن حجر شهاب الدين العسقلانی الشافعی رحمه الله المتوفی: ٨٥٢هجري مؤسسة الرسالة

(٩٩) تهذيب الكمال فی أسماء الرجا للحافظ المتقن جمال الدين أبی الحجاج يوسف المزي رحمه الله المتوفی سنة ٧٤٢ هجري مؤسسة الرسالة

(١٠٠) تهذيب اللغة للامام ابی منصور محمد بن احمد الازهري الهروي رحمه الله تعالی المتوفی [٣٧٠ هجري] دار احياء التراث العربی بيروت الطبعة الاولی (٢٠٠١)م

(١٠١) جامع الأحاديث (الجامع الصغير وزوائد والجامع الكبير) للإمام الحافظ أبی الفضل جلال الدين عبد الرحمن بن أبی بكر السيوطی رحمه الله المتوفی: ٩١١هجري، الطبعة الأولی: ١٤٢١هجري، درا الكتب العلمية، بيروت

(١٠٢) جامع الأصول فی أحاديث الرسول للإمام مجد الدين أبی السعادات المبارك بن محمد الجزري المعروف بابن الأثير رحمه الله المتوفی سنة ٦٠٦هجري در الفكر

جامع البيان عن تأويل القرآن راجع الی تفسير الطبري

جامع الترمذي (انظر: سنن الترمذي)

(١٠٣) جامع الدروس العربية للشيخ الغلاييني مشنورات المكتبة العصرية بيروت

(١٠٤) الجامع لأحكام القرآن، للإمام أبی عبدالله بن محمد بن أحمد الإنصاري القرطبی رحمه الله المتوفی سنة ٦٧١ هجري دار إحياء التراث العربی

(١٠٥) الجرح والتعديل للإمام الحافظ شيخ الإسلام أبی محمد عبدالرحمن بن أبی حاتم محمد بن إدريس بن المنذر التميمی الحنظلی الرازي رحمه الله المتوفی سنة ٣٢٧ هجري الطبعة الأولی [١٣٢٢ هجري] دار الكتب العلمية بيروت

(١٠٦) الجزء القرءة خلف الامام للامام عبدالله بن محمد بن اسماعيل البخاري رحمه الله المتوفی [٢٥٦ هجري] الطبعة الاولی [١٤٠٠هجري] المكتبة السلفية

(١٠٧) الجمع بين الصحيحين للإمام المحدث محمحف بن فتوح الحميدي رحمه الله المتوفی: ٤٨٨هجري دار ابن حزم

(١٠٨) الجهاد لابن ابی عاصم للامام احمد بن عمرو بن الضحاك بن مخلد الشيبانی رحمه الله تعالی المتوفی [٢٨٧ هجري] مكتبة العلوم والحكم المدينة المنورة

(١٠٩) حاشية الجمل على الجلالين (الفتوحات الالهية) للامام العلام سلمان الجمل رحمه الله تعالى المتوفى [١٢٠٤ هجري] قديمي كتب خانه

(١١٠) حادي الارواح الى بلاد الافراح للامام محمد بن ابى بكر ايوب المعروف بابن قيم الجوزية رحمه الله تعالى المتوفى [٧٥١ هجري] دار الكتب العلمية بيروت

(١١١) حاشية الدسوقى (على الشرح الكبير) للإمام العلام الشيخ محمد بن أحمد بن عرفة الدسوقى المالكى رحمه الله المتوفى سنة ١٢٣٠ هجري دار الكتب العلمية بيروت

(١١٢) حاشية السندي على صحيح البخاري للإمام أبى الحسن نور الدين محمد بن عبد الهادي السندي رحمه الله المتوفى سنة ١١٣٨ هجري قديمي كتب خانه

(١١٣) حاشية السهارنبوري على صحيح البخاري للشيخ المحدث احمد على السهارنبوري رحمه الله المتوفى : ١٢٩٧ هجري قديمي كتب خانه كراتشي

(١١٤) حاشية الشهاب على تفسير البضاوي (عناية القاضى وكفاية الراضى) للشيخ احمد بن محمد بن عمر قاضى القضاة الملقب بشهاب الدين الخفاجى المصري الحنفى رحمه الله المتوفى : ١٠٦٩ هجري الطبعة الأولى : ١٤١٧ هجري دار الكتب العلمية، بيروت

(١١٥) حاشية الطحطاوي على مراقى الفلاح شرح نور الإيضاح للإمام العلامة أحمد بن محمد بن إسماعيل الطحطاوي الحنفى رحمه الله المتوفى سنة ١٢٣١ هجري دار الكتب العلمية بيروت

(١١٦) حجة الله البالغة لإمام الكبير لاشيخ احمد المعروف بشاه ولى الله ابن عبد الرحيم الدهلوي رحمه الله قديمي كتب خانه كراتشي

(١١٧) الحجة للقراءة السبعة للامام المقرء ابى على الحسن بن احمد بن عبد الغفار الفارسى الاصل رحمه الله المتوفى [٣٧٧ هجري] دار المامون للتراث الطبعة الثانية [١٤١٣ هجري].

(١١٨) الحجة فى قراءة السبع للامام المقرء ابى عبد الله الحسين بن احمد بن خالويه رحمه الله تعالى المتوفى [٣٧٠ هجري] دار الشروق بيروت الطبعة الرابعة [١٤٠١ هجري]

(١١٩) حلية الأولياء وطبقات الأصفياء للحافظ أبى نعيم أحمد بن عبد الله الإصفهانى رحمه الله المتوفى سنة ٤٣٠ هجري دار الفكر بيروت/دار الكتب العلمية بيروت

(١٢٠) حياة الحيوان الكبري لابى البقاء كمال الدين محمد بن موسى بن عيسى الدميري الشافعى رحمه الله تعالى المتوفى [٨٠٨ هجري] دار الكتب بيروت الطبعة الثانية [١٤٢٤ هجري]

(١٢١) ختم الشفاء للامام محمد بن عبد الله بن محمد بن احمد بن مجاهد القيسى الدمشقى الشافعى الشهير بابن ناصر الدين رحمه الله تعالى المتوفى [٨٤٢ هجري] دار البشائر الاسلامية الطبعة الثانية [١٤٢٦ هجري]

(١٢٢) خلاصة الخزرجي (خلاصة تهذهيب تهذيب الكمال) للعلامة صفى الدين الخزرجى رحمه الله المتوفى سنة ٩٢٣ هجري مكتب المطبوعات الإسلامى بحلب

(١٢٣) الدر المختار للإمام العلام علاء الدين محمد بن على بن محمد الحصكفى رحمه الله المتوفى سنة ١٠٨٨ هجري دار علم الكتب

(١٢٤) الدر المصون فى علوم الكتاب المكنون للإمام شهاب الدين أبى العباس بن يوسف ابن محمد بن إبراهيم المعروف بالسمين الحلبى دار الكتب العلمية بيروت

(١٢٥) دلائل النبوة لأبى بكر أحمد بن الحسين البيهقى رحمه الله المتوفى سنة ٤٥٨ هجري دار الكتب العلمية / المكتبة الأثرية لاهور / دار الريان للتراث

(١٢٦) الديباج على صحيح مسلم الحجاج للعلامة جلال الدين عبد الرحمن بن أبى بكر بن سابق الدين الخضروي

السیوطی رحمه المتوفی : ۹۱۱ هجري الطبعة الاولی : ۱۴۲۶ دار ابن عفان للنشر والتوزیع السعودیة/ادارة القرآن والحدیث الاسلامیة کراتشی

۱۲۷ دیوان الحماسه: أبو تمام حبیب بن أوس بن حارث طاءی m (متوفی ۲۳۱ھ). میر محمد آرام باغ کراچی،

۱۲۸ دیوان الفرزدق لامام الشعراء همام بن غالب بن صعصعة بن ناجیة رحمه الله تعالی المتوفی [۱۱۰ هجري] دار الکتب العلمیة بیروت الطبعة الاولی [۱۴۰۷ هجري]

۱۲۹ رد المختار للفقیه العلام محمد أمین بن عمر الشهیر بابن عابدین رحمه الله المتوفی سنة ۱۲۵۲ هجري عالم الکتب/ دار الثقافة والتراث دمشق سوریة

۱۳۰ رسالة شرح تراجم أبواب صحیح البخاري (المطبوع مع صحیح البخاري) للإمام المحدث الشاه ولی الله رحمه ا لله المتوفی سنة ۱۱۷۶ قدیمی کتب خانه

۱۳۱ روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم والسبع المثانی للعلامة أبی الفضل شهاب الدین السید محمود الألوسی البغدادي رحمه الله المتوفی سنة ۱۲۷۰ دار الکتب العلمیة/دار إحیاء الترث العربی

۱۳۲ الروض الأنف في شرح السیرة النبویة لابن هشام للإمام المحدث عبد الرحمن السهیلی رحمه الله المتوفی: ۵۸۱ هجري الطبعة الأولی: ۱۳۸۷ هجري دار الکتب اسلامیة

۱۳۳ زاد المسیر فی علم التفسیر للإمام الحافظ جمال الدین أبی الفرج عبد الرحمن بن علی بن محمد الجرزي رحمه الله المتوفی سنة ۵۹۷ هجري الطبعة الثانیة: ۱۴۲۲ هجري درا الکتب العلمیة، بیروت

۱۳۴ زاد المعاد فی هدي خیر العباد للإمام المحدث شمس الدین أبی عبد الله محمد بن أبی بکر الزرعی الدمشقی المعروف بابن القیم الجوزیة رحمه الله المتوفی سنة ۷۵۱ هجري مؤسسة الرسالة/مکتبة المنار الإسلامیة

۱۳۵ سؤالات الاجري (سؤالات ابی عبد الاجري ابا داؤد السجستانی) للامام ابی داؤد صاحب السنن رحمه الله تعالی المتوفی [۲۷۵ هجري] الناشر الجامعة الاسلامیة [۱۳۹۹ هجري]

۱۳۶ سؤالات الحاکم للدار قطنی للامام علی بن عمر الدار قطنی البغدادي رحمه الله تعالی مکتبة المعارف الریاض الطبعة الاولی [۱۴۰۴ هجري]

۱۳۷ سبل السلام شرح بلوغ المرام، للإمام العلامة محمد بن اسماعیل الصنعانی رحمه الله المتوفی: ۱۱۸۲ هجري

۱۳۸ سبل الهدي و الرشاد في سیرة خیر العباد للإمام محمد بن یوسف الصالحی الشامی رحمه الله المتوفی: ۹۴۲ هجر وزارة الأوقاف لجنة إحیا التراث الإسلام مصر

۱۳۹ سنن ابن ماجه للإمام الحافظ أبی عبد الله محمد بن یزید الربعی ابن ماجه القزوینی رحمه الله المتوفی سنة ۲۷۳ هجري دار لسلام

۱۴۰ سنن الترمذي الترمذي للإمام الحافظ أبی عیسی محمد بن عیسی بن سورة ابن موسی الترمذي رحمه ا لله المتوفی سنة ۲۷۹

۱۴۱ سنن الدار قطنی للإمام الحافظ الکبیر علی بن عمر الدار قطنی رحمه الله المتوفی سنة ۳۸۵ هجري دار نشر الکتب الإسلامیة لاهور/مؤسسة الرسالة/در المعرفة بیروت

۱۴۲ سنن النسائیللإمام أبی عبد الرحمن بن شعیب النسائی رحمه الله المتوفی سنة ۳۰۳ هجري دار السلام

۱۴۳ سنن أبی داؤد للإمام الحافظ أبی داؤد سلیمان بن الأشعث بن إسحاق الأذدي السجستانی رحمه الله المتوفی سنة ۲۷۵ هجري دار السلام

۱۴۴ سیر أعلام النبلاء للإمام شمس الدین أبی عبد الله بن أحمد بن عثمان الذهبی رحمه الله المتوفی سنة ۷۴۸ هجري مؤسسة الرسالة

۱۴۵ سمط النجوم العوالی فی انباء الاوائل والتوالی للشیخ بن حسین بن عبد الملك العصامی رحمه الله تعالی المتوفی

[۱۴۱۱ هجري] دار الكتب العلمية بيروت

(۱۴۶) السنن الكبرى: إمام حافظ أبوبكر أحمد بن الحسين بن علی البیهقی (متوفی ۴۵۸ھ) دار الكتب العلمية بيروت / مجلس دائرة المعارف الاسلامية بهند

(۱۴۷) السنن الكبرى: إمام حافظ أبوبكر أحمد بن الحسين بن علی البیہقی m (متوفی ۴۵۸ھ) نشر السنة ملتان،

(۱۴۸) سوانح قاسمی: علامہ سید مناظر احسن گیلانی m (متوفی ۱۳۷۵ھ مطابق ۱۹۵۶ء) میر محمد آرام باغ کراچی،

(۱۴۹) السيرة الحلبية (انسان العيون فی سيرة الأمين المأمون): علامہ علی بن برہان الدین الحلبی m (متوفی ۱۰۴۴ھ) المكتبة الإسلاميه بيروت،

(۱۵۰) السيرة النبوية لابن هشام (مع الروض الأنف) إمام أبو عبد الملك بن هشام المعافری البصری m (متوفی ۲۱۳ھ) مكتبه فاروقيه ملتان،

(۱۵۱) سيرة المصطفى صلى الله عليه وسلم مولانا محمد ادريس كاندهلوي رحمه الله متوفى: ۱۳۹۴ هجري دار الاشاعت /كتب خانه مظهري كراچي

(۱۵۲) شذرات الذهب فی أخبار من ذهب للإمام شهاب الدين أبی الفلاح عبد الحئ بن أحمد بن محمد العكري الحنبلی الدمشقی رحمه الله المتوفی سنة ۱۰۸۹ هجري دار ابن كثير دمشق / بيروت طبعة ۱۴۰۶

» ابن بطال (انظر شرح صحيح البخاري)

» شرح لابی علی صحيح مسلم (زاجع اكمال اكمال المعلم

(۱۵۳) شرح الزرقاني على المواهب اللدنية للإمام محمد بن عبد الباقی بن يوسف الزرقانی رحمه الله المتوفی سنة ۱۱۲۲ هجري دار الكتب العلمية بيروت

(۱۵۴) شرح صحيح البخاري لأبی الحسن علی بن خلف بن عبد الملك ابن بطال البكري القرطبی رحمه الله المتوفی سنة ۴۴۹ هجري دار الكتب العلمية / مكتبة الرشيد رياض

(۱۵۵) شرح العقائد النسفية للعلامة سعد الدين التفتازانی رحمه الله تعالى المتوفى [۷۹۲ هجري] الطبعة الاولى [۱۴۳۰ هجري] مكتبة البشري كراتشی

(۱۵۶) شرح الكرمانی (الكواب الدراري) للإمام العلام شمس الدين محمد بن يوسف على الكرمانی رحمه الله المتوفی سنة ۷۸۶ هجري إحياء التراث العربی

(۱۵۷) الشرح الكبير مع حاشية الدسوقي للإمام أبی البركات أحمد بن محمد العدوي الشهير بالدردير رحمه الله المتوفي سنة ۱۲۰۱ هجري در الكتب العلمية بيروت

(۱۵۸) شرح النووي على صحيح الإمام مسلم للإمام العلامة الفقية الحافظ أبی زكريا محيی الدين بن شرف النووي رحمه الله المتوي سنة ۶۷۶ هجري دار المعرفة / المطبعة المصرية بالأزهر

(۱۵۹) شرح النووی علی صحیح مسلم (مطبوعه مع صحیح مسلم) إمام أبوزكريا يحيی بن شرف النووی m (۶۷۶ھ). قديمی كتب خانه كراچی،

(۱۶۰) شرح لباب المناسك) المسلك المتقسط فی المنسك المتوسط على لباب المناسك للإمام السندي رحمه الله للعلامة علی بن سلطان المعروف بملا علی القاري رحمه الله المتوفى سنة ۱۰۱۴ هجري دار الكتب العلمية بيروت

(۱۶۱) شرح مشكل الأثار للإمام المحدث الفقيه أبی جعفر أحمد بن محمد بن سلامة الطحاوي رحمه الله المتوفی سنة ۳۲۱ هجري، الطبعة الثانی [۱۴۲۷ هجري] مؤسسة الرسالة

(۱۶۲) الشفاء بتعريف حقوق المصطفى للعامل المحقق القاضی أبی الفضل عياض اليحصبی رحمه الله المتوفی ۵۴۴ هجري در الكتب العلمية، بيروت

(۱۶۳) شعب الإيمان للإمام أبی بكر أحمد بن الحسين بن علی البيهقی رحمه الله المتوفی سنة ۴۵۸ هجري الطبعة الاولى

[۱۴۲۳هجري] مكتبة الرشيد الرياض

۱۶۴ صحيح ابن حبان بترتيب ابن بلبان للإمام الحافظ محمد بن حبان بن أحمد بن حاتم التميمي البستي رحمه الله المتوفى سنة ۳۵۴هجري الطبعة الثانية [۱۴۱۴هجري] مؤسسة الرسالة بيروت

۱۶۵ الصحيح لابن خزيمة للعلامة أبي بكر محمد بن اسحاق بن خزيمة السلمي رحمه الله المتوفى: ۳۱۱هجري المكتب الإسلامي بيروت

۱۶۶ صحيح البخاري للإمام أبي عبدالله بن إسماعيل البخاري رحمه الله المتوفى سنة ۲۵۶هجري دار السلام

۱۶۷ صحيح الإمام مسلم للإما م الحافظ أبي الحسن مسلم بن الحجاج بن مسلم القشيري النيسابوري رحمه الله المتوفى سنة ۲۶۱هجري در السلام

۱۶۸ صور من حياة الصحابة للدكتور عبدالرحمان رافت الباشا رحمه الله تعالى المتوفى [۱۴۰۶هجري دار النفائس بيروت]

۱۶۹ الطبقات الكبري للإمام محمد بن سعد بن منيع أبي عبدالله البصري الزهري رحمه الله المتوفى ۲۳۰هجري دار صادر بيروت/مكتبة الخانجي القاهرة

۱۷۰ طبقات الخليفة للامام ابى عمرو خليفة بن خياط بن خليفة بن خياط العصفري رحمه الله تعالى المتوفى [۲۴۰ هجري] دار الفكر بيروت

۱۷۱ الطب النبوي للامام ابى نعيم احمد بن عبدالله بن احمد الاصفهانى رحمه الله تعالى المتوفى [۴۳۰ هجري] دار ابن حزم الطبعة [۲۰۰۶م]

۱۷۲ الطراز الأسرار البلاغة وعلوم حقائق الاعجاز للعلامة المؤيد بالله يحيى بن حمزة بن على بن ابراهيم العلوي الطالبي المتوفى [۷۴۵هجري] المكتبة العنصرية بيروت

۱۷۳ الضعفاء والمتركون للامام ابى عبدالرحمان احمد بن شعيب بن عليالخراسانى النسائى رحمه الله المتوفى سنة [۳۰۳هجري] دار الوعي الحلب

۱۷۴ عارضة الأحوذي للإمام أبي بكر محمد بن عبدالله المعروف بابن العربى المالكى رحمه الله المتوفى سنة ۵۴۳ هجري در الكتب العلمية بيروت

۱۷۵ عجاله نافعه (فارسى/اردو). حضرت شاه عبدالعزيز صاحب محدث دهلوىm (متوفى۱۲۳۹ه). مطبوع مع فوائد جامعه مكتبه الكوثر

۱۷۶ العذب النمير من مجالس الشنقيطى فى التفسير للعلامة محمد امين بن محمد المختار بن عبدالقادر الشنقيطى رحمه الله تعالى المتوفى [۱۳۹۳هجري] عالم الفوائد مكة المكرمة الطبعة الثانية [۱۴۲۶هجري]

۱۷۷ العرش للامام شمس الدين ابى عبدالله بن احمد الذهبى الدمشقى رحمه الله تعالى المتوفى [۷۴۸ هجري] عمادة البحث الاسلامى بالجامعة الاسلامية المدينة المنورة الطبعة الثانية [۱۴۲۴هجري]
العظمة لابى الشيخ (انظر: كتاب العظمة)

۱۷۸ العقائد النسفية المطبوع مع شرحه لتفتازانى رحمه الله تعالى المتوفى [۷۹۲هجري] الطبعة الاولى [۱۴۳۰هجري] مكتبة البشري كراتشي

۱۷۹ العلل الواردة فى الأحاديث النبوية للإمام الحافظ أبى الحسن على ابن عمر ابن أحمد بن مهدي الدارقطنى رحمه الله المتوفى: ۳۸۵هجري دار طيبة

۱۸۰ العلل ومعرفة الرجال للإمام أبى عبدالله أحمد بن محمد بن حنبل الشيبانى رحمه الله المتوفى ۲۴۱ هجري الطبعة الثانى ۱۴۲۲هجري دار الخانى الرياض

۱۸۱ عمدة القاري للإمام بدر الدين أبي محمد محمود بن أحمد العينى رحمه الله المتوفى سنة ۸۵۵ هجري دار الكتب العلمية/إدار الطباعة المنيرية

(١٨٢) غريب الحديث لابى عبيد القاسم بن سلام رحمه الله تعالى (متوفى ٢٢٤ھ). دائرة المعارف العثمانية حيدر آباد الدكن [ط: ١٣٨٤هجري] دار الكتاب العربى بيروت [ط: ١٣٩٦هجري] مركز البحث جامعه ام القرىٰ مكه مكرمة.

(١٨٣) غياث اللغات فارسى، غياث الدين محمد بن جلال الدين بن شرف الدين رامپوري طبع ١٩٥٩ء

(١٨٤) الفائق فى غريب الحديث: علامه جار الله أبو القاسم محمود بن عمر الزمخشرى (متوفى ٥٣٨ھ). دار الفكر بيروت،

(١٨٥) الفتاوي الحديثية لشيخ الاسلام احمد بن محمد بن على بن حجر المكى الهيثمى رحمه الله تعالى المتوفى [٩٧٤ هجري] مير محمد كتب خانه كراتشى /دار الفكر بيروت

(١٨٦) الفتاوي الهندية فى مذهب الإمام الأعظم أبى حنيفة النعمان (الفتاوي العالمكيرية) للعلامة الهمام الشيخ نظام وجماعة من علماء الهند الأعلام دار الكتب العلمية بيروت

(١٨٧) فتح الباري للإمام الحافظ أحمد بن على بن الحجر العسقلانى رحمه الله المتوفى ٨٥٢ هجري در المعرفة دار الكتب العلمية/ دار السلام

(١٨٨) فتح الملهم شرح صحيح مسلم للعلامة شبير أحمد عثمانى رحمه الله المتوفى ١٣٦٩هجري دار القلم

(١٨٩) الفصل فى الملل والاهواء والنحل للامام المحدث ابو محمد على بن احمد بن سعيد بن حزم الاندلسى رحمه الله تعالى المتوفى [٤٥٦هجري] مكتبة الخانجى القاهرة

(١٩٠) فضائل الاوقات للامام احمد بن الحسين بن على البيهقى الخراسانى رحمه الله المتوفى [٤٥٨ هـ] مكتبة المنارة مكة المكرمة الطبعة الاولى [١٤١٠هجري]

(١٩١) عجاله نافعه (مع فوائدِ جامعه). حضرت شاه عبد العزيز صاحب محدث دهلوى m (متوفى ١٢٣٩ھ). نور محمد آرام باغ كراچى،

(١٩٢) فهم فلكيات سيد شبير احمد عثمانى صاحب كاكاخيل حفظه الله مكتبه دار العلوم كراچى

(١٩٣) فيروز اللغات مصنف الحاج مولوي فيروز سنز لاهور كراجى دوسرا اي ڈيشن فيروز اللغات اردو جديد، ان ايسوي بن اشاعت

(١٩٤) فيض الباري على صحيح البخاري اللفقيه المحدث الشيخ محمد أنور الكشمير ثم الديوبندي رحمه الله المتوفى ١٣٥٢هجري دار الكتب العلمية المكتبة الرشيد كوئته

(١٩٥) فيض القدير شرح الجامع الصغير للعلامة محمد عبد الرؤف بن تاج العارفين المناوي رحمه الله المتوفى: ١٠٣١ هجري الطبعة الثانية: ١٣٩١هجري دار المعرفة بيروت

(١٩٦) فيوض قاسمى فارسى (الفيوض القاسمية القارسية) مجموعة ردور للاسئلة الواردة على الامام محمد قاسم النانوتوي رحمه الله تعالى

(١٩٧) القاموس الوحيد لمولانا وحيد الزمان قاسمى كيرانوي رحمه الله تعالى ادارة اسلامية لاهور

(١٩٨) الكافية للعلامة جمال الدين عثمان ابن الحاجب رحمه الله تعالى المتوفى [٦٤٦ هجري] مكتبة رحمانية اردو بازار لاهور

(١٩٩) الكاشف عن حقائق السنن الشهير بشرح الطيبى للعلامة حسن بن محمد بن الطيبى رحمه الله المتوفى سنة ٧٤٣ هجري إدارة القرآن والعلوم الإسلامية كراتشى

(٢٠٠) الكاشف فى معرفة من له الرواية فى الكتب السنة، للإمام شمس الدين أبى عبد الله محمد بن أحمد بن الذهبى الدمشقى رحمه الله المتوفى سنة ٧٤٨ هجري دار القبلة للثقافة الإسلامية جدة مؤسسة علوم القران جدة

(٢٠١) الكامل فى التاريخ: علامه أبو الحسن عز الدين على بن محمد بن الأثير الجزرى m (متوفى ٦٣٠ھ) دار الكتاب

العرب ی،س

(٢٣٢) الكامل فی الضفاء الرجال للإمام الحافظ أبي أحمد عبدالله بن عدي الجرجانی رحمه الله المتوفی سنة ٣٦٥ هجري دار الكتب العلمية بيروت/دار الفكر بيروت

(٢٣٣) كتاب الاسماء والصفات لامام احمد بن الحسين علی البيهقی رحمه الله تعالی المتوفی [٤٥٨ هجري] دار احياء التترا العربی بيروت

(٢٣٤) كتاب الامالی لابی علی القالی (مع ذيل الامالی والنوادر) للامام اللغوي ابی علی اسماعيل بن القاسم القالی رحمه الله تعالی المتوفی [٣٥٦ هجري] المكتبة العصرية بيروت

كتاب البعث والنشور (راجع البعث والنشور بيهقی رحمه الله تعالی)

(٢٣٥) كتاب الثقات للإمام الحافظ محمد بن حبان بن أحمد بن حاتم التميمی البستی رحمه الله المتوفی سنة ٣٥٤ هجري الموافق سنة ٩٦٥ دار الفكر

كتاب الثقات لابن شاهين (انظر تاريخ اسماء الثقات)

(٢٣٦) كتاب الجمع (بين كتابی الكلاباذي والاصبهانی) رحمهما الله تعالی) للامام محمد بن ظاهر علی المقدسی المعروف بابن التفسيرانی رحمه الله تعالی المتوفی [٥٠٧ هجري] دار الكتب العلمية بيروت الطبعة الثانية [١٤٠٥ هجري]

(٢٣٧) كتاب الدعوات الكبير للامام ابی بكر احمد بن الحسين بن علی بن موسی البيهقی رحمه الله تعالی المتوفی [٤٥٨ هجري] طبع ١٤٣٣هجري، منشورات مركز المحظوطات والتراث

(٢٣٨) كتاب الزهد ويليه كتاب الحقائق للامام وعلق عليه. شيخ الاسلام عبدالله بن المبارك المروزي رحمه الله المتوفی [١٨١ هجري] حققه وعلق عليه الاستاذ المحدث المحقق الشيخ حبيب الرحمان الاعظی دار الكتب العلمية بيروت الطبعة الثانی ١٤٢٥هجري

(٢٣٩) كتاب السنة للامام ابی بكر احمد بن عمرو بن ضحاك الشيبانی) (ابن ابی عاصم) رحمه الله تعالی [٢٨٧هجري) كتاب المتكبة موسی (٢٨٧هجري)

(٢٤٠) كتاب العظمة ابی محمد بن محمد بن جعفر بن حيان لانصاري المعور بابن الشيخ الصبهانی كتا رحمه الله تعالی المتوفی ٣٦٩هجري ٣٦٩هجري دار لعمية الرياض

(٢٤١) كتاب عمل الليوم الليلة للامام ابی عبدالرحمان بن شعيب بن علی الخراسانی النسائی رحمه الله المتوفی [٣٠٣] هجري

(٢٤٢) كتاب العين لامام الابی خليل بن احد الفراهيد التميمی رحمه الله تعالی المتوفی [١٧٠هجري] دار مكتبة الهلال بيروت

(٢٤٣) كتاب الفتن لابی عبدالله نعيم بن حماد المروزي رحمه الله تعالی الطبعة الاولی ١٤١٢ هجري مكتبة التوحيد القاهرة

(٢٤٤) كتاب المجروحين للإمام الحافظ محمد بن حبان بن أحمد بن حاتم التميمی البستی رحمه الله المتوفی سنة ٣٥٤ هجري الموافق سنة ٩٦٥ دار المعرفة بيروت

(٢٤٥) كتاب الميسر للامام ابی عبدالله فضل الله بن الصدر الامام السعيد تاج الملة والدين الحسن التوزبشتی رحمه الله تعالی المتوفی [٦٦١ هجري] مكتبة نزار مصطفی البازمكة المكرمة الرياض

(٢٤٦) كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم للباحث العلامة محمد علی التهانوي رحمه الله مكتبة لبنان ناشرون بيروت

(٢٤٧) كشف الأستار عن زوائد البزار: إمام نور الدين علی بن أبی بكر الهيثمی m (متوفی ٨٠٧ھ). مؤسسة الرسالة طبع اول ١٤٠٥ھ

(٣٢٨) كشف الباري للشيخ سليم الله خان مد ظله المكتبة الفاروقية كراتشي

(٣٢٩) كشف الخفاء ومزيل الالباس عما اشتهر من الاحاديث على السنة الناس للحافظ ابى الفداء اسماعيل بن محمد العجلوني الجراحي المتوفى [١١٦٢هجر،] الطبعة [١٣٢٤هجري] دار احياء التراث العربى

(٣٣٠) كشف الظنون عن أسامى الكتب والفنون: ملا كاتب جلپی مصطفی بن عبدالله المعروف به حاجی خليفه m (متوفی ١٠٦٧ھ). مكتبة المثنى بغداد، آفست فوتو استنبول،

(٣٣١) الكشف عن وجوه القراءت السبع وعللها وحججها للامام المقري ابى محمد مكى بن ابى طالب القيسى رحمه الله تعالى المتوفى [٤٣٧هجري] مؤسسة الرسالة الطبعة الثالثة [١٤٠٤هجري]

(٣٣٢) كشف المشكل من حديث الصحيحين للإمام الحافظ جمال الدين أبى الفرج عبدالرحمن بن على بن محمد الجرزي رحمه الله المتوفى سنة ٥٩٧ هجري ط ١٤١٨هجري

(٣٣٣) الكوكب الدري للإمام المحدث الشيخ رشيد أحمد الجنجوهي رحمه الله المتوفى سنة ١٣٢٣هجري مع تعليقات المحدث محمد زكريا بن محمد يحيى الكاندهلوي رحمه الله تعالى ادارة القرآن والعلوم الاسلامية كراتشى ط: ١٤٠٧هجري، ١٩٨٧م لكنؤ

الكوكب الدري (راجع إلى شرح الكرماني)

(٣٣٤) الكوثر الجاري إلى رياض أحاديث البخاري للإمام الجليل أحمد بن إسماعيل بن عثمان بن محمد الكوراني الشافعي ثم الحنفى رحمه الله المتوفى سنة ٨٩٣هجري دار إحياء التراث العربى

(٣٣٥) كنز العمال في سنن الاقول والافعال للعلامة علاء الدين على المتقى بن حسام الدين الهندي رحمه الله المتوفى: ٨٧٥ الطبعة الثانية: ١٤٢٢هجري در االكتب العلمية، بيروت

(٣٣٦) الكنز المتواري للشيخ العلام محمد زكريا الكاندهلوي رحمه الله المتوفى سنة ١٤٠٢ هجري مؤسسة الخليل الإسلامى فيصل آباد

(٣٣٧) الكنى والأسماء للإمام مسلم بن الحجاج القشيري رحمه الله تعالى المتوفى [٢٦١هجري] عمادة البحث الاسلامى بالجامعة الاسلامية المدينة المنورة الطبعة الاولى [١٤٠٤هجري]

(٣٣٨) اللؤلؤ والمرجان فيما اتفق عليه الشيخان وضعه الاستاذ محمد داؤد عبد الباقى رحمه الله تعالى المتوفى دار احياء الكتب العربية

(٣٣٩) لامع الدري على جامع البخاري للإمام المحدث الشيخ رشيد أحمد الجنجوهي رحمه الله المتوفى سنة ١٣٢٣ هجري مكتبة الإمدادية مكه مكرمه

(٣٤٠) لسان العرب للإمام العلام أبى الفضل جمال الدين محمد بن مكرم ابن منظور الأفريقى المصري المتوفى سنة ٧١١ هجري إحياء التراث العربى / مؤسسة التاريخ الإسلامى بيروت لبنان / نشر أدب الحوذة قم ايران ١٤٠٥هجري

(٣٤١) لسان الميزان للإمام الحافظ أبى الفضل أحمد بن على بن الحجر شهاب الدين العسقلانى الشافعي رحمه الله المتوفى سنة ٨٥٢ الطبعة الأولى: ١٣٩٢ مكتبة المعارف العلمية لاهور

(٣٤٢) لقط المرجان للامام الحافظ جلال الدين السيوطى رحمه الله تعالى، المتوفى ٩١١ هجري، مكتبة القرآن للطبع والنشر والتوزيع القاهرة

(٣٤٣) اللمعات التنقيح فى شرح مشكوة المصابيح للعلامة المحدث الشيخ عبد الحق محدث دهلوی (متوفی ١٠٥٢ھ) دار النوادر دمشق سوريا الطبعة الاولى: ١٤٣٥هجري

(٣٤٤) مجاز القرآن للامام ابى عبيدة معمر بن المثنى التيمى البصري رحمه الله تعالى المتوفى ٢٠٩هجري، مكتبة الخانجى القاهرة الطبعة الاولى [١٣٨١هجري]

(٣٤٥) مجمع بحار الأنوار للشيخ العلام اللغوي محمد طاهر الصديق الهندي الججراتى المتوفى سنة ٩٨٦ هجري الموافق

سنة ۱۵۷۸ طبع مطبعة مجلس دائرة المارف العثمانية بحيدر آباد الدكن الهند

(۳۲) مجمع الزوائد ومنبع الفوائد للحافظ نور الدين علي بن ابی بکر الهیثمی رحمه الله المتوفی : ۸۰۷ هجري الطبعة الأولى دار الفكر بيروت

(۳۲) مجمل اللغة للامام اللغوي ابی الحسن احمد بن فارس بن زکریا القزوینی الرازي رحمه الله تعالی المتوفی [۳۹۵ هجري] الطبعة الثانية [۱۴۰۶ هجري] مؤسسة الرسالة بيروت

(۳۲۸) مجموع فتاوی شیخ الإسلام إبن تيمية: حافظ تقی الدین أبوالعباس احمد بن عبدالحليم حرانی (متوفی ۷۲۸ھ). طبعة الملك فهد،

(۳۲۹) محرف قرآن علامه سيد تصدق بخاري مدظله ادارة العلم والتحقيق نوشهره

(۳۳۰) المحكم والمحيط الأعظم للإما اللغة أبي الحسن علی بن إسماعيل بن سيده المرسی المعروف بأبن سيده رحمه الله المتوفي سنة ۴۵۸ هجري دار الكتب العلمية بيروت

(۳۳۱) المحلى بالأثار للإمام المحدث أبی محمد علی بن أحمد بن سعيد بن حزم الأندلسی رحمه الله المتوفی سنة ۴۵۶ هجري دار الكتب العلمية بيروت لبنان

(۳۳۲) مختار الصحاح للإمام محمد بن أبی بکر بن عبدالقادر الرازي رحمه المتوفی سنة ۶۶۶ هجري دار الكتب العلمية بيروت، لبنان

(۳۳۳) المخصص للإما اللغة أبی الحسن علی بن إسماعيل بن سيده المرسی المعروف بأبن سيده رحمه الله المتوفی سنة ۴۵۸ هجري دار الكتب العلمية بيروت

(۳۳۴) مدارك تنزيل واسرار التأويل للامام الفقيه عبدالله بن احمد النسفی رحمه اله تعالی المتوفی [۷۱۰ هجري] الطبعة الاولى [۱۳۱۹ هجري] قدیمی کتب خانه

(۳۳۵) مراقی الفلاح بأمداد الفتاح شرح نور الإيضاح للإمام العلامة حسن بن عمار بن علی الشرنبلالی الحنفی رحمه الله تعالی دار الكتب العلمية بيروت

(۳۳۶) مرقاة المفاتيح شرح مشكوة المصابيح: علامه نورالدين علی بن سلطان القاری (متوفی ۱۰۱۴ھ). مکتبه امدادیه ملتان،

(۳۳۷) مسائل الرازي من غرائب اي التنزيل للامام اللغوي محمد بن ابی بکر عبدالقادر الرازي رحمه الله تعالی المتوفی [۶۶۶ هجري] مكتبة علوم اسلاميه بشاور

(۳۳۸) المستدرك على الصحيحين: حافظ أبوعبدالله محمد بن عبدالله حاكم نيشابوري (متوفی ۴۰۵ھ) دار الفكر بيروت،

(۳۳۹) المستطرف فی كل فن للإمام شهاب الدين محمد بن أبی الفتح الأبشهی المحلی رحمه الله المتوي سنة ۸۵۰ هجري مكتبة الجمهورية العربية مصر

(۲۵۰) مسند الحميد للإمام المحدث أبی بکر بن الزبير القريشی المعروف بالحميدي رحمه الله المتوفی سنة ۲۱۹ هجري للطباعة والنشر

(۲۵۱) مسند الرویانی للاما م ابی بکر محمد بن هارون الرویانی رحمه الله تعالی المتوفی [۳۰۷ هجري] الطبعة الاولى [۱۴۱۶ هجري] مؤسسة قرطبة القاهرة

(۲۵۲) مسند عبد بن حميد (المنتخب) للامام الهام ابی محمد بن حميد بن نصر الکسی رحمه الله تعالی المتوفی [۲۴۹ هجري] الطبعة الاولى [۱۴۰۸ هجري] مكتبة السنة القاهرة

(۲۵۳) أبي عوانة للإمام الجليل أبی عوانة يعقوب بن اسحاق الاسفرائينی رحمه الله المتوفی سنة ۳۱۶ هجري دار المعرفة بيروت لبنان

۳۵۴ مسند ابویعلی موصلی للامام الحافظ احمد بن علی بن المثنی التیمی رحمه الله المتوفی : ۳۰۶ هجری دار المعرفة بیروت لبنان

۳۵۵ مسند الإمام أحمد بن حنبل للإمام أحمد بن حنبل رحمه الله المتوفی سنة ۲۴۱ هجري مؤسسة الرسالة / عالم الکتبس

۳۵۶ مسند الطیالسی للامام المحدیث سلیمان بن داؤد بن الجارود رحمه الله المتوفی : ۲۰۴ هجري، دار الکتب العلمیة /دار هجر للطباعة والنشر

۳۵۷ مشارق الانوار علی صحاح الاثار للقاضی ابی الفضل عیاض بن موسی بن عیاض الحیصی البستی المالکی رحمه الله تعالی المتوفی [۵۴۴ هجري] دار التراث بیروتس

۳۵۸ مشکوٰة المصابیح: شیخ أبوعبدالله ولی الدین خطیب محمد بن عبدالله (متوفی ۷۴۱ هجري، الطبعة الثانی [۱۳۹۹] المکتب الاسلامی

۳۵۹ المنصف لابن أبی شیبة للأمام أبی بکر عبدالله بن محمد بن أبی شیبة رحمه الله المتوفی سنة ۲۳۵ هجری شرکة دار القبلة/مؤسسة علوم القرآن/إدارة القرآن والعلوم الإسلامية بأکستان

۳۶۰ المنصف لعبد الرازق للامام المحدث ابی بکر عبدالرزاق بن همام الصنعانی رحمه الله تعالی المتوفی [۲۱۱ هجري] الطبعة [۱۳۹۲ هجري] دار الکتب الاسلامی بیروت /منشور المجلس العلمی هند

۳۶۱ المصنوع فی معرفة الحدیث الموضوع للعلامة نور الدین علی بن سلطان القاري رحمه الله تعالی المتوفی [۱۰۱۴ هجري] مکتب المطبوعات الاسلامیة حلب

۳۶۲ معارف القرآن لامام المحدثین مولانا محمد ادریس الکاندهلوي رحمه الله تعالی المتوفی [۱۳۹۴ هجري] قرآن محل لاهور

۳۶۳ معارف القرآن للعلامة مولانا المفتی محمد شفیع الدیوبندي رحمه الله تعالی طبع [۱۳۹۵ هجري] ادارة المعارف کراتشی

۳۶۴ معالم السنن شرح سنن الإمام أبی داؤد رحمه الله لإمام أبی سلیمان حمد بن محمد بن الخطابی البستی رحمه الله المتوفی سنة ۳۸۸ هجري طبعه وصححه محمد راغب الطباخ فی مطبعة العلمیة بحلب

۳۶۵ معانی القرآن للامام ابی زکریا یحیی بن زیاد بن عبدالله الدیلمی الفراء رحمه الله تعالی المتوفی [۲۰۷ هجري] دار المصریة للتألیف والترجمة مصر الطبعة الاولی

۳۶۶ المعجم الإوسط للإمام الحافظ أبی القاسم سلیمان بن أحمد الطبرانی رحمه الله المتوفی سنة ۳۶۰ هجري دار الحرمین بالقاهرة

۳۶۷ معجم البلدان للشیخ الإمام شهاب الدین ابی عبدالله یاقوت بن عبدالله الحموي الرومی البغدادي رحمه الله طبع: ۱۳۹۷ هجري دار صادر بیروت

۳۶۸ معجم الصحابة للامام الحافظ ابی الحسین عبدالباقی بن قانع البغدادي رحمه الله تعالی المتوفی (۳۵۱ هجري) مکتبة نزار مصطفی الباز مکة المکرمة الطبعة الاولی [۱۴۱۸ هجري]

۳۶۹ معجم الصحاح للامام اسماعیل بن حماد الجوهري المتوفی سنة ۳۹۳ هجري دار المعرفة بیروت لبنان

۳۷۰ المعجم الصغیر للامام ابی القاسم سلیمان بن احمد بن احمد الطبرانی رحمه الله تعالی [۳۶۰ هجري] دار المعرفة بیروت لبنان

۳۷۱ المعجم الکبیر للإمام الحافظ أبی القاسم سلیمان بن أحمد الطبرانی رحمه الله المتوفی سنة ۳۶۰ الطبعة الثانی دار احیاء التراث العربی بیروت

۳۷۲ المعجم الفهرس الالفاظ الحدیث النبوي (الف) وي منسك - وي (ب) منسنج مطبعة بریلی فی لیدن [۱۹۶۵م]

(٢٦٢) معجم النحو والصرف [معجم القواعد العربية] للاستاذ عبد الغني الدقر حفظ الله مكتبة محمودية كونته لاهور

(٢٦٣) معرفة الثقات للامام احمد بن عبدالله بن صالح ابى الحسن العجلى الكوفى رحمه الله تعالى المتوفى [٢٦١ هجري] مكتبة الدار المدينة المنورة

(٢٦٤) المعرفة والتاريخ للامام ابى يوسف يعقوب بن سفيان الفسوي رحمه الله تعالى المتوفى [٢٧٧ هجري] دار الكتب العلمية

(٢٦٥) معرفة الصحابة لأبى نعيم للإمام المحدث العلامة أحمد بن عبدالله بن أحمد بن إسحاق بن مهران المعروف بأبى نعيم الأصبهانى رحمه الله المتوفى سنة ٤٣٠ دار الوطن للنشر/دار الكتب العلمية بيروت
#المغنى عن حمل الاسفار فى الاسفار (راجع تعليقات احياء علوم الدين)

(٢٦٦) المغنى فى فى ضبط اسماء الرجال ومعرفة كنى الرواة والقابهم وانسابهم للعلامة محمد طاهر بن على الهندي رحمه الله المتوفى [٩٨٦ هجري] الرحيم الكديمى كراتشى

(٢٦٧) المغنى فى الضعفاء للإمام أبى عبدالله شمس الدين محمد بن أبى أحمد بن عثمان الذهبى رحمه الله المتوفى: ٧٤٨ هجري دار إحياء التراث العربى قطر

(٢٦٨) المغنى فى الفقهة الإمام مالك رحمه الله للإمام موفق الدين أبى محمد عبدالله بن احمد بن قدامة رحمه الله المتوفى: ٦٢٠ هجري دالفكر/دار عالم الكتب الرياض

(٢٦٩) مغنى اللبيب عن كتب الاعاريب للامام جمال الدين عبدالله بن يوسف بن احمد ابن هشام الانصاري رحمه الله تعالى المتوفى [٧٦١ هجري] قديمى كتب خانه كراتشى

(٢٧٠) مفتاح صحيح البخاري للشيخ فضل الهى بن غلام حسين المكتبة الاسلامية چوكوال جهلم

(٢٧١) المفردات القران: لعلامه ابى القاسم حسين بن محمد بن الفضل الملقب بألراغب الأصفهانى (متوفى ٥٠٢ هـ) دار الكتب العلمية بيروت [١٤٢٥ هجري]

(٢٧٢) المفهم لما أشكل من تلخيص كتاب المسلم للإمام الحافظ إبى العباس أحمد بن عمر بن ابراهيم القرطبى رحمه الله المتوفى: ٦٥٦ هجري الطبعة الأولى: ١٤١٧ هجري، دار ابن كثير، دمشق

(٢٧٣) المقاصد الحسنة فى بيان كثير مون الاحاديث المشتهرة على السنة للعلامة الدين ابى الخير محمد بن عبدالرحمن السخاوي رحمه الله تعالى المتوفى [٩٠٢ هجري] در الكتب العلمية بيروت الطبعة الثانية [١٤٢٧ هجري]

(٢٧٤) مكائد الشيطان للامام ابى بكر عبدالله بن محمد القرشى المعروف ابن ابى الدنيا رحمه الله تعالى المتوفى [٢٨١ هجري]

(٢٨٥) المنتقى (شرح مؤطا الإمام مالك) للإمام القاضى أبى الوليد سليمان بن خلف بن سعد بن أيوب الباجى رحمه الله المتوي سنة ٤٩٤ هجري دار الكتب بيروت لبنان

(٢٨٦) المنهاج شرح النووي على صحيح الإمام مسلم للإمام العلامة الفقية الحافظ أبى زكريا محيى الدين بن شرف النووي رحمه الله المتوي سنة ٦٧٦ هجري دار المعرفة/المطبعة المصرية بالأزهر

(٢٨٧) منحة الباري (تحفة الباري) للإمام شيخ الإسلام يحيى بن زكريا بن محمد الأنصاري الشافيعى رحمه الله المتوفى سنة ٩٢٦ هجري مركز الفلاح للبحوث العلمية/دار الكتب العلمية بيروت

(٢٨٨) الموسوعة اقوال ابى الحسن الدار قطنى فى رجال الحديث وعلله لمجموعة من المؤلفين الطبعة الاولى [١٣٠١ هجري] عالم الكتب للنشر والتوزيع بيروت

(٢٨٩) الموسوعة الفقهية وزراة الأوقاف والشئون الإسلامية ا الطبعة الثانية: ١٤٠٣ هجري طباعة ذات السلاسل الكويت

(٢٩٠) موضع اوهام الجمع والتفريق للامام ابى بكر احمد بن على بن ثابت الخطيب البغدادي رحمه الله تعالى المتوفى [٤٦٣ هجري] المعرفة بيروت

(۲۹۱) الموضوعات الصنغانی للامام الحسن بن محمد الهندي الصغانی رحمه الله تعالی المتوفی [۶۵۰ هجري] دار المأمون/دار الکتب
(۲۹۲) الموطا للإمام مالك بن انس الاصبحی رحمه الله تعالی المتوفی [۱۷۹هجري) دار الكتب العلمية /احياء التراث العربی
(۲۹۳) المنهل على المنفذ للامام الجليل خليل احمد السهارنفوري رحمه الله تعالى المتوفى [۱۳۳۶هجري) ادارة الرشيد كراتشی
(۲۹۴) الميبذي (شرح هداية الحكمة) كمال الدين حسين بن معين الدين رحمه الله تعالى المتوفى كتب خانه مجيديه ملتان/المطبع المجتبائی دهلی
(۲۹۵) ميزان الإعتدال فی نقد الرجال للإمام ابی عبدالله شمس الدين محمد بن احمد بن عثمان بن قايماز الذهبی رحمه الله المتوفی : ۷۴۸هجري دار المعرفة بيروت
(۲۹۶) النبراس على شرح العقائد للإمام الحافظ ابی عبدالرحمان عبدالعزيز بن ابی حفص احمد بن حامد الفرهاوي رحمه الله المتوفی :۱۲۳۹هجري مكتبة الرشيديه كوئته
(۲۹۷) النحو الوافي للاستاذ النحوي الكبير عباس حسن رحمه الله تعالى المتوفی [۱۳۹۸هجري] دار المعارف
(۲۹۸) نسيم الرياض فی شرح شفاء القاضی عياض للعلامة احمد بن عمر شهاب الدين الخفاجی المصری رحمه الله المتوفی :۱۰۶۹هجري المكتبة السلفية المدينة المنورة
(۲۹۹) النكت الظرف على الاطراف للحافظ ابن حجر العسقلانی رحمه الله تعالى المتوفی [۸۵۲هجري] المطبوع بذيل تحفة الاشراف
(۳۰۰) النكت والعيون للامام ابی الحسن علی بن محمد بن حبيب البصري البغدادي الشهير بالماوردي رحمه الله تعالى المتوفی [۴۵۰هجري] دار الكتب العلمية بيروت
(۳۰۱) نوادر الاصول فی معرفة احاديث الرسول للعلامة ابی عبدالله محمد الحكيم الترمذي رحمه الله تعالى المتوفی (۳۲۰هجري) الطبعة الاولى مكتبة الامام البخاري مصر دار الجبل بيروت [۱۹۹۲م]
(۳۰۲) النهاية فی غريب الحديث والأثر، للإمام أبی مجد الدين أبی السعادات المبارك بن محمد الجزري المعروف بابن الأثير رحمه الله المتوفی سنة ۶۰۶ هجري
(۳۰۳) نيل الأوطار شرح منتقى الأخبار للشيخ الإمام محمد بن علی الشوكانی رحمه الله المتوفی سنة ۱۲۵۰ هجري دار الكتب العلمية بيروت لبنان
(۳۰۴) وفيات الأعيان انباء الزمان للعلامة ابی العباس شمس الدين احمد بن محمد بن ابی بكر بن خلكان رحمه الله المتوفی :۶۸۱هجري، دار صادر بيروت
(۳۰۵) الهداية للامام برهان الدين ابی الحسن علی بن ابی بكر المرغينانی رحمه الله تعالى المتوفی [۵۹۶هجري] مكتبة شركت علمية ملتان
(۳۰۶) هداية النحو قديمی كتب خانه
(۳۰۷) هدي الساري للإمام الحافظ أبی الفضل أحمد بن علی بن الحجر شهاب الدين العسقلانی الشافعی رحمه الله المتوفی سنة ۸۵۲ دار السلام رياض
(۳۰۸) الهيئة الكبري مع شرحها السماء الفكري (الفلكيات) للشيخ محمد موسى الروحانی البازي، رحمه الله تعالى المتوفی (۱۴۱۹هجري) التصنيف لاهور، الطبعة (۱۴۲۵هجري)

تسهیل وتکمیل

معارف القرآن [پښتو]

پښتو ترجمه او کمپوزنګ

مرکز التحقیق والعلوم العصریة

زیرنگرانی: مولانا شاه فیصل فاضل وفاق المدارس،

امداد العلوم، جامعه اسلامیه چارسده

تسهیلات وتکمیلات از شاه فیصل

① د خلاصه تفسیر په مینځ کښې د آیاتونو جملې لګول مثلاً بول تعریفونه الله تعالی لره دي د دې نه وړاندې ((الحمد لله)) لګول.

② د یوې جملې د تفسیر نه وړاندې په ..قوله تعالی.. سره د هغې تفسیر شروع کول

③ د شیخ الهند رحمة الله په ځائې د آسانتیا دپاره د مولانا شاه فیصل د فهم القرآن ټکی په ټکی او روانه ترجمه لګول

④ په معارف کښې د عربۍ او فارسۍ شعرونه په پښتو کښې ترجمه کول

⑤ په کومو آیاتونو کښې چې مفتی صاحب اختصار کړې دې هلته د نورو تفاسیرونو نه تفسیر نقل کول او په لاندې حاشیه کښې لګول

په آخری مراحلو کښې دې انشاء الله ډیر زر به ستاسو د المارو زینت جوړ شي.

خورونکي

فیصل کتب خانه محله جنګی پیښور

موبائیل: ۰۳۲۱۹۰۹۱۸۳۵